

2025

2025-yil, 4-SON

KASB-HUNAR TA'LIMI

ILMIY-USLUBIY, AMALIY, MA'RIFIY JURNAL

KASB-HUNAR TA'LIMI

Профессиональное образование
Professional education

Ilmiy-uslubiy, amaliy, ma'rifiy jurnal
2025-yil, 4-son

Muassislar:

Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi,
Pedagogik innovatsiyalar, professional
ta'lim boshqaruv hamda pedagog kadrlarni qayta
tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti

Bosh muharrir: Z.Y.XUDAYBERDIYEV

Ijrochi direktor: H.SIROJIDDINOV

Tahrir hay'ati:

M.XOLMUXAMEDOV, R.X.JO'RAYEV,

A.Q.JALALOV, A.R.XODJABAYEV

J.SH.SHOSALIMOV, A.NABIYEV,

A.A.HASANOV, H.SIROJIDDINOV,

K.M.GULYAMOV

Jurnal 2000-yildan nashr etila boshlangan.
O'zbekiston matbuot va axborot agentligida
2007-yil 3-yanvarda qaytadan ro'yxatga olinib,
0109-raqamli guvohnoma berilgan.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Vazirlar
Mahkamasi huzuridagi Oliy Attestatsiya komissiyasi
tomonidan 2017 yil 29 avgustdagi 241/8 qarori
bilan Pedagogika fanlari bo'yicha dissertatsiyalar
yuzasidan asosiy ilmiy natijalarni chop etishga
tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

Manzil: 100095, Toshkent sh., Olmazor tumani

Universitet ko'chasi, 2-uy

Tel.: 90-979-75-89; 94-677-90-32;

E-mail: kasbhunartalimi@mail.ru,
ksbjurnal@inbox.uz.

Nashr uchun mas'ul

H.Sirojiddinov

Sahifalovchi:

I.Sirojiddinov

Tahririyat fikri muallif nuqtai nazariga to'g'ri
kelmasligi mumkin.

Tahririyatga yuborilgan maqolalar tahrir etilmaydi
va egasiga qaytarilmaydi.

Jurnaldan ko'chirib bosilganda "Kasb-hunar ta'limi"
jurnalidan olingani izohlanishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 11.05.2025-yil.

Bichimi 60x84 1/8

Bosma tabog'i 10. Adadi 60 nusxa.

Buyurtma "PROFIEDUPRESS" MChJ

bosmaxonasida chop etildi.

Korxona manzili: Toshkent shahri, Sirg'ali tumani,

Yangi Sirg'ali ko'chasi, 18-uy

МУНДАРИЖА

Офтобхўжаева Х.Х., Холмухамедов М.М. Хаёт давомида таълим олиш тамойиллари ва Миллий малака рамкаси уйғунлиги	3
Abdishukurov P.Sh. Bo'lajak texnologik ta'lim o'qituvchilarining maxsus kompetensiyalarini rivojlantirish	7
Ergasheva X.M. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining axborot texnologiyalaridan foydalanish kompetensiyasini rivojlantirish metodikasi.....	11
Mirsaidova M. Oliy ta'lim tizimida kommunikativ yondashuvning qo'llanilishi, o'qituvchilarning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirish	15
Сиддикова Ш.А. Современные стратегии формирования естественнонаучной грамотности (science) в школьном обучении	21
Hayitboyeva Z.O. Raqamli ta'lim sharoitida boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativ tafakkurini rivojlantirish	23
Ядгарова Д.Б. Соғломлаштирувчи гимнастика воситалари орқали талаба ёшларнинг жисмоний ривожлантириш	27
Abdullayeva M.A. "Radiatsiya xavfsizligi" fanining ta'lim tizimidagi o'rni	31
Xidirova D.Z. Kasbga tayyorlash jarayonida professional ta'lim o'quvchilarining loyihalash kompetentligini rivojlantirish uchun pedagogik sharoitlar	36
Jammatova M.Sh., Yuldasheva S.R. Tarbiyachilarni tarbiyaviy faoliyatga tayyorlash tizimini takomillashtirish	40
Seytjanova L.T. Loyiha faoliyati orqali talabalarning til va shaxsiy ko'nikmalarini (soft skills) rivojlantirish	46
Gulyamova A.O. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning afzallik tomonlari	53
Saitova N.E., Turoпова L.S. Ijtimoiy tarmoqlar makonida yoshlarning axborot xavfsizligini ta'minlash muammolari	56
Xudayberganov Y.K., Xonto'rayev I.A. Axborot tizimlari va interaktiv ta'lim platformalarining integratsiyasi	60
Safarov Q.Q. Kasbiy kopitensiyasini rivojlantirishda raqamli texnologiyalaridan foydalanish metodikasini takomillashtirishda avtotransport vositalari ilg'or texnologiyalari bilan ishlash ko'nikmasini rivojlantirish	63
Холдарова И.А. Педагогический потенциал интертекстуального анализа в обучении литературы: на примере романа М.А.Булгакова «Мастер И Маргарита»	68
Азимова Н.М., Жураханова Ш.Б. Особенности словарного запаса детей с синдромом дауна	73
Xolmurzayev U.M. Iqtisodiy fanlarni zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida o'qitishning metodik jihatlarini	77
Rejamatova I.I. Muloqat - harbiy xizmatchilarning oilasini ijtimoiy - psixologik moslashuvining omili sifatida	82
Arifxodjayev G'S., Vohobova M.N. Nutqi to'liq rivojlanmagan 3-4 yoshli bolalarda so'z yasashga o'rgatish yuzasidan tarbiyaviy va logopedik ishlarni olib borishda o'yindan foydalanish texnologiyalari	88
G'uzarov O'U. burhoniddin an-nasafiy va abu nasr forobiy pedagogik qarashlarining qiyosiy tahlili	92
Shamuratova B.Y. Ar-Roziy ta'limotida axloqiy va ma'naviy tarbiya...97	
Akmalova A.N. Oliy ta'limda raqamli transformatsiya: raqamli ta'limni kuchaytirishning o'ziga hos yo'nalishlari	100
Kalandarova S.T., Shodiev R.S. Essential skills for future engineers and communication in business	109
Сафоева З.Ф. Инновационные педагогические подходы и их влияние на качество образования студентов	114
Qodirova X.N., Ismoilova N.O'. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida emotsional liderlik qobiliyatini shakllantirish metodlari	118
Saydaliyeva X.A. Go'daklik davrida va ilk yoshdagi bolalarda kommunikatsiya va nutqni rivojlantirish dasturi	121
G'anijonova D.N. "O'zbekistonning eng yangi tarixi" fanini o'qitishda sun'iy intellektning o'rni va ahamiyati	126
Axmadjanova M.S. Innovatsion ta'lim texnologiyalari: atrof-muhitni muhofaza qilishga o'rgatish uchun animatsiyadan foydalanish	130

Usmanova N.I. Sensorli integratsiya: autistik spektr buzilishlarida asosiy buzilishlar tasnifi va korrektsiyalash usullari	133
Yuldasheva X.J. "Falsafa" fanini o'qitishda bo'lajak pedagoglarning ilmiy-falsafiy dunyoqarashni rivojlantirish imkoniyatlari	140
Джумабаева М.П. Значение преподавания естественных наук в начальных классах	145
Юлдашева Г.Б., Кулмуродова Д.А., Сатторова М.Ш. Роль , применение педагогических методов в процессе обучения в медицинских вузах	150
Isakov O. Talabalarda mediasavodxonlik asosida ma'naviy-axloqiy dunyoqarashni rivojlantirish imkoniyatlari	156
To'raqulova M.Q. Raqamli transformatsiyalash muhandislarini innovatorlik faoliyatiga tayyorlashning didaktik ta'minoti	164
Shermatova Y.S. Bo'lajak o'qituvchilarni inklyuziv ta'limga kompetensiyaviy yondashuv asosida tayyorlash	171
Madraximova M.A. SAMR texnologiyasidan ta'lim jarayonida foydalanish	175
Sulaymonova S.U. O'quvchilarning ekologik madaniyatini shakllantirishda interaktiv vizual ta'lim vositalarining samaradorligi ...	179
Abduxolikova N.A. Mediasavodxonlik-talabalarda intellektual avtonomiyani rivojlantirish vositasi sifatida	184
Ahmedova Z.S. Milliy madaniyatni shakllantirishda virtual madaniyatning o'rni	189
Madraximov Sh.Sh. Informatika o'qitishda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va interfaol metodlarning integratsiyasi.....	193
Mustafayeva N.U. Blum taksonomiyasi yevropa davlatlari tajribasida..	197
Ko'kiyev B.B. Bo'lajak pedagog muhandisning kasbiy tayyorgarligi...	201
Isakulova N.J. Inklyuziv ta'lim mazmuni va mohiyati	204
Qarshiyeva Z.Sh. Bo'lajak o'qituvchilarda refleksiv qobiliyatlarini rivojlantirishning pedagogik mexanizmini takomillashtirish usullari ...	218
Abdumannotov A.M. Malaka oshirish jarayonida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilishning o'ziga xos xususiyatlari	223
Sohibnazarov R. Jismoniy tarbiya va ommaviy sportni rivojlantirishni bugungi muammolari va yechish yo'llari	226
Abdualimov A.A. O'quvchilarning sportga bo'lgan qiziqishini shakllantirishda basketbol to'garaklarining pedagogik ahamiyati	230
Бабаева А.А. Преимущества виртуальных экскурсий в обучении РКИ	240
Daminova Sh.F. Maktabgacha 5-6 yoshdagi bolalarni badiiy adabiyot asarlariga qiziqtirishning pedagogik omillari	243
Toshmatov R.M. Bo'lajak harbiy xizmatchilarda millatlararo totuvlik va bag'rikenglik qadriyatlarini shakllantirishning empatik jihatlari	248
Mirzaraxmonova Sh. M. Sharq mutafakkirlarining ta'lim tarbiyaga oid asarlari ma'naviy va axloqiy qarashlar durdonasi	252
Tojikulova G.F. Go'daklik davri kasalliklari	257
Nishonova M.A. Elektron ta'lim resurslarining samaradorligini oshirishda universal ta'lim faoliyatini rivojlantirishning metodik yondashuvlari ...	261
Kushakova G., Qambarova Q. Xotin-qizlar, ijtimoiy-ma'naviy muhit o'zaro munosabatini o'rganishning nazariy-metodologik jihatlari	265
Saydullayeva N. Kreativlik tushunchasi va uning shakllanishi	269

ҲАЁТ ДАВОМИДА ТАЪЛИМ ОЛИШ ТАМОЙИЛЛАРИ ВА МИЛЛИЙ МАЛАКА РАМКАСИ УЙҒУНЛИГИ

Доц. ОФТОБХЎЖАЕВА Х.Х. п.ф.д., проф. ХОЛМУХАМЕДОВ М.М.
Камбағаллик ва меҳнат бозори тадқиқотлари институти

Аннотация. Ушбу мақолада Ҳаёт давомида таълим олиш тамойилларининг миллий малака рамоксининг малакага эришиш йўллари компонентининг моҳияти, малакалар миллий тизимининг узлуксиз касбий таълим ҳамда узлуксиз касбий ривожланиш жабҳаларидаги мазмун моҳиятининг айрим жиҳатлари ёритилган.

Калит сўзлар: Ҳаёт давомида таълим, расмий, норасмий ва информал таълим, Миллий малакалар тизими, малака рамкаси, узлуксиз касбий ривожланиш, узлуксиз касбий таълим.

Abstract. This article discusses the essence of the pathways component of the National Qualifications Framework for Lifelong Learning principles, some aspects of the content of the National Qualifications System in the areas of continuing professional education and continuous professional development.

Keywords: Lifelong learning, formal, non-formal and informal education, National Qualifications System, qualifications framework, continuous professional development, continuous professional education.

«Ўзбекистон — 2030» тараққиёт стратегиясида ривожланган давлатлар баробарида мамлакатимизда узлуксиз таълим тизимини мунтазам такомиллаштириб бориш, узлуксиз, ҳаёт давомида таълим олиш тизими асосида сифатли таълим-тарбия бериш, малакали кадрларни тайёрлаш бўйича ислохотлар амалга ошириш, мамлакатимизда таълим тизимини ислоҳ қилиш орқали юксак билим ва салоҳиятга эга кадрлар ҳал қилувчи куч сифатида инсон капиталини ривожлантириш белгиланган.

Давлатнинг иқтисодий ривожланиши инсон капиталини ривожлантиришнинг ҳукукий асосларига, миллий механизмларининг мукамаллигига бевосита боғлиқ. Ҳаёт давомида таълим олиш, малака ошириш, қайта тайёрлаш ва мутахассисларнинг талабларга мослаша олишидаги аҳамиятини мустаҳкамлаш учун Ўзбекистон Республикасининг "Таълим тўғрисидаги қонуни" муҳим ҳукукий асос бўлиб хизмат қилади. Мазкур қонуннинг 19-моддасида ҳаёт да-

вомида таълим олиш тамойилига кўра барча фуқаролар ёшидан қатъий назар таълим олиш ҳуқуқига эга бўлиб, уларга таълим бериш ҳақидаги қоидаларда жамият ҳаётида ва меҳнат фаолиятида катта ёшдагиларнинг иштирок этишини таъминлашга қаратилган бўлиб, барча шакллариини ўз ичига олган яъни расмий, норасмий ва информал ўқитиш жараёнларининг бутун мажмуини қамраб олиниши баён этилган [1].

Ўзбекистон Республикасининг "Таълим тўғрисидаги қонуни" таълим тизимини ривожлантириш ва янада такомиллаштириш, шунингдек, умумий, касбий, олий таълим ва қайта тайёрлаш бўйича муҳим қоидаларни белгилайди. Қонуннинг асосий мақсади — таълимнинг ҳар томонлама ривожини, унинг халқ таълими, касбий таълим, олий таълим ва ҳаёт давомида таълим олишни қамраб олишига эришишдир.

Ўзбекистон Республикасининг "Таълим тўғрисидаги қонунида таълимнинг мақсади — инсоннинг шахсий, ижтимоий ва касбий

ривожланишига кўмаклашиш, одамлар учун таълим соҳасидаги барча имкониятларни яратиш этиб белгиланган. Ушбу қонун билан таълим тўғрисидаги принциплардан бири сифатида ҳаёт давомида таълим олиш (Lifelong Learning) асосий ва муҳим йўналиш сифатида белгилаб қўйилган. Бу ишлаб чиқариш ва иш бозорининг ўзгарувчан талабларига мос келувчи малака ошириш, қайта тайёрлаш, янги касбларни ўрганиш ва билимларнинг янгиланиб туришига хизмат қилади.

Қонун асосида касбий ва олий таълимнинг модернизациялаштирилган касбий таълим олиш ва малака ошириш учун дастурлар, касбга ўқитиш курслари меҳнат бозори талабларга мос бўлишини таъминлаш ва битирувчиларнинг халқаро меҳнат бозорида рақобатбардошлигини ошириш нормалари киритилган. Қонуннинг яна бир муҳим янгиллиги бу Миллий малака рамкасини ва касбий таълимнинг замонавий стандартларини ишлаб чиқиш, халқаро талабларга мувофиқ келиши ҳам назарда тутилганлиги. Шу тариқа, ҳар бир таълим муассасаси ўзининг педагогик ва касбий таълим стандартларини босқичма-босқич жорий этилади.

Ўзбекистон Республикасининг "Таълим тўғрисидаги қонуни" билан Республикада илк бор жорий этилган ҳаёт давомида таълим олиш принциплари минтақавий малака рамкалари билан интеграция қилинадиган малакаланган инсон ресурсларини самарали ривожлантириш миллий тизимини жорий қилиш, Ўзбекистонда берилган малака сертификатларини маҳаллий ва халқаро меҳнат бозорида тан олинishiга эришиш каби вазифаларни янада юқори меҳнат унумдорлигига эга ва халқаро стандартларга мос келадиган кадрлар тайёрлаш долзарб масалаларини актуаллаштиради. Шу боис Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг "Ўзбекистон Республикасида Касбий малакалар, билим ва кўникмаларни ривожлантириш миллий тизими фаолиятини ташкил этиш чоралари тўғрисида"ги

15.05.2020 йилдаги 287-сон қарорида Миллий малакалар рамкаси ишлаб чиқилди [2]. Ҳукумат қарори билан тасдиқланган Низом билан миллий малака рамка, тармоқ малака рамкалари, касбий стандартлар каби янги категориялар методологик амалиётга киритилди.

Миллий малакалар рамкаси – бу меҳнат бозори ва таълим тизими ўртасидаги боғлиқликни таъминлайдиган, турли малака даражаларини тизимлаштирувчи дискрипторлар мажмуасидир. Миллий малакалар рамкаси таълим ва меҳнат бозорини уйғунлаштириш – мутахассислар тайёргарлиги иш берувчилар талабларига мос келишини таъминлаш, малака даражаларини белгилаш – турли касб ва соҳалар бўйича билим, кўникма ва компетенцияларни аниқлашга ёрдам бериш, таълим тизимини стандартлаштириш – касбий таълим, олий таълим ва қайта тайёрлаш курсларини бир тизимга келтириш, узлуксиз таълим имкониятларини яратиш – шахсга ўқиш ва малакасини ошириш учун доимий имкониятлар яратиш, халқаро мосликни таъминлаш – Ўзбекистондаги малака тизими халқаро стандартларга яқинлаштириш ва тан олиш имкониятини ошириш каби мақсадларга эришиш учун хизмат қилади.

Шу нуқтаи назардан, Миллий малака тизимини жорий этиш нафақат таълим тизими, балки иқтисодиётнинг барча тармоқлари учун стратегик аҳамиятга эгадир.

ЮНЕСКО ҳаёт давомида таълим олишни барча ёшдагилар учун таълим эҳтиёжлари ва талабларининг кенг қамровли доирасига жавоб бера оладиган ҳаётнинг барча жабҳалари (оила, мактаб, жамият, иш жойи ва ҳ.к.)да ўқиш ва ўрганишни ўз ичига оладиган ҳаётий вазиятларни ва таълимни уйғунлаштириш асосида белгилайди.

Мамлакатимизда жорий қилинаётган Миллий малака тизими Европа, Германия, Финляндия, Сингапур ва Австралия каби давлатлар тажрибасига асосланган.

Бу тизим инсонларнинг билим ва малакасини тан олиш, қайта тайёрлаш ва уларни

меҳнат бозорида рақобатбардош қилишга ёрдам беради.

Ҳар бир мамлакатда Миллий малака тизими турлича шаклланган бўлса-да, уларнинг умумий мақсади – инсонларнинг касбий ривожланиши ва меҳнат бозорида рақобатбардошлигини ошириш. Ўзбекистон учун бу тажрибаларни ўрганиш ва жорий этиш катта аҳамиятга эга ҳисобланади.

Миллий малакалар тизими ва ҳаёт давомида таълим бир-бирига чамбарчас боғлиқ бўлиб, меҳнат бозори талаблари ва шахсий касбий ривожланишни мувофиқлаштиришда муҳим ўрин тутди. Ушбу боғлиқлик Миллий малакалар тизими инсоннинг касбий малакаларини иш берувчилар талабига мувофиқ шакллантиришга ёрдам бериш, билим ва кўникмаларни халқаро стандартларга мос равишда баҳолаш имкониятини яратиш жиҳатларида намоён бўлади.

Миллий малакалар тизими ва ҳаёт давомида таълим бир-бирига ўзаро боғлиқ бўлиб, мамлакатдаги меҳнат бозорини ривожлантириш ва инсон капитали самарадорлигини оширишда муҳим роль ўйнайди. Миллий малакалар тизимини такомиллаштириш ва ҳаёт давомида таълимни қўллаб-қувватлаш меҳнат бозорида рақобатбардош кадрларни шакллантиришда катта аҳамиятга эга. Ҳаёт давомида таълимнинг жорий этилиши биринчидан, технологик тараққиёт ва иқтисодий ўзгаришлар янги касбларни эгаллаш, касбий малакасини тасдиқлаш, бошқа соҳаларга ўтиш имкониятини яратишга ёрдам беради узлуксиз таълим ва узлуксиз касбий ўсиш тизими жорий этилади; иккинчидан касбий таълим битирувчиларига олий таълимга киришда енгиллик яратади, малака ошириш ва қайта тайёрлаш курсларини расмий тан олишни таъминлайди, иш берувчилар ва таълим муассасалари ўртасидаги ҳамкорликни кучайтириш орқали касбий таълимни меҳнат бозори талабларига муносиб модернизация қилиш, учинчидан ишсизликни камайитириш ва кадрлар рақо-

батбардошлигини ошириш имкониятларни кенгайтиради.

Халқаро тажрибалар шуни кўрсатадики, малака тизими ишчи кучи сифати ва иш берувчилар талабларига жавоб бериш даражасини ошириш орқали ишсизлик камайитириш, инсонлар меҳнат бозорида ўз ўрнига эга бўлиши осонлашиши, янги технологиялар ва инновацион соҳаларда малакали мутахассислар таъминоти даражаси ошиб боради.

Миллий малака тизими ҳаёт давомида таълим олиш принципларини янада актуаллаштиради, касбий малаканинг асосий компонентлари бўлган билим, кўникма ва компетенцияларни мукамал эгаллаш ҳамда шахсий ва ижтимоий ривожланиш ҳамда ишга жойлашишга ёрдам берадиган мунтазам амалга ошириладиган мақсадга йўналтирилган ҳар қандай расмий, норасмий ва информал таълим олиш моҳиятларини очиқ беради.

Ҳаёт давомида таълим олиш расмий таълим, норасмий ва информал ўқитиш жараёнлари доирасида турли хил янги контекстларда амалга ошириладиган таълимни ўз ичига олади. Бу шуни англатадики, инсоннинг расмий таълим ёрдамисиз, янги билимларни излаш ва янги компетенцияларни ривожлантириш қобилияти асосий кўникмага айланади.

Расмий таълим давлат таълим муассасалари ҳамда давлат томонидан тан олинган аккредитациядан ўтган нодавлат таълим ташкилотлари иштирокидаги институционаллаштирилган (муайян қоидалар ва нормаларни мужассамлаштирувчи), аниқ мақсадга йўналтирилган ва режалаштирилган таълимдир.

Норасмий таълим таълим хизматлари тақдим этилишини таъминловчи шахс ёки ташкилот томонидан институционаллаштирилган, муайян қоидалар ва нормаларни мужассамлаштирувчи, аниқ мақсадга йўналтирилган ва режалаштирилган бўлиб, шахсни бутун ҳаёти давомида ўқитишдаги расмий

таълимга қўшимча ва (ёки) унинг муқобилидир.

Информал таълим аниқ мақсадга йўналтирилган, аммо институционаллаштирилмаган (муайян қоидалар ва нормаларни муҷассамлаштирмаган), расмий ёки норасмий таълимдан кўра камроқ ташкиллаштирилган ва таркиблаштирилгандир ҳамда оиладаги, иш жойидаги, яшаш жойидаги ва кундалик ҳаётдаги ўқув фаолиятни ўз ичига олади.

Ҳаёт давомида таълим олиш бир марта олган диплом ёки сертификат барча касбларда узоқ муддат давомида ишлаш имконини бермайди. Янги технологиялар, иқтисодий ўзгаришлар ва меҳнат бозорининг эҳтиёжлари инсондан доимий равишда малакасини ошириб боришни талаб қилади.

Ҳаёт давомида таълим олиш инсон ҳаётининг барча босқичларини қамраб олувчи узлуксиз ўқиш жараёнидир. Бу нафақат янги билим ва кўникмаларни олиш, балки шахснинг доимий ривожланиши, ўзгаришларга мослашуви ва имкониятларини кенгайтиришидир. Шу асосда ўқиш ва ўрганиш меҳнат бозорида рақобатбардошликни оширади. Меҳнат бозоридаги доимий ўзга-

ришлар шароитида ушбу тамойил асосида ўқиган ҳамда янгиланган билим ва кўникмаларга эга бўлган мутахассислар сезиларли даражада устунликка эга бўлади. Бундай тамойилда ўқиш инсонга янги талабларга мослашиш ва талаб юқори бўлган касбларни эгаллаш имконини беради.

Миллий малака рамкасидаги белгиланган малакага эришиш йўллари ҳаёт давомида таълим олиш расмий, норасмий ҳамда информал таълим турлари кесимида ҳамда хилма-хил янги шароитларда шакллантириладиган ва тан олинadиган касбий малакаларни назарда тутди. Бу шуни англатадики, расмий таълим олиш йўли баробарида ҳам инсоннинг ҳаёт тадрибасида орттирилган билим ва кўникмаларини расман тан олиниши, ҳамда янги малакаларни эгаллаши, ҳаётий эҳтиёжларини қондиришга хизмат қилишга қодир, малакаланган мутахассис ёшларнинг ўз шахсий қобилиятларини иқтисодиётда, меҳнат бозорида, жамоа ва жамиятда, тадбиркорлик фаолиятида кенг миқёсда рўёбга чиқаришга имконият яратади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг Таълим тўғрисидаги Қонуни, 23.09.2020 йилдаги ЎРҚ-637-сон.
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 15.05.2020 йилдаги “Ўзбекистон Республикасида Касбий малакалар, билим ва кўникмаларни ривожлантириш миллий тизими фаолиятини ташкил этиш чоралари тўғрисида”ги 287-сонли қарори.
3. The Norwegian Qualifications Framework for Lifelong Learning (NQF) Adopted by the Ministry of Education and Research on 15 December 2011.
4. Обучение в течение всей жизни. Отчёт о семинаре с участием представителей стран СНГ и Монголии.
5. М.М.Холмухамедов. “Натижага йўналтирилган профессионал таълим мазмуни”. Монография. Тошкент: Complex print, 2023.- 176 б.
6. Patrick Werquin. “The Role of National Qualifications Systems in Promoting Lifelong Learning” Conference, Prague, 12 June 2008.

BO‘LAJAK TEXNOLOGIK TA’LIM O‘QITUVCHILARINING MAXSUS KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISH

ABDISHUKUROV PARVIZ SHUHRAT O‘G‘LI
SHDPI talabasi

Annostatsiya: Ushbu maqolada texnologik ta’lim yo’nalishi o’qituvchilarining maxsus kompetensiyasini oshirish yo’llari, o’qitishda e’tibor berish kerak bo’lgan jabhalar haqida so’z borgan. Maxsus kompetensiyani rivojlantirishda didaktik vositalar, mediamateriallar, taqdimotlar hamda amaliy mashg’ulotlarning o’rni haqida fikr yuritilgan. Maxsus kompetensiyani oshirishda amaliy mashg’ulotlarni o’rni va afzalligi keltirib o’tilgan.

Kalit so’zlar: texnologiya, kompetensiya, robotatexnika, didaktik vositalar, mediamateriallar, taqdimot.

Аннотация: В этой статье рассматриваются пути повышения специальной компетентности учителей технологического образования, аспекты, на которые следует обратить внимание при обучении. Обсуждалась роль дидактических средств, медиаматериалов, презентаций, а также практических занятий в развитии специальной компетенции. Указана роль и преимущество практического обучения в повышении специальной компетентности.

Ключевые слова: технологии, компетенции, робототехника, дидактические инструменты, медиаматериалы, презентация.

Annostation: This article talked about ways to increase the special competence of teachers of the direction of technological education, about the fronts that need to be paid attention to in teaching. In the development of special competence, an idea was made about the role of didactic tools, mediamaterials, presentations and practical training. The role and advantage of practical training in increasing specific competence has been cited.

Keywords: technology, competence, robotics, didactic tools, mediamaterials, presentation

Hozirgi shiddat bilan rivojlanayotgan davrda, fan va texnikaga kuchli e’tibor qaratilmoqda. Ayniqsa ijodkorlikni talab etuvchi yo’nalishlar: Tasviriy san’at, musiqiy ta’lim, dasturlash, robotatexnika, texnologik ta’lim yo’nalishlariga turli yangiliklar va innovatsiyalar kirib kelmoqda. Hozirgi kunda aholi sonining shiddat bilan ko’payib borishi (iste’molchilarning ko’payishi) iste’mol mahsulotlarini yanada ko’proq ishlab chiqarilishiga sabab bo’lmoqda. Aynan ishlab chiqarish sohasining boshlang’ich bilimlarini maktablarda texnologiya fani orqali o’rganiladi. Texnologiya fani hozirgi kunda serqirra yo’nalishlardan biri bo’lib, doimiy va muntazam rivojlanishda va yangilanib borishda davom etmoqda. Kelajak avlodga

yangilanib borayotgan ushbu fanning to’laqonli va haqqoniy yetkazib berish uchun esa, malakali o’qituvchilarni, haqiqiy pedagoglarni tayyorlash kerak. Bunday kadrlarni tayyorlash uchun esa OTM lardagi ayni yo’nalish (texnologik ta’lim yo’nalishi) o’qituvchilari maxsus bilimlarga (maxsus kompetensiyaga) ega bo’lishi zarur. Xo’sh texnologik ta’lim yo’nalishi o’qituvchilarining maxsus kompetensiyalarini rivojlantirish uchun aynan nimalarga e’tibor berish kerak?

Ushbu savolga javob berish uchun kompetensiya tushunchasi va texnologiya tushunchalari haqida biroz mulohaza yuritamiz. Quyida ushbu tushunchalar to’g’risida ba’zi manbalarda keltirilgan ma’lumotlarni ko’rib chiqamiz.

Kompetensiya (lotincha “competo” soʻzidan olingan boʻlib, “erishaman, muvofiqman, mos kelaman” maʼnolarini beradi) — kishi egallagan muayyan bilim, koʻnikma, malakalar majmuasini anglatadi.

Kompetensiya tushunchasi nisbatan yaqindan boshlab, 1960-yillarning oxiri va 1970-yillarning boshlaridan keng qoʻllanila boshlandi.

Kompetensiya – maʼlum bir sohada samarali faoliyat olib borish uchun zarur boʻlgan mutaxassisning taʼlimiy tayyorgarligiga qoʻyilgan talabdir. U davlat ixtiyorida boʻlgan, oldindan belgilangan ijtimoiy talab boʻlib, u oʻquvchi (ishchi)ning muayyan sohada samarali faoliyat koʻrsatishi uchun zarur boʻlgan taʼlimiy (professional) tayyorgarligiga nisbatan qoʻyiladi.

Kompetensiyalarni shakllantirishga yoʻnaltirilgan taʼlim – oʻquvchilarning egallangan bilim, koʻnikma va malakalarini oʻz shaxsiy, kasbiy va ijtimoiy faoliyatlarida amaliy qoʻllay olish imkoniyatidir. Kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan taʼlim oʻquvchilarda mustaqillik, faol fuqarolik pozitsiyasiga ega boʻlish, tashabbuskorlik, mediaresurslar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan oʻz faoliyatida oqilona foydalana olish, ongli ravishda kasb-hunar tanlash, sogʻlom raqobat hamda umummadaniy koʻnikmalarini shakllantiradi.

Bundani tashqari, taʼlimda har bir oʻquv fanini oʻzlashtirish jarayonida oʻquvchilarda, shu fanning oʻziga xosligi, mazmunidan kelib chiqqan holda, sohaga tegishli xususiy kompetensiyalar ham shakllantiriladi.

Kompetensiyali yondashuv, inson faoliyatida har tomonlama kompetenlilikni shakllantirish hozirgi zamon jamiyati va taʼlimining asosiy sharti hisoblanadi. Bu talab oʻqituvchi-pedagoglar faoliyatiga ham bevosita daxldordir.

Bugungi kunda dunyo taʼlimini yangilashning asosiy yoʻnalishi taʼlim jarayonida faoliyatli yondashuv orqali dunyoni, hayotni, kasbiy faoliyatni yaxlit tizimli koʻra

olish, unda tizimli faoliyat koʻrsatish, yangi-yangi muammo va topshiriqlarni hal eta olish tajribasini shakllantirishdan iboratdir.

Demak maxsus kompetensiya deganda, maʼlum bir yoʻnalishga aloqador barcha bilimlarni bilish va amaliyotda qoʻllay olish, kutilmagan vaziyatlarda esa oʻz bilimidan kelib chiqib qaror qabul qila olishga aytilar ekan. Biz texnologik taʼlim oʻqituvchilarining maxsus kompetensiyasi haqida gapirar ekanmiz texnologik taʼlim haqida ham tushunchaga ega boʻlishimiz kerak. Undan oldin esa texnologiya soʻzi maʼnosini koʻrib chiqamiz.

Texnologiya (grekcha: „techno“ – hunar, usta va „logos“ – fan, taʼlim) – ilmiy-praktika asosida xom-ashyoni tayyor mahsulotga aylantirishning usullari.

Texnologiya - ilmiy bilimlarni inson hayotida amaliy maqsadlar yoʻlida yo inson muhitini oʻzgaritish va manipulyatsiya qilish qilish maqsadida qoʻllanishi. U shuningdek, nazariy bilimlarni amaliy maqsadlarga erishish uchun (ayniqsa, bunda jarayon qaytalanishi alohida ahamiyatga ega) qoʻllanishi sifatida taʼriflanadi.

Texnologiya (yunoncha techne – sanʼat, mohirlik, uquv) – sanoat, qurilish, transport, qishloq xoʻjaligi va boshqa sohalarda mahsulotlar olish, ularga ishlov berish va ularni qayta ishlash usullari tartibga solingan tizim; shu usullarni ishlab chiqish, joriy qilish va takomillashtirish bilan shugʻullanadigan fan. Har bir sohaning oʻziga xos texnologiyasi boʻladi: kon ishlari texnologiyasi, mashinasozlik texnologiyasi, qurilish texnologiyasi, qishloq xoʻjaligi va boshqalar.

Masalan, qurilish ishlari texnologiyasi bir qancha operatsiyalar yigʻindisidan tashkil topgan: yer ishlari (yerni tekislash, kotlovan va transheyalar kazish); poydevor yotqizish; devor tiklash (gʻisht terish, panel oʻrnatish); antiseysmik belbogʻlar va temirbeton ustunlar ishlash; qavatlararo va tom yopmalarini montaj qilish, tom yopish; elektr, gaz va suv tarmoqlarini oʻtkazish; pardoiz ishlari va hokazo. Har qaysi operatsiyani oʻziga xos bajarish usullari bor.

Mas., pardoqlashda avval devor tekislanadi (mayaklar o'rnatiladi), qora suvoq, keyin toza suvoq qilinadi, so'ngra oqlanadi (bo'yoq beriladi) yoki gulgog'oz (oboy) yopishtiriladi.

Amalda texnologik jarayonlar qanchalik puxta ishlangan, tavsiya etilayotgan usullar chuqur tajriba va ilmiy yondashuvga asoslangan bo'lsa, tayyorlanadigan mahsulot (avtomobil, bino yoki inshoot va b.) shunchalik sifatli bo'ladi. Texnologiyani fan sifatidagi roli va vazifasi mahsulot tayyorlashning eng zamonaviy va samarali usullarini yaratishdan iborat texnologiya Fan va texnika rivojlanib borgan sari texnologiya ham yangilanib va o'zgartirib turiladi. Har qaysi sohada texnologiyani ishlab chiqish uchun texnologik hujjatlarni ishlab chiqish, tipaviy texnologik jarayonlar, standartlashtirilgan jihozlar va uskunalardan foydalanishning yagona tartibi bo'lishi lozim.

Texnologiya so'ziga berilgan ta'rifdan kelib chiqib shunday xulosaga kelishimiz mumkin: Texnologik ta'lim bu - odatiy turmush sharoitida kerak bo'ladigan bilimlarni o'qitish sohasi ekan. Bundan kelib chiqadiki texnologik ta'lim asosan amaliy fan ekanligini bilish mumkin. Bu esa ushbu soha o'qituvchilaridan mukammal bilim, amaliy tajriba talab qilar ekan. Albatta har bir soha o'qituvchilarida bo'lgani kabi, texnologik ta'limda o'qituvchilarida ham, nazariy bilimlarning bo'lishi muhim rol o'ynaydi. Ushbu yo'nalish turli materiallar bilan ishlash, va asosan ishlab chiqarishga yo'nalganligi uchun, soha mutaxassislaridan fizika, kimyo, matematika, chizma geometriya va hattoki robotatexnika hamda dasturlash (informatika) bilimlarini sohaga aloqador bilimlarini bilishi talab qilinadi. Bu bilimlarni bilish maxsus kompetensiyani rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Bunga o'xshagan nazariy bilimlarni o'qib chiqish, o'rtganish orqali o'zlashtirish mumkin. Ammo maxsus kompetensiya bu bilangina shakllanib qolmaydi. Maxsus kompetensiyani rivojlantirish uchun yuqorida aytib o'tilganidek amaliy tajriba va shaxsiy fikrlash, qaror qabul qilish qobiliyatini

rivojlantirish ham muhimdir. O'qituvchida ushbu qobiliyatlarni rivojlantirish uchun talabalik vaqtida nimalarga e'tibor berish kerak degan haqli savol tug'iladi. Xo'sh bo'lajak texnologik ta'lim o'qituvchilarini o'qitishda qanday metodika va uslublardan foydalanish kerak bo'ladi?

Yuqorida aytib o'tilganidek texnologik ta'lim yo'nalishi amaliy soha bo'lganligi uchun, bu fanni o'qitishda amaliy mashg'ulotlarga e'tibor berish kerak bo'ladi. Darslarni tashkil etishda esa, didaktik vositalardan foydalanish kutilgan natijani berishi mumkin. Ma'ruza vaqtida turli ko'rgazmali materiallar: taqdimot, mediamateriallar, video qo'llanmalar va boshqalardan foydalanish muhim rol o'ynaydi. Quyida esa ushbu materiallardan foydalanish tartibini ko'rib chiqamiz:

Taqdimotlardan foydalanish: Ma'ruza jarayonida taqdimotlardan foydalanish juda muhim. Ayniqsa bu texnologik ta'lim sohasida. Taqdimotlar ma'lumotlarni ko'rgazmali namoyish etishda, tartibli va aniq, tushunarli qilib yetkazishga ko'maklashadigan vositadir. Taqdimot orqali statistik, tasnifiy ma'lumotlarni yetkazishda ayni qo'l keladi. Bunda o'qituvchidan taqdimot tayyorlashda, taqdimotning qiziqarli va rangbarang slaydlardan tashkil topishiga e'tibor berishi kerak.

Mediamateriallarning ma'ruza vaqtida foydali tomoni shuki: mavzu bo'yicha to'g'ri tanlangan rasmlar, video qo'llanmalar o'quvchida mavzuga oid turli bilimlarni tushunarli yetkazishda xizmat qiladi. Bu bilan esa, amaliy mashg'ulotlarga nazariy tayyorlanish, turli kutilmagan holatlar, vaziyatlarda qanday yo'l tuta bilishni shakllantiradi. Mediamateriallar, qo'llanmalarining yana afzalligi shundaki, bu ayni sharoitda bajarish imkonsiz bo'lgan amaliy mashg'ulotlarni nazariy anglashda yordam beradi. Bu esa talabalarda kutilmagan vaziyatlar qanday yo'l tutish mumkinligini shakllantiradi.

Ayni soha mutaxassislarining maxsus

kompetensiyasini rivojlantirish uchun, amaliy mashg'ulotlarning o'рни muhim. Amaliy mashg'ulotlar talabada (bo'lajak texnologik ta'lim o'qituvchisi) ish jarayonlarida qanday ishlash kerakligi, texnika xafsizligi, gigiena qoidalariga rioya etishni tushunish bilan birga, qimmatli tajriba manbai bo'lib xizmat qiladi. Amaliy mashg'ulotlarning tajribali mutaxassis ko'magida va nazoratida o'tishi esa, mashg'ulotning talaba tomonidan xafsiz va to'liq egallanishiga zarur bo'ladi.

Xulosa o'rnidashuni aytib o'tish mumkinki, texnologik ta'lim o'qituvchilarining maxsus kompetensiyasini rivojlantirishda ta'lim berish

jarayonida turli materiallardan, vositalardan foydalanish va ushbu vositalarni o'z o'rnida qo'llay bilish muhim sanaladi. Bundan tashqari sohaga aloqador bo'lgan fanlar haqida ham kerakli bilimlarga ega bo'lish kerakli natijani beradi. Amaliy mashg'ulotlarning tashkillashtirilishi, talabada kutilmagan vaziyatlarda qanday yo'l tutish kerakligini, ijodkorona ishlash salohiyatini shakllantiradi. Demak maxsus kompetensiyani rivojlantirish uchun ko'plab bilimlarga ega bo'lish bilan bir qatorda, amaliy mashg'ulotlarning ham o'z o'рни bor ekan.

Foydalaanilgan adabiyotlar:

1. Uz.goodinternet.org sayti
2. Raximbekova Z.M. Materialdar mexanikasi terminderiniq ag'ilshinsha-orissha-qazaqsha tysindirme sөzdigi ISBN 9965-769-67-2
3. Poligrafiya, օlsheu texnikasi, ag'ash օhdeu jabdiqtari jօne metall օhdeu texnikasi men texnologiyasi: Qazaqsha-orissha terminderdiq tysindirme sөzdigi.
4. "Qazaqstan": Ylttiq ensklopediya/Bas redaktor Ө. Nisanbaev – Almati „Qazaq ensiklopediyasi“ Bas redaksiyasi, 1998 ISBN 5-89800-123-9
5. Ushbu maqolada O'zbekiston milliy ensiklopediyasi (2000-2005) ma'lumotlaridan foydalanilgan.
6. Uz.m.wikipedia.org saytidan
7. Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2024, March 13). technology. Encyclopedia Britannica. <https://www.britannica.com/technology/technology>
8. „Technology“, Wikipedia (inglizcha), 2024-03-23, qaraldi: 2024-03-25

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINIF O‘QITUVCHILARINING AXBOROT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

ERGASHEVA XILOLOXON MUYDINJONOVNA

Qo‘qon davlat universiteti Informatika kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqola bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining axborot texnologiyalaridan foydalanish kompetensiyasini rivojlantirish metodikasi haqida so‘z yuritadi. Axborot texnologiyalarining ta‘lim tizimida roli ortib borgan bir paytda, o‘qituvchilar uchun bu texnologiyalardan samarali foydalanish zarurati yuzaga keladi. Maqolada, o‘qituvchilarni tayyorlashda qo‘llaniladigan zamonaviy metodikalar, innovatsion texnologiyalar va interfaol darslarning ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, bo‘lajak o‘qituvchilarni axborot texnologiyalariga tayyorlashda yuzaga keladigan muammolar va ularni hal etish bo‘yicha tavsiyalar taqdim etiladi.

Kalit so‘zlar: bo‘lajak o‘qituvchilar, axborot texnologiyalari, kompetensiya, metodika, innovatsion texnologiyalar, interfaol darslar, pedagogik amaliyotlar.

Abstract: This article discusses the methodology for developing the competence of future primary school teachers in using information technologies. As the role of information technologies in the education system continues to grow, the need for teachers to effectively use these technologies becomes imperative. The article analyzes modern methodologies, the importance of innovative technologies, and interactive lessons in teacher training. Furthermore, the article presents issues encountered when preparing future teachers to use information technologies and offers recommendations for addressing these challenges.

Keywords: future teachers, information technologies, competence, methodology, innovative technologies, interactive lessons, pedagogical practices.

Аннотация: В статье рассматривается методика развития компетенции будущих учителей начальных классов в использовании информационных технологий. С увеличением роли информационных технологий в системе образования возрастает необходимость эффективного использования этих технологий учителями. В статье анализируются современные методики, значение инновационных технологий и интерактивных уроков в подготовке учителей. Также рассматриваются проблемы, возникающие при подготовке будущих учителей к использованию информационных технологий, и предлагаются рекомендации для их решения.

Ключевые слова: будущие учителя, информационные технологии, компетенция, методика, инновационные технологии, интерактивные уроки, педагогические практики.

Kirish. O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta‘lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida oliy ta‘lim tizimini ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlari ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda, fan, ta‘lim va ishlab chiqarishning mustahkam integratsiyasini ta‘minlash asosida ta‘lim sifatini yaxshilash, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash, ilmiy va innovatsion faoliyatni samarali tashkil etish, tanqidiy va ijodiy fikrlash, tizimli tahlil qilish, tadbirkorlik ko‘nikmalarini shakllantirish, o‘quv jarayoniga kompetensiyalarni mustahkamlashga

qaratilgan usul va texnologiyalarni joriy etish, amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga qaratilgan o‘quv jarayonini tashkil etish masallariga alohida e‘tibor qaratilgan.[1] Bu borada ilg‘or pedagogik texnologiyalar, xalqaro ta‘lim standartlari asosida yaratilgan o‘quv-uslubiy majmua va o‘quv dasturlarini ta‘lim jarayoniga keng joriy etilmoqda. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining axborot texnologiyalaridan foydalanish kompetensiyasini rivojlantirish bugungi ta‘lim tizimining eng dolzarb masalalaridan biridir. Axborot texnologiyalarining ta‘lim

tizimiga jadal kirib kelishi pedagoglar uchun o'quv jarayonini samarali tashkil etish, yangi metodlarni qo'llash va o'quvchilarning kreativ fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda katta imkoniyatlar yaratadi. Bunday texnologiyalarni o'qitish jarayoniga integratsiya qilish, o'qituvchilarning pedagogik kompetensiyasini oshirishga xizmat qiladi. Axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish bo'lajak o'qituvchilardan nafaqat texnik bilimlarni, balki pedagogik va psixologik kompetensiyalarni ham talab etadi. Zamonaviy ta'lim tizimi dunyoda yuz berayotgan texnologik o'zgarishlarga moslashish jarayonida, axborot texnologiyalarining ta'lim jarayoniga integratsiyasi muhim ahamiyat kasb etadi. O'qituvchilarni axborot texnologiyalaridan samarali foydalanishga o'rgatish ta'lim tizimining yangilanishi va sifatini oshirishga olib keladi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun bu kompetensiya ayniqsa muhimdir, chunki ular nafaqat o'zlari AT vositalaridan foydalanishni bilishlari, balki o'quvchilarga ham ushbu vositalarni samarali qo'llashni o'rgatishlari kerak. Shuning uchun, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining axborot texnologiyalaridan foydalanish kompetensiyasini rivojlantirishning metodikasi bugungi kunda o'qituvchilik faoliyatining ajralmas qismi bo'lib qolmoqda.

1. Axborot texnologiyalarining ta'limga ta'siri

Axborot texnologiyalarining ta'limga integratsiyasi o'qituvchilar va o'quvchilarning o'zaro aloqalarini yangi bosqichga olib chiqadi. Kompyuter, internet, multimedia vositalari, onlayn platformalar va interfaol qurilmalar yordamida o'qituvchi o'quvchilarga bilimni samarali yetkazish, darslarni jozibador va samarali tashkil etish imkoniyatiga ega bo'ladi. [2]

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining kompetensiyasini rivojlantirishda eng muhim nuqta bu axborot texnologiyalarining o'qituvchilarni

ta'lim jarayonida qanday qo'llashi, bu texnologiyalarni o'z faoliyatlarida qanday samarali integratsiya qilishni bilishdir. Shuningdek, pedagoglar uchun axborot texnologiyalaridan foydalanishning amaliy va metodik jihatlari alohida e'tiborga loyiqdir.

2. Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda metodikaning roli

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining axborot texnologiyalaridan foydalanish kompetensiyasini rivojlantirishda pedagogik metodikaning roli muhimdir. Axborot texnologiyalarini o'rgatishda interfaol metodlar va o'quv jarayonini innovatsion yondoshuvlar asosida qurish zarur. Bu metodlar bo'lajak o'qituvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantirishga yordam beradi va ularga o'qitishning zamonaviy texnologiyalarini qo'llashda amaliy ko'nikmalarni beradi. Zamonaviy ta'lim tizimi dunyoda yuz berayotgan texnologik o'zgarishlarga moslashish jarayonida, axborot texnologiyalarining ta'lim jarayoniga integratsiyasi muhim ahamiyat kasb etadi. O'qituvchilarni axborot texnologiyalaridan samarali foydalanishga o'rgatish ta'lim tizimining yangilanishi va sifatini oshirishga olib keladi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun bu kompetensiya ayniqsa muhimdir, chunki ular nafaqat o'zlari AT vositalaridan foydalanishni bilishlari, balki o'quvchilarga ham ushbu vositalarni samarali qo'llashni o'rgatishlari kerak. Shuning uchun, bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining axborot texnologiyalaridan foydalanish kompetensiyasini rivojlantirishning metodikasi bugungi kunda o'qituvchilik faoliyatining ajralmas qismi bo'lib qolmoqda.

Interfaol o'qitish metodlari, masalan, loyiha asosida o'qitish, guruhli va juftli ishlar, multimedia vositalarini qo'llash, onlayn platformalarda o'qish va amaliy mashg'ulotlar bo'lajak o'qituvchilarni nafaqat bilim olishga, balki o'qituvchilik mahoratini oshirishga yordam beradi. Ushbu metodlarni qo'llash orqali axborot texnologiyalari bilan ishlashni

o'rgatish juda samarali bo'ladi. [3]

3. Axborot texnologiyalari va innovatsion texnologiyalarni integratsiyalash

Bo'lajak o'qituvchilarni axborot texnologiyalariga tayyorlashda innovatsion texnologiyalarni integratsiya qilish muhim rol o'ynaydi. Innovatsion texnologiyalarni qo'llash o'quvchilarning o'ziga xos fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi va ta'lim jarayonini yanada interfaol qiladi. Bu texnologiyalar, masalan, virtual va kengaytirilgan haqiqat (VR/AR), masofaviy o'qish platformalari, va o'quv dasturlarini ishlab chiqish o'qituvchilarni yangi pedagogik yondashuvlarni sinovdan o'tkazishga undaydi.

Axborot texnologiyalarining ta'lim jarayoniga integratsiyasi o'qitish va o'rganishning yangi usullarini yaratadi. Bu texnologiyalar o'quvchilarga yanada interaktiv, qiziqarli va samarali ta'lim berish imkoniyatini taqdim etadi. Darslarda axborot texnologiyalarini qo'llash nafaqat o'quvchilarni bilim olishga bo'lgan qiziqishini oshiradi, balki o'qituvchining ishini ham soddalashtiradi va ta'limning sifatini yaxshilaydi. Shuningdek, axborot texnologiyalaridan foydalanish orqali o'qituvchilar o'quv materiallarini vizual tarzda taqdim etish, onlayn platformalar orqali ko'plab resurslarga kirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Innovatsion texnologiyalar nafaqat axborot texnologiyalari bilimi, balki o'qituvchining metodik va pedagogik mahoratini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Ta'limda innovatsion texnologiyalardan foydalanish o'quvchilarga zamonaviy bilimlarni qulay va samarali tarzda olish imkoniyatini yaratadi.

4. Amaliyotda axborot texnologiyalarini qo'llash

Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda amaliyotning o'рни alohida. O'qituvchilarni axborot texnologiyalaridan samarali foydalanishga o'rgatish uchun amaliy mashg'ulotlar, seminarlar va laboratoriya ishlari juda muhimdir. Ushbu amaliy

mashg'ulotlar o'qituvchilarga real vaqt rejimida o'quv jarayonlarini qanday boshqarishni, texnologiyalarni qanday qo'llashni va qanday metodikalarni tanlashni o'rgatadi. [4]

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining axborot texnologiyalaridan foydalanish kompetensiyasini oshirishda ularning amaliyoti va tajribasi katta rol o'ynaydi. Ushbu tajribalar, masalan, sinfda o'quvchilar bilan birga texnologiyalarni ishlatish, axborot texnologiyalaridan foydalanishning turli usullari haqida fikr almashish va bir-biriga o'rgatish jarayonlarini rivojlantiradi. [5]

Boshlang'ich sinf o'qituvchisining axborot texnologiyalaridan foydalanish kompetensiyasi ta'lim jarayonini yangilashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. O'qituvchi axborot texnologiyalarini o'zining pedagogik maqsadlariga mos ravishda qo'llashi kerak. Bu kompetensiya o'qituvchining yangi texnologiyalarni tanlash, ularni dars jarayonida samarali qo'llash va o'quvchilarga texnologiyalarni o'rgatish qobiliyatidan iborat. Shuningdek, axborot texnologiyalarini qo'llash o'quvchilarning ijodiy va mustaqil fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi.

5. Muammolar va ularni hal etish yo'llari

Bo'lajak o'qituvchilarning axborot texnologiyalaridan foydalanish kompetensiyasini rivojlantirishda bir qator muammolar mavjud. Bu muammolar orasida o'qituvchilarning axborot texnologiyalariga nisbatan qiziqish va bilim darajasining pastligi, texnik vositalarning yetishmasligi, darslarni innovatsion yondoshuvlar asosida tashkil etishning qiyinligi va axborot texnologiyalarini o'qitishda metodik yordamning yetishmasligi kabi masalalar mavjud. [6]

Ushbu muammolarni hal etish uchun quyidagi tavsiyalarni berish mumkin:

- O'qituvchilarga doimiy ravishda axborot texnologiyalari bo'yicha treninglar va kurslar tashkil etish.
- Ta'lim muassasalarida innovatsion

texnologiyalarni joriy qilish va resurslarni takomillashtirish.

- O'qituvchilarga pedagogik metodlar va axborot texnologiyalari integratsiyasini o'rgatadigan dasturlarni ishlab chiqish.

Metodika va tavsiyalar

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining axborot texnologiyalaridan foydalanish kompetensiyasini rivojlantirishda bir nechta metodik yondashuvlar mavjud:

- Amaliy mashg'ulotlar: O'qituvchilarga AT vositalarini amaliy tarzda qo'llashni o'rgatish uchun maxsus treninglar va amaliy mashg'ulotlar tashkil etish kerak. Bu mashg'ulotlar o'qituvchilarga darslarida ATni qanday qo'llashni amalda ko'rsatadi.

- Interaktiv darslar: O'qituvchilarga interaktiv va multimedia vositalarini qo'llashni o'rgatish, ularning darslarda o'quvchilarga yaxshiroq ta'lim berishlariga yordam beradi. Bu jarayonda o'qituvchi nafaqat texnologiyalarni o'rganadi, balki ularni o'quvchilarga taqdim etishni ham o'rganadi.

- Onlayn ta'lim resurslaridan foydalanish: O'qituvchilarni onlayn platformalar orqali o'quv materiallarini topish, tayyorlash va taqdim etish imkoniyatlari bilan tanishtirish.

Axborot texnologiyalarini qo'llashning pedagogik ahamiyati. Axborot texnologiyalarining ta'limdagi o'rni nafaqat o'quvchilarni o'qitish, balki ularning bilim olish usullarini diversifikatsiya qilishda ham muhimdir. Pedagogik yondashuvda ATdan foydalanish o'quvchilarni faol ishtirok etishga, mustaqil fikrlashga va ijodkorlikka undaydi. O'qituvchilar AT yordamida o'quvchilarning o'ziga bo'lgan ishonchlarini oshirishi, ularning bilimlarini o'zlashtirishini tezlashtirishi mumkin. Bundan tashqari,

AT vositalari yordamida o'qituvchilar o'z sinflarida individual yondashuvni amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. [7]

Natija. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining axborot texnologiyalaridan foydalanish kompetensiyasini rivojlantirish jarayoni ta'lim sifatini oshirishga katta hissa qo'shadi. O'qituvchilar AT vositalarini dars jarayonida qo'llashni o'rganish orqali nafaqat o'quvchilarning bilim olish jarayonini yaxshilashga erishadilar, balki o'z pedagogik mahoratlarini ham oshiradilar. Shu bilan birga, bo'lajak o'qituvchilarni zamonaviy texnologiyalar bilan tanishtirish va ularni qo'llashni o'rgatish ta'limning globalizatsiyasi va informatizatsiyasiga moslashishni osonlashtiradi.

Xulosa. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining axborot texnologiyalaridan foydalanish kompetensiyasini rivojlantirish metodikasi nafaqat pedagogik bilimlarni, balki texnologik va innovatsion yondashuvlarni ham o'z ichiga oladi. Ushbu metodikani joriy etish o'qituvchilarning zamonaviy ta'lim tizimiga tayyorligini oshirish, o'quvchilarning faolligini oshirish va ta'lim jarayonini samarali tashkil etish imkoniyatlarini yaratadi. Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarining axborot texnologiyalaridan foydalanish kompetensiyasini rivojlantirish metodikasi ta'lim tizimini modernizatsiya qilishda muhim rol o'ynaydi. O'qituvchilarga ATni qo'llashni o'rgatish, ta'lim jarayonini yanada samarali, interaktiv va qiziqarli qilish imkoniyatini yaratadi. Bu kompetensiyani rivojlantirish orqali o'qituvchilar nafaqat o'z bilimlarini kengaytiradilar, balki o'quvchilarni ham yangi texnologiyalarni samarali qo'llashga undaydilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son qarori // Normativ-huquqiy hujjatlar milliy ma'lumotlar bazasi O'zbekiston Respublikasi.
2. Shumilova, D. (2020). Axborot texnologiyalarining ta'lim tizimiga integratsiyasi. Tashkent: "O'zbekiston" nashriyoti.
3. Sadiqova, R. (2019). Pedagogik texnologiyalar va metodika. Tashkent: Fan va texnologiya.
4. Jumaev, K. (2021). O'qituvchilarni axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga tayyorlash: muammolar va yechimlar. "O'qituvchi" ilmiy jurnali, 12(4), 45-52.
5. Petrov, A. (2018). Innovatsion texnologiyalarni ta'limda qo'llash metodikasi. Moscow: Pedagogika.
6. G'ulomov, Sh. (2023). Bo'lajak o'qituvchilarni axborot texnologiyalariga tayyorlash metodikasi. Tashkent: O'zbekiston ta'lim nashriyoti.

OLIJ TA'LIM TIZIMIDA KOMMUNIKATIV YONDASHUVNING QO'LLANILISHI, O'QITUVCHILARNING KOMMUNIKATIV KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH

MIRSAIDOVA MUBORAK

O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim fakulteti

Annotatsiya: Mazkur ilmiy ishda oliy ta'lim tizimida kommunikativ yondashuvning qo'llanilishi, ayniqsa, o'qituvchilarning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishning nazariy va amaliy jihatlarini yoritilgan. Tadqiqotda kommunikativ yondashuvning mohiyati, uning ta'lim jarayoniga ta'siri, hamda o'qituvchining kommunikativ salohiyatini rivojlantirish usullari tahlil qilinadi. Shuningdek, pedagogik faoliyatda samarali muloqotni ta'minlashga doir tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Аннотация: В данной научной работе рассматривается применение коммуникативного подхода в системе высшего образования, а также теоретические и практические аспекты формирования коммуникативной компетентности преподавателей. Исследование включает анализ сущности коммуникативного подхода, его влияния на образовательный процесс, а также методы развития коммуникативных навыков у педагогов. Кроме того, предложены рекомендации по обеспечению эффективной коммуникации в педагогической деятельности.

Abstract: This research explores the application of the communicative approach in higher education, focusing on the theoretical and practical aspects of developing teachers' communicative competence. The study analyzes the essence of the communicative approach, its impact on the educational process, and effective methods for enhancing teachers' communication skills. The paper also provides practical recommendations to ensure effective interaction in pedagogical practice.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim, kommunikativ yondashuv, o'qituvchi kompetensiyasi, muloqot ko'nikmalari, pedagogik jarayon, innovatsion metodlar, ta'lim sifatini oshirish

Ключевые слова: высшее образование, коммуникативный подход, компетентность преподавателя, навыки общения, педагогический процесс, инновационные методы, повышение качества образования

Keywords: higher education, communicative approach, teacher competence, communication skills, pedagogical process, innovative methods, quality of education improvement

Oliy ta'lim tizimi har bir davlatning intellektual salohiyati, iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishi va madaniy taraqqiyoti bilan bevosita bog'liq bo'lgan murakkab va dinamik tuzilmadir. Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida oliy ta'limda ta'lim berish jarayoniga yondashuvlar keskin o'zgarib, o'qitishning yangi, talaba shaxsiga yo'naltirilgan, faol ishtirokni ta'minlaydigan metodlari ustuvor ahamiyat kasb etmoqda [4]. Shu nuqtayi nazardan, kommunikativ yondashuv oliy ta'lim jarayonida nafaqat samarali o'qitish usuli, balki shaxsiy va kasbiy rivojlanishni ta'minlovchi kuchli omil sifatida maydonga chiqmoqda [1].

Kommunikativ yondashuv – bu o'qitish

jarayonini faqat ma'lumot uzatish emas, balki o'quvchilar va talabalar o'rtasida faol muloqotga asoslangan o'zaro fikr almashish, muammoni birgalikda tahlil qilish, tanqidiy va ijodiy fikrlashni shakllantirishga qaratilgan yondashuvdir. Ushbu yondashuvda o'qituvchi – bilim beruvchi subyekt emas, balki yo'naltiruvchi, hamkor va tashkilotchi rolini bajaradi. Talaba esa passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga, ijodiy fikrlovchi subyektga aylanadi. Oliy ta'limda bunday model talabaning kasbiy va ijtimoiy kompetensiyalarini shakllantirishga, mustaqil qaror qabul qilish, guruhda ishlash, muammoli vaziyatlarni hal qilish kabi ko'nikmalarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Kommunikativ yondashuv bo'yicha xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan bir qator ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan. Xususan, M. Baxotin, G. I. Bogin, N. D. Galskova, E. I. Passov, A. N. Shchukin kabi olimlar til o'rgatishda kommunikativ yondashuvning nazariy asoslari, uning amaliy qo'llanilishi va ta'sirini chuquro'rganishgan. O'zbekistonda esa A. Jo'raev, Z. Mamarasulova, G. Yo'ldosheva, M. Olimova kabi olimlarning ishlarida kommunikativ kompetensiyaning shakllanishi, uning o'quv jarayonidagi ahamiyati yoritilgan. Shunga qaramay, oliy ta'lim tizimida aynan talabalar va pedagoglar o'rtasidagi muloqotning interaktivligini oshirishda kommunikativ yondashuvning o'rni, uning o'quv motivatsiyasiga ta'siri va zamonaviy ta'lim texnologiyalari bilan uyg'unligi bo'yicha izlanishlar yetarli darajada olib borilmagan. Bu esa mavzuning dolzarbligini yanada oshiradi va uni chuqurroq ilmiy tadqiq etishni taqozo etadi.

An'anaviy yondashuvda o'quv jarayonining markazida o'qituvchi turadi. U tayyor bilimlarni tizimli ravishda talabalarga yetkazadi. Darsning asosiy shakli – ma'ruza, o'quvchi ishtiroki esa cheklangan bo'lib, ular ko'proq passiv qabul qiluvchilar sifatida ishtirok etadilar. Bu usulda muloqot bir yo'nalishda – “o'qituvchidan talaba”ga qarab harakatlanadi. Natijada, talabalar tanqidiy fikrlash, erkin fikr bildirish, mustaqil izlanish kabi kompetensiyalarni yetarli darajada egallamay qolishadi.

Aksincha, innovatsion, ayniqsa kommunikativ yondashuvda o'quv jarayoni ikki tomonlama muloqot asosida tashkil etiladi. Darslar muhokama, mulohaza yuritish, guruhlarda ishlash, loyihalar taqdimoti kabi interaktiv shakllarda o'tkaziladi. Bu metodlar talabani o'quv jarayonining markaziga olib chiqadi va ularning shaxsiy pozitsiyasini ifoda etishga, jamoaviy fikrlashga, muammoni turli nuqtayi nazardan

tahlil qilishga o'rgatadi. Shuningdek, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ham kommunikativ yondashuvni yanada samarali qiladi. Masalan, onlayn forumlar, guruhli chatlar, savol-javob maydonchalari, taqdimot va videokonferensiyalar orqali talabalar orasida interaktivlik kuchayadi. Bunday ta'lim jarayonini biz, kommunikativ yondashuvga asoslangan ta'lim deyishimiz mumkin.

Shunday qilib, kommunikativ yondashuv – zamonaviy oliy ta'lim talabalariga javob beradigan, o'quv jarayonini insonga yo'naltirilgan, faol, interaktiv va ijodiy asosda tashkil etishga imkon beruvchi innovatsion yondashuvdir. Bu yondashuv nafaqat ta'lim sifatini oshiradi, balki talabalarning shaxsiy rivojlanishi, kasbiy kompetensiyasi va ijtimoiy faolligini ta'minlaydi. Oliy ta'lim tizimi kommunikativ yondashuvni keng joriy etish orqali innovatsion taraqqiyot yo'lidan bardavom harakat qilishi mumkin.

O'qituvchilarning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishning pedagogik va psixologik jihatlari

Zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchining shaxsiy va kasbiy sifati muhim omil sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, kommunikativ kompetensiya – bu o'qituvchining ta'lim jarayonidagi muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy kompetensiyalardan biri bo'lib, u pedagogik mahoratning ajralmas qismi sanaladi. O'qituvchining o'z fikrini aniq, ravon, tushunarli yetkazishi, o'quvchilar bilan samarali muloqot olib borishi, ular bilan psixologik jihatdan uyg'un muhit yaratishi – bularning barchasi pedagogik faoliyat samaradorligining negizini tashkil etadi. Kommunikativ kompetensiya deganda, o'qituvchining og'zaki va yozma nutqni to'g'ri ishlata olish, auditoriya bilan samarali muloqotga kirishish, bahs-munozaralarni olib borish, emotsional holatni boshqarish, tanqidiy va empatik fikr yuritish

qobiliyatlari tushuniladi. Ushbu kompetensiya o'qituvchidan nafaqat til bilimlarini, balki psixologik sezuvchanlik, ijtimoiy anglash, madaniy savodxonlik va kasbiy etikaning yuqori darajasini talab qiladi. O'quvchilar bilan muloqotda pedagogning ovoz ohangi, tana harakati, yuz ifodasi, mimikasi kabi paraverbal vositalardan foydalanish qobiliyati ham ushbu kompetensiyaning tarkibiy qismidir.

Pedagogik nuqtayi nazardan olib qaralganda, kommunikativ kompetensiyani shakllantirish uzluksiz va bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan jarayon bo'lib, u pedagogik ta'limning barcha bosqichlarida, ayniqsa amaliyot davrida kuchli aks etishi kerak. Dars jarayonini interaktiv shaklda tashkil etish, savol-javob usullaridan foydalanish, talabalarning fikrini eshitish va hurmat qilish, shuningdek, muloqotni didaktik maqsadlar asosida boshqarish – bularning barchasi o'qituvchining pedagogik kompetensiyasini mustahkamlaydi. Shu bilan birga, kommunikativ vaziyatlarda pedagogning professional nutq madaniyati, intonatsiya va stilistika qonuniyatlariga amal qilgan holda muloqotga kirishishi, o'zini tutishi va axloqiy me'yorlarga amal qilishi alohida ahamiyatga ega.

Ilmiy anbalarni tahlil qilishimiz natijasida, psixologik nuqtayi nazardan esa, kommunikativ kompetensiyaning asosi o'qituvchining ijtimoiy-emotsional intellekti, o'z his-tuyg'ularini nazorat qilish qobiliyati, stressga chidamliligi, empatiya darajasi va kommunikativ sezuvchanligida namoyon bo'ladi. O'qituvchi har bir o'quvchining individualligini inobatga olib, u bilan shaxsiy yondashuv asosida muloqot qila olishi lozim. Bu esa o'quvchilarning o'zini qadrlash hissi, ishonch va motivatsiyasini oshiradi. Shuningdek, konflikt vaziyatlarini hal etish, salbiy hissiyotlarni boshqarish, konstruktiv tanqid va ijobiy fikr almashuvni yo'lga qo'yish

– bu kompetensiyaning psixologik jihatlari sifatida e'tirof etiladi.

O'qituvchining kommunikativ kompetensiyasi – bu faqatgina kasbiy zarurat emas, balki shaxsiy madaniyat, muloqot etikasiga amal qilish, ijtimoiy muhitda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish kafolatidir. Shu sababli, pedagogik kadrlarni tayyorlash jarayonida kommunikativ kompetensiyani shakllantirishga alohida e'tibor berilishi lozim. Maxsus treninglar, rolli mashqlar, dramatik sahnalar, guruhviy muhokamalar orqali bu ko'nikmalarni rivojlantirish mumkin. Shuningdek, o'z-o'zini baholash, kommunikativ vaziyatlarda mustaqil chiqishlar qilish, og'zaki va yozma fikrni aniq ifodalash bo'yicha doimiy mashg'ulotlar o'tkazilishi zarur.

O'qituvchining kommunikativ kompetensiyasi – zamonaviy ta'limning muhim talabi bo'lib, u pedagogik va psixologik omillar birikmasi orqali shakllanadi. Bu kompetensiyani shakllantirish orqali nafaqat o'qitish sifati, balki o'quvchilarning shaxsiy rivoji, o'zaro munosabatlari va ta'limdagi motivatsiyasi ham yuqori darajaga ko'tariladi.

Boshlang'ich ta'lim talabalarining kommunikativ yondashuv asosida faol subyekt sifatida shakllanishi,

Hozirgi davr ta'lim jarayoni talabaniing mavqeini tubdan o'zgartirishni talab qilmoqda. An'anaviy yondashuvda talaba bilimni pas-siv tinglovchi sifatida ko'rilgan bo'lsa, zamonaviy pedagogikada u faol ishtirokchi – ya'ni, o'z ta'limining subyekti sifatida qaralmoqda. Talaba faqat tayyor bilimni qabul qiluvchi obyekt emas, balki bilim yaratish jarayonining to'laqonli ishtirokchisiga aylanishi lozim. Buning uchun pedagogik boshqaruv talabaniing "ta'sir objekti" pozitsiyasidan "munosabatlar subyekti" pozitsiyasiga o'tishini ta'minlashi zarur. Shu tariqa, ta'lim tizimi o'quvchilarni passiv tinglovchilardan faol fikrlovchi

shaxslarga aylantirishga intilmoqda va bu jarayonda o'qituvchiga ularni erkin fikr bildirishga, mustaqil va ijodiy tafakkur qilishga yo'naltiruvchi vazifa yuklanmoqda. Talabaning faol subyekt sifatidagi mohiyati, avvalo, uning shaxs sifatida erkin fikrlay olishi va o'z nuqtai nazarini mustaqil ifodalay bilishida namoyon bo'ladi. Faol talaba atrofidagi muammoli vaziyatlarni tahlil qila oladigan, ularga nisbatan o'zining tanqidiy munosabatini bildiradigan va zarur bo'lsa ijodiy yechimlar taklif qila oladigan shaxsdir. Bunday talaba o'quv jarayonida subyekt-subyekt munosabatlarini shakllantiradi, ya'ni o'qituvchi va talabalar o'rtasida hamkorlik ruhida teng muloqot mavjud bo'ladi. Ta'lim oluvchi o'z fikrini hech bir cheklovlarsiz bayon etadi, muhokamalarda faol qatnashadi, savollar beradi va bilim olishda tashabbus ko'rsatadi. Natijada, talaba o'z o'zini anglashi va intellektual salohiyatini to'liq ro'yobga chiqarishi uchun imkoniyat paydo bo'ladi. Ilmiy tadqiqotlarga ko'ra, shunday interfaol muhitda ijtimoiy muloqot orqali o'quvchilarning bilim va ko'nikmalari yanada samarali rivojlanadi.

Ta'lim amaliyotida talabalarda yuqoridagi fazilatlarni shakllantirishning samarali yo'li – kommunikativ yondashuvdan foydalanishdir. Kommunikativ yondashuv ta'lim jarayonini o'qituvchi monologiga asoslash o'rniga, o'qituvchi-va-talaba hamda talaba-va-talaba o'rtasidagi faol muloqotga asoslashni nazarda tutadi. Bunda o'qituvchi bilim manbai va nazoratchi roldan ko'ra ko'proq muhit yaratuvchi va yo'naltiruvchi sifatida namoyon bo'ladi. Xususan, dars jarayonida zamonaviy kommunikativ metod va texnologiyalarni qo'llash orqali o'qituvchi va talaba o'rtasida teng subyektlar sifatidagi hamkorlik munosabatlari qaror topadi. Dialogik ta'lim, jamoaviy muhokama, kichik guruhlarda ishlash, mulohaza yuritish va munozaralar kabi kommunikativ metodlar talabalarga bir-

biri bilan erkin fikr almashish, o'zaro eshitish va hurmat qilish ko'nikmalarini beradi. O'zaro muloqot jarayonida har bir talaba fikri tinglanadi va qadrlanadi, bu esa ularda mas'uliyat hissini ham shakllantiradi.

Bizningcha, oliy ta'lim tizimida kommunikativ yondashuv yordamida talabalarda mustaqil fikrlash va muammo yechish qobiliyatlarini rivojlantirishning alohida ahamiyati bor. Masalan, dars davomida muammoli vaziyatlarga doir topshiriqlarni jamoaviy muhokama shaklida tashkil etish talabalarni faol tafakkurga chorlaydi. Ular muammoni birgalikda tahlil qilib, turli yechimlarni taklif etish jarayonida tanqidiy va mantiqiy fikrlashga o'rganadilar. Tadqiqotlar ko'rsatishicha, bunday analitik mashqlar va muammoli topshiriqlarni hamkorlikda bajarish orqali auditoriyada ijobiy hamkorlik muhiti shakllanadi. O'zaro bahs-munozara va fikr almashuv jarayonida talabalarining ilgari olgan bilimlari chuqurlashadi hamda ularni amaliyotda qo'llash ko'nikmalari tarkib topadi. Demak, kommunikativ yondashuv talabalarining nafaqat kommunikativ kompetensiyasini (fikrni aniq ifodalash, tinglash, munozara olib borish qobiliyatlari) rivojlantiradi, balki ularning mustaqil tanqidiy va ijodiy fikrlashini ham qo'llab-quvvatlaydi. Interfaol muloqotda har bir talaba o'ziga ishonchi ortib boradi, zero u o'z fikrini himoya qila olishi va boshqalarning nuqtai nazarini ham tahlil qila olishini amaliy mashg'ulotlar davomida anglab yetadi.

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabalarining kelgusida o'qituvchi sifatida kommunikativ yondashuvni egallashi va undan foydalanishi ayniqsa zarurdir. Bugungi kunda umumta'lim maktablarining boshlang'ich sinflarida o'quvchilarga ta'lim berishda interfaol, bola shaxsini rivojlantiruvchi metodlar ustuvor sanalmoqda. Shunday ekan, pedagogik universitetda tahsil olayotgan boshlang'ich ta'lim yo'nalishi talabasi nafaqat

nazariy bilimlarni olishi, balki zamonaviy dars metodikasini ham chuqur o'zlashtirishi lozim. Kommunikativ yondashuvga asoslangan darslar kelajak boshlang'ich sinf o'qituvchisiga bir nechta foydali jihatlarni beradi: birinchidan, talaba-o'qituvchi o'z amaliy darslarida interfaol metodlarni qo'llab, ular samarasini shaxsan his etadi; ikkinchidan, bu metodlar yordamida guruhdoshlarining o'quv jarayonda qay darajada faol ishtirokchi bo'la olishini kuzatib, o'z pedagogik mahoratini oshiradi; uchinchidan, kommunikativ yondashuv elementlarini qo'llash orqali bo'lajak o'qituvchi talabalik davridanoq darsni rejalashtirish, auditoriyani boshqarish va o'quvchilarni rag'batlantirish kabi ko'nikmalarni shakllantiradi. Shu sababli pedagogik oliy ta'lim muassasalarida o'quv rejalari va amaliyotlarida bu yondashuvga alohida e'tibor berilishi darkor. Ilmiy manbalarda qayd etilishicha, pedagogik hamkorlik va interfaol metodlar bilan ta'lim berish bo'lajak o'qituvchilarning professionallik va kreativlik salohiyatini oshiradi. Zero, kommunikativ yondashuvni yaxshi o'zlashtirgan talaba kelgusida sinfda har bir o'quvchini darsga jalb eta oladigan, ular bilan muloqotni samarali yo'lga qo'yadigan malakali ustoz bo'lib yetishadi.

Talabalarni faol subyekt sifatida shakllantirishda, oliy ta'lim muassasalarining o'zida dars jarayonlarini imkon qadar interaktiv shaklda tashkil etish juda muhimdir. Ma'lumki, talaba universitetdagi darslarda qanday ta'lim olishini ko'proq o'zlashtirsa, keyinchalik ish faoliyatida shunday usullarni qo'llaydi. Shuning uchun universitet professor-o'qituvchilari o'z ma'ruza va seminarlarini kommunikativ va interfaol usullar yordamida olib borishi zarur. Tajriba shuni ko'rsatadiki, interfaol usullarni qo'llagan holda tashkil etilgan mashg'ulotlar talabalarining darsda faol ishtirok etishini ta'minlaydi, ularning fikrlarini erkin ifodalashiga yordam beradi hamda

talabalarda jamoaviy hamkorlik ko'nikmasini shakllantiradi. Masalan, kichik guruhlarda ishlash talabalarga biror masalani birgalikda muhokama qilish va hal etish imkonini beradi – bu jarayonda ularning jamoaviy fikrlash qobiliyati va muloqot madaniyati rivojlanadi. Kommunikativ yondashuv asoslangan metodlar esa talabalarining dars mavzularini chuqurroq anglashini ta'minlab, ularning ijodiy tafakkurini rag'batlantiradi; talaba turli obrazlarda o'zini sinab ko'rib, fikrini qiziqarli tarzda yetkazishni o'rganadi. Mulohaza yuritish va munozaralar orqali esa talabalar mustaqil fikr yuritish va o'z nuqtai nazarini asoslab berish qobiliyatlarini rivojlantiradi – bunda har bir talaba muayyan masala yuzasidan qarama-qarshi fikrlarni tahlil qilgan holda o'z pozitsiyasini himoya qilishga o'rganadi. Ko'rinib turibdiki, bunday interaktiv mashg'ulotlar jarayonida har bir talaba o'zini namoyon etish uchun keng imkoniyatga ega bo'ladi. Natijada, dars jarayoni hamma uchun qiziqarli va samarali kechadi: talabalarining o'z-o'zini anglashi, fikrlash doirasi va ijodiy izlanishlari kengayadi. Shunday qilib, oliy ta'limda interfaol yondashuvlar yordamida har bir talaba bilim olishning faol subyektiga aylanishi, o'z ta'limi uchun mas'uliyatni his etishi va kelajakda jamiyatga foydali, yetuk mutaxassis bo'lib yetishishi uchun mustahkam zamin yaratiladi.

Kommunikativ yondashuv asosida tashkil etilgan interfaol ta'lim jarayoni talabalarining shaxs sifatida har tomonlama rivojlanishiga xizmat qiladi. Bunday yondashuv talabani mustaqil fikr yurituvchi, o'zini anglagan, jamoadagi muhokamalarda faol ishtirok etib, o'z pozitsiyasini himoya qila oluvchi yetuk shaxs sifatida kamol toptiradi. Faol subyekt sifatida shakllangan talaba esa kelgusida pedagog bo'lib ishlaganda, ana shu yondashuvni davom ettiradi – o'z o'quvchilarini ham faollikka, erkin fikr bildirishga va ijodiy izlanishga ilhomlantiradi. Zamonaviy ta'lim talab

qilayotgan kompetensiyalar (tanqidiy va ijodiy tafakkur, muloqotga kirisha olish, muammoni hal eta olish va hokazo) aynan kommunikativ yondashuv orqali muvaffaqiyatli shakllanishi mumkinligi ilmiy-amaliy tajribalar orqali tasdiqlanmoqda. Demak, pedagogik jarayonda kommunikativ yondashuvni keng qo'llash va talabalarga interfaol ta'lim muhitini yaratish – kelajak avlod yetuk va faol shaxslar bo'lib voyaga yetishining garovidir.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, oliy ta'lim tizimida kommunikativ yondashuvni samarali qo'llash o'qituvchilarning

kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Ushbu yondashuv ta'lim jarayonida faol muloqotni kuchaytirish, talabalar bilan samarali aloqani yo'lga qo'yish va zamonaviy pedagogik metodlarni joriy etishga xizmat qiladi. Shuningdek, o'qituvchining kommunikativ salohiyatini shakllantirish-ta'lim sifati va samaradorligini oshirishda asosiy vositalardan biridir. Tadqiqotda ilgari surilgan tavsiyalar oliy ta'lim muassasalarida o'qituvchilar malakasini oshirishda amaliy ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullaeva, M. (2020). Kommunikativ kompetensiya va uning shakllanishi. Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.
2. Hasanova, D. (2019). Pedagogik texnologiyalar va kommunikativ yondashuv. Toshkent: Ilm Ziyo.
3. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2014). Approaches and Methods in Language Teaching (3rd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
4. Rahmonov, S. (2021). "Oliy ta'limda innovatsion yondashuvlar va kommunikativ metodlar." Ta'lim va innovatsiyalar, №3, 25–30.
5. Brown, H. D. (2007). Principles of Language Learning and Teaching (5th ed.). New York: Pearson Education.
6. Karimova, N. (2018). "O'qituvchilarda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishning psixologik asoslari." Pedagogika fanlari jurnali, №4, 12–17.
7. Littlewood, W. (1981). Communicative Language Teaching: An Introduction. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Xalqaro til siyosati va kommunikatsiya: Oliy ta'limdagi integratsion jarayonlar. (2022). Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. Toshkent.
9. Nunan, D. (1991). Language Teaching Methodology: A Textbook for Teachers. New York: Prentice Hall.
10. Usmonxo'jayev, H. (2020). "Ta'lim jarayonida o'qituvchilarning kommunikativ salohiyatini baholash mezonlari." Innovatsion ta'lim, №2, 45–49.
11. Celce-Murcia, M. (2001). Teaching English as a Second or Foreign Language (3rd ed.). Boston: Heinle & Heinle.
12. Ziyodova, G. (2022). Interfaol metodlar asosida kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish. Samarqand: Zarafshon nashriyoti.
13. Harmer, J. (2007). The Practice of English Language Teaching (4th ed.). London: Longman.
14. Tadjibayeva, M. (2021). "Oliy ta'lim muassasalarida zamonaviy kommunikativ yondashuvlardan foydalanish samaradorligi." Yosh olimlar jurnali, №5, 33–38.
15. Council of Europe. (2001). Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Cambridge: Cambridge University Press.

СОВРЕМЕННЫЕ СТРАТЕГИИ ФОРМИРОВАНИЯ ЕСТЕСТВЕННОНАУЧНОЙ ГРАМОТНОСТИ (SCIENCE) В ШКОЛЬНОМ ОБУЧЕНИИ

СИДДИКОВА ШАХНОЗА АХМЕДОВНА

старший преподаватель (PhD) Джиззакского государственного педагогического университета

Аннотация. В данной статье рассматриваются актуальные вопросы формирования естественнонаучной грамотности (Science) у учащихся школ. Уделяется внимание современным образовательным подходам, которые способствуют развитию у школьников навыков критического мышления, решения практических задач и осознания роли науки в повседневной жизни. Статья подчеркивает значимость использования международных стандартов оценки, таких как PISA и TIMSS, и предлагает конкретные рекомендации по совершенствованию школьных программ.

Ключевые слова: естественнонаучная грамотность, школьное образование, активное обучение, PISA, TIMSS, критическое мышление.

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktab o'quvchilarida tabiiy fanlar savodxonligini (Science) shakllantirishning dolzarb masalalari ko'rib chiqiladi. Maktab o'quvchilarida tanqidiy fikrlash, amaliy muammolarni hal qilish va ilm-fanning kundalik hayotdagi rolini anglash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradigan zamonaviy ta'lim yondashuvlariga e'tibor qaratilgan. Maqolada PISA va TIMSS kabi xalqaro baholash standartlaridan foydalanishning ahamiyati ta'kidlanadi va maktab dasturlarini takomillashtirish bo'yicha aniq tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: tabiiy fanlar savodxonligi, maktab ta'limi, faol o'qitish, PISA, TIMSS, tanqidiy fikrlash.

Abstract. This article examines the pressing issues of developing scientific literacy (Science) among school students. It focuses on modern educational approaches that promote critical thinking, problem-solving skills, and an understanding of the role of science in everyday life. The article emphasizes the importance of using international assessment standards such as PISA and TIMSS and provides specific recommendations for improving school curricula.

Keywords: scientific literacy, school education, active learning, PISA, TIMSS, critical thinking.

В современных условиях образовательная система сталкивается с необходимостью не только передавать знания, но и формировать у школьников умение применять их в реальной жизни. Естественнонаучная грамотность — это не просто понимание научных понятий, а способность использовать их для анализа и решения повседневных проблем. Международные исследования PISA и TIMSS подчеркивают, что для успешного участия в глобальной экономике и обществе люди должны обладать ключевыми компетенциями, включая умение решать задачи, основанные на научных данных, и критически мыслить. Формирование таких навыков

требует пересмотра традиционных подходов к обучению, особенно в области естественных наук.

Цель исследования — изучить современные стратегии формирования естественнонаучной грамотности у школьников и предложить пути их внедрения в образовательный процесс.

Основные задачи:

- изучить существующие методики обучения и их влияние на развитие естественнонаучной грамотности.
- выявить роль стандартов PISA и TIMSS в модернизации школьного образования.

- Опыт стран, лидирующих в рейтингах PISA и TIMSS, показывает, что успешные образовательные программы основываются на компетентностном подходе. Они включают задачи, требующие анализа данных, по-

Формирование естественнонаучной грамотности у школьников — это не только требование времени, но и важный шаг к подготовке нового поколения, способного решать сложные задачи и принимать обоснованные решения. Успех этой работы зависит от готовности образовательной системы адаптироваться к современным требованиям. Использование активных методов обучения, цифровых технологий и междисциплинарного подхода может стать ключом к развитию интереса школьников к естественным наукам и их успешной реализации в будущем.

- Kasb-hunar ta'limi №4, 2025

RAQAMLI TA'LIM SHAROITIDA BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINING KREATIV TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH

HAYITBOYEVA ZARINA OTANAZAROVNA
Ajiniyoz nomidagi Nukus Davlat Pedagogika Instituti
I-bosqich doktoranti

Annotatsiya: Keltirilgan ushbu maqolada kreativ tafakkurni rivojlantirish usullari va zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan samarali foydalanish orqali o'quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatini shakllantirishning pedagogik va psixologik jihatlari yoritiladi. Shuningdek, kreativ tafakkurni rivojlantirishga xizmat qiluvchi innovatsion metodlar va interaktiv texnologiyalar tavsiflanadi. Tadqiqot natijalari boshlang'ich ta'lim tizimida raqamli vositalarni integratsiyalashning muhim ahamiyatini ko'rsatib, o'qituvchilarga metodik tavsiyalar beradi.

Аннотация: В статье описаны методы развития творческого мышления и педагогико-психологические аспекты формирования у студентов творческого мышления посредством эффективного использования современных образовательных технологий. Также описаны инновационные методы и интерактивные технологии, которые служат развитию творческого мышления. Результаты исследования показывают важность интеграции цифровых инструментов в систему начального образования и дают методические рекомендации учителям.

Annotation: This article discusses the pedagogical and psychological aspects of developing creative thinking skills in students through the effective use of modern educational technologies and methods for developing creative thinking. It also describes innovative methods and interactive technologies that serve to develop creative thinking. The results of the study show the importance of integrating digital tools in the primary education system and provide methodological recommendations for teachers.

Kalit so'zlar: bilish jarayonlari, innovatsiya, kreativ, usul, tafakkur, tadqiqot, yosh davrlari, interaktiv metodlar.

Ключевые слова: познавательные процессы, инновации, креатив, метод, мышление, исследование, возрастные периоды, интерактивные методы.

Keywords: cognitive processes, innovation, creative, method, thinking, research, age periods, interactive methods.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar ta'lim tizimining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun kreativ tafakkurni rivojlantirish ularning mustaqil fikrlash qobiliyatini oshirish, innovatsion yondashuvlarni o'zlashtirish hamda muammolarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada raqamli ta'lim vositalari yordamida kreativ tafakkurni rivojlantirish masalalari ko'rib chiqiladi.

Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida kreativ tafakkurni shakllantirish jarayoni ilmiy-nazariy va amaliy

jihatdan yoritib berilgan. Kreativ tafakkur – bu bolalarning mustaqil, original va ijodiy tafakkur qilish qobiliyatini shakllantirishga yo'naltirilgan muhim kompetensiya bo'lib, zamonaviy ta'lim tizimining ajralmas qismi hisoblanadi. Maqolada kreativ tafakkurning psixologik va pedagogik asoslari ko'rib chiqilib, bolalar tafakkuri rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun kreativ fikrlashni rivojlantirishga yordam beruvchi samarali metod va usullar, jumladan, muammoli ta'lim, loyiha usuli, assotsiativ fikrlash texnikalari, interfaol o'yinlar va

mantiqiy jumboqlar muhokama qilinadi. Tadqiqot natijalari boshlang'ich sinf ta'lim jarayonida kreativ fikrlashni rivojlantirish bo'yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga yo'naltirilgan bo'lib, pedagoglar, tadqiqotchilar hamda ta'lim tashkilotchilari uchun foydali bo'lishi mumkin.

Raqamli ta'lim va kreativ tafakkur tushunchalari

Raqamli ta'lim zamonaviy texnologiyalar va innovatsion vositalar yordamida bilim berish jarayonini takomillashtirishga qaratilgan ta'lim shaklidir. Kreativ tafakkur esa o'quvchilarning yangi g'oyalar yaratish, mustaqil fikrlash hamda noan'anaviy yondashuvlarni qo'llash qobiliyatini ifodalaydi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ushbu qobiliyatlarni shakllantirish ularning keyingi ta'lim bosqichlarida muvaffaqiyatga erishishiga zamin yaratadi. Boshlang'ich ta'lim davri bolalarda bilishga bo'lgan qiziqish, fikrlashjarayonlarining jadallashishi va atrof-muhitni o'ziga xos idrok etish davri bo'lib, aynan shubosqichda kreativ fikrlash asoslarini shakllantirish zarur. O'quvchilarning muammolivaziyatlarni hal qila olish qobiliyatini rivojlantirish, mustaqil qaror qabul qilishga undash hamdayangi g'oyalarni ilgari surish qobiliyatlarini shakllantirish boshlang'ich sinf o'qituvchilarining asosiy vazifalaridan biridir.

Tadqiqotning maqsadi – boshlang'ich sinf o'quvchilarida kreativ tafakkurni shakllantirishning samarali usullarini aniqlash va ularning ta'lim jarayonidagi ahamiyatini asoslab berishdir.

Raqamli texnologiyalar orqali o'quvchilar turli interaktiv metodlar yordamida ta'lim olishadi. Masalan:

Elektron darsliklar va platformalar (Khan Academy, Duolingo, Coursera for Kids);

Gamifikatsiya elementlari – o'yinlar orqali o'qitish;

Interaktiv dasturlar – Scratch, Minecraft Education;

Virtual va kengaytirilgan reallik (VR/AR)

texnologiyalari.

3. Kreativ tafakkurni rivojlantirish uchun metod va vositalar

Boshlang'ich sinflarda kreativ tafakkurni rivojlantirish uchun quyidagi metod va vositalardan foydalanish mumkin:

STEAM yondashuvi – ilm-fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika integratsiyasi; STEAM Yondashuvining Mohiyati

STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) – bu fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematikani o'zaro bog'liq holda o'rgatish metodikasi bo'lib, o'quvchilarning kreativ tafakkurini rivojlantirishga yordam beradi. Bu yondashuv orqali o'quvchilar real hayotdagi muammolarni hal qilish, mustaqil fikrlash, jamoada ishlash kabi ko'nikmalarga ega bo'ladilar.

STEAM yondashuvining boshlang'ich sinf o'quvchilariga foydasi juda katta. Chunki o'quvchilar aynan bu yondashuv orqali mustaqil fikrlay olish, o'z fikrlarini aniq va lo'nda tushuntira olish ko'nikmalarini o'zida shakllantiradilar. Shuning uchun ham eng avvalo kichik maktab yoshidagi o'quvchilarning fikrlay olishi, ya'ni tafakkurini rivojlantirish juda zarur hisoblanadi.

Ijodiy fikrlash – O'quvchilar fanlarni faqat yodlab emas, balki amaliy qo'llash orqali o'rganadilar. Amaliyot har doim bolani chuqur bilimga ega bo'lishida ko'priik vositasidir.

Muammolarni hal qilish – Ular turli fanlarni birlashtirgan holda aniq muammolarga yechim topishadi. Bu degani bolalarga turli xil vaziyatlarni misol keltirish yoki o'zidagi ro'y bergan vaziyatlar, jarayonlarni analiz qilish o'rgatiladi.

Ijtimoiy ko'nikmalar – Jamoaviy ishlash orqali hamkorlik va muloqot ko'nikmalari rivojlanadi.

Dasturlash asoslari – Scratch yoki boshqa blokli kodlash dasturlari yordamida mustaqil loyiha yarata oladi;

Loyiha asosida o'qitish – o'quvchilar

jamoaviy yoki individual ravishda muammolarni hal qilish loyihalarini ishlab chiqishadi;

Raqamli hikoyalash (Digital Storytelling) – bolalar o'z hikoyalarini yaratib, uni interaktiv dasturlarda ifodalashadi.

4. Amaliy misollar va tadqiqot natijalari

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, raqamli vositalardan foydalangan holda o'qitish o'quvchilarning qiziqishini oshiradi va ularda mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Masalan, Finlandiya ta'lim tizimida o'quvchilarga dasturlash va kreativ tafakkurga asoslangan topshiriqlar berish samarador natijalar bergan. Tadqiqot jarayonida O'yinli ta'lim orqali kreativ tafakkurni shakllantirish maqsadida „Kod bilan hikoya tuzamiz“ usuli qo'llanildi. Bunda Scratch va Blockly dasturlaridan foydalanildi.

-O'quvchilar hikoya yoki ertakning raqamli versiyasini yaratib, undagi qahramonlar harakatini kodlashdi.

Natija: Mavzuga mustaqil yondashish 35 % ga, xotira va mantiqiy tafakkur esa 30 % ga yaxshilandi.

Tadqiqot Qoraqalpog'iston Respublikasi Xo'jayli tumanida 3-maktabning boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan o'yinli ta'lim metodikasini sinab ko'rdik. Ushbu metodika, bolalarning mantiqiy fikrlashi, muammolarni

hal qilish ko'nikmasi va ijodiy yondashuvini shakllantirishga qaratilgan.

Tadqiqot jarayoni:

O'quvchilar bilan 3 oy davomida tajriba-sinov ishlari olib borildi. Unda 2-4- sinf o'quvchilaridan 50 nafari ishtirok etdi. O'yinli ta'lim metodikasi asosida quyidagi usullar qo'llanildi:

1. „Kod bilan hikoya yozamiz“ usuli

- O'quvchilar scratch yoki blockly platformalaridan foydalanib, ertak yoki hikoya yaratishdi.

- Hikoyaning voqealar ketma ketligini kodlash orqali qahramonlarni harakatlantirishdi.

2. „Toshiriqli sarguzasht“ metodi

- Dars jarayonida bolalar jamoalarga bo'lingan holda muammoli vaziyatlar yechishdi. Masalan, matematika darsida „Sehrli orol“ o'yiniga qatnashishdi.

3. „Mantiqiy jumboqlar va kreativ topshiriqlar“ usuli

- O'quvchilarga virtual platformalar (Kahoot, Quizizz) orqali topshiriqlar berildi. Ularga mantiqiy fikrlash va kreativ yechim topishga o'rgatildi.

Natijalar:

O'yinli ta'lim metodikasining samaradorligi quyidagi natijalar orqali aniqlandi.

Ko'rsatkich	Sinovdan oldin (%)	Sinovdan keyin (%)	O'sish (%)
Mustaqil fikrlash	45 %	75 %	+30 %
Mantiqiy fikrlash	35 %	52 %	+17 %
Jamoadi ishlash	55 %	85 %	+ 30 %
Yangi g'oyalar ishlab chiqish	30 %	44 %	+ 14 %

O'quvchiularning darsga bo'lgan qiziqishi oshdi, yangi bilimlarni mustaqil o'rganish qobiliyati kuchaydi, o'yinli metodika darslarida ijodiy yondashuvni rivojlantirdi.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Xo'jayli tumani Maktab va Maktabgacha ta'lim tizimiga qarashli 3-sonli maktabda olib borilgan tajriba-sinov natijalari shuni ko'rsatadiki, o'yinli ta'lim metodikasi boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativ tafakkurini rivojlantirishda samarali usul hisoblanadi. Ushbu metodikani boshqa maktablarda ham tadbiq etish tavsiya etiladi.

Xulosa qilganda, raqamli ta'lim texnologiyalari hozirgi vaqtda jadallik bilan rivojlanmoqda. Turli xil qiziqarli saytlar orqali ham o'quvchining intellektini oshirish, mantiqiy tafakkurini rivojlantirishga erishilmoqda. Bu esa bizning ta'lim tizimimizda ham o'zgacha yondashuvdagi kreativlik bilan yondashishimizga asos bo'ladi oladi. Agarda biz xuddi shu tariqa o'quvchilarning ta'lim olishida, rivojlanishida raqamli ta'lim tizimidan foydalansak ularning aqliy salohiyatini yuqori darajaga olib chiqishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abduqodirova, Z. (2021). Raqamli ta'lim muhitida boshlang'ich sinf o'quvchilarining ijodiy fikrlashini shakllantirish. Toshkent: TDPU nashriyoti.
2. Muxamedova, D. (2020). Boshlang'ich ta'limda axborot texnologiyalaridan foydalanish asoslari. Toshkent: Fan va texnologiya.
3. Toirova, N. (2022). "Boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativ tafakkurini rivojlantirishda innovatsion yondashuvlar", Pedagogik mahorat ilmiy jurnali, №3, 45–49-betlar.
4. Robinson, K. (2011). Out of Our Minds: Learning to be Creative. UK: Capstone Publishing.
5. Runco, M. A., & Acar, S. (2012). Divergent Thinking as an Indicator of Creative Potential. Creativity Research Journal, 24(1), 66–75.
6. Beghetto, R. A. (2010). Creativity in the Classroom: The Role of Creative Self-Efficacy. Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts, 4(3), 191–195.

СОҒЛОМЛАШТИРУВЧИ ГИМНАСТИКА ВОСИТАЛАРИ ОРҚАЛИ ТАЛАБА ЁШЛАРНИНГ ЖИСМОНИЙ РИВОЖЛАНТИРИШ

ЯДГАРОВА ДИНАРА БАХОДИРОВНА
Спорт фаолияти, педагогика ва психология
факултети катта ўқитувчиси

Аннотация: Ушбу мақолада университет талабаларини гимнастика воситалари орқали жисмоний ривожлантиришда валеологик жараёнлар туфайли талабаларнинг билим ва тажрибасининг ижтимоий-маданий вақт ва маконда ўз-ўзидан ва мақсадли узатилиши муҳокама қилинади.

Калит сўзлар: талабалар, ташаббускорлик, ташкилотчилик, ривожлантириш, педагогик механизм, сифатлар, компетенция, ёндашув.

Дунёнинг кўпгина мамлакатларида соғлом миллатни шакллантириш, жисмоний тарбия ва спортни ривожлантириш ҳамда мамлакат аҳолисини соғломлаштириш, меҳнат қобилияти ва меҳнат самардорлигини ошириш масалалари устувор йўналишлардан бўлиб қолмоқда. Ҳозирги замонда юқори ҳаёт суръати, минтақалардаги ноқулай экологик шарт-шароитлар, сурункали стресслар ва соғлом турмуш тарзи тамойилларига амал қилмаслик бир қатор касалликларнинг пайдо бўлишига сабаб бўлмоқда. Шу сабаб, инсон саломатлигини илмий жиҳатдан асосланган турли воситалар билан юқори даражага кўтариш муаммоси муҳим аҳамиятга эга.

Жаҳон амалиётини кузатиш натижа-сида шунга амин бўлиш мумкинки, спортга ихтисослашмаган олий таълим муассасаларида таҳсил олувчи талабаларнинг жисмоний сифатлари, спорт турлари бўйича техник-тактик ҳаракатлари юзасидан кўплаб илмий тадқиқот ишлари олиб борилган. Айнан аҳолининг барча қатламларини оммавий спорт билан шуғулланишга жалб қилишни такомиллаштириш, шу билан бир қаторда спортга ихтисослашмаган олий таълим муассасаларида таҳсил олув-

чи талабаларни жисмоний тайёргарлигида асосий гимнастика воситаларини амалиётга жорий қилиш талабини қўймоқда. Жумладан, талаба-ёшларни жисмоний тарбия ва спортга қизиқишларига алоҳида эътибор қаратила бошланди. Шу сабаб талаба ёшларни функционал, жисмоний тайёргарлигини ошириш юзасидан илмий ишлар амалга оширилган. Бироқ талаба ёшларнинг жисмоний ривожланиш даражаси билан бирга саломатлик даражасини акс эттирувчи кўрсаткичлари ўрганилмаган.

Республикамизда олий таълим тизимини модернизация қилиш янги сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий шароитларда амалга оширилмоқда ва унинг олдига рақобатбардош, жисмонан ва маънан етук, кенг доирадаги интеллектуал салоҳиятга ва юқори ишчанлик қобилиятига эга малакали кадрларни тайёрлаш вазифасини қўймоқда(1). Шу билан бирга, олий таълим муассасаларида жисмоний тарбияга ажратилган соатларнинг мунтазам камайиб бориши кузатилмоқда, ваҳоланки жисмоний тарбия дарслари кўпчилик талабалар учун ҳаракат фаоллигини сақлаб қолишнинг ягона йўлидир. Ундан ташқари, олий таълим

муассасаларида жисмоний тарбия бўйича машғулотларнинг ягона услубияти йўқ, талаба-ёшларнинг жисмоний ривожланиш даражаси ва саломатлигида оғишлари бўлган ўзига хос хусусиятлари инобатга олинмаган. Жисмоний тарбия воситалари ёрдамида талаба-ёшлар организмнинг ички захираси даражасини анча ошириш, саломатлигида учрайдиган турли ўзгаришларни олдини олиш ёки ривожланиш суръатини камайтириш масалалари долзарб муаммолардан бири ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 30 октябрдаги ПФ-6099-сон «Соғлом турмуш тарзини ҳаётга кенг тадбиқ этиш ва оммавий спортни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги фармони, 2017 йил 3 июндаги ПҚ-3031-сон «Жисмоний тарбия ва оммавий спортни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарори ҳамда мазкур соҳага тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишга ушбу диссертация тадқиқоти муайян даражада хизмат қилади.

Олий таълим муассасаларида жисмоний тарбиянинг энг муҳим вазифаларидан бири Р.Г.Узьянбаева, Ю.М.Юров, О.А.Мельникова, О.А.Козлова, С.Г.Оболочков, И.Н.Юрченя, Н.А.Барташевич, Н.А.Саркисова, В.А.Абаев, Т.В.Барышникова, Е.Ю.Кизилыеваларнинг фикрича, саломатлигида оғишлари бўлган талабалар билан ишлаш ҳисобланади, бундай талабалар контингенти ўртача 5% дан 20%гача атрофида(2). Е.Н.Максимова, Е.К.Гильфанова, М.Ассекретов, О.Н.Кривощекова, С.Е.Бабинов, Т.И.Крылов, С.Н.Якименко, И.Н.Григорьеваларнинг маълумотларига кўра, олий таълим муассасалари битирувчиларини 42% да сурункали касалликлар, 50% да морфофункционал патология учрайди(3). В.К.Спирин,

Л.А.Семенов, С.П.Миронова, Д.А.Беляеваларнинг маълумотларига асосан талабаларнинг саломатлигидаги оғишлар, нозологик тузилишига кўра, аксарият таълим муассасаларида қуйидагича тақсимланган: таянч-ҳаракат аппарати касалликлари 34%, юрак-қон томир тизими касалликлари 22%, кўриш аъзолари касалликлари 12%(4). В.А.Лаптев (2003), О.Н.Кривощекова (2018) ва бошқалар томонидан нафақат жисмоний тайёргарлик даражасининг пасайиши, балки саломатлик ҳолатига кўра махсус тиббий гуруҳга тааллуқли бўлган талабалар сони ошганлиги аниқланган (5).

Т.С.Усманходжаев, И.А.Кошбахтиев., Р.И.Нуримов, И.В.Бабичева,

О.Л.Эрдонов каби олимлар томонидан талаба-ёшларнинг саломатлигига салбий таъсир қилувчи қуйидаги омиллар аниқланган: ўқув машғулотлари ва дам олиш учун вақтнинг нооқилона тақсимланиши, тикланиш учун дам олишдан самарасиз фойдаланиш, пассив дам олиш шакллариининг кўп қўлланилиши, зарарли одатларга берилиш, хонада мунтазам узоқ вақт бўлиш оқибатида кислород етишмаслиги (гипоксия). Булар талаба ёшларни асабийлашган ҳолатга, эмоционал ва психик зўриқишига ва нохуш, баъзан эса, саломатлигида муқаррар нуқсонларнинг пайдо бўлишига олиб келади (6).

Саломатлик ҳолатида аниқланган хусусиятларни инобатга олган ҳолда, талабалар орасида соғлом турмуш тарзи таъминланишига амал қилишни тарғиб этиш ўзини оқлайди ва илмий асосланган ҳисобланади. Вазифа шундан иборатки, ҳар бир инсонга саломатлик ҳолати ва ёшга хос хусусиятларига мос келадиган жисмоний машқлар мажмуи, айниқса, соғломлаштирувчи гимнастика турлари тавсия қилиниши зарур. Шу сабабдан Ю.В.Менхен,

А.В.Менхенлар олий мактабнинг вазифаси назарий билимлар, касбий кўникма ва малакаларни шакллантириш билан биргаликда талабалар саломатлигини сақлаш ва мустаҳкамлашдан иборат, деб ҳисоблашади (7). Таъкидлаш жоизки, талаба-ёшлар жисмоний тарбияни касалликларни олдини олиш, жисмоний ишчанлик ҳолатини, жисмоний тайёргарлик даражасини сақлаш ва мустаҳкамлаш, “мослашувчанлик ўзагини” ҳосил қилишдаги, ташқи муҳитнинг ноқулай омиллари таъсирига нисбатан юқори мослашувчанлик имкониятларини таъминлашдаги аҳамиятини тўлиқ англаб етишмайди.

Тадқиқот жараёнида Республика олий таълим муассасаларида таҳсил олувчи талаба-ёшларни жисмоний ривожланиш даражасини аниқлангандан сўнг, Урганч Давлат Университетида таҳсил олувчи талаба-ёшларни жисмоний ривожланиш ва саломатлик даражасини коррекциялаш мақсадида машғулотларидан ташқари вақтларда тўрт ойлик машғулот дастури ишлаб чиқилди ва ушбу машғулот дастуридаги машқларнинг бажарилиш машғулотлар кетма-кетлигида бажарилишини жадвалда батафсил кўриб чиқамиз.

Жадвалда машғулотлардан ташқари вақтларда ҳафтасига 3 та машғулотни ташкиллаштириш режалаштирилган. Дастурда ҳар бир машғулот учун 16 та машқлардан иборат мажмуа тавсия этилган. Ҳар бир машғулотда бир томонлама етакчи оёқни ўзгартирмаган ҳолда қадам ва элементлар мажмуасидан 6 та, етакчи оёқни ўзгартирган ҳолда қадам ва элементлардан 5 та, жойда юриш ва синхронлаштирилган элементлар комбинациясидан 2 та, жойда юриш ва оёқларни кўтариш элементлари комбинациясидан 3 та машқ, иккинчи ва учинчи машғулотларда эса 6; 5; 2; 3 тадан машқлар кетма-кетлигида бажарилиши

тақсимланган.

Машғулотларни самарали бошқариш мақсадида ҳар бир бўлимдаги машқларни бажаришда фитнес-аэробика атамалари асосида буйруқ бериш тартиби бериб ўтилган.

Ҳар бир машғулот бўлимдаги машқларга асосланиб мусиқа жўрлигида 16 ҳисобда бажарилди ва машғулотлар қуйидаги қисмларга ажратилди: 1) чигалёзди машқлар - 10 мин; 2) аэроб қисми - 20 мин; 3) тўхталиш - 5 мин; 4) куч қисми - 20 мин; 5) якунловчи қисм - 5 мин. Машғулотларни ташкил қилиш учун қуйидагилар таянч меъёрлар бўлиб хизмат қилиши мумкин: агар жисмонан соғлом кишилар учун юкламанинг ўртача жадаллик МКИ бўйича 70% ва ЮҚЧ бўйича 80% ни ташкил қилиши керак бўлса, тажриба гуруҳидаги қизларимиз учун ўртача жадаллик МКИ бўйича 60% ни ташкил қилди, машғулотлар суръати эса ҳафтасига 3 марта 60 минутдан иборат бўлиши мумкин. Ўтказиладиган машғулотлардан иккита мақсад кўзланади: биринчидан, ҳаракат фаоллиги етишмаслигини енгил, чунки ортиқча вазнга эга қизлар, одатда, жуда пассив бўлади ва психологик ноқулайлик сезадилар. Иккинчидан, биз томонимиздан таклиф қилинган машқлар икки ёқлама таъсирга эга: а) организмга бевосита соғломлаштирувчи таъсир кўрсатади; б) метаболик жараёнларни меъёрлаштиради, зеро уларнинг бузилиши ортиқча ёғ тўпланишига сабаб бўлади. Мунтазам машғулотларни аста-секин ошириб бориш, рационал овқатланиш, кун тартиби ва фаол дам олиш эвазига яхши натижаларга эришиш мумкин.

ХУЛОСАЛАР

1. Илмий-услубий адабиётлар ва нашрий ишларни таҳлил қилиш, уларни аксарияти талабаларнинг соғлом турмуш

тарзи асосларига бағишланганлигини, спортга ихтисослашмаган олий таълим муассасаларида таҳсил олувчи талабаларнинг саломатлик ҳолатини мақсадли мониторинг қилишга йўналтирилган тадқиқотлар деярли йўқлигини кўрсатди. Ҳозирги вақтда, талаба-ёшларнинг саломатлик ҳолатини умумий жисмоний ривожланиш мезонлари билан боғлиқ ҳолда мажмуавий баҳолашга қаратилган тадқиқотлар мавжуд эмас.

2. Тўрт ой давом этган тажрибадан сўнг, ортикча вазнга эга иккала гуруҳ қизларида вазннинг камайиши кузатилди. Классик аэробика билан шуғулланган НГ қизларида тана вазнининг камайиши

4,35 кг.ни, фитнес-аэробика билан шуғулланган ТГ қизларида 3,46 кг.ни ташкил қилди ($p<0,05$), бу НГ кўрсаткичларидан паст. Назорат ва тажриба гуруҳлари қизларида тана массасининг таркибий қисмлари нисбатларида фарқлар аниқланди. Классик аэробика билан шуғулланган НГ қизларида тана ёғ таркибининг камайиши 3,67 кг ни, фитнес-аэробика билан шуғулланган ТГ қизларида 3,23 кг ни ташкил этди, иккала гуруҳда ҳам ишончлилиқ даражаси бир хил - $p<0,01$. Бироқ мушак таркибининг миқдорида ўзгаришлар ҳар хил бўлди. Мушак массасининг ўсиши НГ да 0,6 кг ни, ТГ да эса 1,09 кг ни ($p<0,05$) ташкил этди.

Адабиётлар рўйхати

1. Юсупов F.A. Estimation of a state of health of the student's youth, trained in high schools., European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences. 2019. № 7 Journal Ausgab. 130-137 p.p. [13.00.00 №3].
2. Юсупов F.A. Физкультурно-спортивная деятельность-как базовый фактор физической подготовленности студенческой молодежи "IlmhamJamiyet"ilmiy-metodikjurnal.Нукус.2020 №1-сон, Б-110-112 [13.00.00 №3].
3. Юсупов F.A. Талаба ёшларнинг саломатлигини баҳолаш натижалари ва соғломлаштирувчи жисмоний тарбия, "Фан-спортга" илмий-назарий журнали. Чирчиқ, 2019/3-сон. Б-50-56. [13.00.00 № 16].
4. Юсупов F.A. Особенности адаптационных изменений кардио-респираторной системы гимнасток при выполнении физических нагрузок различной мощности. "Жисмоний тарбия ва спорт муаммолари". Халқаро илмий-амалий анжумани тўплами. Қарши-2019. 19-20 апрель, Б-537-540.
5. Юсупов F.A. Оценка состояния здоровья студенческой молодежи обучающихся в не-спортивных вузах. "Инновационные технологии в системе спортивной подготовки, массовой физической культуры и спорта", Сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции с международным участием 17-18 октября, 2019 г, Санкт-Петербург. С. 221-223.
6. Юсупов F.A.Талабаларнинг кучга йўналтирилган тайёргарлигини ўрганиш масалалари. Жисмоний тарбия ва спорт: фан, таълим, инновациялар Республика илмий – амалий анжумани тўплами 12 апрель, 2017 йил Б-143-144.
7. Юсупов F.A. Соғлом оила шакллантиришда аёллар спортини ривожлантириш чора-тадбирлари. Ўзбекистонда жисмоний тарбия ва оммавий спортни янада ривожлантириш истиқболлари" Республика илмий – амалий анжумани тўплами 25 май 2018 йил, Б-105-106.

“RADIATSIYA XAVFSIZLIGI” FANINING TA’LIM TIZIMIDAGI O’RNI

ABDULLAYEVA MUXLISAXON AXRORJON QIZI

Namangan davlat universiteti doktoranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada “Radiatsiya xavfsizligi” fanining oliy ta’lim tizimidagi o’rni, uning dolzarbligi va zamonaviy texnologiyalar, xususan, yadro energetikasining rivojlanishi bilan bog’liq holda ahamiyat kasb etishi keng yoritilgan. O’zbekiston Respublikasida yadro energetikasini rivojlantirish bo’yicha qabul qilingan strategik qarorlar, kadrlar tayyorlash dasturlari va xalqaro hamkorlik loyihalari doirasida mazkur fanning ta’lim jarayonidagi tutgan o’rni tahlil qilingan. Shuningdek, radiatsiya xavfsizligiga oid normativ-huquqiy hujjatlar, ekologik xavfsizlikni ta’minlash masalalari hamda mehnat muhofazasi yo’nalishidagi mutaxassislar tayyorlash zarurati asoslab berilgan. Maqolada radiatsiyaviy xavf, uning inson salomatligi va atrof-muhitga ta’siri, shuningdek, zamonaviy yondashuvlar orqali radiatsiyadan himoyalanihning ilmiy va amaliy asoslari ochib berilgan.

Kalit so’zlar: Radiatsiya xavfsizligi, yadro energetikasi, atom elektr stansiyasi, ekologik xavfsizlik, yadro chiqindilari, mehnat muhofazasi, texnika xavfsizligi, oliy ta’lim, O’zatom agentligi, normativ-huquqiy hujjatlar.

Аннотация. В данной статье широко освещено место науки «Радиационная безопасность» в системе высшего образования, ее актуальность и значение в связи с развитием современных технологий, в частности, атомной энергетики. Роль этой науки в образовательном процессе анализировалась в рамках стратегических решений по развитию атомной энергетики в Республике Узбекистан, программ подготовки кадров и проектов международного сотрудничества. Также обоснована необходимость подготовки специалистов в области радиационной безопасности, вопросов экологической безопасности и охраны труда. В статье раскрывается радиационная опасность, ее влияние на здоровье человека и окружающую среду, а также научные и практические основы радиационной защиты на основе современных подходов.

Ключевые слова: Радиационная безопасность, атомная энергетика, АЭС, экологическая безопасность, ядерные отходы, охрана труда, техническая безопасность, высшее образование, Агентство «Узатом», нормативные правовые документы.

Abstract. This article widely covers the place of the science "Radiation Safety" in the system of higher education, its relevance and importance in connection with the development of modern technologies, in particular, nuclear energy. The role of this science in the educational process was analyzed in the framework of strategic decisions on the development of nuclear energy in the Republic of Uzbekistan, personnel training programs and international cooperation projects. The need to train specialists in the field of radiation safety, environmental safety and labor protection is also substantiated. The article reveals the radiation hazard, its impact on human health and the environment, as well as the scientific and practical foundations of radiation protection based on modern approaches.

Keywords: Radiation safety, nuclear energy, NPP, environmental safety, nuclear waste, labor protection, technical safety, higher education, Ozatom Agency, regulatory legal documents.

1. KIRISH. Mamlakatimizda oliy ta’limni tizimli isloh qilishning ustuvor yo’nalishlarini belgilash, zamonaviy bilim va yuksak ma’naviy-axloqiy fazilatlarga ega, mustaqil fikrlaydigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash jarayonini sifat jihatidan yangi bosqichga ko’tarish, oliy ta’limni modernizatsiya qilish, ilg’or ta’lim texnologiyalariga asoslangan holda ijtimoiy soha va iqtisodiyot tarmoqlarini rivojlantirish maqsadida[1] ta’lim jarayonida oliy ma’lumotli mutaxassislar sonini oshirishga katta ahamiyat qaratilgan. Ya’ni, oliy ta’lim

tizimini tubdan takomillashtirish jarayonida zamonaviy pedagogik metodlar va innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish, talabalar bilimni amaliyot bilan uyg'unlashtirish hamda global mehnat bozorining talablariga javob bera oladigan yuqori malakali mutaxassislar tayyorlashga alohida urg'u berilmoqda. Shu bilan birga, oliy ta'lim muassasalarining ilmiy salohiyatini oshirish, xalqaro hamkorlikni kengaytirish va ta'lim jarayonida akademik mustaqillik tamoyillarini mustahkamlash orqali universitetlarning jahon ilm-fan maydonidagi raqobatbardoshligini oshirishga intilish asosiy maqsadlarga aylangan. Zamonaviy jamiyatda ekologik inqirozni yengib o'tish zarurati tobora dolzarb bo'lib bormoqda. Bunga faqat xo'jalik yuritish qoidalari va me'yorlarini o'zgartirish, shuningdek, ekologik xavfsizlikni ta'minlash hamda tabiatni muhofaza qilishga yo'naltirilgan xalqaro va milliy qonunchilikdagi tub islohotlar orqali erishish mumkin. Ushbu o'zgarishlarni samarali amalga oshirish uchun ta'lim tizimining barcha bosqichlarida yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash talab etiladi. Bu jarayon, ayniqsa, oliy ta'lim tizimi uchun muhim.

2. ADABIYOTLAR TAHLILI. So'nggi yillarda global miqyosda yadro energetikasi va ionlashtiruvchi nurlanish manbalaridan foydalanish miqdori ortib bormoqda. Shu sababli, radiatsiya xavfsizligini ta'minlash masalasi nafaqat ilmiy, balki iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. "O'zatom" agentligi va Fanlar akademiyasi huzuridagi ilmiy-tadqiqot muassasalari tomonidan yadro energetikasi va radiatsion xavfsizlik sohasida turli ilmiy ishlanmalar olib borilmoqda. Jumladan, "2019–2029 yillarda O'zbekiston Respublikasida Atom energetikasini rivojlantirish konsepsiyasi" asosida qator ilmiy va amaliy tadbirlar boshlangan. Oliy ta'lim muassasalarida esa radiatsiya xavfsizligi fanining o'qitilishi orqali zamonaviy mutaxassislarni tayyorlashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Radiatsion xavfsizlik bo'yicha ilk fundamental

tadqiqotlar 20-asr boshlarida boshlanib, ionlashtiruvchi nurlanishning biologik ta'sirini o'rganishga qaratilgan. Jumladan, J.Gofman[8] va Devid J. Brenner, Richard Doll, Dadli T. Gudxed[9] tomonidan olib borilgan epidemiologik tadqiqotlar radiatsiya va saraton kasalliklari o'rtasidagi bog'liqlikni asoslab berdi. O'zbekiston miqyosida esa, B.A. Dushmanov, O.B.Yusupova, X.O.Nuraliyeva, U.A.Aminov[9] M.Y.Yunusov, E.J.Ikromovlar radiatsiyaviy xavf va sog'liq o'rtasidagi bog'liqlikni [10] chuqur o'rganagan.

3. TAHLIL VA NATIJALAR. Mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi yo'nalishidagi talabalarni tayyorlash zarurati atrof-muhit holatini monitoring qilish va xo'jalik yuritish qoidalariga rioya etilishini nazorat qilish uchun mas'ul bo'lgan maxsus davlat idoralarining tashkil etilishi bilan bog'liq ravishda yuzaga keldi. O'zbekiston Respublikasining ekologiya sohasidagi normativ-huquqiy hujjatlarida o'z aksini topgan, jumladan: Raqamli texnologiyalar asosida zamonaviy ekologik monitoring mexanizmini yaratish, ekologik madaniyatni yanada oshirish, bioxilma-xillikni asrash va chiqindilar bilan bog'liq ishlarni tartibga solish, daraxt, butalarni ekish va yashil hududlarni tashkil qilish hamda ularni muhofaza qilishning yangi tartiblarini joriy qilish orqali ekologik vaziyatni tubdan yaxshilash, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 25-yanvardagi "Respublika ijro etuvchi hokimiyat organlari faoliyatini samarali yo'lga qo'yishga doir birinchi navbatdagi tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-14-son Farmoni [2] ishlab chiqildi. So'nggi yillarda mamlakatimizda ekologik xavfsizlikni ta'minlash, ekologik vaziyatni yaxshilash, chiqindilarning insonlar sog'lig'iga zararli ta'sirini oldini olish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, sanitariya va ekologik holat sifatini oshirish uchun qulay sharoitlar yaratish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar izchil amalga oshirilmoqda [3].

Yadro va sanoat faoliyatining kengayishi. Yadro energetikasining rivojlanishi bilan

bog'liq holda AES (atom elektr stansiyalari) sonining ortishi va ulardagi ba'zi avariya radiatsiya fonining oshishiga sabab bo'lishi mumkin. Yadro chiqindilarini yetarlicha xavfsiz utilizatsiya qilish bilan bog'liq muammolar ayrim hududlarda radiatsiya kontaminatsiyasiga olib kelmoqda. Ayrim davlatlarning yadroviy qurollar sinovlari atmosferaga radiaktiv moddalar tarqalishiga sabab bo'lmoqda. XX-asrda sodir bo'lgan sinovlar uzoq muddatli radiatsion ifloslanishni keltirib chiqargan va hozirgacha uning ta'siri kuzatilmoqda. Radiatsion tibbiyotning keng rivojlanishi (rentgen, tomografiya, radioterapiya) ba'zi hududlarda radiatsion ifloslanish xavfini oshirishi mumkin. Ba'zi sanoat jarayonlarida radioaktiv materiallardan foydalanish, ularning noto'g'ri saqlanishi yoki tashlab yuborilishi radiatsiya darajasining ortishiga sabab bo'lishi mumkin.

Respublikamizda ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlash, geosiyosiy manfaatlarini himoya qilish va energetik xavfsizligini mustahkamlash uchun mamlakatning energetika sanoati salohiyatini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda ushbu tarmoqda, ayniqsa, atom energiyasi sanoatini tezkor va keng ko'lamda rivojlantirish ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida qaralmoqda. Shu maqsadda 2018-yil 19-iyulda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasida atom energetikasini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmoni[4]ga muvofiq, atom energetikasini rivojlantirish sohasida yagona davlat siyosatini va strategik yo'nalishlarini ishlab chiqish va amalga oshirish bo'yicha vakolatli bo'lgan davlat boshqaruvi organi-Atom energetikasini rivojlantirish bo'yicha agentlik ("O'zatom" agentligi) tashkil qilindi, uning asosiy vazifalari va faoliyati yo'nalishlari sifatida quyidagi asosiy banlari mavjud:

tadqiqot va energetika atom reaktorlari, yadro-fizika qurilmalari, yadro materiallari va radiatsiya manbalarini saqlash, radioaktiv

chiqindilarni ko'mish punktlarining rivojlanishini va ularning xavfsiz ishlashini ta'minlash;

respublikadagi ob'ektlarning radiasiyaviy va yadroviy xavfsizligi tizimini boshqa vazirlik va idoralar bilan birgalikda yadro avariya va radiasiyaviy avariya vaziyatlarining oldini olish bo'yicha tadbirlar rejasini ishlab chiqqan holda takomillashtirish;

yadro materiallari va texnologiyalari, radioaktiv materiallar tarqalmasligini ta'minlash, jismoniy himoya qilish hamda yadroviy va radiasiyaviy xavfsizlikni ta'minlash tadbirlarini amalga oshirish;... [7].

O'zbekistonda ilk bor 2024-yilning avgust oyida atom elektr stansiyasi (AES) qurilishi boshlandi. Stansiya Jizzax viloyatida Rossiyaning "Rosatom" tuzilmasidagi "Atomstroyeksport" AJ tomonidan qurilmoqda. Binobarin, bu yerda faoliyat olib borishda radiatsiya xavfsizligi masalasi birinchi o'rinda. Radiatsiya xavfsizlikgi deganda odamlarning hozirgi va kelajak avlodlarini ionlashtiruvchi nurlanishning zararli ta'siridan himoya qilishni ta'minlashga qaratilgan ilmiy asoslangan chora-tadbirlar majmui tushuniladi. Asosiy maqsad - foydalanishda radiasiyaviy xavfsizlikning asosiy tamoyillari va standartlarini belgilash va ularga rioya qilish orqali aholi salomatligini, shu jumladan texnogen nurlanish manbalari bilan ishlaydigan odamlar toifalarini tibbiyot, fan va iqtisodiyotning turli sohalarida radiatsiyaning zararli ta'siridan himoya qilish. 2019-yil 7-fevralda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan "2019-2029-yillarda O'zbekiston Respublikasida Atom energetikasini rivojlantirish konsepsiyasi"[5] hamda uni amalga oshirish bo'yicha "Yo'l xaritasi" tasdiqlangan. 2019-yilning oktabr oyining oxirigacha ishlab chiqilgan ushbu Konsepsiyaga muvofiq, atom energetikasini rivojlantirish bo'yicha davlat dasturi ishlab chiqilib, tasdiqlashga taqdim etilgan.

Yadro energetikasi loyihalarini amalga oshirish uchun milliy kadrlarni yetishtirish alohida ahamiyat kasb etadi. Shu munosabat

bilan, “Moskva muhandislik-fizika institute” Milliy tadqiqot yadro universiteti (MTYaU MIFI) negizida “Rosatom” davlat korporatsiyasi va MTYaU MIFI kvotalari doirasida 56 nafar o‘zbekistonlik talabaning o‘qishi ta’minlandi. Shuningdek, mamlakat rahbariyati ushbu yo‘nalishga jiddiy e’tibor qaratayotganligi bois, “O‘zatom” agentligi tashkil etilganining ertasigayoq O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan Toshkent shahrida MTYaU MIFI filialini ochish haqida qaror qabul qilindi. Bugungi kunda “O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi hududida joylashgan binoda ushbu filialni barpo etish ishlari qizg‘in davom etmoqda. Binoda keng ko‘lamli qurilish va montaj ishlari olib borilayotgani bilan birga, eng zamonaviy laboratoriya va o‘quv jihozlari bilan ta’minlash jarayoni ham amalga oshirilmoqda.

MTYaU MIFI Toshkent filiali “Rossiya Federatsiyasining ta’lim dasturlari va standartlariga muvofiq faoliyat yuritadi”. davlat granti asosida 100 nafar talaba o‘qishga qabul qilindi. Ushbu yondashuv talabalar uchun ta’lim jarayoniga to‘liq e’tibor qaratish imkonini yaratadi. Bundan tashqari, O‘zbekiston atom energetikasi sohasi uchun yuqori malakali mutaxassislarni yetishtirish maqsadida 2018-yil 19-oktabrda “O‘zatom” agentligi va “Rosatom” davlat korporatsiyasi o‘rtasida kadrlar tayyorlash bo‘yicha hamkorlik Memorandumi imzolandi. Shuningdek, “2019-yil 16-aprelda “O‘zatom” agentligi va “Rosatom”ning Texnik akademiyasi o‘rtasida ushbu memorandumni rivojlantirish bo‘yicha qo‘shimcha kelishuv imzolandi. Hozirda ushbu hujjatlar asosida “O‘zatom” agentligi, O‘zbekiston Respublikasi Davlat sanoat xavfsizligi qo‘mitasi va Fanlar akademiyasi mutaxassislari yadro energetikasi va yadroviy texnologiyalar sohasida qisqa va o‘rta muddatli malaka oshirish kurslarida ta’lim olishmoqda. O‘zbekiston atom energetikasi uchun kadrlar tayyorlash masalasida faqatgina Rossiya bilan cheklanmaydi. Bugungi kunda Belarus, Hindiston, Jahon Yadro Uyushmasi (WNA) huzuridagi Jahon Yadro Universiteti

va boshqa xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlik aloqalari yo‘lga qo‘yilgan. Ushbu davlatlar va tashkilotlar bilan mutaxassislar tayyorlash bo‘yicha turli memorandumlar imzolangan bo‘lib, ular yadro sohasi uchun yuqori malakali kadrlar tayyorlashga xizmat qiladi.

Bugungi kunda texnika oliy ta’lim muassasalarida “Radiatsiya xavfsizligi” fanining ta’lim tizimidagi o‘rni tobora muhim hisoblanmoqda. Zamonaviy dunyoda odamlar atrof-muhitga katta ta’sir ko‘rsatmoqda. Bu ta’sir xilma-xil bo‘lib, yer osti boyliklarining kamayishi, biologik xilma-xillikning o‘zgarishi, atrof-muhitning ifloslanishi va buning natijasida inson hayotining sifati pasayishiga olib kelmoqda. Va bu masalada radioaktiv ifloslanishlar alohida rol o‘ynaydi. Yigirma birinchi asrda atom energetikasi ayniqsa faol rivojlanmoqda, shuning uchun radiatsiya odamlarga va atrof-muhitga qanday ta’sir qilishini, o‘zimizni undan qanday himoya qilishimiz va kim uchun radiatsiya eng xavfli ekanligini bilish muhimdir. Bu hozirgi vaqtda odamlarni qiziqtirayotgan eng muhim savollardan biri. Bunday savollarga javob berishda oliy ta’lim muassasalarida “Mehnat muhofazasi va texnika xavfsizligi” yo‘nalishi talabalari atrof-muhit xavfsizligiga oid fanlar asosida bilimlarga ega bo‘lmoqda. Zamonaviy texnologiyalarning tez sur‘atlarda rivojlanishi va yadro texnologiyalarining keng qo‘llanilishi bilan birga radiatsiya xavfsizligi masalasi nafaqat global, balki mintaqaviy va milliy darajada ham katta ahamiyat kasb etmoqda. O‘zbekiston o‘zining energiya resurslarini yanada diversifikatsiya qilish, yadro energetikasi va boshqa texnologiyalarni rivojlantirish jarayonida, radiatsiya xavfsizligi bo‘yicha yuqori malakali mutaxassislar tayyorlashni ustuvor vazifalardan biri deb biladi. Shu boisdan, "Radiatsiya xavfsizligi" fani oliy ta’lim tizimida muhim o‘rin tutadi, ayniqsa texnik yo‘nalishdagi talabalarning kasbiy faoliyatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Radiatsiya xavfi va uning ta’sirini tushuntiriladi, yirik xalqaro tashkilotlarning tavsiyalari va

O'zbekistonning tegishli normativ-huquqiy bazasi o'rgatiladi. O'zbekistonning radioaktiv chiqindilar bilan ishlash va ularni boshqarish sohasidagi qonunchilik asoslari tushuntiriladi.

4. XULOSA. Yadro energetikasining jadal rivojlanishi fonida radiatsiya xavfsizligini ta'minlash dolzarb masalaga aylanmoqda. Bu borada, texnika yo'nalishdagi oliy ta'lim muassasalarida "Radiatsiya xavfsizligi" fanining o'qitilishi yuqori malakali va ekologik mas'uliyatli kadrlar tayyorlashda muhim rol o'ynaydi. O'zbekiston Respublikasida

yadro texnologiyalarining joriy qilinishi bilan birga, tegishli sohalarda ishlaydigan mutaxassislarning bilim va ko'nikmalarini oshirish zarurati ortib bormoqda. Shu sababli mazkur fan nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham talabalarning kasbiy tayyorgarligini mustahkamlovchi vosita bo'lib xizmat qiladi. Oliy ta'lim muassasalarida ushbu fanni chuqur o'rgatish orqali mamlakatning ekologik xavfsizligi, aholining salomatligi va kelajak avlodlar hayoti uchun zaruriy zamin yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risidagi" (2019-yil 8-oktabr) PF-5847-son Farmoni // <https://lex.uz/docs/-4545884>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Respublika ijro etuvchi hokimiyat organlari faoliyatini samarali yo'lga qo'yishga doir birinchi navbatdagi tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risidagi" (2023-yil 25-yanvar) PF-14-son Farmoni // <https://lex.uz/docs/-6369997>
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'zbekiston Respublikasida Ekologik ta'limni rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida" (2019-yil 27-may) 434-son qarori // <https://lex.uz/docs/-4354743>
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasida atom energetikasini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risidagi" (2018-yil 19-iyul) PF-5484-son Farmoni // <https://lex.uz/docs/-3829109>
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2019 — 2029-yillarda O'zbekiston Respublikada atom energetikasini rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risidagi" (2019-yil 7-fevral) PQ-4165-son qarori // <https://lex.uz/uz/docs/-4194034>
6. O'zbekiston Respublikasining "Atom energiyasidan tinchlik maqsadlarida foydalanish to'g'risida" (2019-yil 9-sentabr) O'RQ-565-son Qonuni // <https://lex.uz/docs/-4506940>
7. O'zbekiston Respublikasi Energetika vazirligi web sayti. // <https://minenergy.uz/uz/lists/view/46>
8. Dr. John W. Gofman His Life, and Research on the Health Effects of Exposure to Ionizing Radiation 2015 // <https://www.ratical.org/ratitorsCorner/09.23.15.pdf>
9. David J. Brenner , Richard Doll , Dadli T. Gudxed Cancer risks attributable to low doses of ionizing radiation: Assessing what we really know 2003 // <https://www.pnas.org/doi/abs/10.1073/pnas.2235592100>
10. B.A. Duschanov, O.B.Yusupova, X.O.Nuraliyeva, U.A.Aminov Radiatsion va harbiy gigiyena –T.: 2008 y.

KASBGA TAYYORLASH JARAYONIDA PROFESSIONAL TA'LIM O'QUVCHILARINING LOYIHALASH KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH UCHUN PEDAGOGIK SHAROITLAR

XIDIROVA DILDORA ZAYNIDDINOVNA
p.f.f.d. dotsent, Qarshi davlat texnika universiteti

Annotatsiya. Professional ta'lim tashkilotlarida tahsil olayotgan o'quvchilarning loyihalash kompetentligini rivojlantirish bo'yicha ilmiy g'oyani nazariy asoslay olish, o'quvchining ta'lim sub'ekti sifatidagi pozitsiyasiga bog'liqdir, uning loyihalash jarayonida ishtirok eta olish darajasi, loyihalashdagi bilim hamda ko'nikmalari, loyihalash jarayonidagi tajribasi hamda unga motivatsion-maqсадli yo'naltira olinganligi, shu bilan birga, refleksiv-baholay olish qobiliyatini aks ettira oluvchi shaxsning integral dinamik xususiyati sifatida loyihalash kompetentligining taklif etilgan talqiniga asoslangan.

Kalit so'zlar: professional, loyihalash, o'quvchi, kompetentligi, ko'nikma, ta'lim, kasbiy, shaxs.

Аннотация. Способность теоретически обосновать научную идею о развитии проектной компетентности студентов, обучающихся в профессиональных образовательных организациях, зависит от позиции студента как образовательного субъекта, его проектного уровня участия в процессе, знаний и умений в проектировании, опыта в процессе проектирования и мотивационно-целенаправленной ориентации на него, в то же время в основе предложенной трактовки проектной компетентности как интегральной динамической характеристики личности, отражающей рефлексивно-оценочную способность.

Ключевые слова: профессионал, дизайн, учащийся, компетентность, умение, образование, профессионал, человек.

Annotation. The theoretical basis of the scientific idea of developing project competence of students studying in vocational education institutions depends on the student's position as a learning subject, the level of his participation in the project process, his knowledge and skills in project development, his experience in the project process, and the motivational and goal-oriented orientation he has received, as well as, The reflection of the ability to reflect reflexive-evaluative is based on the proposed interpretation of project competence as an integral dynamic characteristic of the individual.

Key words: professional, project, student, competence, skill, education, profession, person.

Professional ta'lim tashkilotlarida tahsil olayotgan o'quvchilarning loyihalash kompetentligini rivojlantirish bo'yicha ilmiy g'oyani nazariy asoslay olish, o'quvchining ta'lim sub'ekti sifatidagi pozitsiyasiga bog'liqdir, uning loyihalash jarayonida ishtirok eta olish darajasi, loyihalashdagi bilim hamda ko'nikmalari, loyihalash jarayonidagi tajribasi hamda unga motivatsion-maqсадli yo'naltira olinganligi, shu bilan birga, refleksiv-baholay olish qobiliyatini aks ettira oluvchi shaxsning integral dinamik xususiyati

sifatida loyihalash kompetentligining taklif etilgan talqiniga asoslangan.

O'quvchilarning kasbiy, shaxsiy sohalarda loyihalarni yarata olishi hamda amalga oshirishiga imkoniyat yaratib beradigan harakatlar—o'quvchilarni kasbiy tayyorlash jarayonida loyihalash kompetentligini oshirish uchun tashkiliy hamda pedagogik shart-sharoitlarni yaxshilaydi.

O'quvchilarning loyihalash kompetentligi ulardagi shaxsiy hamda protsessual jihatlariga alohida ta'sir

ko'rsata oladigan hamda samarali ishlay olishi, rivojlanishini ta'minlaydigan o'quv hamda moddiy muhit imkoniyatlarining umumiylikni aks ettiruvchi tizim sifatida namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, pedagogik shart-sharoitlar pedagogikada qo'yilgan topshiriqlarni hal etishga qaratilgan shakllar, mazmun, usullar, moddiy-fazoviy muhitning o'ziga xos majmui sifatida anglanadi. Tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlar o'ziga xos pedagogik sharoit bo'lib, o'ziga xos xususiyatlarga ega sanaladi.

M.G.Minin professional ta'lim tashkilotlari o'quvchilarining loyihalash va muhandislik kompetensiyalarini rivojlantirish uchun tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlarni " professional ta'lim tashkilotlarida pedagogik jarayonni amalga oshirish uchun bevosita yoki bilvosita shaxsning shakllanishiga ta'sir etuvchi shartlar to'plami", deb hisoblanadi [1].

Yuqoridagi xulosalardan kelib chiqib, shuni alohida takidlash joizki, zamonaviy ta'lim tizimining so'rovini inobatga olgan holda, tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlar ostida pedagogik faoliyatni amalga oshirish, shuningdek, tarkibni maqsadli to'ldira olish, pedagogik vositalar, shakllar, usullarni tanlay bilish talabalardagi loyihalash kompetentligini samarali takomillashtirishni ta'minlayladi.

Tashkiliy hamda pedagogik shart-sharoitlarni asoslash ularni takomillashtirish uchun o'quvchilarni kasbiy jarayonga tayyorlashning o'ziga xos xususiyatlarini, muhandislik yo'nalishlari bo'yicha o'qita olish xususiyatlarini, loyihalash kompetentligini oshirishda o'quvchilik davrining yosh xususiyatlarini, xususan, pedagogik shart-sharoitlarning psixologik tarkibiy qismini yanada adekvat asoslash

taqozo qilinadi.

Ta'lim oluvchini o'smirlik bosqichining birinchi davriga to'g'ri kelib, u shaxsiy xususiyatlarning shakllanish imkoniyatiga ega (N.A.Muslimov, Z.T.Raximov, A.A.Xo'jaev, X.Sh.Kadirov) [2]. Xususan, qat'iyatlilik, maqsadlilik, mustaqillik, tashabbuskorlik kabi bir qancha fazilatlar, ayniqsa, ko'zga tashlana boshlaydi.

Bo'lajak mutaxassislarni tayyorlashga qo'yiladigan zamonaviy talablar tobora o'zgarib bormoqda. Ijodiy faol shaxsni kamol toptirish birinchi o'ringa chiqmoqda, tez o'zgaruvchan holatda qaror qabul qila olishga, mas'uliyatni o'z zimmasiga olishga hamda mehnat qilishga qodir bo'lgan, raqobatbardosh hamda ijodkor kadrni tarbiyalash vazifasi yangilab kelinmoqda [3].

Yuqorida aytib o'tilganlar zamonaviy ilmiy-pedagogik jamiyatning bo'lajak mutaxassislarini kasbiy tayyorlash jarayoniga joriy etilishi lozim bo'lgan optimal vositalar, usullar, texnologiyalarni qidirish orqali aniqlab olingan ehtiyojlarga javob bera olish lozimligini belgilaydi. Bo'lajak mutaxassislarni kasbiy tayyorlash xususiyatlarini aniqlash uchun biz muhandislik kasbining zamonaviy tushunchasiga murojaat qilamiz.

Qayd etilgan manbalarda shuni ta'kidlash mumkinki, bo'lajak muhandisga qo'yiladigan zamonaviy talablar ilgari keltirilgan o'quvchilardan farq qiladi: masalan, zamonaviy muhandislik bitiruvchisi bir vaqtning o'zida turli xil elektron yuqori ixtisoslashtirilgan dasturlarda samarali ishlashga tayyor bo'lishi kerak; ishlab chiqarish cheklovlari ostida hamkasblar bilan muloqot qilishi; kelajakda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan ta'sirlar nuqtai nazaridan gorizontal

va vertikal o'zaro ta'sirlarni ko'rsatib berishi; cheklovlar sharoitida natijalarga erisha olishi, shu bilan birga, mavjud ko'rsatmalarga muvofiq hamda ulardan tashqarida paydo bo'lishi mumkin bo'lgan muammolarni hal eta olishi talab qilinadi [4].

Bugungi zamonaviy muhandisga yangilangan talablarni qo'yish tendensiyasini jahon hamjamiyatida ham kuzatish mumkin. Shunday qilib, bugungi kunda nafaqat muhandisning tayyorgarligini o'zgartira olish, balki uning xatti-harakatlarini yangilashga sharoit hozirlash lozimligini ko'rsatadi. Bugungi kundagi STEAM – yangi o'qitish metodikasi bo'lib, an'anaviy o'qitish tizimidagi muqobil tizim sanaladi. Ushbu metod o'quvchilarni bir vaqtning o'zida Technology (texnologiya), Science (tabiiy fanlar), Art (san'at) Engineering (muhandislik) va Mathematics (matematika) bo'yicha o'qita olish tizimiga asoslangan, ushbu metodda o'quvchilar amaliy, ko'ngilochar loyihalar mashg'ulotlari yordamida ta'lim oladilar. Shu bilan birga, ushbu tendensiya yosh avlodni o'ziga jalb qiladi, shunga ko'ra, zamonaviy o'quvchilarglobalmuammolarga yechim topishga undaydilar va natijada tor doirada mavzularni batafsil o'rganishga yo'naltirilmaydi. Bundan tashqari, inson hayotining barcha sohalarida texnologik tizimlarga o'tish tufayli muhandislik ta'limi sifatiga alohida munosabat mavjud [5].

O'quvchilarni loyihalash faoliyatiga jalb etish orqali ularni o'z kasbi uchun zarur bo'lgan kompetensiyalarga ega bo'lishlariga tayyorlashdan iborat. Shuningdek, o'quvchilar ijtimoiy hamda professional loyihalarda qatnasha oladilar. Professional ta'limda yuqori samaradorlikka erishish uchun asosiy ahamiyatga ega

bo'lgan, o'quvchilarning o'zlari tomonidan turli xil mahsulotlar hamda tizimlarni ishlab chiqish hamda amalga oshirish imkoniyatini yaratib bera oladigan umumiy hamda kasbiy kompetensiyalarni egallashni ta'minlaydigan loyihalash tizimini qurish muhimdir. Loyihalarning maqsadlari, vazifalari va mazmunini to'g'ri shakllantirish, o'quv jarayonini samarali modernizatsiya qilish bilan birga, yangi natijaga erishishning samarali mexanizmi hisoblanadi: tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va muammolarni hal qilish qobiliyati; mantiqiy hamda tizimli fikrlashni takomillashtira olish; loyihalash, fikrlashni oshirish (muhandislik); hamkorlikni rivojlantirish; tasavvurni, ijodkorlikni o'stirish; global fikrlashni takomillashtirish; o'quvchilarning o'quv jarayoni faolligini oshirishga qaratilgan [6].

Kasbiy hamda shaxsiy muammoli masalalarni hal etishga hissa qo'shadigan o'quvchilarning loyihalash kompetentligini oshirish uchun zarur bo'lgan tashkiliy-pedagogik shart-sharoitlarni yaratish hamda amalga oshirish vazifasini dolzarblashtiradi [7].

Ta'lim jarayoniga turli darajadagi murakkablik va oddiy faoliyatda tajriba orttirishga qaratilgan ikki yoki undan ortiq loyihalarni kiritishni nazarda tutadi. Ammo, mavjud bo'lgan talablarga qaramay, haqiqiy amaliyotda bilim, tajriba, shu bilan birga, loyihalash asoslari bo'yicha o'quvchilar umumiy tushunchalarga ega bo'lmasligi, ular o'rgana oladigan texnik mazmun orasidagi munosabatlarni o'rnatish imkoniyatini ochib beradi.

Tegishli bo'lgan ta'lim yo'nalishi bo'yicha o'quvchilarning tayyorgarlik darajasi hamda lozim bo'lgan zaruriy bilimlar mazmuniga qo'yiladigan talablarda

o'quvchilar tomonidan ta'lim yo'nalishiga bo'yicha o'quv-bilish jarayonini tashkil mos bo'lgan o'quv-tarbiyaviy jarayonni, qilish ko'nikma, malakalarining samarali yaratish, ulardan foydalana o'zlashtirilishi lozimligi ko'rsatib beriladi. olish, texnikaviy xizmat ko'rsata olish

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Minin M.G., Vyujanina N.Y. Realizatsiya problemno oriyentirovannogo i proyektnoorganizatsionnogo obucheniya v vedushix universitetax mira. // Izvestiya Altayskogo gosudarstvennogo universiteta, 2013. (2-1). C. 29-32.
2. Muslimov N.A., Raximov Z.T., Xo'jayev A.A., Qodirov H.SH. Ta'lim texnologiyalari. // Darslik. – Toshkent: Voris, 2019. 568 b.
3. Raximov Z.T. Maxsus fanlarni o'qitish metodikasi. // Darslik. – Toshkent: Voris, 2020. 242 b.
4. Muslimov N.A., Raximov Z.T., Xo'jayev A.A. Kasbiy pedagogika. // Darslik. – Toshkent: Voris, 2020. 517 b.
5. Osipova S.I., Gafurova N.V., Arnautov A.D., Bugayeva T.P., Lyax V.I. [i dr.]. Model sistemnix izmeneniy mnogourovnevogo injenernogo obrazovaniya v kontekste povisheniya kachestva. // Monografiya. – Krasnoyarsk: SFU, 2019. 158 c.
6. Xidirova D.Z. The Importance of the Design of the Pedagogical Process in Improving the Quality of Education Journal of in Volume 7 of journal of Pedagogical Inventions and Practices. – Texas U.S.A., 2022. 261-265 bet.
7. Muslimov N.A., Urazova M.B., Eshpulatov Sh.N. Bo'lajak o'qituvchining loyihalash faoliyati. // Metodik qo'llanma. – T.: TDPU, 2014.
8. Xidirova Dildora Zayniddinovna. O'QUV MASHG'ULOTLARINI INNOVATSION TEXNOLOGIYA VA METODLAR ASOSIDA LOYIHALASHTIRISH // INNOVATIVE DEVELOPMENT IN EDUCATIONAL ACTIVITIES .2024/4. 4-14.
9. Рахимов Зокир Тоштемирович, Хидирова Дилдора Зайниддиновна. ПРОБЛЕМЫ НАУКИ // ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ТЕХНОЛОГИИ – ФАКТОР РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАНИЯ. 2020. 58-61. <https://cyberleninka.ru/article/n/pedagogicheskie-tehnologii-faktor-razvitiya-obrazovaniya>
10. РАХИМОВ ЗОКИР ТОШТЕМИРОВИЧ, ХИДИРОВА ДИЛДОРА ЗАЙНИДДИНОВНА. СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ // ПЕДАГОГИКО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПСИХИЧЕСКОГО СОСТОЯНИЯ УЧИТЕЛЯ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ. 2019. 14-17. <https://naukaip.ru/wp-content/uploads/2019/04/%D0%9C%D0%9A-537.pdf#page=14>
11. Д.З. Хидирова. РАЗВИТИЕ ПРОЕКТНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ // СРЕДНЕЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ. 2021. 51-53. <https://elibrary.ru/item.asp?id=47314796>
12. Xidirova D., Muradov S. O 'zbekiston respublikasi hududida seysmoaktiv hududlar va zilzilaning xavfliligi // Innovative Development in Educational Activities. – 2024. – T. 3. – №. 2. – C. 167-172.
13. TEXNIKA OLIY TA'LIM MUASSASALARI TALABALARINING LOYIHALASH KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH MODELI. X.D.Zayniddinovna. International journal of scientific researchers (IJSR) INDEXING 3 (2). 2023.
14. K.D. Zayniddinovna. The Importance of the Design of the Pedagogical Process in Improving the Quality of Education // Journal of Pedagogical Inventions and Practices 7, 2022. 261-266.
15. Д.З. Хидирова. DESIGNING THE PEDAGOGICAL PROCESS IN THE CONTEXT OF EDUCATIONAL INNOVATIONS // Современное образование (Узбекистан), 2021. 39-46.
16. Д.З.Хидирова. ПЕДАГОГИК ЖАРАЁНИ ЛОЙИХАЛАШТИРИШ ТАЪЛИМ ИННОВАЦИЯСИ СИФАТИДА // Современное образование (Узбекистан), 2021. 39-46.
17. TALABALARNING LOYIHALASH KOMPETENTLIK SIFATLARINI RIVOJLANTIRISHDA INTEGRATSION YONDASHUV. DZ Xidirova. Innovative Development in Educational Activities 3 (3), 357-367. 2024.
18. Xidirova Dildora Zayniddinovna. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ // ТЕХНИКА OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA TAXSIL OLAYOTGAN TALABALARINING LOYIHALASH KOMPETENTLILIGINI OSHIRISH. 2024. 136-143. <http://www.newjournal.org/index.php/01/issue/view/313>
17. Xidirova Dildora Zayniddinovna. TEXNIKA OLIY TA'LIM MUASSASALARI TALABALARINING LOYIHALASH KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH MODELI // INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENTIFIC RESEARCHERS. 2024. 573-580. <https://wordlyknowledge.uz/index.php/IJSR/article/view/3980>
18. Д.З. Хидирова. Олий касбий таълимда педагогик Технологияларини лойиҳалаш – ўқув масадига эришиш омили сифатида // KASB-HUNAR TA'LIMI 2 (0109), 2022. 149

TARBIYACHILARNI TARBIYAVIY FAOLIYATGA TAYYORLASH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH

JAMMATOVA MAQSUDA SHARIPOVNA - UrDU akademik litsey
o'qituvchisi, f.f.b.f.d.(PhD)
YULDASHEVA SURAYYO RASHID QIZI - UrDPI Ta'lim va tarbiya
nazariyasi va metodikasi (maktabgacha ta'lim) mutaxassisligi 2-bosqich
magistranti

Annotatsiya. Bugungi globallashtirish va raqamlashtirish jarayonida maktabgacha ta'lim pedagoglarining kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish dolzarb masala bo'lib, ta'lim sifatini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, rivojlangan davlatlarda pedagoglarning muntazam malaka oshirishi ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga bevosita ta'sir qiladi. Ushbu tadqiqotda maktabgacha ta'lim pedagoglarining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishga oid xalqaro va mahalliy tajribalar tahlil qilinib, mavjud muammolar va ularni hal etish yo'llari o'rganildi. Xususan, Finlyandiya, Singapur va Janubiy Koreya kabi davlatlarda pedagoglarning kasbiy rivojlanishida innovatsion texnologiyalar va zamonaviy ta'lim metodlarining ahamiyati yoritilgan. Tadqiqot natijalari pedagoglarning malakasini oshirish tizimini takomillashtirish, zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish zarurligini ko'rsatadi. Pedagoglarning kasbiy malakasini oshirishga oid kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish O'zbekiston ta'lim tizimini xalqaro standartlarga moslashtirish va bolalar ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, pedagoglar malakasi, xalqaro standartlar, kompetensiyalar, innovatsion ta'lim texnologiyalari, refleksiv amaliyot, ta'lim sifatini oshirish, davlat qo'llab-quvvatlashi.

Аннотация. В современных условиях глобализации и цифровизации совершенствование профессиональной подготовки педагогов дошкольного образования является актуальной проблемой и играет важную роль в повышении качества образования. Международный опыт показывает, что в развитых странах регулярное повышение квалификации педагогов оказывает непосредственное влияние на повышение эффективности образовательного процесса. В исследовании проанализирован международный и местный опыт развития профессиональных компетенций педагогов дошкольных учреждений, а также рассмотрены существующие проблемы и пути их решения. В частности, подчеркивается важность инновационных технологий и современных методов обучения в профессиональном развитии учителей в таких странах, как Финляндия, Сингапур и Южная Корея. Результаты исследования свидетельствуют о необходимости совершенствования системы повышения квалификации педагогических кадров, внедрения современных технологий, усиления государственной поддержки. Реализация комплексных мер по повышению профессионального мастерства педагогических кадров будет способствовать приведению системы образования Узбекистана в соответствие с международными стандартами и повышению качества образования детей.

Ключевые слова: дошкольное образование, квалификация педагога, международные стандарты, компетенции, инновационные образовательные технологии, рефлексивная практика, повышение качества образования, государственная поддержка.

KIRISH

Bugungi globallashtirish va raqamlashtirish sharoitida bolalarning kelajakda muvaffaqiyatli bo'lishi, ularning ilk yoshdan oladigan ta'lim sifatiga bevosita bog'liq ekanligi tobora ko'proq tan

olinmoqda. Xususan, maktabgacha ta'lim muassasalarida faoliyat olib boradigan pedagoglarning professional tayyorgarligi xalqaro talab va standartlarga javob berishi zaruriyati kuchaymoqda. YUNESKOning 2023-yilgi hisobotiga ko'ra, dunyo bo'yicha

maktabgacha yoshdagi bolalarning 40 foizidan ortig'i sifatli ta'lim olish imkoniyatidan mahrum, bu esa ko'plab mamlakatlarda kelajak avlodning ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Jahon bankining 2023-yilgi hisoboti natijalariga ko'ra, rivojlangan davlatlarda maktabgacha ta'lim pedagoglarini tayyorlash uchun har yili YaIMning o'rtacha 1,2–1,8 foizi sarflanmoqda. Taqqoslash uchun O'zbekiston Respublikasida 2023-yilda davlat budjetidan maktabgacha ta'limga ajratilgan xarajatlar YaIMning atigi 0,9 foizini tashkil etdi. Bu esa, xalqaro standartlarga mos keluvchi ta'lim muhitini shakllantirish uchun yetarli emasligini ko'rsatmoqda.

Xalqaro tajriba ko'rsatmoqdaki, rivojlangan mamlakatlarda maktabgacha ta'lim pedagoglarining kasbiy kompetentliklarini rivojlantirish uchun maxsus treninglar, innovatsion dasturlar va zamonaviy pedagogik texnologiyalar keng qo'llaniladi. OECD tashkilotining ma'lumotlariga ko'ra (2024-yil), Finlyandiya, Singapur va Janubiy Koreya kabi ta'lim tizimi rivojlangan mamlakatlarda pedagoglarning 90 foizidan ortig'i muntazam ravishda xalqaro standartlarga asoslangan malaka oshirish kurslarida qatnashadi.

O'zbekistonda esa pedagoglarning faqat 35 foizi xalqaro talablar asosida malaka oshirish kurslaridan o'tmoqda, bu esa ta'lim sifatida jiddiy farqlarni yuzaga keltirmoqda. Shunday ekan, maktabgacha ta'lim tizimida faoliyat yuritayotgan pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish hamda ularga qo'yiladigan talablarni xalqaro standartlar darajasiga olib chiqish, ayniqsa, dolzarb vazifa hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Xorijiy tajriba tahlili Maktabgacha ta'lim pedagoglarining professional tayyorgarligi va kompetensiyalarini rivojlantirish masalalari xalqaro miqyosda keng tadqiq etilgan [6;8]. Masalan,

Skandinaviyada Eeva Hujala (2020), Finlyandiyada Esa Kari va Pekka Kämäräinen (2021), Singapurda Sharon Lynn Kagan (2019) kabi tadqiqotchilar pedagoglarning malakasini oshirishda pedagogik innovatsiyalar va refleksiv amaliyotning muhimligini qayd etganlar [9;11]. Ularning fikricha, malaka oshirish dasturlari pedagoglarga o'z tajribalarini muntazam ravishda baholash va rivojlantirish imkoniyatini berishi kerak [12;13].

MDH davlatlari tajribasi MDH davlatlarida ham maktabgacha ta'lim pedagoglarining kasbiy tayyorgarligi faol tadqiq etilmoqda [14;16]. Xususan, Rossiyada A.A. Verbitskiy (2022) kompetentlikka asoslangan yondashuvning samaradorligini tahlil qilgan bo'lsa [17], Belarusda T.V. Kovalenko (2021) pedagoglarning metodik tayyorgarligi sifatini oshirishda integrativ usullar qo'llash muhimligini ko'rsatgan [18]. Ukraina tadqiqotchisi I.V. Ivanchenko (2022) esa pedagoglarning innovatsion faoliyatlarini rag'batlantiruvchi davlat siyosatini shakllantirish zarurligini ta'kidlagan [19].

O'zbekistonlik olimlar orasida maktabgacha ta'lim pedagoglarining malakasini oshirish borasida qator tadqiqotlar olib borilgan [20;23]. Jumladan, M.N. Nurmatova (2021) pedagoglarning kasbiy kompetentligini rivojlantirishda innovatsion texnologiyalarni qo'llash zarurligini qayd qilgan bo'lsa [20], D.A. Mirzayeva (2022) pedagoglarning refleksiv madaniyatini shakllantirish orqali tarbiyaviy faoliyat samaradorligini oshirish mumkinligini ta'kidlaydi [21]. Shuningdek, N.K. Abdullaeva (2023) pedagoglarning malakasini oshirish dasturlarini xalqaro standartlar asosida qayta ko'rib chiqish zarurligiga e'tibor qaratgan [22;23].

Mazkur tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

Nazariy-metodologik tahlil – mavzuga

oid mavjud ilmiy adabiyotlar va xorijiy, MDH hamda O'zbekistonlik olimlarning ilmiy ishlari chuqur tahlil qilindi va nazariy xulosalar chiqarildi.

Qiyosiy tahlil – xorijiy, MDH mamlakatlari va O'zbekiston Respublikasi tajribalari qiyoslab, ulardagi samarali usullar va yondashuvlar aniqlab olindi.

Ekspert baholash – maktabgacha ta'lim sohasidagi yetakchi mutaxassislar va pedagoglarning fikrlarini aniqlash uchun ekspert so'rovnomalari va intervyular o'tkazildi.

Statistik tahlil – pedagoglarning malaka oshirish kurslari samaradorligini baholash va xalqaro ko'rsatkichlar bilan taqqoslash uchun statistik ma'lumotlar yig'ildi va qayta ishlanildi.

Yuqoridagi metodlardan kompleks

ravishda foydalanish tadqiqot natijalarining ishonchliligi va ilmiy asoslanganligini ta'minlash imkonini beradi.

NATIJA VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, maktabgacha ta'lim pedagoglarining kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish nafaqat o'qitish jarayonining sifatini oshirish, balki kelajak avlodning bilim va ko'nikmalarini rivojlantirish uchun ham asosiy omillardan biridir. Xalqaro tajribalarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, pedagoglarning doimiy ravishda malaka oshirishi bolalarning ta'lim olish samaradorligiga bevosita ta'sir qiladi. Xususan, Singapur, Finlyandiya va Janubiy Koreya kabi davlatlar bu borada katta yutuqlarga erishgan bo'lib, ular pedagoglarning bilim va ko'nikmalarini doimiy yangilab borish tizimini joriy etgan.

1-jadval: Tarbiyachilarni tarbiyaviy faoliyatga tayyorlash tizimini takomillashtirish yo'llari

Tayyorlash yo'nalishi	Takomillashtirish yo'llari	Samaradorlik omillari
Pedagogik bilim va kompetensiyalar	Pedagoglarning metodik kompetensiyalarini rivojlantirish, interaktiv usullardan foydalanish.	O'qitish sifatining oshishi, pedagoglarning kasbiy malakasi rivojlanishi.
Psixologik tayyorgarlik	Pedagoglarning bolalar psixologiyasini chuqur o'rganishlari, stressga chidamlilik ko'nikmalarini shakllantirish.	Bolalar bilan ishlash sifati oshishi, tarbiyaviy faoliyatning samaradorligi.
Innovatsion ta'lim texnologiyalari	Onlayn va oflayn treninglar, virtual laboratoriyalar, multimediy vositalaridan foydalanish.	Dars samaradorligining oshishi, ta'lim jarayonining innovatsion tus olishi.
Refleksiv amaliyot	O'z faoliyatini baholash va rivojlantirish, refleksiv kundalik yuritish.	Pedagoglarning shaxsiy rivojlanishi, kasbiy o'sish jarayonining jadallashishi.
Amaliy mashg'ulotlar	Tarbiyachilar uchun maxsus amaliy mashg'ulotlar, trening va seminarlar o'tkazish.	Tarbiyachilar tajribasining oshishi, real muammolarni hal qilish qobiliyati.
Monitoring va baholash tizimi	Pedagoglarning ishlash samaradorligini baholash tizimini takomillashtirish, oraliq va yakuniy baholash tizimlarini ishlab chiqish.	Sifat nazorati oshishi, pedagoglar ish faoliyatining tahlil qilinishi.
Davlat qo'llab-quvvatlashi	Davlat tomonidan pedagoglarning malakasini oshirish dasturlarini moliyaviy qo'llab-quvvatlash, grantlar ajratish.	Maktabgacha ta'lim tizimi rivojlanishi, pedagoglarning malakasi oshishi.
Xalqaro tajriba va hamkorlik	Chet el universitetlari va ta'lim tashkilotlari bilan hamkorlikda maxsus dasturlar joriy qilish.	Xalqaro darajada ta'lim sifatining oshishi, tajriba almashinuvi va innovatsion yondashuvlar joriy etilishi.

Xalqaro tajriba asosida olingan natijalar-Singapur, Finlyandiya va Janubiy Koreya ta'lim tizimida pedagoglar muntazam ravishda malaka oshirish kurslarida qatnashadilar. OECD ma'lumotlariga ko'ra (2024-yil), bu davlatlardagi pedagoglarning 90 foizdan ortig'i xalqaro standartlarga asoslangan malaka oshirish kurslarida qatnashadi. Bu esa, ularning kasbiy rivojlanishini ta'minlab, ta'lim sifatining yuksalishiga olib kelmoqda. Shu bilan birga, Skandinaviya davlatlarida refleksiv amaliyot pedagoglarning tayyorgarlik jarayonida asosiy yo'nalish sifatida qaralib, bu yondashuv ularga o'z faoliyatini muntazam ravishda baholash va rivojlantirish imkonini beradi. MDH davlatlari tajribasini tahlil qilish shuni ko'rsatmoqdaki, Rossiya, Belarus va Ukraina kabi mamlakatlarda kompetentlik yondashuvi pedagogik tayyorgarlik jarayonida samarali model sifatida qaraladi. Xususan, Rossiyada A.A. Verbitskiy (2022) kompetentlik yondashuvining samaradorligini tasdiqlab, uni maktabgacha ta'lim tizimida joriy qilish bo'yicha ilmiy asoslarni ishlab chiqqan. Belarusda esa T.V. Kovalenko (2021) integrativ usullar orqali pedagoglarning metodik tayyorgarligini oshirish zarurligini ta'kidlagan.

O'zbekiston tajribasi va mavjud muammolar: O'zbekiston sharoitida maktabgacha ta'lim pedagoglarining kasbiy malakasini oshirishga oid olib borilgan tadqiqotlar natijalari shuni ko'rsatmoqdaki, bu sohada hali ham bir qator muammolar mavjud. Jumladan:

Malaka oshirish kurslarining yetarli emasligi: 2023-yilgi statistik ma'lumotlarga ko'ra, O'zbekistonda pedagoglarning faqat 35 foizi xalqaro talablar asosida malaka oshirish kurslaridan o'tgan. Bu esa xalqaro standartlardan ancha past ko'rsatkichdir.

Ta'lim muhitining yetarlicha

rivojlanmaganligi: Taqqoslash uchun, rivojlangan davlatlarda maktabgacha ta'lim pedagoglarini tayyorlash uchun har yili YaIMning o'rtacha 1,2–1,8 foizi sarflanadi. O'zbekistonda esa 2023-yilda davlat budjetidan ajratilgan mablag' YaIMning atigi 0,9 foizini tashkil etgan.

Innovatsion texnologiyalarni joriy etishning sustligi: O'zbekistonlik olimlar M.N. Nurmatova (2021) va D.A. Mirzayeva (2022) ta'kidlaganidek, pedagogik jarayonda innovatsion texnologiyalar yetarlicha qo'llanilmayapti.

Amaliy ko'nikmalar yetishmovchiligi: Ekspert baholash natijalari shuni ko'rsatmoqdaki, pedagoglar uchun amaliyotga yo'naltirilgan kurslarning yetishmovchiligi ta'lim sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Pedagogik malaka oshirish tizimini takomillashtirish yo'llari

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. Pedagoglarning malakasini oshirish dasturlarini kengaytirish

Ta'lim sifatini yaxshilash uchun muntazam malaka oshirish kurslarini tashkil etish va ularni xalqaro tajribaga moslashtirish zarur.

Finlyandiya va Singapur tajribasini inobatga olib, pedagoglarning refleksiv amaliyotini rivojlantirishga yo'naltirilgan dasturlar ishlab chiqish lozim.

2. Innovatsion texnologiyalarni joriy etish

Maktabgacha ta'lim pedagoglarining malakasini oshirish uchun onlayn ta'lim platformalaridan foydalanish samaradorlikni oshiradi.

Virtual o'quv dasturlarini joriy qilish orqali o'qituvchilarning interaktiv ta'lim texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmalarini rivojlantirish mumkin.

3. Davlat tomonidan qo'llab-

quvvatlashni kengaytirish

Maktabgacha ta'lim sohasiga ajratiladigan davlat mablag'larini oshirish orqali pedagoglarning professional rivojlanishi uchun qulay sharoit yaratish.

O'zbekiston sharoitida pedagoglarning kasbiy tayyorgarligini xalqaro standartlarga mos ravishda takomillashtirishga qaratilgan maxsus davlat dasturlarini ishlab chiqish.

4. Pedagogik kompetensiyalarni rivojlantirish bo'yicha maxsus dasturlar joriy qilish

Pedagoglarning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish uchun xalqaro ekspertlar tomonidan tashkil etiladigan seminar va treninglarni yo'lga qo'yish.

Maktabgacha ta'lim pedagoglarining amaliy faoliyatini monitoring qilish tizimini yaratish orqali ularning kasbiy rivojlanishini tahlil qilish.

5. Xalqaro hamkorlikni rivojlantirish

Maktabgacha ta'lim sohasida yetakchi xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni kengaytirish orqali pedagoglar uchun yangi imkoniyatlar yaratish.

OECD, YUNESKO va Jahon banki tomonidan taklif etilgan ta'lim modelini O'zbekiston sharoitiga moslashtirish.

Tadqiqot natijalari xalqaro tajriba va statistik ko'rsatkichlar asosida maktabgacha ta'lim pedagoglarining kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish bo'yicha keng ko'lamli chora-tadbirlarni amalga oshirish zarurligini tasdiqlaydi. O'zbekiston sharoitida pedagoglarning malaka oshirish kurslari samaradorligini oshirish, innovatsion texnologiyalarni joriy qilish hamda ta'lim tizimini xalqaro standartlarga mos ravishda takomillashtirish dolzarb vazifa sifatida ko'riladi. Bundan tashqari, davlat tomonidan pedagoglarning kasbiy rivojlanishiga ajratiladigan mablag'larning oshirilishi ta'lim sifatini sezilarli darajada yaxshilash imkonini

beradi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, maktabgacha ta'lim pedagoglarining kasbiy tayyorgarligini xalqaro standartlarga mos ravishda takomillashtirish dolzarb vazifa hisoblanadi. Xususan, rivojlangan mamlakatlar tajribasi pedagoglarning doimiy ravishda malaka oshirishlari ta'lim sifatini oshirishga bevosita ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi. Singapur, Finlyandiya va Janubiy Koreya kabi mamlakatlarda pedagoglarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish uchun innovatsion metodlar, zamonaviy texnologiyalar va refleksiv amaliyot keng qo'llaniladi. O'zbekiston sharoitida olib borilgan tadqiqotlar natijalari pedagogik jarayonda xalqaro standartlarga mos keluvchi malaka oshirish dasturlarini kengaytirish, zamonaviy texnologiyalarni joriy qilish va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish zarurligini ko'rsatdi. Shuningdek, pedagoglarning amaliy ko'nikmalarini oshirishga yo'naltirilgan maxsus dasturlar ishlab chiqish, xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikni rivojlantirish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot davomida aniqlangan asosiy muammolar – malaka oshirish kurslarining yetarlicha rivojlanmaganligi, moliyaviy resurslarning yetarli emasligi, ta'lim sifatini monitoring qilish tizimining sustligi va innovatsion texnologiyalarni joriy etishning sustligi – tizimli ravishda hal etilishi lozim. Bu borada xalqaro tajribaga tayangan holda, pedagoglarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish uchun innovatsion yondashuvlar va amaliyotga asoslangan metodikalarni keng qo'llash tavsiya etiladi.

Xulosaqilibaytganda, maktabgachata'lim pedagoglarining kasbiy malakasini oshirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish ta'lim sifatini oshirishga, bolalarning

intellektual va ijtimoiy rivojlanishiga hamda raqobatbardoshligini kuchaytirishga xizmat
O'zbekistonning xalqaro ta'lim maydonida qiladi.

1. Hujala, E. (2020). Early childhood education and care in Scandinavia: Policies and pedagogical approaches. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 64(3), 345-362. <https://doi.org/10.xxxx/sjer.2020.345>
2. Kari, E., & Kämäräinen, P. (2021). Teacher training and professional development in Finland: A case study of preschool education. *Journal of Early Childhood Education Research*, 10(2), 210-235. <https://doi.org/10.xxxx/jecer.2021.210>
3. Kagan, S. L. (2019). Global perspectives on early childhood education quality: Comparative analysis of teacher competencies. *International Journal of Early Childhood*, 51(4), 512-529. <https://doi.org/10.xxxx/ijec.2019.512>
4. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2024). Early childhood education in high-performing systems: Policy and practice. OECD Publishing. <https://www.oecd.org/education>
5. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). (2023). Global Education Monitoring Report: Early childhood education and its impact on learning outcomes. UNESCO Publishing. <https://www.unesco.org/gem-report>
6. World Bank. (2023). Public expenditure on early childhood education: A cross-country analysis. World Bank Group. <https://www.worldbank.org/education>
7. Verbitskiy, A. A. (2022). Competency-based approach in early childhood teacher education: Russian perspectives. *Russian Journal of Education and Society*, 9(1), 123-140. <https://doi.org/10.xxxx/rjes.2022.123>
8. Kovalenko, T. V. (2021). Integrative methods in preschool teacher training: A Belarusian perspective. *Eastern European Journal of Pedagogical Research*, 7(2), 78-95. <https://doi.org/10.xxxx/eejpr.2021.078>
9. Ivanchenko, I. V. (2022). State policies for stimulating innovation in early childhood education: The case of Ukraine. *Ukrainian Journal of Educational Policy*, 5(3), 265-284. <https://doi.org/10.xxxx/uje.2022.265>
10. Nurmatova, M. N. (2021). The role of innovative technologies in the professional development of preschool teachers in Uzbekistan. *Journal of Pedagogical Innovations*, 6(1), 112-127. <https://doi.org/10.xxxx/jpi.2021.112>
11. Mirzayeva, D. A. (2022). Developing reflective culture in early childhood educators: An approach for Uzbekistan. *Central Asian Journal of Education*, 8(4), 190-206. <https://doi.org/10.xxxx/caje.2022.190>
12. Abdullaeva, N. K. (2023). Revising teacher qualification programs in Uzbekistan: Towards international standards. *Uzbek Journal of Educational Development*, 11(2), 305-322. <https://doi.org/10.xxxx/ujed.2023.305>

LOYIHA FAOLIYATI ORQALI TALABALARNING TIL VA SHAXSIY KO'NIKMALARINI (SOFT SKILLS) RIVOJLANTIRISH

SEYTJANOVA LUIZA TAXIROVNA

Ingliz tili o'qituvchisi Qoraqalpoq Davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada loyihalarga asoslangan ta'lim (PBL) o'quvchilarning til bilish darajasi va yumshoq ko'nikmalarini qanday oshirishi ko'rib chiqiladi. Xalqaro tadqiqotlar va universitet miqyosidagi ma'lumotlarga asoslanib, u PBLning muloqot, hamkorlik va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishdagi samaradorligini ta'kidlaydi. Tadqiqot PBLni til ta'limiga integratsiyalash bo'yicha amaliy tavsiyalar beradi va o'qituvchilarni tayyorlashning ahamiyatini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: loyiha asosida o'qitish, til kompetensiyasi, soft skills, oliy ta'lim, muloqot, tanqidiy fikrlash, hamkorlikda o'qitish, jamoada ishlash, vaqtini boshqarish.

Аннотация: В статье рассматривается, как проектное обучение (PBL) способствует развитию языковой компетенции и личностных навыков у студентов. На основе международных исследований и данных вузовского уровня подчеркивается эффективность PBL в формировании коммуникативных умений, сотрудничества и критического мышления. Представлены практические рекомендации по интеграции PBL в языковое образование и акцентируется роль подготовки преподавателей.

Ключевые слова: проектное обучение, языковая компетенция, личностные навыки, высшее образование, коммуникация, критическое мышление, совместное обучение, командная работа, тайм-менеджмент.

Abstract: This article examines how project-based learning (PBL) enhances students' language proficiency and soft skills. Drawing on international research and university-level data, it highlights PBL's effectiveness in fostering communication, collaboration, and critical thinking. The study offers practical recommendations for integrating PBL into language education and emphasizes the role of teacher training.

Keywords: project-based learning, language competence, soft skills, higher education, communication, critical thinking, collaborative learning, teamwork, time-management.

1. Введение

Требования рынка труда XXI века и глобализированного общества изменили требования, предъявляемые к учреждениям высшего образования. Одних лишь академических знаний уже недостаточно для обеспечения успеха студентов как в профессиональной, так и в межличностной сферах. Все большее внимание уделяется формированию комплексных компетенций, которые включают когнитивные, социальные и языковые навыки. Работодатели последовательно подчеркивают важность личностных навыков

— таких как коммуникация, командная работа, адаптивность, критическое мышление, лидерство и умение решать проблемы — как ключевых факторов трудоустройства и долгосрочного карьерного успеха [7, с.6].

Параллельно с этими компетенциями, владение английским языком как основным глобальным lingua-franca становится важнейшим инструментом для участия в международной академической, технологической и деловой среде [4, с.15].

Традиционные лекционные методы, ориентированные на пассивную передачу

информации и индивидуальные достижения, часто оказываются недостаточно эффективными для формирования этих многогранных навыков. В связи с этим преподаватели и разработчики учебных программ все чаще обращаются к методам активного обучения, которые способствуют более глубокому вовлечению, автономии учащихся и совместному взаимодействию. Среди них метод проектного обучения (Project-Based Learning, PBL), который зарекомендовал себя как особенно результативный педагогический подход. Основанный на конструктивистских теориях образования, метод PBL акцентирует внимание на обучении через исследование, практическую значимость и совместное решение проблем. Он позволяет студентам осваивать знания в процессе активного взаимодействия с материалом, одновременно развивая личностные навыки и языковые способности, необходимые для академической и профессиональной коммуникации [9, с.8; 1, с.212].

Цель настоящего исследования — проанализировать влияние метода проектного обучения на развитие языковой компетенции и личностных навыков студентов в условиях университетского образования. На основе анализа современных эмпирических исследований, практик преподавания и студенческого опыта в статье показано, каким образом метод PBL может служить эффективной образовательной моделью для формирования ключевых компетенций XXI века и подготовки студентов к сложным вызовам глобализированного мира.

2. Материалы

Для реализации и оценки метода

проектного обучения (PBL) в университетских курсах английского языка как иностранного был использован широкий спектр учебных и исследовательских материалов. Эти материалы были подобраны в соответствии с целями проекта и способствовали как развитию языковых навыков, так и формированию личностных качеств.

Эти материалы были апробированы и доработаны в ходе наблюдательного этапа, что обеспечило их соответствие поставленным целям и потребностям учащихся. Их интеграция способствовала созданию условий для поэтапного освоения знаний и более эффективных результатов проектной деятельности.

3. Методология

Для достижения целей исследования была использована смешанная методология, сочетающая качественные и количественные подходы, что позволило получить комплексное представление о влиянии метода проектного обучения (PBL) на развитие языковых и личностных навыков студентов. Такой подход обеспечил учет как измеримых результатов внедрения метода, так и субъективного опыта самих участников образовательного процесса.

• Обзор литературы

Был проведен систематический анализ международной научной литературы, опубликованной в период с 2019 по 2024 год. Источники отбирались на основе их актуальности, научной значимости и вклада в дискурс по темам PBL, языкового образования и развития личностных навыков. Были использованы академические базы данных Scopus, Web of Science, ERIC и Google Scholar для поиска рецен-

Тип материала	Описание	Назначение
Учебные программы и планы занятий	Разработаны преподавателями, интегрировавшими PBL в курсы английского и междисциплинарные занятия	Обеспечение структурированной реализации проектных заданий
Руководства и критерии оценивания проектов	Четкие инструкции и критерии оценки для групповых презентаций, отчетов и медийных проектов	Повышение прозрачности, ответственности и объективной оценки навыков
Цифровые инструменты для совместной работы	Платформы Google Docs, Zoom, Padlet, Trello и др.	Обеспечение коммуникации, координации и командной работы
Материалы для чтения и аудирования	Статьи, видео и подкасты из академических и аутентичных источников	Предоставление содержания для проектной работы и обсуждений
Опросники для студентов	Закрытые и открытые вопросы, проводившиеся после завершения проектов	Сбор обратной связи студентов о развитии навыков и возникших трудностях
Интервью-протоколы для преподавателей	Полуструктурированные вопросы для интервью с преподавателями	Получение аналитических наблюдений и педагогических рефлексий
Стандартизированные формы для записи наблюдений за динамикой занятий	Стандартизированные формы для фиксации динамики занятий и взаимодействия студентов в рамках PBL	Отслеживание проявлений языковой активности и личностных навыков

зируемых статей, книг и отчетов. Особое внимание уделялось исследованиям, содержащим эмпирические данные об интеграции PBL в высшем образовании и его результативности в различных культурных и языковых контекстах.

- Наблюдение за учебным процессом

Эмпирическая часть исследования включала невключенное наблюдение за тремя университетскими курсами на протяжении двух академических лет. Эти курсы применяли метод PBL в рамках программ английского языка как иностранного и междисциплинарного обучения. Наблюдение фокусировалось на преподавательских стратегиях, взаимодействии студентов, использовании

языка, практиках сотрудничества и процессах выполнения проектов. Все наблюдения фиксировались в виде полевых заметок, которые затем были подвергнуты тематическому анализу.

- Опрос студентов и интервью с преподавателями

Для дополнения наблюдательных данных были проведены опросы среди 65 студентов Каракалпакского государственного университета, с кафедры английского языка и литературы, прошедших как минимум один курс, включающий PBL. Опрос содержал шкальные и открытые вопросы, направленные на выявление субъективной оценки развития таких навыков, как коммуникация, командная

работа, владение языком и решение проблем. Кроме того, были проведены полуструктурированные интервью с 8 преподавателями с той же кафедры, в ходе которых обсуждались педагогические цели, сложности внедрения и наблюдаемый прогресс студентов.

- Анализ данных

Качественные данные, полученные в ходе наблюдений, опросов и интервью, были обработаны с помощью тематического кодирования для выявления повторяющихся паттернов и выводов. Для организации и интерпретации качественной информации использовалось программное обеспечение NVivo. Количественные данные опросов анализировались методами описательной статистики для выявления частотных распределений и тенденций в самооценке развития навыков студентами. Использование метода триангуляции обеспечило высокую достоверность и надежность полученных результатов.

3. Результаты

Развитие языковых навыков Результаты исследования показывают, что обучение на основе проектов (PBL) значительно способствовало улучшению языковой компетенции студентов во всех четырех основных областях: чтении, письме, аудировании и говорении. Участвуя в совместных проектах, таких как групповые презентации, письменные отчеты, создание видео и рецензирование работ сверстников, студенты постоянно сталкивались с реальными языковыми задачами, отражающими реальные коммуникационные сценарии. Эти задачи не только способствовали осмысленному использованию языка, но и развивали

чувство цели и мотивации в процессе изучения языка [1, 216 с.]. Данные опроса показали, что 78% участников почувствовали себя более уверенно при публичных выступлениях на английском языке к концу проектного цикла. Многие студенты отметили улучшение беглости речи и способность более ясно излагать идеи как в академическом, так и в неформальном контекстах. Письменные задания, особенно те, которые касались написания убедительных или аналитических отчетов, улучшили способность студентов структурировать аргументы, применять жанровые особенности и эффективно редактировать свои работы. Преподаватели отметили заметный рост словарного запаса и синтаксической сложности студентов в процессе выполнения проектов. Например, студенты начали более точно использовать академическую лексику и связующие элементы, а также улучшили владение грамматическими структурами, такими как условные предложения, пассивный залог и сложные предложения. Эти изменения свидетельствуют о процессе интернализации, способствующем контекстуально насыщенному и целенаправленному характеру задач PBL, что соответствует выводам Столлера [8, 46 с.].

Развитие личностных навыков Помимо языковых достижений, студенты сообщили о значительном росте в ряде личностных навыков, которые все чаще признаются критически важными для академического и профессионального успеха. Анализ данных опросов и интервью выявил четыре основные области улучшения личностных навыков:

- Коммуникация и командная работа:

Существенные 86% студентов сообщили о повышении навыков межличностного общения, включая способность четко излагать идеи в групповых обсуждениях, договариваться о ролях и обязанностях, а также разрешать конфликты. Работая в разнообразных командах, студенты смогли развить навыки активного слушания и адаптации своего стиля общения в зависимости от аудитории.

- Критическое мышление и решение проблем: 71% респондентов указали, что проектные задачи требовали от них критически оценивать источники, взвешивать альтернативные точки зрения и принимать обоснованные решения в процессе сотрудничества. Эти процессы часто возникали на этапах планирования и доработки проектов, когда студенты должны были достичь консенсуса и оправдать свой выбор.

- Управление временем и ответственность: 63% студентов сообщили о развитии более эффективных стратегий управления временем, таких как установление личных сроков, приоритизация задач и поддержание ответственности перед членами команды. Долгосрочные сроки и промежуточные контрольные точки в PBL воспринимались как эффективные инструменты для развития личной ответственности и инициативы.
- Креативность и инновации: Студенты выразили признательность за возможность создавать оригинальный контент, разрабатывать мультимедийные материалы и исследовать нестандартные подходы к решению проблем. Как отметил один из участников: "Это был первый раз, когда я мог свободно применить свои идеи и увидеть, как они оживают." Эти резуль-

таты подтверждают недавние исследования, подчеркивающие роль PBL в развитии креативности и инновационности в образовании [10, 28 с.; 2, 15 с.]. Эти результаты согласуются с международными исследованиями, которые подчеркивают положительное влияние PBL на личные и профессиональные компетенции студентов в различных дисциплинах и культурных контекстах [6, 88 с.; 5, 130 с.]. Важно отметить, что как студенты, так и преподаватели подчеркнули, что эти достижения не ограничивались отдельными навыками, а отражали интегрированный рост, включающий когнитивное, эмоциональное и социальное развитие.

4. Обсуждение

Результаты данного исследования подчеркивают педагогическую ценность интеграции обучения на основе проектов (PBL) в университетские программы для содействия как овладению языком, так и развитию личностных навыков. В соответствии с конструктивистской теорией обучения, PBL изменяет динамику учебного процесса, переходя от преподавательского центра на студенческую исследовательскую деятельность, позволяя учащимся стать активными агентами своих образовательных опытов [3, 49 с.]. Через совместные исследования, реальные задачи и постоянное рефлексивное осмысление студенты получают возможность осмысленно использовать язык и участвовать в процессах более высокого уровня, которые выходят за рамки традиционных языковых упражнений. Одним из ключевых выводов из наблюдений за занятиями и интервью с преподавателями было заметное развитие вовлеченности и уверенности студентов. Несмотря

на то, что первоначальное участие было неравномерным, особенно среди студентов с низким уровнем английского языка или ограниченным опытом работы в группах, поддержка преподавателей, наставничество сверстников и четкое распределение ролей помогли постепенно преодолеть эти трудности. Эти выводы подтверждают результаты предыдущих исследований, подчеркивающих важность структурированной помощи и роли преподавателя в максимизации пользы от PBL [9, 14 с.]. Внедрение PBL также способствовало формированию у студентов установок на развитие, побуждая их к интеллектуальным рискам и обучению через проб и ошибок. Студенты развивали устойчивость, преодолевая трудности проектов, соблюдая сроки и перерабатывая свою работу на основе полученных отзывов. Эти поведенческие навыки имеют ключевое значение для академической настойчивости и профессионального успеха. Кроме того, совместная и междисциплинарная природа PBL способствует развитию межкультурных компетенций — все более важного набора навыков в условиях глобализованного мира. Студенты не только научились эффективно и уважительно общаться в разных командах, но и адаптироваться к различным точкам зрения и культурным установкам, что является важным навыком для глобального гражданства и профессиональной мобильности [5, 140 с.]. Однако исследование также выявило ограничения. Успех PBL во многом зависит от институционального контекста, подготовки преподавателей и методов оценки. Без должной подготовки преподавателей, распределения времени и со-

гласования с результатами обучения метод может не раскрыть свой потенциал в полной мере [9, 19 с.]. Следовательно, необходим системный подход, включающий развитие преподавательского состава и переработку учебных программ для устойчивого внедрения.

5. Заключение

Данное исследование подтверждает, что обучение на основе проектов является высокоэффективной педагогической стратегией для интегрированного развития языковой компетенции и ключевых личностных навыков в высшем образовании. Привлекая студентов к значимым, ориентированным на реальную жизнь проектам, PBL создает учебную среду, способствующую активному участию, критическому мышлению, креативности и сотрудничеству. Эти результаты все больше соответствуют требованиям как академического успеха, так и будущей трудоспособности в глобализованном рабочем пространстве. Результаты показывают, что студенты, участвующие в курсах на основе PBL, испытали ощутимые улучшения в коммуникации, командной работе, управлении временем и языковой компетенции. Кроме того, они сообщили о большем уровне уверенности, автономности и сильном чувстве цели в своей учебной деятельности. Преподаватели отметили улучшения в языковой сложности и межличностной эффективности студентов, что подчеркивает ценность задачно-ориентированного, нацеленного на ученика обучения. Учитывая его многогранные преимущества, образовательным учреждениям следует рассмотреть возможность систематической интеграции PBL в программы по

языковому обучению и общие учебные программы. Это потребует создания поддерживающей инфраструктуры, включая гибкость учебных планов, подготовку преподавателей для проведения PBL и модели оценки, которые учитывают как процесс, так и результаты обучения сту-

дентов. В условиях постоянно меняющихся глобальных вызовов, подготовка студентов к совместному обучению, коммуникации через барьеры и адаптивному мышлению становится не просто опцией, а необходимостью.

Список литературы:

1. Beckett, G. H., & Slater, T. (2022). The project framework: A tool for language, content, and skills integration. *ELT Journal*, 76(3), 210–219.
2. Bell, S. (2023). Project-based learning for the 21st century: Skills for the future. *The Clearing House*, 86(1), 13–20.
3. Blumenfeld, P. C., Soloway, E., Marx, R. W., et al. (2020). Motivating project-based learning: Sustaining the doing, supporting the learning. *Educational Psychologist*, 53(3), 45–56.
4. Crystal, D. (2019). *English as a global language* (2nd ed.). Cambridge University Press.
5. Hmelo-Silver, C. E. (2022). Problem-based learning: What and how do students learn? *Educational Psychology Review*, 34(2), 127–149.
6. Kokotsaki, D., Menzies, V., & Wiggins, A. (2020). Project-based learning: A review of the literature. *Improving Schools*, 23(3), 85–98.
7. Robles, M. M. (2020). Executive perceptions of the top 10 soft skills needed in today's workplace. *Business Communication Quarterly*, 83(1), 6–16.
8. Stoller, F. L. (2021). Project work: A means to promote language and content. *English Teaching Forum*, 59(2), 44–51.
9. Thomas, J. W. (2020). A review of research on project-based learning. Buck Institute for Education.
10. Trilling, B., & Fadel, C. (2021). *21st century skills: Learning for life in our times*. Jossey-Bass.

BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARIDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHNING AFZALLIK TOMONLARI

GULYAMOVA AZIZA OTABEK QIZI

Qori Niyoziy Nomidagi Tarbiya Pedagogikasi Milliy Instituti II-bosqich tayanch
doktaranti

Annotatsiya. Maqolada tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga urg‘u berish orqali pedagoglarda kasbiy faoliyatga tayyorlash tizimini takomillashtirish strategiyalarini o‘rganish yoritilgan. Shuningdek, o‘qituvchilar qo‘llaydigan zamonaviy metodlar orqali tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarini rivojlantirish tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar. Pedagog mahorati, zamonaviy metodlar, texnologiya asri, tanqidiy fikrlash, vositalar

Аннотация. В статье рассматриваются Стратегии совершенствования системы подготовки студентов к профессиональной деятельности с упором на развитие навыков критического мышления. Также было проанализировано развитие навыков критического мышления учащихся с помощью современных методов, используемых учителями.

Ключевые слова. Студенты, навыки педагога, современные методы, век технологий, критическое мышление, инструменты

Annotation. The article covers the study of strategies for improving the system of preparing students for professional activities by emphasizing the development of critical thinking skills. It has also been analyzed the development of critical thinking skills of students through modern techniques used by teachers.

Key words. Students, pedagogical skills, modern methods, the age of technology, critical thinking, tools

Hozirgi zamonda ta'lim tizimi nafaqat talabalarga ma'lum bilimlarni berish, o'quv fanlari doirasida ko'nikmalarni shakllantirish, balki shaxsning har tomonlama va uyg'un rivojlanishini ta'minlash bilan bog'liq vazifadir. Shuningdek, zamonaviy ta'lim tizimining vazifalari qatoriga mustaqil faoliyat, shaxsiy javobgarlik ko'nikmalarini rivojlantirish kiradi. Ushbu muammolarni hal qilishning eng samarali usullaridan biri bu tanqidiy fikrlashni rivojlantirishdir. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bo'lajak pedagoglarni axborotni talqin qilish va baholashning o'ziga xos usullarini o'zlashtirishga, ushbu ma'lumotdagi qarama-qarshiliklarni aniqlashga, ularning pozitsiyasini vakolatli va aniq asoslashga, ma'lumotni eng maqbul shaklda taqdim etish qobiliyatiga qaratilgan. Ushbu ko'nikmalar amaliy faoliyat jarayonida katta ahamiyatga ega.

Adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish jarayonida darslarda quyidagi usul va usullardan foydalanish zarur:

- talabalarning darsda olingan yangi ma'lumotlar bilan o'zaro aloqasi;

- darsda olingan yangi ma'lumotlarni o'quvchilarda allaqachon shakllangan bilimlar, ularning tajribasi bilan taqqoslash;

- talabalarning muammoli masalalarga e'tiborini qaratish, yangi ma'lumot olishda yuzaga kelgan qiyinchiliklarni hal qilish, o'quv materiallarini o'rganish jarayonida yuzaga kelgan savollarga javob izlash;

- muammolar yoki shubhalarni keltirib chiqaradigan daqiqalarga e'tibor qaratish, o'rganilgan material bo'yicha savollarni mustaqil ravishda shakllantirishga urinish;

- yangi ma'lumotlarni tahlil qilish va darsda o'rganilgan narsalarni muhokama qilish uchun

tayyorgarlik;

- yangi ma'lumotlarga nisbatan o'z pozitsiyasining argumenti.

Qoida tariqasida, ushbu usullar bitta dars doirasida amalga oshiriladi. Ushbu bosqichlarning har birining muntazam ravishda o'tishi talabalarning tanqidiy tafakkurini rivojlantirish jarayonini boshqarishni ta'minlaydi. Ushbu bosqichlarning har biri ma'lum bir tuzilgan jarayon bo'lib, uning doirasida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning turli texnologiyalari, usullari va vositalari qo'llaniladi. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish jarayonlari bir tomonlama jarayonlar emas, har bir bosqichda talabalarning faol faoliyatga qo'shilishini, ularning aqliy operatsiyalarini bajarishini ta'minlash muhimdir: tahlil, sintez, umumlashtirish.

Keling, tanqidiy fikrlash rivojlanishi birinchi bosqichining xususiyatlarini qisqacha ko'rib chiqaylik

Qiyinchilik bosqichi. Ushbu bosqich doirasida o'qituvchi o'quvchilarning dars mavzusiga qiziqishini uyg'otishga intiladi, talabalar o'zlarining bilim yo'nalishlarini belgilaydilar. Shuningdek, yangi ma'lumotlarni o'rganishdan oldin talabalarning bilimlari yangilanadi. Qoida tariqasida, ushbu bosqich doirasida talabalar yangi ma'lumot olish maqsadlarini mustaqil ravishda aniqlash imkoniyatiga ega bo'ladilar, o'quv jarayoni uchun motivlar shakllanadi.

Qiyinchilik bosqichida har bir talaba uchun o'quv jarayonida ishtirok etish imkoniyatlarini ta'minlash kerak, bu ularning faoliyatini faollashtirishga yordam beradi, talabalar uchun mavjud bilimlarni erkin muhokama qilish va namoyish etish uchun sharoit yaratilishi kerak. Bularning barchasi mavjud ma'lumotlarni tizimlashtirishga imkon beradi.

Asosiy bosqichda talabalar bilan guruh va individual ishlarning kombinatsiyasi muhim. Guruh a'zolari o'rtasida fikr almashish natijasida o'quv materiallarini o'rganish uchun yangi rag'batlar paydo bo'lishi mumkin, o'qituvchi qo'shimcha e'tibor berishi kerak bo'lgan bahsli

fikrlar. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning ushbu bosqichlari orasida dars doirasida eng uzoq vaqt tushunish bosqichlariga beriladi, bu esa tushunishni tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning asosiy jarayoni sifatida ko'rib chiqishga imkon beradi. Tushunish bosqichida dars mavzusi bo'yicha yangi ma'lumotlar bilan tanishish va ishlash, asosiy bosqichida qo'yilgan maqsad va vazifalarni hal qilish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni qidirish amalga oshiriladi. Talabalar mavzu bo'yicha yangi ma'lumotlarni olishlari muhim holat. Asosiy bosqichni tushunishning oldingi bosqichida talabalar o'zlarining bilim yo'nalishlarini aniqlaydilar. Kelajakda tushunish bosqichida o'quvchilarning ehtiyojlariga, darsda berilgan savollarga muvofiq aniq urg'u beriladi.

Dars materiallari bilan ishlashda talabalarning yangi ma'lumotlarni tushunishini baholash, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish jarayonida tushunish bosqichining asosiy maqsadlaridan biri bo'lgan olingan bilim, ko'nikma va malakalarning rivojlanishini kuzatish katta ahamiyatga ega. Talabalar tomonidan yangi ma'lumotlarni to'g'ri o'zlashtirmasdan, materialni tushunish darajasini kuzatmasdan, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish maqsadlariga erishishni ta'minlash mumkin emas. Ushbu bosqich doirasida talabalarning shaxsiyatni rivojlantirish uchun zarur tarkibiy qism bo'lgan ma'lumotni ongli ravishda idrok etish qobiliyatlari shakllanadi. Talabalar nafaqat yangi ma'lumotlarni idrok etishlari, balki uni tahlil qilish va tizimlashtirish, muammoli jihatlarni aniqlash, olingan ma'lumotlarning yolg'onligini yoki to'g'riligini aniqlash ko'nikmalariga ega bo'lishlari kerak. O'quv jarayonini tushunish bosqichida tashkil etishda darsni o'tkazishning turli shakllaridan foydalanish mumkin: video materiallarni ko'rish, audio fayllarni tinglash, materialni individual yoki juft o'qish, ma'ruza o'tkazish, statistik ma'lumotlarni tahlil qilish va boshqalar. Ushbu shakllar talabalar tomonidan ma'lumotni qabul qilish va kuzatishga yordam beradi. Yangi ma'lumotlar

to'g'ridan-to'g'ri o'qituvchi tomonidan taqdim etilishi yoki talabalar tomonidan mustaqil ravishda o'rganilishi mumkin, ammo shu bilan birga o'qituvchi ma'lumotni mustaqil o'rganish jarayonini nazorat qiladi. Tushunish bosqichida yangi ma'lumotni ma'lum bir idrok etish sodir bo'ladi, uning shaxsiy va individual tushunchasiga erishish ta'minlanadi.

Tanqidiy fikrlashda muhim vazifalarni bajaruvchi funksiyalarni ko'rib chiqamiz.

Axborot funksiyasi. Ushbu bosqichdagi talabalar yangi ma'lumotlar bilan tanishadilar, ularni tahlil qiladilar va ilgari olgan bilim va ko'nikmalariga qarab baholaydilar;

Tizimlashtirish funksiyasi. O'quvchilarga nafaqat yangi ma'lumotlarni o'zlashtirishga, balki uni tizimlashtirishga imkon beradigan usul va usullar qo'llanilishini nazarda tutadi. Kelajakda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning keyingi bosqichida talabalar olingan ma'lumotlarni tizimlashtirish va umumlashtirishni amalga oshiradilar. Shu bilan birga, talabalarda ilgari talab qilinadigan bilim, ko'nikma va malakalar qay darajada shakllantirganligi katta ahamiyatga ega.

Tizimlashtirish va o'qituvchidan olingan yangi ma'lumotlarni o'zlashtirish. Ushbu bosqich aks ettirish deb ataladi va erishilgan natijalarni tahlil qilish, darsning maqsad va vazifalari qanchalik amalga oshirilganligi haqidagi savolga javob berish bilan bog'liq. Tushunish bosqichida ma'lumotlar bilan

ishlashni tashkil qilishning juda ko'p sonli turli xil usullari mavjud, ular ham guruh, ham individual xususiyatga ega.

Biz amaliy faoliyatda samaradorligini isbotlagan va yangi ma'lumotlarda asosiy narsani aniqlashga qaratilgan reyting kabi usulni ta'kidlaymiz. Yangi ma'lumotlar bilan tanishgandan so'ng, talabalar uning asosiy qoidalarini, dars mavzusini o'zlashtirish uchun zarur bo'lgan eng muhim tezislarni tayyorlashlari mumkin. Keyinchalik, har bir ko'rsatilgan tezisni uning ahamiyati, foydaliligi va ahamiyati darajasi bo'yicha baholash amalga oshiriladi.

Shu bilan birga, tanqidiy tafakkurini rivojlantirish jarayonida o'qituvchi quyidagi metodlardan samarali foydalanishi kelajakda ayni natija berishida asos bo'la oladi.

Tanqidiy fikrlashni shakllantirish texnologiyasi quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- bilimlarni izlash va mustaqil o'zlashtirishga urg'u berish;
- talabalarning oldingi tajribasi va bilimlaridan faol foydalanish;
- o'zaro munosabatlarning barcha darajalarida o'z nuqtai nazarini, o'z pozitsiyasini ifodalashni, fikr almashishni rag'batlantirish;
- xulosalar, hukmlar, pozitsiyalarni asoslash uchun sharoit yaratish;
- yangi bilim va tajribani sinab ko'rish va qo'llashga urinishlarni rag'batlantirish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Кулишова М.С. Приемы развития критического мышления школьников при углубленном обучении математике. Научно-методическое обеспечение оценки качества образования. 2020; № 3: 76-80.
2. Немыкина Т.И., Дрягина Г.В., Блялина С.В., Ярославцева Н.А., Ярославцев А.С. Технология развития критического мышления. Международный журнал экспериментального образования. 2012; № 4-1: 73-74.
3. Притчина О.В. Роль технологии критического мышления в развитии творческих способностей обучающихся. Развитие творческих способностей обучающихся в современном образовательном процессе. 2015:
5. Maxmudov N. O'qituvchi nutq madaniyati. T: Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi, 2009.
7. Mahmudov N. Ma'rifat manzillari. Toshkent, Ma'naviyat, 1999.
8. Jumaniyozov R., Salimov S. G'oyaviy tarbiyada notiqlik san'ati. Toshkent, 2002.

IJTIMOIIY TARMOQLAR MAKONIDA YOSHLARNING AXBOROT XAVFSIZLIGINI TA'MINLASH MUAMMOLARI

SAITOVA NOZIMA ELYOR QIZI

Qarshi davlat universitet Psixologiya ta'lim yo'nalishi 1-kurs talabasi

LOLA TUROPOVA SUYUNOVNA

Qarshi davlat universiteti Xorijiy tillar fakulteti Fakultetlararo ingliz tili
kafedrasi katta o'qituvchisi

Annotatsiya: Axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi sharoitida yoshlar ayniqsa zaif guruh bo'lib, bu zaiflik axborot xavfsizligi sohasidagi bo'shliqlar bilan yanada kuchaymoqda. Axborot xavfsizligini ta'minlash, albatta, uchta sub'ektning: davlat, ta'lim tashkilotlari va oilaning har tomonlama va faol ishtirokini talab qiladi.

Kalit so'zlar: yoshlar, axborot xavfsizligi, ijtimoiy tarmoqlar, risklar, axborot madaniyati, media savodxonligi.

Annotation: In the context of the rapid development of information technologies, young people represent a particularly vulnerable group, with this vulnerability being exacerbated by gaps in information security. Ensuring information security undoubtedly requires the comprehensive and active participation of three key entities: the state, educational institutions, and the family.

Keywords: youth, information security, social networks, risks, information culture, media literacy.

KIRISH

Bugungikunda axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi jamiyat hayotining barcha jabhalariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, internet va ijtimoiy tarmoqlarning keng ommalashuvi yoshlarning hayot tarzini tubdan o'zgartirdi. Ushbu o'zgarishlar bir qator imkoniyatlar bilan birga turli xavf-xatarlarni ham keltirib chiqarmoqda. Ayniqsa, yoshlar ijtimoiy tarmoqlarda shaxsiy ma'lumotlarning himoyasizligi, kiberjinoyatlar, psixologik bosim va zararli kontent kabi muammolarga duch kelmoqda. Shu sababli, axborot xavfsizligini ta'minlash masalasi tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Axborot xavfsizligi masalasi nafaqat texnologik, balki ijtimoiy va psixologik jihatlarni ham o'z ichiga olgan murakkab masala hisoblanadi. Yoshlarning ushbu xavf-xatarlardan samarali himoyalaniishi uchun davlat organlari, ta'lim muassasalari va oilaning faol ishtiroki talab etiladi. Xususan, ta'lim

tizimida media savodxonlik bo'yicha maxsus dasturlar ishlab chiqilishi va o'quvchilar uchun internetdan xavfsiz foydalanish bo'yicha treninglar tashkil etilishi lozim. Shu bilan birga, ota-onalar farzandlarining internetdagi faolligini nazorat qilish va ularga axborot madaniyatini singdirish borasida yetarli bilim va ko'nikmaga ega bo'lishlari zarur.

Shuningdek, ijtimoiy tarmoqlarni tartibga solish va yoshlarning onlayn muhitdagi xavfsizligini ta'minlash bo'yicha davlat siyosati ham muhim rol o'ynaydi. Huquqiy jihatdan mustahkamlangan me'yorlar, maxsus monitoring tizimlari va kiberjinoyatlarga qarshi kurashish choralari yoshlarni zararli ta'sirlardan himoya qilishga yordam beradi.

Ushbu maqolada ijtimoiy tarmoqlarda yoshlarning axborot xavfsizligini ta'minlash bilan bog'liq asosiy muammolar tahlil qilinib, ularning oldini olish yo'llari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, mazkur sohada davlat siyosati, ta'lim tizimining roli va ota-onalarning

mas'uliyati haqida fikr yuritiladi.

ASOSIY QISM

Sivilizatsiya rivojlanishining hozirgi bosqichida axborot muhiti deyarli barcha ijtimoiy guruhlarda jamiyat hayotining tizimli omili bo'lib xizmat qiladi, ammo global axborotlashtirish jarayonlari yoshlarga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatmoqda. Bu yerda asosiy o'rin Internetdagi ijtimoiy tarmoqlar maydoniga beriladi, chunki aynan ijtimoiy tarmoqlar yangi virtual yashash joyiga va yosh avlodlarning ijtimoiylashuvi va rivojlanishining muhim institutiga aylanmoqda [1].

Hozirgi vaqtda axborot xavfsizligini ta'minlash bo'yicha talablar oshib bormoqda, ayniqsa, bu axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi, ommaviy axborot vositalarining ochiqligi va axborot-telekommunikatsiya tarmoqlarining keng tarqalishi sharoitida eng zaif bo'lgan yosh avlodga tegishlidir. Ushbu maqola mavzusini yoritishda bir qator tushunchalarni aniqlab olish zarur, jumladan: axborot xavfsizligi, axborot xavfsizligini ta'minlash, ijtimoiy tarmoqlar, media savodxonlik, axborot madaniyati. Mazkur maqola doirasida axborot xavfsizligi deganda, biz axborot-kommunikatsiya makonining makrosotsial (davlat va jamiyat) hamda mikrosotsial (oilalar va shaxs) darajadagi himoyalanganlik holatini tushunamiz. Bu holat shaxsning media savodxonligi va axborot madaniyatini shakllantirish, yoshlarning ijtimoiy tarmoqlar orqali tarqaluvchi ommaviy-kommunikativ ta'sir usullari sabab yuzaga keladigan xavf va tahdidlardan himoyalaniishi hamda ularning uyg'un rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi.

Ijtimoiy tarmoqlar – bu internet xizmati bo'lib, u foydalanuvchilarning muayyan qiziqishlari va ehtiyojlariga asoslangan aloqa tizimini tashkil etishga imkon beradi. Chet ellik tadqiqotchilar D. Boyd va N. Ellisonning fikriga ko'ra, ijtimoiy tarmoqlar axborot xavfsizligini

ta'minlamaydigan, ammo shaxsga "jamiyat va yarim jamiyat profillarini yaratish, boshqa foydalanuvchilar bilan axborot almashish, ularning kontaktlari ro'yxatini ko'rish va tizim ichida yaratilgan boshqa foydalanuvchi profillari bilan bog'lanish" imkonini beruvchi tarmoq xizmatlari sifatida namoyon bo'ladi.

Yoshlarning axborot xavfsizligini ta'minlash sohasidagi asosiy muammolar quyidagilardan iborat:

- Birinchidan, mavjud himoya mexanizmlarining samaradorligi yetarli darajada emas, yoshlarning media savodxonligi va axborot madaniyati darajasi past;

- Ikkinchidan, yangi xavflarning ortib borishi (kontent, kommunikativ, elektron, iste'molchilarga oid xavflar hamda internetga qaramlik xavfi), bu xavflar ijtimoiy tarmoqlarda tarqalayotgan va shaxs rivojlanishi uchun tahdid soluvchi axborot bilan bog'liq;

- Uchinchidan, yosh avlodning raqamli savodxonligi va internet xavflari to'g'risidagi bilimlarini oshirish bo'yicha tizimli ta'lim yo'qligi;

- To'rtinchidan, yoshlarning axborot xavfsizligini ta'minlash bo'yicha mavjud tizimning zamonaviy xavflarga mos kelmasligi, jumladan, kompyuterizatsiya va "internetizatsiya" jarayonining kuchayishi natijasida yuzaga kelayotgan virtual qaramlik yoki internetga qaramlik kabi patologik moyillik shakllanishi xavflari.

2016-yilda "Rossiya bolalari onlayn" saytida o'tkazilgan onlayn so'rov natijalariga ko'ra, respondentlarning 40% ijtimoiy tarmoqlarning virtual makoniga qaram ekanliklarini tan olgan. Internetga bo'lgan ehtiyoj muhimligi bo'yicha ikkinchi o'ringa chiqib, moddiy farovonlik ehtiyojidan ustun kelgan, ammo fiziologik ehtiyoj (ovqatlanish) darajasidan past bo'lgan.[3]

Hozirgi kunda Rossiyada bolalar, o'smirlar va yoshlar ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish

darajasi bo'yicha eng rivojlangan davlatlar bilan tenglashgan, hatto ayrim ko'rsatkichlar bo'yicha ularni ortda qoldirgan. Ayniqsa, yoshlarning internetda namoyon qilayotgan yuqori faolligi bu farqni yanada oshiradi. Respondentlarning uchdan biri (taxminan 34%) internetda, xususan ijtimoiy tarmoqlarda deyarli hech qanday nazoratsiz kuniga olti soatga yaqin vaqtini o'tkazadi.

– Beshinchidan, yuqorida keltirilgan ma'lumotlarga asoslanib aytish mumkinki, yoshlarning ijtimoiy tarmoqlarda juda ko'p vaqt o'tkazishi natijasida ularning kundalik muloqotda qiyinchiliklarga duch kelishi kuzatilmoqda. Bu esa shaxsning jamiyatga moslashish jarayonini buzish muammosini keltirib chiqaradi va ijtimoiy hayotdan chekinish xavfini tug'diradi, ya'ni real muhitdan virtual makonga ko'chib o'tish xavfi yuzaga keladi.

Shunday qilib, yoshlarning axborot xavfsizligini ta'minlash bugungi kunda eng dolzarb muammolardan biri bo'lib, bu muammoni hal qilish uchun media savodxonlikni shakllantirish va yoshlar orasida axborot madaniyatini rivojlantirish zarur.

Media savodxonlik – bu yoshlar va ta'lim tizimi tomonidan axborotga kirish imkonini beruvchi vositalardan ongli va samarali foydalanish bo'lib, u axborot mazmunini tanqidiy tahlil qilish, kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirish, shuningdek, yoshlar va o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligiga ko'maklashish uchun xizmat qiladi. Bu esa axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va xizmatlaridan ijobiy va mas'uliyatli foydalanish maqsadida amalga oshiriladi.

Shunday ekan, davlat jamiyatda media ta'limni rivojlantirishi zarur. Bu esa yoshlarni ijtimoiy tarmoqlarning salbiy va buzuvchi ta'siridan himoya qilishga xizmat qiladi.

Yoshlarda media savodxonlik – bu ularning axborotmadaniyatining belgilovchi belgilaridan

biridir. Bu madaniyat sohasida yoshlarga oid axborotlarning faoliyati bilan bog'liq hamda shaxsning axborot sifatlarini shakllantirishga qaratilgan. Axborot madaniyati – bu yoshlar hayotining axborot jihatlarini bilan bog'liq madaniyatning bir qirrasini bo'lib, “axborot sohasidagi moddiy va ma'naviy qadriyatlar yig'indisidir” [2]. Axborot madaniyati ma'lum bir bilim va ko'nikmalar darajasini nazarda tutadi, bu esa, fikrimizcha, yoshlarning ijtimoiy tarmoqlar axborot makonida xavfsiz harakat qilishlariga imkon yaratadi.

Yosh avlodning axborot xavfsizligini ta'minlash faqat davlat, jamiyat (ta'lim muassasalari) va oila o'rtasidagi samarali hamkorlikning muvaffaqiyatli uyg'unligi bilan mumkin. Shu munosabat bilan, oilaning umumta'lim muassasalari va davlat bilan hamda zamonaviy media bozorining barcha elementlari – kontent ishlab chiqaruvchilar va tarqatuvchilar, ekspertlar, ijtimoiy, psixologik-pedagogik hamjamiyatlar bilan muvofiqlashtirilgan hamkorligini yo'lga qo'yish zarur [2].

Axborot xavfsizligini ta'minlash muammosini hal qilishning mumkin bo'lgan yo'llaridan biri – bu yoshlarni bolalikdan boshlab axborotni to'g'ri qabul qilish va baholashga, uni axloqiy va madaniy qadriyatlar asosida tanqidiy tahlil qilishga o'rgatishdir. Shaxsning to'laqonli rivojlanishi uchun ideal axborot muhitini yaratish shart emas, chunki bu global tarmoq jamiyatida amalga oshirish qiyin bo'lgan jarayondir [1].

Ko'proq samarali va muhim yo'nalish media savodxonlik, axborot madaniyati, shaxsiy axborot xavfsizligi, yoshlarni axborot (tarmoq) xavf-xatarlaridan himoya qilishga qaratilgan bo'lib, bu tizim to'g'ridan-to'g'ri ta'lim bilan bog'liqdir. Talaba va o'quvchilarni axborot bilan ishlash ko'nikmalari va u orqali axborot xavfsizligini ta'minlashni o'rgatish ta'lim tizimining muhim vazifasidir.

Ta'lim muassasasining vakolatiga dars vaqtida o'quvchilar salomatligini ta'minlash, himoya qilish va mustahkamlash uchun zarur sharoitlarni yaratish kiradi. Shu asosda, yoshlarda axborot xavfsizligini ta'minlash bo'yicha tadbirlarni tashkil etish uchun ijtimoiy-pedagogik xarakterdagi quyidagi vazifalarni ajratib ko'rsatish mumkin:

- Axborot xavfsizligiga oid bilimlarni o'quv dasturlariga integratsiya qilish.

- Talabalarda media savodxonlik va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish.

- Ijtimoiy tarmoqlarda xavfsiz muomala qoidalari bo'yicha maxsus seminarlar va mashg'ulotlar tashkil etish.

- Axborot xavfsizligini ta'minlashda ota-onalar va o'qituvchilarning birgalikdagi hamkorligini yo'lga qo'yish.

- Yoshlar orasida Internetga qaramlik va boshqa jiddiy tarmoq xavflarini oldini olish uchun axborot resurslaridan o'rinli va oqilona foydalanish bo'yicha mustahkam tushunchani shakllantirish.

- Axborot madaniyati va media savodxonligini, shuningdek, axborot xavfsizligi sohasida barqaror xulq-atvor ko'nikmalarini rivojlantirish.

- Yoshlarning Internet maydoni va OAVdagi salbiy axborotni aniqlash va unga

qarshi turish qobiliyatini rivojlantirish, ularni zararli axborotdan himoyalash usullariga o'rgatish.

Shunday qilib, axborot xavfsizligini ta'minlash davlat, ta'lim muassasalari va oilaning kompleks va faol ishtirokini talab etadi.

Hozirgi vaqtda axborot xavfsizligi milliy xavfsizlikning eng muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanishini inobatga olish kerak. Axborot xavfsizligi milliy, ijtimoiy va shaxsiy xavfsizlikning eng muhim elementlaridan biriga aylanmoqda.

Xulosa

Yoshlarning ijtimoiy tarmoqlarda shaxsiy ma'lumotlarni oshkor qilishi ularga qarshi suiste'mollik yoki kiberhujumlarga olib kelishi ehtimoli bor. Yoshlar kiberjinoyatchilik, jumladan fishing hujumlari yoki firibgarliklar qurboni bo'lishi ehtimoli bor. Ijtimoiy tarmoqlarda mavjud bo'lgan salbiy kontent, jumladan, zo'ravonlik yoki ta'qib yoshlarning ruhiy salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Bu muammolarni hal etish uchun davlat, ta'lim muassasalari va oila birgalikda ishlashi hamda yoshlarni media savodxonlikka o'rgatish orqali ularni axborot xavfsizligi bo'yicha ongli qilish muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. B.M.Umarov Ochiq axborot tizimlarida axborot-psixologik xavfsizlik. O'quv qo'llanma. T.: 2013. –223 b.
2. Malykh T.A. Information security of minors / T.A. Malykh, S.V. Kirdyankina, G.A. Starodubtseva. Irkutsk, 2015. 60 p.
3. Vereshchagina A.V. The role of social health of Russian youth in ensuring social security / A.V. Vereshchagina, N.Kh. Gafiatulina, S.I. Samygin // National Health. 2015. № 3–4. P. 196–206.
4. The site of the Internet Development Fund. Children of Russia online. URL : <http://www.detonline.com>
5. Nozima S. O'SMIRLARDAXBOROT XAVFSIZLIK JARAYONINI BELGILOVCHI ASOSIY JIHATLAR // International Conference on Adaptive Learning Technologies. – 2024. – T. 12. – C. 24-27.
6. Nozima S. AXBOROT XAVFSIZLIK MASALASINING PSIXOLOGIK TADQIQOTLARDAXBOROT XAVFSIZLIGI O'RGANILGANLIK HOLATI //International Conference on Adaptive Learning Technologies. – 2024. – T. 12. – C. 28-30.

AXBOROT TIZIMLARI VA INTERAKTIV TA'LIM PLATFORMALARINING INTEGRATSIYASI

PhD. XUDAYBERGANOV Y.K., magistrant XONTO'RAYEV I.A.
1Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti

Annotatsiya. Zamonaviy ta'lim tizimlari raqamli texnologiyalarga asoslanib rivojlanmoqda. Axborot tizimlari va interaktiv ta'lim platformalarining integratsiyasi ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Axborot tizimlari yordamida ta'lim resurslari boshqarilib, o'quvchilarning faoliyatini kuzatish, natijalarini tahlil qilish imkoniyati yaratiladi. Interaktiv platformalar esa ta'lim jarayoniga qiziqish uyg'otib, o'quvchilar uchun yanada samarali va moslashuvchan sharoit yaratadi. Ushbu maqolada axborot tizimlari va interaktiv ta'lim platformalarining o'zaro bog'liqligi, ularning afzalliklari, qo'llash usullari va kelajakdagi rivojlanish istiqbollari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar. axborot tizimlari, interaktiv ta'lim, gamifikatsiya, ta'lim texnologiyalari, raqamli o'qitish, moslashuvchan ta'lim, onlayn ta'lim, ta'limning avtomatlashtirilishi.

Kirish

So'nggi yillarda ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalarni qo'llash kengayib bormoqda. An'anaviy ta'lim usullari zamonaviy o'quvchilarning ehtiyojlariga to'liq javob bermaydi, shuning uchun axborot texnologiyalari bilan boyitilgan ta'lim tizimlari muhim ahamiyat kasb etmoqda. Axborot tizimlari ta'lim jarayonining boshqaruvi, resurslarni saqlash va tahlil qilishni avtomatlashtiradi, interaktiv platformalar esa o'quvchilarning bilim olish jarayonini faol va qiziqarli qiladi.

Ta'lim jarayonida axborot tizimlari va interaktiv platformalarni qo'llash o'qituvchilarga ham, o'quvchilarga ham qulay imkoniyatlar yaratadi. O'qituvchilar uchun dars jarayonini optimallashtirish, baholash jarayonini avtomatlashtirish va shaxsiylashtirilgan o'quv dasturlarini ishlab chiqish imkoniyati paydo bo'ladi. O'quvchilar esa moslashuvchan ta'lim muhitida o'zlariga qulay tarzda bilim olish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Ushbu maqolada axborot tizimlari va interaktiv ta'lim platformalarining o'zaro integratsiyasi, uning samaradorligi va rivojlanish istiqbollari ko'rib chiqiladi.

Axborot tizimlari va interaktiv ta'lim platformalarining ta'lim tizimidagi o'rni.

Axborot tizimlari va interaktiv platformalar ta'lim jarayonining ajralmas qismi bo'lib, ularning qo'llanilishi o'quv jarayonini takomillashtirishda muhim ahamiyatga ega. Quyida axborot tizimlari va interaktiv ta'lim platformalarining asosiy funktsiyalari va afzalliklari tahlil qilinadi.

2.1. Axborot tizimlarining asosiy vazifalari

Axborot tizimlari turli sohalarda qo'llanilib, ta'lim tizimi uchun ham muhim ahamiyatga ega. Ta'limda axborot tizimlarining quyidagi asosiy vazifalarini ajratib ko'rsatish mumkin:

O'quv jarayonini avtomatlashtirish – Elektron jurnal va reyting tizimlari orqali o'quvchilarning natijalari doimiy ravishda kuzatib boriladi.

Shaxsiylashtirilgan o'qitish – Sun'iy intellekt asosida individual ta'lim rejalarini yaratish.

Ta'lim resurslarini boshqarish – Dars materiallari, test savollari, video darslar va boshqa resurslarni yagona platformada boshqarish.

Ma'lumotlar tahlili – O'quvchilarning o'zlashtirish darajasini kuzatish va natijalar asosida ta'lim sifatini baholash.

Onlayn ta'limni qo'llab-quvvatlash – Masofaviy o'qitish jarayonida interaktiv

muhitni yaratish.

Axborot tizimlari ta'lim jarayonini shaxsiylashtirish va avtomatlashtirish orqali samaradorlikni oshiradi. Bunday tizimlar o'quvchilarning harakatlarini kuzatish, ularning qiziqishlariga mos materiallar tavsiya qilish va ta'lim jarayonini optimallashtirish imkonini beradi.

Interaktiv ta'lim platformalarining afzalliklari

Interaktiv ta'lim platformalari o'quvchilar uchun ta'limni yanada samarali va qiziqarli qiladi. Ularning asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat:

- Gamifikatsiya – O'yin elementlarini qo'shish orqali o'quvchilarning motivatsiyasini oshirish. Masalan, ball to'plash, mukofotlar va reyting tizimlari orqali rag'batlantirish.

- Moslashuvchan ta'lim – O'quvchilar o'zlari uchun qulay bo'lgan vaqtda o'rganishlari mumkin.

- Vizual va interaktiv metodlar – Infografikalar, video materiallar va simulyatsiyalar orqali bilimni yaxshiroq o'zlashtirish.

- Real vaqt rejimidagi tahlil – O'qituvchilar o'quvchilarning faolligini real vaqt rejimida kuzatish va ularga tezkor fikr bildirish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

- Hamkorlikda o'rganish – O'quvchilar guruhlarda ishlash orqali bilim almashish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Interaktiv platformalar orqali o'quvchilar ta'lim jarayonida faol ishtirok etib, o'z bilimlarini mustahkamlash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Ularning qiziqishini oshirish va ta'lim jarayonini qiziqarli qilish uchun virtual laboratoriyalar, muammoli vazifalar va amaliy topshiriqlardan foydalanish mumkin.

Axborot tizimlari va interaktiv platformalar integratsiyasining ta'lim jarayoniga ta'siri

Axborot tizimlari va interaktiv platformalarning o'zaro integratsiyasi ta'lim jarayonini sezilarli darajada yaxshilaydi. Quyida ushbu integratsiyaning ta'limga qanday ta'sir qilishi tahlil qilinadi.

Moslashuvchan o'quv dasturlari

Integratsiya orqali har bir o'quvchining ehtiyojlariga mos o'quv dasturlarini ishlab chiqish mumkin. Masalan:

- Sun'iy intellekt yordamida individual ta'lim rejalarini yaratish.

- Interaktiv topshiriqlar va testlar orqali bilimlarni baholash.

- Real vaqt rejimida o'qituvchilarning o'quvchilar bilan aloqasini mustahkamlash. Raqamli ta'lim muhitining afzalliklari

Axborot tizimlari va interaktiv ta'lim platformalarining integratsiyasi orqali yaratilgan raqamli ta'lim muhitining asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat:

- Real vaqt rejimida o'quv jarayonini boshqarish – O'qituvchilar dars jarayonida o'quvchilarning faolligini kuzatishlari va ularga darhol fikr-mulohaza berishlari mumkin.

- Ma'lumotlar tahlili asosida ta'lim jarayonini moslashtirish – O'quvchilarning natijalari asosida ta'lim usullarini o'zgartirish va samaradorligini oshirish imkoniyati paydo bo'ladi.

- Masofaviy va oflayn ta'limni qo'llab-quvvatlash – Interaktiv platformalar masofaviy ta'limni takomillashtirishga xizmat qiladi, shu bilan birga, an'anaviy ta'lim jarayonini ham boyitadi.

- O'quvchilarning mustaqil ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirish – Video darslar, onlayn testlar va virtual laboratoriyalar orqali o'quvchilar mustaqil o'qishlari mumkin.

Bunday imkoniyatlar ta'lim sifatini sezilarli darajada oshirishga yordam beradi. Ayniqsa, sun'iy intellekt asosida shaxsiylashtirilgan o'quv jarayoni kelajak ta'limining muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Axborot tizimlari va interaktiv platformalar integratsiyasining kelajakdagi rivojlanish istiqbollari

Axborot tizimlari va interaktiv platformalarning ta'lim sohasida yanada rivojlanishi uchun quyidagi yo'nalishlar muhim ahamiyat kasb etadi:

Sun'iy intellekt va moslashuvchan o'qitish

Kelajakda sun'iy intellekt yordamida shaxsiylashtirilgan ta'lim dasturlarini yaratish yanada rivojlanadi. Bu tizimlar har bir o'quvchining o'zlashtirish darajasini kuzatib, ularga individual ta'lim resurslarini tavsiya etadi.

Virtual va kengaytirilgan reallik texnologiyalaridan foydalanish

Interaktiv ta'lim platformalariga VR (virtual reallik) va AR (kengaytirilgan reallik) texnologiyalarini qo'shish orqali amaliy mashg'ulotlar va laboratoriya ishlarini interaktiv shaklda tashkil etish mumkin. Bu esa o'quvchilarning real hayotga yaqin bilim va ko'nikmalarni egallashiga yordam beradi.

Gamifikatsiya va ta'lim jarayonining qiziqarli bo'lishi

O'yin elementlarini ta'lim jarayoniga qo'shish orqali o'quvchilarni faolroq ishtirok etishga undash mumkin. Masalan:

Missiyalar va topshiriqlar asosida o'qitish

Raqobat tizimi (reyting va mukofotlar)

Simulyatsiyalar va interaktiv mashg'ulotlar

Bu yondashuv o'quvchilarni faol ishtirokchi qilish va ularda motivatsiyani

oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa

Axborot tizimlari va interaktiv ta'lim platformalarining integratsiyasi zamonaviy ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylanmoqda. Ushbu maqolada axborot tizimlarining ta'lim jarayonini avtomatlashtirishdagi roli, interaktiv platformalarning afzalliklari va ularning integratsiyalashuvi ta'lim samaradorligiga qanday ta'sir qilishi tahlil qilindi.

Asosiy xulosalar:

- Axborot tizimlari ta'lim jarayonini avtomatlashtirish, natijalarni tahlil qilish va shaxsiylashtirilgan ta'limni yaratish imkonini beradi.

- Interaktiv ta'lim platformalari gamifikatsiya, vizual metodlar va masofaviy o'qitish imkoniyatlari orqali ta'lim samaradorligini oshiradi.

- Axborot tizimlari va interaktiv platformalarning integratsiyasi kelajakda sun'iy intellekt, VR/AR texnologiyalari va gamifikatsiya bilan boyitilishi mumkin.

Shunday qilib, axborot texnologiyalari ta'lim tizimini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi va ularning samarali integratsiyasi natijasida ta'lim sifati sezilarli darajada oshadi.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

Foydalanilgan adabiyotlar :

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

1. Anderson, J., & Dron, J. (2014). Learning technology and educational transformation: The disruptive potential of blended, mobile, and open learning. *Educational Technology*, 54(3), 11-19.
2. Siemens, G. (2005). Connectivism: A learning theory for the digital age. *International Journal of Instructional Technology and Distance Learning*, 2(1), 3-10.
3. Oblinger, D. G., & Oblinger, J. L. (2005). Educating the Net Generation. *EDUCAUSE*.
4. Mayer, R. E. (2009). *Multimedia Learning* (2nd ed.). Cambridge University Press.
5. Selwyn, N. (2011). *Education and Technology: Key Issues and Debates*. Bloomsbury Publishing.

KASBIY KOPITENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISHDA AVTOTRANSPORT VOSITALARI ILG'OR TEXNOLOGIYALARI BILAN ISHLASH KO'NIKMASINI RIVOJLANTIRISH

Q.Q. SAFAROV

Jizzax politexnika instituti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Professional ta'lim mutaxassis kadrlarida kasbiy kopitensiyasini rivojlantirishda raqamli texnologiyalaridan foydalanish metodikasini takomillashtirish orqali kommunikativ muloqat usullari bilan avtotransport vositalarida ishlash ko'nikmasini rivojlantirish. Intelektual mashinalar evolyutsiyasi atamasini texnologik qurilishini tashkil etish bilan yangi innovatsion yondashuv haqida ma'lumotlar berib o'tilgan.

Kalit so'zlar: kasbiy kompetensiya, standart, muloqot qobiliyati, "Metod va master- trening ", ijtimoiylashuv, o'yin psixoterapiyasi, tamoyil, VR virtual reallik, ShK shaxsiy kompyuter, avtotransport boshqaruv qurilmalari, intellektual transport vositasi, ADAS (Advanced driver-assistance systems), radar va boshqalar.

Professional ta'lim o'qituvchilarining kasbiy kopitensiyasini rivojlantirishda raqamli ta'lim texnologiyalaridan foydalanishda bo'lajak mutaxassislarning kommunikativ faoliyatini tashkil qilishning metodlaridan foydalanish o'qituvchi tomonidan puxta rejalashtirilishi kerak bo'lgan asosiy omil bo'lib u yoki bu metodning tanlanishi ta'lim jarayonini tashkil qilishning maqsadi, mazmuni, shakli, kasbiy kompetensiyaning strukturasi va zarur tuzilmaviy tashkil qiluvchilarni shakllantirish bo'yicha vazifalari bilan belgilanadi. Bunda tanlov va sanab o'tilgan metodlarni qo'llash didaktik sharoitga va raqamli texnologiyalar imkoniyat chegarasiga rioya qilganda samarali bo'ladi.

Bu sharoit kasbiy faoliyatda bo'lajak mutaxassislarning pozitsiyasi va rolini, kommunikativ faollik sharoiti esa ta'lim jarayonida o'quvchining sub'ektiv pozitsiyasidagi ma'lumotlar aniqlashtirishni ta'minlashning asosi sifatida kommunikativ raqamli texnologiyalar bilan birgalikda faoliyatni amalga oshirishning usullari:

monolog, dialog, polilog, telefonda suhbat va boshqalarni belgilaydi. Transport vositalaridagi tizimlarni chuqur bilish va amaliy ko'nikmalar asosida baholash orqali o'quvchilarga keng ko'lamli tushunchalar beradi.

O'zaro munosabat usullari va ularga mos bo'lajak mutaxassislarning kasbiy kompetensiyasini shakllantirish metodlarining korrelyatsiyasi (o'zaro bog'liqligi) 1- jadvalda berilgan [2].

Kommunikativ faoliyatda bo'lajak mutaxassislarning rolining o'ziga xosligi uni rivojlantirish vositalarining klassifikatsiyasini asoslashga sabab bo'ladi. Bo'lajak mutaxassislarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish vositalari klassifikatsiyasi ularning kommunikativ faoliyatdagi funksiyalariga asoslanadi. Kasbiy kompetensiyani rivojlantirishda raqamli texnologiyalar vositalarini tanlashda quyidagi sharoitni hisobga olish zarur – kommunikativ texnologiyalarni rivojlantirish vositalarini qo'llash ularni o'quvchilarning kommunikativ faoliyatida bajaradigan funksiyasi bilan bog'liq korrelyatsiyasini ta'minlashga asoslangan bo'lishi lozim (muloqotda motivatsiya

vositalari, muloqotda vositalar – vositachilar, muloqotni mazmuniy ta'minlash vositalari (axborot manbalari). Kasbiy kompetensiyani rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning o'rni kundan kunga o'rtib bormoqda bunda asos sifatida raqamli texnologiyalar globallashtirish chegaralarining olib tashlanishini va ilmiy bog'liqlikni mustahkamlashda taraqqiy etishi bilan izohlanadi. Kommunikatsiya vositalari bilan har qanday sharoitda o'zaro bog'lanish hamda axborot olish imkonini beruvchi qurilmalar yordamida ta'lim jarayoni va mahoratni rivojlantirish bir muncha osonlashtiradi. Kasbiy kompetensiyani ta'lim jarayonida qo'llash bo'yicha ilk taklif qilinishi 1965 –yillarda Amerika Qo'shma Shtatlari Massachutes universiteti filologiya fanlari doktori professor N. Xomskiy tomonidan “competence-based education – CBE” ta'rif berilgan. Keyinchalik ushbu kompetensiya ta'lim jarayoni uchun kasbiy umum egallanishi kerak bo'lgan barcha pedagogik xususiyatlarni jamlovchi yangi bosqich terminologiyasiga aylandi. 1996-yildagi Yevropa Kengashi dasturi bo'yicha Bern shahrida bo'lib o'tgan simpoziumda “kompetensiya” tushunchasi “o'quv, “kompetentlik, “qobiliyat, mahorat” singari tushunchalar qatoriga kiritilganligi ta'kidlandi. 1999-yildagi Yevropa davlatlarining ta'lim vazirlari Boloniya deklaratsiyasida ta'lim islohatlarining konseptual asoslari sifatida kompetentli yondashuvni belgilashadi. Bu esa o'z navbatida yangi pedagogik ta'lim bosqichi uchun xizmat qiladigan kasbiy mahoratni anglatuvchi yondashuviga o'zgardi.

Kompetentlik” va “kompetensiya” ta'limda kompetentli yondashuvning asosiy tushunchalaridan biri bo'lib, manbalar tahlili esa, ularning ilmiy adabiyotlarda bir qiymatli ta'rifga ega bo'lmagan murakkab, ko'pkomponentli va fanlararo tushunchalar ekanligini ko'rsatadi. Tadqiqotchilar fikricha ular hajmi, turkumi, semantikasi va mantiqiy tuzilmasi bo'yicha farqlanib, kompetentli shaxs

tavsifi, xususiyatlari, odatlari va boshqalari sifatida qaralishi mumkin. Kompetentli shaxs tavsifi xususiyat, shaxs sifati, uning komponenti, shaxs tuzilmasida yaxlit ta'lim, shaxs xususiyatlari tizimi, bilim, ko'nikma va malakalarni egallash natijasida yuzaga keluvchi holatlar, tayyorgarlik, yo'naltirilganlik va boshqalar sifatida ifodalanishi mumkin, ko'pincha esa, kompetentli bilim va tajriba bilan tenglashtiriladi.

Zamonaviy bilim ko'nikmalarini axborot almashinuvi jarayonidagi global maydondagi mavjud va yahlit manbalardan ajratib olishda kasbiy kompetensiyani rivojlantirish orqali professional ta'lim o'qituvchilarining kasbiy ko'nikma va mahorati yanada rivojlanadi. Ilmiy tadqiqot izlanishlari, ta'lim berish jarayonida uzviy axborot texnologiyalari bilan bog'lanish orqali didaktik qobiliyat shakllanadi. Kasbiy kompetensiyani komponentlarini to'ldirib borishda ko'plab me'yoriy talab va asoslar orqali rivojlanib taraqqiy etadi. Ushbu jarayonda har bir pedagogik yondashuv ortidan yangi avlod vakillari kasbiy mahorati va tajribasi uchun ma'lum qisimlardan iborat bilimlar to'plamiga ega bo'ladi.

Kasbiy kommunikativ kompetensiya tarkibiy ta'lim sifatida qaraladi, u quyidagi darajalarni o'z ichiga oladi: til, nutq, diskursiv, madaniy va ritorik kompetensiya. Har bir daraja, o'z navbatida, erkin va samarali nutq faoliyati uchun zarur bo'lgan bilim, malaka va ko'nikmalar to'plamini o'z ichiga oladi:

- til kompetensiyasi – maqsad darajasidagi til to'g'risidagi ma'lumotlar tizimiga uning darajalari bo'yicha resursga ega bo'lish: fonetika, lug'at, so'z tarkibi va so'z tuzilishi, morfologiya, sodda va murakkab jumlar sintaksisi, matn stilistikasining asoslari;
- nutq - til orqali fikrlarni tuzish va shakllantirish usullariga, nutqni idrok etish va shakllantirish jarayonida bunday usullardan foydalanish qobiliyatiga ega bo'lish;
- diskursiv - samarali va foydali diskursiv

Kasbiy kompetentlikning tarkibiy qismlari	Kasbiy kompetentlikni baholash mezonlari
1. Kasbiy tayyorgarlik	Maxsus xususiyatlar, axborotni qabul qilish va qayta ishlash xususiyatlari, o'rganish qobiliyati, tipologik xususiyatlar va boshqalar
2. Kasbiy bilim	Kompetentlik, stereotiplar, bilim, kompetentlik bilan bog'liq bo'lgan o'rganishning ustunligi haqidagi tasavvurning mavjudligi
3. Kasbiy tajriba	Kompetentlikka yaqin yoki aynan unga mos keladigan masala va topshiriqlarni bajarish
4. Kasbiy munosabat	Kompetentlikni amalga oshirish yoki faoliyat kompetentligi bilan bog'liq holda o'ziga va boshqalarga nisbatan munosabatlarning shakllanishi
5. Kasbiy muntazamlik	Kompetentlikka bog'liq amallarga «turtki»larni nazorat qilish qobiliyati, matonat, qat'iyat, sabrlik, kompetentlikni amalga oshirish bilan bog'liq maqsadga erishishdagi to'siqlarni zabt etishga tayyorgarlik

faoliyatni amalga oshirishda shaxsning ko'nikmalarini shakllantirish darajasini o'lchash imkonini beradigan kommunikativ kompetensiyaning tarkibiy qismi;

- madaniy tadqiqotlar – tilni milliy madaniyatning ifodasi shakli sifatida xabardor qilish, til va xalq tarixi o'rtasidagi munosabatlar, xorijiy tilining milliy va madaniy xususiyatlari, xorijiy tilida nutq odob-axloq normalari, millatlararo muloqot madaniyatini bilish;

- ritorik - ommaviy nutqning maqsadi va holatiga muvofiq ongli ravishda nutq ritorik janrning muallifning manzili matnini yaratish, talaffuz qilish va aks ettirish qobiliyati.

- kompyuter tili kompetensiyasi – elektron hisoblash mashinalarini asosini tashkil etuvchi va foydalanuvchi o'rtasidagi bog'lanishni tashkil etish vositasini boshqarish hamda yangidan qayta tuza olish qobiliyati.

- virtual reallik kompetensiyasi – elektron ko'rinishdagi reallikka yaqinlashtirilgan grafik muhit orqali o'rganilayotgan tadqiqot obyekitini natijadorlikda tasvirlash imkoniyatini namoyon

etish.

Shunday qilib, "kompetensiya" tushunchasi nafaqat bilim va operatsion-texnologik tarkibiy qismlarni, balki motivatsion, axloqiy, ijtimoiy va xulq-atvorni ham o'z ichiga oladi. Kompetensiyaning kontseptual tarkibining bunday keng ta'rifini uni o'rganish natijasi sifatida o'lchash va baholashni sezilarli darajada murakkablashtiradi. Texnologiyalarni joriy qilinishi kasbiy kompetensiyani shakllantirishdagi asosiy omil global zamonaviy jamiyatning poydevori bo'lgan internet tarmog'ining har bir foydalanuvchisi bo'lgan shaxslarning ma'lumot saqlash, to'plash, qayta ishlash kabi amaliyotlari bilan uzviy bog'liq.

Hozirgi kunda o'rgatish va o'rganish davri vaqt me'yorlari o'zining qiymatini brogan sayin yagilanayotgan jamiyatga moslanishga urunmoqda. Bu esa o'z navbatida kasbiy kompetensiyani rivojlantirishda uni raqamlashtirish elektron ko'rinishga o'tkazish kerakligini anglatmoqda. Smartfonlar, gadjet qurilmalar talab darajasidagi axborot

resurslar real holatdagi ko‘rinishidan ancha ixchamlashgan ko‘rinishda bo‘ladi. Masalan 300 yoki undan ko‘p varoqli kitobni raqamli texnologiyalar orqali elektron shaklga o‘tkazsak, har bir harf, ishora, belgi 1 bit o‘lchamdagi elektron axborot belgiga aylanadi. Ulardan tashkil topgan axborot esa serverlarda bor yo‘g‘i 1-2 mega bayt o‘lchamdagi axborotga aylanadi. Elektron hukumat, raqamli iqtisodiyot kabi ta‘lim shakli ham raqamli texnologiyalar yordamida yangi bosqichga o‘tmoqda. Kosmik qurilmalar orqali axborot almashinuvi esa kasbiy kompetensiyani shakllantirishning takomil etirilishi kerak bo‘lgan muhim jarayoniga ega bo‘lgan sohaga aylanmoqda. Texnologik taraqqiyot yangi ta‘lim asosida terminologik yechimlar talab etadi.

Kasbiy kompetensiyani rivojlantirishda raqamli texnologiyalarning o‘rni dolzarbligicha qolmoqda. Bunda aniq va ijtimoiy fanlarni o‘qitishda information texnologiyalardan foydalanish uchun yangi raqamli formatdagi medotlar virtual reallika asoslangan o‘qitish metodik yo‘riqnomalar ishlab chiqilmoqda. Ushbu kasbiy kompetensiyani rivojlantirishdagi metodlar orqali yangi bir tadqiqotlar uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Avtotransport vositalarida qo‘llanilayotgan haydovchilarga yordam berishning ilg‘or tizimlari (ADAS) ham axborotni tahlil qilish va ko‘maklashish uchun o‘ziga hos komponentlardan tashkil topgan. ADAS birinchi marta 1970-yillarda blokirovkaga qarshi tormoz tizimining qabul qilinishi bilan ishlatila boshlandi. Hozirgi kunga kelib, ADAS tizimlari elektron barqarorlikni boshqarish, bloklanishga qarshi tormozlar, ko‘rish chegaraviy nuqta axborot tizimlari, yo‘l bo‘lagidan chiqib ketish haqida ogohlantirish, moslashuvchan sayohat nazorati va tortish nazoratini o‘z ichiga oladi. Ushbu tizimlar mexanik xizmatlar sozlamalari yoki to‘qnashuv natijasida shikastlanishlarni oldini olish bilan ta'sir qilishi mumkin. Bu ko‘plab

ishlab chiqaruvchilarni mexanik moslashtirish amaliyotini amalga oshirilgandan so‘ng ushbu tizimlarni avtomatik qayta tiklash komponentlarni o‘rganishni talab qilishiga olib keldi. Bu esa kasbiy kompetensiyaning rivojiga xizmat qiladi. Ilg‘or haydovchiga yordam tizimlari (ADAS) - bu haydovchilarga transport vositasini xavfsiz ishlatishda yordam beradigan texnologiyalar sirasiga kiradi va Inson-mashina interfeysi orqali ADAS avtomobil va yo‘l harakati xavfsizligini oshirishga xizmat qiladi. ADAS yaqin atrofdagi to‘siqlar yoki haydovchi xatolarini aniqlash va shunga mos ravishda reaksiya javob uchun sensorlar va kameralar kabi avtomatlashtirilgan texnologiyadan foydalanadi. ADAS turli darajadagi avtonom haydashni yoqishi mumkin bo‘lgan boshqaruv tizimidir.

Aksariyat yo‘l-transport hodisalari inson omili tufayli sodir bo‘lganligi sababli, ADAS xavfsizlik va yaxshi haydash uchun avtomobil texnologiyasini avtomatlashtirish davr talabi, moslashtirish va yaxshilash uchun ishlab chiqilgan texnologiyalar samarasini baholashda ADAS inson omilini minimallashtirish orqali yo‘l transport hodisalarini kamaytirishi isbotlangan. Xavfsizlik xususiyatlari haydovchini yuzaga keluvchi xatarlar haqida ogohlantiruvchi texnologiyalarni taklif qilish, xavfsizlik choralarini qo‘llash va kerak bo‘lganda transport vositasini avtomatik nazorat qilish orqali avariylar va to‘qnashuvlarning oldini olish uchun xizmat qiladi. ADAS adaptiv kruiz nazoratini ta'minlashi, to‘qnashuvlarning oldini olishga yordam berishi, haydovchilarni yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan to‘siqlar haqida ogohlantirishi, yo‘l bo‘lagidan chiqib ketish yoki og‘ishish haqida ogohlantirishi, qatorni markazlashtirishda yordam berishi, sun'iy yo‘ldosh navigatsiyasini o‘z ichiga olishi bilan axborot jadalligini kombinatsiyalash uchun, yo‘l harakati haqida ogohlantirishlar berishi, smartfonlar orqali navigatsiya yordamini taqdim etishi, yoritishni avtomatlashtirishi

yoki boshqa xususiyatlarni namoyon etishi mumkin. AQSHdagi yo‘l transport hodisalari bo‘yicha milliy ma’lumotlar bazasiga ko‘ra, Oldinga to‘qnashuvning oldini olish tizimlari avariylarni 29% ga kamaytirish imkoniyatiga ega. Xuddi shunday, qatorni ushlab turish yordami 19% ga kamaytirish potentsialini taqdim etishi ko‘rsatilgan, ko‘rish cheklanish zonasini aniqlash esa avariya hodisalarini 9% ga kamaytirishi mumkin.

Canalys kompaniyasining 2021 yilgi

tadqiqot hisobotiga ko‘ra, Qo‘shma Shtatlar, Evropa, Yaponiya va Xitoyda sotilgan yangi avtomobillarning taxminan 33 foizi ADAS-ga ega. Ushbu kompaniya shuningdek, 2030 yilga borib avtotransport vositalarining barcha sohalarida 50%i ADAS tizimlarga ega bo‘lishini bashorat qilgan. Endilikda kasbiy faoliyat va raqamli texnologiyalar uchun asosiy rivojlanish bu axborotni kommunikativ birlashtirish va o‘rganish va o‘rgata olishga xizmat qilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Под.ред. Л.Б.Миротина. Транспортная логистика. -М.:Издательство «Экзамен». 2003 г.
2. Butayev Sh.A., Miraahmedov B.M., Jo'rayev M.N., Do'stnazarov A.Sh., Bahodirov B. "Tashish jarayonini modellashirish va optimallashtirish", Toshkent, O'zbekiston Fanlar akademiyasi "Fan" nashriyoti. 2009 y.
3. Джеймс Р., Сток Ю., Дуглас М., Ламберт. «Стратегическое управление логистикой». М.: Инфра, 2005 г.
4. Ergashjanovich, A. O. (2022). Methodology of organizing and conducting experimental works to determine the development of communicative competence of the students of the pedagogical college. Web of Scientist: International Scientific Research Journal, 3(9), 151-157.
5. Азизов, О. (2022). Педагогика коллежи ўқувчиларининг коммуникатив компетенцияларини шакллантириш ва ривожлантиришда инновацион ёндошув. Innovations in primary education, (1).
6. Alikulov, S. T., & Azizov, O. E. (2021). The Structure and Content Of The System for the Formation of Communicative Competencies of Future Teachers. Current Research Journal of Pedagogics, 2(06), 141-151.
7. Azizov, O. (2021). Ўқувчилар коммуникатив компетенциясини "Санъат" фанларини ўқитиш жараёнида шакллантириш ва ривожлантириш. Журнал инновации в начальном образовании, 2(Архив№ 3).
8. Alikulov, S. T. (2020). Mechanisms of implementation of interdisciplinary relationships between public education and vocational sciences. In Эффективность применения инновационных технологий и техники в сельском и водном хозяйстве (pp. 524-526).
9. Azizov, O. E. (2022). Turabov AM The Importance of Approaches and Trends in the Development of the Components of Communicative Competence. Spanish Journal of Innovation and Integrity, 124-126.
10. Azizov O.E., Pedagogika kolleji o'quvchilariga kommunikativ kompetensiyalarning tarkibiy qismlari. Namangan davlat universiteti – ilmiy axboratnomasi. OAK Jurnal. 2021y.11.02 (2-son)
11. IMPROVING THE METHODOLOGY OF USING DIGITAL EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN THE DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL COMPETENCIES DEVELOPING COMMUNICATION SKILLS Safarov Q.Q. International Journal of Advance Scientific Research 4 (01), 63-73
12. EMERGENCE AND THEORETICAL BASICS OF THE LOGISTICS DIRECTION Safarov Q.Q.E Conference Zone, 5-8

ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНОГО АНАЛИЗА В ОБУЧЕНИИ ЛИТЕРАТУРЫ: НА ПРИМЕРЕ РОМАНА М.А.БУЛГАКОВА «МАСТЕР И МАРГАРИТА»

ХОЛДАРОВА ИНДИРА АБДУКАРИМОВНА

Начальник управления Дошкольного и школьного образования Республики Узбекистан, доктор философии по педагогическим наукам (PhD)

Аннотация: Статья посвящена рассмотрению интертекстуального анализа как эффективного педагогического инструмента в преподавании литературы на примере романа М.А. Булгакова «Мастер и Маргарита». Анализируется возможность формирования читательской компетенции, развития критического и ассоциативного мышления, расширения межтекстовых связей. Интертекстуальный подход рассматривается как способ активизации познавательной деятельности студентов и углубления литературного анализа. Особое внимание уделено методическим приемам, которые способствуют успешной реализации данного подхода в учебной практике.

Ключевые слова: интертекстуальность, педагогика, литературный анализ, аллюзии, inferнальные образы, дискурс, эсхатологическое осмысление, бахтинские концепции, трансформация, евангельская драма,

Annotatsiya: Maqolada M.A.Bulgakovning “Usta va Margarita” romani misolida matnlarni tahlilni adabiyot o’qitishda samarali pedagogik vosita sifatida ko’rib chiqishga bag’ishlangan. O’qish kompetensiyasini shakllantirish, tanqidiy va assotsiativ fikrlashni rivojlantirish, matnlarni aloqalarni kengaytirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Intertekstual yondashuv talabalarning bilim faolligini oshirish va adabiy tahlilni chuqurlashtirish usuli sifatida qaraladi. Ushbu yondashuvni ta’lim amaliyotida muvaffaqiyatli amalga oshirishga yordam beradigan uslubiy texnikaga alohida e’tibor beriladi.

Kalit so’zlar: intertekstuallik, pedagogika, adabiy tahlil, ishoralar, infernal tasvirlar, nutq, esxatologik tushunish, Baxtin tushunchalari, transformatsiya, evangeliya dramasi.

Abstract: The scientific article examines the specifics of Bulgakov’s novel “The Master and Margarita”, which touches on the religious, philosophical and historical context of the work, which is facilitated by the original structure of the novel, in which the main characters are Yeshua Ga Notsri and Woland. In our work, we share the point of view on the novel of those researchers who consider this work as a continuation of the moral traditions of the great Russian literature of the 19th century. A literary text should not be perceived as a religious canon. Bulgakov’s novel The Master and Margarita

Keywords: intertextuality, pedagogy, literary analysis, allusions, infernal images, discourse, eschatological understanding, Bakhtin’s concepts, transformation, gospel drama.

Введение. Современная литературная педагогика требует не только ознакомления учащихся (студентов) с текстом произведения, но и формирования глубокого, аналитического мышления, способного выявлять связи между различными культурными, историческими и литературными кодами. В этом контексте интертекстуальный анализ становится важным инструментом в обучении литературе, особенно при изучении произведений, насыщенных культурными

аллюзиями и цитатами. Одним из ярких примеров подобного произведения является роман М.А. Булгакова «Мастер и Маргарита» — текст, в котором интертекстуальность выступает как ключевой принцип композиции и Исследуя теорию романа и его историю, М.М. Бахтин пришел к выводу об огромной роли и даже преобладании в этом жанре разноречия и чужого слова, которые организуются в нем в стройную художественную систему. Таким образом, именно

Бахтин положил начало изучению явления интертекстуальности, выдвинул положение о «диалогичности» художественного текста и утверждал, что понять текст можно только при условии его соотнесения с другими текстами. Однако, термин «интертекстуальность» ввела в 1967 году Ю. Кристева, французский филолог постструктуралистской ориентации. Опираясь на бахтинские концепции чужого слова и диалогичности, и в то же время с ними полемизируя, она утверждала: «Любой текст строится как мозаика цитаций, любой текст есть продукт впитывания и трансформации какого-нибудь другого текста. Тем самым на место понятия интерсубъективности (т.е. диалогического контакта) встает понятие интертекстуальности» [1]. Позже на этот термин опирался Р. Барт, который характеризовал текст как воплощение множества других текстов, «переплетение множества голосов, многочисленных кодов, одновременно перепутанных и незавершенных». Интертекстуальность у Р. Барта является неперменной реалией текста, и сам текст «существует лишь в силу межтекстовых отношений, в силу интертекстуальности» [2].

«Мастер и Маргарита» – богатый объект для интертекстуального анализа, поскольку представляет собой произведение, в котором комбинируемые элементы связаны не только причинно-следственными и метафорическими, но и метонимическими отношениями. Интертекстуальный анализ подразумевает, прежде всего, работу по опoznанию источников и лишь затем – выяснение особенностей их трансформации в произведении, что позволяет выявить не только глубинные смыслы текста, но и условия его прочтения. Выявление ключевой роли интертекста для понимания романа, невозможно без учета того, что этот роман является текстом, в котором переплелись особенности более ранних произведений Булгакова, и, таким образом, интратекстуальный дискурс тоже является одним из составляющих в романе. К примеру, эсхатологическое осмысление событий (то есть, о конце света) дано писателем уже в первом романе («Бе-

лая гвардия»), которое затем уже переносится в последнее произведение. Кроме того, в первой редакции пьесы о Мольере архиепископ Шаррон предстает в образе дьявола, но автор впоследствии отказался от этого. При определении приоритетного метода Булгакова должны приниматься во внимание не только аллюзии на его ранние произведения, но и объем скрытой полемики с кем-либо, и картина способов организации материала за счет какого-либо кода, и многочисленные способы намека и виды намеков на тексты и произведения других авторов.

Материалы и методы. Проблемам интертекстуальности посвящены работы многих современных исследователей, в частности: Б.М. Гаспарова, А.К. Жолковского, И.П. Смирнова, Н.А. Фатеевой [3]. В работах этих авторов утверждается мысль о том, что сигналы интертекстуальных отношений не только сдвигают внимание с авторского слова на заимствованное, но могут истолковывать значение контакта между двумя текстами, дистанцированными друг от друга во времени. Как верно отмечает исследователь И. Смирнов: «в интертекстуальных сигналах (или: эмфазах) писатель косвенно формирует свое понимание того, как и куда течет историческое время» [4]. При несомненной сложности определения границ понятия интертекстуальности оно по существу обозначает неперменную диалогичность художественного текста.

Роман М.А. Булгакова представляет собой сложное полифоническое произведение, насыщенное многочисленными интертекстуальными отсылками. Среди ключевых интертекстуальных пластов можно выделить:

- Библейский дискурс: сюжетная линия Понтия Пилата, фигура Иешуа, параллели между Иешуа и Иисусом Христом, а также философские вопросы истины и власти;
- Литературные аллюзии: переключки с произведениями Гёте, особенно с «Фаустом», где Воланд соотносится с Мефистофелем, а Маргарита — с Гретхен;
- Русская классическая литература: отсылки к Достоевскому, Гоголю и Пушкину,

что формирует культурное поле, знакомое учащимся;

- Мифологические и философские элементы, отсылающие к античной культуре и философским концепциям зла и свободы воли.

Разбор этих элементов в рамках учебного процесса позволяет не только лучше понять содержание и структуру романа, но и способствует расширению кругозора учащихся, формированию межтекстовых связей и навыков анализа. Роман М. Булгакова «Мастер и Маргарита» в той или иной степени затрагивает древнейший миф о Боге и Сатане. Сочетание философской темы и религиозной тематики в европейской литературе было довольно распространенным явлением. Используя библейские мифы, такие авторы как Данте, Джон Мильтон, Гёте ставили перед собой сложную задачу: показать, каким трудным, тернистым путем движется человечество вперед к познанию истины. Сильна была струя сатирического романа о бесе (Лесаж). Считается, что сожженная Булгаковым в 1930 году рукопись романа о дьяволе сводилась именно к этой традиции.

В эпоху средневековья широко распространена инфернальная литература с ярко выраженными приметами демонологических образов, основные черты которых не уходят в прошлое, а сохраняются и в последующих художественных произведениях. Попробуем выделить некоторые важные свойства, связанные с инфернальными образами, которые в той или иной степени проявляются в образах романа Булгакова. Обитая в недрах земли, демоны, более сведущи в земных делах, чем благие ангелы, которых заботят скорее духовные, нежели материальные вопросы. Дьявол - искусный ремесленник и усердный работник. Англия и Шотландия некогда были разделены огромной стеной, остатки которой сохранились до сих пор. Цемент, скреплявший ее камни, был так прочен, а стыки так точны, что еще с незапамятных времен это сооружение звали «дьявольской стеной». Если услугами дьявола пользуется праведный человек, то зло нередко оборачивается во благо. Из «Де-

яний святых» Болланда [5] мы узнаем, что дьявола порой может растрогать чистота и непорочность. Дьявол «творит добро, желая зла», когда с ним имеет дело святой или праведник.

Демоны могут принимать любой облик, какой только пожелают, но многие предпочитали стандартизировать дьявола, утверждая, что и он сам, и все его подручные рога, хвосты и имеют копыта. Иоганн Вейер [6] приписывал отдельным обитателям ада вполне определенный телесный облик, который являлся их истинной формой. Среди них были и чудища о трех головах (Ваэль) со змеиным хвостом (Мархозий), но и сильные, крепкие мужчины (Форкас), обучающие человека риторике, логике и математике, разбирающиеся в целебных свойствах трав и камней, а также знающие все о прошлом, настоящем и будущем (Астарот). Вейеру удалось собрать внушительную коллекцию инфернальных существ, большинство которых наделены великой мудростью и искусны в ремеслах, согласно древней традиции, с которой Вейер наверняка был хорошо знаком. Его демоны - это схоласты, демагоги и софисты, всецело принадлежащие городской культуре.

Коллен де Планси [7] поясняет, что во всех уродствах дьявола повинны люди. От природы он был далеко не так безобразен, но Господь постановил, что все черты, которые люди припишут дьяволу, будут сохраняться в его облике. Виктору Гюго [8] Сатана представлялся в образе мыслителя-атлета, воплощая несбыточную мечту поэта о том, чтобы сила его интеллекта сочеталась с физическим совершенством. Адальберт фон Шамиссо изобразил дьявола в облике опрятного и унылого горожанина в цилиндре, аккуратно застегнутого на все пуговицы камзола. Однако столь заурядная на вид личность могла творить удивительные чудеса.

В поисках своего романа и своего героя, Булгаков, конечно же, был погружен в книжную среду, но он впитывал не параграф и замысел, а смысл. Великое многообразие булгаковских литературных ассоциаций преобразуется в процессе творчества до

полной ассимиляции и неузнаваемости.

Как отмечал А. Вулис в своей монографии, любопытный материал для будущего романа Булгакова представляет произведение Дж. Мильтона «Возвращенный рай», в котором крупным планом изображены диалоги Иисуса с другими участниками евангельской драмы. Сатана, как старый софист, предстает во всем блеске своего хваленного красноречия, а такие его особенности личности, как: «...дерзкий интеллект, непокорный характер, дерзкая как кинжал мысль, пронзительный луч скепсиса, усмешка авантюриста на устах и сомнения как инструмент познания» [9] - непосредственно ведут к характеристике Воланда. Кроме того, основной треугольник разворачивающихся событий в поэме Мильтона «Потерянный рай» «сатана – Адам – Ева» ассоциативно связан с триумвиратом в романе Булгакова «Воланд – мастер – Маргарита». В обоих случаях посланец ада выступает в роли благодетеля-советчика, налаживает контакт с мужчиной через женщину и определяет дальнейшую судьбу влюбленных.

В противоположность сатирическим произведениям о бесе в роман Булгакова входит евангельская тематика, рассказанная самим сатаной, что придает «Мастеру и Маргарите» особую исключительность. Его герой (Воланд) с первых же страниц романа принимает участие в доказательстве бытия божьего, хотя с научной точки зрения это доказательство «от противного» - если существует дьявол, то существует и бог. Символично воспринимается и структурная составляющая романа: 32 части плюс эпилог – число 33 равно возрасту Христа. Вместе с тем автор не ставит перед собой цель четко следовать каноническому евангелию, эта тема остается в глубине романа, и по художественной необходимости Булгаков сознательно идет на изменение некоторых евангельских историй.

Следует отметить, что в своих произведениях М. Булгаков любил использовать конкретные факты из собственных жизненных обстоятельств и наблюдений, которые проявляются в двойном смысле завуалиро-

ванных образов, зашифрованных цифр и чисел. Первая часть произведения, в которой говорится о пришествии сатаны в Москву, состоит из 18 глав, что соответствует трем шестеркам (6+6+6) – это число дьявола. В апреле 1930 года, 18 числа состоялся телефонный разговор писателя с И. Сталиным, безымянный мастер живет и умирает в комнате №118 клиники Стравинского. В романе «Мастер и Маргарита» отразилось то морально-психологическое состояние, в котором пребывал Булгаков в 1930 году, и поэтому этот год часто подразумевается и шифруется в романе разными способами. Можно обратить внимание на символику чисел в главе 19 («Маргарита»), в которой речь идет о поисках 19-летней героини счастья и любви в замужестве, и главы 30 («Пора! Пора!»), когда 30-летняя Маргарита окончательно решает верить свою судьбу и судьбу Мастера черту. Если соединить номера этих глав вместе, то опять получаем число 1930 или приходим снова к 1930 году.

О загадках и тайнах романа Булгакова говорится в статье Л.В. Астахина [10]. Автор предполагает, что номер дома из романа (302-бис) взят Булгаковым из номера того телефона, по которому ему звонил Сталин: 2-03-27 в доме 35а по Большой Пироговской. Первые три цифры номера телефона, прочитанные наоборот, как 302, дают нам нужный результат появления номера загадочного дома, а слово «бис» связано с украинским вариантом слова «бес». Кроме того, аббревиатура из этого слова БиС наводит нас на монограмму, которая может означать Булгаков и Сталин. Принимая во внимание едкое, сатирическое описание проживающих в доме №302-бис по Садовой улице можно предположить, что в романе «Мастер и Маргарита» М. Булгаков – мастер, исполненный сарказма, в сатирической форме художественно отобразил социально-бытовую сторону жизни советских людей, используя нравы и поведение жителей Москвы в качестве как бы обобщающего наглядного показательного примера.

Все эти примеры указывают на тот факт, что роман Булгакова «Мастер и Маргарита»

имеет корни во множестве источников, его текст глубоко укоренен в толще мировой культурной традиции, а круг произведений мировой классики, привлекаемый для сопоставления, очень широк.

Выводы. Таким образом, интертекстуальный анализ в образовательной практике позволяет:

Формировать у школьников и студентов навыки работы с культурным кодом текста;

Развивать ассоциативное мышление, умение сопоставлять произведения различных эпох и культур;

Обогащать лексико-семантический и концептуальный словарь учащегося;

Повышать мотивацию к чтению через включение элементов самостоятельного «раскрытия» скрытых смыслов;

Формировать метапредметные компетенции, включая междисциплинарные связи с историей, философией, религиоведением и искусством.

На практике интертекстуальный подход может быть реализован через:

- Построение интертекстуальных карт

романа;

- Проектную деятельность, направленную на исследование конкретных отсылок (например, сравнение образов Воланда и Мефистофеля);

- Использование сопоставительного анализа между фрагментами текста и соответствующими источниками;

- Проведение дискуссий и интерпретационных семинаров, направленных на выявление многозначности образов и сюжетов.

Заключение. Интертекстуальный анализ как метод преподавания литературы обладает значительным педагогическим потенциалом. Он способствует углублённому восприятию художественного текста, развивает культурную осведомлённость, аналитическое мышление и читательскую компетентность учащихся. Роман «Мастер и Маргарита» М.А. Булгакова — идеальный пример текста, через который можно реализовать интертекстуальный подход, превращая урок литературы в интеллектуальное и культурное путешествие по эпохам и смыслам.

Использованная литература :

1. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог, роман. //Вестник/МГУ. - Серия 9. Филология. - 1995. -№ 1. - С. 99.
2. Современное зарубежное литературоведение. Страны Западной Европы и США. Концепции, школы, термины. - М.: 1996. - С. 218.
3. Гаспаров Б. М. Язык. Память. Образ. — М., 1996; Жолковский А.К. Блуждающие сны. — М.: 1994; Фатеева Н. А. Интертекст в мире текстов: Контрапункт интертекстуальности. — М., 2007.
4. Смирнов И.П. Порождение интертекста. - СПб.: СПбГУ, 1995. — С. 93.
5. Средневековый мир в терминах, именах и названиях. - Минск:1999.
6. Вейер.И. Псевдомонархия демонов. (Электронный ресурс). — URL: http://bookzal.do.am/index/vejer_iogann/0-175
7. Зелигман К. Инфернальные помощники. (Электронный ресурс). — URL: <http://www.kybalion.ru/tainye-obshchestva/srednie-veka/199.html>
8. Паевская А.Н. Виктор Гюго. Его жизнь и литературная деятельность. (ЖЗЛ). (Электронный ресурс). — URL: <https://andronum.com/product/paevskaya-a-n-zhizl-viktor-gyugo-ego-zhizn-i-literaturnaya-deyatelnost/>
9. Вулис А. Роман М. Булгакова «Мастер и Маргарита». — М.:1991. — С. 145.
10. Астахин Л.В. О загадках и тайнах не раскрытых еще в романе Булгакова «Мастер и Маргарита» //ВЕСТНИК ОГУ №9(91)/сентябрь 2008. (Электронный ресурс). — URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-zagadkah-i-taynah-neraskrytyh-esche-v-romane-m-bulgakova-master-i-margarita>

ОСОБЕННОСТИ СЛОВАРНОГО ЗАПАСА ДЕТЕЙ С СИНДРОМОМ ДАУНА

АЗИМОВА НОДИРАБЕГИМ МУХАМЕДЖАН КИЗИ

PhD и.о. доцент Ташкентского международного университета КИМЁ

ЖУРАХАНОВА ШАХЗОДАХОН БАХОДИРОВНА

Магистрант Ташкентского Международного университета КИМЁ

Аннотация. В данной статье рассматриваются особенности формирования и развития словарного запаса у детей с синдромом Дауна. Особое внимание уделяется как количественным, так и качественным характеристикам лексики: объему активного и пассивного словаря, особенностям употребления существительных, глаголов, прилагательных и местоимений. Анализируются причины замедленного речевого развития, а также влияние когнитивных, психологических и социальных факторов на усвоение словарного запаса. В работе представлены практические рекомендации для логопедов, дефектологов и родителей по эффективной поддержке речевого развития детей с данным синдромом.

Ключевые слова: синдром Дауна, словарный запас, речевое развитие, лексика, дети с ОВЗ, логопедия, активный и пассивный словарь, коррекционная педагогика

Annotatsiya. Mazkur maqolada Daun sindromiga ega bolalarda so'z boyligini shakllantirish va rivojlantirishning o'ziga xos xususiyatlari ko'rib chiqilgan. Unda leksikaning miqdoriy va sifat jihatlari — faol va passiv lug'at hajmi, otlar, fe'llar, sifatlar va olmoshlarning qo'llanish xususiyatlariga alohida e'tibor qaratilgan. Nutqiy rivojlanishning sekinlashishiga sabab bo'luvchi omillar, shuningdek, kognitiv, psixologik va ijtimoiy omillarning so'z boyligini o'zlashtirishga ta'siri tahlil qilingan. Maqolada logopedlar, defektologlar va ota-onalar uchun Daun sindromiga ega bolalarning nutqiy rivojlanishini samarali qo'llab-quvvatlashga doir amaliy tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Daun sindromi, so'z boyligi, nutqiy rivojlanish, leksika, imkoniyati cheklangan bolalar, logopediya, faol va passiv lug'at, korreksion pedagogika.

Abstract. This article examines the features of vocabulary formation and development in children with Down syndrome. Special attention is given to both quantitative and qualitative characteristics of vocabulary: the volume of active and passive vocabulary, and the peculiarities of using nouns, verbs, adjectives, and pronouns. The article analyzes the causes of delayed speech development as well as the impact of cognitive, psychological, and social factors on vocabulary acquisition. The paper provides practical recommendations for speech therapists, special education teachers, and parents to effectively support the speech development of children with this syndrome.

Keywords: Down syndrome, vocabulary, speech development, lexicon, children with disabilities, speech therapy, active and passive vocabulary, special education.

ВВЕДЕНИЕ

Развитие речи является важнейшей составляющей общего психического и социального развития ребёнка. Одним из ключевых компонентов речевой системы выступает словарный запас, формирование которого зависит от множества факторов: когнитивных способностей, речевой среды, индивидуальных особенностей и уровня

взаимодействия с окружающими. У детей с синдромом Дауна наблюдаются характерные трудности в усвоении и активном использовании лексических единиц, что существенно влияет на их коммуникацию и интеграцию в общество.

Синдром Дауна — это генетическое нарушение, сопровождающееся задержкой умственного и речевого развития. Дети с

этим синдромом, как правило, осваивают речь медленнее, чем их сверстники, сталкиваются с ограниченностью словаря, трудностями в словообразовании, а также с затруднённым пониманием и воспроизведением абстрактных и обобщающих понятий. Эти особенности требуют особого подхода со стороны специалистов и родителей в процессе обучения и коррекции речи[1, с. 25].

Актуальность исследования обусловлена необходимостью глубже понять механизмы формирования словарного запаса у детей с синдромом Дауна, выявить типичные лексические трудности и на этой основе разработать эффективные методы коррекционной работы. Настоящая работа направлена на анализ количественных и качественных характеристик лексики таких детей, а также на определение факторов, способствующих успешному развитию их словарного запаса.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Словарный запас детей с синдромом Дауна отличается рядом особенностей, обусловленных как биологическими, так и социальными факторами. Рассмотрим подробнее ключевые характеристики, влияющие на развитие лексики, а также творческие подходы к её расширению.

Количественные и качественные особенности лексики

У большинства детей с синдромом Дауна наблюдается ограниченный объем как активного, так и пассивного словаря. Часто в их речи преобладают существительные, обозначающие конкретные предметы (мама, мяч, кошка), в то время как абстрактные слова, глаголы и прилагательные встречаются реже. Характерна частая замена слов, упрощение форм (например, "иди" вместо "пошел"), а также трудности в подборе нужного слова[2, с. 65]..

Креативный подход:

Использование «речевых картинок» – набора карточек с изображениями действий,

эмоций и предметов, где дети не только называют, но и составляют короткие истории, создавая собственные предложения. Это развивает как пассивную, так и активную лексику.

Влияние когнитивных и эмоциональных особенностей

Медленное усвоение новых слов часто связано с сниженным уровнем кратковременной памяти и особенностями восприятия. Эмоциональная чувствительность также влияет на речевую активность: ребёнок быстрее осваивает те слова, которые связаны с положительными эмоциями и ситуациями.

Креативный пример:

Создание личных "эмоциональных словариков" — небольших альбомов, где каждый разворот отражает одно чувство (радость, страх, злость) с картинками, мимикой, ситуациями и соответствующими словами. Это помогает ребёнку не только усвоить лексику, но и выразить эмоции[3, с. 55]..

Среда и социализация

Речевая среда играет важную роль в расширении словаря. Дети, активно взаимодействующие со сверстниками и взрослыми, осваивают новые слова быстрее и увереннее используют их в речи.

Креативное упражнение:

Инсценировки сказок или повседневных ситуаций (магазин, поход в поликлинику) с участием ребёнка. Например, ролевая игра "Покупка в магазине" помогает освоить лексику покупок, числительные, приветствия и вежливые фразы.

Современные технологии в помощь развитию лексики

Использование мультимедийных приложений и интерактивных игр с озвучиванием и визуальными образами значительно повышает мотивацию ребёнка. Существует множество адаптированных приложений, где ребёнок учит слова в форме игры.

Креативный метод:

Создание персонализированных обучающих видеороликов, в которых взрослые снимают сюжеты с участием самого ребёнка (например, "Как я собираюсь гулять") с простым озвучиванием. Ребёнку будет интересно смотреть и повторять свою историю, закрепляя лексику[4, с. 87]..

Индивидуальный подход и поддержка семьи

Для эффективного развития лексики необходимо учитывать индивидуальные способности ребёнка и активно привлекать семью к учебному процессу. Речь в повседневной жизни — лучший тренажёр.

Креативная идея:

Создание "Семейного словаря" —

каждый день семья выбирает одно новое слово, пишет его на листе, рисует иллюстрацию и придумывает с ребёнком предложение с этим словом. За месяц — 30 слов!

Развитие словарного запаса у детей с синдромом Дауна — это длительный, но возможный процесс, при правильном подходе. Использование творческих методов, индивидуальных программ и включение речи в эмоционально насыщенные и практические ситуации позволяет детям не только усвоить больше слов, но и начать активно использовать их в реальной жизни[5, с. 65]..

Таблица: Практические примеры по развитию словарного запаса у детей с синдромом Дауна:

№	Название метода	Учет особенностей детей с синдромом Дауна	Пример реализации	Ожидаемый результат
1	Поддержка через многократное повторение	Дети с синдромом Дауна требуют больше повторений для запоминания слов	Повторение одного и того же слова в разных контекстах: «мяч», «играем с мячом», «синий мяч», и т.д.	Устойчивое запоминание и узнавание слов
2	Использование жестов параллельно со словами	Развитие понимания и речи через визуальную и моторную поддержку	При произнесении слова «пить» взрослый показывает жест — имитирует питьё	Усиление связи между словом и действием, развитие активного словаря

3	Простые и конкретные слова в повседневных ситуациях	Дети лучше усваивают конкретные существительные и глаголы	Во время еды: «ложка», «суп», «есть». Во время прогулки: «улица», «дерево», «гулять»	Закрепление лексики через конкретные действия
4	Визуальная поддержка (предмет + картинка + слово)	Визуализация облегчает запоминание и понимание	Карточка с изображением стула + реальный стул + слово «стул»	Формирование устойчивых ассоциаций
5	Медленный темп речи	Учитывает замедленную	Взрослый говорит: «Это... (пауза)...	Улучшение восприятия и

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Словарный запас детей с синдромом Дауна имеет ряд характерных особенностей, связанных с их когнитивным развитием, особенностями восприятия и моторики речи. Несмотря на замедленные темпы овладения речью, при правильно подобранных методах и систематической поддержке возможно существенное расширение их лексического запаса.

Практика показывает, что использование визуальных, эмоциональных и игровых форм обучения, опора на повторение и конкретность, индивидуальный подход и

позитивное подкрепление являются наиболее эффективными стратегиями в развитии словаря у детей с синдромом Дауна. Особое значение имеет создание безопасной и мотивирующей речевой среды, где ребёнок чувствует поддержку и интерес к своей речи.

Таким образом, работа над словарным запасом детей с синдромом Дауна должна быть не только педагогически грамотной, но и эмоционально чуткой. Это позволит не просто обучать словам, а способствовать более широкому речевому и социальному развитию ребёнка.

Использованная литература:

1. Аксарина Н.М. – Психическое развитие ребёнка раннего возраста – М.: Просвещение, 2000.
2. Мастюкова Е.М. – Нарушения речевого развития у детей с интеллектуальными отклонениями – М.: Владос, 2005.
3. Боровикова Н.В. – Особенности речевого развития детей с синдромом Дауна // Журнал "Дефектология", №3, 2016.
4. Еремина И.А. – Логопедическая работа с детьми с синдромом Дауна – СПб.: Речь, 2014.
5. Семаго Н.Я., Семаго М.М. – Психолого-педагогическая диагностика и коррекция в работе с детьми с ограниченными возможностями здоровья – М.: АРКТИ, 2012.

IQTISODIY FANLARNI ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA O‘QITISHNING METODIK JIHATLARI

XOLMURZAYEV UBAYDULLA MAMARASUL O‘G‘LI

Jizzax politexnika instituti 2-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada iqtisodiy fanlarni zamonaviy pedagogik texnologiyalarni integratsiyalashgan holda o‘qitishning uslubiy imkoniyatlari o‘rganiladi. Ta’lim vositalari va raqamli platformalarning jadal rivojlanishi bilan an’anaviy o‘qitish usullarini zamonaviy ta’lim landshaftining o‘zgaruvchan talablariga moslashtirishga bo‘lgan ehtiyoj ortib bormoqda. Maqolada iqtisodiy ta’limda o‘quv tajribasini oshirishda pedagogik texnologiyaning roli ko‘rib chiqiladi, asosiy e’tibor onlayn ta’lim platformalari, o‘yinlar, simulyatsiyalar va ma’lumotlarga asoslangan o‘qitish kabi innovatsion yondashuvlarga qaratiladi.

Аннотация: В данной статье рассматриваются методологические возможности преподавания экономических предметов посредством интеграции современных педагогических технологий. С быстрым развитием образовательных инструментов и цифровых платформ растет необходимость адаптации традиционных методов обучения к меняющимся требованиям современного образовательного ландшафта. В статье рассматривается роль технологий в улучшении опыта обучения в области экономического образования с упором на инновационные подходы, такие как платформы онлайн-обучения, геймификация, симуляции и обучение на основе данных.

Abstract: This article explores the methodological possibilities of teaching economic subjects through the integration of modern pedagogical technologies. With the rapid advancement of educational tools and digital platforms, there is an increasing need to adapt traditional teaching methods to the evolving demands of the modern educational landscape. The paper examines the role of technology in enhancing the learning experience in economics education, focusing on innovative approaches such as online learning platforms, gamification, simulations, and data-driven instruction.

Kalit so‘zlar: iqtisodiy fanlar, pedagogik texnologiyalar, o‘qitish usullari, onlayn ta’lim, o‘yinlashtirish, simulyatsiya, ta’lim innovatsiyasi, raqamli vositalar, o‘quv dasturlarini ishlab chiqish, talabalarning faolligi.

Ключевые слова: экономические предметы, педагогические технологии, методы обучения, онлайн-обучение, геймификация, симуляции, образовательные инновации, цифровые инструменты, разработка учебных программ, вовлеченность студентов

Keywords: economic subjects, pedagogical technologies, teaching methods, online learning, gamification, simulations, educational innovation, digital tools, curriculum development, student engagement.

Respublikamizda amalga oshirilayotgan chuqur iqtisodiy islohotlar natijasida jamiyatimiz taraqqiyotining takomillashgan asoslari yaratilmoqda va milliy mustaqilligimiz poydevori yanada mustahkamlanib bormoqda. Mamlakatimiz Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tashabbusi bilan ishlab chiqilgan va amaliyotga qo‘llanilayotgan “2022-2026

yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi”da xalqimiz hayot darajasini yuksaltirishning aniq mexanizmlari belgilab berilganligini, ushbu strategiyaning nafaqat xalqimiz, balki dunyo jamoatchiligi e’tiborini o‘ziga jalb etgan muhim hujjatga aylanganligini alohida ta’kidlab o‘tamiz [1].

Agar tabiiy fanlar bo‘yicha ta’lim ijtimoiy

hayotning dinamikasi tufayli o'zgarishlarga kamroq moyil bo'lsa, iqtisodiy ta'lim ijtimoiy rivojlanishdagi o'zgarishlarga to'g'ridan-to'g'ri javob beradi. Tabiiy fanlar ta'limi ijtimoiy hayotning dinamikasiga nisbatan ko'proq barqarorlikni saqlashi mumkin. Tabiiy fanlar, masalan, fizika, kimyo, biologiya, ilmiy faktlar va qonunlarga asoslanadi, shuning uchun ularning o'qitilishi zamonaviy ijtimoiy o'zgarishlarga kamroq ta'sir qiladi. Ushbu fanlar o'qitilishi ko'proq uzoq muddatli, ob'ektiv ilmiy bilimlarga asoslanadi.

Iqtisodiy ta'lim esa ijtimoiy hayotning o'zgarishlariga ancha sezgirroq. Iqtisodiy tizimlar va ularning o'zgarishi doimo yangi tendensiyalarni, texnologiyalarni va siyosiy qarorlarni talab qiladi. Bu esa iqtisodiyotga oid bilimlarning va metodikalarining tezda yangilanishini, adaptatsiyasini taqozo etadi. Iqtisodiy ta'lim va metodikasi joriy iqtisodiy holat va ijtimoiy talablarni hisobga olgan holda o'zgartirilishi kerak.

Metodika ta'lim va tarbiya usullari haqidagi ilm sifatida, bu ikki soha uchun umumiy va alohida usullarni ishlab chiqadi. O'qitishning metodikasi didaktikaning bir qismi sifatida, talabalarga zarur bilimlarni qanday yetkazish, o'rgatish usullari, va ularga ta'sir ko'rsatish uchun o'qituvchi tomonidan qo'llaniladigan texnikalar va shakllarni aniqlaydi.

Didaktika o'zining asosiy vazifalaridan biri sifatida ta'lim mazmuni, usullari va shakllarini rivojlantirishni ko'zda tutadi, chunki ta'limni samarali tashkil etish uchun ushbu uchta komponentning to'g'ri birlashuvi zarur.

Ushbu metodologiya asosiy farqi kadrlar tayyorlashning jamiyatning iqtisodiy hayoti bilan chambarchas bog'liqligidir. Bu amaliy jihat doimiy ravishda nazariyani qurish, kontseptual apparatni kengaytirish, yangi tamoyillar va qonunlarni aniqlash imkonini beradi. Bundan tashqari, bunday amaliy tabiat yuzaki, soddalashtirilgan bilim va xulosalarga olib kelmasligi kerak.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalarning iqtisodiy ta'limga integratsiyalashuvi ta'lim

natijalarini oshirish va o'quvchilarni dinamik global iqtisodiyotning murakkabliklariga tayyorlashga qaratilgan muhim siljishdir. amonaviy pedagogik texnologiyalarning iqtisodiy ta'limga integratsiyasi nafaqat ta'lim natijalarini oshirishga, balki o'quvchilarga global iqtisodiyotning o'zgaruvchan va murakkab sharoitlariga tayyorlashga qaratilgan juda muhim jarayonni ifodalaydi. Bu o'zgarishlar ta'lim tizimini yangilash va rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlarni yaratadi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar o'quvchilarni an'anaviy o'qitish usullaridan tashqari, o'rganish jarayonini yanada interaktiv, shaxsiylashtirilgan va samarali qilishga yordam beradi [3]. Masalan, onlayn o'qitish platformalari, simulyatsiya dasturlari, boshqariladigan o'quv modullari va sun'iy intellekt tizimlari orqali iqtisodiy ta'limni yanada qiziqarli va real hayotga yaqinlashtirish mumkin. Shuningdek, o'quvchilar uchun virtual va kengaytirilgan haqiqat texnologiyalari yordamida iqtisodiy jarayonlar va strategiyalarni vizual tarzda ko'rsatish imkoniyatlari paydo bo'lmoqda.

An'anaviy o'qitish usullari (masalan, leksiyalar va jismoniy darslar) hali ham asosiy usullar sifatida qolsa-da, ular hozirda texnologiyalarning o'zgaruvchan muhitiga moslashishga va ba'zida yangilanishga majbur. O'qitish usullarining integratsiyasi ta'lim sifatini oshirishga va o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini yaxshilashga imkon beradi. Misol uchun, gibrid o'qitish (offline va online kombinatsiyasi) yoki flipped classroom (o'quvchilar uyda materialni o'rganib, sinfda muhokama qilish) kabi yangi pedagogik metodlar o'qitish jarayonining samaradorligini oshiradi.

Real hayotdagi ilovalar bilan bog'langan o'qitish texnologiyalari o'quvchilarga amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish imkoniyatini yaratadi. Masalan, iqtisodiy simulyatsiyalar, biznes o'yinlari, real vaqt rejimida iqtisodiy tahlil qilish kabi usullar o'quvchilarga haqiqiy

iqtisodiy sharoitlarga moslashishga yordam beradi.

Bundan tashqari, global iqtisodiyotning murakkabliklariga tayyorlash o'quvchilarni nafaqat aniq iqtisodiy bilimlar bilan, balki kritik tafakkur, muammolarni hal qilish va iqtisodiy qarorlar qabul qilish ko'nikmalari bilan ta'minlashni talab qiladi. Zamonaviy texnologiyalar bu jarayonda o'quvchilarga jahon iqtisodiyoti, global tarmoq, raqamli transformatsiya kabi masalalarni yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Pedagogik texnologiyalarning iqtisodiy ta'limga integratsiyasi ta'lim tizimining samaradorligini oshirib, o'quvchilarni nafaqat bugungi kunning, balki kelajakning iqtisodiy muammolariga tayyorlashga xizmat qiladi. Bu jarayonning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi o'quvchilarga yanada boy va chuqur bilim berish, shuningdek, ularga iqtisodiy dunyoda muvaffaqiyatli bo'lish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni rivojlantirish imkoniyatini yaratadi.

Xozirgi kunda texnologik taraqqiyot orqali iqtisodiy ta'limni qayta shakllantirish uchun bir qancha tendentsiyalar kutilmoqda:

- Aralashtirilgan ta'lim modellari: Onlayn va oflayn ta'lim tajribalarining uyg'unligi moslashuvchanlik va shaxsiylashtirilgan ta'lim yo'llarini taklif qiluvchi standartga aylanishi kutilmoqda.

- Ma'lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilish: Katta ma'lumotlar tahlilining o'quv dasturlariga integratsiyalashuvi talabalarni murakkab ma'lumotlar to'plamini sharhlash ko'nikmalari bilan ta'minlaydi, iqtisodiy tahlillar va siyosatni baholashga yordam beradi.

- Immersiv ta'lim texnologiyalari: virtual va kengaytirilgan haqiqat ilovalari iqtisodiy stsenariylarning immersiv simulyatsiyasini ta'minlash, tajribaviy o'rganish va kontseptual tushunishni kuchaytirish uchun kutilmoqda. GrantFord

- Sun'iy intellekt (AI) integratsiyasi: sun'iy intellektga asoslangan repetitorlik tizimlari o'quvchilarning individual

ehtiyojlariga moslashuvchi va iqtisodiy tushunchalarni egallashni rag'batlantiradigan shaxsiylashtirilgan ta'lim tajribasini taqdim etish uchun mo'ljallangan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, aqlli repetitorlik tizimlaridan foydalanadigan talabalar o'z tengdoshlaridan ustunroq, 92% baholashlar o'rganishda sezilarli yutuqlarni ko'rsatmoqda.

Pedagogik texnologiya va iqtisodiy ta'limning uyg'unligi pedagogik metodologiya va ta'lim natijalarini yaxshilash uchun o'zgaruvchan imkoniyatlarni taqdim etadi. Ushbu texnologik yutuqlarni qamrab olish global iqtisodiyotning o'zgaruvchan talablariga mos keladigan tegishli, qiziqarli va samarali iqtisod bo'yicha ta'lim berishni maqsad qilgan o'qituvchilar va muassasalar uchun juda muhimdir.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalarning iqtisodiy ta'limga integratsiyalashuviga katta e'tibor qaratildi, ko'plab tadqiqotlar uning muammolarini ham, o'zgartirish imkoniyatlarini ham ta'kidlaydi. Asosan ma'ruza asosidagi an'anaviy iqtisod bo'yicha o'qitish cheklangan ishtiroki va real hayotda qo'llanilishi uchun tanqid qilingan. Tajribali o'rganish, o'yinlashtirish, raqamli simulyatsiya va loyihaga asoslangan ta'lim kabi innovatsion usullar talabalarning faolligi va tushunishini kuchaytirish uchun muqobil alternativa sifatida paydo bo'ldi.

- Tajribali o'rganish: tajribaviy o'rganish tarafdori bo'lib, uning nazariy bilim va amaliy qo'llash o'rtasidagi tafovutni bartaraf etishdagi rolini ta'kidlaydi. Qimmatli qog'ozlar bozorlarini simulyatsiya qilish va byudjetni rejalashtirish mashqlari talabalarga iqtisodiy tamoyillarni dinamik stsenariylarda qo'llash imkonini beradi, bozor dinamikasi va moliyaviy qarorlarni qabul qilishni chuqurroq tushunishga yordam beradi. Ittifoqdosh biznes akademiyalari

- Gamifikatsiya: o'yin elementlarini o'quv dasturiga integratsiya qilish motivatsiya va bilimni saqlashni oshirishda samarali ekanligini isbotladi. Kahoot va Quizizz kabi

platformalar interaktiv viktorinalar va iqtisodiy simulyatsiyalarni osonlashtiradi, murakkab tushunchalarni talabalar uchun yanada qulayroq va qiziqarli qiladi. Ittifoqdosh biznes akademiyalari

- Raqamli simulyatsiyalar: real iqtisodiy muhitni takrorlash uchun raqamli vositalardan foydalanish talabalarga tendentsiyalarni tahlil qilish va haqiqiy ma'lumotlar asosida bashorat qilish imkonini beradi. Federal Rezerv Iqtisodiy Ma'lumotlari (FRED) kabi manbalar talabalarga investitsiya strategiyalarini amalda qo'llash va moliyaviy tushunchalarni real xavflarsiz tushunishlari uchun qimmatli platformalarni taqdim etadi.

- Loyihaga asoslangan ta'lim: Bu yondashuv talabalarni hamkorlikda tadqiqot va muammolarni hal qilish orqali iqtisodiy masalalarni o'rganishga undaydi. Mahalliy iqtisodiy muammolarni tahlil qilish yoki biznes-rejalarni ishlab chiqish tanqidiy fikrlashni va iqtisodiy tamoyillarni amaliy tushunishni rivojlantiradi.

Iqtisodiy ta'limda raqamli o'quv platformalarini qabul qilish xarajatlarni sezilarli darajada tejashga va foydalanish imkoniyatini oshirishga olib keldi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, an'anaviy shaxsiy usullardan onlayn platformalarga o'tish, birinchi navbatda, sinf xonasi, kommunal xizmatlar va bosma materiallarni tejash hisobiga bir talaba uchun xarajatlarni taxminan 70% ga qisqartirgan. Bundan tashqari, COVID-19 pandemiyasi davrida raqamli platformalar, ayniqsa, mustahkam internet infratuzilmasi bo'lgan mamlakatlarda ta'lim sohasidagi tafovutni bartaraf etishda muhim rol o'ynadi [4].

Ta'lim jarayonini optimallashtirish texnologiyadan ma'lum fanlarga nisbatan foydalanishni nazarda tutadi va texnologiyani tanlash nafaqat kursning ta'lim maqsadlariga, balki individual o'qitish uslubiga, tayyorgarlik darajasiga va talabaning tajribasiga bog'liq bo'ladi. Iqtisodiy fanlarda o'quv va kognitiv faoliyatning turli usullarini qo'llashni talab qiladigan materialning turli darajadagi

murakkabligi mavjud. Bugungi kunda ilmiy bilimlarni etkazish maqsadida o'qituvchi va tinglovchilar o'rtasidagi og'zaki muloqotning eng dolzarb shakli ma'ruzadir.

Zamonaviy o'quv ma'ruzalari odatda 2 turga bo'linadi:

1) An'anaviy ma'ruza - Bu turdagi ma'ruzada o'qituvchi ma'ruzani bir tomondan o'qib, ma'lumotlarni talabalariga yetkazadi. Talabalar asosan tinglashadi va o'z fikrlarini faqat ma'ruzadan keyin savollar berish orqali bildirishlari mumkin. Bu turdagi ma'ruzalar asosan o'qituvchining bilimni talabaga bir yo'la etkazish uchun mo'ljallangan.

2) Interaktiv ma'ruza - Bu turdagi ma'ruzalar talabalarni faol ishtirok etishga undaydi. O'qituvchi va talabalar o'rtasida muloqot va muhokama olib boriladi. Talabalar o'z fikrlarini bildirishadi, savollar berishadi, va o'qituvchi ular bilan birga mavzuni chuqurroq o'rganadi. Interaktiv ma'ruzalar ko'proq talabalar bilan hamkorlikda o'qish va fikr almashish imkonini yaratadi.

O'quv faoliyatining barcha boshqa shakllari - seminarlar, laboratoriya mashg'ulotlari, kurs va diplom loyihalari, o'quv amaliyoti, konsultatsiyalar, test va imtihonlar ma'ruza bilan bog'liq bo'lib, asosiy qoidalar va xulosalarga asoslanadi.

Iqtisodiy fanlarni o'qitishning majburiy elementi o'yin shakllari bo'ladi: biznes, rol o'ynash, simulyatsiya, tashkiliy faoliyat va projektiv. O'quv jarayonining o'yin shakllari talabalarning samarali va o'zgartiruvchi mehnatining ustunligiga asoslanadi. Majburiy element - bu ko'p o'lchovli echimlar, natijalarni olishning muqobil usullari, ammo talabalar uchun qisqa vaqt ichida eng maqbul echim foydasiga qaror qabul qilishni o'rganish printsiplal jihatdan muhimdir. Iqtisodiy fanlarni o'qitishda biznes o'yinlari iqtisodiyot va menejment, moliya, pul muomalasi va buxgalteriya hisobiga tegishli. Iqtisodiyot darslarida yuqoridagi barcha texnologiyalardan foydalanish o'qituvchining o'quv jarayonidagi rolini rahbardan yordamchiga qadar tubdan

o'zgartiradi va talabalarga tez o'zgaruvchan iqtisodiy jamiyatda minimal yordam bilan yoki mustaqil ravishda kerakli bilim va ma'lumotlarni tanlash imkoniyati beriladi va turli xil ijodiy o'qitish usullari bunga yordam beradi. Shunday qilib, faol, ijodiy o'qitish usullaridan foydalanish o'quvchilarga nafaqat o'quv jarayonining o'zida ishtirok etishga, balki kelajakdagi kasbiy faoliyat uchun muhimligi to'g'risida oqilona nuqtai nazardan olgan bilimlari haqida tanqidiy fikrlashga yordam beradi.

O'quv jarayonida turli axborot texnologiyalaridan foydalanish bo'lajak mutaxassislarni tayyorlash sifatini oshirish va fanlarni o'qitishni soddalashtirishga qaratilgan. Biroq, ularning xilma-xilligi bizga o'qituvchilar va talabalarning o'quv jarayonida qo'yiladigan bir qator kasbiy vazifalarni hal qilishga qaratilgan to'laqonli va samarali birgalikdagi faoliyatini yo'lga qo'yish imkonini beradi [5].

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida ta'limni shakllantirishda iqtisodiyot, jamiyat va davlat ehtiyojlariga e'tibor qaratish bo'yicha yetarlicha barqaror tendentsiya paydo bo'ldi. Shu bilan birga, o'qituvchilar ko'plab muammolarga duch

kelishadi, jumladan:

- o'quv jarayonini umumiy ta'lim natijalariga yo'naltirish;
- taqdim etilgan o'quv natijalarini taqdim etish shaklini o'zgartirish, o'quvchilarning kompetentsiya xususiyatlarini rivojlantirish;
- o'quv jarayonini ko'p o'lchovli va interaktiv boshqarish
- ta'lim sifatini baholash metodologiyasi va usullarini shakllantirish.

Ta'lim muassasalarida iqtisodiy fanlarni o'qitishni axborot, tashkiliy va uslubiy ta'minlash talabalarda "hafta oxiri ko'nikmalarini" shakllantirishda juda muhim rol o'ynaydi, shuningdek, bitiruvchilarni ish beruvchilar orasida talabga ega bo'lishi uchun mehnat bozorining asosiy talablariga moslashtirishga yordam beradi [6].

Xulosa qilib aytganda ta'lim tizimi zarur ma'lumotlarni mustaqil ravishda qayta ishlash, olish va o'rganish, shuningdek, ma'lum vaqt davomida ulardan samarali foydalanishga tayyor bo'lgan mutaxassisni shakllantirishga qaratilgan. Jamiyatning zamonaviy tashkil etilishi, shuningdek, hayot haqiqatlariga eng yangi yondashuv ta'lim sifati uchun yangi shart-sharoitlarni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoev Sh.M "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqiyot strategiyasi". Toshkent, "O'zbekiston", 2022 yil.
2. Xusniddinov N.F. Iqtisodiy fanlarni o'qitishda zamonaviy pedagogik texnika va axborot texnologiyalarining ta'siri. // Tashkent International Pedagogical Forum-Education: A Look Into The Future (TIPF 2023) Aril 26—27, 2023.
3. Полонкоева Ф.Я. Современные методы обучения в преподавании экономических наук. Н А У Ч Н Ы Е И З В Е С Т И Я • 2 6 • 2022 г.
4. Bonwell, C.; Eison, J. (1991). Active Learning: Creating Excitement in the Classroom AEHE-ERIC Higher Education Report No. 1. Washington, D.C.: Jossey-Bass. ISBN 978-1-878380-08-1.
5. The Future of Economics Education: Predictions and Trends for the Next Decade December 1, 2023.
6. Голубова А.П. Современные методы обучения, используемые в преподавании экономики в школе. Вестник магистратуры. 2022. № 3-1 (126). © ООО «Коллективум», 2022.

MULOQAT - HARBIY XIZMATCHILARNING OILASINI IJTIMOY – PSIXOLOGIK MOSLASHUVINING OMILI SIFATIDA

REJAMETOVA IRADA IKRAMSHIKOVNA

Xizmat faoliyatini tarbiyaviy-psixologik ta'minlash kafedrası dotsenti,
pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

Annotatsiya; Shu bu maqalada keltirilgan ma'lumotlar asosan harbiy xizmatchilarni oila va moslashuv, muloqat jarayoniga asosiy e'tiborni qaratilgan. Maqolada keltirigan ma'lumotlar ochi va mazmunli ko'rinishda aks ettirilgan va keltirilgan manbalar ijtimoiy – psixologik va pedagogik omillarni o'z ichiga qamrab olgan.

Kalib so'zlar. Harbiy xizmatchi, obraz, professional, vizual, tafakkur, relaksatsiya, ehtiyotkor, davlat, prinsip, huquq, stress, kommunikativ, interaktiv, perseptiv

Abstract: The information presented in this article focuses mainly on the family and the adaptation and treatment process of military personnel. The information of the article was highlighted in a clear and meaningful way as well as the sources cited cover socio-psychological and pedagogical factors.

Keywords: military serviceman, image, professional, visual, thinking, relaxation, cautious, state, principle, law, stress, communicative, interactive, pers

Аннотация. В статье представлены материалы, в которых основное внимание уделено процессам адаптации семей военнослужащих, их общению и социальной интеграции. Представленные данные изложены в доступной и понятной форме, а названные источники отражают социально-психологические и педагогические факторы.

Ключевые слова: военнослужащий, образ, профессиональный, визуальный, мышление, релаксация, осторожность, государство, принцип, право, стресс, коммуникативный, интерактивный, личность.

Kirish

XXI asr jahon ijtimoiy taraqqiyotida o'zining hayotbaxshligi bilan boshqa davrlardan keskin farqlanib turadi va o'z navbatida demokratiyaning yer kurrasida keng quloch yoyganligi bilan betakror sanalar yig'indisi bo'lib hisoblanadi. Ikki qarama-qarshi qutb barham topib, uning o'rnida yosh mustaqil, demokratik yo'l tutgan qator mamlakatlar vujudga keldi.

O'zbekiston Respublikasi ham ana shunday yosh mustaqil davlat sifatida jahonda o'z o'rnini topdi va butun diqqat - e'tibor rivojlanishning asosiy negizi, puxta tayanchi tarzida ikkita omilga qaratildi, ya'ni, ma'naviyat va uzuluksiz ta'lim tizimi tom ma'noda davlat siyosatiga aylandi.

Bunday qat'iy qaror shaxs, barkamol inson tengsiz kapital ekanligini oldindan bashorat qilganligini anglatadi, o'qish, ma'rifat orqali donishmandlar dunyoga keladi va buyuk ajdodlarimizga munosib avlodni voyaga yetkazish uchun zamin hozirlaydi.

Muommoning dolzarbligi: Harbiy xizmatchilar oilasining moslashuvi va muloqat jarayonida o'zlariga kerakli bilim va ko'nikmalarni egallashi asosiy tamoyil hisoblanadi. Shu o'rinda muloqat har bir insonning ijtimoiy statuslaridan biri sanaladi, aynan bu jarayonda harbiy xizmatchining o'ziga xos tamonlarni inobatga olish ijtimoiy-psixologik tamojillarni oichib berishga yordam beradi. Jahon psixologiyasi fanida muloqat kategoriyasi turli tarmoqlarda

o'ziga xos jihatlariga asoslangan holda maxsus ilmiy maktablar namoyandalari tomonidan muayyan darajada o'rganilgan, lekin bu mulohazalar uning ahamiyatiga hech qanday zarar keltirmaydi, aksincha tatbiqiy jihatlarining qiymatini yanada oshiradi.

1. Harbiy psixologiya fanida muloqat kategoriya sifatida tadqiq qilinib, shaxslararo, millatlararo, guruhlararo munosabatlar negizi hamda axborot almashish vositasi tariqasida muayyan darajada o'rganilgan.

2. Umumiy psixologiya sohasida esa shaxsning moslashuvi-ijtimoiylashuv asosi ekanligi nuqtai nazaridan tadqiq etilgan.

3. Ontogenetik pozitsiyadan yondashuvda bo'lsa, muloqat genezisi hamda uning vujudga kelishi, kechishi, rivojlanishi xususiyatlari, mexanizmlari, qonuniyatlari kabi mezonlarga asosiy e'tibor qaratilgan.

4. Pedagogik psixologiyada hamkorlik faoliyati nuqtai nazaridan yondashilgan hamda muayyan bosqichlar, fazalar orqali shakllanishi ta'kidlab o'tilgan.

5. Bolalar psixologiyasida faoliyat sub'ektlari tomonidan ob'ektiv dunyoni aks ettirishning psixologik quroli sifatida talqin etilgan.

6. Muhandislik psixologiyasida muloqat "sun'iy intellekt" ning axborot uzatish kanali tariqasida qo'llangan.

7. Muloqat va uning funksional apparati nuqtai nazaridan tadqiqot ishlari olib borilgan.

8. Muloqatga motivatsion yondashuv harbiylar jamoasining shakllanish omili ekanligi.

9. Nutq va tafakkur birligi prinsipi muloqat mexanizmi sifatida.

10. Muloqat turlari va fenomenlarining uyg'unligi va hokazo.

Yuqoridagi tasniflardan ko'rinib turibdiki, muloqatga psixologik-pedagogik kategoriya sifatida xilma-xil nazariyalar, yondashuvlar mavjud bo'lishidan qat'i nazar, uni pedagogik psixologiya pozitsiyasidan

o'rganish harbiy xizmatchilarni muomila madaniyatini shakllanishiga yordam beradi.

Muloqat psixologiya fanining asosiy kategoriyalaridan biri bo'lib, u o'z ichiga shaxslararo munosabatlarning muhim mexanizmlarini qamrab oladi. Psixologiya fanida muloqat kategoriyasi keng ma'noda talqin qilinganida shaxslarning hamkorlik faoliyatining ichki o'zaro aloqasini o'zida mujassamlashtirib, ularning o'zaro ta'sirlari va o'zaro munosabatlarini aks ettirib, ijtimoiy-protsessual jabhasini ifoda qiladi. Xuddi shu bois, muloqat - bu hamkorlik faoliyatiga nisbatan sub'ektlarning ehtiyoji natijasida vujudga keluvchi, shaxslararo muloqotga kirishuvining mukammallashgan, ko'pqirrali jarayonidir. Jahon psixologiyasi fanida to'plangan ma'lumotlarga qaraganda, muloqat kommunikativ, interaktiv, perseptiv tarkiblardan tashkil topadi.

Muloqatning birinchi jabhasi o'z ichiga hamkorlik faoliyatining qatnashchilari bilan o'zaro axborot almashuvni qamrab oladi va u kommunikativ yoki axborot uzatish tarkibi sifatida tavsiflanadi. Odamlar bir-birlari bilan muloqotga kirishuvi jarayonida muloqatning muhim va asosiy vositalaridan hisoblanmish tilga va uning amaliy ifodasi bo'lmish nutq faoliyatiga bevosita murojaat qiladilar. Muloqatning ikkinchi jabhasi - bu muloqotga kirishuvchi sub'ektlarning o'zaro bir-birlariga ta'siri (o'zaro ta'sir o'tkazishi), ularning nutq faoliyatida nafaqat so'z yordami bilan o'zaro fikr almashuvi, balki xatti-harakatlari va xulq-atvori bilan o'zaro ta'sir o'tkazish va ta'sirlanishdan (masalan, o'qituvchi bilan o'quvchi) iboratdir. Muloqatning uchinchi jabhasi mohiyati shundan iboratki, bunda muloqotga kirishuvchilar yoki muloqotdosh (keng ma'noda) larda o'zaro bir-birlarini idrok qilish jarayoni namoyon bo'ladi, natijada insonni inson tomonidan idrok etish jarayoni yuzaga keladi. Bu jarayonning eng ahamiyatli tomoni shuki, bunda muloqotga kirishuvchilar

yoki muloqotdoshlar (nisbiy tenglikka ega bo'lgan sheriklar)ning bittasi ikkinchisining ishonchiga loyiq, aqlli, farosatli, ishbilarmon, e'tiqodli, tajribali, yuksak tayyorgarlikka ega bo'lgan inson sifatida uni (ularni) idrok qilish muhim ekanligini anglash yoki bir-birlarini oldindan hech narsani tushunmaydi, uzatilgan axborotni fahmlay olmaydi, deb taxmin yoki tasavvur etish qabilidagi ruhiy holat vujudga keladi.

Quyidagi sahifalarda psixologlarning shu kategoriyaga oid qarashlari psixologik nuqtai nazardan tahlil qilinadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 22 apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasida xodimlar tomonidan xizmatni o'tash tartibini takomillashtirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-5089-son Qorori talablari asosida huquqiy jihatdan tartibga solinadi. Ushbu qarorga ko'ra, xarbiy xizmatchilarni ishga qabul qilish hamda o'z faoliyatini olib borishdagi barcha vazifalar ko'rsatib o'tilgan.

Ushbu vazifalarni amalga oshirishda nafaqat yuridik fanlar, balki shaxslarning ichki ruhiy holati, hissiy kechinmalari va shaxsiy fazilatlarini bilish uchun psixologik bilimlar ham kerak bo'ladi. Bu esa har bir xodimning kasbiy faoliyatida psixologiya ilmining sir-asrorlaridan xabardor bo'lish va shu asosda qonuniy xatti-harakatlarni amalga oshirishni taqozo etadi.

Harbiy xizmatchi xodimlari faoliyatining samaradorligini ta'minlovchi omillar, shuningdek, ushbu faoliyatning psixologik jihatlari va o'ziga xos xususiyatlarini o'rganish, tahlil qilish, shu orqali bu muomila vamoslashuvchanlikni takomillashtirishning psixologik mexanizmlarini ishlab chiqish va tatbiq qilish hamda ularni psixologik jihatdan kasbga moslashtirish davr talabidir.

Har qanday kasbiy faoliyat insonga muayyan talablar qo'yadi hamda uning shaxsi vabutunturmushtarzigao'zigaxosizqoldiradi.

Harbiy xizmatchi xodimlarining muomila faoliyati samaradorligini belgilab beruvchi shaxsiy xislatlarga ega bo'lishi lozimligini aniqlash uchun ushbu faoliyatning o'zini psixologik jihatdan tahlil qilish, uning o'ziga xos jihatlari aniqlash, tarkibiy tuzilishini ochib berish zarur. Moslashuvchanlikning qonuniyatlarini aniqlash uni nafaqat o'rganishga, balki takomillashtirishga ham qaratilgan tashkiliy tadbirlar tizimini ishlab chiqishga imkon beradi. Xodim kasbiy faoliyatining asosiy psixologik xususiyatlari va tarkibiy elementlarini ko'rib chiqish ham uning faoliyati qanchalik murakkab va serqirraligidan dalolat beradi.

Harbiy xizmatchilari faoliyatining xususiyatlari, ya'ni xizmat faoliyatining huquqiy jihatdan tartibga solinganligi, keng taktik maydonning mavjudligi, hokimiyat vakolatiga egaligi, manfaatdor shaxslarning doimiy ravishda qarshilik ko'rsatishi va to'sqinlik qilishi, kommunikativlik, vaqt tanqisligi va ishning haddan tashqari ko'pligi ularning kasbga moslashuvi hamda amaliy faoliyatida ruhiy jihatdan tayyorgarligiga salmoqli ta'sir ko'rsatadi.

Bu sanab o'tilgan xodimlar faoliyatining xususiyatlari, agarda xodimda kasbga moslashuv jarayonida kasbiy-psixologik jihatdanyetarlichatayyorgarlikka ega emasligi uning tashqi ta'sirlar natijasida stresslarga tez tushib qolishiga olib keladi. Xodimlarning tashqi ta'sirlar natijasida stresslarga tushib qolishi oqibatida shaxslararo munosabatlar tizimida nizoli holatlarning kelib chiqishiga, kuch ishlatishga asoslangan usullardan, ya'ni xiralik qilish, zo'ravonlik, qo'rqitish va boshqa g'ayriqonuniy choralardan foydalanishiga olib keladi. Lozim darajadagi kasbiy-psixologik tayyorgarlikning yo'qligi – inson beparvoligining muhim sabablaridan biri, toshbag'irlik, rasmiyatchilik, hokimiyatni suiiste'mol qilish, qonuniylikni buzish va jiddiy kasbiy xatolarning bitmas-tuganmas

manbai bo'lib hisoblanadi.

Psixologiyada shaxsning kasbiy mahoratini tadqiq qilishda A.N.Leontev, S.L.Rubinshteyn, B.G.Anan'ev va boshqa psixolog olimlar tomonidan ishlab chiqilgan hamda rivojlantirilgan ong va faoliyat birligi tamoyiliga¹ fundamental kategoriya sifatida yondashiladi.

T.V.Kudryavsev nazariyasi bo'yicha muomilaning bosqichlarini quyidagicha ifodalash mumkin:²

- 1-bosqich – muloqot;
- 2-bosqich – ta'lim va tarbiya;
- 3-bosqich – muomilaga kirish;
- 4-bosqich – muomila mahorat.

Har qanday mutaxassislikda kasbiy mahoratga erishish davri uzoq vaqiyin kechadi. Mazkur muammoning nazariy jihatlarini B.G.Anan'ev, Ye.A.Klimov, A.I.Alekseev, R.Z.Gaynutdinov, E.G.G'oziyev, va boshqalarning tadqiqotlarida ishlab chiqilgan. Mazkur olimlarning tadqiqotlarida muloqatning oilada bevosita ishtirok etadigan alohida shaxs tuzilmalari, shakllanish qonuniyatlari, huquqiy madaniyati va hissiy-irodaviy o'zini o'zi boshqarish yo'llarining psixologik tomonlari tahlil qilingan.

Harbiy xizmatchilarning hissiy-irodaviy o'zini o'zi boshqarish yo'llari va usullarini egallashlari bugungi kunda juda dolzarb vazifadir. Xizmat faoliyatida asablari mustakamroq bo'lgan, raqib bilan kurashishga yaxshiroq shaylana oladigan, nafaqat jismoniy va aqliy imkoniyatlaridan oqilona foydalana oladigan, balki asabiy-ruhiy faolligini maqbul darajada saqlay oladigan, xizmat faoliyatining murakkab

vaziyatlarida o'zining irodaviy faolligini namoyon qila oladigan xizmatchilar ko'proq muvaffaqiyatni qo'lga kiritadilar.

Harbiy xizmatchidagi oilaviy munosabatda hissiy-irodaviy barqarorlikka uning moslashuv faoliyatiga psixologik jihatdan tayyorligini ko'rsatuvchi alomatlardan biri sifatida qarash mumkin. Bu, o'z navbatida, har bir harbiy xizmatchining malaka va ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Hissiy-irodaviy barqarorlik deganda, murakkab vaziyatlarda muvaffaqiyatli ishlash uchun qulay bo'lgan psixik holatni saqlash qobiliyati tushuniladi. Oilada muomila va moslashuvchanlikning hissiy-irodaviy barqarorlik quyidagilarda namoyon bo'ladi:

– ekstremal vaziyatlarda harbiy xizmatchi harakatlarining samaradorligini pasaytiruvchi va noaniqliklar, adashishlar tug'diruvchi psixologik reaksiyalarning yo'qligi;

– psixologik jihatdan murakkab bo'lgan sharoitlarda vazifani bexato bajarish mashqini olganlik;

– kasbiy ziyraklikni saqlash, tavakkal, xavf-xatar, kutilmagan vaziyatlarga nisbatan oqilona ehtiyotkorlik va diqqatni namoyish etish;

– ishlarni qat'iy qonun asosida yuritishga ta'sir etuvchi shaxslarning ruhiy ta'siriga berilmaslik;

O'zini o'zi boshqarish jarayoni quyidi uchta asosiy prinsipga tayanadi: relaksatsiya; vizuallashtirish; o'zini o'zi ishontirish.

Relaksatsiya prinsipining mohiyatini tana va ruhning birgalikda ishlashga tayyorlanishi tashkil etadi. Aynan relaksatsiya paytida o'z ichki ovozingizni eshitish hamda o'z organizmingiz va tafakkur faoliyatingizning aloqasini his etishingiz mumkin. Relaksatsiya yoki bo'shashish tana va ruhni keraksiz zo'riqishdan va odamni bo'shashtirib yuboradigan jihatlardan ozod qilishni bildiradi, u insonga foydali

1 Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание личность. – Москва: Смысл Академия, 2005. – 352 с.

2 Душанов Р. Х., Фарфиев Ё. А. Касбий психология: Дарслик. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2014. – 284-б.

psixologik va fiziologik ta'sir ko'rsatadi. Bu o'zaro ta'sir ko'rsatuvchi jarayon: unda miya xotirjamlashgani sayin tana bo'shashadi, tana bo'shashgani sayin miya xotirjam bo'la boradi.

Vizuallashtirish prinsipi intuiativ tafakkur ongga kirib borishining turli yo'llaridan foydalanadi. Asosiysi manzara hosil qilish yoki miyangizda obrazlarni gavdalantirish yo'lidir. Vizuallashtirish yo'nalgan tasavvurni eshitish, ko'rish, hid bilish, ta'm bilish, teri bilan sezish sezgilari hamda ularning kombinatsiyalari yordamida faollashtirishning turli usullarini bildiradi. Aslida inson miyasi ob'ektiv olam obrazlariga ham, ongda yuzaga keladigan obrazlarga ham bir xilda javob beradi. Shu bois vizuallashtirish ko'nikmalari insonga o'z ichki imkoniyatlaridan yaxshiroq foydalanish, ruhiy jarayonlarning kechishini faollashtirish imkonini beradi.

O'zini o'zi ishontirish prinsipining mohiyati shundaki, biz o'zini o'zi ishontirish yordamida ichki obrazlarimizni ongimizda aks-sado sifatida bir necha marta takrorlanadigan so'zlar bilan ifodalaymiz. O'zining ichki kuchi va qo'llab-quvvatlanishi bilan to'lgan bu so'zlar his-tuyg'ular darajasida chuqur qabul qilinadi. Bunday ichki aks-sadoni "Men buni qila olaman" so'zlarida namoyon bo'ladigan munosabat, niyat va mayl sifatida ifodalash mumkin. O'zini o'zi ishontirish muvaffaqiyatga erishish mumkinligi haqida birinchi shaxs nomidan hozirgi zamonda ifodalangan aniq ta'kididir. Insonning o'ziga qarata aytgan so'zlari o'z maqsadlariga erisha olishiga bo'lgan ishonchini kuchaytiradi va qaysi yo'nalishda harakat qilish kerakligini ko'rsatadi. Bu so'zlar miyani maqsadga erishish borasida ishlashga va bunda faol ishtirok etishga majbur qiladi. O'zini o'zi ishontirish – obrazlarni so'zda ifodalashga imkon beruvchi faol moyillikdir.

Shu munosabat bilan xodimlarning kasbga moslashuv jarayonida kasbiy

faoliyatning samaradorligini ta'minlaydigan zaruriy, professional jihatdan muhim xislatlarini rivojlantirishga, ular faoliyatining ishonchliligini oshiruvchi psixologik usullarni o'rganishiga, odamlar bilan mohirona ishlashiga yordam beruvchi usullarni o'zlashtirishlari juda muhim.

Inson dunyoga kelibdiki u yoki bu sharoitga ruhiy moslashuvini taqozo etadi. Zamonning o'zgarishi, iqtisodiy, siyosiy, ijtimoiy-madaniy o'zgarishlarga inson har doim ham tayyor bo'lavermaydi, zero, insonning bilimi, ko'nikmasi va malakalari doimiy takomillashtirishni talab etadigan fazilatlar sirasiga kiradi.

Jamiyatda shunday kasblar borki, ularni har qanday odam ham eplay olmaydi. Sababi, mazkur xususiyatga kirishishdan avval maxsus sinov va tayyorgarliklardan o'tish talab etiladi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash joizki, har bir davrning o'ziga xos tamonlarni alohida ta'kidlash lozim. Maqolada keltirilgan manbalar harbiy xizmatchilarning oilasini ijtimoiy – psixologik va pedagogik moslashuvida muomila va uning rolini ochi berishga e'tibor qaratildi.

Yangi muhitga moslashuv jarayonini avvalgi yashagan muhitga nisbatan ma'lum darajada begonalashuv jarayonini keltirar ekan, unda oilaning dunyoqarashi, qiziqishi o'zini haq-huquqlarini bilishi hamda psixologiyak holatlarni boshqara bilishi eng asosiy o'rinni egallaydi.

Jahon psixologiyasi tajribasidan kelib chiqib shuni aytish mumkinki, ijtimoiy muhitga moslashuvda barcha qurshab turgan tabiat majmuasi ham shaxsga ta'sir etmay iloji yo'q. Ana shu qonuniyatdan kelib chiqib, tadqiqotimizning asosiy o'rganish ob'ekti qilib olgan ijtimoiy muhitimiz va yosh oilaning jamiyatga moslashuvida asosiy omil ekanligini namoyon qildi.

Yuqorida ta'kidlab o'tilgan barcha

bosqichlar muvaffaqiyatli amalga oshirilishi aniq rejada olib borilishi hamda muomila uchun harbiylar oilasi bilan amalga va moslashuvchanlik faoliyatida siyosiy oshiriladigan ma'rifiy-ma'naviy ishlar faollikka undash maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoyev Sh.M. 31 avgust kuni "O'zbekiston" anjumanlar saroyida O'zbekiston Respublikasi Mustaqilligining 26 yilligi munosabati bilan bayram tantanalarida so'zlagan nutqi. <http://qalampir.uz/news/shavkat-mirziyoevning-mustaqillik-bayrami-tantanalaridagi-nutqi-11561>.
2. G'oziyev E.G'. Umumiy psixologiya. Toshkent, "Universitet" nashriyoti, 2002.
3. G'oziyev E.G'. Psixologiya muammolari. Toshkent, "Universitet" nashriyoti, 1999.
4. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – Москва: Смысл Академия, 2005. – 352 с.
5. Душанов Р. Х., Фарфиев Ё. А. Касбий психология: Дарслик. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси, 2014. – 284-б.
6. <http://www.voppsy.ru>
7. <http://flogiston.ru/arch>
8. <http://psychol.ras.ru>
9. <http://psyberia.ru>

NUTQI TO'LIQ RIVOJLANMAGAN 3-4 YOSHLI BOLALARDA SO'Z YASASHGA O'RGATISH YUZASIDAN TARBIYAVIY VA LOGOPEDIK ISHLARNI OLIB BORISHDA O'YINDAN FOYDALANISH TEXNOLOGIYALARI

ARIFXODJAYEV G'ULOM SAYYOROVICH

Jizzax davlat pedagogika universiteti Maxsus pedagogika kafedrası
tibbiyot fanlari nomzodi

VOHOBOVA MOHIDA NEMAT QIZI

Jizzax davlat pedagogika universiteti Logopediya yo'nalishi talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada nutqi to'liq rivojlanmagan 3-4 yoshli bolalarda so'z yasash ko'nikmalarini rivojlantirishda o'yinlardan foydalanish texnologiyalari haqida so'z yuritiladi. Maqola, bolalarning nutq rivojlanishiga yordam beruvchi logopedik va tarbiyaviy ishlarni o'yin asosida qanday olib borish mumkinligini ko'rib chiqadi. Ushbu ish, logopedlar va tarbiyachilar uchun bolalar nutqini rivojlantirishda o'yinlardan samarali foydalanish bo'yicha metodik qo'llanma sifatida xizmat qilishi mumkin.

Kalit so'z: Nutq, grammatika, Logoped, pantomima, hissiyot, kichik teatr, sintaksis, pazllar, Kognitiv, Kommunikativ ko'nikma.

Аннотация: В данной статье рассказывается о технологиях использования игр в развитии словесных навыков у детей 3-4 лет, речь которых развита не полностью. В статье рассматривается, как на основе игр можно осуществлять логопедическую и образовательную деятельность, способствующую речевому развитию детей. Данная работа может служить методическим руководством для логопедов и педагогов по эффективному использованию игр в развитии речи детей.

Ключевые слова: Речь, грамматика, Логопед, пантомима, эмоция, малый театр, синтаксис, ребусы, Когнитивные, Коммуникативные навыки.

Abstract: This article talks about the technologies of using games in the development of word-making skills in 3-4-year-old children whose speech is not fully developed. The article considers how logopedic and educational activities that help children's speech development can be carried out on the basis of games. This work can serve as a methodological guide for speech therapists and educators on the effective use of games in the development of children's speech.

Key words: Speech, grammar, Speech therapist, pantomime, emotion, small theater, syntax, puzzles, Cognitive, Communicative skills.

Bolalarning nutq rivojlanishi – bu juda muhim va o'ziga xos jarayon bo'lib, ularning umumiy rivojlanishi bilan chambarchas bog'liqdir. 3-4 yoshdagi bolalar nutqni to'liq rivojlantirish va so'z boyligini oshirish jarayonida katta o'zgarishlar qilishadi. Shu nuqtai nazardan, logopedik yordam va tarbiyaviy ishlarda o'yinlar, ularning kreativligini va kommunikativ ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali vosita sifatida foydalanilishi mumkin. O'yin yordamida bolalarga nutqni ravon va aniq ifodalash, so'z boyligini oshirish, so'zlarni to'g'ri talaffuz

qilishni o'rgatish mumkin. Nutq rivojlanishi va uning ahamiyati. Nutq rivojlanishi bolalar uchun muhim bosqichdir. Ular o'zlarining hissiyoti, fikrlari va ehtiyojlarini boshqalar bilan ifodalashni boshlaydilar. 3-4 yoshli bolalarda nutqning to'liq rivojlanishi ko'pincha quyidagi muammolarni keltirib chiqarishi mumkin: So'z boyligining yetishmasligi: Bolalar o'z fikrlarini to'liq ifodalash uchun yetarli so'zlarga ega bo'lmasligi mumkin. Talaffuzdagi qiyinchiliklar: Ba'zi bolalar ba'zi tovushlarni noto'g'ri talaffuz qilishlari mumkin. Grammatikaning

noto'g'ri qo'llanilishi: Bolalar grammatikani to'g'ri qo'llashda qiyinchiliklar duch kelishlari mumkin.

Nutq rivojlanishida o'yinlarning roli katta. O'yinyordamida bolalar o'zlarining so'z boyligini oshirish, talaffuzni to'g'ri qilish va mantiqiy fikrlashni rivojlantirishlari mumkin. O'yinlar orqali ular o'zlarining nutq ko'nikmalarini tabiiy ravishda rivojlantiradilar. O'yinlarning tarbiyaviy va logopedik ahamiyati. O'yinlar bolalar uchun eng samarali ta'lim vositalaridan biridir. Ular bolalar uchun nafaqat qiziqarli, balki o'rgatish jarayonining samaradorligini oshiradi. O'yinlar orqali bolalar quyidagi nutq ko'nikmalarini rivojlantirishi mumkin: So'z boyligini oshirish: O'yinlar yordamida bolalar yangi so'zlarni o'rganadilar va ularni hayotiy vaziyatlarda ishlatishadi. Talaffuzni yaxshilash: Talaffuzni to'g'ri qilish uchun o'yinlarda ma'lum tovushlarni takrorlash, ularni aniq talaffuz qilish kerak bo'ladi. Grammatikani rivojlantirish: O'yinlarda bolalar grammatik jihatdan to'g'ri jumlar tuzishni o'rganadilar. Kognitiv va kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish: O'yinlar orqali bolalar o'z fikrlarini ifodalashni, boshqa bolalar bilan muloqot qilishni o'rganadilar.

Nutqi rivojlanmagan bolalar uchun o'yin texnologiyalari. Nutqi rivojlanmagan 3-4 yoshli bolalar uchun o'yin texnologiyalari yordamida ularning so'z yasashga oid ko'nikmalarini rivojlantirishda bir qator samarali usullarni qo'llash mumkin. Quyida ba'zi o'yin texnologiyalarini keltiramiz: Rasmlı karta o'yinlari. Rasmlı karta o'yinlari bolalar uchun so'zlarni o'rganishning samarali usulıdır. Karta o'yinlarida bolalar turli tasvirlarni ko'radilar va ular bilan bog'liq so'zlarni aytadilar. Bu usul bolalar so'zlarni eslab qolishlariga va ularni to'g'ri ishlatishga yordam beradi. Masalan, biror hayvon tasviriga qarab, bolalar uning nomini aytishlari va hayvonning ovozi chiqarmoqchi bo'lishlari mumkin. Bu nafaqat so'z boyligini oshiradi, balki so'zning talaffuzini ham to'g'ri qilishga yordam beradi. Raqs va qo'shiqlar bilan o'yinlar. Musika va raqs bolalar uchun nutqni rivojlantirishda samarali vositadir.

Qo'shiqlar orqali bolalar tovushlarni aniq aytishni o'rganadilar. Ko'plab qo'shiqlar bolalar uchun qiziqarli va oson tushunarli bo'ladi. Qo'shiqlar orqali bolalar nafaqat so'zlarni o'rganadilar, balki ularni to'g'ri talaffuz qilishni ham o'rganadilar. Raqs va qo'shiqlar bilan o'yinlar bolaning ritmik va melodik sezgilarini ham rivojlantiradi. Rol o'ynash o'yinlari. Rol o'ynash o'yinlari bolalarga turli hayotiy vaziyatlarni tasvirlash imkonini beradi. Bolalar o'zlarini turli personajlarga kiritib, ularga tegishli so'zlarni ishlatadilar. Masalan, "doktor" va "bemorga" o'yin o'ynash, bolalarga sog'liq va tibbiyot atamalarini o'rganishga yordam beradi. Shuningdek, ular so'zlarni aniq va to'g'ri aytishni o'rganadilar.

Qiziqarli so'zli o'yinlar (so'z yaratish, so'zlardan hikoya tuzish). Bolalarga so'z yaratish yoki ularning hayotida uchragan voqealar haqida kichik hikoyalar tuzish o'yinlarini taklif qilish mumkin. Bu o'yinlar bolalarni so'zlarni birlashtirishga va yangi so'zlar yasashga undaydi. Masalan, "S" harfi bilan boshlanadigan hayvonlar ro'yxatini tuzish yoki "O" harfi bilan boshlanadigan ob'ektlar ro'yxatini yaratish o'yinlari orqali bolalar so'z boyligini kengaytiradilar. Pazllar va boshqa ta'lim o'yinlari. Pazllar, shakllarni tanish o'yinlari va boshqa ta'lim o'yinlari bolalarga muayyan mavzularni o'rganishga yordam beradi. Bu o'yinlar orqali bolalar tasvirlar va so'zlarni bog'lashni o'rganadilar, ularning so'z boyligi rivojlanadi. Masalan, hayvonlar yoki o'simliklar tasvirlari bilan ta'lim o'yinlari o'ynash orqali bolalar yangi so'zlarni o'rganadilar.

Kichik teatr o'yinlari. Teatr o'yinlari bolalarning nutq ko'nikmalarini rivojlantirish uchun juda samarali vositadir. Bolalar o'zlarini turli obrazlarga kiritib, turli xarakterlarni ifodalashni o'rganadilar. Bunday o'yinlarda bolalar so'zlarni to'g'ri ishlatish, ularni mantiqiy tartibda joylashtirish va to'g'ri talaffuz qilishni o'rganadilar. Kichik teatr o'yinlari 3-4 yoshli bolalar uchun eng samarali va qiziqarli ta'lim vositalaridan biridir. Bu o'yinlar bolalarga o'zlarini turli obrazlar orqali ifodalash, nutqni rivojlantirish, yangi so'zlarni o'rganish,

talaffuzni yaxshilash va mantiqiy fikrlashni oshirish imkoniyatlarini beradi. Kichik teatr o'yinlari bolalarga o'zlarining hissiyotlarini, fikrlarini va ehtiyojlarini boshqalar bilan to'g'ri va aniq ifodalashni o'rgatadi. Ushbu o'yinlar nafaqat bolalar uchun foydali, balki ularning umumiy rivojlanishiga ham katta ta'sir ko'rsatadi. Kichik teatr o'yinlarining nutq rivojlanishidagi ahamiyati. Teatr o'yinlari bolalarga quyidagi asosiy nutq ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi: So'z boyligini oshirish. Teatr o'yinlarida bolalar turli obrazlarga kirib, o'zlariga yangi so'zlar o'rganadilar. Masalan, "doktor", "qahramon", "hayvon" yoki "o'qituvchi" kabi rollarni o'ynash orqali ular ushbu so'zlarni o'z nutqiga kiritadilar. Har bir rolli o'yin bolaga o'zining yangi so'z boyligini oshirish imkoniyatini yaratadi.

Grammatika va sintaksisni rivojlantirish. Teatr o'yinlarida bolalar grammatik jihatdan to'g'ri jumlar tuzishga harakat qiladilar. Rol o'ynashda so'zlar va iboralarni aniq va to'g'ri qo'llash talab qilinadi. Bu jarayon bolaga grammatikani o'rganishda yordam beradi, chunki ular to'g'ri jumlar tuzish va ularni mantiqan izchil ravishda ifodalashga harakat qilishadi. Talaffuzni yaxshilash. Bolalar teatr o'yinlarida talaffuzni yaxshilashga, yangi tovushlarni to'g'ri aytishga o'rganadilar. Har bir obrazni ifodalashda ular so'zlarni aniq talaffuz qilishga e'tibor berishlari kerak. Masalan, ba'zi obrazlarni o'ynashda (masalan, "dovdaraxt" yoki "qat'iy politsiya xodimi") bolalar o'zlarining talaffuzini aniqlashtirishga, so'zlarni to'g'ri chiqarmoqchi bo'lishadi.

Fikrlash va mantiqiy ifodalash. Teatr o'yinlarida bolalar o'zlari yaratgan hikoya yoki vaziyatni izchil ravishda davom ettiradilar. Ular muayyan obrazlar orqali o'zlarini ifodalaydilar, shuningdek, har bir obrazga tegishli so'z va iboralarni to'g'ri tanlaydilar. Bu jarayon bolalarda mantiqiy fikrlashni va voqealarni to'g'ri ketma-ketlikda ifodalashni rivojlantiradi. Hissiy va ijtimoiy rivojlanish. Teatr o'yinlari bolalarga turli xarakterlarni tushunishga va ifodalashga yordam beradi. Bu ularning empatiya qobiliyatini oshiradi va boshqa bolalar bilan o'zaro muloqotni

yaxshilaydi. Bolalar biror obrazni o'ynash orqali boshqa odamlarning hissiyotlarini tushunishni va ularni o'zlarining nutqida to'g'ri aks ettirishni o'rganadilar. Kichik teatr o'yinlari turlari va usullari. Teatr o'yinlarining turli xil shakllari bolalar uchun qiziqarli va foydali bo'lishi mumkin. Quyida ba'zi teatr o'yinlari va usullari keltirilgan: Rol o'ynash o'yinlari. Rol o'ynash bolalarni nutq rivojlanishi uchun juda foydali. Bolalar turli obrazlarni o'ynash orqali ularning o'ziga xos so'zlarni ishlatadilar va nutqni to'g'ri shakllantiradilar. Masalan, bolalar "doktor", "o'qituvchi", "hayvonot bog'i xodimi" kabi rollarni o'ynashlari mumkin. Har bir rol bolaga yangi so'zlar va iboralar o'rganish imkoniyatini yaratadi. Misol: "Doktor" va "bemorga" o'ynash. Bolalar bir-biriga "qayeringiz og'riyapti?", "davolanish uchun qanday yordam kerak?" kabi savollarni berishadi, bu esa ularning so'z boyligini oshiradi.

Pantomima (Qo'lyozma o'yinlari). Pantomima — bu so'zlar ishlatilmay, faqat harakatlar orqali voqealar va obrazlar tasvirlanadi. Bu o'yin bolalarga o'z hissiyotlarini va fikrlarini ifodalashda yordam beradi. Pantomima orqali bolalar harakatlar va yuz ifodalarini ishlatib, nutqning boshqa jihatlarini rivojlantiradilar. Misol: Bolalar "hayvonlar" mavzusida pantomima o'ynashlari mumkin. Masalan, bir bola "mushuk"ni ifodalaydi, boshqasi esa "quyon"ni. Bu o'yinda bolalar o'zlarini to'g'ri ifodalashga harakat qilishadi.

Kichik spektakllar yaratish. Bolalar birgalikda kichik spektakl yoki hikoya yaratishlari mumkin. Bu o'yinda ular o'zlari yarattigan voqeani ifodalash uchun dialoglar va harakatlarni yozadilar. Bu ularning mantiqiy fikrlashini rivojlantiradi va nutqni aniq ifodalashga yordam beradi. Misol: "Kichik qizning sarguzashti" hikoyasini yaratish. Bolalar bir-biriga rol taqsimlab, qahramonlar va ular orasidagi suhbatlarni tashkil etishadi.

Teatrli so'zli mashqlar. Bu turdagi o'yinlar bolalarni so'zlarni aniq va to'g'ri talaffuz qilishga o'rgatadi. Masalan, bolalar biror qo'shiq yoki she'rni teatr shaklida ijro etishlari mumkin. Har bir bola ma'lum bir satrni aytadi va bu so'zni

qiziqarli va to'g'ri talaffuz qilishga harakat qiladi. Misol: Bolalar "Uyga qaytgan mushuk" she'rini birgalikda ijro etishadi, har biri o'z satrini o'qiydi, so'zlarning aniq talaffuziga e'tibor berib, teatr shaklida bajarmoqda.

Teatrli hikoya qilish. Bolalar hikoya qilishni o'rganishlari uchun ularni kichik hikoyalarni teatr shaklida taqdim etishga undash mumkin. Bu usul bolalarga voqealarni tizimli ravishda so'zlab berishga yordam beradi. Teatr shaklida hikoya qilish bolalar nutqini rivojlantirish uchun juda samarali vosita hisoblanadi. Misol: "Uchta kichik cho'chqa" ertagini bolalar teatr shaklida ifodalashlari mumkin. Har bir bola biror qahramonni o'ynaydi va ularning orasidagi suhbatlarni o'z nutqlarida taqdim etadi. Kichik teatr o'yinlari 3-4 yoshli bolalar uchun juda muhim va foydali ta'lim vositasi hisoblanadi. Ular bolalarning so'z boyligini oshirish, grammatikani to'g'ri qo'llash, talaffuzni yaxshilash va mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda samarali yordam beradi. Shuningdek, bu o'yinlar bolalar o'rtasida ijtimoiy munosabatlarni yaxshilaydi va ularning hissiy rivojlanishiga yordam beradi. Kichik teatr o'yinlarini doimiy ravishda amalga oshirish bolalarning nutqini rivojlantirishda juda samarali bo'ladi. Nutqi to'liq rivojlanmagan 3-4 yoshli bolalarda so'z yasashga o'rgatish jarayoni o'yinlar yordamida samarali ravishda amalga oshirilishi mumkin. O'yinlar bolalarga so'z boyligini oshirish, talaffuzni yaxshilash, grammatikani to'g'ri qo'llash va kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishda katta yordam beradi. O'yinlar bolalar uchun o'rgatish jarayonini qiziqarli va

oson qilib, ular o'zlarining nutq ko'nikmalarini tabiiy tarzda rivojlantiradilar.

Xulosa

Nutqi to'liq rivojlanmagan 3-4 yoshli bolalarda so'z yasashga o'rgatishda o'yinlarning o'rni beqiyosdir. O'yinlar nafaqat bolalarning so'z boyligini oshirish, balki talaffuzni to'g'ri shakllantirish, grammatikaning asoslarini o'rganish va kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Ular bolalarga yangi so'zlarni o'rganish, ularni to'g'ri ishlatish va hayotiy vaziyatlarda qo'llash imkoniyatini beradi. O'yinlar orqali bolalar o'zlarining hissiyotlarini, fikrlarini, va ehtiyojlarini to'g'ri ifodalashni o'rganadilar, bu esa ularning ijtimoiy rivojlanishini ham qo'llab-quvvatlaydi.

Rol o'ynash, pantomima, teatrli so'zli mashqlar va boshqa ta'lim o'yinlari orqali bolalar nafaqat nutqni rivojlantiradilar, balki mantiqiy fikrlash, yaratuvchanlik va jismoniy rivojlanish kabi boshqa ko'nikmalarni ham mustahkamlashadi. Bu jarayonlar bolalarga nutqni faol va to'g'ri tarzda ishlatishga yordam beradi, shu bilan birga, ular o'zlarini erkin va ishonchli tarzda ifodalashni o'rganadilar.

Shu tariqa, o'yinlarning tarbiyaviy va logopedik ishlar doirasidagi ahamiyati katta bo'lib, ular bolalarning nutq rivojlanishiga, shuningdek, umumiy rivojlanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Har bir o'yin bolaning individual xususiyatlariga moslashtirilgan holda, ularning nutqiy qobiliyatlarini shakllantirishda samarali yordamchi vosita bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullaeva, M. (2015). "Logopediya va nutqni rivojlantirish." Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi.
2. Berg, R. (2012). "Logopediya va uning metodlari." Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.
3. Jumanioyova, M. (2017). "Bola tarbiyasi va logopedik yordam." Toshkent: Moliya nashriyoti.
4. Mirzaeva, Z. (2010). "Logopediya asoslari." Toshkent: Science and Education.
5. Rizaev, U. (2013). "Bola nutqini rivojlantirishda o'yin metodlari." Tashkent: O'zbekiston pedagogika universiteti nashriyoti.
6. Tursunova, A. (2018). "Tarbiyaviy jarayonlarda o'yinlarni qo'llash." Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.
7. Xolmatova, F. (2016). "Bolalar logopediya va nutqni rivojlantirishning metodikasi." Toshkent: Xalq ta'limi nashriyoti.

BURHONIDDIN AN-NASAFIY VA ABU NASR FOROBIY PEDAGOGIK QARASHLARINING QIYOSIY TAHLILI

G'UZAROV O'TKIR UMBAROVICH

Shahrisabz davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim metodikasi
kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Burhoniddin an-Nasafiy va Abu Nasr Forobiyning pedagogik qarashlari qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida ikki mutafakkirning ta'limga bo'lgan yondashuvi, ilmiy va axloqiy tarbiya masalalariga oid fikrlari, ustoz va shogird munosabatlariga bergan baholari tahlil qilinadi. Nasafiy ta'limni islomiy-ma'naviy qadriyatlar asosida shakllantirishni muhim deb bilgan bo'lsa, Forobiy ilmiy tafakkurni rivojlantirish, falsafa va mantiq orqali inson kamolotiga erishish g'oyasini ilgari surgan.

Kalit so'zlar: Burhoniddin an-Nasafiy, Abu Nasr Forobiy, pedagogik qarashlar, axloqiy tarbiya, ilmiy tafakkur, ta'lim metodologiyasi, qiyosiy tahlil.

Аннотация: В данной статье проводится сравнительный анализ педагогических взглядов Бурханиддина ан-Насафи и Абу Насра аль-Фараби. В ходе исследования рассматриваются их подходы к образованию, взгляды на вопросы научного и нравственного воспитания, а также оценки взаимоотношений между учителем и учеником. Если Насафи считал важным формирование образования на основе исламских и духовных ценностей, то аль-Фараби выдвигал идею достижения совершенства через развитие научного мышления, философии и логики.

Ключевые слова: Бурханиддин ан-Насафи, Абу Наср аль-Фараби, педагогические взгляды, нравственное воспитание, научное мышление, методология образования, сравнительный анализ.

Annotation: This article provides a comparative analysis of the pedagogical views of Burhaniddin an-Nasafi and Abu Nasr al-Farabi. The study examines their approaches to education, perspectives on scientific and moral upbringing, and assessments of teacher-student relationships. While Nasafi emphasized the importance of shaping education based on Islamic and spiritual values, al-Farabi promoted the idea of achieving perfection through the development of scientific thinking, philosophy, and logic.

Keywords: Burhaniddin an-Nasafi, Abu Nasr al-Farabi, pedagogical views, moral education, scientific thinking, educational methodology, comparative analysis.

Kirish (Introduction). Sharq mutafakkirlarining ta'lim va tarbiya haqidagi fikrlari butun dunyo ilmiy merosida alohida o'rin tutadi. Jumladan, Burhoniddin an-Nasafiy va Abu Nasr Forobiy¹ pedagogik qarashlari zamonaviy ta'lim nazariyalarining shakllanishida katta ahamiyatga ega bo'lib,

ularning ilgari surgan ilmiy g'oyalari bugungi pedagogik jarayonlar uchun ham dolzarb bo'lib qolmoqda. Ularning ta'limga bo'lgan yondashuvlari har xil bo'lishiga qaramay, umumiy maqsad – insonni mukammallashtirish va jamiyat taraqqiyotiga xizmat qilish g'oyasi ularni bog'lab turadi.

1 Farobiy (taxallusi; to'liq nomi Abu Nasr Muhammad ibn Muhammad ibn Uslug' Tarxon Forobiy; 873-yil, Farob shahri — 951-yil, Damashq) — O'rta Osiyoning mutafakkiri va qomusiy olimi.

Burhoniddin an-Nasafiy XII asrda yashab o'tgan, islom huquqi, tafsir va ta'lim sohalarida yirik asarlar yaratgan olimlardan biri hisoblanadi. Uning fikricha, ta'lim jarayoni nafaqat insonga bilim berish, balki uning

axloqiy va ma'naviy tarbiyasini shakllantirish vositasi hamdir. Nasafiy ilmni din asosida o'rganish va uni axloqiy tamoyillar bilan uyg'unlashtirish tarafdori bo'lgan. Ustoz va shogird munosabatlarining muhimligini ta'kidlagan holda, ilm olish jarayonida shogird ustozga hurmat bilan munosabatda bo'lishi, ustoz esa shogirdiga nafaqat bilim berishi, balki uni to'g'ri yo'naltirishi lozimligini qayd etgan.

Abu Nasr Forobiy esa IX-X asrlarda yashagan va falsafa, mantiq, matematika, musiqa, siyosatshunoslik hamda pedagogika sohalarida yirik ilmiy ishlari bilan tanilgan. Forobiyning ta'limga yondashuvi Aristotel² va Platon³ falsafasiga asoslangan bo'lib, u ilm-fan rivojida tafakkur va mantiqiy fikrlashni birinchi o'ringa qo'ygan. Unga ko'ra, inson mukammal bo'lishi uchun ilm-fan, falsafa va axloqni birgalikda o'rganishi lozim. Forobiy mukammal jamiyat faqatgina yaxshi ta'lim olgan va ilmiy tafakkurga ega bo'lgan insonlar tomonidan shakllantirilishi mumkinligini ta'kidlaydi.

Nasafiy va Forobiyning pedagogik qarashlarini qiyosiy tahlil qilish orqali ta'lim jarayonida diniy va dunyoviy bilimlarning qanday uyg'unlashishi, axloqiy tarbiyaning o'rni, ilm-fanning jamiyat rivojlanishiga ta'siri haqida aniq xulosalar chiqarish mumkin. Ularning fikrlari bugungi kun ta'lim tizimida qanday qo'llanilishi mumkinligi masalasi ham mazkur tadqiqotning asosiy yo'nalishlaridan biridir.

Mazkur maqolada Burhoniddin an-Nasafiy va Abu Nasr Forobiyning ta'lim-tarbiya borasidagi qarashlari qiyosiy tahlil qilinib, ularning pedagogik yondashuvlari o'zaro solishtiriladi. Shuningdek, ularning ilmiy g'oyalari hozirgi zamonaviy ta'lim jarayonlari uchun qanday ahamiyatga ega ekani va ushbu qarashlardan qanday foydalanish mumkinligi ko'rib chiqiladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Burhoniddin an-Nasafiy

va Abu Nasr Forobiyning pedagogik qarashlari Sharq ma'rifati va ilmiy merosining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ularning ilmiy va tarbiyaviy g'oyalari haqida turli asarlar va zamonaviy tadqiqotlar mavjud bo'lib, bu manbalarni tahlil qilish orqali ularning pedagogik yondashuvlari yanada aniqroq tushuniladi. Burhoniddin an-Nasafiy islomiy ta'lim sohasida katta hissa qo'shgan olimlardan biri bo'lib, uning qarashlari asosan fiqh, aqida va tafsirga oid asarlari orqali yetib kelgan. Jumladan, quyidagi manbalar uning pedagogik yondashuvini tahlil qilish uchun muhimdir:

Burhoniddin an-Nasafiy (XII asr) o'z davrining mashhur ilohiyotchisi, faqih va mutakallimi bo'lib, uning ta'lim va tarbiya borasidagi qarashlari islomiy bilim asosida shakllangan. Uning pedagogik qarashlari quyidagi asarlar orqali yetib kelgan:

“Kitob al-Manzur fi'l-Fiqh”

Bu asar islom huquqi (fiqh) bo'yicha yozilgan bo'lib, unda ta'lim berish usullari ham ko'rib chiqiladi. Burhoniddin an-Nasafiy ilmiy muloqot, dalillar orqali o'qitish va mantiqiy mushohada qilish metodlariga e'tibor qaratgan.

Zamonaviy tadqiqotlar

O'zbekiston va boshqa musulmon mamlakatlarida Nasafiyning pedagogik qarashlari bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borilgan. Masalan:

M. Yo'ldoshev va B. Rasulov tomonidan Nasafiyning ta'limiy merosi haqida ilmiy maqolalar yozilgan bo'lib, ularda uning pedagogik tamoyillari va hozirgi ta'lim jarayonidagi o'rni yoritilgan.

X. Tursunov o'z tadqiqotida Nasafiyning ta'lim va axloqiy tarbiya masalalariga oid fikrlarini yoritib, uning g'oyalarining hozirgi ta'lim tizimi bilan bog'liqligini ko'rsatib bergan.

Nasafiyning ta'limga oid yondashuvini chuqur o'rganish orqali, uning ilm olish va shaxsiy komillik masalasiga katta ahamiyat bergani ma'lum bo'ladi.

Abu Nasr Forobiy (IX-X asr) buyuk faylasuf, olim va pedagog sifatida tanilgan.

2 <https://uz.wikipedia.org/wiki/Arastu>

3 <https://uz.wikipedia.org/wiki/Aflotun>

Uning ta'limga oid qarashlari falsafiy va ilmiy tafakkur bilan bog'liq bo'lib, asosiy g'oyalari quyidagi manbalarda yoritilgan:

a) "Fozil odamlar shahri"

Forobiyning eng mashhur asarlaridan biri bo'lib, unda ta'lim va tarbiya orqali mukammal jamiyat yaratish g'oyasi ilgari suriladi. Uning fikricha, ta'lim shaxsning aqliy rivojlanishiga xizmat qilishi kerak.

Ikkala mutafakkirning pedagogik yondashuvlarini qiyosiy o'rganish uchun quyidagi adabiyotlar muhim ahamiyat kasb etadi:

- I. Rafiqov o'z izlanishlarida Nasafiyning diniy ta'lim tamoyillari va Forobiyning ilmiy-tafakkurga asoslangan yondashuvlarini solishtirgan.

- Sharq mutafakkirlari pedagogik qarashlari (ilmiy monografiya)⁴ – unda Forobiy va Nasafiyning pedagogik tamoyillari haqida qiyosiy tahlil berilgan.

- Musulmon Sharqida ta'lim va tarbiya tarixi – bu kitobda Nasafiyning axloqiy tarbiya tamoyillari va Forobiyning ilmiy-falsafiy qarashlari o'zaro taqqoslangan.

Bugungi zamonaviy ta'lim tizimida Nasafiy va Forobiyning pedagogik qarashlaridan foydalanish imkoniyatlari quyidagilardan iborat:

- Ma'naviy tarbiya – Nasafiyning axloqiy tarbiyaga urg'u bergan qarashlari ta'lim jarayonida shaxsiy kamolot va tarbiya yo'nalishida qo'llanishi mumkin.

- Ilmiy tafakkur va tanqidiy fikrlash – Forobiyning ilmiy tafakkur va mantiqiy mushohadaga asoslangan ta'lim metodlari tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun muhimdir.

- Din va dunyoviy bilim uyg'unligi – Nasafiyning diniy ilmga bo'lgan e'tibori va Forobiyning ilmiy yondashuvi ta'lim tizimida uyg'un holda qo'llanishi lozim.

Burhoniddin an-Nasafiy va Abu Nasr

Forobiyning pedagogik qarashlari haqida yozilgan asarlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ularning ilmiy merosi nafaqat tarixiy ahamiyatga ega, balki bugungi zamonaviy ta'lim tizimi uchun ham foydali tamoyillarni o'z ichiga oladi. Nasafiyning diniy-ma'naviy ta'limga urg'u berishi hamda Forobiyning ilmiy tafakkur va falsafiy yondashuvni ta'limga joriy qilish g'oyalari pedagogika nazariyasini rivojlantirishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Shu sababli, mazkur olimlarning qarashlarini chuqur o'rganish va ularning tamoyillaridan zamonaviy ta'lim tizimida samarali foydalanish bugungi kun dolzarb vazifalaridan biridir.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Tadqiqot metodologiyasi har qanday ilmiy ishning asosini tashkil etib, uning mazmuni, maqsadi va natijalarining ilmiy asoslanganligi, ishonchliligi va amaliy ahamiyatini ta'minlaydi. Burhoniddin an-Nasafiy va Abu Nasr Forobiyning pedagogik qarashlarini qiyosiy tahlil qilishga bag'ishlangan ushbu tadqiqotda turli metodlar qo'llanib, muayyan ilmiy natijalarga erishishga harakat qilindi. Tadqiqot jarayonida tarixiy manbalar, falsafiy va pedagogik qarashlar, zamonaviy ta'lim tizimiga oid ilmiy adabiyotlar hamda ta'lim metodologiyasiga oid zamonaviy tadqiqotlardan keng foydalanildi.

Tadqiqot metodlari

Tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy usullar qo'llanildi:

a) Tarixiy-taqqosiy metod

Bu metod orqali Nasafiy va Forobiyning pedagogik tamoyillari tarixiy nuqtayi nazardan solishtirildi. Ularning qarashlari o'rta asrlar ta'lim tizimi bilan bog'lanib, jamiyat rivojiga ta'siri o'rganildi.

b) Qiyosiy tahlil usuli

Bu usul yordamida ikkala mutafakkirning pedagogik yondashuvlari o'zaro solishtirildi. Ularning o'xshashlik va farqlari aniqlandi va ta'lim tizimiga ta'siri o'rganildi.

c) Matnshunoslik (tekstologik) tahlil usuli
Nasafiy va Forobiyning ta'lim haqidagi

4 <https://uz.wikipedia.org/wiki/Monografiya>

fikrlarini chuqur o'rganish uchun ularning asarlari, xususan, "Aqoid an-Nasafiy", "Fozil odamlar shahri", "Ilmlarning kelib chiqishi" kabi manbalar asosida matnshunoslik tahlili olib borildi.

d) Sistemali tahlil metodi

Nasafiy va Forobiyning qarashlari faqat ta'lim bilan cheklanmasdan, ularning falsafa, axloq, huquq va diniy qarashlari bilan bog'lanib, tizimli yondashuv asosida o'rganildi.

e) Ilmiy-ta'limiy metod

Bu metod orqali ularning qarashlari zamonaviy ta'lim tizimiga qanday bog'lanishi mumkinligi o'rganildi.

Tadqiqotning amaliy ahamiyati

- Oliy va o'rta maxsus ta'lim muassasalarida pedagogika, falsafa va ta'limshunoslik fanlarini o'qitishda qo'llanishi mumkin.

- Madaniy-ma'rifiy muassasalarda Nasafiy va Forobiyning ta'limiy merosidan foydalanish imkoniyatlari yaratildi.

- Zamonaviy ta'lim metodikalarini boyitish maqsadida Nasafiy va Forobiyning yondashuvlari asosida yangi ilmiy-tadqiqot ishlari olib borish mumkinligi aniqlandi.

Tadqiqot metodologiyasi asosida olib borilgan tahlillar Burhoniddin an-Nasafiy va Abu Nasr Forobiyning pedagogik qarashlarining zamonaviy ta'lim tizimi uchun ham dolzarbligini ko'rsatdi. Ushbu yondashuvlar pedagogika va ta'limshunoslik bo'yicha yangi ilmiy tadqiqotlarga zamin yaratadi.

Muhokama va natijalar (Discussion and results). Burhoniddin an-Nasafiy va Abu Nasr Forobiyning pedagogik qarashlari ta'lim jarayonining turli jihatlarini qamrab olib, o'z davrida ijtimoiy-madaniy taraqqiyotga katta ta'sir ko'rsatgan. Tadqiqot davomida ularning pedagogik qarashlari qiyosiy tahlil qilinib, quyidagi muhim natijalarga erishildi.

a) Ta'limning maqsadi va ahamiyati

- Abu Nasr Forobiy ta'limni insonning mukammal hayotga erishish vositasi deb bilgan. Uning fikricha, ilm-fan va falsafa insoniyatning eng yuksak maqsadlariga erishishiga xizmat

qilishi lozim. U ta'limni nafaqat ma'naviy va axloqiy jihatdan, balki jamiyatni boshqarish va rivojlantirish vositasi sifatida ham ko'rgan.

- Burhoniddin an-Nasafiy esa ta'limning asosiy maqsadini insonning diniy-ma'naviy kamolotida deb bilgan. U ilmni diniy va dunyoviy jihatlariga ajratgan holda, diniy ilmlarni ustun qo'ygan va uni axloqiy komillikka erishish vositasi deb bilgan.

- Xulosa: Forobiy ta'limga falsafiy yondashib, uni inson aqliy salohiyatining yuksalish vositasi deb bilgan bo'lsa, Nasafiy uni insonning axloqiy va diniy jihatdan mukammal bo'lishiga xizmat qiluvchi vosita sifatida tushungan.

b) Bilim olish usullari va metodlari

- Forobiy ta'lim jarayonida mantiqiy tafakkur va falsafiy mulohazalarni asosiy o'rin tutgan. U bilish jarayonini tajriba, kuzatish va mushohada orqali shakllantirishni ta'kidlagan. Uningcha, ilmni egallashda falsafiy mantiq muhim ahamiyatga ega.

- Nasafiy esa ta'lim jarayonida an'anaviy islomiy bilim berish usullariga e'tibor qaratgan. U fiqh, tafsir va hadis ilmiga asoslangan ta'lim metodlarini afzal bilgan. Nasafiyning ilm olish jarayoniga yondashuvi islomiy ta'lim tamoyillariga asoslangan bo'lib, shogirdning ustozga sadoqat bilan bog'lanishi muhim sanalgan.

- Xulosa: Forobiyning yondashuvi ilmiy-mantiqiy tafakkurni rivojlantirishga asoslangan bo'lsa, Nasafiyning metodlari an'anaviy diniy ta'lim shakllariga tayanadi.

c) Axloq va tarbiya masalasi

- Forobiyning ta'limiy yondashuvi axloqiy tarbiyani ilmiy bilish bilan uyg'unlashtirishni taklif etadi. U jamiyatning mukammal bo'lishi uchun ta'lim berilgan insonlar to'g'ri axloqiy qadriyatlarni ham o'zlashtirishi kerakligini ta'kidlagan.

- Nasafiy axloqiy tarbiyani diniy ta'lim bilan bog'lagan. Uning qarashlarida shaxsning fazilatlarini shariat me'yorlariga muvofiq shakllanadi.

- Xulosa: Ikkala mutafakkir ham axloqiy

tarbiyani ta'limning ajralmas qismi deb bilgan, lekin Forobiyning axloqiy tarbiya haqidagi qarashlari falsafiy asosga ega bo'lsa, Nasafiy uni diniy-me'yoriy jihatdan tushuntirgan.

Tadqiqot davomida erishilgan asosiy natijalar quyidagilardan iborat:

1. Forobiyning pedagogik qarashlari falsafiy, ilmiy va ijtimoiy tamoyillarga asoslangan bo'lsa, Nasafiyning qarashlari diniy-ma'rifiy ta'lim asoslariga tayanadi.

2. Ikkala mutafakkir ham axloqiy tarbiyaning muhimligini ta'kidlagan, lekin ularning yondashuvlari turlicha bo'lgan:

o Forobiy axloqiy tarbiyani falsafiy tushunchalar orqali asoslagan.

o Nasafiy esa axloqiy tarbiyani diniy qadriyatlarga bog'liq holda tushuntirgan.

3. Forobiyning ta'lim metodlari zamonaviy ilmiy tadqiqot va falsafiy tafakkur asosida ta'lim berish tizimi bilan uyg'unlashadi, Nasafiyning metodlari esa diniy ta'lim tizimida dolzarbdir.

4. Forobiyning ilmiy merosi hozirgi kunda fan va falsafa rivojida, ta'lim tizimining innovatsion metodlarini ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi.

5. Nasafiyning ilmiy ta'lim borasidagi

qarashlari hozirgi diniy ta'lim tizimida qo'llanilib, islomiy an'anaviy ta'lim metodikasining asosiy qismini tashkil qiladi.

6. Forobiyning ta'lim haqidagi g'oyalari ko'proq dunyoviy ta'lim tizimi bilan bog'liq bo'lsa, Nasafiyning yondashuvi diniy-ma'naviy tarbiyaga urg'u beradi.

XULOSA

(Conclusion/

Recommendations). Burhoniddin an-Nasafiy va Abu Nasr Forobiyning pedagogik qarashlari inson kamoloti va jamiyat taraqqiyotiga qaratilgan bo'lib, ularning yondashuvlari turlicha bo'lsa-da, ta'lim va tarbiyaning ahamiyatini yuksak baholagan. Forobiy ilmiy tafakkur va mantiqiy mushohadani ta'kidlagan bo'lsa, Nasafiy diniy-ma'rifiy ta'limni asosiy yo'nalish deb bilgan.

Zamonaviy ta'lim tizimida Forobiyning tanqidiy fikrlashga asoslangan usullari hamda Nasafiyning axloqiy tarbiya va ustoz-shogird an'analarga urg'u beruvchi tamoyillari uyg'unlashtirilishi samarali natijalar berishi mumkin. Shu sababli, ularning pedagogik merosini chuqur o'rganish va amaliyotga tatbiq etish hozirgi ta'lim rivoji uchun muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Burhoniddin an-Nasafiy. Ilm va ta'lim mohiyati haqida risolalar – Buxoro: Ma'naviyat nashriyoti, 2010. 20-23 b.
2. Abduqodirov A. O'rta asr Sharq mutafakkirlarining pedagogik qarashlari – Toshkent: Fan, 2008. 45-47 b.
3. Forobiy, A. N. "Fozil shahar aholisining fikrlari haqida". – Toshkent: Fan, 1993. – 256 b.
4. Forobiy, A. N. "Aql ma'nolari haqida". – Toshkent: O'zbekiston, 1998. – 198 b.
5. Ismoilov, Z. "O'rta asr Sharq mutafakkirlari pedagogik qarashlari". – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2010. – 275 b.
6. Yo'ldoshev, M. "Forobiy va Sharq falsafasi". – Toshkent: Ma'naviyat, 2015. – 230 b.
7. Karimov, A. "Burhoniddin an-Nasafiy ilmiy merosi va uning pedagogik ahamiyati". – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2020. – 190 b.
10. Alimardonov, U. "Sharq mutafakkirlarining pedagogik qarashlari". – Buxoro: BuxDU nashriyoti, 2017. – 210 b.
11. Radjabov, O. "Forobiy falsafasi va uning ta'lim tizimidagi o'rni". – Toshkent: Fan, 2012. – 245 b.
12. Qosimov, H. "Burhoniddin an-Nasafiyning ta'lim va tarbiya haqidagi qarashlari". – Nasaf: Nasaf nashriyoti, 2019. – 180 b.

AR-ROZIY TA'LIMOTIDA AXLOQIY VA MA'NAVIY TARBIYA

SHAMURATOVA BARNO YUVBASAROVNA.

Abu Rayhon Beruniy nomidagi UrDU

“Sport o‘yinlari” kafedrası katta o‘qituvchisi

ANNOTATSIYA: Maqolada muallif Sharq mutafakkirlaridan biri bo‘lgan Abu Bakr Ar Roziy yosh avlod tarbiyasida mehr-oqibat, hurmat o‘qituvchilarning eng muhim vazifalaridan biri ekanligini ta’kidlaydi. Ustoz -murabbiy shogirdga mehribon va g‘amxo‘r insondir, chunki u o‘quvchilarga asosiy insoniy fazilatlar – poklik, ezgulik, iffat, odamiylik fazilatlarini targ‘ib qilgan.

Kalit so‘zlari: Xulq-atvor madaniyati, ma’naviy kamolot, ustoz-murabbiy, xushmuomalalik, sevgi, xatti-harakatlar, insonning ichki madaniyati.

Аннотация: В статье автор, Абу Бакр Ар Рази, один из восточных мыслителей, подчеркивает, что доброта и уважение являются одной из важнейших задач учителей в воспитании молодого поколения. Учитель-тренер - добрый и заботливый человек для ученика, ведь он научил учеников основным человеческим качествам - чистоте, доброте, целомудрию, человечности.

Ключевые слова: культура поведения, духовная зрелость, наставник, вежливость, любовь, поведение, внутренняя культура человека.

Annotation: The author of the state, who is a thinker of the Vostok, Abu Bakr Ar Razi, emphasizes the quality of one's own production, teaching goodness and respect and educating the rising generation. A teacher is a person who is good and zabotliv k ucheniku, potomu chto on nauchil uchenikov chelovecheskim kachestvam - purity, kindness, wisdom, humanity.

Key words: cultural behavior, spiritual maturity, teacher, kindness, love, behavior, inner culture of a person.

Jamiyatda komil insonni tarbiyalash zamonaviy ta’lim tizimining eng muhim vazifalaridan biridir. Bugun demokratik jamiyatimizda insonning o‘zi va jamiyat oldidagi shaxsiy mas’uliyati, burchi va ma’naviyati darajasi, shaxsning shakllanishi va ma’naviy kamoloti muhim ahamiyat kasb etadi. Ayrim axloqiy talablarning rivojlanishi bilan bir vaqtda, bugungi jamiyatda odamlarning hayotiy munosabatini tartibga solish har bir shaxs ongiga ana shu talablar va ular bilan bog‘liq bo‘lgan g‘oyalarni kiritishni taqozo etadi.

Zakariyo Ar-Roziy do‘stlik va mehr-oqibat, hurmat va mehr-oqibatni yaxshi davlatning asosiy belgilaridan biri deb biladi va bu fazilatlarga ega bo‘lishni insonning ruhi bilan bog‘liq farz, deb biladi: “Yaxshilikning yana bir belgisi davlat kishining do‘st,

hamroh va yordamchi bo‘lishga moyilligiga bog‘liq bo‘lib, ular doimo bir-birlarining ishlarida hokimiyatni talab qilishlari va har qanday vaziyatda ham bir-birlariga do‘stona munosabatda bo‘lishlari, bundan tashqari, bir-birlariga samimiy munosabatda bo‘lishlari kerak. Amrlar shunday bo‘lishi kerakki, u yaxshi fazilatlarni abadiylashtirib, insonni doimo ezgulik yo‘liga etaklaydi. Bunday muhabbat insonning ruhi bilan bog‘liq bo‘lib, undan hech qachon uzoqlashmaydi. Va bu sevgi har qanday yomonlikka yo‘l qo‘ymaydi. Uning shaxsiyati bilan sodir bo‘ladi. Ular bir-birisiz hayotni tasavvur qila olmaydi. Bu buyruqlarni amalga oshirish, avvalo, ularning dushman kuchlar bilan kurashi to‘g‘ri yakunlanishiga bog‘liq” (1).

Zakariyo Ar-Roziyning ta’kidlashicha, hayotning turli jabhalarida ustoz-murabbiy

shogirdga mehribon va g'amxo'r insondir, chunki u o'quvchilarga asosiy insoniy fazilatlar – poklik, ezgulik, iffat, odamiylik va hokazolarni targ'ib qiladi. Axloqiy-ma'naviy tarbiya masalalariga alohida e'tibor berib, odamlar hayotidagi qiyinchiliklarni yengish uchun foydali va qimmatli maslahatlar berdi. Ta'lim va tarbiya jarayonida mutafakkir sog'lom aqlni birinchi o'ringa qo'yib, so'ngra o'z aqli va donoligi asosida insonning barcha xatti-harakatlariga baho beradi. U o'qituvchi va murabbiylarga o'quvchilarning bilim olish yo'lida zerikmaslik va bezovta qilmaslik haqida tavsiyalar beradi.

Mutafakkir yosh avlod tarbiyasi o'qituvchilarning eng muhim vazifalaridan biri ekanligini ta'kidlaydi. O'qituvchi o'quvchini o'qitish va tarbiyalashda bor bilim va ko'nikmalarini ishga solishi kerak. Talabalar bilan muntazam suhbatlashib, ulardagi kamchiliklar va nomaqbul fazilatlarni ochib beradi, ularni bartaraf etish yo'llarini ko'rsatadi. Mutafakkir fikricha, o'qituvchi yetarli bilim va tarbiyaga ega bo'lishi va tarbiya ishlariga aralashmasligi, doimo o'quvchining psixologik jihatlarini hisobga olib, unga yaxshi munosabatda bo'lishi kerak. O'qituvchi yaqin va do'stona shaxs sifatida o'quvchining hayotiy holatidan muntazam xabardor bo'lishi kerak. Uning fikr va tavsiyalariga ko'ra, odamlar bir-biriga mehribon bo'lishi, o'zgacha inoyat va rahm-shafqatga ega bo'lishi kerak.

Zakariyo ar-Roziy har qanday martabaga erishish yaxshi aql va yaxshi xulq va yaxshi muomala bilan bo'lishini bilgan va martaba sohibishundayyo'ltutishni maslahat berganki, odamlarning nafratidan saqlansin. Bunday obro'-e'tiborni faqat yaxshi xulq-atvor va maqtovg'a loyiq xulq-atvor bilan egallash mumkinligi aniq. Darhaqiqat, o'qituvchi yoki murabbiyning o'z shogirdlaridan gina-kudrat saqlashi, uning shogirdlar va jamiyat o'rtasidagi obro'-e'tiborini pasaytirish oqilona emas. O'qituvchi avvalo o'zining xulq-atvori, xatti-harakati bilan, so'ngra so'zi

va ta'limoti bilan namuna bo'lishi kerak. Ma'lumki, har doim o'quvchilar o'z ustozini o'ziga xos tarzda baholaydi, o'qituvchining yuksak baho va hurmatga sazovor bo'lish yo'llarini ko'rsatib o'tadi (2).

Xulq-atvor madaniyati ko'p jihatdan axloq qoidalari bilan chambarchas bog'liq. Masalan, odoblilik, diqqatlilik, xushmuomalalik, tartib-intizomning ko'plab aniq qoidalarining asosini jamiyatimizning axloqiy yo'nalishi: ijtimoiy insonparvarlik, jamoaviylik, do'stlik, do'stlik, o'z qilmishi uchun mas'uliyatni his qilish tashkil etadi. Bola asta-sekin axloqiy nuqtai nazardan qoidalarga rioya qilish zarurligini tushuna boshlaydi. Bilim, malaka, va'dalarning birligi yetuk axloqni egallashga, shaxsning muayyan sifatlarini shakllantirishga sababdir. Doim odobli, yordamchi va intizomli bo'lish uchun odoblilik, intizomlilik, donolik fazilatlarini o'rganish kerak. Bolaning o'z xulq-atvorini tushunishi asta-sekin o'qituvchining rahbarligi ostida, kollektiv jamoatchilik fikri ta'sirida sodir bo'ladi.

Kishi o'z fe'l-atvorini to'g'rilab, o'zini yaxshi tutishi, odamlarning ozoridan qutuladi, hurmatga sazovor bo'ladi. Poklik tufayli inson yomonlikdan omon qoladi. Kishi xalqqa targ'ibot qilsa, ularga rahm-shafqat ko'rsatsa, obro'si ko'tariladi (3). Aytish joizki, Zakariyo ar-Roziy o'zining tibbiy, falsafiy va tabiatshunoslikka oid asarlarida hamisha aql, odob, me'yor va odobga rioya qilish haqida gapiradi. Shu o'rinda uning qarigan chog'ida ko'r bo'lib qolganida mazax qilayotgan hasadgo'y xalqiga dono va odobli javobini eslaymiz. U birinchi davr olimi bo'lgani va shu bilan birga ilmiy haqiqatni anglash va bayon etish yo'lida har qanday murosa va kelishuvdan xoli bo'lgani uchun hasadgo'y qoralovchilar uni ko'rliigi noto'g'rilik jazosi, deb qoraladilar. Ilmiy g'oyalarini ko'zlari ko'r emas, lekin savodsiz bemorlarini ko'rishdan charchagan, nodon odamlarni yana ko'rishni istamasligini ibratli javob beradi. Fan va adabiyot doirasida qanday

qisqa va aniq javob, bu juda ko'p ma'noni o'z ichiga oladi. Dushmanlar va hasadgo'ylarga bunday munosabat kelajak avlodlar uchun saboq bo'lib, o'qituvchilarga qattiqqo'l va tajovuzkor bo'lish o'rniga, muloyim va sekin javob berish, hatto raqib ham ko'tara olishi mumkinligidan unumli foydalanishga o'rgatadi.

Xulq-atvor madaniyati insonning ichki madaniyati, estetik talablari, umumiy qabul qilinadigan odatlari bilan chambarchas bog'liq. Ichki madaniyat ko'p jihatdan insonning tashqi xulq-atvorini belgilab beradi, lekin tashqi xulq-atvori nuqtai nazaridan u ichki madaniyatga ham ta'sir qiladi – insonni bosiq, botiniy aqlli, o'zini tuta oladigan bo'lishga majbur qiladi. Tashqi ko'rinishga befarqlik, qo'pollik, e'tiborsizlik, qo'pollik asta-sekin odamning tegishli salbiy fazilatlarini shakllantiradi. Shuning uchun bolalarni erta yoshdanoq madaniy xulq-atvor qoidalari va ularni amalga oshirish odatlari haqidagi bilimlar bilan qurollantirish kerak.

Bolaning shaxsiy munosabatlar tajribasi hali ham juda yomon, bola ko'pincha o'zini qachon, qaerda va qanday tutish kerakligini bilmasligi uchun qo'pollik qiladi. Ko'pincha bolalar o'z ota-onalari, ular uchun hurmatli kattalarning xatti-harakatlarini kuzatib boradilar va ularga taqlid qilish orqali odobli

xatti-harakatlar qoidalarini o'rganadilar. Biroq, bolalarning o'z xatti-harakatlari va xatti-harakatlarini tushunishlari foydali ijtimoiy ko'nikmalar va axloqiy xulq-atvor qoidalarining odatlarini shakllantirishning zarur shartidir. Inson jamiyatga, jamoaga, boshqa odamlarga faqat ana shu xulq-atvori bilan to'la ongli javob bera oladi, uning ma'nosini jamiyat manfaati va zaruriyati nuqtai nazaridan tushunadi va baholaydi. Madaniy xulq-atvor inson xatti-harakatlari va xatti-harakatlarining yuqori va nozik darajasi bo'lib, ularning takomillashuvi hayotning turli sohalarini faoliyatida namoyon bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda xulq-atvor madaniyati hayotning barcha sohalarini o'z ichiga oladi, jumladan nutq madaniyati, shaxsning tashqi ko'rinishi, o'zaro munosabatlar madaniyati, madaniy mehnat va boshqalar uning ko'rsatkichlari hisoblanadi. Xulq-atvor madaniyati insonning ichki madaniyati, estetik ehtiyojlari, umume'tirof etilgan tendensiyalari va odatlari bilan chambarchas bog'liq. Ichki madaniyat ko'p jihatdan insonning tashqi xulq-atvorini belgilab bersa, tashqi xulq-atvor nuqtai nazaridan u ichki madaniyatga ham ta'sir ko'rsatib, insonda bosiqlik, tushunish, o'zini tuta bilish xususiyatlarini shakllantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Komili, A.Sh. Fizika Abubakra ar-Razi / A.Sh. Komili. - M.: MBA, 2014. - 121 s.
2. Djuraeva N.N. Antropologiya Abu Bakra ar-Razi : dissertatsiya ... kandidata filosofskix nauk. - Dushanbe, 2021. - 159 s.
3. Komilov, A.Sh. Fizika ar-Razi i Ibn Sinı / A.Sh. Komilov. - M.: MGU, 1999. - 160 s.
4. Olimov K., Askardaev K. Abu bakr Zakariyai Rozi– Donishmandi jahonshumul. – Dushanbe, 2016.

OLIV TA'LIMDA RAQAMLI TRANSFORMATSIYA: RAQAMLI TA'LIMNI KUCHAYTIRISHNING O'ZIGA HOS YO'NALISHLARI

AKMALOVA AZIZA NAJMIDDINOVNA
O'zMU tayanch doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarida raqamli transformatsiyani samarali amalga oshirish uchun zarur bo'lgan strategik yondashuvlar va tuzilmalardagi o'zgarishlar tahlil qilinadi. Mualliflar zamonaviy amaliyotlar va kelajakdagi yo'nalishlarni o'rganib, ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalarni joriy etishning samaradorligini oshirishga xizmat qiladigan konseptual doirani taklif etadilar. Ushbu yondashuv oliy ta'lim muassasalariga raqamli o'qitish va ta'lim jarayonlarini yanada innovatsion va samarali qilish imkoniyatini yaratadi.

Kalit so'zlar: raqamli ta'lim, transformatsiya, oliy ta'lim, texnologiya, usul, model.

Abstract: This article analyzes the strategic approaches and structural changes necessary for the effective implementation of digital transformation in higher education institutions. The authors, examining current practices and future directions, propose a conceptual framework that will serve to increase the effectiveness of the implementation of digital technologies in the educational process. This approach will enable higher education institutions to make digital teaching and learning processes more innovative and effective.

Keywords: digital education, transformation, higher education, technology, method, model.

KIRISH

Oliy ta'lim tizimi hozirda raqamli transformatsiya (RT) davrini boshdan kechirmoqda. Ta'lim texnologiyalari va raqamli platformalar endilikda qo'shimcha vosita emas, balki o'qitish va o'rganish jarayonining ajralmas qismiga aylangan. COVID-19 pandemiyasi bu jarayonga kuchli turtki bo'lib, universitetlar, kollejlari, o'qituvchilar va talabalarni qisqa muddatda onlayn ta'limga o'tishga majbur qildi [1]. Ba'zilar bu o'zgarishga oldindan tayyor edi, boshqalari esa tezlik bilan moslashishga majbur bo'ldi.

Ushbu maqolada oliy ta'lim muassasalarida raqamli transformatsiyaning joriy amaliyotlari va istiqbollari tahlil qilinadi. Mualliflar strategik qarorlar qabul qilish va tizimli o'zgarishlarni amalga oshirishga xizmat qiladigan konseptual doirani taklif etib, raqamli ta'lim va o'qitish samaradorligini oshirish yo'llarini

ko'rib chiqadilar. Ushbu yondashuv ta'lim muassasalariga texnologiyalardan yanada ongli va samarali foydalanish, raqamli pedagogikani rivojlantirish va ta'lim jarayonlarini kelajak talablariga moslashtirish imkonini beradi.

Raqamli transformatsiyaning ta'rifi

Ta'lim loyihachilari, pedagogika va ta'lim texnologiyalari bo'yicha mutaxassislar sifatida biz oliy ta'lim kontekstida raqamli transformatsiyani (RT) quyidagicha ta'riflaymiz: raqamli texnologiyalardan foydalanish orqali ta'lim jarayonini tubdan yaxshilash, o'qituvchi va talabalar tajribasini boyitish hamda yangi pedagogik modellarni shakllantirish. Bu jarayon huquqiy, rejalashtirish, hamkorlik va qo'llab-quvvatlash mexanizmlari orqali amalga oshiriladi.

Bizning ta'rifimiz mavjud tadqiqotlarga hamda Gregory Vialning 2019-yildagi RT bo'yicha ta'rifiga asoslanadi. Shuningdek,

u EDUCAUSE tomonidan taqdim etilgan RT ta'rifiga ham mos keladi: "Raqamli transformatsiya – bu muassasaning faoliyati, strategik yo'nalishlari va qadriyatlarini o'zgartiruvchi, yangi ta'lim va operatsion modellarni shakllantirishga imkon beruvchi chuqur va muvofiqlashtirilgan madaniy, mehnat jamoasi va texnologik o'zgarishlar majmuasi"[2].

Raqamli transformatsiya aynan raqamli texnologiyalar tomonidan ilgari suriladi va unga asoslanadi. Bu jarayon ta'lim tizimini sezilarli darajada o'zgartiradi. RT bilan hamnafas bo'lish oliy ta'lim muassasalariga samarali ishlash, raqamli dunyoda raqobatbardosh bo'lish va talabalarni zamonaviy raqamli mehnat bozoriga tayyorlash imkonini beradi.

ASOSIY QISM

Oliy ta'limda raqamli ta'lim uchun RT modelini shakllantirish

Universitet professorlari va ta'lim texnologiyalari bo'yicha tadqiqotchilar sifatida biz oliy ta'lim muassasalarida RTning qanday kechayotganiga bevosita guvoh bo'ldik. Ushbu maqolada biz oliy ta'lim tizimida RT jarayonini amalga oshirishga yo'naltirilgan maxsus modelni taklif qilamiz.

Gregory Vial tadqiqotlariga ko'ra, RT muvaffaqiyatli bo'lishi uchun tashkilotda quyidagi to'rtta asosiy sohada chuqur o'zgarishlar zarur: tashkiliy tuzilma, tashkiliy madaniyat, rahbarlik yondashuvlari

va xodimlarning roli hamda malakasi [3]. Bizning oliy ta'limda raqamli ta'limga moslashtirilgan RT modelimiz ushbu to'rtta sohani quyidagi yettita asosiy yo'nalishda tahlil qiladi:

Raqamli ta'lim texnologiyalari – o'qitish jarayonida zamonaviy raqamli vositalardan samarali foydalanish.

O'qitish formatlari – an'anaviy, onlayn va gibrid ta'lim usullarini uyg'unlashtirish.

Kadrlar va texnik qo'llab-quvvatlash xizmatlari – pedagog va texnik xodimlarni tayyorlash va rivojlantirish.

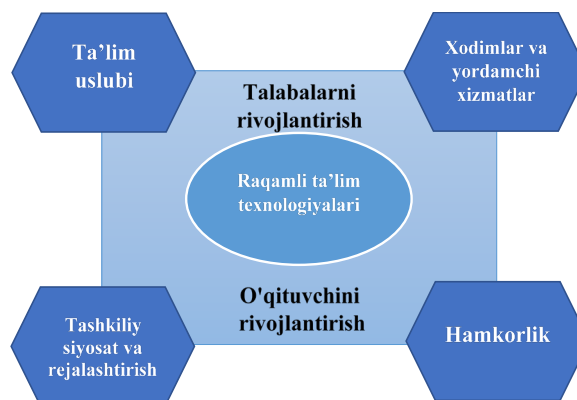
Tashkiliy huquqiy va strategik rejalashtirish – raqamli transformatsiyani qo'llab-quvvatlovchi muhim qarorlarni ishlab chiqish.

O'qituvchilar malakasini oshirish – pedagoglarning raqamli ta'lim muhitiga moslashuvini ta'minlash.

Talabalar raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish – ularning zamonaviy ta'lim jarayoniga tayyorligini oshirish.

Hamkorlik va tarmoq aloqalari – oliy ta'lim muassasalari, sanoat va ta'lim texnologiyalari sohasidagi mutaxassislar o'rtasida hamkorlikni kengaytirish.

Ba'zi universitetlar RTning faol bosqichida bo'lsa, boshqalari endigina bu jarayonga kirishmoqda. Taklif etilayotgan model esa turli bosqichlarda turgan ta'lim muassasalariga mos keladigan yo'l xaritasini taqdim etadi (1-rasm).

1-rasm. Oliy ta'limda raqamli ta'lim uchun raqamli transformatsiya modeli

1. Raqamli ta'lim texnologiyalari

Raqamli transformatsiya (RT) zamonaviy raqamli texnologiyalarga asoslanib, ular oliy ta'lim muassasalarida ta'lim va o'qitish jarayonining ajralmas qismiga aylanmoqda [4]. Ushbu texnologiyalar dars jarayonlarini samarali tashkil etish, o'quvchilarni faol jalb qilish va o'qitish usullarini takomillashtirish imkonini beradi. Biroq, raqamli ta'limning to'laqonli joriy etilishi uchun zarur infratuzilmani rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Quyida oliy ta'lim tizimida keng qo'llanilayotgan asosiy raqamli texnologiyalar tahlil qilinadi.

- Ta'lim jarayonini boshqarish tizimlari (LMS)

LMS (Learning Management System) – ta'lim jarayonini tashkil etish va boshqarish uchun mo'ljallangan dasturiy platforma bo'lib, u orqali barcha kurs materiallari, dars modullari va topshiriqlar saqlanadi. O'qituvchilar ushbu tizim yordamida e'lonlar joylashtirishi, talabalar bilan muloqot o'rnatishi, darslarni tashkil etishi, topshiriqlarni tekshirib, baholash jarayonlarini yuritishi mumkin.

- Sinxron ta'lim texnologiyalari

Sinxron texnologiyalar real vaqt rejimida onlayn darslarni tashkil etish imkonini beradi. Bunday texnologiyalar tarkibiga video va audio aloqalar, chat, ekran almashish, so'rovlar o'tkazish, virtual doskalar va kichik guruhlarda ishlash uchun alohida xonalar (breakout rooms) kiradi. Ushbu vositalar masofaviy ta'lim jarayonida interaktivlikni saqlash va talabalar bilan jonli muloqotni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi [5].

- Multimedia texnologiyalari

Multimedia resurslari o'quv jarayonini yanada qiziqarli va interaktiv qilishga yordam beradi. Ular tarkibiga audio, video va interaktiv elementlar kirib, mikro-ma'ruzalar, laboratoriya ishlarini tushuntirish, yo'riqnomalar va vizual

materiallar tayyorlash uchun ishlatiladi [6]. Ba'zi multimedia dasturlari ochiq manba sifatida bepul foydalanishga taqdim etilgan bo'lsa, ba'zilar esa tijorat asosida sotib olinadi. Ko'pgina multimedia vositalari LMS tizimiga integratsiya qilinib, ta'lim jarayonida qulay foydalanish imkonini yaratadi.

- Hamkorlik uchun onlayn platformalar

Veb va bulut texnologiyalariga asoslangan matn muharrirlari, taqdimot dasturlari, interaktiv doskalar va ijtimoiy hamkorlik platformalari talabalar va o'qituvchilarga birgalikda ishlash imkonini beradi. Bu texnologiyalar orqali talabalar o'zaro hamkorlik qilib, guruh topshiriqlarini bajarishlari va real vaqt rejimida muloqot qilishlari mumkin.

- Bulut texnologiyalari

Hozirgi kunda oliy ta'lim muassasalari bulutli xizmatlardan keng foydalanmoqda. O'qituvchilar va talabalar fayllarini bulutli saqlash platformalarida joylashtirib, istalgan vaqtda va istalgan joydan ularga kirish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Bu esa ularga ish yoki o'qish joyiga bog'lanib qolmaslik imkoniyatini yaratadi.

- Rivojlanayotgan texnologiyalar

Sun'iy intellekt (AI), kengaytirilgan reallik (XR), qo'shimcha reallik (AR), virtual reallik (VR) va ma'lumotlarni tahlil qilish texnologiyalari raqamli ta'lim jarayonini yanada takomillashtirish va ta'lim tajribasini interaktiv qilish uchun keng qo'llanilmoqda. Ushbu texnologiyalar yordamida o'quv jarayoni shaxsiylashtirilgan bo'lib, talabalar uchun moslashtirilgan o'quv resurslari va ilg'or o'qitish usullari ishlab chiqiladi [7].

Bu raqamli ta'lim va o'qitishda qo'llanilishi mumkin bo'lgan barcha texnologiyalarni o'z ichiga olgan to'liq ro'yxat emas. Texnologiya rahbarlari har bir texnologiyaning natijalarini baholab, uning sifatini va xarajatlarini tahlil qilgan holda, uni oliy ta'lim muassasasiga joriy etish

masalasini ko'rib chiqishlari lozim. Bundan tashqari, raqamli ta'lim jarayonini samarali tashkil etish uchun mavjud texnologik infratuzilmaning yetarliligini baholash ham muhim ahamiyat kasb etadi [8].

2. Ta'lim shakllari (O'quv uslublari)

Zamonaviy ta'lim jarayoni turli xil o'qitish uslublari orqali tashkil etilishi mumkin. Agar oliy ta'lim muassasalari bir nechta o'quv shakllarini taklif etsa, talabalar o'z ehtiyojlariga mos keladigan uslubni tanlash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Quyida keng tarqalgan ta'lim shakllari bayon etiladi:

An'anaviy texnologik qo'llab-quvvatlangan ta'lim Bu uslubda darslar to'g'ridan-to'g'ri auditoriyada o'tiladi, lekin o'quv jarayonini samarali tashkil etish uchun texnologiyalardan foydalaniladi.

Gibrid (aralash) ta'lim Mazkur uslub an'anaviy (auditoriyada) va onlayn ta'limni uyg'unlashtiradi. Bu orqali talabalar darslarga joylashuv va sharoitlariga qarab qatnashish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Asinxron onlayn ta'lim Bu ta'lim shaklida barcha darslar onlayn rejimda o'tiladi, lekin talabalar real vaqt rejimida qatnashishni talab

qilmaydi. Ular materiallarni o'zlariga qulay vaqtda o'rganishlari mumkin.

Sinxron onlayn ta'lim Bu uslubda darslar real vaqt rejimida onlayn tarzda o'tiladi. Talabalar virtual muhitda o'qituvchi va guruhdoshlar bilan bir vaqtda muloqot qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Bikronik onlayn ta'lim Bu uslub asinxron va sinxron ta'limni uyg'unlashtiradi [9]. Talabalar darslarning bir qismini o'zlariga qulay vaqtda mustaqil o'rganishlari, qolgan qismini esa real vaqt rejimida o'qituvchi bilan birga o'tishlari mumkin.

HyFlex (moslashuvchan gibrid) ta'lim Bu eng moslashuvchan ta'lim shaklidir. Talabalar har bir dars uchun o'z ehtiyoj va sharoitlariga qarab auditoriyadagi yoki onlayn formatni tanlashlari mumkin [10]. Bu uslub aralash ta'limga o'xshash bo'lsa-da, talabalar uchun yanada ko'proq erkinlik yaratadi.

Barcha ta'lim shakllarida raqamli texnologiyalar muhim rol o'ynaydi. An'anaviy texnologik qo'llab-quvvatlangan ta'limda texnologiyalar nisbatan kamroq ishlatilsa-da, qolgan beshta uslub asosan raqamli o'qitish va o'rganishga tayanadi (1-jadval).

1-jadval.

Ta'lim shakllari (O'quv uslublari)

Modallik xususiyatlari	Talabalar shaharchasida (texnologik takomillashtirilgan)	Gibrid / Aralashtirilgan	Onlayn asinxron	Onlayn sinxron	Onlayn bixron	HyFlex
O'qitish va o'rganish jismoniy sinfda sodir bo'ladi	X	X				X
O'qitish va o'rganish virtual muhitda sodir bo'ladi		X	X	X	X	X
O'qitish va o'rganish real vaqtda sodir bo'ladi	X	X		X	X	X
O'qitish va o'rganish raqamli texnologiya infratuzilmasini talab qiladi	X	X	X	X	X	X
O'qitish va o'rganish raqamli yordamni talab qiladi	X	X	X	X	X	X

Ko'plab ta'lim muassasalari va dasturlar onlayn kurslarni taklif etgani sababli, talabalar uchun tanlov imkoniyatlari yanada kengaymoqda. Endilikda ular darslarni istalgan joyda va istalgan vaqtda o'qish hamda ta'lim dasturlarini masofaviy shaklda yakunlash imkoniyatiga ega. Oliy ta'lim rahbarlari, o'qituvchilar va talabalar raqamli ta'limning samaradorligi hamda natijadorligini sinovdan o'tkazib, uning imkoniyatlarini o'rgandilar. Bugungi kunda ko'plab ta'lim muassasalari ushbu ta'lim va o'qitish modellarini joriy etishga tayyor, garchi ba'zi sohalarida ular hali rivojlanish bosqichida bo'lsa ham.

3. Kadrlar va qo'llab-quvvatlash xizmatlari

Turli ta'lim shakllarida raqamli o'qitish va o'rganishning kengayib borishi oliy ta'lim muassasalarida qo'llab-quvvatlovchi xizmatlar va malakali kadrlar tarkibiga qo'shimcha investitsiyalar kiritishni talab etadi[11]. Raqamli ta'lim jarayonining muvaffaqiyatli tashkil etilishi uchun zarur bo'lgan asosiy kadrlar va qo'llab-quvvatlash xizmatlari quyidagicha:

- Ta'limni loyihalash

Oliy ta'lim muassasalari so'nggi yillarda o'quv kurslarini loyihalash bo'yicha mutaxassislar va texnologiya ekspertlarini avvalgidan ko'ra ko'proq ishga jalb qilmoqda. Ta'lim boshqaruvchilari va professor-o'qituvchilar ta'lim loyihachilarining raqamli ta'limni samarali tashkil etish borasidagi tajribasini tobora ko'proq qadrlashmoqda [12]. Ushbu mutaxassislar pedagoglar bilan hamkorlikda turli o'quv shakllari uchun samarali kurslarni ishlab chiqishda ishtirok etadilar.

- Texnik qo'llab-quvvatlash mutaxassislari

Agar oliy ta'lim muassasasi raqamli ta'limni kengaytirs, mavjud tarmoqlarni barqaror ishlashini ta'minlash va zamonaviy

texnologiyalarni boshqarish uchun qo'shimcha kadrlar zarur bo'ladi. Aksariyat universitet va institutlarda texnik qo'llab-quvvatlash xizmatlari mavjud bo'lsa-da, raqamli ta'lim hajmining ortishi natijasida talabalar va o'qituvchilar uchun 24/7 rejimida xizmat ko'rsatish zarurati yuzaga kelmoqda. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, professor-o'qituvchilar tezkor va individual texnik yordam ko'rsatilishini istashadi [13].

- Akademik va talabalarni qo'llab-quvvatlash xizmatlari

Talabalar ilmiy faoliyatlarini samarali davom ettirishlari uchun ularga kutubxona resurslari va ilmiy-yozma ishlarni bajarish markazlariga kirish imkoniyati yaratilishi kerak. Bundan tashqari, talabalar uchun ro'yxatdan o'tish, akademik maslahat olish, o'qish strategiyalarini shakllantirish kabi xizmatlar ham raqamli ta'limda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, raqamli ta'lim olishda qiyinchiliklarga duch kelgan talabalar tegishli yordam xizmatlaridan foydalanish imkoniyatiga ega bo'lishlari lozim.

- Rag'batlantirish va e'tirof etish

Professor-o'qituvchilarning raqamli ta'lim sohasida innovatsiyalar joriy etish bo'yicha tashabbuslari munosib e'tirof etilishi va rag'batlantirilishi kerak. Moliya ko'rinishidagi mukofotlar, dars yuklamasini qisqartirish va boshqa imtiyozlar pedagoglarga yangi texnologiyalarni o'z kurslariga integratsiya qilish imkoniyatini yaratadi [14].

Qo'llab-quvvatlash tizimi, xizmatlar, rag'batlantirish va e'tirof etish professor-o'qituvchilarning raqamli ta'lim sohasidagi innovatsion usullarni joriy etishiga turtki bo'ladi.

4. Tashkiliy huquqlar va rejalashtirish

Raqamli transformatsiya (RT) jarayonlarini amalga oshirishda oliy ta'lim muassasalari rahbarlari raqamli o'qitish va

o'rganish tashabbuslarini ilgari surishga, shuningdek, umumiy ta'lim jarayonini qo'llab-quvvatlashga tayyor bo'lishlari lozim. Ta'lim sohasidagi yetakchilar qaror qabul qilish jarayonida ilmiy tadqiqotlarga asoslangan yondashuvlardan foydalanishlari va raqamli ta'lim innovatsiyalarini barcha jarayonlarga, jumladan, pedagoglarning lavozimga ko'tarilishi va ilmiy unvonlar berilishiga tatbiq etishlari zarur.

- **Miyyoriy huquqlar va standartlar**

Oliy ta'lim muassasalarida raqamli ta'limni samarali yo'lga qo'yish uchun tegishli siyosat va standartlar ishlab chiqilishi lozim. Boshqaruv vakillari o'quv yuklamasi, talabalarning qabul mezonlari hamda ta'lim sifatini baholash standartlari kabi turli siyosatlarni e'tiborga olishlari kerak. Masalan, raqamli ta'lim sifatini aniqlash uchun baholash vositalari yangitdan ishlab chiqilishi yoki mavjud tizimlar takomillashtirilishi zarur.

- **Strategik rejalashtirish**

Strategik rejalashtirish – bu tashkilot maqsadlariga erishish uchun strategiyani belgilash va unga erishish uchun zarur resurslarni taqsimlash jarayonidir. Universitet va institut rahbarlari raqamli transformatsiyani strategik rejalashtirish jarayoniga integratsiya qilishi hamda professor-o'qituvchilarning ushbu o'zgarishlarni qo'llab-quvvatlashini ta'minlashi lozim [15].

- **Moliyalashtirish modellarini ko'rib chiqish**

Turli ta'lim shakllari uchun samarali moliyalashtirish modellarini ishlab chiqish muhim ahamiyatga ega. Onlayn kurslar talabalar uchun o'quv jarayonini moslashuvchan qiladi va shu bilan birga, universitetlarga kampusdagi resurslardan foydalanish uchun olinadigan to'lovlarni farqlash imkonini beradi.

- **Teng imkoniyatlar yaratish**

Pandemiya sharoitida talabalar orasidagi raqamli texnologiyalar va internetga kirish

imkoniyatidagi nomutanosibliklar yaqqol namoyon bo'ldi. Shuning uchun oliy ta'lim muassasalari talabalar raqamli kurslarda ishtirok etishlari uchun zarur texnik jihozlar (kompyuter, dasturiy ta'minot) va barqaror internet ulanishiga ega bo'lishlarini ta'minlashlari shart. Shuningdek, kurs materiallari aqliy va jismoniy imkoniyatlari cheklangan talabalar uchun ham qulay bo'lishi lozim. Shu sababli, raqamli tengsizlikni kamaytirishga qaratilgan siyosat va rejalashtirish choralari muhim ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, raqamli ta'limni rivojlantirish uchun yangi siyosat va standartlarni joriy etish zarur. Boshqaruv vakillari va pedagoglar raqamli ta'limga oid moliyalashtirish, kadrlar ta'minoti, texnologik infratuzilma va mavjud siyosat bilan bog'liq har qanday nomutanosibliklarni qayta ko'rib chiqishlari lozim.

5. O'qituvchilarni rivojlantirish

Pandemiya boshlanganida, onlayn ta'limga endigina kirib kelgan o'qituvchilar qisqa vaqt ichida yangi usullarga moslashishga majbur bo'ldilar. Ularning aksariyati raqamli ta'lim bo'yicha kasbiy rivojlanish dasturlarida ishtirok etishga ehtiyoj sezdi. Raqamli transformatsiya (RT) jarayoni davom etar ekan, professor-o'qituvchilarning ehtiyojlariga mos ravishda o'qitish va rivojlantirish imkoniyatlarini kengaytirish lozim. Ushbu resurslar o'qituvchilarning pedagogik va texnologik ko'nikmalarini rivojlantirishga, shuningdek, inklyuziv ta'lim, intellektual mulk huquqlari va onlayn ta'limning ilg'or amaliyotlari haqidagi bilimlarini oshirishga qaratilgan.

- **Pedagogik va texnologik ko'nikmalar**

O'qituvchilarni o'z pedagogik va texnologik mahoratini rivojlantirish, shuningdek, dars mazmunini raqamli ta'limga integratsiya qilish imkoniyatiga ega bo'lishlari kerak. O'qituvchilarni rivojlantirish bo'yicha

mutaxassislar raqamli ta'lim bo'yicha turli treninglar o'tkazishni davom ettirishlari lozim.

- O'qituvchilarning qarashlari

O'qituvchilarning raqamli ta'limga bo'lgan munosabati asta-sekin o'zgarib, ishonchsizlikdan ijobiy qabul qilishga o'tmoqda. Kasbiy rivojlanish dasturlari ushbu jarayonni qo'llab-quvvatlashi va o'qituvchilarga texnologiya hamda raqamli ta'limga ijobiy yondashuvni shakllantirishda yordam berishi kerak. Bundan tashqari, o'qituvchilar o'z pedagogik falsafalarini raqamli ta'lim metodlari bilan uyg'unlashtirishga o'rganishlari lozim [16].

- Inklyuzivlik va kirish imkoniyatlari

Jismoniy va aqliy imkoniyatlari cheklangan talabalar uchun moslashtirilgan kurslar ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi. O'qituvchilar o'z raqamli kurslarini barchaga qulay va tushunarli tarzda loyihalashtirishga tayyor bo'lishlari kerak. Bunday moslashuv qo'shimcha vaqt va resurslarni talab qiladi, shuningdek, rahbariyat, texnik qo'llab-quvvatlash xizmati (masalan, subtitrlar yaratish), va dars dizayni bo'yicha mutaxassislardan yordam talab etiladi [17].

- Intellektual mulk huquqlari va mualliflik huquqi

Onlayn ta'lim jarayonida professor-o'qituvchilar elektron materiallarning mualliflik huquqlari va intellektual mulk qonunlarini chuqurroq o'rganishlari va ularga rioya qilishlari lozim. Buning uchun ularga tegishli resurslar va maslahat xizmatlari taqdim etilishi kerak.

Pandemiya davrida ko'plab o'qituvchilar raqamli ta'limga tez moslashishga majbur bo'ldilar va onlayn ta'lim tamoyillarini to'liq qo'llashga yetarlicha vaqt topa olmadilar. Raqamli ta'limning ilg'or metodlarini chuqurroq o'rganish va ulardan foydalanish, onlayn kurslarning sifatini yanada oshirishga

xizmat qiladi.

6. Talabalarning rivojlanishi

Raqamli ta'lim talabalar uchun turli o'quv uslublarida bilim olish imkoniyatini yaratadi. Bu esa ularni kelajakdagi mehnat bozori talablariga tayyorlashga yordam beradi, chunki aksariyat kasblar raqamli bilim va ko'nikmalarni talab qiladi.

- Kompyuter va internetdan foydalanish

Talabalar raqamli ta'limdan samarali foydalanishlari uchun kompyuter va internetga ega bo'lishlari zarur. Garchi ko'plab talabalar ushbu vositalarga ega bo'lsa ham, raqamli tafovut hanz mavjud. Shu sababli, o'qituvchilar va ta'lim muassasalari rahbariyati talabalar ta'lim olishdan avval ularning raqamli texnologiyalarga kirish imkoniyatlarini inobatga olishlari lozim.

- Vaqtni boshqarish va o'z-o'zini tartibga solish

Raqamli ta'limning asosiy afzalliklaridan biri – uning moslashuvchanligidir. Biroq bu, o'z navbatida, talabalar uchun mustaqil ta'lim olish, vaqtni to'g'ri boshqarish va samarali o'rganish strategiyalariga ko'proq tayanishni talab qiladi. Masalan, talabalar o'z vaqtlarini rejali taqsimlash, chalg'ituvchi omillarni kamaytirish va topshiriqlarni oxirgi daqiqaga qoldirmaslik ko'nikmalarini rivojlantirishlari kerak [18].

- O'quv materiallari va inson omili

Talabalar turli xil formatdagi materiallardan (matn, audio, video) o'rganish qobiliyatiga ega bo'lishlari lozim. O'qituvchilar tomonidan taqdim etilgan ma'ruzalar, podkastlar va muhokamalar orqali ta'lim olishlari uchun ular ushbu materiallar bilan faol ishlashni o'rganishlari zarur. Shuningdek, raqamli muhitda o'z o'qituvchilari, tengdosh va ta'lim mazmuni bilan interaktiv muloqot qilish ko'nikmasini shakllantirish muhimdir.

- Yordam olish

Raqamli ta'limda talabalar o'zaro

masofada joylashgan bo'lishi mumkin, shu sababli ularga kerakli vaqtda yordam so'rash va topa olish imkoniyati yaratilishi lozim. Yordam texnik qo'llab-quvvatlash markazi yoki bevosita o'qituvchi tomonidan taqdim etilishi mumkin.

- Jamoatchilik hissini shakllantirish

Talabalar o'zaro muloqot qilish va jamiyat hissini shakllantirish imkoniyatiga ega bo'lishlari kerak. Buning uchun onlayn orientatsiya mashg'ulotlari, talabalar o'rtasida ijtimoiy uchrashuvlar va muhokamalar tashkil etish muhimdir. Jamoatchilik hissi talabalarni ta'lim jarayonida faol ishtirok etishga va bog'lanishda qolishga yordam beradi [19].

Raqamli ta'lim muhitida talabalar uchun texnologik resurslar, vaqtni samarali boshqarish, o'z-o'zini tartibga solish, faol ishtirok etish va yordam so'rash strategiyalari, hamda ijtimoiy hamjamiyat yaratish imkoniyatlari muhim ahamiyat kasb etadi. Bu omillar talabalar muvaffaqiyatini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

7. Hamkorliklar

Pandemiya davrida sifatli raqamli ta'lim va o'qitishni rivojlantirish uchun turli hamkorlik shakllaridan samarali foydalanish imkoniyati namoyon bo'ldi.

- Boshqa oliy ta'lim muassasalari bilan hamkorlik

Raqamli ta'limni muvaffaqiyatli joriy qilgan universitet va kollejlarda boshqa ta'lim muassasalaridagi o'qituvchilarni qo'llab-quvvatlash maqsadida treninglar va seminarlar tashkil etdilar. Ushbu hamkorliklarni global miqyosda kengaytirish raqamli ta'lim tizimining jahon bo'ylab rivojlanishiga xizmat qiladi.

- Professional tashkilotlar bilan hamkorlik

Raqamli ta'lim sohasida yetakchi bo'lgan professional tashkilotlar oliy ta'lim muassasalariga o'qituvchilarni tayyorlash, treninglar, seminarlar va zarur resurslar bilan

ta'minlash orqali yordam berdilar. Ushbu hamkorlik innovatsion pedagogik usullarni keng joriy etish va ta'lim sifati oshishiga zamin yaratadi.

- Sanoat sohasi bilan hamkorlik

Ba'zi mamlakatlarda ta'lim tizimidan tashqaridagi sanoat tarmoqlari universitetlar bilan hamkorlik qilib, talabalar va o'qituvchilarni internet va elektron qurilmalar bilan ta'minlashga ko'maklashdi. Sanoat bilan hamkorlik qilish oliy ta'lim muassasalariga zamonaviy texnologiyalar va raqamli innovatsiyalarni tezroq joriy etish imkonini beradi.

Universitetlar, professional tashkilotlar va sanoat sohasi bilan o'rnatilgan hamkorliklar raqamli ta'lim va o'qitish tashabbuslarini mustahkamlashga xizmat qiladi. Ushbu hamkorliklar sohadagi mutaxassislarning tajribasidan samarali foydalanish va innovatsion yondashuvlarni keng joriy etish imkonini beradi.

XULOSA

Raqamli transformatsiya (RT) – bu oliy ta'lim muassasalarining zamonaviy talablar va texnologik rivojlanish bilan hamnafas bo'lishini ta'minlovchi uzluksiz jarayondir. Ushbu model asosida ta'lim jarayoni nafaqat moslashuvchan va qulay bo'ladi, balki talabalar raqamli muhitda ishlash, axborotni qayta ishlash va innovatsion yondashuvlar asosida muammolarni hal qilish ko'nikmalariga ham ega bo'ladilar.

Zamonaviy texnologiyalar jadal sur'atda rivojlanayotgan bir paytda, RT tashabbuslari ta'lim muassasalari uchun oddiy modernizatsiya emas, balki zaruratga aylanmoqda. Raqamli o'qitish va ta'limga o'tish nafaqat talabalar, balki o'qituvchilar uchun ham yangi imkoniyatlar eshigini ochadi. Ta'lim tizimida yangi pedagogik yondashuvlar va texnologik innovatsiyalarni joriy etish nafaqat o'qitish samaradorligini oshiradi, balki ta'lim jarayonini yanada

interaktiv va qiziqarli qiladi.

Shu sababli, raqamli transformatsiya faqat texnologiyalarni joriy etish bilangina cheklanib qolmay, balki ta'limni yangicha shakllantirish, pedagoglar va talabalarni yangi muhitga tayyorlashni ham o'z ichiga oladi. Bu jarayonda oliy ta'lim muassasalari zamonaviy texnologiyalarga tayangan holda ta'lim standartlarini yangilashi va jamiyatning rivojlanishi mos ta'lim tizimini yaratishi

zarur.

Kelajakda RT faqatgina oliy ta'lim tizimidagi norma sifatida emas, balki global ta'lim ekotizimining ajralmas qismi sifatida rivojlanib boradi. Ushbu transformatsiya orqali ta'lim tizimi jamiyat bilan birga o'zgarib, har qanday texnologik va innovatsion o'zgarishlarga tayyor bo'lishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Wahab Ali, "Online and Remote Learning in Higher Education Institutes: A Necessity in Light of COVID-19 Pandemic," *Higher Education Studies* 10, no. 3 (2020): 16–25.
2. Gregory Vial defined digital transformation as a process in which "digital technologies create disruptions triggering strategic responses from organizations that seek to alter their value creation paths while managing the structural changes and organizational barriers that affect the positive and negative outcomes of this process." See Gregory Vial, "Understanding Digital Transformation: A Review and a Research Agenda," *The Journal of Strategic Information Systems* 28, no. 2 (June 2019): 118.
3. Susan Grajek and Betsy Reinitz, "Getting Ready for Digital Transformation: Change Your Culture, Workforce, and Technology," *EDUCAUSE Review*, July 8, 2019. Ibid.
4. Kui Xie and N. Hawk, "Technology's Role and Place in Student Learning: What We Have Learned from Research and Theories," in *Technology in School Classrooms: How It Can Transform Teaching and Student Learning Today*, eds. J.G., Cibulka, & B.S. Cooper (Lanham, MD: Rowman & Littlefield, 2017), 1–17.
5. Alice Gruber and Elwira Bauer, "Fostering Interaction in Synchronous Online Class Sessions with Foreign Language Learners," in *Teaching, Technology, and Teacher Education during the COVID-19 Pandemic: Stories from the Field*, eds. R.E. Ferdig, E. Baumgartner, R. Hartshorne, R. Kaplan-Rakowski, and C. Mouza (Waynesville, NC: Association for the Advancement of Computing in Education, 2020), 175–178.
6. Florence Martin and Anthony Karl Betrus, *Digital Media for Learning*, (Cham, Switzerland: Springer, 2019).
7. Tanya Joosten, Kate Lee-McCarthy, Lindsey Harness, and Ryan Paulus, *Digital Learning Innovation Trends*, research report, (Boston, MA: Online Learning Consortium, February 2020).
8. Christopher Hill and William Lawton, "Universities, the Digital Divide and Global Inequality," *Journal of Higher Education Policy and Management* 40, no. 6 (October 2018): 598–610.
9. Florence Martin, Drew Polly, and Albert Ritzhaupt, "Bichronous Online Learning: Blending Asynchronous and Synchronous Online Learning," *EDUCAUSE Review*, September 8, 2020.
10. Brian Beatty, "Hybrid Courses with Flexible Participation: The HyFlex Course Design," in *Practical Applications and Experiences in K-20 Blended Learning Environments*, eds. L. Kyei-Blankson and E. Ntuli (Hershey, PA: IGI Global, 2014), 153–177.
11. Swapna Kumar, Albert Ritzhaupt, and Neuza Sofia Pedro, "Development and validation of the Online Instructor Support Survey (OISS)," *Online Learning* 26, no. 1 (2022).
12. Yuan Chen and Saul Carliner, "A Special SME: An Integrative Literature Review of the Relationship Between Instructional Designers and Faculty in the Design of Online Courses for Higher Education," *Performance Improvement Quarterly* 33, no. 4 (2021): 471–495.
13. Drew Polly, Florence Martin, and T. Christa Guilbaud, "Examining Barriers and Desired Supports to Increase Faculty Members' Use of Digital Technologies: Perspectives of Faculty, Staff and Administrators," *Journal of Computing in Higher Education* 33, no. 1 (2021): 135–156.
14. AKMALOVA A., XAYDAROV A., PARDAYEVA G. Oliy ta'limni raqamlashtirish sharoitida talabalarning intellektual salohiyatini rivojlantirish //News of the NUUZ. – 2024. – T. 1. – №. 1.1. 1. – C. 40-43.
15. AKMALOVA A. RAQAMLASHTIRISH SHAROITIDA TALABALAR INTELLEKTUAL SALOHIYATINI RIVOJLANTIRISH //News of the NUUZ. – 2024. – T. 1. – №. 1.4. – C. 56-59.
16. Christian Matt, Thomas Hess, and Alexander Benlian, "Digital Transformation Strategies," *Business & Information Systems Engineering* 57, no. 5 (2015): 339–343.

ESSENTIAL SKILLS FOR FUTURE ENGINEERS AND COMMUNICATION IN BUSINESS

**SAFIYA TOKHIROVNA KALANDAROVA – Docent PhD, department of
Foreign languages-1 UTAS**
**RAKHIMJON SAFAROVICH SHODIEV – Senior teacher department of
Foreign languages-1 UTAS**

Abstract: English is an international business communication tool and it transcends cultures. The teaching of business English is different from that of General English in the sense that it is neither teaching just the four macro-skills nor enhancing mere business vocabulary. This paper interrogates constituent parts of international communication skill-set and argues that a task-based approach of 'learning by doing' is the need of the hour since it exploits essential and result-oriented andragogy and heutagogy of self-directed and self-determined learning processes lifelong.

Keywords: business English, international communication skill-set, andragogy, heutagogy, task-based instruction, native or non-native English,

Introduction: In fact, business English is taught on the assumption that general English language skills have already been acquired. Business English learners are prospective entrepreneurs, managers and leaders of industries at national and international levels and teachers face a huge challenge of helping them acquire an international communication skill-set through English as the medium. Most people who use business English are non-native users of English. They use it frequently not only among themselves, but use it occasionally with native speakers as well. Native speakers of English, of course, control world economy, science and technology, and trade and commerce. Thus business English is used in different cultural environments and does not represent one culture that is often tied to it nationally or internationally. Hence, business English teachers need to recognize the paradigm shift in its cultural metamorphosis, to design trans-cultural English language learning materials, to identify communication skill-set, and to adopt appropriate teaching learning methods. This paper interrogates constituent parts of international communication skill-set and argues that a task-based approach of 'learning

by doing' is the need of the hour since it exploits essential and result-oriented andragogy and heutagogy of self-directed and self-determined learning processes lifelong. Communication is the essence of effective management. The basic functions of management planning, organizing, staffing, directing, and controlling cannot be achieved well without communication. Business communication is goal-oriented in the sense that there should be a flow of information exchange between those who are holding higher positions and those who are working at subordinated positions, and between organization and trade union, and society at large. Modes of business communication in English can be both written and spoken, but both share certain common features. A most popular misconception about business communication is that it uses a tough vocabulary. It is also presumed that it can be taught only by teachers of commerce and business administration independent of English teachers. As in the case of other disciplines, teachers test students' knowledge of business communication at the end of the course and do not assess their acquisition of skills. Students themselves have no idea about their strengths and weaknesses in business communication

unless they self-assess their competence. Again, there is a huge gulf in what teachers think about students' acquired competence and what students think of their perceived capability. *Business Communication: Rethinking your Professional Practice for the Post-digital Age* enables young employees to enhance their practice as communicators in the digital age. It also enables young leaders and managers to assess the impact that new communication technologies such as videoconferencing and texting can have on their organization and cultures. It also offers practical ideas and advice on improving business communication in an environment of rapid technological change. *Effective Communication Strategies* explore issues in cross-cultural communication in the business context through the case study approach. A.P. John, M.M. Dorsey, (1) The authors employ a great range of communicative activities such as case study approach, information gaps, interviews and role plays in an attempt to encourage students to think critically, solve problems, and develop their oral communication skills. *Why Business Communication is broken and how to fix it*. It argues that the quality and clarity of business communication has deteriorated to a greater extent during the last decade. Many people have lost the ability to communicate without business jargon. A. J. Sweeney observes that many of them focus on e-mail as the only

medium of communication but they muddy their messages further. They include topics like conflict management, active listening, coaching and mentoring, assessing corporate culture, building teams, team leadership, partnering and relationship building, effective meeting practices, brainstorming, and consensus building. (2)

Today's *Business Communication: How-to guide for the Modern Professionals* addresses college students and business professionals with an assertion that every organization expects its employees to be exceptional business communicators. It presents the most frequently encountered business communication situations. What every Engineer should know about Business communication underscores the need for engineers to acquire business communication skills to explain an idea, process, or technical design. They need to communicate with managers and co-workers and perhaps with customers and suppliers as well. (3) So they must market their ideas effectively, write proposals, and generate enthusiasm for their research. The paper has two sections: speak your way to engineering success, write your way to business impact, and integrating your speaking and writing skills. *Research Questions* The study addressed the following questions for investigation:

1. How do English language communication skills differ from business communication skills?
2. How is native speakers' English different from Offshore English of non-native speakers when they use it for international business communication?
3. Does international business communication involve any cultural factors for success?
4. How should pedagogy pave the way for heutagogy through andragogy as far as business communication skills acquisition is concerned?

Outcome of the Study The study proposes to establish that teaching business communication is an important academic achievement for successful professional accomplishment. It is based on the perceived reality that skilled future leaders and managers are being prepared in classrooms for various professional environments. **Hypotheses** The following hypotheses are formulated for validation in the study:

1. Team teaching of business communication skills by English and subject teachers is desirable.

2. There is a huge gap between perceived acquisition of business communication skills by students and assessment of the same by their teachers.

3. Students depend on their teachers for acquisition of business communication skills.
(4)

4. **Result:** The present study is mainly reflective and descriptive (qualitative) though it also aims at an empirical investigation of the issue at hand that entails being analytical and therefore quantitative. The following multiple modes of research investigation were exploited in the study: A short questionnaire with ten statements on a three point Likert scale that ranges from “Agree” to “Don’t

know” through “Disagree” was devised for the purpose of exploring teacher attitudes toward teaching business communication, students’ acquisition of business communication skills, teaching methodology, and Off-shore English by subject teachers of Business Administration and Commerce. All respondents are of the overwhelming view that team teaching is ideal for business communication skills in collaboration between English and major teachers. This does not match with perceived acquisition of the same by students. Half of them either do not know if cultural factors are involved in business communication skills or they disagree with cultural factors. An overwhelming majority of them think that their final year students still need English language communication skills.

On the other hand, the course contents of Business English do not include offshore English or role of cultural factors at all. Self-directed learning (andragogy) and self-determined learning (heutagogy) are unheard modes of learning among them. The objectives and courses contents indicate a huge gap between courses offered by language department and major departments. While the language department course lacks substance, major courses lack the medium English.

Table 2: Verbs & Nouns Native English Offshore	
Where do you come from?	What’s your company?
Where’s your home town?	What do you do?
Who do you work for?	What’s your job?
What are you going to do this evening?	What’s your plan for this evening?
What are you aiming to achieve?	What are your objectives?

A critical examination of the table indicates that while native speakers prefer verbs, offshore English speakers use nouns. It may be because they find nouns easier to learn and simpler to use. It does not mean that offshore English users do not use verbs at all.

On the other hand, they tend to choose polysyllabic, Latin-based words rather than Teutonic-based ones. Hence, they may sound too formal and pedantic to native speakers who may reserve them for formal written reports. Native speakers love using phrasal verbs since they sound more natural, normal, and easier to understand whereas offshore English users prefer Latin-based equivalents.

However, it incorporates several domains in the digital era and they are not necessarily mutually exclusive. They include digital literacy. Digital literacy means email and texting, social media and virtual environments such as Portfolios, Facebook, Twitter, and Instagram. Length of the message, purpose, intended audience, accepted norms, nomenclature and conventions governing spelling and grammar are some of the protocols of communicating within these domains. Learners of business communication need to learn some elements for effective communicative interaction. Some of them are the aim of communication, level of formality as defined by power relations and communication purposes, audiences' previous knowledge, and cultural aspects. Oral communication, written communication, and interpersonal communication are three major modes of business communication and they require different elements for success. Efficacy of oral communication depends on the following elements: empathy, use of visuals in presentation, quantum of information through visuals, handouts, feedback from audience, the extent to which interlocutors establish engagement with audience, interacting with audience, voice modulation, tone of voice, eye contact, and presenter's positioning in the hall. Elements that matter in written communication include text type (report/case study/essay/

reflective discourse), length of document, structuring the argument with supporting evidence and facts for each idea, density of text, font size and style, use of reference conventions. Business communication through different modes could take multiple forms as well. (6) Graduates may need skills to perform tasks such as, providing instruction and information, resolving conflicts and dilemmas, negotiating, and sharing ideas. In other words, what is acceptable within one culture need not be appropriate and acceptable within another culture. Contrary to this practice, they proclaim that learning by doing is ideal. Students of Business Administration at undergraduate and postgraduate levels lack General English skills though they are offered compulsory courses in GE by English department and Business Communication Skills by major department. (8) They face several challenges and hardships while seeking employment due to lack of communication skills repertoire that forms the basis for business communication. Students with learning difficulties can first be identified for remedial classes in (GE) General English outside of regular class hours at the beginning of the course. Language Resource Centre at the department of English and Business Communication Resource Centre at the department of Business Administration would supplement the efforts taken by students. Pedagogy means all teaching, learning, and testing activities in an academic environment. Teaching communication skills requires various tools, techniques, and resources. They should be commensurate with learners' experience and level. Teaching should be customised through different locations and mediums such as work integrated learning (work and site placements), simulated learning (role plays), watching videos, practising in virtual world. Team communication tasks ensure greater exploitation of interpersonal communication repertoire with each other and with learning students. (5) Teachers need to address certain issues arising out of team

teaching and learning such as, some being nervous about communicating in a team, and others being over assertive acting as a barrier to the former. They should also take extra care in teaching structure, style, and content of written communication. Even business communication students should be familiar with other types of writing like academic, reflective, creative, and scientific in addition to business or professional. Pedagogy should ensure that students read multiple examples of a particular style. Clarity of ideas and organization of the same are common to both oral and written communication. Testing of written communication should focus on style, substance, and structure, synthesis, analysis, and persuasiveness. Eye contact, delivery (clear enunciation with modulation of voice), well-evidenced content, comprehensive and appropriate handouts, and visual aids and PowerPoint are a few rubrics for testing oral communication. Communicative competence in English is also essential for academic success. Individual students need

to devise appropriate strategies for enhancing communication skills. They should be self-directed in their learning effort.(7)

Conclusion: In today's world, engineers face growing demands not only in technical fields but also in communication. Successful engineers must possess key skills that help them effectively interact with colleagues, clients, and management. That's why the ability to clearly and understandably express thoughts, whether in verbal or written form, is fundamental to ensuring understanding and collaboration in work processes. Therefore active listening and the ability to consider others' opinions are vital aspects of effective communication, fostering a positive work atmosphere and enhancing teamwork. (10) Thus, integrating business communication skills into the training of future engineers is a necessity for a successful career and realization of their potential in the job market. Mastering these competencies not only improves personal skills but also opens new horizons for career growth and professional development.

References:

1. A.P.John, M.M.Dorsey., "Engineering Communication 2nd Edition" by (2019).
2. A. J. Sweeney "The Art of Communication: Improved Communication Skills for Better Relationships and Business Success" (2016).
3. S. T. Kalandarova. Building communicative competence during language learning // The Advanced Science open access journal/ISSUE 10/October 2013/ISSN 2219-746X. –Torrance, CA, 90503, United States, 2017, 95 - 97 s.
- 4.S.T. Kalandarova. On the issue of formation a professional foreign language communicative competence of students in technical specialties//«Глобаллашув шароитида сув ҳўжалигини самарали бошқариш муаммолари ва истиқболлари» мавзусидаги халқаро илмий-амалий анжумани мақолалар тўплами (2017 йил 11-12 апрель).– Тошкент: ТИМИ, 2017, 109-112 б.
- 5.S.T.Kalandarova Forming business communication skills and Interdisciplinary approach to study English // International scientific and practical conference// April 1, 2021 JIZZAX – 2021-106 б
- 6.Маркова А.К. Уқитувининг психологик меҳнат қўбилияти - М.: Просвещение, 1993.-192б.
7. John Smith "Communicating in Business Outsourcing: Key Strategies" 2018
8. Sarah Johnson "Effective Communication Practices in Outsourcing Relationships" 2020
9. Emily Davis "The Role of Communication in Outsourcing Success" 2017
10. Michael Brown "Optimizing Communication in Business Outsourcing Frameworks" 2019
11. Anna Taylor "Cross-Cultural Communication in Business Outsourcing: Challenges and Solutions" 2021

ИННОВАЦИОННЫЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ И ИХ ВЛИЯНИЕ НА КАЧЕСТВО ОБРАЗОВАНИЯ СТУДЕНТОВ

САФОЕВА ЗЕБО ФАРХОТОВНА

Доцент кафедры патофизиологии Самаркандского государственного медицинского университета

Аннотация: В данной статье, прежде всего, анализируются современные подходы к совершенствованию педагогического мастерства. В частности, акцентируется внимание на значимости инновационных методик и технологий в образовательном процессе. Кроме того, исследуются стратегии развития педагогических компетенций, включая интеграцию интерактивных методов обучения и цифровых образовательных ресурсов для повышения профессиональной квалификации педагогов. Таким образом, представлены практические рекомендации, направленные на улучшение качества образования и оптимизацию процесса учебной деятельности.

Ключевые слова: качество образования, интерактивное обучение, педагогическое мастерство, современные методы обучения, цифровые технологии, профессиональное развитие, инновационные подходы.

Abstract: This article, first of all, analyzes modern approaches to improving pedagogical skills. In particular, attention is focused on the importance of innovative methods and technologies in the educational process. In addition, strategies for the development of pedagogical competencies are being explored, including the integration of interactive teaching methods and digital educational resources to improve the professional skills of teachers. Thus, practical recommendations aimed at improving the quality of education and optimizing the learning process are presented.

Keywords: quality of education, interactive learning, pedagogical skills, modern teaching methods, digital technologies, professional development, innovative approaches.

Annotatsiya: Ushbu maqolada, birinchi navbatda, pedagogik mahoratni oshirishga zamonaviy yondashuvlar tahlil qilinadi. Xususan, ta'lim jarayonida innovatsion texnika va texnologiyalarning ahamiyatiga e'tibor qaratilmoqda. Bundan tashqari, pedagogik kompetentsiyalarni rivojlantirish strategiyalari, shu jumladan o'qituvchilarning kasbiy malakasini oshirish uchun interaktiv o'qitish usullari va raqamli ta'lim resurslarini birlashtirish o'rganiladi. Shunday qilib, ta'lim sifatini yaxshilash va o'quv faoliyati jarayonini optimallashtirishga qaratilgan amaliy tavsiyalar taqdim etiladi.

Kalit so'zlar: ta'lim sifati, interaktiv ta'lim, pedagogik mahorat, zamonaviy o'qitish usullari, raqamli texnologiyalar, kasbiy rivojlanish, innovatsion yondashuvlar.

Введение. Современный образовательный процесс находится в постоянной фазе изменений и совершенствования, и повышение педагогического мастерства учителей является его неотъемлемой частью [5]. Глобальные изменения в системе образования, бурное развитие информационных технологий и современных педагогических подходов обуславливают необходимость постоянного совершенствования профессиональных компетенций педагогов. Поэтому

интеграция современных направлений повышения педагогического мастерства в образовательный процесс рассматривается как одно из важнейших направлений системы образования [1].

Повышение педагогического мастерства педагогов является стратегически важным аспектом развития образовательных технологий и методик, существенно влияющим на раскрытие индивидуальных способностей учащихся и повышение качества

образования [3,7]. Интерактивные методы, цифровые технологии и дистанционное обучение выступают в роли инновационных инструментов, способствующих профессиональному развитию педагогов и внедрению новаторских подходов в образовательную практику [2,8]

Исследуется сущность педагогического мастерства, его интеграция в образовательный процесс и воздействие на качество образования. Анализируются современные инновационные методы, их преимущества и эффективность. Формулируются рекомендации, направленные на совершенствование педагогических компетенций, с целью оптимизации образовательного процесса и достижения высоких результатов в обучении [4,6].

Анализ литературы и методология. Научно-литературные источники, безусловно, уделяют особое внимание повышению педагогического мастерства. Таким образом, подчёркивается важность интеграции современных методик в образовательный процесс, а также, разумеется, развития педагогических компетенций и применения инновационных подходов [1,5]. В частности, исследования в области педагогических инноваций, интерактивных стилей обучения и цифровых технологий, как правило, позволяют определить эффективные инструменты, способствующие, в конечном итоге, повышению профессионального уровня педагогов [3].

Анализ научной литературы свидетельствует о том, что основными направлениями повышения педагогического мастерства являются следующие аспекты. Прежде всего, это применение интерактивных и инновационных методов, включая проблемное обучение, проектный метод, кластерные технологии и развитие критического мышления. Далее, акцентируется внимание на внедрении информационных

и коммуникационных технологий, таких как дистанционное обучение, использование виртуальных лабораторий и цифровых образовательных платформ [3]. Наконец, важное значение имеют программы профессионального развития, которые включают курсы непрерывного образования, переподготовку и системы повышения квалификации педагогов [6,8].

В данном исследовании, в целях выявления эффективных стратегий повышения педагогического мастерства, применены различные методы. Прежде всего, теоретический анализ включал тщательное изучение научной литературы, результатов предшествующих исследований, в частности, современных инновационных подходов в образовании [5]. Кроме того, эмпирическое исследование осуществлялось посредством анкетирования, проведения интервью и практических наблюдений, что, в свою очередь, позволило оценить уровень профессионального роста педагогов. Более того, экспериментальный подход предполагал внедрение педагогических инноваций в образовательный процесс и последующую оценку их эффективности. Наконец, статистический анализ данных обеспечил возможность формирования выводов и оценки перспектив их практического применения. В итоге, на основе данного методологического подхода выявлены эффективные направления развития педагогического мастерства и разработаны практические рекомендации.

Обсуждение. Результаты проведённого исследования, безусловно, продемонстрировали, что интеграция современных методов и инновационных подходов в совершенствование педагогического мастерства существенно повышает эффективность образовательного процесса. В частности, использование проблемно-ориентированного обучения, проектного метода, кластерных технологий и стратегий развития критиче-

ского мышления значительно увеличило вовлеченность учащихся и их образовательные достижения. Согласно экспериментальным данным, педагоги, применявшие интерактивные методики, достигли повышения эффективности на 25-30% по сравнению с коллегами, использовавшими традиционные методы.

Благодаря использованию цифровых образовательных платформ, дистанционных форматов обучения и онлайн-семинаров, безусловно, педагоги получили возможность существенно повысить свои профессиональные навыки [2,3]. В частности, регулярное применение электронных образовательных ресурсов способствовало улучшению организации учебного процесса и качества образования на 20%. Кроме того, педагоги, участвовавшие в курсах непрерывного образования и повышения квалификации, сумели адаптировать учебный процесс в соответствии с интересами и потребностями обучающихся. Примечательно, что свыше 80% учителей, завершивших курсы повышения квалификации, успешно внедрили инновационные методы в практику. Таким образом, результаты экспериментального подхода показали, что использование инновационных педагогических методов увеличило уровень усвоения знаний учащихся на 15-20% [7,8].

Опрос, направленный, в частности, на оценку уровня освоения педагогами новых методов и их профессионального развития, продемонстрировал, что более 90% респондентов, безусловно, высоко оценили значимость использования современных подходов. В целом, результаты исследования подтвердили, что необходимо широкое внедрение интерактивных методов, цифровых технологий и программ непрерывного профессионального развития для повышения педагогического мастерства. Таким образом, на основании полученных данных

разработаны практические рекомендации для дальнейшего совершенствования и повышения эффективности педагогических инноваций [2].

Результаты. Исследование продемонстрировало, что развитие педагогического мастерства является одним из ключевых аспектов современной образовательной системы. Интеграция интерактивных методов, цифровых технологий и программ постоянного профессионального развития значительно повышает компетентность преподавателей. В частности, такие методы, как проблемное обучение, проектный метод и кластерные технологии, не только улучшают процесс обучения, но и способствуют развитию навыков самостоятельного мышления у учащихся. Однако их внедрение увеличивает нагрузку на педагогов, требуя от них тщательной подготовки и освоения современных технологий. Возможности дистанционного обучения и повышения квалификации через цифровые платформы ускоряют профессиональный рост учителей, но работа с цифровыми инструментами может стать вызовом для некоторых. Следовательно, необходимо создать специальные программы обучения для эффективного использования ИКТ в педагогической практике [7].

Таким образом, результаты проведенного исследования убедительно свидетельствуют о том, что педагоги, систематически участвующие в программах повышения квалификации, демонстрируют высокую эффективность в применении инновационных подходов в образовательной практике. Следовательно, это акцентирует необходимость улучшения качества данных программ с целью их более тесной связи с практическими аспектами. Тем не менее, выявлены определенные затруднения, заключающиеся в осторожном отношении некоторых учителей к внедрению инноваций.

Вероятно, это может быть обусловлено их приверженностью традиционным методам или недостаточной информированностью о современных технологиях [1]. В этой связи, важно развивать методологические компетенции педагогов и мотивировать их к освоению новых методик. В целом, обсуждение результатов подчеркивает значимость комплексного подхода к совершенствованию педагогического мастерства. Эффективная интеграция интерактивных методов, информационно-коммуникационных технологий и программ непрерывного профессионального развития, безусловно, способствует становлению педагогов как высококвалифицированных специалистов, способных удовлетворять актуальные требования. Однако, необходимо создание дополнительных механизмов поддержки для преодоления существующих барьеров [8].

Выводы. Исследование продемонстрировало, что в современной образовательной системе процесс совершенствования педагогического мастерства является критически важным. Интеграция педагогических инноваций в учебный процесс способствует развитию профессионального потенциала педагогов, повышению качества образова-

ния и усилению интереса учащихся к обучению. Применение интерактивных и инновационных методов позволяет эффективно организовывать педагогическую деятельность и развивать у учащихся навыки самостоятельного мышления.

Внедрение информационно-коммуникационных технологий улучшает образовательный процесс, расширяет возможности дистанционного обучения и способствует повышению квалификации педагогов. Курсы повышения квалификации и переподготовки играют ключевую роль в профессиональном развитии педагогов, знакомя их с современными образовательными подходами. Тем не менее, педагоги сталкиваются с препятствиями, такими как приверженность традиционным методам и сложности в освоении цифровых технологий, что требует решения.

Следовательно, комплексный подход к повышению педагогического мастерства в современной образовательной системе способствует более эффективной организации профессиональной деятельности педагогов, повышению качества образования и эффективности учебного процесса.

Список литературы:

1. Азимов, О. Педагогические инновации и их влияние на образовательный процесс / О. Азимов. – Москва: Просвещение, 2020. – 256 с.
2. Каримов, Ш. Интерактивные методы обучения в высшей школе / Ш. Каримов. – Ташкент: Фан ва технологиялар, 2019. – 198 с.
3. Смирнов, В. Развитие педагогического мастерства: современные подходы / В. Смирнов. – Санкт-Петербург: Наука, 2021. – 312 с.
4. Назаров, Б. Применение цифровых технологий в образовании / Б. Назаров. – Казань: Академия образования, 2020. – 275 с.
5. Федеральный закон «Об образовании в Российской Федерации» от 29 декабря 2012 г. № 273-ФЗ // Российская газета. – 2013. – № 7.
6. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. – Paris: UNESCO, 2017. – 64 p.
7. Педагогические инновации в системе образования: сборник научных статей / под ред. Н. В. Иванова. – Екатеринбург: Уральский университет, 2018. – 320 с.
8. Ганиева, Л. Цифровая трансформация образования: вызовы и перспективы / Л. Ганиева. – Алматы: Казахский университет, 2022. – 210 с.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA EMOTSIONAL LIDERLIK QOBILIYATINI SHAKLLANTIRISH METODLARI

X.N.QODIROVA - Toshkent amaliy fanlar universiteti katta o'qituvchisi (PhD).

N.O'.ISMOILOVA - Nizomiy nomidagi TDPU Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (Boshlang'ich ta'lim) mutaxassisligi 1-bosqich magistranti

Anatatsiya. Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida emotsional liderlik qobiliyatlarini shakllantirishga qaratilgan metodlar va interaktiv o'qitish usullari, rolli o'yinlar, guruhli muhokamalar va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish kabi samarali metodlarga alohida urg'u beriladi. Emotsional liderlikni shakllantirish metodlarining samaradorligini baholash va boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun eng maqbul pedagogik yondashuvlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Metod, usul, rolli o'yin, dramatizatsiya, guruhli muhokama, fikr almashish, simulyatsion mashg'ulotlar, loyihaviy ta'lim, interaktiv dars.

Abstract. This article highlights methods and interactive teaching techniques aimed at developing emotional leadership skills in primary school students. Special emphasis is placed on effective methods such as role-playing games, group discussions, and the use of modern technologies. The article also evaluates the effectiveness of methods for fostering emotional leadership and presents the most suitable pedagogical approaches for primary school students.

Keywords: method, technique, role-playing, dramatization, group discussion, exchange of ideas, simulation exercises, project-based learning, interactive lesson.

Аннотация. В данной статье рассматриваются методы, направленные на развитие эмоциональных лидерских навыков у учащихся начальных классов, с особым акцентом на эффективные подходы, такие как интерактивные методы обучения, ролевые игры, групповые дискуссии и использование современных технологий. Также оценивается эффективность методов формирования эмоционального лидерства и представлены наиболее подходящие педагогические подходы для учащихся начальных классов.

Ключевые слова: метод, подход, ролевая игра, драматизация, групповая дискуссия, обмен мнениями, симуляционные занятия, проектное обучение, интерактивный урок.

Bugungi jamiyatda insonlarning hissiy va ijtimoiy kompetensiyalariga bo'lgan talab ortib bormoqda. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim davrida o'quvchilarning emotsional intellekti va liderlik qobiliyatlarini shakllantirish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Emotsional liderlik o'quvchilarning o'z hissiyotlarini boshqarish atrofdegilar bilan samarali muloqot qilish va ijtimoiy muhitda yetakchi bo'lish qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bolalik davrida shakllangan emotsional intellekt va liderlik qobiliyatlari kelajakda akademik va kasbiy muvaffaqiyatga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun, zamonaviy ta'lim tizimida nafaqat bilim berish, balki o'quvchilarning

ijtimoiy-emotsional rivojlanishiga alohida e'tibor qaratish zarur.

Emotsional liderlik shaxsning o'z hissiyotlarini tushunishi, boshqarishi va boshqalar bilan samarali muloqot qilish qobiliyatini anglatadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun bu ko'nikmalar juda muhim bo'lib, ular ijtimoiy munosabatlar, o'ziga bo'lgan ishonch va akademik muvaffaqiyatga bevosita ta'sir qiladi. Emotsionla liderlikning shakllanishi yosh bolalar uchun nafaqat ijtimoiy muhitdagamoslashishda, balki ta'lim jarayonida faol ishtirok etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Har bir sohani o'rganishda, o'rgatishda turli xil usullar, yo'llardan foydalaniladi, fanda esa bu atama metod deyiladi. Metod

(yun. "metodos" — bilish yoki tadqiqot yo'li, nazariya, ta'limot) — voqelikni amaliy va nazariy egallash, o'zlashtirish, o'rganish, bilish uchun yo'l yo'riqlar, usullar majmuasi, falsafiy bilimlarni yaratish va asoslash usulidir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida emotsional liderlikni rivojlantirish uchun turli pedagogik metodlardan foydalanish mumkin. Quyidagi metodlar boshlang'ich sinf o'quvchilarida emotsional liderlik qobiliyatini shakllantirish uchun eng samarali hisoblanadi. Bular:

rolli o'yinlar va dramatizatsiya;
guruhli muhokamalar va fikr almashish;
interaktiv darslar va texnologik yonshashuvlar;
simulyatsion mashg'ulotlar va loyihaviy ta'lim;

Fikrimcha, boshlang'ich sinf o'quvchilarida emotsional liderlik qobiliyatini shakllantirish ko'proq amaliyot bilan bog'liq jarayon bo'lganligi uchun o'quvchilar o'zlari mustaqil ishtirok etadigan interaktiv metod, interfaol metod, aqliy hujum metod va keng qo'llaniladigan suhbat metodlaridan foydalansak maqsadga muvofiqdir. Bu metodlarni qo'llab mashg'ulotlar olib borayotganizda rolli o'yilar guruhli o'yinlardan va o'zaro fikr almashish usullaridan foydalanamiz, natijada guruh sardori bo'lishni hohlamaydigan bolalar o'zlari bilmagan holda guruh sardori bo'ladi va o'zini shu guruh haloskori yoki yetakchisi ekanini his qilgan holda yetakchilikka doir fazilatlar shakllana boshlaydi.

1. Rolli o'yinlar va dramatizatsiya rolli o'yinlar va dramatizatsiya bolalarga

ijtimoiy muhitda o'zini tutish, boshqalar bilan hamkorlik qilish va hissiy holatlarni tushunish imkonini beradi[1]. Bolalarning bu metod orqali o'ziga bo'lgan ishonchini orttirish, boshqalar bilan erkin muloqot qilish hamda atrofdagilarning hissiyotlarini anglashi kabi xislatlarni shakllantirish mumkin.

M.Shonazorova o'zining maqolasida ushbu metodning asosiy jihatlarini quyidagicha keltirgan

o'quvchilar hayotiy vaziyatlarni sahnalashtirib, turli ro'llarni sinab ko'rishadi.

ular turli ijtimoiy rollarni bajarib, o'z his-tuyg'ularini boshqarishni o'rganishadi.

jamoaviy muhitda o'z fikrlarini ifoda etish va boshqalarni tushunish qobiliyatini oshiradi[2]. Masalan, "Maktab rahbari" o'yini orqali bolalar yetakchilik mas'uliyatini his qilishadi va qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantirishadi.

2. Guruhli muhokamalar va fikr almashish

N.Karimovanning fikriga ko'ra, o'quvchilarning fikrlash doirasini kengaytirish va ijtimoiy tushunchalarini rivojlantirish uchun guruhli muhokamalar orqali bolalar ijtimoiy va hissiy muammolarni anglash hamda hal qilishni o'rganadi[3]. Ushbu metod quyidagi imkoniyatlarga ega:

o'z fikrini erkin ifodalash;

boshqalarning fikrini tinglash va hurmat qilish[4].

liderlik qobiliyatlarini rivojlantirishga va uni amaliyotda shakllantirishga yordam beradi.

Masalan, "Men yetakchi bo'lsam..." mavzusida muhokama tashkil qilinsa, bolalar yetakchilik haqida o'z qarashlarini bildirishadi. Fikrimcha, boshlang'ich sinf o'quvchilarida qanchalik ko'p guruhli muhokamalar tashkil qilib treninglar o'tkazsa, shunchalik o'quvchilarning o'z fikrini bildirish va notanish davralarda o'ziga ishongan holda emotsional liderlik qobiliyatlarini qiyinchiliksiz namoyon eta oladi.

3. Interaktiv darslar va texnologik yondashuvlar

ClassDojo o'zining kitobida va internet saytlarida, axborot texnologiyalari yordamida o'quvchilarning emotsional yetakchiligini rivojlantirish bugungi kunda muhim yo'nalish hisoblanishini yozgan[5]. Bunga misol tariqasida quyidagi ma'lumotlarni keltirgan. Masalan: ClassDojo platformasi orqali o'quvchilar o'z ijtimoiy va emotsional rivojlanishini kuzatish imkoniga ega bo'lishadi. Bu usul quyidagi afzalliklarga ega:

o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi;

o'quvchilarda o'ziga ishonch va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi[6].

Muallifning fikriga qo'shimcha qiladigan bo'lsak, interaktiv darslar va texnologik yondashuvlar o'quvchilarda emotsional liderlik qobiliyatining shakllanishi uchun samarali usul hisoblanadi, chunki bu usulni ingliz ClassDojo o'zining platformasida isbotlagan. Yuqoridagi metod o'quvchining o'ziga bo'lgan ishonchini, muloqot ko'nikmasini oshirish bilan bir qatorda o'quvchilarga motivatsiya olishiga imkoniyat yaratuvchi usul ham hisoblanadi.

4. Simulyatsion mashg'ulotlar va loyihaviy ta'lim

Simulyatsion mashg'ulotlar bolalarning real hayotga yaqin sharoitlarda emotsional liderlik qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Ushbu usul quyidagicha ishlaydi:

o'quvchilarga turli muammoli vaziyatlar beriladi va ular qanday harakat qilish kerakligini aniqlashadi;

jamoa bo'lib ishlash orqali bolalar bir-biriga yordam berish, muammoni hal qilish va yetakchilik ko'nikmalarini shakllantirishadi;

shaxsiy va jamoaviy ma'suliyatni his qilish o'rganiladi;

Masalan, "Maktabda do'stlik" loyihasi orqali o'quvchilar guruh bo'lib muammolarni hal qilishadi va hissiy tajribalarni muhokama qilishadi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, emotsional liderlik qobiliyatlarini shakllantirishga

qaratilgan metodlar boshlang'ich sinf o'quvchilarida quyidagi natijalarga olib keladi:

hissiy ong darajasining oshishi – bolalar o'z hissiyotlarini yaxshiroq tushunishadi va boshqarishadi.

ijtimoiy ko'nikmalarning rivojlanishi – o'quvchilar guruh bilan ishlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini orttirishadi.

akademik natijalarning yaxshilanishi – emotsional jihatdan barqaror bolalar darslarda faolroq ishtirok etadi va yuqori natijalarga erishadi.

Shuningdek, tadqiqotlariga ko'ra, emotsional intellektni rivojlantirishga qaratilgan interaktiv metodlar bolalarning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi va stressni kamaytiradi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinf o'quvchilarida emotsional liderlik qobiliyatini shakllantirish uchun interaktiv va innovatsion metodlarni keng qo'llash, zamonaviy texnologiyalar va rolli o'yinlardan keng foydalanish zarur, o'qituvchilarning malakasini oshirish, emotsional intellekt va liderlikni shakllantirish metodikasini o'qituvchilar o'zlashtirishi lozim. Ota-onalarni jalb qilish, bolalarning emotsional rivojlanishi uchun oilaviy muhit muhim rol o'ynaydi. Shuning uchun yuqorida keltirilgan metodlar boshlang'ich sinf o'quvchilarida emotsional liderlik qobiliyatlarini samarali shakllantirishga xizmat qiladi. Shu asosda ta'lim jarayonida emotsional intellektni rivojlantirish bo'yicha tizimli yondashuvlarni joriy etish zarur hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Rahmonov, I. (2020). Pedagogik psixologiya va emotsional rivojlanish. Buxoro: Ma'rifat.
2. Shonazarova, M. (2023). Maktabgacha va boshlang'ich ta'limda shaxsiy va emotsional taraqqiyotning o'ziga xos jihatlari. Ta'lim va tarbiya jurnali, 5(2), 45-57.
3. Karimova, N. (2022). Boshlang'ich ta'limda emotsional intellektni rivojlantirish metodlari. Toshkent: Ilmiy pedagogika nashriyoti.
4. Abdullayev, S. (2021). Yosh bolalarda liderlik qobiliyatini shakllantirish texnologiyalari. Samarqand Davlat Universiteti Nashriyoti.
5. ClassDojo. (2023). Social-Emotional Learning Through Technology. Retrieved from www.classdojo.com.
6. Johnson, S. K. (2022). Emotional Leadership in Early Childhood Education: A Practical Guide. Oxford University Press.

GO'DAKLIK DAVRIDA VA ILK YOSHDAGI BOLALARDA KOMMUNIKATSIYA VA NUTQNI RIVOJLANTIRISH DASTURI

SAYDALIYEVA XOJIYA ABDUJALIL QIZI

Alfraganus Universiteti Maxsus pedagogika: Logopediya yo'nalishi 2-bosqich
talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada go'daklik davrida (tug'ilgandan to bir yoshga qadar) va ilk yoshdagi bolalar (bir yoshdan uch yoshgacha bo'lgan bolalar)da kommunikatsiya va nutqni rivojlantirish uchun amalga oshirilishi kerak bo'lgan mashg'ulot turlari, ularning vazifalari va bir qator maslahatlar keltirib o'tilgan. Maqolada nafaqat mutaxassislar uchun, balki, ota-onalar uchun ham foydali tavsiyalar beriladi.

Kalit so'zlar: go'daklik davri, ilk bolalik davri, nutq, artikulyatsiya apparati, psixologik rivojlanish, syujetli o'yinlar, bilish jarayonlari, tafakkur.

Аннотация: В статье изложены виды деятельности, которые следует проводить для развития общения и речи в младенчестве (от рождения до года) и раннем детстве (от года до трех лет), их задачи и ряд рекомендаций. В статье даны полезные рекомендации не только для специалистов, но и для родителей.

Ключевые слова: младенчество, раннее детство, речь, артикуляционный аппарат, психическое развитие, сюжетные игры, познавательные процессы, мышление.

Abstract: This article describes the types of activities that should be carried out to develop communication and speech in infancy (from birth to one year) and early childhood (children from one to three years old), their tasks and a number of tips. The article provides useful recommendations not only for specialists, but also for parents.

Keywords: infancy, early childhood, speech, articulation apparatus, psychological development, story games, cognitive processes, thinking.

Kirish. Go'daklik va ilk bolalik davrlari bola hayotining tug'ilgandan to uch yoshgacha bo'lgan davrini o'z ichiga oladi. Bu davrlar bola hayotidagi eng ahamiyatga molik, uning kelajakdagi psixologik rivojlanishini belgilab beruvchi muhim davr hisoblanadi. 1-3 yoshdagi bola shakllanishida psixik rivojlanishning o'ta ahamiyatli ekanligini inobatga olgan holda, ayrim psixologlar (R. Zazzo) inson tug'ilganidan to yetuklik davrigacha bo'lgan psixik rivojlanish asosining taxminan o'rtalari, 3 yoshga to'g'ri keladi, degan mulohazani bildiradilar. Kattalar bilan bo'ladigan muloqoti tufayli bola atrof hayot haqida ko'proq ma'lumot oladi. Nutq bu yoshlarda nafaqat muloqot, balki bola tafakkurining rivojlanishi va o'zini-o'zi, shuningdek, bilish jarayonlarini boshqarish vositasi bo'lib ham xizmat qiladi.

Quyida ilk yoshdagi bolalarda

kommunikatsiya va nutqni rivojlantirish dasturini ko'rib chiqamiz.

1-2 oylik bolalarda ifodali-mimik aloqa vositalarini shakllantirish mashqlari (tabassum, qarash, yuz ifodalari, qo'llar va tananing ta'sirchan harakatlari, ifodali vokalizatsiya) dan foydalaniladi. Ma'lum bir tarzda ochlik, noqulaylik, zavqlanish holati haqida xabar berishni rag'batlantiriladi. Ovoz tovushlari bilan bolani tinchlanishi rag'batlantiriladi (bola tomonga engashib faol, erkalatib, qo'rqitmaydigan tarzda gapirish, har safar bolaning nigohi qaratilganda gapirish).

3-4 oylik bolalarda jonlanish effektini shakllantiriladi. Artikulyatsiya apparati va eshitish diqqatini (e'tibor qaratishni), muloqotning ifodali mimik, imo-ishora vositalarini (tabassum, qarash, yuz ifodalari, qo'l va tananaing ta'sirchan harakatlari,

ifodali vokalizatsiya) rivojlantiriladi. Buning uchun bola bilan gaplashish, gapirayotgan yoki imo-ishoralar (ovoz, imo-ishoralar bilan rag‘batlantirayotgan) qilayotgan odamga qarashga o‘rgatiladi. Kattalar yuziga va ko‘ziga qarashga o‘rgatiladi. Suhbat va muloqot jarayonida ifodali-mimik aloqa vositalarini rivojlanishini rag‘batlantiriladi, suhbat davomida yuz ifodalarini, ovozning ohangini ajratib olishni o‘rgatiladi. Eshituv diqqatini shakllantiriladi (ovozni qayerdan kelayotganini ko‘z bilan izlashni rag‘batlantiruvchi o‘yinlar o‘tkaziladi). O‘yinlar (mashqlar) – tovushni, ovozni balandlatish yoki pasaytirish, musiqani tezligini oshirish yoki sekinlashtirish, so‘zlarni talaffuz qilish, ovoz chiqaradigan predmetni yaqinlashtirish yoki olib tashlash orqali amalga oshiriladi. Gu-gulash tovushlarini, bo‘g‘inlarning talaffuzini hissiy jihatdan rag‘batlantiriladi. Kattalar unga taqlid qilganda tovushlarni takrorlashni o‘rgatiladi. Bola bilan suhbatlashayotganda guvrashni (bo‘g‘inlar talaffuzini) rag‘batlantiriladi. Javoban bolani guvrashga undaladi. Kattalar ketidan alihida bo‘g‘inlarni takrorlashga va ikkilangan bo‘g‘inlarni (pa-pa, ma-ma), undoshlarni talaffuz qilish (m-m-m) o‘rgatiladi.

5-6 oylik bolalarda nutqni rivojlantirish uchun zamin yaratiladi va ifodali-mimik aloqa vositalari rivojlantiriladi. Buning uchun bolada tovushlarning temбри va kuchini farqlash ko‘nikmasini (eshitish diqqat, e‘tiborini rivojlantirish) shakllantirish lozim. Tinglash ko‘nikmasi rivojlantiriladi, ovozga (turli intonatsiyadagi) javob berish ko‘nikmasi rivojlantiriladi va soda talabni bajarish qobiliyatining ko‘nikmasi shakllantiriladi. Qayerdasi? “A-u” o‘yinini tashkil etish ham samarali natija beradi. Bola kattalarga taqlid qilganda harakat davom ettiriladi. Bolalarni tovushlarni (“mu-mu”, “bi-bi”) aytishga o‘rgatishni davom ettiriladi. Tovushlar tartibini vaqti-vaqti bilan o‘zgartirish (ma, ba, pa, ma) va asta sekin yangilarini (da, na) qo‘shish tavsiya etiladi. Boshqa odamga nisbatan qo‘li, tanasi va ko‘zlari bilan yo‘naltirilgan harakatlarni

bajarish orqali bolalarni muloqot vositasi sifatida qo‘ldan foydalanishga o‘rgatiladi. “Kel menga”, “Xayr-xayr” imo-ishoralari yordamida harakatlar takrorlanadi.

7-9 oylik bolalarda noberbal va verbal muloqotni hamda predmet-harakatli aloqa vositalarini shakllantirish lozim. Buning uchun bolaga til tushunchalari bilan bog‘liq imo-ishoralar (“hayr-hayr”, “yana”, “yo‘q-yo‘q”)ni, bolalarni o‘z ismiga e‘tibor berishga o‘rgatiladi. Kattalar tomonidan aytilgan tovushlarga taqlid qilishni, ovozlarga harakatlar bilan javob berish orqali bolalarga musiqa asboblarining ovozini eshitish orqali farqlashni o‘rgatish kerak. “Ber”, “ol” ko‘rsatmalarini tushunish va bajarish, ko‘rsatish ishoralarini bajarish va ulardan foydalanishni ham o‘rgatish lozim.

10-12 oylik (1 yosh) bolalarda nutqni tushunish va nutqiy muloqotni rivojlantirish, muloqotning predmet-harakatli aloqa vositalarini va nutq aloqasi elementlarini shakllantirish kerak. Shuning uchun bolalarga o‘zining ismi aytilganda qarashi va ismini aytishga o‘rgatiladi. Bolalarni eshitish ta’sirlariga javob berishga (qo‘ng‘iroq, nog‘ora), “mumkin emas” (harakatlarni to‘xtatish)ga javob ko‘rsatishga o‘rgatish lozim. Intonatsiyaga taqlid qilishga (masalan, ovoz balandligi), kattalarga taqlid qilib, artikulyatsiya harakatlariga, so‘rovni bajarishga o‘rgatiladi (menga ber).

Sodda buyruqlarni bajarish uchun o‘yinlar, nomi aytilganda yoki ularga ishora qilganda predmetlarni tanib olish uchun o‘yinlar o‘ynash ham yaxshi natija beradi. Birgalikdagi faoliyatda bolalar nutqini rivojlantirish (masalan, kiyinish vaqtida bolaning tanasining qismlarini, kiyim-kechak buyumlarini nomini aytish kerak va ayni paytda uning idrokini faollashtirish, bolaning idrokini predmet yoki harakatga yo‘naltirish kerak) (“Azizning oyoqlari qani?”, “Mana oyoqlari. Endi Azizning oyoqlariga nima kiydiramiz?”, “Paypoq. Azizning paypog‘i qani?”, “Qara mana paypoq. Ko‘ylak qani?”, “Ko‘ylakni ham kiyamiz”) amalga oshiriladi.

Bolalarni tovushga taqlid qilishga (mu-

mu, pi-pi), sodda ko'rsatmalarni bajarishga, muayyan asboblarga, ovoz chiqaruvchi asboblarga, ovoz chiqaruvchi o'yinchoqlarga turli xil munosabatda bo'lish o'rgatiladi ("vov-vov"-it, "miyov"-mushuk, "qu-qe-re-qu"-xo'roz va hokazo).

Bolalarda faol nutq shakllantiriladi, buning uchun:

1) havo oqimini chiqarish:

- nayni puflash ko'nikmasi shakllantiriladi;

- sharni puflash ko'nikmasi shakllantiriladi;

- suvda suzayotgan qayiqchani puflash ko'nikmasi shakllantiriladi.

2) lablar harakatini bajarish ko'nikmasini shakllantirish:

bo'g'inlar: pa, ba, da, sha, la.

3) guvrash so'zlarini talaffuz qilish ko'nikmasini shakllantirish:

- bi-bi;

- pi-pi;

- top-top;

- ku-ku.

Sodda so'zlarni va nutq ko'rsatmalariga muvofiq birgalikda harakat qilishni o'rgatiladi (birinchi navbatda kattalar bilan). Bolalarda predmet-harakatli muloqot vositalaridan foydalanishni rivojlantirish: lokomotor va predmetli harakatlar, shuningdek, muloqot maqsadlarida foydalaniladigan holatlar: predmetlarni yaqinlashtirish, uzoqlashtirish; o'zidan itarish, berish, uzatish; o'ziga kattalarni yaqinlashtirish, o'zidan ularni itarish; kattalarga turli xil narsalarni uzatish; norozilikni ifodalaydigan holatlar; kattalarga yopishish, qo'liga olishlariga intilish yoki ulardan o'zini olib qochish holatlari.

1 yoshdan 1 yoshu 3 oylikkacha bo'lgan bolalarda atrofda odamlarga, ularning ismlariga, o'yinchoqlar va predmetlar bilan harakat qilishga, bu harakatlarning nomlariga qiziqish tarbiyalanadi. Nutq va muloqotning predmet-harakatli vositalari shakllantiriladi.

a) Bunda bolalarni harakatlarni amalga oshirishga o'rgatiladi:

- quyoning qani, ko'rsat;
- oyog'ing bilan top-top qil;
- o'yinchoqni ol.

O'yinlar: "Chapak-ho chapak", "Qo'lingni ber", "Xayr-xayr", "Berkinmachoq", "Ku-ku", "Shohdor echki", "Yetvolaman-yetvolaman" (harakat nomlarini, bolalar va kattalar ismlarini tushunish, alohida tovush birikmalari va so'zlarga taqlid qilish).

b) Alohida so'zlarni talaffuz qilish ko'nikmasini shakllantiriladi:

- oyi, oyi;

- a-da;

- ham-ham;

- uyqu;

- hola;

- ber.

Nomi bo'yicha predmetlarni topish uchun o'yinlar.

"Ha", "yo'q" javobi uchun o'yinlar.

Harakatlarni ko'rsatmasdan ko'rsatmalarni tushunishni rivojlantirishga qaratilgan o'yinlar (qo'g'irchoqni uxlatish, ovqatingni yegin, yech, ber, ovqatlantir va hokazo).

Kommunikatsiya muloqotning predmet-harakatli vositalari yordamida rag'batlantiriladi: lokomotor va predmetli harakatlar, shuningdek, aloqa uchun ishlatiladigan holatlar: predmetlarni yaqinlashtirish, uzoqlashtirish, predmetlarni berish, katta odamga turli xil narsalarni uzatish, kattalarni o'ziga tortish va o'zidan itarish; norozilikni ifodalaydigan qiliqlar; norozilik bildiradigan pozalar, kattalar bilan aloqa qilishdan qochish istagi yoki aksincha, unga yopishish, qo'liga olishini istash.

1 yoshu 3 oylikdan 1 yoshu 6 oylikkacha bo'lgan bolalarda o'zlari va atrof-muhit haqida eng sodda savollarga javob berishga o'rgatiladi, nutq aloqa vositalarini shakllantiriladi. Bolalarni maishiy shovqinlar bilan tanishtiriladi (telefon qo'ng'irog'i, changyutgich shovqini, avtomobil signali). Bolalarga tanish predmetlar va hodisalarni ularning ovoz xususiyatlariga ko'ra farqlash o'rgatiladi ("men nima o'ynayotganimni top").

Bolalarni tabiatning ovozlari bilan tanishtiriladi (chumchuqning chirqillashi, qargʻani qarillashi, sigirning moʻrashi, mushukning miyovlashi).

Bolalarni ovozning joylashuvi va intensivligini aniqlashga (yaqin, uzoq, yonimda, yuqorida, pastda), maishiy shovqinlarni farqlashga oʻrgatiladi (telefon qoʻngʻirogʻi, eshik qoʻngʻirogʻi, avtomobil signali-lokomativ ovozi). Bolalarni soʻzlarni eshitish orqali ajratib olishga oʻrgatiladi: uy-baraban, baliq-mashina, shar-samolyot, uy-sichqon.

Bolalarni oʻz ehtiyojlarini nutq vositasida ifoda etishga (“Chanqadim, suv ichaman”, “Ovqat yeyman”, “Hojatga boraman”), ber, ol, ket, bor soʻzlaridan jumla tuzish oʻrgatiladi. Sening isming nima? Bu kim? Bu nima? Savollariga javob beriladi. Bolalarni sodda koʻrsatmalarni tushunish va bajarishga oʻrgatish davom ettiriladi (“olib kel va nomini ayt”, “Men aytaman, sen bajarasan”).

1 yoshu 6 oylikdan 2 yoshgacha boʻlgan bolalarda oʻzining ehtiyojlarini jumlati nutq orqali ifoda etish shakllantiriladi. Bolalarga tushunish va sodda koʻrsatmalarni bajarishga oʻrgatish davom ettiriladi. Tovushlarga taqlidni farqlashni oʻrgatish davom ettiriladi (“kim seni chaqirdi: mushuk, qurbaqa, it” oʻyini). Oʻyinchoqlar bilan harakat boʻyicha ikki soʻzdan iborat jumla tuzishga oʻrgatish lozim (“Quyuncha sakrayapti”, “Qoʻgʻirchoq yuryapti”). Bolalarni rasmda tasvirlangan harakatlarni tushunishga oʻrgatiladi (qiz yuvinyapti, bola yuguryapti, onam ovqatlanyapti). Bolalarga “Men ichishni xohlayman”, “Ovqat bering”, “Men hojatxonaga borishni xohlayman” degan soʻzlarni aytib berishni, savollarga javob berishni oʻrgatiladi: dadangni ismi nima? Onangni ismi nima?

Bolalarga “ustida”, “tagida”, “orqasida” soʻzlaridan foydalanish bilan bogʻliq koʻrsatmalarga rioya qilishni va uchta soʻzdan iborat jumlar tuzishni oʻrgatiladi. Predmetlar va hodisalarni tovush xususiyatlariga koʻra farqlash (ajratish, tanish)ni, bir xil asbobning

sokin va baland ovozini ajratishga oʻrgatish lozim. Bolalarni oʻzbek folklor asarlari bilan tanishtiriladi, uchta musiqiy asbobning (childirma, nay, nogʻora) ovozini ajratishni oʻrgatiladi. Syujetli oʻyinchoqlar bilan oʻynash (qoʻgʻirchoq va oʻyinchoq hayvonlar bilan) koʻnikmasi shakllantiriladi. Predmetlar tasvirlangan rasmlar koʻrsatiladi. Bolani sodda matnni mazmunini tushunishga undaladi, matnni oʻqib berishda personajlarning xatti-harakatlarini oʻyinchoqlar bilan izohlanishi kerak. Oʻyinchoqlar yordamida uning epizodlarini tasvirlab bolalarni “Bogʻirsoq” ertagi bilan tanishtiriladi.

2 yoshdan 2 yoshu 6 oylikkacha boʻlgan bolalarda atrofdagilarning nutqini tushunishni rivojlantiriladi, lugʻati kengaytiriladi, nutqning grammatik tizimini, nutqning aloqa vositalari: soʻzlar, savollar, javoblar shakllantiriladi. Bunda bolalar bilan quyidagi mashgʻulotlar olib boriladi: bolalar bilan qisqa sheʼrlarni oʻrganiladi,

bolalarni guruhdagi bolalar hayotidan haqiqiy voqealar natijasida yaratilgan hikoyani tushunishga, bolalarni nutqda tabiat va kundalik hayotda kuzatuvlar natijalarini aks ettirishga oʻrgatiladi, “Sholgʻom”, “Zumrad va Qimmat”, “Uch ayiq”, “Echki bolalari” kabi ertaklar bilan tanishtiriladi, tanish boʻlgan taqlid tovushlari, boʻgʻinlar mustahkamlanadi. Bolalarni “ustida”, “tagida”, “orqasida”, “yonida” kabi soʻzlardan foydalanish bilan bogʻliq koʻrsatmalarni bajarishga, kichik sheʼrlarni, maqollarni yodlashga oʻrgatiladi. Ketma-ket kelgan rasmlar boʻyicha hikoyalar tuzishga va leksik mavzular (“uy hayvonlari”, “yovvoyi hayvonlar”) boʻyicha otlarni guruhlashga oʻrgatiladi.

2 yoshu 6 oylikdan 3 yoshgacha boʻlgan bolalarga maktabgacha taʼlim muassasalaridagi xonalar, guruhlardagi narsalar bilan tanishtiriladi, ularning nomlari va guruh xonasida harakat qilish oʻrgatiladi.

Xulosa Ilk yoshdagi bolalarda kommunikatsiya va nutqni rivojlantirish – ularning shaxs sifatida shakllanishi, ijtimoiy

muhitga moslashuvi va keyingi ta'lim bosqichlarida muvaffaqiyatli bo'lishining asosi hisoblanadi. Ushbu yosh davrida bolaning nutqi va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan to'g'ri pedagogik yondashuvlar, ayniqsa, o'yin faoliyati, musiqiy va she'riy vositalar, kattalarning nutq namunasi katta ahamiyatga ega. Nutq rivojida har qanday

og'ishlarni erta aniqlab, ularni bartaraf etish choralari ko'rilsa, bola o'z salohiyatini to'liq ro'yobga chiqaradi. Shu bois, tarbiyachilar, ota-onalar va mutaxassislar o'zaro hamkorlikda bolalarning nutqiy va kommunikativ salohiyatini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratishlari zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mo'minova L.R., Nurkeldiyeva D.A., Tohirova Sh.R. Alohida ehtiyojga ega bo'lgan bolalarga erta korreksion-rivojlantiruvchi yordam. T.: Complex Print, Toshkent. 2020 y.
2. Mo'minova L.R., Nurkeldiyeva D.A., Tohirova Sh.R. Ilk yoshdagi alohida ehtiyojga ega bo'lgan bolalarni rivojlantirish. T.: Biznes Poligraf, 2019 y.
3. Checherina Ya.Ye., Isayeva D.I., Bondareva Ye.V., Mutaxassislar va ota-onalar uchun qo'llanma "Erta tashhis va aralashuv"- Toshkent; RBIMM, 2009,- 86 b.
4. Qodirova F.R., Fayzullayeva M., Rahimova Z., Rustamova M., Fayziyeva Z., Maktabgacha ta'lim muassasalarining o'rta guruhi uchun nutq o'stirish bo'yicha mashg'ulot ishlanmalari.

“O‘ZBEKISTONNING ENG YANGI TARIXI” FANINI O‘QITISHDA SUN’IY INTELLEKTNING O‘RNI VA AHAMIYATI

G‘ANIJONOVA DILAFRUZ NOILJON QIZI
Andijon davlat pedagogika instituti doktoranti

Annotatsiya. Maqolada sun’iy intellekt (SI) «O‘zbekistonning eng yangi tarixi» ni o‘qitishga kiritishning muhim afzalliklari o‘rganilib, sun’iy intellekt ta’lim amaliyotini qanday o‘zgartirishi va talabalarning faolligi, tushunchasi va o‘quv natijalarini yaxshilashga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: ta’limiy integratsiya, adaptiv ta’lim platformalari, raqamli savodhonlik, interaktivlik, virtual tarixiy sayohatlar.

Аннотация. В статье исследуются важные преимущества внедрения искусственного интеллекта (ИИ) в преподавание «новейшей истории Узбекистана» и рассматривается, как искусственный интеллект может изменить образовательную практику и улучшить вовлеченность, понимание и результаты обучения студентов.

Ключевые слова: образовательная интеграция, адаптивные образовательные платформы, цифровая грамотность, интерактивность, виртуальные исторические туры.

Annotation. The article explores the important benefits of incorporating AI (SI) into teaching "the latest History of Uzbekistan", focusing on how AI can change educational practices and improve student engagement, understanding, and academic performance.

Keywords: educational integration, adaptive education platforms, digital literacy, interactivity, virtual historical travel.

Hozirgi kunda zamonaviy o‘zbek tarixi sohasidagi ta’lim amaliyotini takomillashtirishda sun’iy intellektning transformatsion salohiyatining o‘rni oshib bormoqda. Bunda texnologiyani ta’limga integratsiyalashning tobora ortib borayotgan ahamiyatini ta’kidlash bilan boshlanadi. Xususan, sun’iy intellekt (SI) foydalanish tarixiy tarkibni yetkazib berish, chuqurroq tushunishni rivojlantirish va talabalarni yangi, interaktiv usullarga jalb qilishning innovatsion usullarini taklif etadi. Ushbu tadqiqot madaniy va siyosiy ahamiyatga ega bo‘lgan “O‘zbekistonning eng yangi tarixi” fanini o‘qitish uchun sun’iy intellekt vositalaridan qanday foydalanish mumkinligini alohida o‘rganadi.

Tadqiqotda sifat va miqdoriy tahlilni birlashtirgan aralash usulli yondashuv qo‘llaniladi. Ma’lumotlar bir qator sinf tajribalari orqali to‘plandi, bu yerda sun’iy

intellektga asoslangan vositalar (interaktiv vaqt jadvallari, virtual haqiqat sayohatlari va adaptiv ta’lim platformalari kabi) o‘qitish jarayoniga qo‘shildi. So‘rovnomalar va baholashlar talabalarning faolligini, ma’lumotni saqlashni va umumiy ta’lim natijalarini aniqlash uchun ishlatilgan.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt bilan ishlaydigan resurslardan foydalangan talabalar “O‘zbekistonning eng yangi tarixi” fanidagi muhim tarixiy voqealar va shaxslar haqidagi tushunchalarini sezilarli darajada yaxshilagan. Bundan tashqari, SI - yordamida ta’lim muhitida talabani jalb qilish va da’vat qilish sezilarli sur’atda oshganini ko‘rish mumkin. O‘tkazilgan so‘rovlar talabalar orasida, ayniqsa interaktivlik va shaxsiylashtirilgan o‘quv tajribasi nuqtSI nazaridan yuqori darajada qoniqish hosil qildi.

Sun’iy intellekt tarixni, ayniqsa, O‘zbekiston kabi boy va murakkab tarixiy

jarayonlarga ega mintaqalarda o'qitish usulini o'zgartirishda katta imkoniyatlarga ega. Maqolada ushbu natijalarning oqibatlari muhokama qilinadi va SI nafaqat tarkibni yetkazib berishni kuchaytiradi, balki tanqidiy fikrlash va chuqurroq tahlil qilishni rag'batlantiradi.

Ushbu maqolada tarix ta'limini modernizatsiya qilish bo'yicha ilg'or fikrlash yondashuvini taqdim etadi, sinfda sun'iy intellektning amaliy va pedagogik afzalliklari haqida tushuncha beradi. Biz o'qituvchilar, tadqiqotchilar va siyosatchilarni sun'iy intellekt O'zbekistonning eng yangi tarixini o'qitishni qanday rivojlantirishi mumkinligini har tomonlama tushunish uchun to'liq maqolani o'rganishga taklif qilamiz.

Sun'iy intellektning (SI) ta'lim amaliyotiga qo'shilishi interaktivlik, shaxsiylashtirish va jalb qilishning kuchayishi bilan ajralib turadigan yangi ta'lim davrini boshladi. Xususan, tarixni o'qitish o'zining murakkab rivoyatlari va ko'p qirrali talqinlari bilan SI texnologiyalaridan katta foyda keltiradi. Mamlakatimizning siyosiy, ijtimoiy va madaniy taraqqiyotidagi muhim voqealar va o'zgarishlarni qamrab olgan «O'zbekistonning eng yangi tarixi» kontekstida SI talabalar va o'qituvchilar uchun ushbu boy va dinamik mavzuni yanada samarali boshqarish uchun noyob imkoniyatlarni taqdim etadi.

Ta'limdagi SI individual talabalarning ehtiyojlari va sur'atlariga moslashadigan, an'anaviy ta'limga yanada qiziqarli va moslashtirilgan yondashuvni taklif qiladigan shaxsiylashtirilgan o'quv tajribalarini yaratishga imkon beradi¹. Xuddi shu nuqtai nazardan, interfaol vaqt jadvallari, simulyatsiyalar va ma'lumotlarga asoslangan o'quv platformalari kabi sun'iy intellekt bilan ishlaydigan vositalardan foydalanish

talabalarga O'zbekistonning yaqin tarixining murakkab tarixiy hikoyasini chuqurroq o'rganish imkonini beradi. Ushbu texnologiya talabalarning voqealarni turli nuqtai nazardan tahlil qilish qobiliyatini oshiradi, tarixni yanada nozikroq tushunishga yordam beradi.

Tarix ta'limida SI texnologiyalarini qo'llash talabalarga tarixiy voqealarni tasavvur qilishda yordam beradi, bu ayniqsa vaqtinchalik ketma-ketlik va nedensellikni chuqur tushunishni talab qiladigan fanlarni o'qitishda samarali². Ushbu yondashuv, ayniqsa, O'zbekistonning eng yangi tarixi, siyosiy tizimlarning o'zgarishi, global voqealar ta'siri va mustaqillikdan beri mamlakatning rivojlanib borayotgan madaniy o'ziga xosligini o'z ichiga olgan taqdirda juda muhimdir.

Bundan tashqari, SI sezilarli talabalarga moslashtirilgan hisobot va adaptiv ta'lim yo'llarini taklif ta'lim mavjudlik yaxshilash mumkin. SI vositalari nafaqat tezkor fikr-mulohazalarni taqdim etadi, balki o'quvchining taraqqiyotiga qarab qiyinchilik darajasini moslashtiradi, bu esa har bir talabaning material bilan munosib darajada shug'ullanishini ta'minlaydi³. Ushbu individuallashtirilgan ta'lim yondashuvi barcha talabalar, avvalgi bilimlaridan qat'iy nazar, zamonaviy O'zbekistonni shakllantirgan muhim tarixiy voqealarni chuqur anglashlari uchun juda muhimdir.

Ushbu maqolada biz "O'zbekistonning eng yangi tarixi" ni o'qitishda sun'iy intellektidan foydalanishning amaliy afzalliklari va uni amalga oshirish bilan bog'liq yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolarni o'rganamiz. Sun'iy intellektni tarix ta'limiga qo'shgan holda, mavzu yanada interaktiv, qiziqarli va

1 Smit, A. Va Jons, B. Ta'limdagi sun'iy intellekt: yangi chegara. Ta'lim Yangiliklar Matbuot. 2020. 45 B.

2 Karimov, R., Muxammadiev, F., Iskandarov, T. 2022. Tarix ta'limida raqamli vositalar: Markaziy Osiyoga e'tibor. Markaziy Osiyo Tadqiqotlari Jurnal, 15(2), B 132.

3 Axmedov, M. (2021). O'zbekiston ta'lim tizimida SI orqali shaxsiylashtirilgan ta'lim. Toshkent Universiteti Matbuoti. B 89.

qulay bo'lishi mumkin, bu esa yangi avlod talabalariga O'zbekistonning eng yangi tarixi bilan tanqidiy aloqada bo'lish imkonini beradi.

Ushbu tadqiqot natijalari "O'zbekistonning eng yangi tarixi" fanini o'qitishda sun'iy intellekt (SI) integratsiyalashning muhim afzalliklarini namoyish etadi. Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, SI an'anaviy ta'lim yondashuvlarini o'rganishni yanada moslashtirilgan, interaktiv va qulay qilish orqali o'zgartirish imkoniyatiga ega. Ushbu bo'limda ushbu topilmalarning oqibatlarini muhokama qilinadi, O'zbekistonning eng yangi tarixi sharoitida sun'iy intellektning o'qitish va o'rganishni rivojlantirish usullari tanqidiy o'rganiladi.

Tarix ta'limida sun'iy intellektning eng jozibali afzalliklaridan biri bu mavzu bilan chuqurroq aloqani rivojlantirish qobiliyatidir. Sun'iy intellektga asoslangan ta'lim vositalari talabalarni tarixiy voqealarga botiradigan, material bilan yanada hissiy va intellektual darajada shug'ullanishga imkon beradigan interaktiv platformani taklif qiladi⁴. Postsovet davri tarixi murakkab va ko'p qirrali bo'lgan O'zbekiston misolida SI talabalarga virtual tarixiy sayohatlar, raqamli arxivlar va interaktiv vaqt jadvallari kabi dinamik manbalarni taqdim etadi. Ushbu vositalar talabalarga voqealar haqida o'qishdan ko'ra, tarixni yanada qiziqarli tarzda "boshdan kechirish" imkonini beradi. Ushbu immersiv o'quv jarayoni talabalarga tarixiy tarkibni o'zlashtirishga yordam beradi va o'quv tajribasini esda qolarli qiladi.

SI ning yana bir muhim afzalligi - bu individual talabalarining o'ziga xos ehtiyojlarini qondirish, o'rganishni shaxsiylashtirish qobiliyatidir. "SI tomonidan boshqariladigan shaxsiylashtirilgan o'quv muhiti har bir talabaning o'ziga xos kuchli va zaif tomonlariga moslasha oladi, bu esa barcha o'quvchilarning

o'z tezligida rivojlanishini ta'minlaydi". Talabalar turli darajadagi oldingi bilimlarga ega bo'lishi mumkin bo'lgan O'zbekistonning yangi tarixini o'qitish sharoitida sun'iy intellektga asoslangan platformalar bilimlardagi kamchiliklarni bartaraf etish, asosiy tushunchalarni mustahkamlash va chuqurroq tushunishga yordam beradigan maxsus o'quv tajribalarini taqdim etishi mumkin. Masalan, SI tizimlari talabaning ish faoliyatini kuzatishi va kerak bo'lganda qo'shimcha manbalar yoki qo'llab-quvvatlashni taklif qilishi mumkin, shu bilan barcha talabalar tegishli ravishda jalb qilinishini va shubha ostiga qo'yilishini ta'minlaydi. Ushbu individual qo'llab-quvvatlash tarix ta'limi uchun juda muhimdir, bu yerda talabalar ko'pincha turli xil kelib chiqishi va mavzu bilan tanishishning turli darajalariga ega.

Bundan tashqari, SI ning katta ma'lumotlar to'plamini tahlil qilish va darhol fikr bildirish qobiliyati talabalarining ta'lim natijalariga chuqur ta'sir qiladi. "SI tizimlari o'quvchilarning javoblarini darhol baholashi mumkin, bu o'quvchilarga Real vaqtda xatolarni tuzatishga imkon beradigan qimmatli tushunchalar va mulohazalarni taklif qiladi, bu esa o'quv jarayonini yaxshilaydi". Faktlarni saqlash va voqealarni vaqt o'tishi bilan bog'lash qobiliyati muhim bo'lgan tarix kurslarida sun'iy intellekt talabalarga tezkor viktorinalar, simulyatsiyalar va asosiy tarixiy tushunchalarni mustahkamlovchi boshqa vositalarni taqdim etish orqali ma'lumotlarni yanada samarali qayta ishlashga yordam beradi. Ushbu uzluksiz teskari aloqa davri nafaqat talabalarining tarixiy voqealar haqidagi tushunchalarini mustahkamlaydi, balki zamonaviy tarix bilan shug'ullanish uchun zarur bo'lgan faol ishtirok etish va tanqidiy fikrlashni rag'batlantiradi.

Biroq, ushbu aniq imtiyozlarga qaramay, sun'iy intellektning O'zbekiston tarix ta'limi tizimiga qo'shilishi qiyinchiliklardan xoli emas. "Ta'limga SI ni joriy etish o'qituvchilarni to'g'ri tayyorlash va institutsional tayyorgarlik

4 Guseynov, M., & Bekturdiyev, A. (2021). Tarix ta'limida sun'iy intellektning o'рни: Markaziy Osiyoda amaliy tadqiqotlar. Ta'lim texnologiyalari jurnali, 9(1), B 74.

bilan birga bo'lishi kerak". Sinf xonalarida SI vositalarini muvaffaqiyatli amalga oshirish o'qituvchilardan nafaqat texnologiyadan qanday foydalanishni, balki uni o'zlarining pedagogik amaliyotlariga qanday qilib samarali kiritishni ham tushunishni talab qiladi. Bu, ayniqsa, o'qituvchilar va talabalar o'rtasida texnologiya va raqamli savodxonlikdan foydalanishda tafovutlar bo'lishi mumkin bo'lgan O'zbekiston sharoitida dolzarbdir. Shuning uchun o'qituvchilarning yetarli darajada o'qitilishini va infratuzilmaning mavjudligini ta'minlash SIning ta'limdagi salohiyatini oshirish uchun juda muhimdir.

Bundan tashqari, SI tarix ta'limini yanada qiziqarli qilish imkoniyatiga ega bo'lsa-da, texnologiyaga haddan tashqari ishonish sinfda tanqidiy fikrlash va odamlarning o'zaro ta'sirining rolini pasaytirishi xavfi mavjud. "SI o'qituvchi rolini almashtirmasligi kerak, aksincha o'quv tajribasini yaxshilaydigan qo'shimcha vosita bo'lib xizmat qilishi

kerak". Asosiy manbalarni talqin qilish va tahlil qilish muhim bo'lgan tarix ta'limida SI vositalaridan munozara va mustaqil fikrlashni rag'batlantirish uchun an'anaviy o'qitish usullari bilan birgalikda foydalanish kerak.

Xulosa qilib aytganda, SI ning O'zbekistonning eng yangi tarixini o'qitishga qo'shilishi talabalarning faolligini oshirishdan tortib, shaxsiylashtirilgan o'quv tajribalarini taqdim etishgacha bo'lgan bir qancha afzalliklarga ega. Shu bilan birga, bu ehtiyotkorlik bilan rejalashtirishni, o'qituvchilarni tayyorlashni va texnologiyani amalga oshirish bilan bog'liq muammolarni ko'rib chiqishni talab qiladi. O'zbekistondagi siyosatchilar va ta'lim muassasalari uchun SI integratsiyalashgan o'quv dasturlarini ishlab chiqishga ustuvor ahamiyat berish va o'qituvchilarni ushbu vositalarni samarali qabul qilishda qo'llab-quvvatlash, SI o'qitish va o'qitishning bebaho insoniy jihatlarini takomillashtirishni ta'minlash juda muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Axmedov M., O'zbekiston ta'lim tizimida SI orqali shaxsiylashtirilgan ta'lim. Toshkent Universiteti Matbuoti. B 85. 2021.
2. Guseynov, M., Bekturdiyev A., Tarix ta'limida sun'iy intellektning o'rni: Markaziy Osiyoda amaliy tadqiqotlar. Ta'lim texnologiyalari jurnali, 9(1), B 70-77. 2021.
3. Karimov R., Muxammadiev F., Iskandarov T. Tarix ta'limida raqamli vositalar: Markaziy Osiyoga e'tibor. Markaziy Osiyo Tadqiqotlari Jurnali, 15(2), B 130-140. 2022.
4. Nuriddinov A., Raqamli asrda shaxsiylashtirilgan ta'lim: o'zbek maktablarida sun'iy intellekt. Toshkent Universiteti Matbuoti. 2020.
5. Salixov U., Tursunov K., Ta'limdagi SI: texnologiya orqali o'rganishni kuchaytirish. Markaziy Osiyo Ta'lim Sharhi, 14(3), B 50-61. 2021.
6. Smit, A. Va Jons, B. Ta'limdagi sun'iy intellekt: yangi chegara. Ta'lim Yangiliklar Matbuot. 2020. 45 B.

INNOVATSION TA'LIM TEXNOLOGIYALARI: ATROF-MUHITNI MUHOFAZA QILISHGA O'RGATISH UCHUN ANIMATSIYADAN FOYDALANISH

AXMADJANOVA MOXIYAT SADRIYEVNA

Qo'qon davlat universiteti Biologiya kafedrası dotsenti, biologiya fanlari nomzodi

Annotatsiya: Ta'limda animatsiyadan foydalanish murakkab tushunchalarni, jumladan, atrof-muhitni muhofaza qilishni o'rgatishning kuchli vositasi sifatida paydo bo'ldi. Ushbu maqola talabalarning ekologik muammolar haqidagi tushunchalarini oshirish va barqaror amaliyotni targ'ib qilish uchun animatsiyadan foydalanishning afzalliklarini o'rganadi. Bu animatsiyaga asoslangan ta'lim texnologiyalari qanday qilib mavhum g'oyalarni o'quvchilarning atrof-muhit haqida xabardorligini rivojlantiruvchi qiziqarli vizual tarkibga aylantirishi mumkinligini ta'kidlaydi. Animatsiyalar hikoyalar, interaktiv elementlar va vizual o'rganish usullarini birlashtirgan holda, atrof-muhit haqida o'rganishni samarali va yoqimli qiladigan ta'lim tajribasini yaratadi. Maqolada ushbu vositalarning o'quvchilarning ekologik savodxonligiga ta'siri ham ko'rib chiqiladi va o'qituvchilarga ularni o'qitish amaliyotiga qo'shish strategiyalari ko'rsatilgan. Topilmalar shuni ko'rsatadiki, animatsiya o'quvchilarning barqarorlikka bo'lgan munosabatini shakllantirishda va ularni atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha harakatlarga undashda hal qiluvchi rol o'ynashi mumkin.

Kalit so'zlar: Animatsiya, Ta'lim texnologiyasi, Atrof-muhitni muhofaza qilish, Ekologik savodxonlik, Vizual ta'lim, Interfaol ta'lim vositalari.

Аннотация: Использование анимации в образовании стало мощным инструментом для обучения сложным концепциям, включая охрану окружающей среды. В этой статье рассматриваются преимущества использования анимации для повышения уровня понимания учащимися проблем окружающей среды и продвижения устойчивых методов ведения хозяйства. Это демонстрирует, как образовательные технологии на основе анимации могут преобразовывать абстрактные идеи в увлекательный визуальный контент, который развивает у учащихся экологическую осведомленность. Анимации сочетают в себе повествование, интерактивные элементы и визуальные методы обучения, создавая образовательный опыт, который делает изучение окружающей среды эффективным и увлекательным. В статье также рассматривается влияние этих инструментов на экологическую грамотность учащихся и предлагаются учителям стратегии по включению их в свою педагогическую практику. Результаты показывают, что анимация может играть решающую роль в формировании отношения учащихся к устойчивому развитию и мотивации их к действиям по защите окружающей среды.

Ключевые слова: Анимация, Образовательные технологии, Охрана окружающей среды, Экологическая грамотность, Визуальное образование, Интерактивные средства обучения.

Kirish.

So'nggi yillarda innovatsion ta'lim texnologiyalari turli fanlarni, jumladan, atrof-muhitni muhofaza qilishni o'qitishning ajralmas qismiga aylandi. Ushbu texnologiyalar orasida animatsiya talabalarni jalb qilish va ekologik tushunchalarni o'rganishni yanada qulayroq va jozibador qilish uchun samarali vosita

sifatida mashhurlikka erishdi.[1] Animatsiya murakkab atrof-muhit masalalarini vizual rag'batlantiruvchi tarzda taqdim etish imkonini beradi, o'quvchilarni inson faoliyatining sayyoraga ta'siri haqida tanqidiy fikrlashga undaydi.

Ekologik ta'limda animatsiyaning o'rni Ta'limdagi animatsiya nazariy bilimlar va

real hayotdagi ilovalar o'rtasida ko'prik bo'lib xizmat qiladi. Bu iqlim o'zgarishi, o'rmonlarni kesish va ifloslanish kabi murakkab jarayonlarni soddalashtiradi va talabalar uchun ularni tushunishni osonlashtiradi. Animatsion videolar, infografikalar va interaktiv simulyatsiyalar ushbu muammolar qanday rivojlanishi va ularni hal qilish uchun qanday choralar ko'rish mumkinligini ko'rsatishi mumkin.

Hikoya usullaridan foydalangan holda, animatsiya tomoshabinlar bilan hissiy aloqalarni ham yaratishi mumkin, bu atrof-muhitni muhofaza qilish uchun mas'uliyat hissini shakllantirish uchun zarurdir.[2] Yo'qolib ketish xavfi ostida turgan turlar, global isish oqibatlari yoki plastik shishaning ishlab chiqarishdan okeangacha bo'lgan sayohati haqidagi hikoyalar hamdardlik va ijobiy harakatlar qilish istagini uyg'otishi mumkin.

Atrof-muhitni muhofaza qilishni o'rgatish uchun animatsiyadan foydalanishning afzalliklari

Ishtirok etish va saqlashni yaxshilaydi: Animatsiya statik ma'lumotni dinamik vizuallarga aylantirish orqali o'rganishni yanada qiziqarli qiladi.[3] Bu nafaqat talabalarning e'tiborini jalb qiladi, balki faktlarni esda qolarli tasvirlar va hikoyalar bilan bog'lash orqali bilimlarni saqlab qolishga yordam beradi.

Murakkab tushunchalarni soddalashtiradi: Atrofmuhit muammolari ko'pincha murakkab ilmiy tamoyillar va o'zaro bog'liq jarayonlarni o'z ichiga oladi. Animatsiya bu murakkabliklarni hazm bo'ladigan qismlarga bo'lib, o'quvchilarga uglerod izlari, biologik xilma-xillik va ekotizim muvozanati kabi asosiy tushunchalarni tushunishni osonlashtiradi.

Faol o'rganishni rag'batlantiradi: Interaktiv animatsiyalar talabalarga o'zgaruvchilarni manipulyatsiya qilish va simulyatsiya qilingan ekologik senariylarda turli natijalarni kuzatish imkonini beradi. Ushbu amaliy yondashuv talabalar atrof-muhit muammolarining sabablari va oqibatlarini o'rganishda tanqidiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rag'batlantiradi.

Vizual o'rganishni targ'ib qiladi: Ko'pgina talabalar ma'lumotni o'qish yoki eshitishdan ko'ra ko'rishdan foyda oladigan vizual o'rganuvchilardir. Animatsiya ekologik ma'lumotlarni vizual tarzda jozibali formatda taqdim etish, tushunish va eslab qolishni kuchaytirish orqali ushbu o'rganish uslubiga mos keladi.

Atrof-muhit ta'limiga animatsiyani kiritish strategiyalari

O'qituvchilar o'zlarining o'qitish amaliyotlarida turli yondashuvlar orqali animatsiyadan foydalanishlari mumkin:

Qisqa animatsion videolarni birlashtirish: Qayta ishlash, qayta tiklanadigan energiya yoki suvni tejash kabi mavzularni tushuntiruvchi animatsion kliplardan foydalanish ushbu fanlarni sinfda tez va samarali tarzda tanishtirish imkonini beradi.[4]

Interaktiv animatsiyalarni yaratish: Animatsion viktorinalar va o'yinlar kabi vositalar o'quvchilarga atrof-muhit masalalari bo'yicha o'rganganlarini qiziqarli va qiziqarli tarzda qo'llashga yordam beradi. Bu ularning faol ishtirokini rag'batlantiradi va mavzu bo'yicha tushunchalarini mustahkamlaydi.[5]

Hikoyaga asoslangan animatsiyalarni ishlab chiqish: Inson faoliyatining atrof-muhitga ta'siri haqida hikoya qiluvchi animatsiya bu muammolarni yanada bog'lashi mumkin. Masalan, yashash muhiti vayron bo'lgan yovvoyi tabiat haqidagi rivoyatlar o'quvchilarni tabiatni muhofaza qilishning ahamiyati haqida chuqurroq o'ylashga undashi mumkin.

Raqamli animatsiya platformalaridan foydalanish: Ekologik mavzularda tayyor animatsiyalarni taklif qiluvchi ko'plab ta'lim platformalari mavjud. O'qituvchilar ushbu manbalardan darslarini to'ldirish va o'rganish tajribasini yanada dinamik qilish uchun foydalanishlari mumkin.

Animatsiyaning o'quvchilarning ekologik savodxonligiga ta'siri

Animatsiya nafaqat talabalarning ekologik muammolar haqidagi bilimlarini oshiradi, balki

ularning barqarorlikka bo'lgan munosabati va xatti-harakatlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, animatsion ta'lim mazmuni bilan shug'ullanadigan o'quvchilar atrof-muhitni muhofaza qilishga qiziqish ko'proq rivojlanadi va ekologik toza odatlarni qabul qiladi.

Ushbu yondashuv, shuningdek, talabalar ekologik muammolar bo'yicha o'z fikrlarini muhokama qilishlari va baham ko'rishlari mumkin bo'lgan hamkorlikdagi o'quv muhitini rivojlantiradi. Vizual va interfaol ta'lim tajribasini yaratish orqali animatsiya barqaror rivojlanishga hissa qo'shishga undaydigan ekologik ongli shaxslar avlodini tarbiyalashga yordam beradi.[6]

Qiyinchiliklar va kelajak yo'nalishlari

Ekologik ta'limda animatsiyadan foydalanish samarali ekanligi isbotlangan bo'lsa-da, o'qituvchilar duch kelishi mumkin bo'lgan muammolar mavjud, masalan, yuqori sifatli resurslarning mavjudligi va maxsus animatsiyalarni yaratish uchun texnik ko'nikmalarga ehtiyoj. To'ldirilgan reallik

(AR) va virtual haqiqat (VR) kabi ta'lim texnologiyalaridagi kelajak tendentsiyalari ekologik ta'limni yanada chuqurroq va interaktiv qilish uchun ajoyib imkoniyatlarni taklif etadi.[7]

Xulosa.

Animatsiya ta'lim vositasi sifatida atrof-muhitni muhofaza qilishni o'rgatish uchun juda katta imkoniyatlarga ega. Animatsiya mavhum ekologik tushunchalarni jonli, tushunarli vizual tasvirlarga aylantirish orqali o'quvchilarda tabiiy dunyoni chuqurroq tushunish va qadrlashni rivojlantirishga yordam beradi.[8] Texnologiya rivojlanishda davom etar ekan, animatsiyadan kelajak avlodni atrof-muhitni asrabavaylash muhimligi haqida ilhomlantirish va tarbiyalash uchun foydalanish imkoniyatlari ham kengayadi. Animatsiyaga asoslangan ta'lim vositalari o'quvchilarga atrof-muhitni o'zgartirish tarafdori bo'lish uchun zarur bo'lgan bilim va motivatsiyani kuchaytirish orqali yanada barqaror kelajakka yo'l ochmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yusubxonovna S. S. et al. Ekologik ta'lim va tarbiyaning nazariy va metodik asoslarini takomillashtirish // Journal of new century innovations. – 2022. – T. 16. – №. 1. – C. 16-19.
2. Kamoliddin o'g'li, Ismoilov Jaloliddin. "Ekologik ta'lim-tarbiya." scientific impulse 1.6 (2023): 165-169.
3. Ashurov J. Ta'limda axborot texnologiyalari fani o'qitishda innovatsion ta'lim texnologiyalarining ahamiyati // Theoretical aspects in the formation of pedagogical sciences. – 2023. – T. 3. – №. 4. – C. 105-109.
4. Мухтарова Л. А. Boshlang'ich Ta'lim Samaradorligini Oshirishda Innovatsion Ta'lim Texnologiyalarining O'rni // Научный Поиск В Современном Мире. – 2017. – C. 119-120.
5. Abdullayev A. Q., Abdullayeva N. R. // UMumiy o'rta ta'lim maktablarida matematika fanini o'qitishda innovatsion ta'lim texnologiyalari asosida kreativ faoliyatini rivojlantirish // муаллим оғум эликсиз билимлендири. – T. 99.
6. Abdurashidovna, Sultanova Dilnura, and Sirojiddinov Odiljon Ilhomjonovich. "INNOVATION TA'LIM TECHNOLOGIYALARI." PEDAGOG 6.6 (2023): 486-489.
7. Jurayev A., Shodmonov Q. Professional ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan innovatsion ta'lim texnologiyalari va ularning ahamiyati // Interpretation and researches. – 2023. – T. 2. – №. 3.
8. Bakiyeva Z. R., Sherboyeva S. A. Kompyuterli animatsiya va uning qo'llanilish sohalari // Journal of Academic Research and Trends in Educational Sciences. – 2024. – C. 538-542.
9. Xusanovich M.O. // Kichik maktab yoshidagi o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berishda animatsiyalardan foydalanish texnologiyalari // tadqiqotlar. UZ. – 2024. – T. 38. – №. 9. – C. 82-84.

SENSORLI INTEGRATSIYA: AUTISTIK SPEKTR BUZILISHLARIDA ASOSIY BUZILISHLAR TASNIFI VA KORREKSIYALASH USULLARI

USMANOVA NILUFAR ILHOM QIZI

Alfraganus Universiteti Maxsus pedagogika: Logopediya
yoʻnalishi 2- bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada autizm spektr buzilishiga (ASB) ega boʻlgan bolalarda uchraydigan sensor integratsiya muammolari va ularni korreksiyalash usullari yoritilgan. L.S. Vygotskiy nazariyasi asosida buzilishlarning bosqichlari (birlamchi, ikkilamchi, uchlamchi) izohlangan. Sensor integratsiya, ayniqsa, vestibulyar va proprioseptiv tizimlarning faoliyati, bolaning kognitiv, nutqiy va emotsional rivojlanishiga taʼsiri batafsil tahlil qilingan. Djeyn Ayres tomonidan ishlab chiqilgan sensor integratsiya nazariyasi va uni amaliyotda qoʻllash usullari keltirilgan. Shuningdek, ABA, TEACCH, PECS, DIR/Floortime kabi metodlar yordamida autistik bolalarni rivojlantirishning kompleks yondashuvlari koʻrib chiqilgan.

Kalit soʻzlar: Sensor integratsiya, autizm spektr buzilishi, giperesteziya, sensor disfunktsiya, kognitiv rivojlanish, emotsional-irodaviy buzilishlar, nutq rivoji, vestibulyar tizim, ABA terapiya, PECS, TEACCH, sensor stimulyatsiya.

Аннотация: В статье рассматриваются проблемы сенсорной интеграции у детей с расстройствами аутистического спектра (РАС) и методы их коррекции. Л.С. На основе теории Выготского объясняются стадии расстройств (первичная, вторичная, третичная). Подробно проанализировано влияние сенсорной интеграции, особенно функционирования вестибулярной и проприоцептивной систем, на когнитивное, речевое и эмоциональное развитие ребенка. Представлена теория сенсорной интеграции, разработанная Джейн Айрес, и методы ее практического применения. Также были рассмотрены комплексные подходы к развитию детей с аутизмом с использованием таких методов, как АВА, TEACCH, PECS и DIR/Floortime.

Ключевые слова: сенсорная интеграция, расстройство аутистического спектра, гиперестезия, сенсорная дисфункция, когнитивное развитие, эмоционально-волевые нарушения, речевое развитие, вестибулярный аппарат, АВА-терапия, PECS, TEACCH, сенсорная стимуляция.

KIRISH. AUTIZMDA BUZILISHLAR
TUZILMASI (L.S. Vygotskiy boʻyicha):

BIRLAMCHI BUZILISHLAR: Sensor va emotsional sezuvchanlikning ortishi (giperesteziya) va energiya potensialining zaifligi.

IKKILAMCHI BUZILISHLAR: Atrof-muhitdan chekinish sifatida namoyon boʻladigan autizmning oʻzi – bu tashqi taʼsirlarning kuchliligi sababli shaxsning oʻzini himoya qilish shakli. Shuningdek, stereotipik harakatlar, haddan ziyod qimmatli qiziqishlar, fantaziyalar, istaklarning toʻxtovsizligi.

UCHLAMCHI BUZILISHLAR: Ijtimoiylashuv (sotsializatsiya) jarayonidagi

qiyinchiliklar.

Birinchi bosqich – Sensor va emotsional sezuvchanlikning ortishi (giperesteziya) va energiya zaifligi.

Ikkinchi bosqich – autizmning oʻzi. Zararlangan sohalar quyidagilar:

- Sezgi va idrok
- Diqqat
- Tafakkur
- Nutq
- Xotira va tasavvur
- Emotsional-irodaviy soha
- Oʻyin faoliyati

ADABIYOTLAR TAHLILI VA
METODLAR. Oʻzini izolyatsiya qilish sharoitida yuzaga keladigan

psevdokompensatorli avto-stimulyator shakllar, tashqi dunyodan keladigan sezgi va taassurotlar tanqisligini to'ldirishga xizmat qiladi va shu orqali autistik to'siqni mustahkamlaydi. Bunday bolalarda yaqin odamlarga nisbatan reaksiya zaif, hattoki to'liq javobsizlik – bu holat “affektiv blokada” deb ataladi. Ular vizual va eshitish ta'sirlariga yetarli javob bermaydi, bu esa ularni ko'r yoki kar insonlarga o'xshatadi.

Kognitiv soha: Xarakterli belgisi – notekis rivojlanish: ba'zi sohalarda yuqori qobiliyatlar (masalan, musiqa, matematika, rassomlik) mavjud bo'lsa-da, oddiy hayotiy ko'nikmalarda chuqur buzilishlar kuzatiladi.

Diqqat (e'tibor) Faol diqqat darajasi juda past, bir necha daqiqadan ortiq davom etmaydi. Bolaning e'tiborini tortishga urinishda javobsizlik yoki negativizm. Xarakterli belgisi – psixik holatning tez to'yinishidir, ba'zida bu holat shunchalik kuchli bo'ladi, tajovuzni keltirib chiqaradi.

Xotira va tasavvur: Yaxshi mexanik xotira mavjud, ammo ma'lumotlar bloklar holida saqlanadi va qayta ishlanmaydi. Patologik fantaziyalar (bu – asossiz qo'rquvlar va jirkanish hissining asosidir).

Nutq: Nutq rivojida turli og'ishlar: exolaliya (eshitilgan so'zlarni ongsiz takrorlash), nutqiy shtamlar, o'zini uchinchi shaxs sifatida tilga olish, hatto mutizm (mutlaq sukut). Nutq muloqot uchun juda kam ishlatiladi.

Tafakkur: Simvollar bilan ishlashda, ko'nikmalarni bir vaziyatdan boshqasiga o'tkazishda, vaqt o'tishini tushunishda, sabab-oqibat bog'liqligini anglashda qiyinchiliklar mavjud. Ayrim sohalarda iqtidor bo'lishi mumkin, ammo tafakkurning umumiy autistik yo'nalishi saqlanib qoladi. Noverbal intellekt (so'zsiz aql) – verbal (nutqiy) intellektdan ustun, chunki bola nutq orqali muloqot qilishni xohlamaydi.

O'yin: Autistik bolalarning o'yini ko'pincha o'yin bo'lmagan, lekin sensor ta'sir beruvchi predmetlar bilan manipulyatsiya qilishdan iborat bo'ladi. Ular o'yinni yakka holda, «boshqalar bilan yonma-yon, ammo birgalikda emas» tarzda o'ynaydi. Rolli o'yinlar barqaror emas. Spontan (o'z-o'zidan yuzaga keladigan) o'yinlarda maqsadli va qiziqish bilan harakat qilishga qodir.

O'quv faoliyati: Maktabdagi ta'lim yetakchi faoliyatga aylana olmaydi. «O'quv stereotipi»ni shakllantirish uchun maxsus ish olib borish zarur. Erkin diqqatni jamlashdagi qiyinchiliklar va qo'rquvlar o'quv faoliyatining shakllanishiga to'sqinlik qiladi.

Sezgi va idrok: Sensor sezuvchanlik kuchli va og'riqli bo'lgani uchun tashqi ta'sirlarni e'tiborsiz qoldirishga olib keladi. Inson yuzi darhol haddan tashqari to'yinganlik hissini uyg'otib, muloqatdan chekinishga sabab bo'ladi. Sensor stimullarga nisbatan g'ayritabiiy (paradoksal) reaksiyalar kuzatiladi.

Idrokda fazoda yo'nalishni aniqlashda buzilish, real predmetlar dunyosining butunligini idrok qilishda buzilishlar bo'ladi. Hidlar, ta'm, tovush, musiqaga o'ta sezuvchanlik mavjud.

Taktil va mushak sezgilari – ya'ni o'z tanasini his qilish (avtostimulyatsiyalar) katta ahamiyatga ega bo'lib, kuchli taassurotlar uyg'otadi.

Emotsional-irodaviy soha: Ruhiy rivojlanishning autistik spektrida bu sohadagi buzilish asosiy belgi hisoblanadi. Hayotiy quvonch kompleksi (yaqinlarga nisbatan emotsional javob) shakllanmaydi yoki kechikadi. Yaqin insonlarga bog'lanish yetarli emas. Atrof-muhit bilan muloqatdagi emotsional noqulaylik darajasi past bo'lib, bu 3 turdagi qo'rquvlarning paydo bo'lishiga olib keladi: barcha bolalarga xos odatiy qo'rquvlar; ortiqcha sensor va emotsional

sezuvchanlikdankelib chiqadigan qo'rquvlar; noo'rin, xayoliy yoki g'alati (paranoid) qo'rquvlar. Qo'rquv hissi «identiklik fenomeni» (o'zlik hissi)ni belgilaydi. O'zini saqlash instinkti buzilgan, o'ziga nisbatan tajovuz (samoagressiya) holatlari bo'lishi mumkin. Bola boshqa bolalar guruhiga yoki tengdoshlariga intilmaydi. Insonlar bilan emotsional muloqat tajribasi juda cheklangan, u boshqalarni tushunmaydi va «yaxshi-yomon» tushunchalari og'ir shakllanadi.

Faoliyat asosan predmetlar bilan manipulyativ harakatlardan iborat. O'z-o'ziga xizmat ko'rsatish harakatlari sekin shakllanadi va ko'pincha rad etish (negativizm) bilan kechadi. (Uchinchi darajali) Ijtimoiylashuv: Ijtimoiylashuv jarayoni bolalar autizmga ega bo'lgan sharoitda barcha ishtirokchilarning – autizm bola, oddiy bolalar jamoasi va pedagoglarning imkoniyatlari va oldindan tayyorlanishi hisobga olingan holda amalga oshirilishi kerak. Bola ijtimoiy qabul qilinadigan xatti-harakatlarga (funktsional xatti-harakatlar stereotiplarini shakllantirish orqali), ixtiyoriy e'tiborni rivojlantirishga, xavotir darajasini pasaytirishga va shakllanib qolgan qo'rquvlarni yengishga yo'naltirilgan maqsadli ish olib borilishi zarur. Mavjud salbiy stereotiplarni yengish, bolaning qiziqish sohalarida samarali faoliyat turlarini shakllantirish, dunyoqarashini kengaytirish va shaxsiy qobiliyatlarini rivojlantirish ham muhimdir. Pedagog va bolalar jamoasini oldindan tayyorlash zarur. Bola shaxsiy qiziqishlari asosida kasbga yo'naltirish amalga oshirilishi kerak. Autizm spektr buzilishini kompleks korreksiyasi uchun bir vaqtning o'zida birlamchi va ikkilamchi buzilishlarga ta'sir qiluvchi turli metodlar kombinatsiyasidan foydalanish kerak.

TAHLIL VA NATIJALAR. Birlamchi

buzilishga ta'sir etish metodi, ya'ni “buzilish yadrosi”ga bevosita ta'sir qilish – sensor integratsiyasi.

Ikkilamchi buzilishga ta'sir ko'rsatuvchi metodlar:

ABA – to'g'ri xatti-harakatni mukofotlash orqali o'rgatish;

TEACCH–Autistik spektri buzilgan bola uchun tushunarli bo'lgan rivojlantiruvchi muhit yaratish;

PECS – gapirmaydigan bolalar bilan gapiruvchi odamlarga muloqot uchun kartochkalar;

DIR/Floortime – rivojlanish/ shaxsiylik/ munosabatlar modeli;

Nikolskayaning emotsional-darajali yondashuvi – emotsional kompetentlikka o'rgatish (yengil Autistik spektri buzilishi holatlari uchun);

Montessori tizimi – dunyoni tushunish va ma'noiy aloqalarni rivojlantirish;

Nuriyeva kartochkalari, global o'qish – nutqni tushunishni rivojlantirish; Jadval/ tartiblar – bolaning vaqt va vaqt ichida sodir bo'ladigan jarayonlarni tushunishini tuzilmaga solish. T.V. Kondratyeva, oilaviy tizimli psixolog, SGOO “Umid oroli”, GBU SO “CDiK SO” (Ijtimoiy rivojlanish markazi) Agar bu matndan ilmiy ish uchun foydalanmoqchi bo'lsangiz, istasangiz manba ko'rinishini ham tayyorlab bera olaman.

Ko'rinmaydigan, tushunilmaydigan va tashxislanmaydigan buzilish - taxminan qirq yil muqaddam AQShning Oklahoma shtatidagi logoped va psixolog Jeyn Ayres amaliy ish jarayonida sensor tizimlar faoliyatining buzilishi — sensor integratsiya disfunktsiyasi nazariyasini ishlab chiqdi. Bu nazariya bolaning rivojlanishi bilan shug'ullanuvchi mutaxassislarning e'tiborini tortdi. “Ichki shtat”dan chiqqan amaliyotchilardan biri bo'lgan J. Ayres

rivojlanishga to'sqinlik qilayotgan, lekin undan oldin na tushunilgan, na tashxislangan, na payqangan muammoni ko'rdi. Yer yuzidagi har o'ninchi bolaga yaqin bolalarda bu muammo mavjud. Nutq, harakat, emotsional soha rivojlanishidagi cheklovlar, o'qish, xulq-atvor va muloqotdagi muammolarga ega bo'lgan bolalarning 70% dan ortig'i sensor tizimlar faoliyatida buzilishlarga ega. Markaziy asab tizimining hech bir qismi mustaqil ishlamaydi: ma'lumot bir qismdan boshqasiga uzatiladi. Masalan: Tegish hissi ko'rishga yordam beradi, ko'rish muvozanatni saqlashga yordam beradi, muvozanat esa tana holatini his qilish va harakatlanishni ta'minlaydi, harakat esa o'rganishni qo'llab-quvvatlaydi. Bosh miya doimiy stimulyatsiyaga muhtoj — bu stimulyatsiya miyani faollashtiradi va unda funksional faollikni yuzaga keltiradi. Natijada, nafas olish, ovqat hazm qilish, yurish, so'zlash, o'qish va boshqa funksiyalar mumkin bo'ladi. Yetarli stimulyatsiya bosh miya hujayralari o'rtasidagi aloqalar sonining ortishiga olib keladi. Bola tug'ilgan zahotiy oq, u faqat o'z tanasi va atrof-muhitdan doimiy sezgi stimulyatsiyasi ostida rivojlanadi. Har soniyada sezgilar organlaridan bosh miya tomon juda katta hajmdagi ma'lumot oqimi keladi. Bosh miya esa bu ma'lumotni tashkil qilishi, saralab olishi kerak bo'ladi, ko'plab kirib kelayotgan sensor signallar orasidan eng muhim va zarur bo'lganlarini ajratib olish, keraksizlarini esa rad etish zarur bo'ladi. Sezgi a'zolari va ichki organlardan kelayotgan asab impulslari oqimi bolaning asab tizimi rivojlanishini belgilaydi. Agar bola sog'lom tug'ilgan bo'lsa va uning sensor stimulyatsiyasi normal bo'lsa, u holda harakat ko'nikmalari, nutq va xulq-atvorda hech qanday muammo bo'lmaydi. Ammo hayotining dastlabki bosqichlarida sensor stimulyatsiyasi bilan

bog'liq buzilishlar bo'lgan bolalarda (masalan, tug'ruq vaqtida sezgi a'zolari, bosh miya po'stloq qismi, bosh miyaning orqa qismi, asab yo'llari zararlangan bo'lsa), sensor stimulyatsiya jarayoni samarasiz yoki yetarli darajada samarali bo'lmaydi. Bunday bolalarda turli xil buzilishlar rivojlanadi va bu esa sensor integratsiya disfunktsiyasiga olib keladi. Bola tashqi va ichki ma'lumotlarni qanday qayta ishlashi — uning hissiyotlari, fikrlashi va harakatlariga bevosita ta'sir qiladi. Bosh miya faoliyatidagi eng yengil buzilishlar ham bola qanday qilib kundalik ko'nikmalarni egallashi, o'qishi va muloqot qilishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Yosh o'tgan sari bu muammolar kuchayib boradi, natijada rivojlanishda, maktabdagi o'qishda va xulq-atvorda muammolar yuzaga keladi. Hammamizga yaxshi tanish bo'lgan asosiy sezgi tizimlari mavjud: ko'rish, eshitish, ta'm bilish va hid bilish. Bu "tashqi" sezgilar atrof-muhitdagi stimullarga javob beradi. Ammo tanamizda "ichki" sezgilar tizimi ham bor: Introseptiv (ichki a'zoldan keluvchi sezgilar), Ovqat qabul qilish, mimika va artikulyatsiya (talaffuz)da qiyinchiliklar yuzaga keladi, chunki bola yuz va og'iz sohasida joylashgan retseptorlardan kerakli sezgi ma'lumotlarini ololmaydi.

Proprioseptiv tizim — bu tana a'zolarining fazodagi holatini sezish, ya'ni mushaklar, boylamlar va bo'g'imlardan keladigan sezgilar orqali shakllanadi. Proprioseptiv disfunktsiyaning ba'zi keng tarqalgan belgilariga quyidagilar kiradi: harakatchanlikdagi no'noqlik, tananing fazodagi holatini to'g'ri baholay olmaslik, yangi harakat ko'nikmalarini o'rganishda qiyinchilik. Harakat ko'nikmalari esa nutq faoliyati bilan chuqur bog'liqdir.

Vestibulyar tizim — bu harakat, og'irlik kuchi va muvozanat bilan bog'liq sezgilar. Bu muhim sensor tizim haqida biz keyinroq

batafsil to'xtalamiz. Bosh miya sezgilarni tanlaydi, saralaydi va tartiblaydi, bu jarayonni mashinalar harakatini boshqaruvchi yo'l harakati kabidir. Bir yoshli bola har qanday narsani ushlaydi, unga hamma narsani ushlab ko'rish kerak bo'ladi. Hatto u hamma narsani og'ziga solishga harakat qiladi! Bu bola — "buyuk tadqiqotchi", atrof-muhit haqida hali hech narsa bilmaydi, lekin uni faol va ishtiyoq bilan o'rganishga intiladi. Jan Piaje bolalarda ushlab olish bosqichidagi qo'l harakatlarini o'rgangan, chunki bu harakatlarga u intellekt rivojida katta ahamiyat beradi. Bola nafaqat ushlashni o'rganadi — u qo'l, barmoq harakatlarining aniqligini mashq qiladi, bu harakatlarni ko'rish bilan muvofiqlashtirishni o'rganadi, fazoni nazariy emas, balki amaliy tarzda anglaydi — qoshiqni yoki chashkani olish, sharbat ichish, olma yeyish uchun. Bola bu harakatlarni kundankunga, haftalab yuz minglab marotaba takrorlaydi, to ular avtomatik holga kelmaguncha. Bu jarayonda uning miyasida harakatlar, sezgilar va his-tuyg'ularni yengillashtiruvchi va avtomatlashtiruvchi jarayonlar sodir bo'ladi. Sensor-motor intellekt xuddi qum donalaridek yig'ilib, bola ongida "uy" qurilishi uchun "g'isht" bo'lib xizmat qiladi — bu "uy" esa chuqur, og'zaki bo'lmagan intellektidir. Amerikalik olim G. Doman tibbiyot markazida emizikli bolalar uchun jismoniy mashqlar tizimini ishlab chiqqan, shuningdek, ushlab olishga mo'ljallangan turli moslamalarga ega krovatkalar, 36,5 sm kenglikdagi maxsus emaklash jiydalarini yaratgan — na ko'proq, na kam! Bu uzun jiydalarni nishab qilib, nevrologik muammolari bo'lgan bolalarda emaklashni rag'batlantirish mumkin bo'lgan. Shuningdek, turli matoli qoplamalar qo'llanilgan, ularemaklashni yengillashtirgan yoki murakkablashtirgan... G. Doman o'z ishlarini Jan Piaje nazariyasi va o'tgan

asrdagi rossiyalik fiziolog Boris Klosovski tadqiqotlariga tayangan. (Klosovski isbotlagan: bosh miya strukturasi faqat sensor stimulyatsiya sharoitida normal rivojlanadi). Bola intellekti normada rivojlanishi uchun bola bilan muntazam shug'ullanish kerak. G. Doman ota-onalarga quyidagilarni maslahat beradi:

- Yirik motorika (emaklash, tirmashish, yurish va boshqalar);

- Mayda motorika (barmoq harakatlari) ustida ishlash;

- Vestibulyar apparatni mashq qildirish — bu bolaning boshini aylantirish, uni tebratish, yuqoriga irg'itish orqali amalga oshiriladi. Albatta, bunday mashg'ulotlar asta-sekin murakkablashtirilib, doimiy ravishda, kuniga bir necha marta, hech bo'lmaganda 5–10 daqiqa davomida o'tkazilishi kerak. Bosh miya ajoyib xususiyatga ega — u sezgi (sensor) ma'lumotlarini tashqi muhit talablariga va inson ehtiyojlariga moslashtira oladi. Bosh miya asab zanjirlarini yoqadi yoki o'chiradi, bu orqali o'z faoliyatini va umumiy faollik darajasini boshqaradi. Masalan, agar kerak bo'lsa, bosh miya futbol o'ynash bilan bog'liq zanjirlarni faollashtiradi, bolaga kitob o'qiy boshlaganimizda esa bu zanjirlarni boshqalariga almashtiradi. Bosh miya aniq vazifani bajarishda kerak bo'lmagan sezgi ma'lumotlarini to'sib turadi. Masalan, bola sinfda o'tirganda, uning bosh miyasi ventilyatorlarning shovqinini e'tibordan chetda qoldiradi, shunda u o'qituvchini eshitishi mumkin bo'ladi. Agar keraksiz ma'lumotlar bloklanmasa, bosh miya haddan tashqari qo'zg'alishi mumkin. Biz ayrim sezgi holatlariga o'rganib qolganimizda, bosh miya ularni avtomatik tarzda e'tiborsiz qoldiradi. Masalan, dastlab ryukzak kamarining bosimi bolaning e'tiborini tortadi, lekin vaqt o'tib u bunga e'tibor bermay qo'yadi. Bosh miya yoqimli his-tuyg'ularni

osonlashtirib beradi, masalan, belanchakda o'tirishdagi taskin beruvchi hissiyot. Bu kabi hissiyotlarga "yashil chiroq" yoqiladi, ya'ni ularni bosh miya quvonch bilan qabul qiladi. Afsuski, ba'zida bolalarda sezgilarni qabul qilish tizimi buziladi. Bunday bola ma'lum sezgi ma'lumotlariga to'g'ri javob bera olmaydi. Agar ma'lumot juda ko'p bo'lsa, bosh miya haddan tashqari yuklanadi va bu holat bola uchun yangi taassurotlardan qochishga olib keladi. Agar ma'lumot juda kam bo'lsa, bosh miya qo'shimcha sezgi stimullarini izlay boshlaydi. Har bir odamda vaqti-vaqti bilan sezgi ma'lumotlarini qabul qilishda muammolar yuzaga keladi. Masalan, inson uzoq vaqt uyqusiz qolgan holatda tasavvur qiling. Uzoq davom etgan uyqusizlik harakatlarning koordinatsiyasini va e'tiborni jamlash qobiliyatini buzadi. Sezgilarni tizimlariga ko'ra ma'lumotlarni qabul qilishdagi buzilish simptomlarini tasniflash:

1. Eshitish: bola kutilmagan yoki baland tovushlardan qo'rqadi, quloqlarini qo'llari bilan yopadi, shovqinli ko'chada yurishni yomon ko'radi, shovqinli muhitda diqqatini jamlashi qiyin.

2. Ko'rish: bola qarong'ilikda bo'lishni afzal ko'radi, zinapoyadan chiqish qiyin, yorqin yoritilgan joylardan qochadi, odamlar yoki narsalarga diqqat bilan qaraydi, ko'z-ko'zga qarashdan qochadi.

3. Hid bilish: bola yeyilmaydigan narsalarni doimiy ravishda hidlaydi, kuchli hidlarga toqat qila olmaydi.

4. Tanadagi holat: bola doimiy ravishda turli jismoniy faoliyat turlarini sinab ko'radi, boshqalarga, mebelga, narsalarga qo'l uradi, mushaklari zaif, tez charchaydi, barmoqlariga tayanib yuradi.

5. Harakatlar: bola yerega tushib ketishidan qo'rqib, noaniq bo'lib, xavotirga tushadi, ko'tarilish, emaklash va sakrashdan

qochadi, sport maydonchalarida o'ynashni yoqtirmaydi, o'yinlarda xavfli tarzda xavfga qarshi yuradi, xavfni anglamasdan.

6. Tegish: bola o'ziga tegishdan qo'rqadi, yelim, qum, bo'yoqlar bilan ifloslanishdan qo'rqadi, ba'zi matolarga (kiyim, yotoq jihozlari) juda sezgir, odamlarga va narsalarga tegishdan qochadi, yalangoch oyoqlarda yurishni yoqtirmaydi, ayniqsa o'tlar va qumda. Uning og'riq va issiq-sovuq sezgirliги kamaygan bo'ladi.

7. Diqqat, xulq-atvor va muloqot: bola tezda bir faoliyatni boshqasiga o'zgartiradi, bu esa unga o'ynashda to'sqinlik qiladi, diqqatni jamlashda qiyinchilik tug'diradi, boshqalar bilan ortiqcha hissiy aloqada bo'ladi, xavotirli va g'alati ko'rinadi. Tashvishli; hodisalarga moyil; do'stlar orttirish, his-tuyg'ularni ifodalashda qiyinchilikka duch keladi. Yuqoridagilarni umumlashtirib, quyidagi asosiy nuqtalarni ajratib ko'rsatish mumkin:

- Vazifaga e'tibor qaratish qobiliyati, ahamiyatsiz sezgir ma'lumotlarni to'xtatish qobiliyatiga bog'liq — atrofdagi shovqin yoki ko'rish tasvirlari. Ko'plab bolalarda nerv tizimining himoya qiluvchi, to'xtatuvchi qobiliyati rivojlanmagan. Bu, e'tiborsizlik, giperaktivlik yoki impulsivlik shaklida ifodalanishi mumkin — bola "to'xtatuvchisiz".

- Bola notartibli bo'lib ko'rinadi, unga maqsadga intilish yetishmaydi. Shuning uchun u atrof-muhitni o'rganishga va to'liq o'ynashga qodir emas. U nozik va muvozanatni ushlab turishda qiynalishi mumkin. Jismoniy o'yinlardan keyin uni tinchlantirish qiyin.

- Salbiy xulq-atvorning yashirin sababi bor. Bola tez g'azablanishi, xavotirga tushishi, kichik narsalarga baqirishi mumkin — masalan, notanish tovushlardan qo'rqishi, tushunarsiz narsalarni ko'rishi

yoki kiyimdagi burmali joy unga bezovta qilishi mumkin. Sezgir stimulatsiyaning buzilishi umumiy simptomi — zarur bo‘lgan e’tibor holatini saqlay olmaslik, shuningdek, muayyan vazifaga e’tibor jamlash qiyinligi. Bu, ayniqsa, nutqni qabul qilishda aniq ko‘rinadi, chunki nutq juda ko‘p eshitish ma’lumotlarini o‘z ichiga oladi, va asab tizimi buni qayta ishlay olmaydi. Djejn Ayres o‘z kuzatishlarida, nerv tizimining normal faoliyatining asosiy sababi — vestibulyar tizimning holati ekanligini aniqladi. Vestibulyar tizim — boshqa sezgilar kanallaridan kelgan sezgilarni tashkil etuvchi asosiy tizimdir, shuning uchun u nutqni o‘zlashtirishda ishtirok etadi. Djejn Ayres vestibulyar tizim mushak faoliyatini muvofiqlashtirish va regulatsiya qilish uchun javobgar ekanligini ta’kidladi.

XULOSA. Norverbal muloqot - “tananing tili” va boshqa norverbal muloqot shakllari. Vestibulyar tizimning pasaygan faoliyati natijasida ko‘pincha artikulyatsiya buzilishi va nutq rivojlanishining kechikishi yuzaga keladi. Bolalar artikulyatsion organlardan kelgan sezgir ma’lumotni aniqlay olmaydi. Natijada, artikulyatsiya uchun zarur bo‘lgan harakatlarning boshlanishi va amalga oshirilishi bilan bog‘liq qiyinchiliklar paydo bo‘ladi. Shunday qilib, Djejn Ayres amaliyotda sezgi organlari tizimlarining holatini, ayniqsa vestibulyar tizimni, bolani to‘g‘ri rivojlantirishda qanday muhim ahamiyatga ega ekanligini baholadi. Shu tarzda "chuqurlikdan" kelgan amaliyotchi miya va uning normal faoliyatining nutq, xulq-atvor va ta’lim rivojlanishidagi hal qiluvchi rolini kashf etdi.

Foydalanilgan adabiyotlar :

1. Э. Джин Айрес при участии Джеффа Роббинса. «Ребёнок и сенсорная интеграция понимание скрытых проблем развития с практическими рекомендациями для родителей и специалистов» 5-е издание Москва Тервинф 2018.
2. Ененкова Л.Н. «Сенсорная интеграция».
3. Э. Джин Айрес «Ребенок и сенсорная интеграция».
4. Улла Кислинг «Сенсорная интеграция в диалоге».
5. Т.В. Кондратьева, семейный системный психолог, СГОО «Остров надежды», ГБУ СО «ЦДиК СО»
6. О.И. Ефимов ШКОЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ГЛАЗАМИ ВРАЧА. Издательство "Диля", Москва, 2007 год,

"FALSAFA" FANINI O'QITISHDA BO'LAJAK PEDAGOGLARNING ILMIY-FALSAFIY DUNYOQARASHNI RIVOLJLANTIRISH IMKONIYATLARI

YULDASHEVA XUSNIDAXON JUMANAZAR QIZI

Qo'qon davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur ishda "Falsafa" fanining bo'lajak pedagoglar tayyorlov jarayonidagi o'rni va ahamiyati, shuningdek, ularning ilmiy-falsafiy dunyoqarashini shakllantirishdagi roli tahlil qilinadi. Falsafa fani nafaqat nazariy bilimlar majmui, balki mustaqil tafakkur, tanqidiy yondashuv va umuminsoniy qadriyatlarni anglash vositasi sifatida qaraladi. Maqolada pedagogik faoliyatga tayyorlanayotgan talabalarda falsafiy tafakkurni rivojlantirish imkoniyatlari, o'quv jarayonida innovatsion metodlardan foydalanish va interfaol yondashuvlar orqali dunyoqarashni kengaytirish usullari yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy ta'limda falsafaning integrativ yondashuvi orqali talabalarning ijtimoiy-madaniy, axloqiy va ilmiy pozitsiyalarini mustahkamlash mexanizmlari ko'rsatib beriladi. Tadqiqot natijalari pedagogik ta'limda falsafa fanining samarali o'qitilishi uchun amaliy tavsiyalarni o'z ichiga oladi.

Annotation. This study analyzes the role and significance of the subject "Philosophy" in the training process of future educators, as well as its contribution to the development of their scientific and philosophical worldview. Philosophy is viewed not only as a set of theoretical knowledge but also as a means of fostering independent thinking, critical approach, and understanding of universal human values. The research highlights the opportunities for developing philosophical thinking in students preparing for pedagogical activities, through the use of innovative methods and interactive approaches in the educational process. Furthermore, it demonstrates mechanisms for strengthening students' socio-cultural, moral, and scientific positions through the integrative approach of philosophy in modern education. The research findings include practical recommendations for the effective teaching of philosophy in pedagogical education.

Аннотация. В данном исследовании анализируется роль и значение дисциплины «Философия» в процессе подготовки будущих педагогов, а также её вклад в развитие их научно-философского мировоззрения. Философия рассматривается не только как совокупность теоретических знаний, но и как средство формирования независимого мышления, критического подхода и понимания общечеловеческих ценностей. В исследовании освещаются возможности развития философского мышления у студентов, готовящихся к педагогической деятельности, через использование инновационных методов и интерактивных подходов в образовательном процессе. Кроме того, демонстрируются механизмы укрепления социокультурных, моральных и научных позиций студентов благодаря интегративному подходу философии в современном образовании. Результаты исследования включают практические рекомендации по эффективному преподаванию философии в системе педагогического образования.

Kalit so'zlar: Falsafa, ilmiy, dunyoqarash, takomillashuv, pedagog, taraqqiyot, o'qitish, oliy ta'lim, bilim, faloiyat.

Keywords: Philosophy, scientific, worldview, improvement, pedagogue, progress, teaching, higher education, knowledge, activity.

Ключевые слова: Философия, научный, мировоззрение, совершенствование, развитие, педагог, прогресс, обучение, высшее образование, знание

KIRISH. O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida oliy ta'lim muassasalarida o'quv jarayonini bosqichma-bosqich kredit-modul tizimiga o'tkazish; xalqaro tajribalardan kelib chiqib, oliy ta'limning ilg'or standartlarini joriy etish, jumladan

o'quv dasturlarida nazariy bilim olishga yo'naltirilgan ta'limdan amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirilgan ta'lim tizimiga bosqichma-bosqich o'tish muhim vazifalar sifatida belgilab berildi. O'qitishning kredit-modul tizimi kompetensiyaviy yondashuv bilan bevosita uyg'un amalga oshirilib, modulli

o'qitish texnologiyalarining natijasi sifatida bo'lajak mutaxassislarda tarkib toptiriladigan kompetensiyalar aks etadi.

Oliy ta'limda falsafiy bilimlarni, xususan, "Falsafa" o'quv fanini o'zlashtirishda talabalarning ilmiy-falsafiy dunyoqarashini rivojlantirishning o'ziga xos shart-sharoitlari va talablari mavjud. Falsafa" o'quv fanini o'zlashtirish asnosida talabalarning ilmiy-falsafiy dunyoqarashni rivojlantirish ta'limning bir qator shakllaridan foydalanilgan holda amalga oshiriladi.

Bo'lajak o'qituvchilarning ilmiy-falsafiy dunyoqarashini rivojlantirish jarayoniga "Falsafa" o'quv fanini o'qitish asnosida tizimli yondashuvning ham o'ziga xos jihatlari mavjud.

"Falsafa" o'quv fanini o'qitish asnosida bo'lajak o'qituvchilarning ilmiy-falsafiy dunyoqarashini rivojlantirishda pedagogik texnologiyalarni loyihalashtirish va rejalashtirish yo'llarini aniqlab olish kerak bo'ladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR.

"Falsafa" o'quv fanini o'qitish asnosida bo'lajak o'qituvchilarning ilmiy-falsafiy dunyoqarashini rivojlantirishda pedagogik texnologiyalarni loyihalashtirish va rejalashtirish yo'llarini aniqlab olish lozim.

Bo'lajak pedagoglarning ilmiy-falsafiy bilimlarini rivojlantirish masalalarini tadqiq etish asosida D.V.Dudko ilmiy-falsafiy bilim va ko'nikmalarni "pedagogning kasbiy faoliyatga nazariy va amaliy tayyorligi, uni muntazam takomillashtirib borish, kasbiy faoliyatni amalga oshirish jarayonida ijodiy yechimlarni izlab topishga qobiliyatligidir"¹, degan xulosaga kelgan.

L.V.Semina o'zining tadqiqotida "bilish qobiliyati" va "ilmiy bilish ko'nikmalari"ning o'zaro aloqadorligi va farqli jihatlarini aniqlashtirishga harakat qilgan. Tadqiqotchi o'z izlanishlari natijasida ilmiy bilish ko'nikmalarini "kognitiv mexanizmlarni (maqsad qo'yish, rejalashtirish, tahlil etish, refleksiya) amalga oshirishga tayyorligi va qobiliyati, shuningdek, kognitiv operatsiyalar (taqqoslash, tahlil etish va umumlashtirish) asosida bilish faoliyati jarayonida yangi bilim, ko'nikma va malakalarni egallashni belgilab beruvchi shaxs sifati" sifatida talqin etgan².

Ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, hozirgi vaqtda tadqiqotchilar tomonidan ilmiy-falsafiy kompetentlikning 20ga yaqin komponenti aniqlashtirilgan. Ularni bir qancha mantiqiy bloklarga ajratish mumkin: motivasion-qadriyatli, kognitiv, faoliyatga doir, mazmunli va refleksiv, shuningdek, alohida ajratib ko'rsatilgan qator komponentlar sanab o'tilgan bloklarga ham kirmaydi. Ularning har birini alohida ko'rib chiqamiz.

Motivasion komponent – talabalarda yangini bilishga ehtiyoj, faoliyat maqsadi va natijalarining anglanganligi, kompetentlikni namoyon etishga tayyorlik.

Emosional-irodaviy komponent – "o'zining bilishga doir faoliyatini mustaqil boshqarish, o'z-o'zini yo'naltirish" (S.V.Roslyakova) Yuqorida ko'rib o'tilgan kognitiv kompetentlik komponentlari bir-biriga yaqin ma'no kasbiy etadi va shaxsning yaxlit motivasion-qadriyatga yo'naltirilgan sohasini ifoda etadi.

Ilmiy-falsafiy dunyoqarashning bilishga doir komponenti tadqiqotchilar tomonidan alohida ajratib ko'rsatiladi. Bilishga doir komponent ilmiy-falsafiy dunyoqarash mazmuni bilan

1 Дудко Д.В. Когнитивная компетентность личности будущего педагога и динамика ее формирования // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – Вып.63. 2008. – №2. – С. 67.

2 . Семина Л.В. Самостоятельная работа как средство формирования когнитивной компетентности бакалавров при изучении иностранного языка в педагогическом вузе: Дисс. ... канд. пед. наук. – Москва, 2013. – 25 с.

bog'liq bilimlarni egallash, bilish natijasida olingan axborotlarni

tahlil etish, umumlashtirish, taqqoslash va umumlashtirish vositalarining mavjudligini taqozo etadi.

Ilmiy-falsafiy dunyoqarashning o'quv-bilish vazifalarining mustaqil aniqlash, shakllantirish va hal etish, o'quv-bilish vazifalarini hal etish vositalarini egallashni nazarda tutuvchi jarayonli-faoliyatga yo'naltirilgan komponenti ham tadqiqotchilar tomonidan ko'pincha alohida ajratib ko'rsatiladi.

Ilmiy-falsafiy dunyoqarash mazmuni bilan bog'liqda ham uning komponentlarini ajratib ko'rsatish mumkin. Masalan, S.V.Vlasenko ilmiy-falsafiy dunyoqarashning tarkibiy asoslariga quyidagilarni kiritadi: ilmiy, falsafiy, mantiqiy, matematik, informasion, tadqiqotchilik va konstruktiv komponentlar³.

S.V.Roslyakova shaxsiy bilish faoliyatini boshqarishga qobiliyatlikni ochib beruvchi ilmiy-falsafiy dunyoqarashning kognitiv komponentini ajratib ko'rsatgan⁴.

Ayrim tadqiqotchilar ilmiy-falsafiy dunyoqarash komponentlarini ko'nikmalarga tayangan holda aniqlashtirishga harakat qilishgan: 1) shaxsning motivasion-irodaviy sohasiga taalluqli tashkiliy-yo'naltiruvchi ko'nikma; 2) axborotni mustaqil izlash va qayta ishlashni ta'minlaydigan informasion ko'nikma; 3) muammoni qo'yish va hal etish jarayonini aniq tizimlashtirishga

xizmat qiluvchi fikriy-mantiqiy ko'nikma; 4) bilish faoliyati subyektlarining samarali va konstruktiv muloqotini ta'minlovchi kommunikativ ko'nikma; 5) subyektning qadriyatli yo'nalganligini ta'minlovchi ijodiy ko'nikma; 6) nostandart vaziyatlarni hal etish qobiliyatini ochib beruvchi ijodiy ko'nikma.

Ilmiy-falsafiy dunyoqarashning tarkibiy asoslari bo'yicha kontent-tahlil shuni ko'rsatdiki, ko'pchilik tadqiqotchilar o'rganilayotgan kategoriyaning tuzilmasida quyidagi komponentlarni ajratib ko'rsatishadi: motivasion-qadriyatli, bilishga doir va jarayonli-faoliyatga doir. Biroq ilmiy-falsafiy dunyoqarashning dinamik tavsifga egaligini hisobga olib, uning samarali rivojlanishi uchun shaxs faoliyatini muntazam baholab borish zarur. Shuning uchun ilmiy-falsafiy dunyoqarash tuzilmasiga refleksiv-baholovchi komponentni kiritish zarur, deb hisoblaymiz. Tahlil natijalari asosida maqolada ilmiy-falsafiy dunyoqarashning quyidagi komponentlari aniqlashtirildi:

- motivasion-qadriyatli komponent – bilish faoliyatida ehtiyojlar, bilish natijasida olingan axborotlarning ahamiyatini anglanganligi, bilish jarayoni va natijalariga qiziqishning faol namoyon bo'lishi, doimiy o'z-o'zini takomillashtirishga ehtiyojning anglanishi;

- bilishga doir komponent – fikrlash operatsiyalari va bilish usullari (analiz va sintez, taqqoslash, umumlashtirish va tasniflash, konkretlashtirish, induksiya va deduksiya, abstraktlash, modellashtirish); bilish faoliyati algoritmlari va strategiyalari;

- jarayonli-faoliyatli komponent – faoliyatni amalga oshirishda bilish usullariga tayanish; bilish faoliyati algoritmlari va strategiyalarini qo'llashga shaxsning tayyorligi;

- refleksiv-baholovchi komponent – faoliyatning produktiv usullarini belgilab olish maqsadida o'zining bilish faoliyatini baholashga shaxsning tayyorligi va keyingi amalga oshiriladigan harakatlarga tuzatishlar kiritish.

Tahlil natijalari asosida biz bo'lajak

3 Власенко С.В. Система познавательных проектов и ее влияние на развитие познавательной компетентности дошкольников // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. Серия: Педагогика, психология. – 2013. – №3 (14). – С. 48-50.

4 Рослякова С.В. Концепция формирования познавательной компетентности у современных подростков в условиях интеграции общего и дополнительного образования: монография. – Челябинск: Изд-во Челябин. гос. пед. ун-та, 2016. – 61 с.

pedagoglarning ilmiy-falsafiy dunyoqarashi ularlarning o'quv-bilish faoliyatining kognitiv mexanizmlarini (maqsad qo'yish, rejalashtirish, tahlil etish, refleksiya) amalga oshirishga tayyorligi va qobiliyati hamda o'zida motivasion-qadriyatga yo'naltirilgan, bilishga doir, jarayonli-faoliyatga doir va refleksiv-baholovchi komponentlarni qamrab oladigan shaxsning integrativ sifatidir, degan xulosaga keldik.

Bo'lajak pedagoglarning ilmiy-falsafiy dunyoqarashi shaxs qobiliyatining tayanch turlaridan biri sanaladi, shuning uchun zamonaviy sharoitda uni har bir mutaxassis egallashi lozim. Shuningdek, uni boshqa dunyoqarash turlarining tarkibiy qismi, uzluksiz ta'limning tub asosi sifatida talqin qilish mumkin.

Ilmiy-falsafiy dunyoqarashning tuzilmasiga binoan uni rivojlantirishning quyidagi vazifalarini ajratib ko'rsatish mumkin: ta'lim oluvchilarda falsafiy ta'lim va egallanayotgan kasbga motivasion-qadriyatli yo'nalganlikni rivojlantirish; mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etish texnologiyalari bilan qurollantirish; refleksiya va o'z-o'zini obyektiv baholash usullari, o'quv bilish-faoliyatini emosional-irodaviy boshqarish ko'nikmalarini shakllantirish.

Muhokama va natijalar. Ijtimoiy-pedagogik nuqtai nazardan bosh vazifa ta'lim oluvchilarda ilmiy-falsafiy dunyoqarashni ularga samarali o'quv-kasbiy faoliyatni taqdim etadigan va butun hayot davomida mustaqil bilim olishga qobiliyatlilikni rivojlantiradigan darajada shakllantirishdan iborat. Chunki faqat yuqori kasbiy kompetentlikka ega mutaxassis mehnat bozorida zamonaviy raqobatbardoshlikka, kasbiy faoliyat va shaxsiy o'z-o'zini namoyon etishda muvaffaqiyat erishishi mumkin.

Bo'lajak pedagoglarning ilmiy-falsafiy dunyoqarashini rivojlanganligini baholash mezonlarini ko'rib chiqamiz.

Mezon (yunoncha criterion – mulohaza uchun vosita, arabcha – o'lchov, tarozi, muvozanat) – taqqoslash yoki baholash uchun

o'lchov, andoza. Pedagogik adabiyotlarda mezon sifatida ta'lim muassasasining va ta'lim oluvchilarning o'quv faoliyati natijalari olinadi. G.V.Lavrentyev talabalarning o'quv faoliyatini baholashning ta'lim olganlik (nazariy va amaliy vazifalarni hal etishda bilim va ko'nikmalarga tayanish qobiliyati) va tarbiyalanganlik (talabalarni ularni o'rab turgan olamga munosabatining shakllanganligi ko'rsatkichlari) mezonlarini ajratib ko'rsatadi. T.A.Shulgina faoliyat natijalarini baholashda motivasiyaning mavjudligi, bilimlar tizimini egallash, faoliyatni muntazam amalga oshirish. Shuningdek, olimlar umumo'quv ko'nikmalarining rivojlanganlik darajasini baholashning quyidagi mezonlarini ajratib ko'rsatishadi: faoliyatning o'zlashtirish darajasi, bayon etilganlarini abstraktlash, o'quv vazifalarini hal etishda harakatlarni tanlashning anglanganligi, harakatlarni avtomatlashtirish parametrlari (V.P. Bepalko); operatsiyalarni bajarishning to'liqligi, ularni bajarishning ketma-ketligi, harakat va operatsiyalarning anglanganligi (A.V. Usova).

Bo'lajak pedagoglarning ilmiy-falsafiy dunyoqarashini rivojlanganlik darajasi ta'lim muassasasi va ta'lim oluvchilarning o'quv faoliyati natijalarini ham aks ettiradi. Ilmiy-falsafiy dunyoqarashni rivojlanishining o'zini oliy ta'lim muassasasi va talaba faoliyatini, xuddi shunday ma'lum bir vaqtda rivojlanadigan, funksional tuzilmaga ega shaxsning integrativ sifatini shunchaki baholash mezonini deb hisoblash mumkin emas. Bu bilan bog'liqlikda ta'lim oluvchilarning ilmiy-falsafiy dunyoqarashni rivojlanganlik darajasini baholash mezonlarini belgilab olish muhim vazifa sanaladi. Albatta, ilmiy-falsafiy dunyoqarashning rivojlanganligini baholash mezonlarini belgilashda qator olimlar tomonidan ishlab chiqilgan bilish faoliyatini shakllanganligini baholash mezonlarini ko'rib chiqish zarur. B.X.Xodjayev bilish faoliyatini rivojlantirish mezonlari deganda ma'lum bir muddat va jadallikka ega hamda mustaqil bilish faoliyatining turli-tuman namoyon bo'lishini

aks ettiruvchi jarayonlar, ta'lim oluvchilarning holati va xususiyatiga berilgan umumlashgan bahoni tushunadi.

Turli mualliflar tomonidan taklif etilgan ilmiy-falsafiy dunyoqarashning rivojlanganligini aniqlash mezonlarini ko'rib chiqamiz.

L.Bektursinova talabalarining mustaqil o'quv-bilish faoliyatini tashkil etishning quyidagi mezonlarini aniqlashtirgan: bilimlarni egallanganlik, o'quv, kasbiy vazifalarni hal etishda bilimlarni qo'llay olish ko'nikmasining shakllanganligi, mustaqillik bilish faolligi, mustaqil o'quv-bilish faoliyatini tashkil etish.

XULOSA Bo'lajak pedagoglarning ilmiy-falsafiy dunyoqarashini rivojlantirishda "Falsafa" fanini o'qitish muhim omil bo'lib, bu fan orqali talabalarda tafakkur madaniyati, tanqidiy fikrlash qobiliyati, dunyoni yaxlit tushunish va jamiyatdagi murakkab jarayonlarga ilmiy yondashuv shakllanadi. Falsafa fani insonga borliq, ong, axloq, estetik, ijtimoiy va tarixiy qadriyatlar haqida chuqur bilimlar beradi, bu esa pedagogik faoliyatda

zarur bo'lgan ma'naviy-axloqiy mezonlarni aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, pedagoglar jamiyatning ma'naviy-ma'rifiy rivojiga bevosita ta'sir ko'rsatganligi sababli, ularning falsafiy bilimlarga ega bo'lishi professional yetuklikka asos bo'ladi. Falsafiy tafakkur ularni nafaqat o'z kasbiy faoliyatiga tanqidiy va tahliliy yondashishga, balki o'quvchilarning individual va ijtimoiy shakllanishiga ta'sir ko'rsata oladigan murabbiy sifatida shakllanishlariga yordam beradi. Shuningdek, zamonaviy o'qituvchilardan global, ekologik, madaniy va texnologik o'zgarishlarga moslashuvchanlik talab qilinayotgan bir davrda, falsafa ularni o'z fikrini asosli ifoda eta olish, muammolarni kompleks ko'rib chiqish, qarorlar qabul qilishda erkin fikrlashga tayyorlaydi. Shu sababli, falsafa fani orqali bo'lajak pedagoglarning dunyoqarashi shakllanib, ularning ilmiy-metodologik salohiyati, ijtimoiy faolligi va ijodiy tafakkuri rivojlanadi, bu esa ularning jamiyatda yetakchi, mas'uliyatli va ongli shaxs sifatida faoliyat yuritishlariga mustahkam zamin yaratadi.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

Foydalanilgan adabiyotlar:

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

1. Дудко Д.В. Когнитивная компетентность личности будущего педагога и динамика ее формирования // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – Вып.63. 2008. – №2. – С. 67.
2. Дудко Д.В. Когнитивная компетентность личности будущего педагога и динамика ее формирования // Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. – Вып.63. 2008. – №2. – С. 67.
3. Власенко С.В. Система познавательных проектов и ее влияние на развитие познавательной компетентности дошкольников // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. Серия: Педагогика, психология. – 2013. – №3 (14). – С. 48-50.
4. Рослякова С.В. Концепция формирования познавательной компетентности у современных подростков в условиях интеграции общего и дополнительного образования: монография. – Челябинск: Изд-во Челяб. гос. пед. ун-та, 2016. – 61 с.
5. Шмигирилова И.Б. Познавательная компетентность школьника // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. Серия: Педагогика, психология. – Тольятти, 2012. – №2. – С.330-333.
6. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 2-жилд. – Т.: "Ўзбекистон Миллий энциклопедияси" Давлат илмий нашриёти, 2007. – 528 б.
7. Лаврентьев Г.В. Инновационные обучающие технологии в профессиональной подготовке специалистов. Часть 2. – Неудихина–Барнаул: АлтГУ, 2004. – 232 с.
8. Латышин В.В. Оценка качества научно-исследовательской и научно-методической деятельности в современном вузе / В.В.Латышин, Т.А.Шульгина // Вестник Челябинского государственного педагогического университета – 2009 - №3. – С. 70-76.
9. Ходжаев Б.Х. Умумтаълим мактаби ўқувчиларида мустақил фикрлашни шакллантиришнинг дидактик асослари (5-7 синф тарих дарслари мисолида): педагогика фанлари номзоди. ...дисс. – Т., 2009. – 108-109 б.
10. Бектурсинова Л.Х. Педагогик фасилитация воситасида талабаларнинг ўқув-билиш фаолиятини такомиллаштириш: педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD). ...дисс. – Нукус, 2019. – 114 б.

ЗНАЧЕНИЕ ПРЕПОДАВАНИЯ ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

ДЖУМАБАЕВА МАЛИКА ПОЛАТБЕК КЫЗЫ

Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза,
60110500-начальное образование студент 3-го курса

Аннотация: В статье представлена информация о работе по повышению интереса учащихся начальных классов к естественным наукам, разъяснению учащимся закономерных взаимосвязей между природой и обществом, а также о формах и методах преподавания естественных наук.

Ключевые слова: методика естественных наук, физиология, анатомия, гигиена, ботаника, зоология, география, связь психологических наук, объекты живой и неживой природы, взаимодействие людей с природой.

Annotation: The article provides information on the work to increase primary school students' interest in natural sciences, explaining to students the regular relationships between nature and society, and on the forms and methods of teaching natural sciences.

Keywords: methodology of natural sciences, physiology, anatomy, hygiene, botany, zoology, geography, connection of psychological sciences, objects of animate and inanimate nature, human interaction with nature.

Теория и методика естественных наук - это педагогическая дисциплина, раскрывающая содержание и методы всестороннего воспитания детей в преподавании естественных наук. Она основана на исследованиях в области педагогики и использует ее методы, учитывая содержание и специфику преподавания своего предмета.

ВСТУПЛЕНИЕ

Обучая учащихся естественным наукам, учитель не только оснащает их знаниями, умениями и навыками, необходимыми для продолжения их образования и практической деятельности, но также формирует их мировоззрение, терпение, характер и развивает их интеллектуальные способности. В связи с этим они разрабатывают формы и методы преподавания естественных наук[2].

Процесс обучения включает в себя взаимосвязанные части: содержание предмета, деятельность учителя и ученика, то есть сам предмет, его преподавание и обучение, то есть приобретение знаний, умений и навыков. В связи с этим задачами теории и ме-

тодики естественных наук являются определение содержания естественных наук как предмета изучения, исследование методов и приемов обучения, разработка необходимых учебных пособий. Предмет теории и методики естественных наук не ограничивается описанием и объяснением процесса обучения, но также разрабатывает правила, на основе которых учитель может мотивировать детей к достижению высоких результатов в данном предмете.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Методика преподавания естественных наук охватывает все процессы обучения, начиная с подготовки учителя и заканчивая учетом результатов освоения учебного материала, включая классные, домашние, классные и внеклассные мероприятия. На основе комплексного изучения педагогической практики и последующего положительного обобщения результатов будут установлены конкретные правила преподавания и разработаны меры по его дальнейшему совер-

шенствованию. Например, на основе закона непосредственного восприятия изучаемых объектов (растений и животных) (что обеспечивает правильное мышление) разрабатываются конкретные меры по их применению в преподавании предмета[1].

Вопросы, изучаемые и разработанные методологией естественных наук

включает: образовательное и воспитательное значение естественных наук как учебного предмета, его место в системе образования; содержание учебного материала и систему его распространения; методы обучения и методы организации обучения; учет учебного материала, процесса усвоения обучающимися и результатов обучения; использование учебных пособий; внеклассные мероприятия, материальную базу обучения.

Методология ведения естественных наук позволяет изучать природные явления во взаимосвязи и развитии. Методология естественных наук использует методы исследования, используемые в педагогике. Исследователь-методист наблюдает за процессом преподавания естественных наук в школе, анализирует и сравнивает наблюдаемые факты, выявляет закономерные связи между явлениями, проверяет правильность выводов и обобщений на практике и, как следствие, устанавливает принципы преподавания естественных наук. Наблюдение и эксперимент являются наиболее важными методами в области методики преподавания естественных наук. Как педагогическая дисциплина, методология естественных наук связана с дидактикой. Только на основе педагогических целей и задач обучения и воспитания можно правильно построить школьный курс естественных наук, определить его место и роль в системе предметов начальных и последующих классов. Требования к подбору учебного материала и его распределению по классам определяют дидактическими принципами, которые решают отдельные методические задачи,

являются ведущими в подборе методов обучения, а также в организации учебной деятельности учащихся в различных формах и формах. Методические подходы можно выбрать только правильно, учитывая психологию, возраст и особенности развития каждого учащегося. При решении задач, связанных с подготовкой учащихся к последующей практической деятельности, методология естественных наук опирается на раздел педагогики, который разрабатывает проблемы политехнического образования. Методика разрабатывает вопрос о воспитательном характере преподавания естественных наук на основе общих законов развития природы и теории всестороннего образования[3].

Методология естественных наук тесно связана с физиологией, анатомией, гигиеной, ботаникой, зоологией, географией, агротехникой, метеорологией, логикой и психологией. Связь с этими предметами отражается в овладении учителем основами этих предметов, умении выявить наиболее важные из них, уметь объяснять материалы в соответствии с возрастными особенностями учащихся. Зрелость и развитие человека происходит в процессе его деятельности, которая включает в себя определенные действия, установки и характер. При этом особое значение имеют мотивы того или иного вида деятельности - учебы, труда, игры, связей. Доказательство связи должно быть составной частью любого урока. Если учитель не учитывает это, это снижает потенциал знаний о природе. Правильно организованное общение с природой обогащает и углубляет чувство прекрасного у младших школьников. У них также развивается способность самооценки своих действий и работы. Эти качества необходимы для определения литературно-образовательных норм поведения и воспитания ответственности и долга перед другими людьми[1].

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЯ

В процессе взаимодействия с природой

воспитываются уважение и доброта к друзьям и старшим. Перед методикой преподавания естественных наук стоят следующие задачи: - определить значение и место естественных наук как предмета изучения в системе общего образования и всестороннего воспитания; - подбирать и комбинировать (синтезировать) материалы естественных наук; - определять ее образовательные и воспитательные функции. Преподавание естественных наук в начальной школе - это не просто знакомство с определенными фактами природной жизни и внешними характеристиками растений, животных и человека. Преподавание естественных наук должно раскрывать взаимосвязи между различными объектами живой и неживой природы, живой природой и человеческим трудом таким образом, чтобы маленькие школьники могли их понять. Она должна воспитывать любовь к Матери-Природе, защиту ее ресурсов и бережное взаимодействие. В связи с этим учащиеся педагогических учебных заведений учатся проектировать уроки естествознания с учетом вопросов охраны окружающей среды. Начальный курс естествознания охватывает широкий спектр природных явлений, что затрудняет проведение наблюдений в сочетании с отдельными изучаемыми явлениями. Поэтому при выборе объектов для первоначального изучения естественных наук необходимо учитывать следующее: возрастные особенности учащихся, понятность изучаемого материала, его воспитательное и развивающее воздействие, доступность краеведческого материала, возможность использования полученных знаний в работе школьного уголка природы и учебно-экспериментальной секции[9].

Важной задачей методики преподавания естественных наук является разработка единой программы для каждого класса. Содержание общего предмета определяется школьной программой, которая меняется с развитием естественных наук.

Для выполнения образовательных и

воспитательных функций естественных наук необходимо использовать различные методы обучения и различные формы организации учебного процесса. Выполнение всех учебно-воспитательных задач зависит от правильного выбора методов. Без самостоятельных наблюдений в природе невозможно развить наблюдение у младших школьников; без непосредственного изучения живых организмов невозможно понять жизнь растений и животных; без выполнения практических работ по выращиванию растений и уходу за животными невозможно развить практическое обучение и навыки сельскохозяйственного труда. Процесс обучения естественным наукам включает в себя не только деятельность учителя, но и деятельность учащихся. Результатом обучения должно стать тщательное усвоение материала, запланированного в программе. Поэтому изучение методов обучения и форм организации учащихся идет рука об руку с изучением процесса усвоения учащимися материала. Значение любого внедряемого метода, усвоения учащимися материала, формирования полученных ими знаний и представлений невозможно понять без определения результатов обучения. Только на основе этих данных можно правильно оценить любой метод.

В обучении важно правильно организовать учет знаний учащихся и, исходя из этого, оценивать результаты каждого учащегося и обучения в целом. Разработка вопроса методов обучения тесно связана с вопросами средств обучения упражнениям, поскольку средства обучения и другие объекты необходимы для формирования знаний и понятий по естественным наукам[8].

В школе обучение и воспитание учащихся осуществляется в определенных формах воспитательной работы.

Форма обучения - это организация учебной деятельности, используемой преподавателем в учебном процессе в соответствии с условиями проведения учебно-познаватель-

ной деятельности учащихся (в аудитории, на открытом воздухе и т.д.).

Для всех предметов, изучаемых в школах, основной формой воспитательной работы является урок. На уроках преподается учебный материал, указанный в государственной программе и, в определенной степени, в учебнике. Посещение занятий обязательно для студентов.

Под уроком понимается предоставление определенных предметов, определенного объема знаний группе учащихся определенного возраста специалистом, имеющим специальную подготовку. Повышение эффективности урока, повышение уровня предоставляемых знаний, связь теоретических знаний с реальной жизнью, проведение уроков с использованием новых педагогических технологий стимулируют интерес учащихся к освоению знаний, полученных по естественным наукам, что способствует закреплению их знаний.

Вся образовательная система реализуется на уроке: комплекс методов, приемов и средств обучения.

На уроках естествознания учащиеся в соответствии с учебной программой получают теоретические знания, практическую подготовку и навыки под руководством учителя. Учитель объясняет учащимся материал четко, дает необходимые разъяснения с использованием различных учебных и наглядных пособий, прививает учащимся умение самостоятельно работать с учебником и применять свои знания на практике[7].

Цель и содержание урока разнообразны, но общая цель во всех них - всестороннее воспитание учащихся и представление и закрепление им понятных знаний. Учитель должен организовать работу учащихся таким образом, чтобы они понимали связь того, что они узнают на этом уроке, с пройденным ранее материалом, тщательно понимали и усваивали материал.

Во время уроков учитель должен стремиться создать условия для активной рабо-

ты учащихся и пробудить их интерес. Это возможно только при использовании при подготовке к уроку интересного, связанного с жизнью нашей страны и близкого к учащимся материала.

При подготовке к уроку необходимо учитывать не только содержание новой темы, но и возраст, развитие и готовность учащихся, уровень усвоения ранее изученного материала, силу полученных знаний.

Использование на уроке различных методов позволяет полностью и основательно освоить новую тему, снижает утомляемость учащихся и повышает их активность.

В процессе обучения учащиеся не только знакомятся с предметами и событиями, но и характеризуются методами освоения учебных материалов.

В методике преподавания естественных наук существует множество форм воспитательной работы. Содержание школьного курса, изучающего закономерности жизни растений, животных и человека, а также исследования природы, определяет специфику системы преподавания предметов в школе.

Помимо основной формы обучения естественным наукам на уроках, исторически в школьной практике возникли и другие формы воспитательной работы, проводимой учителем с учениками.

ВЫВОДЫ

В методически хорошо организованном процессе обучения все формы обучения взаимосвязаны с основной формой - уроком. Они развивают свое понимание природы, мировоззрение, мышление и практические навыки.

На уроках естествознания учитель использует все методы обучения: устные, наглядные и практические. Здесь показаны растения и животные. На практических занятиях учащиеся знакомятся с внешним и внутренним строением некоторых организмов.

Однако на уроках невозможно продемонстрировать процесс развития растения

или животного, требующий длительного наблюдения, а также сосуществование различных организмов в естественных условиях. Поэтому в методике преподавания естественных наук используются специальные дополнительные формы. Экскурсии проводятся в природных группах, сельскохозяйственном производстве или музеях, демонстрируя растения и животных. Изучаемый материал относится к совокупности понятий или закрепляет, уточняет и углубляет ранее установленные понятия.

Экскурсии тесно связаны с уроками; предметы, увиденные на экскурсии, многократно вспоминаются во время курса, а собранные предметы представляются. Во время заключительных экскурсий учащиеся применяют ранее полученные знания, проводят самостоятельные наблюдения по заданиям и собирают материал.

Связь между домашними заданиями и экспериментальными задачами ясна и очевидна. Студенты проводят менее сложные

эксперименты и наблюдения дома. (Например, дома они прикрепляют к своим тетрадям сегменты цветов или сегменты насекомых, отобранные на уроке, заполняют таблицы и рисуют.)

Внеклассные занятия сложнее, чем домашние задания. Для их реализации требуются соответствующие растения, специальные инструменты и другое оборудование.

Внеклассные мероприятия включают в себя задания, связанные с деятельностью в уголке природы, тренировочно-экспериментальных зонах и деятельностью на природе.

Материальная ценность обучения естественным наукам также зависит от организации и использования кабинета естествознания, уголка живой природы, учебно-экспериментального участка, географической местности и технических средств обучения. Без них было бы невозможно должным образом преподавать естественные науки.

Список литературы:

1. М.Н.Валихонов "Табиатшунослик асослари" дарслик, Тошкент 2004-241 б.
2. Ш.Иброимов, Г.Юсупова Бошланғич синфларда ўқув жараёни ташкил этишининг ўзига хос хусусиятлари (Табиатшунослик фани мисолида) Academic Research In Educational Sciences, Volume 2 | Special ISSUE 1 | 2021 ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723, 370-378 б
3. Y.V.Malikova. "Tabiiy fanlar" 1-sinf darsligi, Toshkent, "Novda Edutainmerit" nashriyoti, 2023-52 b.
4. Y.V.Malikova. "Tabiiy fanlar" 3-sinf darsligi, Toshkent, "Novda Edutainmerit" nashriyoti, 2023-52 b. 5. Y.V.Malikova. "Tabiiy fanlar" 4-sinf darsligi, Toshkent, "Novda Edutainmerit" nashriyoti, 2023-56 b.
5. O.Pratov, A. Tóxtayev, F. Azimova, Z. Tillayeva (5-sinf uchun darslik). T. "O'qituvchi", 2020
6. Ч.Полвонова «Бошланғич синф табиий фанларни ўқитишда ўқувчиларга жой номларини ўргатиш» <https://ilmiy-nashr.uz/index.php/tvt/issue/view/18>
7. А.Рахмонов, Г.Каримова «Бошланғич синф ўқувчиларини табиатни асрашга ўргатишда экологик тарбия методларидан фойдаланиш» ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES VOLUME 2 | ISSUE 4 | 2021 ISSN: 2181-1385 Scientific Journal Impact Factor (SJIF) 2021: 5.723, 542-549 б
8. Z. B.Sangirova, K. T. Suyarov, Z. Y. Tillayeva, M. M. Avezov, M. X. Baymuratova, S. G'. Xasanova «Tabiiy fanlar» Umumiy o'rta ta'lim maktablarining (3-sinf uchun darslik). T. "Toshkent", 2022
9. Н.Салохитдинова «Бошланғич синфларда интеграциялашган таълимни такомиллаштириш» 24.04.2023, <https://doi.org/10.5281/zenodo.7858553>
10. O.Y.Tigay. "Tabiiy fanlar" 2-sinf darsligi, Toshkent, "Novda Edutainmerit" nashriyoti, 2023-200 b.
11. М.Фаттахов, М.Нурматова «Бошланғич синфларда табиатшунослик фанини ўқитишнинг педагогик асослари» ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ НАУКИ журналы 12-16 бет,
12. М.Ширинов «Бошланғич синф "табиий фанларини" ўқитишда оғзаки методларнинг ўзига хос хусусиятлари» <https://talqinvatadqiqotlar.uz/index.php/tvt/issue/view/18>

РОЛЬ , ПРИМЕНЕНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ МЕТОДОВ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ В МЕДИЦИНСКИХ ВУЗАХ

ЮЛДАШЕВА ГУЛСАРА БАХРИДИНОВНА

Ассистент Самаркандского государственного медицинского университета.

КУЛМУРОВА ДИЛДОРА АЗАМАТ КИЗИ

САТТОРОВА МАРЖОНА ШУХРАТ КИЗИ

Студенты 223- группы 2-лечебного факультета

Аннотация: В данной статье рассматривается значение деонтологической компетентности в повышении профессиональной компетентности студентов медицинских вузов. Эта компетенция готовит студентов к этически правильному поведению не только в профессиональной деятельности, но и во взаимодействии с пациентами. Деонтология включает в себя такие вопросы, как обучение профессиональной этике, уважение прав пациентов, соблюдение конфиденциальности и соблюдение норм профессиональной этики. Для формирования деонтологической компетентности в медицинских вузах внедрены специальные образовательные программы, системы практического обучения и наставничества. В этой статье рассматривается важность формирования деонтологической компетенции для студентов медицинских вузов и анализируются существующие методы развития этой компетенции. В статье подробно рассматриваются такие методы, как образовательные программы, практические занятия и комиссии по клинической этике, которые используются для формирования деонтологической компетентности студентов-медиков. Также анализируется влияние этой компетенции на профессиональную деятельность, как она улучшает качество отношений со студентами и пациентами. Подчеркивается необходимость обеспечения студентов не только знаниями и умениями, но и действиями, основанными на моральных ценностях и профессиональной этике, для успешной работы в области медицины.[6]

Ключевое слово: педагогика, духовность, просвещение, деонтология, образование, технология, инновацион, этика.

Annotation: This article examines the importance of deontological competence in improving the professional competence of medical university students. This competence prepares students for ethically correct behavior not only in professional activities, but also in interaction with patients. Deontology includes issues such as professional ethics training, respect for patients' rights, confidentiality, and compliance with professional ethics standards. Special educational programs, practical training and mentoring systems have been introduced in medical universities to form deontological competence. This article examines the importance of deontological competence formation for medical university students and analyzes the existing methods of developing this competence. The article discusses in detail such methods as educational programs, practical exercises and commissions on clinical ethics, which are used to form the deontological competence of medical students. The impact of this competence on professional activity is also analyzed, as it improves the quality of relationships with students and patients. It emphasizes the need to provide students not only with knowledge and skills, but also with actions based on moral values and professional ethics for successful work in the field of medicine.[6]

Keywords: pedagogy, spirituality, enlightenment, deontology, education, technology, innovation, ethics.

ВВЕДЕНИЕ: В данной статье описаны методы развития профессиональной компетентности будущих врачей в медицинских вузах, сравнительный анализ медицинского образования, методического обеспечения, педагогические категории, профессиональ-

ные качества медицинских работников, содержание медицинского образования, возможные факторы, влияющие на процесс здравоохранения, показано значение педагогики в медицинском образовании. Подготовка высококвалифицированных кадров в

нашей области медицины является одной из основных задач мирового уровня. Требования системы здравоохранения, современный научно-технический прогресс требуют нового подхода к образовательному процессу. Чтобы медицинское образование было эффективным, необходимо сочетать традиционные методы обучения с инновационными технологиями, формировать у учащихся навыки аналитического мышления и самостоятельного принятия решений. В то же время под влиянием глобализации подготовка кадров в соответствии с международными стандартами становится требованием широкого внедрения информационно-коммуникационных технологий в учебный процесс. При использовании системы интегрированного образования и интерактивных педагогических технологий исследования показывают, что качество медицинского образования значительно улучшается, повышается. Использование имитационных технологий развивает у студентов навыки анализа клинических ситуаций и решения практических задач. Платформы дистанционного обучения, в частности, состоящие из виртуальных лабораторий и видеоуроков, облегчают процесс обучения студентов. Однако для эффективного их применения необходимо совершенствовать учебные планы, усиливать механизмы контроля и организовывать практико-ориентированный учебный процесс. Повышение квалификации студентов по работе с современными технологиями является одним из основных вопросов.[3]

АНАЛИЗ ЛИТЕРАТУРЫ И МЕТОДЫ: Деонтология-слово от греческого “deontos”-“условие” означает “долг”, logos - “учение”, “учение”. Деонтология-обозначает нормы поведения или обязанность по отношению к области места специалиста как части этической науки. Долг и обязанность медицинский работник, педагог, таким образом, представляет собой долг перед каждым человеком, обязанность, ответственность перед народом. Нравственные качества учи-

теля. Общечеловеческие и национальные нравственные качества моральные качества для всех профессий формируются правилами, регулирующими поведение, характер человека в процессе труда, различными законами, нормами государства. Педагогическая деонтология и наука о компетентности относятся к НМА. Они формируются на основе следующих правил. 1. Что такое педагогическая деонтология и ее роль в педагогической этике. 2. Педагогическая деонтология-наука о профессиональном поведении. 3. Проявление норм профессиональной этики как категории долга и ее положений. 4. Что означает понятие “компетентность”. 5. Цели и задачи науки педагогической компетентности. 6. Профессиональная компетентность педагога. 7. Современные требования к педагогической профессиональной этике. Учитель должен усвоить национальные нравственные и общечеловеческие качества, применить их на собственном опыте, сопоставить их со своей идеологией, этическим опытом и мировоззрением. Стараться в браке мыслить, чувствовать, в результате чего становятся общечеловеческими и национальными, нормами, нравственными качествами, правилами, собственными нравственными качествами педагога. Нормы этикета учителя должны стать личным мнением, нравственными качествами каждого педагога. Педагогический взгляд-одно из мысленных проявлений нравственности учителя. Основные качества этикета педагога общечеловеческие и национальные нравственные качества соответствуют понятиям и выражают их в связи с педагогической деятельностью. Такие нравственные качества, как гуманность, патриотизм, справедливость, доброта, долг, достоинство, национальная гордость, интернационализм, ответственность, совесть, честность, честность и требовательность анализируются в этикете учителя в сочетании с его педагогической деятельностью. Это педагогическая обязанность. В общечеловеческой и национальной морали понятие

долга является выражением того, что каждый человек, выполняя свой долг, правильно относится к другим. Долг в полной мере проявляется в отношении личности к обществу. Конституция нашей страны, наряду с правами граждан, устанавливает и обязанности. Верность долгу приносит каждому человеку высокую славу. Соблюдение законов, уважение прав и свобод других людей, чести и достоинства, сохранение нашего духовного наследия, доброе отношение к окружающей среде-долг каждого гражданина. Верность долгу определяет порядочность и нравственность каждого гражданина. Уважение к старшим-обязанность молодежи. Высокий уровень понимания общественного долга-нравственное качество педагога. Идеи, которым каждый учитель учит своих учеников, должны занимать место в их сердцах. Учитель считает, что его долг в сфере воспитания и обучения подрастающего поколения-это не обязанность, вознесенная насильем, а смысл собственной жизни, призыв к вере и совести, чувство гражданского долга требует заботы о завтрашнем будущем народа и всей нашей страны. Осознавая долг перед нашим государством, грамотный учитель-это человек, который считает своим человеческим долгом заботиться о молодежи, помогать другим, уважать человека. Чувство долга в нравственности учителя требует любви к Родине, заботы о ее светлом будущем. Воспитательная этика-патриотический долг тесно связан с чувством интернационализма 14. В некоторых случаях педагоги не могут довести начатое до конца, им не хватает воли. Одна из важнейших обязанностей педагога – систематически совершенствовать свои знания. Правительство Республики Узбекистан, уважая учителей, всесторонне заботится о них, принимая во внимание их труд. По нашему мнению, в облике современного педагога должны присутствовать следующие качества; 1. Педагог должен глубоко понимать суть нововведений и реформ, происходящих в нашем обществе. 2. Педагог

должен быть хорошо осведомлен о современных информационных технологиях, на высоком уровне. 3. Педагог должен обладать глубокими знаниями предмета, по которому он преподает. 4. Обязательным условием является овладение как педагогическими, так и психологическими науками. 5. Педагог должен уметь использовать в учебно-воспитательном процессе наиболее эффективные методы и средства. 6. Педагог должен быть инициативным, организатор-творческим. 7. Воспитатель должен обладать высоким уровнем мастерства. 8 воспитатель должен иметь речевую культуру. Педагогическая обязанность состоит в единстве разума и чувства. Если педагог осознает сущность и содержание требований, предъявляемых к его профессии, почувствует в себе способность выполнять эти задачи, осознает свою значимость для личности и общества, определит для педагога пути воспитания необходимых качеств, только тогда у него начнет формироваться профессиональный долг. Итак, мы знаем, что можно сказать, что в нем сформировался долг. Одна из важнейших обязанностей педагога-систематическое совершенствование своих знаний. Педагог должен дать учащимся глубокие теоретические знания, подготовить их к жизни, труду. При этом он должен замечать имеющиеся у ребенка способности и умения и воспитывать в нем положительные нравственные качества. Ответственность педагога-это та сила, которая направляет, направляет его поведение на воспитание, является основным критерием степени воздействия на воспитанников. В этикете воспитателя прослеживается определенность в отношении добродетелей воспитателя в форме добродетели, связанной с педагогической деятельностью. Люди, выбравшие профессию педагога, должны представить, какую высокую, почетную ответственность они берут на себя. Для студентов, получающих медицинское образование, процесс духовно-нравственного воспитания приобретает важное значение

для обеспечения их будущей профессиональной ответственности и положительного влияния на общество. Поэтому технологии дистанционного обучения как современный педагогический инструмент играют важную роль в этом процессе. Интерактивные образовательные платформы, мультимедийные инструменты и специальные мобильные приложения, в частности программа "Медикон", имеют большой потенциал для формирования моральных ценностей и обеспечения личностного развития в соответствии с требованиями сегодняшнего дня. Вопросы повышения эффективности дистанционных образовательных технологий, их правильного применения в процессе медицинского образования и духовного развития учащихся составляют данную работу.[4]

Обновление в сфере образования во многом связано с формированием активной и самостоятельной личности, способной через образовательный процесс ярко представить свое будущее, развить себя в различных видах деятельности, осознанно относиться к своей судьбе и собственной личности. Педагог является организатором учебного процесса в аудитории, т. е. должен давать знания учащимся во время урока, а также давать необходимые советы во внеурочное время вместе с дополнительными занятиями. Современный педагог социальный педагог не должен быть психологом. Необходимо уметь налаживать взаимодействие между педагогами, уметь использовать его в студенческом коллективе. Педагог как член педагогического коллектива учебного заведения принимает непосредственное участие в организации жизнедеятельности учебного заведения, работает во взаимодействии с учителями различных дисциплин, выполняет задания. Поскольку каждый педагог читает лекции и ведет беседы с родителями учеников и общественностью, это также означает, что он является пропагандистом педагогических знаний. Говорят, что педагогическая деятельность-одна из самых сложных

сфер труда человека. Из требований, предъявляемых обществом, наиболее важными являются ориентация на личность педагога и его профессиональные качества. Одной из важнейших черт, присущих педагогу, является: - преданность педагога своей Родине, любовь к детям, желание воспитывать их в духе гуманизма, любовь к своей стране, родному языку, истории своего народа и его культуре, жить в идее независимости своего государства, чувство ответственности; своим благородством, умом, проницательностью, внушением учащимся высоких целей духовности и просвещения он должен быть самоконтрольным, терпеливым, настойчивым. Требования общества к педагогу заключаются в том, чтобы воспитывать учащихся в духе приверженности идеалам независимости, формировать любовь к природе, Родине и семье. Он должен обладать обширными знаниями и навыками, знать различные области знаний, обладать глубокими знаниями в своей профессии, области науки, в которой преподает, а также знаниями в области образования и воспитания. Доброта к своей профессии должен обладать техникой и педагогическим тактом. Педагог должен постоянно совершенствовать свои знания и педагогическое мастерство. Необходимо, чтобы каждый педагог мог в полной мере отвечать именно этим требованиям.[5]

Проведение занятий с использованием новых инновационных техник и технологий в сфере образования, проведение занятий с использованием помещений, оснащенных новейшими информационными технологиями, привнесение образцов из мирового опыта по специальности позволит обучающимся воспитываться в духе новаторства. Многие считают, что в процессе обучения, если сначала пробудить интерес, дать мотивацию, а затем создать конкурентную среду, у учащихся пробудятся скрытые способности и, конечно же, будет достигнута намеченная цель. Цель была бы достигнута быстрее, если бы студентам было предложено

взять интервью у людей, у которых инновации и наука достигли прогресса, и, если возможно, предложить одного из них, или заставить студентов отправиться на экскурсии по больницам. Ученые считают, что электронный учебник имитирует способность человеческого разума запоминать большие объемы информации и искать ее через коммуникационные и мыслительные процессы. Другими словами, электронный учебник представляет собой сложную систему учебных материалов с сетевой структурой, в которой видеоматериалы хранят и обобщают большое количество информации: использование видео, исполняемого файла и анимации помогает этим учащимся лучше усваивать предмет и улучшать уровень запоминания.[7] План урока, который вы собираетесь пройти, должен служить основой для того, чтобы вы и ваши требования достигли определенных результатов. Вы должны спланировать урок так, чтобы не оставалось места для его реализации по-другому. Мастерство педагога находит отражение в четком планировании урока. Урок должен быть спланирован таким образом, чтобы в нем четко отражалось то, что вы собираетесь делать, и не оставалось места тому факту, что можно составить другой план. Традиционное обучение в основном направлено на приобретение знаний, умений и навыков без учета развития личности. Основы традиционного обучения, Ю.А.Сформулированные Коменским принципы педагогики составляют. Традиционное обучение урочной деятельности должно иметь следующие особенности: педагогика насилия, объяснительно-наглядный метод обучения, массовое обучение. В традиционном обучении ученик - это еще не до конца сформировавшаяся личность, ему нужно только выполнять, в то время как педагог - это капитан-судья, который будет заключаться в использовании понятий о единственном иницирующем человеке. Для достижения намеченной цели система непрерывного образования *pedagogos*

радикально реформируется. Качество протекания учебного процесса зависит от многих факторов, среди которых решающее значение имеют методы и приемы обучения. Методы и приемы способствуют осознанному и более глубокому усвоению знаний учащимися, развитию у них самостоятельного мышления и творческой активности. При выборе методов и приемов обучения учитывают вид преподаваемого предмета и применяемые в нем лекарственные средства, возрастные особенности учащихся, уровень подготовки к занятиям и другие данные. Подводя итог, следует сказать, что метод обучения является важным путем, направленным на выполнение воспитательных задач теоретической и практической познавательной деятельности педагога и учащихся. В настоящее время в образовательном процессе на знание традиционных методов обучения используются следующие группы: методы словесного опроса (словесное изложение знаний, беседа, работа со справочной и научной литературой учебника). Наглядные методы (иллюстрации, демонстрации, наблюдения). Практические методы (упражнения, лабораторные, выписка рецептов с использованием лекарств). У каждого метода обучения есть своя функция. Один из методов обучения выполняет стимулирующие (мотивирующие), учебно-воспитательные и развивающие целевые общепедагогические задачи. Из методов обучения путем рассмотрения с вами методов обучения 1. Рассмотрим способы передачи новых знаний. Эти методы представляют собой совокупность таких методов, как объяснение, лекция, рассказ по своей функции. Ниже мы рассмотрим каждый из этих методов отдельно. Под объяснением мы понимаем устное толкование определенных понятий, событий, принципов действия. Чтобы использовать эти методы, педагог должен прежде всего иметь глубокие знания научного содержания учебного предмета, который он преподаёт при переходе на новый материал, уметь подобрать не-

обходимый материал для урока и необходимо определить эффективность объяснения. Процесс урока должен быть интересным, содержательным, хорошо знать психологические возрастные особенности учащихся и обучающихся, уметь привлечь их внимание к объяснению, речь педагога должна быть яркой, разборчивой. Следующий способ устного повествовательного метода-изложение темы. Было бы целесообразно, если бы повествование темы велось с использованием методов пенворта.8] в педагогике важное значение приобретает содержание инноваций, внедрение методов их применения в опыт будущих педагогов. Для широкого внедрения педагогических инноваций в жизнь образовательного учреждения необходимо создание в нем инновационной среды, формирование определенного морально-психологического состояния, проведение мероприятий организационно-методического, психологического характера.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ОБСУЖДЕНИЯ: С этой целью булажак ставит перед собой задачу развития функций ассистентов-педагогов, последовательного вооружения их педагогическими инновациями, обучения анализу и применению инновационных методов и служит одним из приоритетных вопросов.[2]. В

области педагогической науки вопросы инноваций в системе образования постоянно изучаются и обсуждаются специалистами. Однако социально-педагогические инновации как фактор развития региональной системы образования, с одной стороны, должны быть связаны с относительной новизной социальной тенденции децентрализации и регионализации образования, с другой стороны, с тем фактом, что сравнительно недавно появилась бурно развивающаяся Социальная педагогика как отрасль науки и практической деятельности. Более того, если речь идет об эффективности, развитии правильных педагогических (например, методических) нововведений, то предполагается, что они достигнут гораздо более низкого уровня активности, если не будут поддержаны в социально-педагогическом плане. **ЗАКЛЮЧЕНИЕ:** Опираясь на вышеизложенные соображения и соображения, можно прийти к выводу, что как создание социально-педагогического контекста, поддерживающего новые поступающие инновации и социально-педагогические инновации, так и определенный объем, масштабы и уровни могут привести к значительному ускорению развития региональной системы образования в целом, и это доказано. [9]

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Dilnoza, A. (2024). TIBBIYOT OLIY O 'QUV YURTLARIDA INGLIZ TILI O'QITISHDA TALABALARNING KASBIY KOMPETENTSIYANI METODIK TAKOMILLASHTIRISH TEXNOLOGIYALARI. MODERN EDUCATIONAL SYSTEM AND INNOVATIVE TEACHING SOLUTIONS, 1(3), 105-109. Dilnoza, A. (2024). TIBBIYOT OLIY O 'QUV YURTLARIDA INGLIZ TILI O'QITISHDA TALABALARNING KASBIY KOMPETENTSIYANI METODIK TAKOMILLASHTIRISH TEXNOLOGIYALARI. MODERN EDUCATIONAL SYSTEM AND INNOVATIVE TEACHING SOLUTIONS, 1(3), 105-109.
2. Saitmuxamatovna, U. S. (2025). TIBBIYOT TA'LIMINING ZAMONAVIY MUAMMOLARI VA INNOVATSION YONDASHUVLAR: SIFATNI OSHIRISH YO 'LLARI. Научный информационный бюллетень, 6(1), 178-179.
3. Kenjaboyev, A., & Kenjaboyeva, D. (2022). Pedagogik deontologiya va kompetentlik. Termiz, "Surxon-nashr" nashr-matbaa markazi nashriyoti.
4. Maxmudova, A. N. (2024). TIBBIYOT UNIVERSITETI TALABALARINI KASBIY MAHORAT OLIISHDA DEONTOLOGIK KOMPETENTSIYASINI SHAKLLANTIRISH. Miasto Przyszłości, 51, 439-441.
5. Ergashev, A. (2024). TIBBIYOT YO 'NALISHI TALABALARINI MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYALASHDA QO 'LLANILADIGAN MASOFAVIY TA'LIM TEXNOLOGIYALARI. Инновационные исследования в современном мире: теория и практика, 3(12), 76-78.
7. Isroilova, H., & Isamutdinova, D. (2024). INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYA ASOSIDA DARSLARNI TASHKIL QILISH. MODERN EDUCATIONAL SYSTEM AND INNOVATIVE TEACHING SOLUTIONS, 1(2), 218-223.
8. Norov, I., Yo'ldoshev, J., & Yo'ldoshev, S. (2025). ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA DARS TASHKIL QILISH. Международный журнал теории новейших научных исследований, 1(1), 40-47.
9. Isamutdinova, D. (2024). INNOVATSION PEDAGOGIK TEXNOLOGIYA ASOSIDA DARSLARNI TASHKIL QILISH. MODERN EDUCATIONAL SYSTEM AND INNOVATIVE TEACHING SOLUTIONS, 1(2), 193-197.
10. Sirojiddinova, X. N., Yo'ldosheva, G. B., & Rahmatov, H. X. (2022). Tug'ma pnevmoniyaning klinik kechish xususiyatlari. Eurasian journal of medical and natural sciences, 2(5), 109-114.
11. Jaxongirovna, A. S., Hamidullayevna, Q. D., & Baxriddinova, Y. G. (2024). OSIMLIKLAR. QISHLOQ XO'JALIGI VA GEOGRAFIYA FANLARI ILMIY JURNALI, 2(3), 58-60.

TALABALARDA MEDIASAVODXONLIK ASOSIDA MA'NAVY-AXLOQIY DUNYOQARASHNI RIVOJLANTIRISH IMKONIYATLARI

OLIMJON ISAKOV,
PhD, Namangan davlat universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada talabalarda mediasavodxonlikni shakllantirish orqali ularning ma'naviy-axloqiy dunyoqarashini rivojlantirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Mediasavodxonlik bugungi globallashuv davrida yoshlarning ongli ravishda axborot tanlashi, ijtimoiy tarmoqlardagi ta'sirlarga nisbatan tanqidiy fikrlash qobiliyatini shakllantirishda muhim vosita hisoblanadi. Maqolada zamonaviy media muhitining yoshlar axloqiga ta'siri, o'quv jarayonida mediasavodxonlik elementlarini joriy etish tajribalari va bu orqali ma'naviy tarbiyani mustahkamlash imkoniyatlari yoritiladi.

Kalit so'zlar: mediasavodxonlik, talaba yoshlari, ma'naviy-axloqiy tarbiya, dunyoqarash, tanqidiy fikrlash, raqamli madaniyat, axborot xavfsizligi

Abstract: This article analyzes the opportunities for developing students' moral and ethical worldview through the formation of media literacy. In today's globalized world, media literacy serves as a crucial tool for helping young people consciously select information and develop critical thinking skills in response to influences from social media. The article explores the impact of modern media environments on youth morality, shares experiences of integrating media literacy elements into the educational process, and highlights the potential to strengthen moral education through this approach.

Keywords: media literacy, university students, moral and ethical education, worldview, critical thinking, digital culture, information security.

Аннотация: В данной статье рассматриваются возможности формирования нравственно-этического мировоззрения студентов посредством развития медиаграмотности. В условиях современной глобализации медиаграмотность становится важным инструментом, способствующим осознанному выбору информации молодежью и формированию у них критического мышления по отношению к влиянию социальных сетей. В статье освещается влияние современной медиасреды на моральные качества молодежи, делится опытом внедрения элементов медиаграмотности в учебный процесс и подчеркиваются перспективы укрепления нравственного воспитания с помощью этого подхода.

Ключевые слова: медиаграмотность, студенческая молодежь, нравственно-этическое воспитание, мировоззрение, критическое мышление, цифровая культура, информационная безопасность

Kirish

Ma'lumki, oliy ta'lim tizimining ijtimoiy-iqtisodiy, madaniy o'zgarishlar markazida bo'lishi ta'limdagi islohotlar natijasi bilan bevosita bog'liqdir. Jamiyatning axborotlashuvi ijtimoiy-iqtisodiy hayotga jiddiy ta'siri bilan ta'lim tizimida talabalarning ilm-fan, ijod bilan shug'ullanishga jalb etishda o'z ifodasini topadi. Har tomonlama zukko, yuksak malakali kadrlar esa o'zining faoliyatini ongli tashkil etishi bilan ijtimoiy axborotlashuvga tortiladi. Bugungi kun islohotlarining eng muhim xususiyati ilm-fan, texnika taraqqiyoti beqiyos o'sishi

sharoitida inson fenomenining ma'naviy-madaniy o'sishida axborot ma'rifatiga ehtiyojni jiddiy orttiradi.

“Globallashuv va ommaviy axborot texnologiyalarining ijtimoiy hayotning barcha sohalarini qamrab olishi, ayniqsa ta'lim sohasida har qachongidan dolzarb muammoga aylanib bormoqda. Ijtimoiy-gumanitar fanlarda ma'naviyat va ma'rifat muammolari olimlarimiz tomonidan faol o'rganilsa-da, lekin yoshlar mediamadaniyatining mazmun-mohiyati xususida haligacha fundamental tadqiqotlar amalga oshirilmagan” 1; 25-b. Vaholanki,

fuqarolik jamiyatida milliy g'oya shakllanishi uchun qadriyatlar ustuvor ahamiyatga ega bo'lib, milliy madaniyatni aholi turmushida yuksaltirish uchun ijtimoiy zarurati o'sib boradi.

Shiddat bilan o'zgarib borayotgan zamonda ta'lim tizimining rivojlanishidagi asosiy yo'nalishlardan biri sifatida qadriyatli paradigmaga o'tish jarayoni ro'y bermoqda. Mazkur yondashuvga yo'nalganlik qarashlarning konseptual tizimlari, an'anaviy va innovatsion jarayonlarning qadriyatli asoslarining yaqinlashuvini obyektiv jihatdan talab etadi.

Talabalarda ma'naviy-axloqiy dunyoqarashni rivojlantirishda quyidagi tarbiyaviy qadriyatlar muhim ahamiyat kasb etadi:

- boy ma'naviyatimiz sarshashmalaridan bahramand bo'lib borish;
- jahon madaniyati xazinasiga katta hissa qo'shgan buyuk ajdodlarimizning ilmiy, madaniy merosi chuqurligini anglab olinganligi;
- yoshlarni o'z o'tmishiga, milliy, diniy an'analarga hurmat bilan qarashi, ularni asrab-avaylash ruhida tarbiyalanayotganligi;
- o'z millatining o'zga millatlar oldidagi qadr-qimmatidan, obro'-e'tiboridan faxrlanish;
- millat manfaatini himoya qilishdagi mas'uliyatni his etish va kelajakka ishonsh.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib aytish mumkinki, birinchidan, biron-bir jamiyat o'zining madaniy merosini, ma'naviy va axloqiy qadriyatlarini odamlar ongida rivojlantirmay, hamda mustahkamlamay turib o'z istiqbolini tasavvur eta olmaydi. Ikkinchidan, mamlakatimiz yoshlarida yangi siyosiy dunyoqarash shakllanayotgan bir paytda, ota-bobolarimizdan meros bo'lib o'tgan bebaho go'zal madaniy durdonalardan unumli foydalanish va ular asosida yangicha mazmun kasb etadigan dunyoqarashni, ma'naviyatni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ana shu sababli kelgusida pedagoglik kasbi bilan shug'ullanuvchi pedagogika oliy ta'lim muassasasi talabalarida qadriyatlar tizimini

shakllantirish o'zida muhim pedagogik muammoni aks ettiradi. Muammoning yeshimini topish ushun eng avvalo, tadqiqotga doir muhim tushunchalarning mazmun va mohiyatini aniqlashtirib olish zarur. Ana shu sababli biz quyida muammoga doir "qadriyat", "pedagogik qadriyatlar", "ta'limning qadriyatli paradigmasi", "qadriyatli tizim" kabi tushunchalarga alohida-alohida to'xtalib o'tamiz.

Adabiyotlar tahlili

Qadriyat tushunchasi maxsus falsafiy lug'atda XX asrning 60-yillarida paydo bo'lganligi ta'kidlab o'tilgan. Falsafiy lug'atning 5-jildida qadriyatga quyidagicha ta'rif berilgan: "Qadriyat falsafiy va sotsiologik tushuncha. U birinchidan, bir ob'yektning ijobiy va salbiy qimmatini, ikkinchidan, ijtimoiy ongning normativ belgilovchi-baholovchi jihati (sub'yektiv qadriyatlar yoki ong qadriyatlari)ni ifoda etadi" [2; 56-b].

Siyosatshunos olim N. Jo'rayevning ta'kidlashisha, "Qadriyat deyilganda, inson va insoniyat ushun ahamiyatli bo'lgan millat, elat va ijtimoiy guruhlarining manfaatlari va maqsadlariga xizmat qiladigan tabiat va jamiyat hodisalari majmui tushunilishi lozim" [3; 19-b].

Bizningcha, qadriyatlar deganda, atrof-dunyo ob'ektlarini o'ziga xos ijtimoiy belgilash, ularning inson va jamiyat uchun ijobiy ahamiyatini aniqlash tushuniladi.

Talabalarda mediasavodxonlik asosida ma'naviy-axloqiy dunyoqarashni rivojlantirish zamonaviy ta'lim jarayonida muhim ahamiyatga ega. Mediasavodxonlik – bu axborot oqimlarini tahlil qilish, axborot manbalariga tanqidiy yondashish, raqamli va an'anaviy ommaviy axborot vositalaridagi ma'lumotlarni anglash qobiliyatidir. Mediasavodxonlik orqali talabalarining ma'naviy-axloqiy dunyoqarashini shakllantirishda quyidagi imkoniyatlardan foydalanish mumkin:

1. Axborotni tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirish. Mediasavodxonlik talabalarga axborotni tahlil qilish, manbalarni tanqidiy

baholash imkonini beradi. Ular internet va OAV orqali turli xil axloqiy qadriyatlar, turmush tarzi va madaniyat bilan tanishadi. Bu ma'lumotlarni tahlil qilish orqali talabalarda axloqiy me'yorlarga mos yoki mos bo'lmagan axborotlarni ajratib olish qobiliyati rivojlanadi. Shu bilan birga, ular turli xil manbalarning ishonchliligini baholashni o'rganadilar, bu esa axloqiy qarashlarini shakllantirishda yordam beradi.

2. Yolg'on xabarlar va shubhali informatsiyalarni aniqlash orqali ma'naviy ongni mustahkamlash. Yoshlar ko'pincha yolg'on axborotga duch kelishadi. Mediasavodxonlik bu axborotni aniqlashga yordam beradi, bu orqali ular shubhali informatsiya orqali manipulyatsiyaga uchrash ehtimolini kamaytiradilar. Noto'g'ri axborotni ajratib olish qobiliyati orqali talabalarda adolat, halollik kabi axloqiy qadriyatlarga sodiqlik mustahkamlanadi.

3. Axloqiy dilemmalarni muhokama qilish. Mediasavodxonlik doirasida talabalarga turli axloqiy va ma'naviy dilemmalar bilan ishlash imkoniyatini yaratish mumkin. Masalan, ijtimoiy tarmoqlardagi noxolis axborot tarqatish yoki shaxsiy ma'lumotlarni oshkor qilish kabi masalalar axloqiy qarashlarni shakllantirishga yordam beradi. Bu orqali talabalar o'z ma'naviy-axloqiy tamoyillarini amalda qo'llash va mustahkamlash imkoniga ega bo'ladilar.

4. Shaxsiy profil va onlayn axloqiy xatti-harakatlarni shakllantirish. Mediasavodxonlik talabalarga o'zining onlayn xulq-atvoriga mas'uliyatli bo'lishni o'rgatadi. Shaxsiy profil yaratish jarayonida talabalar o'zlarini ijtimoiy tarmoqlarda axloqiy jihatdan munosib tutishni o'rganadilar. Onlayn etiketga rioya qilish, xushmuomalalik va o'z-o'zini boshqarish kabi qoidalar talabalarni nafaqat internetda, balki real hayotda ham axloqiy me'yorlarga rioya qilishga undaydi.

5. Turli madaniy va ma'naviy qadriyatlarni o'rganish imkoniyatini yaratish. Mediasavodxonlik orqali talabalar turli madaniyatlar,

ma'naviy qadriyatlar bilan tanishadilar. Bu jarayonda boshqa millatlar va dinlarga hurmat bilan munosabatda bo'lish, bag'rikenglikni shakllantirishga imkon yaratadi. Turli madaniy resurslarni tahlil qilish talabalar uchun umuminsoniy qadriyatlarni, bag'rikenglikni va hurmatni o'rganishga xizmat qiladi.

6. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish. Mediasavodxonlik talabalarga turli axborotlarni tanqidiy baholashga o'rgatadi. Tanqidiy fikrlash, ular duch keladigan axborot oqimlaridagi axloqiy qadriyatlarni chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Shu orqali talabalar turli axloqiy qarorlar qabul qilishda tanqidiy yondashish, noto'g'ri va zararli axborotdan himoyalaniшни o'rganadilar. Bu esa ularning axloqiy qarashlarini mustahkamlashda muhimdir.

7. Mahalliy va global masalalarga axloqiy yondashuvni shakllantirish. Talabalar axborot olish va uni tahlil qilish orqali mahalliy va global miqyosdagi muammolarni tushunish imkoniga ega bo'ladilar. Masalan, ekologik muammolar, ijtimoiy tenglik, inson huquqlari kabi mavzularni o'rganish orqali ularda insoniylik, javobgarlik, ijtimoiy adolat kabi axloqiy qadriyatlar shakllanadi. Bu jarayonda ular o'zlarining dunyoqarashini yanada chuqurlashtiradilar.

8. Ommaviy axborot vositalari orqali etika va mas'uliyat haqida bilim olish. Talabalarda ma'naviy-axloqiy qarashlarni rivojlantirish uchun ommaviy axborot vositalarida yoritilayotgan ijtimoiy masalalar va axloqiy muammolar tahlil qilinishi mumkin. Misol uchun, media vositalarida ishlatilayotgan til, xulq-atvor, madaniy qoidalar talabalarga axloqiy qarashlarni shakllantirishda foyda keltiradi. Bu orqali talabalar ijtimoiy mas'uliyat va etik me'yorlarga rioya qilishga undaladi.

9. "Cyber-bullying" va boshqa onlayn axloqiy masalalarga qarshi immunitetni shakllantirish. Onlayn axloqiy muammolar, xususan, kiber-ta'qib (cyber-bullying), shaxsiy ma'lumotlarning himoyasi kabi mavzularda bilim va ko'nikmalar hosil qilish, talabalarda

bu kabi hodisalarga nisbatan mustahkam immunitet yaratadi. Mediasavodxonlik talabalarga bunday muammolarga qarshi turish va o'zlarini himoya qilish uchun kerakli axloqiy qarorlar qabul qilishni o'rgatadi.

Keltirilgan pedagogik va metodik imkoniyatlardan kelib chiqib, mediasavodxonlik talabalarga ma'naviy-axloqiy qarashlarini shakllantirishda zamonaviy imkoniyatlarni taqdim etadi. Axborotni tanqidiy tahlil qilish, axloqiy dilemmalarni hal qilish, turli madaniyatlar va etika me'yorlarini tushunish orqali talabalar o'zlarining axloqiy dunyoqarashlarini rivojlantiradilar. Bu jarayon ularga nafaqat bilim, balki hayotiy ko'nikma va axloqiy qarorlar qabul qilishda mustahkam asos yaratadi.

Shuningdek, talabalarda qadriyatlarni, qadriyatli munosabatni tarkib toptirish ham ularda ma'naviy-axloqiy dunyoqarashni rivojlantirish imkoniyatini hosil qiladi. Tadqiqot mavzusini nazariy-ilmiy jihatdan asoslash jarayonida jamiyat va ta'lim tizimidagi mavjud qadriyatlar va ularning tavsifi o'rganildi:

Ma'naviy qadriyatlar shaxsni axloqiy shakllantirishning asosiy omili bo'lib, ular ilmiy-texnikaviy va intellektual, maorif, ta'lim-tarbiya, tibbiy xizmat, milliy meros, turli shakllarda namoyon bo'ladigan madaniyat durdonalari, til, adabiyot, san'at, xalq hunarmandchiligi mahsulotlari, noyob tarixiy va madaniy arxitektura va hokazolar hisoblanadi. Shuningdek, o'zbek xalqining milliy an'analari, bayramlari, udum va odatlari, O'zbekistonda o'tgan mutafakkirlarning ma'naviy merosi, yozma asarlar, rivoyat va afsonalar, muqaddas joylar, tarixiy yodgorliklar, musiqa va qo'shiqlari, cholg'u asboblari, o'yinlari, dehqonchilik va hunarmandchilik kabilar ma'naviy qadriyatlarning asosini tashkil etadi. Ular kishilarning bir-birlariga, vatanga, oilasiga bo'lgan munosabatidagi axloq, xulq-atvorida, odob va xatti-harakatida namoyon bo'ladi.

Milliy qadriyatlar – millat shaxsining tili, tarixi, urf-odatlarida namoyon bo'ladi.

Milliy qadriyatlar negizida “millat”, “o'zbek” degan so'zlar o'z ifodasini topgan. “Millat” so'zi arab tilida quyidagi uch ma'noni anglatadi. Birinchidan-mazhab; ikkinchi-ummat; uchinchi-xalq, qavm. Millat so'zi Qur'oni Karimda ham qo'llanilgan. Qur'onda har bir millat vakili o'z milliy qadriyatlarini rivojlantirishi sababli o'z millatidan, qavmidan kechib boshqa millatga o'tib olish gunoh deb ta'riflagan [4; 290-b]. Yevropa adabiyotida qo'llaniladigan “Naatsiya” so'zi qabila, xalq degan ma'noni bildiradi, binobarin, bu ikki tushunchada ham muayyan etnik birlikning o'ziga xosligini bildiruvchi ma'no yotadi.

Milliy qadriyatlar – millatga mansub bo'lgan umumjahon taraqqiyoti qonuniyatlaridan biri hisoblanadi. Milliy qadriyatlar – o'z millatidan, o'z yurtidan faxrlanish, o'zbek davlati fuqarosi ekanligidan g'ururlanish kabilardir.

Mehnat qadriyatlari – “tabiat bilan uyg'unlikda yashash, undan ibrat olish, uning go'zalliklaridan zavqlanish va tabiat qo'ynida mehnat qilish kabilarni tashkil etadi. Mehnat qadriyatlari – mehnat madaniyatining barcha elementlarini qamrab oladi. Har bir yosh avlod hayotga qadam qo'yar ekan, o'z ajdodlaridan faqat mehnat vositalarigina emas balki mehnat madaniyatini ham meros qilib oladi. Shuning ushun ham mehnat qadriyatlari talabalarning qobiliyatlari, imkoniyatlari va haqiqiy kuchlarini namoyon etish va takomillashtirish imkoniyatini beradi. Mehnat qadriyatlarida hunarmandchilik, kasb-hunar egallash muhim o'rin tutadi. Bunda zardo'zlik, yo'rmado'zlik, bo'zchilik, yog'osh o'ymakorligi, zargarlik, gilamchilik, kashtado'zlik, muqovaso'zlik, naqqoshlik, pichoqchilik, o'ymakorlik kabi hunarlarni o'rganish – mehnat qadriyatlarining negizini tashkil etadi” [5; 51-b].

Turmush qadriyatlari – “tarixan muayyan ijtimoiy munosabatlar uchun xos bo'lgan hayot va faoliyat shakllari tizimi bo'lib, ular bevosita hayot sharoitlarini, o'ziga xos xususiyatlarni ifodalaydi. Odamlarning xulq-atvori, yurish-turishi, muomalasi va tafakkur tarzi orqali

namoyon bo'ladi. Turmush madaniyatining ma'naviy va huquqiy rivojlanishini qamrab oladi. Turmush, xulq-atvor madaniyati, fuqarolarning huquq va erkinliklari jamiyat a'zolarining ijtimoiy-huquqiy faolligi kabilar turmush qadriyatlari asosida namoyon bo'ladi" [5].

Diniy qadriyatlar – yolg'iz diniy qoidalar, ko'rsatmalar, tamoyillaridan iborat bo'libgina qolmay, u kishilar o'rtasidagi ma'naviy-ahloqiy, siyosiy, iqtisodiy, huquqiy va boshqa munosabatlarning ham ifodasidir. Islom dini jamiyatdagi ma'naviy barqarorlikni ta'minlash bilan birga, kishilarni imon-e'tiqodli bo'lib yashashga da'vat etadi. Chunki, imonli odam xiyonat qilmaydi, qarindosh-urug'lari, elu-xalqning or-nomusini himoya qiladi. Xalol va pok yashashni o'zining burchi deb biladi. Diniy qadriyatlarga suyanish, musulmonchilikning asl tamoyillarini rivojlantirish, ularni talaba yoshlar ongiga singdirish – shaxs kamolotida, uning dunyoqarashi, axloqi, faoliyati mazmunini belgilashda asosiy mezonlardan hisoblanadi. Diniy qadriyatlar xalqimiz turmush tarzi va hayotining negizini tashkil etadi. Diniy qadriyatlar barcha millat kishilari ushun muqaddas boylik bo'lib, ularni ezgulikka, poklikka da'vat etadi. Diniy qadriyatlar nafaqat oxiratda, balki bu dunyoda ham baxt-saodatga erishish mumkinligini e'tirof etadi.

Umummadaniy qadriyatlar tufayli xiyobonlar, sayilgohlar, o'yingohlar, tomoshagohlar, san'at saroylari, ziyoratgohlar, maktablar, madrasalar, kutubxonalar, madaniyat markazlari kabi muassasalarda xalqaro ahamiyatga ega bo'lgan nufuzli tadbirlar, turli millat xalqlarini birlashtirgan anjumanlar o'tkaziladi. Umummadaniy qadriyatlarga ega bo'lgan har bir millat do'st, mehmon, sayyoh sifatida madaniy-ma'naviy yodgorliklarga o'z hurmatini izhor qiladi. Xalqaro munosabatlarda qat'iyatlilik, donolik, uzoqni ko'ra bilish, xorijda ishlayotgan, ta'lim olayotgan O'zbekiston vakillarining yurtimiz, halqimiz sha'niga-shan, shuhratiga-shuhrat qo'shishi umummadaniylikning amaliy namoyon

bo'lishidir.

Pedagogik qadriyatlar – bu pedagogik faoliyatning shunday o'ziga xosligiki, ular nafaqat pedagogik ehtiyojlarni qondirishga imkon beradi, balki uning ijtimoiy va kasbiy faolligini mo'ljalga olishga xizmat qiladi. Pedagogik qadriyatlar hayotda o'z-o'zidan tasdig'ini topmaydi. Ular jamiyatdagi ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy aloqalarga bog'liq.

V.A. Slastyoninning fikriga ko'ra, "Pedagogik faoliyatga doir qadriyatlarning interiorizatsiyasi bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy madaniyatiga tamal toshini qo'yadi" [6].

O'qituvchining ongida mustahkamlangan pedagogik qadriyatlar uning shaxslararo muloqotida, ijodiy faoliyatida, bola shaxsining rivojlanishida, kasbiy hamkorlikda, ma'naviy qadriyatlar almashinuvidagi kasbiy yo'nalishlari tizimini hosil qiladi.

Olimlar tomonidan pedagogik qadriyatlar ikki jihati alohida tadqiq etilgan:

- o'qituvchiga uning moddiy va ma'naviy ehtiyojlarini qondirishga imkon beruvchi va ijtimoiy ahamiyatli insonparvar maqsadlarga erishishga qaratilgan uning ijtimoiy va kasbiy faolligida yo'l ko'rsatuvchi belgi bo'lib xizmat qiladigan o'ziga xos jihatlari;

- pedagogik faoliyatni tartibga soluvchi me'yorlar va ta'lim hamda pedagogik faoliyat sohasidagi vujudga keladigan ijtimoiy dunyoqarash orasida vosita va bog'lovchi bo'g'in bo'lib keluvchi bilish-faoliyat tizimi.

Natijalar va tahlillar

Albatta, mediasavodxonlik asosida talabalarda ma'naviy-axloqiy dunyoqarashni rivojlantirishda qadriyatlar alohida ahamiyat kasb etadi hamda qo'shimcha ma'lumotlar bilan ta'minlaydi.

Mediasavodlikni shakllantirishga qadriyatli yondashuvning muhim xususiyatlaridan biri, talabalar mediaolamidan foydalanishda, kontent joylashishda, onlayn munosabatlarga kirishishda milliy qadriyatlarimiz, urf-odatlarimiz, madaniyatimizdan kelib chiqib xatti-harakatlarini amalga oshiradilar. Bu esa, ularda ma'naviy-axloqiy dunyoqarashni

rivojlantirish imkoniyatini belgilaydi.

Mediasavodxonlik asosida talabalarda ma'naviy-axloqiy dunyoqarashni

rivojlantirishning pedagogik yo'nalishlari

sifatida quyidagilar belgilan olindi (1-jadvalga qarang):

1-jadval

Talabalarda mediasavodxonlik asosida ma'naviy-axloqiy dunyoqarashni rivojlantirishning pedagogik va metodik imkoniyatlari

№	Ma'naviy-axloqiy dunyoqarashni rivojlantirish yo'nalishlari	Pedagogik imkoniyatlari va metodik shart-sharoitlari
1	<i>Axborot oqimlarini filtrlash qobiliyatini rivojlantirish</i>	Mediasavodxonlik talabalarga internet va ijtimoiy tarmoqlarda ulkan axborot oqimlari ichida o'zlariga kerakli, foydali va ishonchli ma'lumotlarni ajratib olish ko'nikmasini shakllantirishga yordam beradi. Bu jarayon talabalarda axloqiy dunyoqarashni rivojlantirishda ahamiyatlidir, chunki ular o'zlari uchun zararli yoki axloqiy jihatdan nomunosib kontentdan ehtiyot bo'lishni o'rganadilar. Shuningdek, ular hayotga va insonlar bilan munosabatlarga ijobiy ta'sir ko'rsatadigan, foydali axborotlarni tanlashga o'rgatiladi.
2	<i>Onlayn kommunikatsiyada xushmuomalalik va hurmat tamoyillarini rivojlantirish</i>	Mediasavodxonlik talabalarga onlayn muloqotda o'zlarini qanday tutish kerakligini, xushmuomalalik va axloqiy tamoyillarga rioya qilish muhimligini o'rgatadi. Onlayn etikani tushunish orqali ular nafaqat o'zlarini, balki boshqalarni ham hurmat qilishni o'rganadilar. Bu esa onlayn va real hayotda ham muloqot madaniyati va insoniy qadriyatlarga sodiqlikni kuchaytiradi.
3	<i>Stereotiplarga qarshi tanqidiy fikrlashni shakllantirish</i>	Mediasavodxonlik talabalarga ommaviy axborot vositalari orqali turli stereotip va oldindan shakllangan tasavvurlarni tanqidiy baholash ko'nikmasini o'rgatadi. Mediada ko'pincha gender, irqiy, diniy va boshqa turdagi stereotiplar uchraydi. Talabalar bu axborotlarni tahlil qilib, noto'g'ri va zararli tasavvurlardan voz kechish orqali tenglik va hurmatga asoslangan axloqiy qarashlarni shakllantirish imkoniga ega bo'ladilar.
4	<i>Shaxsiy hayot va xavfsizlikni ta'minlash orqali ma'naviy qarorlar qabul qilish</i>	Mediasavodxonlik orqali talabalar onlayn xavfsizlik, shaxsiy ma'lumotlarni himoyalash kabi mavzularda bilim olishadi. Bu jarayonda ularning axloqiy qaror qabul qilish qobiliyati ham rivojlanadi. Shaxsiy ma'lumotlarni oshkor qilmaslik, xavfsizlik

5	<i>Raqamli savodxonlik va ijtimoiy mas'uliyatni o'rgatish</i>	Mediasavodxonlik talabalarga ijtimoiy tarmoqlarda qanday axloqiy xatti-harakatlar qilinishi mumkinligi haqida tushuncha beradi. Misol uchun, ularga nafaqat o'zlarini qanday tutish, balki boshqalarni onlayn muhitda qo'llab-quvvatlash, kiber-ta'qibdan himoya qilish va yordam berish kabi qoidalarga rioya qilish muhimligini tushuntirish mumkin. Bu orqali ular o'zlarini ijtimoiy mas'uliyatli shaxs sifatida shakllantiradilar.
6	<i>Ommaviy axborot vositalarida noto'g'ri talqinlarga qarshi immunitetni shakllantirish</i>	Mediasavodxonlik talabalarga ommaviy axborot vositalarida noto'g'ri talqinlar, bias (muayyan tarafdagi qaratilgan axborot), manipulyativ va dezinformatsion xabarlarini aniqlashni o'rgatadi. Masalan, yangiliklarda yoki ijtimoiy tarmoqlardagi manipulyatsion postlarni tanqidiy baholash orqali ular axloqiy nuqtai nazardan to'g'ri qarashlarni rivojlantiradilar. Bu esa ularni haqiqatni anglash, yondashuv va axloqiy qadriyatlarni mustahkamlashga undaydi.
7	<i>Ijtimoiy masalalarga ongli va mas'uliyatli yondashuvni shakllantirish</i>	Ommaviy axborot vositalari orqali ekologik muammolar, inson huquqlari, ijtimoiy tenglik va boshqa jahon miqyosidagi masalalar haqida ma'lumot olish talabalarda global axloqiy qarashlarni shakllantiradi. Ular bunday masalalarga nisbatan mas'uliyatli va ongli yondashuvni rivojlantirib, axloqiy qarorlar qabul qilishga va dunyoqarashni boyitishga yordam beradi.
8	<i>Fikrlashning chuqurligi va axloqiy mas'uliyatni oshirish</i>	Mediasavodxonlik talabalarga turli mavzularni kengroq o'rganish, turli taraflardan ko'rib chiqish imkonini beradi. Ular masalalarni chuqur tahlil qilib, har bir voqea yoki axborotning ijobiy va salbiy tomonlarini aniqlashga intilishadi. Bu jarayonda ularning axloqiy mas'uliyati oshadi, ya'ni ular o'z qarashlarini asoslashga, har qanday ma'lumotga chuqurroq yondashishga o'rganadilar.
9	<i>Axborotlardan ongli foydalanish orqali kuchli shaxsiy pozitsiyani shakllantirish</i>	Mediasavodxonlik o'quvchilarni mustaqil fikrlashga, o'z qarashlarini mustahkamlashga undaydi. Har xil turdagi axborotlarni tanqidiy qabul qilish, ularni
10	<i>Raqamli etikada mas'uliyat va shaxsiy javobgarlikni oshirish</i>	Raqamli etika qoidalarini o'rgatish orqali talabalarda axloqiy mas'uliyat va shaxsiy javobgarlik tuyg'usi shakllanadi. Masalan, ijtimoiy tarmoqlarda o'zlarini qanday tutishlari, boshqalar bilan muloqotda qanday xulq-atvor me'yorlariga rioya qilishlari kerakligi haqida bilishadi. Bu jarayon ularning shaxsiy va axloqiy dunyoqarashlarini yanada mustahkamlashga yordam beradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, mediasavodxonlik asosidagi metodik yondashuvlar axloqiy tarbiyaning samaradorligini oshiradi. Metodik jihatdan turli interaktiv texnologiyalar, masalan, tanqidiy tahlil qilishga o'rgatuvchi mashg'ulotlar, media-kontent asosida tadbirlar va amaliy darslar talabalarni real hayotdagi axloqiy masalalarni tushunishga undaydi. Bu jarayonda o'zaro bahs va munozaralar orqali talabalar ma'naviy-axloqiy yondashuvlarni o'zlashtiradilar va ijtimoiy mas'uliyatni tushunadilar.

RAQAMLI TRANSFORMATSIYALASH MUHANDISLARINI INNOVATORLIK FAOLIYATIGA TAYYORLASHNING DIDAKTIK TA'MINOTI

TO'RAQULOVA MARJONA QIYOM QIZI

Buxoro davlat texnika universiteti

Neft va gazni qayta ishlash texnologiyasi kafedrası dotsenti, p.f.f.d, (PhD)

Annotatsiya. Ushbu maqolada raqamli transformatsiyalash muhandislarini tayyorlash jarayonida auditoriya mashg'ulotlarida ixtirochilik kompetensiyalarini shakllantirishga qaratilgan didaktik ta'minoti tahlil qilinadi. Zamonaviy ta'limda talab qilinadigan ixtirochilik ko'nikmalarini rivojlantirish uchun interfaol usullar, loyihaviy yondashuvlar va texnologik vositalar integratsiyasining ahamiyati ko'rsatilgan. Mualliflar tomonidan o'quv jarayonini samarali tashkil etishning metodologik asoslari, didaktik yondashuvlar va ularning amaliy natijalari o'rganilgan. Tadqiqotning asosiy natijalari sifatida innovatsion ta'lim texnologiyalarining muhandislik sohasida kreativ fikrlash va muammoni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishdagi samaradorligi keltirilgan.

Kalit so'zlar: ixtirochilik, kompetensiya, kreativ fikrlash, interfaol usullar, innovatsion ta'lim texnologiyalari, didaktik yondashuv, texnologik vositalar.

Аннотация. В статье анализируются инновационные образовательные технологии, направленные на формирование изобретательских компетенций в процессе обучения инженеров цифровой трансформации. Подчеркивается важность интеграции интерактивных методов, проектных подходов и технологических инструментов для развития изобретательских навыков, необходимых в современном образовании. Авторами изучены методические основы эффективной организации образовательного процесса, дидактические подходы и их практические результаты. Основными результатами исследования являются эффективность инновационных образовательных технологий в развитии творческого мышления и навыков решения проблем в области инжиниринга.

Ключевые слова: изобретательность, компетентность, творческое мышление, интерактивные методы, инновационные образовательные технологии, дидактический подход, технологические средства

Abstract. This article analyzes innovative educational technologies aimed at forming inventive competencies in classroom training in the process of training digital transformation engineers. The importance of integrating interactive methods, project approaches and technological tools for developing inventive skills required in modern education is shown. The authors studied the methodological foundations of the effective organization of the educational process, didactic approaches and their practical results. The main results of the study are the effectiveness of innovative educational technologies in developing creative thinking and problem-solving skills in the field of engineering.

Keywords: inventiveness, competence, creative thinking, interactive methods, innovative educational technologies, didactic approach, technological tools.

KIRISH

Zamonaviy texnologiyalar va axborot kommunikatsion tizimlarning rivojlanishi ta'lim jarayonlariga chuqur ta'sir ko'rsatib, raqamli transformatsiya muhandislarini tayyorlash jarayonida innovatsion yondashuvlarni talab qilmoqda. Bugungi kunda sanoatning barcha tarmoqlarida jumladan neft gaz sanoatida ham raqamlashtirish jarayonlarini amalga oshirish uchun yuqori malakali, ijodiy fikrlaydigan va

yangiliklar yaratish qobiliyatiga ega muhandis mutaxassislariga ehtiyoj sezilmoqda. Shu sababli, muhandislik ta'limi jarayonida nafaqat nazariy bilimlarni berish, balki talabalarning ijodkorlik va ixtirochilik kompetensiyalarini shakllantirish dolzarb masala sifatida maydonga chiqmoqda. Ixtirochilik kompetensiyalari nafaqat yangi texnik yechimlarni ishlab chiqish, balki muammolarga innovatsion yondashuvlarni ishlab chiqish, amaliyotda

mavjud bo'lgan muammolarni samarali hal qilish imkoniyatlarini oshiradi. Shu nuqtayi nazardan, auditoriya mashg'ulotlarida talabalarning ixtirochilik qobiliyatlarini rivojlantirish uchun zamonaviy innovatsion ta'lim texnologiyalarini joriy etish muhim ahamiyatga ega.

Mazkur maqolada raqamli transformatsiyalash muhandislarining ixtirochilik kompetensiyalarini shakllantirish jarayonida innovatsion ta'lim texnologiyalarini qo'llashning metodik yondashuvlari, samaradorligi va ahamiyati, didaktik vositalari o'rganiladi. Shu bilan birga, ushbu jarayonni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun muhim bo'lgan ta'limiy va metodik jihatlar ham tahlil qilinadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Raqamli transformatsiya va innovatsion ta'lim texnologiyalari sohasida olib borilgan tadqiqotlar zamonaviy ta'lim tizimini takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, ixchamlashtirilgan o'quv dasturlari, interfaol texnologiyalar, shaxsiylashtirilgan o'quv yondashuvlari kabi yo'nalishlar bo'yicha ko'plab ilmiy ishlanmalar mavjud. Adabiyotlar tahlilidan kelib chiqqan holda, raqamli transformatsiya muhandislari uchun auditoriya mashg'ulotlarida innovatsion yondashuvlarni tatbiq etishning bir necha asosiy omillari aniqlangan:

Raqamli texnologiyalarning integratsiyasi - zamonaviy o'quv jarayonida sun'iy intellekt, raqamli platformalar va masofaviy ta'lim vositalarining o'rni ortib bormoqda (Bates, 2019; Siemens, 2020). Bu texnologiyalar ixcham va samarali ta'lim jarayonlarini tashkil qilishga imkon beradi;

Ixchamlashtirilgan o'quv modullari - o'quv materiallarining qisqa, mantiqan bog'langan va amaliyotga yo'naltirilgan bo'lishi talabalarning qiziqishini oshiradi va mustaqil fikrlashga

yordam beradi (Merrill, 2002).

Ijodiy muammolarni hal qilishga yo'naltirilgan ta'lim. Ixchamlik kompetensiyasini shakllantirish uchun ijodiy fikrlash va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish muhim ahamiyatga ega (Guilford, 1967; Torrance, 1988).

O'quv jarayonini gamifikatsiya qilish - gamifikatsiya talabalarning motivatsiyasini oshiradi va o'quv jarayoniga qiziqish uyg'otadi (Deterding et al., 2011).

Feedback mexanizmlarini qo'llash - raqamli vositalar yordamida talabalarga tezkor va aniq fikr-mulohazalar berish o'quv samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi (Hattie va Timperley, 2007).

Ushbu omillar raqamli transformatsiyalash muhandislarida ijodiy kompetensiyalarni shakllantirish jarayonining samaradorligini oshirish uchun asos yaratadi.

Didaktik ta'minot deganda o'quv jarayonini samarali tashkil qilishga xizmat qiluvchi konseptual, metodik, texnologik va resursiy asoslar tushuniladi. Muhandislarni innovatorlik faoliyatiga tayyorlashda quyidagi didaktik komponentlar asosiy o'rinni egallaydi:

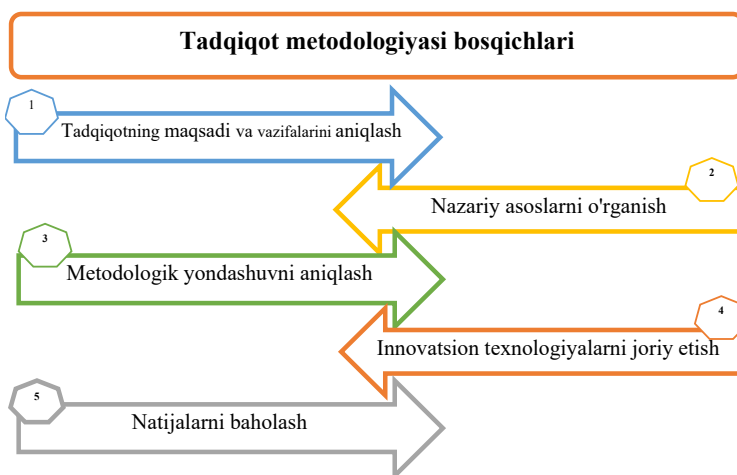
o'quv dasturlari va modul kurslar – innovatsion muammolar asosida ishlab chiqilgan;

loyiha asosida o'qitish (Project-based learning) – real hayotdagi muammolarni hal qilishga yo'naltirilgan;

interaktiv metodlar – muammoli vaziyatlar, brainstorming, case-study va boshqalar;

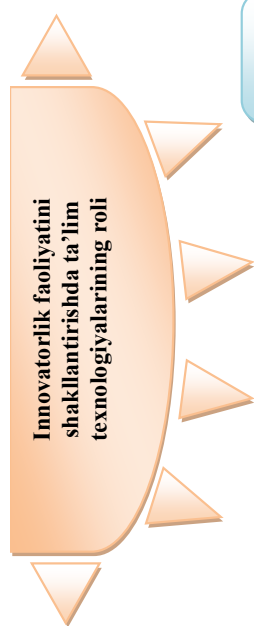
raqamli platformalar va simulyatsiya vositalari – virtual laboratoriyalar, 3D-modellashtirish, sun'iy intellekt asosidagi simulyatsiyalar.

Muhandislik yo'nalishlarida quyidagi innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanish samarali hisoblanadi (2-rasm):

1-rasm. Magistrnlarni auditoriya mashg'ulotlarida ixtirochilik kompetensiyalarini shakllantirish

STEAM yondashuvi – (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) modeli orqali fanlararo integratsiya amalga oshiriladi. Bu usul talabalarining ilmiy-texnologik bilimlarini ijodkorlik bilan uyg'unlashtiradi

Project-based learning - loyiha asosida o'qitish, real sanoatdagi muammolarni hal qilishga yo'naltirilgan. PBL an'anaviy dars usullaridan farq qiladi, chunki bunda talabalar faqat nazariyani o'rganish bilan cheklanmay, balki muammo yechish, tadqiqot o'tkazish, ijodiy ishlash va jamoa bilan hamkorlik qilish orqali bilim olishadi

Simulyatsiyalar va o'yinlashtirish (gamifikatsiya) - Missiya-bazalangan o'yinlar (Mission-based) - talabalar oldiga ma'lum maqsadlar qo'yiladi. Har bir topshiriq yoki missiya bajarilgach, ball yoki sovrin beriladi. Misol: "Bir hafta davomida har kuni 20 daqiqa "Neft va gazni qayta ishlash texnologiyasi" kitobini o'qisangiz – 100 ball!"

Design Thinking – bu muammolarni kreativ hal qilish va innovatsion yechimlar topishga qaratilgan foydalanuvchi markazli yondashuv. Ushbu metod, ayniqsa, mahsulot yoki xizmatlar ishlab chiqishda keng qo'llaniladi. Design Thinking jarayoni inson ehtiyojlariga chuqur kirib borish, kreativ fikrlash va tajriba qilishga asoslanadi

Fab-laboratoriyalar - (fabrication laboratories) – bu talabalar o'z ixtirolarini amalda sinab ko'rishlari uchun jihozlangan maxsus laboratoriyalardir. 3D - printer, lazerli kesish mashinalari kabi uskunalartalabalarga ijodkorlikda keng imkoniyatlar yaratadi

Raqqamli texnologiyalarni qo'llash - o'quv jarayoniga virtual va qo'shimcha haqiqat (VR/AR), sun'iy intellekt, robototexnika va boshqa raqqamli vositalarni tatbiq etish ixtirochilik qobiliyatlarini rivojlantiradi

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari kompetensiyalarini shakllantirishga - mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi: yo'naltirilgan innovatsion ta'lim raqqamli transformatsiyalash muhandislarida texnologiyalarini ishlab chiqish va ularning auditoriya mashg'ulotlari davomida ixchamlik samaradorligini baholashdan iborat.

Nazariy asoslarni o'rganish - tadqiqot davomida innovatsion ta'lim texnologiyalari va ijodiy kompetensiyalarni rivojlantirish bo'yicha ilmiy adabiyotlar va ilg'or tajribalar tahlil qilinadi.

Metodologik yondashuvni aniqlash: eksperimental yondashuv - innovatsion ta'lim texnologiyalarining samaradorligini aniqlash uchun eksperimental guruh va nazorat guruhi tashkil qilinadi.

So'rov va intervyu - talabalar va o'qituvchilar orasida so'rovnomalar va chuqurlashtirilgan intervyular o'tkaziladi.

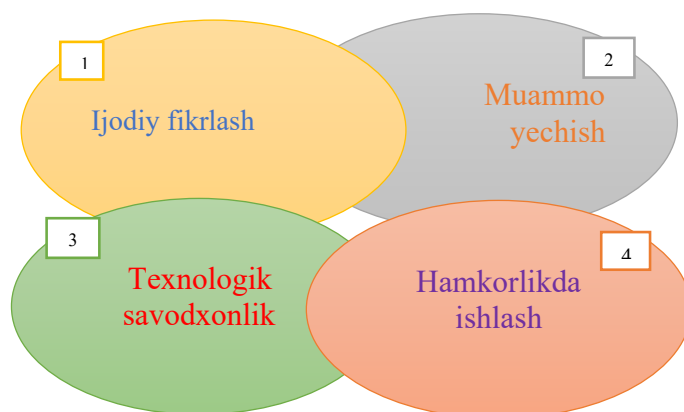
Statistik tahlil - olingan natijalarni matematik va statistik usullar yordamida qayta ishlash [3, 153-154].

Natijalarni baholash: talabalarning ijodiy kompetensiyalari rivojlanish darajasi

va bilim ko'rsatkichlarini tahlil qilish. Ta'lim jarayonida foydalanilgan texnologiyalarning samaradorligini baholash.

Mazkur metodologiya yordamida raqamli transformatsiya muhandislarini o'qitish jarayonida innovatsion yondashuvlar samaradorligini oshirish mumkin.

Ixtirochilik kompetensiyasi – bu talabalarning ijodkorlik, tanqidiy fikrlash, texnologik bilimlar va yangi yechimlar yaratish qobiliyatlarini shakllantirishdir. Ushbu kompetensiya jamiyatning texnologik taraqqiyoti va innovatsion iqtisodiyot rivojiga katta hissa qo'shadi [4, 104-106]. Innovatsion ta'lim texnologiyalari o'quv jarayoniga zamonaviy yondashuvlarni tatbiq etish orqali o'quvchilarda quyidagi ko'nikmalarni shakllantiradi:

3-rasm. Innovatsion ta'lim texnologiyalari orqali shakllanadigan

Ijodiy fikrlash: yangicha g'oyalar va yechimlar ishlab chiqish.

Muammo yechish: amaliy muammolarni innovatsion usullar bilan hal qilish.

Texnologik savodxonlik: raqamli vositalardan samarali foydalanish.

Hamkorlikda ishlash: jamoada ixtirochilik g'oyalarini amalga oshirish [6, 129-130].

Ta'limda qo'llaniladigan innovatsion texnologiyalarda quyidagi usullar ixtirochilik kompetensiyalarini shakllantirishda samarali

hisoblanadi:

STEAM ta'limi - STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) modeli orqali fanlararo integratsiya amalga oshiriladi. Bu usul talabalarning ilmiy-texnologik bilimlarini ijodkorlik bilan uyg'unlashtiradi.

Projekt asosidagi ta'lim - mazkur usulda o'quvchilar real muammolarni hal qilishga yo'naltirilgan loyiha yaratadilar. Bu jarayon ijodkorlik va tadbirkorlik ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Fab-laboratoriyalar - Fab-lablar (fabrication laboratories) – bu talabalar o'z ixtirolarini amalda sinab ko'rishlari uchun jihozlangan maxsus laboratoriyalardir. 3D-printer, lazerli kesish mashinalari kabi uskunalar o'quvchilarga ijodkorlikda keng

imkoniyatlar yaratadi.

Raqamli texnologiyalarni qo'llash - o'quv jarayoniga virtual va qo'shimcha haqiqat (VR/AR), sun'iy intellekt, robototexnika va boshqa raqamli vositalarni tatbiq etish ixtirochilik qobiliyatlarini rivojlantiradi [11, 65-66].

T/r	Bosqich	Maqsad
1	Empathize	Foydalanuvchini tushunish
2	Define	Muammoni aniq belgilash
3	Ideate	Yechimlar haqida fikrlar o'ylash
4	Prototype	Yechimni modellashtirish
5	Test	Foydalanuvchidan fikr olish

4-jadval Design Thinking metodining o'tkazish bosqichlari va maqsadi.

Muhandislik ta'limida o'qituvchining o'rni juda muhim ahamiyat kasb etadi. Innovatorlik faoliyatini shakllantirishda o'qituvchining roli mentorlik va facilitatorlik vazifalarini bajarishdir. U nafaqat bilim beruvchi, balki muammolarni aniqlovchi, g'oyalarni rag'batlantiruvchi va jamoaviy ishni tashkil qiluvchi shaxs bo'lishi lozim.

Raqamli transformatsiyalash muhandislarida auditoriya mashg'ulotlarida ixtirochilik kompetensiyalarini shakllantirishda professor-o'qituvchilar uchun tavsiyalar quyidagilardan iborat:

1. Talabalarni ixtirochilik faoliyatiga ilhomlantirish.
2. O'quv materiallarini zamonaviy texnologiyalar bilan boyitish.
3. Jamoaviy va individual loyihalarni muvofiqlashtirish.
4. Tajriba va eksperimentlarga asoslangan o'qitish metodlarini qo'llash [5, 171-173].

NATIJALAR

Mazkur tadqiqot natijalari asosida quyidagi muhim jihatlar aniqlandi:

Innovatsion ta'lim texnologiyalarining samaradorligi - auditoriya mashg'ulotlarida ixtirochilik kompetensiyalarini shakllantirishda interaktiv yondashuvlar,

masofaviy ta'lim platformalari va muhandislik laboratoriyalaridan foydalanish talabalarning ijodiy fikrlash qobiliyatlarini sezilarli darajada oshiradi. Ayniqsa, muammolarni hal qilishga yo'naltirilgan topshiriqlar talabalarning amaliy ko'nikmalarini mustahkamlashga yordam berdi.

Mashg'ulot jarayonining samaradorligi oshishi - ta'lim jarayoniga innovatsion texnologiyalarni joriy etish talabalarning o'quv motivatsiyasi va faolligini oshirdi. Eksperiment davomida darslarda qatnashuv darajasi 25% ga, amaliy ishlarning bajarilish ko'rsatkichi esa 30% ga oshgani kuzatildi.

Ixtirochilik kompetensiyalarining shakllanishi - muayyan vaziyatlar va muammolarni hal qilishga qaratilgan topshiriqlar orqali talabalarda ixtirochilik kompetensiyalari shakllandi. Misol uchun, loyiha asosida o'quv vazifalarini bajarish jarayonida talabalar muhandislik yechimlarini ishlab chiqish va amaliyotga tadbiq etish bo'yicha 15-20% yuqoriroq natijalarga erishdilar.

Pedagoglarning roli - o'qituvchilar tomonidan yangi texnologiyalarni qo'llash va talabalarga individual yondashuvning ahamiyati oshdi. O'qituvchilarning ijodiy

yondashuvi va texnologik ko'nikmalari ixtirochilik kompetensiyalarini shakllantirishda muhim omil bo'ldi.

Talabalar fikrlari va qoniqish darajasi - so'rovnoma natijalariga ko'ra, talabalar innovatsion ta'lim texnologiyalari orqali mashg'ulotlar mazmuni va qiziqarliligini yuqori baholadilar. 80% dan ortiq talabalar yangi usullarni qo'llash ta'lim sifatini oshirishini ta'kidlashdi [18, 221-222].

Ixtirochilik kompetensiyalarini shakllantirish jamiyatda innovatsion g'oyalar va texnologiyalarni rivojlantirishning muhim asosi hisoblanadi. Innovatsion ta'lim texnologiyalarini samarali joriy etish o'quvchilarda kelajakda muvaffaqiyatli faoliyat olib borish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

MUHOKAMA

Bugungikundaraqamli transformatsiyalash jarayonlarita'limtizimigachuqurkiribkelmoqda va u muhandislik sohasida mutaxassislarni tayyorlashda yangicha yondashuvlarni talab qilmoqda. Muhandislar orasida ixtirochilik kompetensiyalarini shakllantirishda innovatsion ta'lim texnologiyalaridan foydalanish natijalari shuni ko'rsatdiki, bu yondashuv nafaqat auditoriya mashg'ulotlarini qiziqarli va samarali qiladi, balki talabalarning ijodkorlik va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi. Muhokama mobaynida quyidagi masalalar muhim deb topildi:

Innovatsion texnologiyalar va metodlarning ta'siri - muhandislik sohasidagi mashg'ulotlarda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish (masalan, virtual laboratoriyalar, simulyatsiyalar, loyiha asosidagi o'qitish) talabalarning faolligini oshiradi. Shuningdek, ixtirochilik faoliyatida zarur bo'lgan texnik bilimlarni amaliyotga tadbiq etish imkoniyatini yaratadi [14, 98-99].

Loyiha asosida o'qitish yondashuvi - loyiha asosida o'qitish texnologiyasi talabalarning

mustaqil fikrlash va ijodiy yondashuvlarini rivojlantiradi. Auditoriya mashg'ulotlarida muhandislik masalalarini hal qilish bo'yicha jamoaviy loyiha ishlari amalga oshirilganda, talabalar turli vazifalarni bajarish orqali ko'nikmalarini mustahkamlashga muvaffaq bo'ladilar.

Tahliliy natijalar va fikrlar - ushbu texnologiyalardan foydalanish orqali muhandislik talabalari nafaqat nazariy bilimlarga ega bo'lishdi, balki ularni amalda qo'llashni o'rganishdi. Shuningdek, talabalar o'rtasida jamoaviy ishlash ko'nikmalari sezilarli darajada oshgani kuzatildi.

Ixtirochilik salohiyatini rivojlantirish - raqamli transformatsiya davrida muhandislarning ixtirochilik qobiliyatini rivojlantirish muhim hisoblanadi. Bu jarayonda ko'rgazmali vositalar, interaktiv treninglar va muammoli vaziyatlarni hal qilish metodlarining samaradorligi amaliy tajriba asosida tasdiqlandi [9, 13-14].

Shunday qilib, ushbu tadqiqot davomida innovatsion ta'lim texnologiyalari auditoriya mashg'ulotlarida ixtirochilik kompetensiyalarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etishi aniqlangan. Ushbu yondashuv ta'lim jarayonida talabalarni faol ishtirok etishga undaydi va ularning amaliy bilimlarni mustahkamlashiga xizmat qiladi.

XULOSA

Mazkur maqolada raqamli transformatsiyalash muhandislarida auditoriya mashg'ulotlari davomida ixtirochilik kompetensiyalarini shakllantirishga qaratilgan innovatsion ta'lim texnologiyalarining mohiyati, ahamiyati va joriy etish usullari ko'rib chiqildi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, zamonaviy raqamli vositalar va interaktiv o'quv uslublaridan foydalanish talabalarda ijodiy fikrlash, muammolarni yechish qobiliyatlari va yangi g'oyalarni amalga oshirish ko'nikmalarini samarali rivojlantirishga yordam beradi.

Innovatsion ta'lim texnologiyalarini joriy etish nafaqat muhandislik yo'nalishidagi kadrlarning kasbiy kompetensiyalarini oshirishda, balki ularning global raqobatbardoshlik darajasini mustahkamlashda ham muhim rol o'ynaydi. Kelgusida ushbu texnologiyalarni yanada takomillashtirish, talabalarning individual qobiliyatlari va ehtiyojlarini hisobga oluvchi

moslashuvchan ta'lim modellarini ishlab chiqish zarur. Shu bilan birga, ixtirochilik kompetensiyalarini shakllantirish jarayonida o'qituvchilarning malakasini oshirish, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish bo'yicha metodik ko'rsatmalarni kengaytirish dolzarb vazifa sifatida belgilandi.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

Foydalanilgan adabiyotlar :

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

1. Tukhtaeva Z.Sh., Turakulova M.K. The role of intermedical integration in the formation of the creative activities of students // Eurasian Journal of Science and Technology. England: 2019. № 1 (2). – 7-8 pages.
 2. Turakulova M.K. Iqtidorli talabalar bilan ishlashda ta'lim turlari va vositalarini tanlash // Pedagogik mahorat. Ilmiy-nazariy va metodik jurnal. Buxoro: 2019. №5. 104-108 b
 3. Turakulova M.K., Tukhtaeva Z.Sh., Turakulova B.B., Muminova M.S. Pedagogical innovation and the use of debate method in teaching technical sciences// International Engineering Journal For Research & Development. April 2020. Vol.5, Issue 3. Impact factor: 6.03 –151-155 pages.
 4. Turakulova M.K., Tukhtaeva Z.Sh., Nematova L.Kh., Ergasheva M.R., Azimova M.N., Khudoyberdieva S.N. Opportunities for the development of creative abilities of the future teacher and student// Journal of Critical Reviews. 2020. Vol 7, Issue 12. – 103- 107 pages.
 5. . Turakulova M.K., Rakhmonov K.S. Identification and development of the abilities and creativity of gifted students in higher educational institutions// Asian journal of multidimensional research. 2020. Special issue.–170-174 pages.
 6. . Turakulova M.K., Rakhmonov K.S. Search, selection and planning of targeted training of talented students in technical universities// International engineering journal for research & development. 2020. Vol 5, Issue 3. –129-134 pages.
 7. Turakulova M.K., Tukhtaeva Z.Sh., Rakhmonov K.S., Hasanova Z.D. Technical creativity of students as a means of improving quality and the process of integrating their professional training// Annals of the Romanian Society for Cell Biology. 2021. Vol 25, Issue 3. –7048-7061 pages.
 8. Turakulova M.K. Scientific And Creative Training Of Teachers In The Formation Of Technical Creativity Of Talented Students// International Congress on Multidisciplinary Studies in Education and Applied Sciences. – Malaysia, 2022. –P. 3-6. <http://www.conferencezone.org/index.php/cz/article/view/695>
 9. Turakulova M.K. Development of technical creative thinking skills of gifted students// World Bulletin of Social Sciences (WBSS). 2022. Vol. 14. –12-16 pages. <https://www.scholarexpress.net>
 10. Slastenin V., Isaev I. va boshqalar Pedagogika: Darslik [Elektron resurs] <http://www.gumer.info>
 11. Qodirov, I. T., va Rahmonov, S. Sh. (2019). Innovatsion ta'lim texnologiyalari va raqamli transformatsiya muammolari. Toshkent: TDPU nashriyoti.
 12. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Harvard University Press.
 13. Bereiter, C., & Scardamalia, M. (2003). Knowledge Building: Principles in Practice. Routledge.
 14. Анисимов, О. С., и Шемякин, М. В. (2018). Развитие изобретательских способностей: теория и практика. Москва: Издательство МИФ.
 15. Rifkin, J. (2011). The Third Industrial Revolution: How Lateral Power Is Transforming Energy, the Economy, and the World. Palgrave Macmillan.
 16. Senge, P. M. (1990). The Fifth Discipline: The Art and Practice of the Learning Organization. Doubleday.
- спективы. Москва: Юрайт.

BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI INKLYUZIV TA’LIMGA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUV ASOSIDA TAYYORLASH

SHERMATOVA YAKUT SABIROVNA

Qo‘qon davlat universiteti

Maxsus pedagogika kafedrası v.b dotsenti

Annotasiya: Mazkur maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarni inklyuziv ta’limga tayyorlashda kompetensiyaviy yondashuv asosida rivojlantirish ijtimoiy pedagogik zaruriyatga aylanganligi, shuningdek, inklyuziv ta’limga tayyorlashning nazariy – amaliy hamda pedagogik va metodik tizimi aniqlandi.

Kalit so‘zlar: Inklyuziv ta’lim, alohida e’tiborga muhtoj bo‘lgan bolalar, bo‘lajak o‘qituvchilar, integrasiya, kasbiy kompetentligini rivojlantirish.

Аннотация: В статье определяется тот факт, что развитие будущих педагогов на основе компетентного подхода в подготовке к инклюзивному образованию стало социальной педагогической необходимостью, а также теоретической, практической, педагогической и методической системой подготовки к инклюзивному образованию.

Ключевые слова: Инклюзивное образование, дети с особыми потребностями, будущие педагоги, интеграция, развитие профессиональной компетентности.

Abstract: This article identifies the socio-pedagogical necessity of developing future teachers based on a competency-based approach in preparing them for inclusive education, as well as the theoretical, practical, pedagogical and methodological system of preparing them for inclusive education.

Keywords: Inclusive education, children with special needs, future teachers, integration, development of professional competence.

KIRISH.

Jahonda fan va ta’limning ustuvor yo‘nalish sifatida bo‘lajak o‘qituvchilarni kompetensiyaviy yondashuv asosida tayyorlashning innovatsion modellarini ishlab chiqish, bo‘lajak btiruvchilarning raqobatbardoshligini oshirish, oliy ta’limning sifatini yaxshilash jarayonidagi ijtimoiy rolini oshirish masalalari dolzarb yo‘nalishlardan biri sifatida tadqiq etilmoqda. 2030 yilgacha belgilangan xalqaro ta’lim konsepsiyasida “butun hayot davomida sifatli ta’lim olishga imkoniyat yaratish” dolzarb vazifa sifatida belgilandi [1]. Mazkur konsepsiya ta’lim tizimida pedagoglar, jumladan, bo‘lajak o‘qituvchilarni inklyuziv ta’limga tayyorlash, kasbiy faoliyatida kompetensiyaviy yondashuv asosida metodik tayyorgarlik darajasi hamda

ijodiy taffakkurini rivojlantiradigan, jahon andozalariga mos keladigan innovatsion dasturiy vositalardan foydalanish imkoniyatini kengaytirish ustuvorlik kasb etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI.

Dunyoda ta’limiy amaliyot bo‘lajak o‘qituvchilarni kompetensiyaviy yondashuv asosida inklyuziv ta’limga tayyorlashda o‘qitish jarayonini yuqori standartlariga olib chiqish bo‘yicha ilg‘or xorijiy tajribalarni o‘rganish va hamkorlik tadqiqotlarni olib borish zaruriyatga aylanganini ko‘rsatmoqda. Ana shu nuqtai nazaridan hozirgi kunda bo‘lajak o‘qituvchilarni inklyuziv ta’limga tayyorlashda kompetensiyaviy yondashuv asosida rivojlantirish, yo‘naltirilgan innovatsion o‘qitish, metodikalarni ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, bo‘lajak

o'qituvchilarni inklyuziv ta'limga tayyorlashda zamon talabiga javob beradigan, jahonda rivojlangan davlatlarning ta'lim tizimida sun'iy intellekt asosida boshqariladigan innovatsion, integratsion, interaktiv dasturiy vositalardan foydalanib o'qitish zarurati tug'ilmoqda. Bu esa kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan bo'lajak o'qituvchilarni inklyuziv ta'limga tayyorlashda kasbiy kompetentligini rivojlantirish masalasini ilmiy hal etish zarurati paydo bo'lmoqda.

Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirish jarayonida axborot-kommunikasiya va pedagogik texnologiyalardan foydalanib o'qitish mamlakatimiz olimlaridan A.Abduqodirov, X.I.Ibragimov, N.Azizxodjayeva, U.Begimqulov, J.Y'o'ldoshev, N.Tayloqov, Sh.Mardonov, B.Xodjayev, T.Shoymardonov, D.Mamatovlar tomonidan o'rganilgan.

Alohida e'tiborga muhtoj bo'lgan bolalarga ta'lim islohotlarning maqsadi davlatimiz kelajagiga mustahkam poydevor qurishdan iborat. Bu poydevor sog'lom, yetuk va barkamol shaxslarni tarbiyalab voyaga yetkazish natijasida yaratiladi. Barcha sohalar qatori inklyuziv ta'limni ham tubdan isloh qilishga katta e'tibor qaratilmoqda. Ta'lim sohasidagi bu islohotlar bugungi kunda o'z samarasini bermoqda. Mazkur huquqiy me'yoriy hujjatlar doirasi alohida e'tiborga muhtoj bolalar ta'lim-tarbiyasini ham qamrab olgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 23 sentabrdagi O'RQ-637-son "Ta'lim to'g'risida" qonunda "har bir bolaning ta'lim olishdagi teng huquqli"ligini ta'minlash, har qanday diskriminatsiya va kamsitishlarning oldini olishga qaratilgan "inklyuziv ta'lim" tushunchasi ham kiritildi. Shuningdek, mazkur qonunning 55-moddasida "rivojlanishda jismoniy yoki psixik kamchiliklarga ega bo'lgan bolalar ta'lim olish huquqiga egadirlar"-

deyiladi [2]. Qonunga ko'ra barcha o'quvchilar uchun maxsus ta'lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning farqliligini inobatga olgan holda ta'lim muassasalarida ilm olishda teng huquqlilikni ta'minlashga xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son "2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi, 2019 yil 8 oktabrdagi PF-5847-sonli farmonida Oliy ta'lim mazmunini sifat jihatdan yangi bosqichga chiqarish, ijtimoiy va iqtisodiy tarmoqlarning barqaror rivojlanishiga munosib hissa qo'shadigan, mehnat bozorida o'z o'rnini topa oladigan yuqori malakali kadrlar tayyorlash ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Shu nuqtai nazardan bugungi kunda inklyuziv ta'lim tizimida faoliyat yuritmoqchi bo'lgan bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda kompetensiyaviy yondashuv asosida rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

TAHLIL VA NATIJALAR.

O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirining 2021-yil 17- dekabrdagi 406-son buyrug'iga 1-ilovasi 4-bob 13 bandida umumiy o'rta ta'limning "davlat ta'lim standart"da umumiy ta'limga qo'yiladigan malaka talablari, umumiy o'rta ta'lim fanlari bo'yicha ta'lim mazmuni va ta'lim sifatiga qo'yiladigan talablar quyidagilardan tashkil topish belgilangan:

bilim - o'rganilgan ma'lumotlarni eslab qolish va qayta tushuntirib berish;

ko'nikma - o'rganilgan bilimlarni tanish vaziyatlarda qo'llay olish;

malaka - shrganilgan bilim va shakllangan ko'nikmalarni notanish vaziyatlarda qo'llay olish va yangi bilimlar hosil qilish;

kompetensiya - mavjud bilim, ko'nikma va malakalarni kundalik faoliyatda qo'llay olish qobiliyati [3].

Inklyuziv ta'lim tizimining murakkabligi tufayli yangi mazmun bilan to'ldirilmoqda. Bugungi kunda tor doiradagi kasb egasi

emas balki malakali, pedagogik madaniyati yuqori, zamon bilan hamnafas, doimiy o'z ustida ishlab izlanishda, ijodiy salohiyatga ega bo'lgan bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda yangi shakllangan kompetensiyaviy yondashuv asosida rivojlantirish muammosi dolzarb bo'lib qolmoqda. Mazkur holat yuzasidan kompetensiyaviy yondashuvni vaziyatli o'rganish zarurati kelib chiqadi. Shu sababli biz olib borayotgan tadqiqot mavzusi, uning maqsad va vazifalari, obyekti, predmeti asosida kompetentlik, kompetensiya, kasbiy kompetentlik, kompetensiyaviy yondashuv va bo'lajak o'qituvchini kompetensiyaviy yondashuv asosida rivojlantirish" kabi tushunchalarninig mazmunini tahlil qilamiz. Buning uchun avval "kompetentlik" terminini yetarlicha izohlab berish lozim.

Pedagogikaga oid lug'atda "kompetentlik" tushunchasiga quyidagicha ta'rif beriladi, yani bu "ma'lum bir faoliyat sohasida tayyor

bo'lishlik, to'g'ri va natijaviy qarorlarga erishish uchun bilim, malaka va ko'nikmaga ega bo'lish" darajasi [4].

Kompetentlik-shaxsning zarurui bilim va hislatlari bo'lib, bu jihat bilimlar, ilmiy yoki amaliy faoliyatning tegishli sohasidagi muammolarga professional yondashuvni hamda ularni samarali hal qilish imkonini beradi[6].

Ushbu hulosalar "kompetensiya" tushunchasi u yoki bu faoliyat turining tarkibiy tuzilmasi bo'lib xizmat qilishini bildiradi. Kompetensiya tushunchasi esa, bu tarkibning amalga oshishi uchun zarur bo'lgan bo'lajak o'qituvchining xususiyatlari yig'indisidir[7]. Bundan kelib chiqqan xulosaga ko'ra kompetentlik, kompetensiya tushunchalarni ajratish uchun individ faoliyatining sifatini aniqlovchi obyektiv va subyektiv omillarni hisobga olish lozim.

Demak, yuqoridagi tahlillardan xulosa qilib mulohaza qiladigan bo'lsak, kompetensiya- bu bo'lajak o'qituvchilarning ichki xususiyatlaridan kelib chiqadigan omillar yig'indisidir. Kompetensiya modeli olimlarni tavsiflashda professional yondashuv asosida ishlab chiqilishi mumkinligini aytadi[8]. Shuningdek, mutaxassisning kompetensiyalari yig'indisini va ularning shakllanishi darajasini aniqlashda quyidagicha yondashadi. Bo'lajak o'qituvchilarning jamiyatga foydali bo'lishi uchun o'zini va atrof-muhitini o'rganishga tayyor bo'lishi zarur.

XULOSA VA TAKLIFLAR.

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda bo'lajak o'qituvchilar inklyuziv ta'limga tayyorligini kompetensiyaviy yondashuv asosida rivojlantirishda ularning pedagogik xususiyatlari, imkoniyatlari hamda inklyuziv ta'limning asosiy funksiyalari shaxsning ehtiyojlarini qondirish uchun shart-sharoit yaratish, xatti-harakatlarini ijtimoiy rivojlanishiga yo'naltirish, har bir o'quvchiga individual yondashib shaxsiy qobiliyat va imkoniyatlarini hisobga olgan holda uning

iqtidori va shaxsiy salohiyatini ochib berish vazifasi maqsad qilinadi.

Kompetensiyaning shakllanishi faoliyatning ijobiy ichki va tashqi sharoitlarini hosil qilishdan tashqari, bo'lajak o'qituvchilarni kompetensiyaviylik yondashuvlilikni rivojlantirishda va professional qilib sifatli ta'lim va amaliyot berishni o'zida namoyon qiladi. Barcha turdagi professional faoliyatning bajaruvchanlik qirralarni tashkil etuvchi bilimlar, tajribalar, malakalar bo'lajak o'qituvchilar tomonidan ularning jamoaviy ahamiyatga muvofiq maqsadlarini ongli ravishda anglash va qabul qilish orqaligina muvaffaqiyatli shakllanadi. Bu jarayon esa yuqori ma'suliyatlilik, tahsabbuskorlik va yaratuvchanlik qobiliyatlari rivojlanadi[9]. Har darajasi baholanishi bilan birga shaxsiy qiziqishlari, maqsadlari, afzalliklari hisobga olinishi zarurati tashkil etadi. Kompetensiya faqatgina bo'lajak o'qituvchilar uchun ahamiyat kasb etgan sohada shakllanishi mumkin. Aynan shuning uchun ham kompetensiyaviy yondashuv asosida rivojlantirish lozim bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Inncheon declaration// Education 2030:Towards inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all (Word Education Forum, 19-22 may 2015,Incheon,Republik of Korea).
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi 2019 yil 8 oktabrdagi PF-5847-sonli Farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 23 sentabrdagi O'PQ-637-son "Ta'lim to'g'risida" Qonuni 13- band, 55-modda.
4. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirining 2021-yil 17- dekabrdagi 406-son buyrug'iga 1-ilovasi 4-bob 13 bandi.
5. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. 12-tomlik, -T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" davlat ilmiy nashriyoti, 2002.T.4.-704b.
6. Ivanov D.A.,Mitrofonov K.T,Sakolova O.V.Kompetentnostiy podxod v obrazavniy.Problemi, ponyatiya, instrumentariy .Uchebno-metodicheskoe posobie OMSK,2003.-208S.
7. Navikov A.M. Metodologiya obrozovaniya.-M.:Egves,2002.- S.23.
8. Kuxarev N.B. Na puti k professionalnomu sovershenstvu:Kn.dlya uchitelya/ N.B.Kuxarev.- M.:Prosvesheniye,1990.
9. Raven Dj.Komponentnost v sovremennom obshestve: viyavleniye, razvitiye i realizasiya.-M: Kognito sentr, 2002.- S39-40-50.

SAMR TEXNOLOGIYASIDAN TA'LIM JARAYONIDA FOYDALANISH

MADRAXIMOVA MAXFUZA AXMEDOVNA
Qo'qon davlat pedagogika instituti assistent-o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada informatika ta'limida zamonaviy hamda xorijiy texnologiyalardan foydalanish haqida yoritilgan. Xususan, informatika ta'limida SAMR texnologiyasidan foydalanishning bosqichlari ko'rib chiqilgan. Amaliy mashg'ulotlarda texnologiyalarni ta'lim jarayoniga bosqichma-bosqich integratsiya qilish ko'rsatilgan. SAMR texnologiyasining o'qituvchilarga texnologiyalarni o'rganish va ularni o'quv-uslubiy jarayonlarga integratsiya qilishlaridagi ahamiyati ochib beriladi. Maqolada "Axborot texnologiyalarini kasbiy faoliyatda qo'llash" fanidan "Matn protsessorlari yordamida kasbiy faoliyatga doir hujjatlarni yaratish, formatlash va tahrirlash" mavzusi uchun SAMR modeli qo'llangan laboratoriya mashg'uloti uchun topshiriqlar keltirilgan.

Kalitso'zlar: informatika ta'limi, amaliy mashg'ulot, xorijiy texnologiyalar, SAMR texnologiyasi, Substitution (Almashtirish), Augmentation (Qo'shish), Modification (O'zgartirish), Redefinition (Qayta Aniqlash), samarali natijalar.

Аннотация: В данной статье описано использование современных и зарубежных технологий в обучении информатике. В частности, рассмотрены этапы использования технологии SAMR в образовании в области информатики. Поэтапная интеграция технологий в учебный процесс показана на практических занятиях. Раскрыто значение технологии SAMR для учителей в технологиях обучения и интеграции их в процессы преподавания и обучения. В статье представлены задания к лабораторному занятию с использованием модели SAMR по теме «Создание, форматирование и редактирование документов, связанных с профессиональной деятельностью, с использованием текстовых процессоров» по предмету «Применение информационных технологий в профессиональной деятельности».

Ключевые слова: преподавание информатики, практические занятия, зарубежные технологии, технология SAMR, Substitution (Замена), Augmentation (Дополнение), Modification (Модификация), Redefinition (Переопределение), эффективные результаты.

KIRISH

Informatika ta'limida zamonaviy texnologiyalardan foydalanish, o'quv jarayonini yanada samarali qilish uchun muhim hisoblanib, o'qituvchilarga so'nggi texnologiyalarning afzalliklaridan foydalanish, ularni o'zlashtirish, talabalarga moslashtirish, hamda mashg'ulotlarda samarali natijalarga olib kelish imkoniyatini beradi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar, ta'lim jarayonida o'quvchilar bilan o'qituvchilar o'rtasidagi aloqani kuchaytib o'qituvchilarga o'qitish usullarini tuzish va ularni o'quvchilarga moslashtirish uchun yordam beradi. Informatika ta'limida

zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish, informatika ta'limini rivojlantiradi va o'quvchi-talabalarga innovatsion va samarali o'rganish imkonini beradi. Bu esa talabalarning kreativliklarini oshirish, muammolarni yechish va kasbiy rivojlanishlarini ta'minlashga yordam beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR

SAMR modeli doktor Ruben Puentedura tomonidan yaratilgan, u Hippasus ta'lim konsalting firmasining asoschisi va amaldagi prezidenti hamda Meyn Learning Technology Initiative qo'llab-quvvatlash jamoasi a'zosi hisoblanadi. SAMR modeli

o'qituvchilarga o'quv muhitida texnologiya integratsiyasi darajasini aniqlashda yordam beradi. Maqsad – ta'lim maydonini qayta belgilovchi texnologik vositalarini joriy etish, bu esa pirovardida an'anaviy o'qitish usullarini nisbatan samarali bo'lgan muqobil o'quv muhitlari bilan almashtirish orqali amalga oshiriladi. SAMR modeli va undan ta'lim jarayonida foydalanish bo'yicha ko'plab xorijlik olimlar o'z tadqiqotlarida ma'lumotlar keltirib o'tganlar. ScienceDirect bazasida 2009-2021 yillar oralig'ida SAMR bilan bog'liq 230 dan ortiq ilmiy ishlar nashr etilganini ko'rish mumkin. Jumladan, Dana Romrell va boshqalar ushbu modeldagi to'rtta tasnifining har biriga to'g'ri keladigan faoliyat misollarini taqdim etgan bo'lsa, Erica Hamilton, Joshua Rosenberg va Mete Akcaoglu SAMR modelini faoliyatga integratsiya qilish bo'yicha talkiflar berib o'tgan. Linda Pfaffe SAMR modelidan mLearning faoliyatini baholash va o'rganishni o'zgartirishni qo'llab-quvvatlash uchun asos sifatida foydalanish haqida ilmiy izlanishlar olib borgan bo'lsa, Jude Lubega va boshqalar pedagogik jarayonda AKT qo'llash darajasini baholash uchun SAMR modelidan foydalanish bo'yicha tadqiqotlar olib borgan. Janine Arantes esa SAMR modelini zamonaviy tadqiqotlarning eng qiziqarli mavzusi ekanligini ta'kidlaydi. [3,4]

NATIJALAR

Bugungi kunda O'zbekistonda yoshlarning ta'lim-tarbiyasi "Ta'lim to'g'risida"gi qonun, "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi" hamda ularning ijrosini ta'minlash maqsadida qabul qilingan meyoruy hujjatlarga asoslangan holda tizimli tashkil etilgan. Ta'lim-tarbiyaning maqsadlaridan biri muayyan ma'noda yoshlarni amaliy faoliyatga tayyorlashdir. Ushbu SAMR texnologiyasi o'quvchi-yoshlarni amaliy faoliyatga tayyorlashda, ayniqsa ularda informatikadan amaliy ko'nikma va malakalarni oshirishda alohida ahamiyat kasb etadi.

SAMR - texnologiyalar integratsiyasi va ta'lim texnologiyalarining eng yaxshi qo'llanilishi bo'yicha kuchli vosita bo'lib, 2010-yilda ta'lim bo'yicha tadqiqotchi Ruben Puentedura tomonidan ishlab chiqilgan. [1,100]

SAMRni qo'llash natijasida - texnologiyalarni va ta'lim vositalarini o'quv jarayoniga bosqichma-bosqich integratsiya qilish amalga oshiriladi. Asosan amaliy darslarda qo'llaniladi. Uning bosqichlari quyidagilardan iborat:

- I. Substitution (Almashtirish).
- II. Augmentation (Qo'shish).
- III. Modification (O'zgartirish).
- IV. Redefinition (Qayta Aniqlash).

[4]

I va II (Substitution va Augmentation) bosqichlar o'qituvchilarga texnologiyalarni o'quv jarayonlarida qulay va sodda usulda qo'llash imkoniyatini beradi. Mavjud vositalarni yangilari bilan almashtirilib ta'lim jarayonlarini yanada interaktiv va yanada qiziqarli qiladi.

III va IV (Modification va Redefinition) bosqichi o'qituvchilarga virtual hamkorlik va ta'lim platformalaridan foydalanish imkoniyatini beradi. Bu o'quvchilarga boshqa o'quvchilar bilan hamkorlik qilish, ma'lumot almashish va bir-biriga yordam berish imkoniyatini yaratadi.

SAMR modelini qo'llash natijasida, o'quvchilar va o'qituvchilar ta'lim vositalari texnologiyalarni o'quv jarayoniga mohiyatli va samarali qo'llash orqali ta'lim jarayonlarini yanada rivojlantirish va yuqori natijalarni olishlari mumkin.[5]

MUHOKAMA

Quyida Pedagogika oliy o'quv yurtlari barcha ta'lim yo'nalishlarida "Axborot texnologiyalarini kasbiy faoliyatda qo'llash" fanidan "Matn protsessorlari yordamida kasbiy faoliyatga doir hujjatlarni yaratish, formatlash va tahrirlash" mavzusi uchun SAMR modeli qo'llangan laboratoriya mashg'uloti uchun topshiriqlar keltirilgan.

"SAMR" modeliga mos topshiriqlar:

I bocqich:

Substitution (Almashtirish): O'qituvchi talabalarga ma'lum bir matn protsessor (masalan, Microsoft Word) yordamida matn (kasbiy faoliyatga oid mavzuga doir) yozish va uni saqlashni o'rgatadi. Matn protsessorlarini tarixi haqida ma'lumotlarni beradi. Masalan: kompyuterlardan oldin kompyuter texnologiyalarini o'rnini bosuvchi va xuddi shunday vazifalarni – matnlar bilan ishlashni bajarish uchun mo'ljallangan texnologiyalar – qalam, ruchka, yozuv mashinkasi, doska va ular yordamida matn terish haqida ma'lumotlarni talabalarga yetkazadi.

Topshiriq 1. Kitobdan (internetdan) mutaxassisligingizga oid tanlangan mavzudan foydalangan holda matn protsessorida hujjat yaratish.

(Talabalar mavjud matnlarni shaklini almashtiradilar: Matnlar kitob shaklidan Word hujjatiga almashadi. O'qituvchi talabalarni ma'lum bir dastur yoki onlayn xizmatdan (masalan, Microsoft Word) foydalanishga chaqiradi.)

II bocqich:

Augmentation (Qo'shish): Bu bosqichda mavjud kontentni saqlagan holda talabalar matn protsessorlarda shakllantirilgan ma'lumotlarni qo'shishadi. Ta'limning diqqat markazi o'qituvchidan talabaga o'ta boshlaydi. Bunday tezkor fikr-mulohazalar talabalarning o'quv jarayonida faolroq ishtirok etishi natijasidir. O'qituvchi talabalarga matn protsessorida rasmlarni joylashtirish, ranglarni o'zgartirish va matnni formatlash uchun qo'shimcha imkoniyatlarni o'rgatadi. O'qituvchi talabalarga matn protsessorida bog'liq qo'shimcha funksiyalardan foydalanishni va matn protsessoridagi imkoniyatlardan foydalanib, matnni qo'shimcha o'zgartirishlar bilan sifatli ko'rinishda tahrirlashni o'rgatadi. [2,154]

Topshiriq 2. Topshiriq 1 da yaratilgan hujjatda quyidagicha qo'shishlarni bajaring:

1. Бетабака bo'limidan foydalanib

hujjatga mavzuga doir rasm joylashtiring.

2. Matn mazmunidan kelib chiqib hujjatga jadval qo'shing va uni to'ldiring.

3. Hujjatga SmartArt grafik obyektini qo'shing va uni ma'lumotlar bilan to'ldiring.

4. Hujjatga yuqori kolontitul qo'shing.

5. Hujjatga sahifalarini raqamlang.

6. Hujjat sahifalarini rangini o'zgartiring.

7. Word Art-dan foydalanib sarlavhalarni qo'shing.

(Talabalar o'zlari yaratgan mavjud hujjatlari mazmunini saqlagan holda unga qo'shimcha ma'lumotlar kiritadilar.)

III bocqich:

Modification (O'zgartirish):

Texnologiyalarni o'zgartirish, asosiy kontent mazmun o'zgarmagan holda uslub o'zgaradi. Natijada, talabalarning tajribasi ortadi. Masalan: Google Docs orqali birgalikda hamkorlikda ishlash. Bu bosqich an'anaviy tizimdan uzoqlashish yo'lidagi harakatlardir. Auditoriya miqyosidagi topshiriqlar kompyuter texnologiyalari yordamida bajariladi. Talabalar bir nechta matn protsessorida yaratilgan hujjatlarni muvaffaqiyatli tuzishadi va ulardan foydalanishadi.

Topshiriq 3. Google Docs orqali yagona hujjatni birgalikda tahrirlang.

IV bocqich:

Redefinition (Qayta Aniqlash): Bu bosqichda yangi tajribalar va imkoniyatlar yaratiladi, mazmun-mohiyat o'zgarmagan holda texnologiyalar natijani qayta aniqlashni imkonini beradi. Bunda talabalar o'rtasida o'zaro hamkorlik, savol-javoblar, bahs-munozaralar paydo bo'ladi. Talabalar matn protsessorlarni o'zlashtirib, ulardan to'liq foydalanishni o'rganishadi, yangi g'oyalar va usullar kashfiyot qilishadi.

Topshiriq 4. Yaratgan hujjatingiz ustida quyidagi amallarni bajaring:

1. Hujjatingizni ijtimoiy tarmoqlar orq

2. ali ulashing.

3. Hujjatingizni birgalikda ishlaydigan onlayn platformalarda (Google Docs,

Qo'qon DPI Maxsus pedagogika ta'lim yo'nalishi
02/22 (surdo) guruhi talabalari haqida ma'lumot

№	Ism, familiya	Manzil	Telefon raqam	Qiziqishi

Активация

(Talabalar o'qituvchi tomonidan tavsiya etilgan yagona hujjatni Google Docs orqali to'ldiradilar.)

Microsoft Teams va h.k.) taqdim etishni o'rganing.

4. Yaratgan hujjatingizni matnlarni tarjima qilish xizmatlari orqali boshqa tillarga tarjima qiling.

XULOSA

SAMR modeli asosidagi ushbu mashg'ulot talabalarga tayyorlangan

matnli hujjatlarni bosqichma-bosqich almashtirishdan boshlab ularni o'zgartirish, qo'shish, va qayta aniqlash darajasiga ko'tarishlari kerakligini o'rgatadi. Ushbu texnologiya talabalarga matn protsessorlarida kasbiy faoliyatga doir hujjatlarni samarali yaratish, formatlash va tahrirlashni o'rgatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Байрыева Ч.. "СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ МОДЕЛИ SAMR" Мировая наука, no. 10 (67), 2022, pp. 98-101.
2. S.Tursunov, I.Nazarov. Ta'limda axborot texnologiyalari. Darslik. Toshkent: "Adabiyot uchqunlari", 2019. 1-tom,-262 b.
3. Mirzomurod Muxamadovich Nafasov. O'QITISHDA ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARNI JORIY ETISH – SAMR MODEL. «Zamonaviy dunyoda ilm-fan va texnologiya» nomli ilmiy-amaliy konferensiya, 2022. 4b.
4. Shukurovich, Madrahimov Shuhratjon, and Madrahimova Mahfuza Ahmedovna. "Measures For Monitoring And Evaluation Of Power Activity In Higher Education." JournalNX: 423-426.
5. Madraximova, Mahfuza Akxmedovna, and Maftuna Islomjon qizi Yakubjonova. "CRITERIA OF MONITORING AND EVALUATION FOR EDUCATIONAL ACTIVITIES." Scientific Bulletin of Namangan State University 1.6 (2019): 346-347.
6. Shukurovich, Madrahimov Shukhratjon, et al. "OPPORTUNITIES TO DEVELOP STUDENTS' TEXT WORKING COMPETENCIES IN LECTURE LESSONS." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.11 (2022): 799-803.
7. Ugli, Muydinjonov Ziyodjon Rafiqjon, et al. "ORGANIZATIONAL FORMS OF COMPUTER SCIENCE EDUCATION." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.11 (2022): 790-794.
8. <https://blendedlearning.pro/script/samr/>
9. <https://sites.google.com/a/msad60.org/technology-is-learning/samr-model>

O'QUVCHILARNING EKOLOGIK MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHDA INTERAKTIV VIZUAL TA'LIM VOSITALARINING SAMARADORLIGI

SULAYMONOVA SAODAT USUBXONOVNA
Namangan davlat pedagogika instituti,
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa fanlari doktori(PhD)

Annotatsiya: Maqolada o'quvchilarga ekologik muammolarni tushunish, xabardorligini oshirishda interaktiv vizual ta'lim vositalaridan samarali foydalanish, tabiatni asrash natijadorligida ekologik madaniyatni rivojlantirishga qaratilgan tushunchalarni soddalashtirish, faollikni oshirish va mavzu bilan hissiy aloqalarni rivojlantirishga qaratilgan. Natijada o'quvchilarning ekologik madaniyatini shakllantirishda interaktiv vizual ta'lim vositalarining samaradorligi yuzasidan tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Ekologik madaniyat, atrof-muhit haqida xabardorlik, o'quvchilar, ta'lim, ekologik muammolar, bilimlarni saqlash, tanqidiy fikrlash, samaradorlik.

Аннотация: Цель статьи - эффективно использовать интерактивно визуальных средств для повышения у учениках осведомленности проблемы окружающей среды, упростить концепции, направленные на развитие экологической культуры, способствующей сохранению природы, повысить активность и развить эмоциональную связь с темой. В результате были даны рекомендации по эффективности использования интерактивно визуальных средств обучения в формировании экологической культуры у учеников.

Ключевые слова: Экологическая культура, осведомленность о состоянии окружающей среды, ученики, образование, экологические проблемы, сохранение знаний, критическое мышление, эффективность.

Annotation: The purpose of the article is to effectively use interactive visual tools to increase school pupils awareness of environmental issues, simplify concepts aimed at developing environmental culture that promotes nature conservation, increase activity and develop an emotional connection with the topic. As a result, recommendations were given on the effectiveness of using interactive visual teaching tools in developing pupils environmental culture.

Keywords: Environmental culture, environmental awareness, pupils, education, environmental issues, knowledge retention, critical thinking, efficiency.

Kirish. Ekologik ta'lim yosh o'quvchilarga sayyoramiz oldida turgan o'sib borayotgan ekologik muammolarni tushunish va hal qilish imkoniyatini berish uchun juda muhimdir. An'anaviy o'qitish usullari ko'pincha atrof-muhit muammolarining murakkabligini o'quvchilarni qiziqtiradigan va oson tushunadigan tarzda etkazish uchun kurashadi. Animatsiya mavhum tushunchalarni tasavvur qilish va jozibali hikoyalarni aytib berish qobiliyati bilan ekologik ta'limni kuchaytirishda kuchli vosita sifatida paydo bo'ldi[1]. Ushbu maqolada o'quvchilarning atrof-muhit muammolarini tushunishi va xabardorligini

oshirishdagi samaradorligi tahlil qilinadi, uning ta'lim natijalari va o'quvchilarning faolligiga ta'siri yoritiladi.

Bugungi kunda global ekologik muammolar – iqlim o'zgarishi, ifloslanish, biologik xilma-xillikning kamayishi va tabiiy resurslarning har jaxda iste'mol qilinishi – insoniyatning kelajagi uchun tahdid solmoqda. Bularning barchasi, kelgusi avlodlarni atrof-muhitni saqlash va ekologik madaniyatni rivojlantirish uchun tayyorlash zaruratini kuchaytiradi. Ekologik madaniyatni shakllantirish – bu o'quvchilarga atrof-muhitga bo'lgan mas'uliyat tuyg'usini beradi, ularni

ekologik muammolar haqida o'ylashga va ularni hal qilishga ilhomlantiradi.

Ta'lim jarayonida ekologik madaniyatni rivojlantirish, zamonaviy pedagogik yondashuvlar, metodlar va vositalardan foydalanishning ahamiyati juda katta. O'z navbatida, interaktiv vizual ta'lim vositalari (video, animatsiyalar, infografikalar, onlayn simulyatorlar va o'yinlar) o'quvchilarning ekologik bilim va ko'nikmalarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Bu vositalar o'quvchilarning faolligini oshiradi, ularning darslarga qiziqishini kuchaytiradi va ekologik masalalarni o'zlashtirish va tushunish jarayonini qulaylashtiradi.

Interaktiv ta'lim metodlari o'quvchilarga himoya qilinayotgan har qanday muammolarni to'g'ridan-to'g'ri tajriba orqali o'rganish imkonini beradi. Bu jarayonda, o'quvchilar o'z bilimlarini amaliyotda qo'llashni o'rganadilar; masalan, ularning ekotizimlar haqidagi tasavvurlari simulyatsiyalar orqali aniq va haqiqiy muammolarni hal qilishda namoyon bo'ladi. Shuningdek, vizual materiallar o'quvchilarga murakkab tushunchalarni oddiy va tushunarli shaklda taqdim etish imkoniyatini beradi, bu esa ularning umumiy bilimlarini kengaytiradi.

O'qituvchilar uchun interaktiv va vizual materiallar, o'quvchilarning ilgari o'rgangan bilimlarini mustahkamlash va yangi bilimlarni kiritishda yangi yondashuvlar taklif etadi. O'qituvchi sifatida, o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash va ularning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirishda interaktiv vositalardan foydalanish nafaqat darsni qiziqarli qiladi, balki o'quvchilarning o'z o'rganish jarayonida mas'uliyat hissini oshiradi.

Shunday qilib, ushbu maqolada o'quvchilarning ekologik madaniyatini shakllantirishda interaktiv vizual ta'lim vositalarining samaradorligini o'rganishga e'tibor qaratilmoqda. Tadqiqot jarayonida ushbu vositalarning o'quvchilarga qanday ta'sir etishini, ularning ekologik bilim va ko'nikmalarini qanday rivojlantirishini

baholash maqsad qilinadi. Shuningdek, maqolada ushbu metodlarning o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasida jonli muloqotni o'rnatishda, ekologik masalalarga bo'lgan qiziqishni oshirishda va o'quvchilarning ijtimoiy jihatdan mas'uliyatli fuqarolar sifatida shakllanishini ta'minlashdagi rolini ko'rish imkoniyati mavjud. Bu tadqiqotning natijalari, ta'lim jarayonida ekologik madaniyatni shakllantirish va atrof-muhitni himoya qilish bo'yicha yangi strategiyalarni ishlab chiqishga imkon berishi kutilmoqda.

Ekologik madaniyatini shakllantirishda interaktiv vizual ta'lim - ko'p qirraliligi va vizual jozibadorligi uni yosh o'quvchilarga ekologik tushunchalarni etkazish uchun ideal vositaga aylantiradi. U murakkab g'oyalarni oddiy, jozibali ko'rgazmalarga bo'lib, o'rganishni o'quvchilar uchun qulayroq va qiziqarli qilish imkonini beradi. Interaktiv vizual ta'limdan foydalanishning afzalliklari o'ziga hos bo'lib, murakkab tushunchalarni soddalashtirishdan iborat. Bu jarayonda suvning aylanishi, iqlim o'zgarishi yoki o'rmonlarning kesilishi kabi murakkab ekologik jarayonlarni o'quvchilar tushunadigan tarzda tasvirlashi mumkin. Vizual metafora va soddalashtirilgan tasvirlardan foydalangan holda, animatsiya o'quvchilarga atrof-muhit fanining asoslarini tushunishga yordam beradi[2].

Ishtirok etishning ortishi: dinamik va interaktivligi an'anaviy matnga asoslangan yoki statik vizual kontentga qaraganda o'quvchilar e'tiborini yanada samaraliroq jalb qiladi. Ushbu faollik yanada chuqurroq o'rganish tajribasiga olib keladi, bu yerda o'quvchilar materialni tushunishda faol ishtirok etadilar[3].

Hissiy aloqa: Hikoya orqali animatsiya o'quvchilar va mavzu o'rtasida hissiy aloqalarni yaratishi mumkin. Atrof-muhit muammolarining ta'sirini aks ettiruvchi animatsion qahramonlar va hikoyalar hamdardlikni uyg'otishi, o'quvchilarni ekologik muammolarga g'amxo'rlik qilishga va ularga qarshi harakat qilishga undashi mumkin.

Bilimlarni saqlash va eslab qolish.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, animatsion kontent orqali o'rganadigan o'quvchilar an'anaviy o'rganish usullaridan foydalanadiganlarga qaraganda ma'lumotni yaxshiroq eslab qolishadi. Buning sababi shundaki, animatsiya vizual va eshitish stimullaridan foydalanadi, bu xotirani mustahkamlashga va o'rganishni esda qolarli qilishga yordam beradi.

Vizual xotira yordami: Bunda mavzuga oid tushunchallarni, shakllar va tajribadan ma'lumotni eslab qolishga yordam beradigan kuchli vizual signallarni yordam beradi. Masalan, o'quvchilar ifloslangan daryoning jonlantirilgan ketma-ketligini ko'rganlarida, ular suvning ifloslanishining sabablari va muammolarni esga olishlari mumkin.

Tanqidiy fikrlash malakalarini olish. Tabiiy bilimlarni saqlashga yordam beradi, balki ekologik muammolarni o'quvchilarni tahlil qilish va savolga undaydigan tarzda taqdim etish orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi [4]. Muammoni hal qilish senariylari: Vizual ta'lim aloqador kontentlarni o'quvchilarga real hayotdagi hayotni ko'rsatishi mumkin, bu esa ularni mumkin bo'lgan yechimlar haqida tanqidiy fikrini oshirib beradi. Senariylarda ishtirok etish orqali o'quvchilar muammolarga turli nuqtai nazardan yondashishni o'rganadilar va strategik fikrlashlarini rivojlantiradilar [5].

Interaktiv qarorlar qabul qilish: O'quvchilarning interaktiv faoliyatlarda ishtiroki ularda mavzuga qiziqishni oshiradi va darslarga bo'lgan motivatsiyalarini kuchaytiradi. Qarorlar orqali o'quvchilar o'z fikrlarini bayon qilish, muammolarni hal qilish va mantiqiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Ekologik ta'lim bo'yicha tadqiqot natijalari. O'quvchilarining ta'lim jarayoniga ta'sirini olish uchun, ayniqsa, ekologik ta'lim kontekstida bir nechta mahsulot o'tkazildi. Tadqiqot topilmalari ekologik madaniyatni o'quvchilar ongida motivatsiyon kuzatishdagi rolini ta'kidlaydi.

Yaxshilangan bilim va xususiyat. Kattaroq

kontseptual tushuncha: Kompyuterlar shuni ko'rsatadigan narsalar bilan shug'ullanadilar, ularni atrof-muhitni yaxshilaydilar. Nazariy bilim va amaliy qo'llash o'ziga tafovutni bartaraf etishga yordam beradi, mavhum narsalarni yanada aniqroq qiladi.

Ekologik kasalliklardan tegishlilik: Atrof-muhit muammolari haqidagi roliklarni tomosha qilgan o'quvchilar global isish, o'rmonlarning kesilishi va biologik xilma-xillikning yo'qolishi kabi muammolardan bo'lishi mumkin bo'lgan ko'proq.

Barqaror harakat qilish motivatsiyasining ortishi. Xulq-atvor o'zingiz:

hissiy reaksiyalarini uyg'otish o'quvchilarni ekologik toza- tozalashga unda muhim rol o'ynaydi. O'quvchilar bilan bog'liq muammolar bilan bog'liq muammolar, atrof-muhitni muhofaza qilish, qo'llab-quvvatlovchi faoliyat bilan shug'ullanish qobiliyati ko'proq [6].

Faol ishtirokni rag'batlantiruvchi harakat: Harakatga chaqiruv bilan yakunlangan animatsiyalar o'quvchilar ni qayta ishlash dasturlari yoki daraxt ekish kabi tashabbuslarda ishtirok etishga ilhomlantiradi. Mazmunan real hayotdagi harakatlar bilan bog'lash orqali o'quvchilarni atrof-muhitni tozalashda faol ishtirokchi bo'lishga undaydi.

Ekologik ta'limdagi muammolar va mulohazalar. Kuchli ta'lim vositasi bo'lsada, uni qo'llashni nazorat qilish uchun o'qituvchilarni ushlab turishlari kerak bo'lgan ba'zi muammolar va ma'lumotlar mavjud [7].

Yoshga mosligi: Interaktiv visual ta'limning murakkabligi o'quvchilarning bilim darajasiga mos kelishi kerak. Kichik o'yinchilarni soddaroq tasvirlar va hikoyalardan to'g'ridan-to'g'ri foydalanish mumkin bo'lgan kattaroq o'quvchilar esa tarkib bilan shug'ullanish mumkin.

Ilmiy aniqlik: Rasmlar xarakatiga asoslangan kontentning ilmiy xavfsizligi to'g'ri va eng so'nggi ma'lumotlarga xavfsizligini ta'minlash juda muhim. Noto'g'ri ma'lumotlar animatsiyaning tarbiyaviy ahamiyatini

yo'qotib, atrof-muhit muammolari haqida noto'g'ri ma'lumotlarga olib kelishi mumkin.

Foydalanish va inkluzivlik: Barcha o'quvchilar texnologiyadan tenglashtirishga ega emas, bu fayl animatsiya ta'lim mazmuni bilan shug'ullanishni cheklashi mumkin. Animatsiyalar turli platformalar va jihozlar mavjud bo'lishini ta'minlash inklyuziv ta'lim uchun juda uskunalar.

O'quvchilarning ekologik madaniyatini shakllantirishda interaktiv vizual ta'lim vositalarining samaradorligini o'rganish jarayonida o'tkazilgan tadqiqotlar bir nechta muhim natijalarni keltirib chiqardi. Ushbu natijalar va ularning mazmuni quyidagilardan iborat:

1. Ekologik Madaniyatni Rivojlantirish:

Interaktiv vizual ta'lim vositalarining qo'llanilishi o'quvchilar orasida ekologik madaniyatni yanada kuchaytirdi. Darslar davomida turli ekologik muammolarni keltirib chiqaruvchi vizual materiallar, masalan, diagrammalar, ma'lumotlar grafiklari va simulyatsiyalar, o'quvchilarni bir qator ekologik masalalar bilan tanishtirishda samara berdi. O'quvchilar muammolarni tahlil qilish va ularning oqibatlarini prognoz qilish imkoniyatiga ega bo'lishdi, bu esa ularning mas'uliyat hissini oshirdi.

2. Faol O'qish va Ta'lim Jarayoniga Qiziqish:

Interaktiv ta'lim vositalari dars jarayonida o'quvchilarning faolligini oshirdi. O'quvchilar darslarga ko'proq qiziqish bilan kelishdi, o'z fikrlarini ifodalashda, savollar berishda va o'zaro munozaralarda ishtirok etishda faol bo'lib kaldilar. O'qituvchilar har bir o'quvchining ishtirokini rag'batlantirish imkoniga ega bo'ldi, bu esa o'quvchilarning o'zaro fikr almashishlarini va o'z haqidagi fikrlarini yanada rivojlantirdi.

3. Muammoli Tijoratlarni Hal Qilish Ko'nikmalari:

Interaktiv vizual vositalar yordamida o'quvchilar muammoli vaziyatlarni hal etish bo'yicha ko'nikmalarini rivojlantirdilar.

Simulyatsiyalar va o'yinlar orqali o'quvchilar atrof-muhitdagi real muammolarni hal qilish jarayonida o'z bilimlarini amaliy qo'llashni o'rgandilar. Bu jarayon ularga tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishda yordam berdi va ular o'z qarorlarining oqibatlarini baholash qobiliyatlarini oshirdilar.

4. Texnologik Yondashuvni Rivojlantirish:

Zamonaviy texnologiyalarni qo'llash o'quvchilarga yangi imkoniyatlarni ochdi. O'quvchilar kompyuter dasturlari, mobil ilovalar va onlayn platformalardan foydalanish orqali ekologik bilimlarini kengaytirdilar. Bu texnologik yondashuv ularda mustaqil o'rganish va o'z bilimlarini kengaytirishga bo'lgan ishtiyoqni mustahkamladi. O'quvchilar, shuningdek, internetdan foydalangan holda o'z bilimlarini yanada boyitish imkoniyatiga ega bo'ldilar.

5. Ota-Onalar va Jamiyatni Jalb Etish:

Interaktiv vizual ta'lim vositalari nafaqat o'quvchilar, balki ular bilan ishlaydigan olishni istagan ota-onalar va jamiyat vakillarini ham jalb etdi. Ota-onalar dars jarayonlariga faol qatnashib, bolalarining ekologik bilimlarini oshirishga yordam berish imkoniyatiga ega bo'lishdi. O'z navbatida, bu o'zaro aloqalar oilada ekologik masalalarga e'tibor qaratish va ularga bo'lgan mas'uliyatni oshirishga imkon berdi.

Xulosa

O'quvchilarning ekologik madaniyatini shakllantirishda interaktiv vizual ta'lim vositalarining samaradorligi tadqiqotlar natijasida doimiy ekologik bilimlar darajasining oshishiga olib keldi. Ushbu vositalar orqali o'quvchilar ekologik masalalarni tahlil qilish, muammolarni hal qilish va o'z fikrlarini ifodalash ko'nikmalarini rivojlantirdilar. Murakkab tushunchalarni soddalashtirish, o'quvchilarni emotsional jalb qilish va tanqidiy fikrlashni rag'batlantirish qobiliyati uni ekologik ta'limda qimmatli vositaga aylantiradi.

Tadqiqot natijalari bilimlarni saqlashni kuchaytirish, ekologik xabardorlikni oshirish va o'quvchilar o'rtasida barqaror xatti-harakatlarni

muammolarni hal qilish uchun jihozlangan ekologik ongli fuqarolarning keyingi avlodini rivojlantirishda muhim rol o'ynashi mumkin.

MEDIASAVODXONLIK-TALABALARDA INTELEKTUAL AVTONOMIYANI RIVOJLANTIRISH VOSITASI SIFATIDA

ABDUXOLIKOVA NASIBA ALIJONOVNA

Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillar instituti dotsenti falsafa fanlari doktori PhD

Abstrakt. Raqamli ommaviy axborot vositalari hukmron bo'lgan davrda o'quvchilarning murakkab axborot landshaftlarida harakat qilishlari uchun intellektual avtonomiyani rivojlantirish juda muhimdir. Ommaviy axborot vositalariga kirish, tahlil qilish, baholash va yaratish qobiliyatini o'z ichiga olgan mediasavodxonlik intellektual avtonomiyani rivojlantirish uchun kuchli vosita bo'lib xizmat qiladi. Ushbu maqola o'quvchilarni tanqidiy fikrlash, asosli qarorlar qabul qilish va mustaqil fikr yuritishda media savodxonligining rolini o'rganadi. Manbani baholash, noto'g'ri tan olish va axloqiy media bilan shug'ullanish kabi ko'nikmalarni oshirish orqali mediasavodxonlik talabalarga axborotga mustaqil va mas'uliyat bilan yondashish imkonini beradi. Maqolada intellektual avtonomiya tamoyillari muhokama qilinadi, avtonom fikrlashni rivojlantirish bilan uyg'unlashtirilgan mediasavodxonlik strategiyalari taqdim etiladi va ta'lim o'quv dasturlariga mediasavodxonlikni integratsiyalashning afzalliklari ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Media savodxonligi, intellektual avtonomiya, tanqidiy fikrlash, axborot savodxonligi, mustaqil fikrlash, ta'lim, raqamli savodxonlik.

Абстрактный. В эпоху, когда доминируют цифровые медиа, развитие интеллектуальной автономии имеет важное значение для студентов, чтобы ориентироваться в сложных информационных ландшафтах. Медиаграмотность, включающая в себя способность получать доступ, анализировать, оценивать и создавать медиа, является мощным инструментом развития интеллектуальной автономии. В этой статье исследуется роль медиаграмотности в том, чтобы помочь учащимся мыслить критически, принимать обоснованные решения и мыслить независимо. Развивая такие навыки, как оценка источников, распознавание предвзятости и этическое взаимодействие со СМИ, медиаграмотность позволяет учащимся подходить к информации независимо и ответственно. В статье обсуждаются принципы интеллектуальной автономии, представлены стратегии медиаграмотности в сочетании с развитием автономного мышления, а также подчеркиваются преимущества интеграции медиаграмотности в образовательные программы.

Ключевые слова: Медиаграмотность, интеллектуальная автономия, критическое мышление, информационная грамотность, независимое мышление, образование, цифровая грамотность.

Kirish. Bugungi raqamli asrda talabalar turli darajadagi ishonchlilik va tarafkashliklarga ega bo'lgan juda ko'p va xilma-xil axborot manbalariga duch kelishadi. Bu muhit intellektual avtonomiyani rivojlantirish uchun imkoniyatlar va muammolarni keltirib chiqaradi, ya'ni mustaqil fikrlash, ongli qaror qabul qilish va o'z-o'zini boshqarish qobiliyatini anglatadi. Media savodxonligi, ommaviy

axborot vositalari bilan tanqidiy munosabatda bo'lish qobiliyati talabalarni axborotni mustaqil tahlil qilish va sharhlash uchun jihozlash orqali intellektual avtonomiyani tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada media savodxonligi intellektual avtonomiyaga qanday hissa qo'shishini o'rganadi, o'quvchilarga ommaviy axborot vositalari bilan o'ylangan va tanqidiy munosabatda bo'lishga imkon

beradigan strategiyalar va ta'lim yondashuvlarini o'rganadi.[1] Intellektual avtonomiya shaxsiy va akademik o'sishning muhim tarkibiy qismi bo'lib, shaxsning mustaqil fikrlash, ma'lumotni tanqidiy baholash va tashqi ta'sirlarga ortiqcha tayanmasdan hukm chiqarish qobiliyatini aks ettiradi. Intellektual avtonomiya quyidagilarni o'z ichiga oladi. Avtonom mutafakkirlar ma'lumotni tanqidiy baholay oladilar va tashqi ishontirish yoki ommabop fikrga emas, balki dalillarga asoslangan holda hukm chiqarishlari mumkin. Bu ko'nikma o'quvchilar uchun juda muhim, chunki u ularni murakkab masalalar bilan shug'ullanishga, asosli qarorlar qabul qilishga va atrofdagi dunyo haqida tanqidiy fikrlashga tayyorlaydi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Intellektual avtonomiya, shuningdek, qiziquvchanlik va umrbod ta'limga sodiqlik asosida mustaqil bilim olish qobiliyatini ham o'z ichiga oladi. O'z-o'zini boshqaradigan o'quvchilar turli nuqtai nazarlarni izlaydilar, manbalarining ishonchliligini baholaydilar va o'zlarining ta'lim jarayonlari haqida fikr yuritadilar.[2] Ommaviy axborot vositalari bilan to'yingan dunyoda intellektual avtonomiya talabalarni noto'g'ri fikrlarni tan olishga, manipulyatsiyaga qarshi turishga va ma'lumotga sog'lom shubha bilan yondashishga yordam beradi. Ushbu ko'nikmalarni rivojlantirish orqali talabalar o'zlarini noto'g'ri ma'lumotlar va targ'ibotdan himoya qilishlari mumkin, bu ularni yanada chidamli va xabardor fuqarolarga aylantiradi.

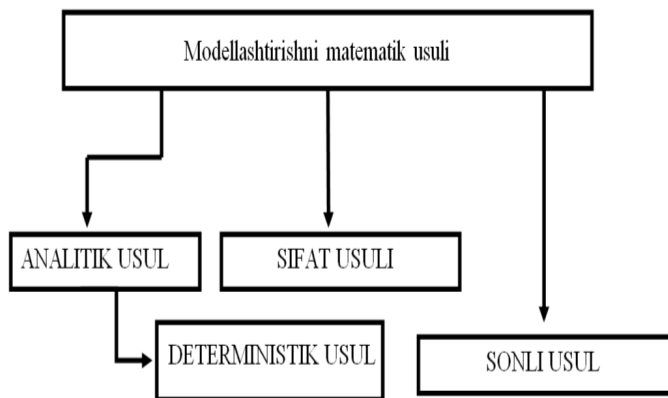
Intellektual avtonomiyani rivojlantirishda mediasavodxonlikning roli. Media savodxonligi o'quvchilarni media kontentiga tanqidiy munosabatda bo'lishga o'rgatish orqali intellektual avtonomiyani rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Media savodxonligining quyidagi tarkibiy qismlari intellektual avtonomiyaga yordam beradi. Media savodxonligi talabalarni axborot manbalarining ishonchliligi, aniqligi va ishonchliligini baholashga o'rgatadi. Manbalarni mustaqil

baholashni o'rganish orqali talabalar ishonchli ma'lumotni ishonchsiz kontentdan ajratish qobiliyatini rivojlantiradilar. Bu ko'nikma intellektual avtonomiya uchun asosdir, chunki u o'quvchilarga ishonchli manbalar asosida ongli qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Media savodxonligi bo'yicha ta'lim media-kontentdagi noto'g'ri fikrlarni aniqlashga urg'u beradi, bu o'quvchilarga ramka yaratish, so'z tanlash va tanlangan taqdimot idrokni qanday shakllantirishi mumkinligini tushunishga yordam beradi. Tarafsizlik mavjudligini tushunib, talabalar ommaviy axborot vositalariga tanqidiy yondashishlari, mustaqil qarorlar chiqarishlari va manipulyatsiyaga qarshi turishlari mumkin. Analitik ko'nikmalar. [3] Media xabarlarini tanqidiy tahlil qilish, jumladan ishontirish usullari, mantiqiy xatolar va ritorik strategiyalarni aniqlash media savodxonligining asosidir. Analitik ko'nikmalar talabalarga taxminlarga shubha qilish, ommaviy axborot vositalaridagi xabarlar haqida chuqur o'ylash va ma'lumotni passiv qabul qilishdan qochish imkonini beradi. Media savodxonligi axloqiy komponentni o'z ichiga oladi, bu o'quvchilarni ommaviy axborot vositalaridan foydalanish va almashish ta'sirini hisobga olishga undaydi. Media savodxonligi mas'uliyatli va aks ettiruvchi media ishtirokini rag'batlantirish orqali intellektual avtonomiyani qo'llab-quvvatlaydi va talabalarga raqamli xatti-harakatlari bo'yicha axloqiy tanlov qilish imkoniyatini beradi.[4]

Muhokama. Intellektual avtonomiyani rivojlantirish uchun media savodxonligidan foydalanish strategiyalari. O'qituvchilar media savodxonligini talabalarda intellektual avtonomiyani rivojlantirish vositasi sifatida ishlatish uchun bir qator strategiyalardan foydalanishlari mumkin. Quyidagi yondashuvlar mustaqil, tanqidiy va xabardor fikrlashni rivojlantirish maqsadida o'quv dasturlariga mediasavodxonlikni birlashtiradi. Ommaviy axborot vositalarining dolzarb

muammolari, masalan, noto'g'ri ma'lumotlar yoki noxolis xabarlar bo'yicha muhokamalarga ko'maklashish talabalarga turli nuqtai nazarlarni tahlil qilish, taxminlarni so'roq qilish va o'z qarashlarini ifoda etish imkoniyatini beradi. Munozaralar talabalarni ommaviy axborot vositalari mazmuni haqida tanqidiy fikr yuritishga va o'z nuqtai nazarlarini dalillar bilan himoya qilishga, mustaqil fikr yuritishga undaydi. O'qituvchilar talabalardan berilgan mavzu bo'yicha bir nechta manbalarning ishonchliligini baholashni talab qiladigan mashqlarni ishlab chiqishlari mumkin. Yangilik maqolalari, ijtimoiy media xabarlar va tadqiqot hisobotlarini solishtirish orqali talabalar ishonchli manbalarni aniqlashni va ishonchlilikka ta'sir qiluvchi omillarni tan olishni o'rganadilar. Ushbu mashq avtonom qaror qabul qilishga yordam beradi, chunki o'quvchilar ishonchli ma'lumotni mustaqil

tanlashga ishonchni rivojlantiradilar. Talabalar reklamalar, yangiliklar hisobotlari yoki ijtimoiy media kampaniyalari kabi media-kontentni tahlil qiladigan loyihalarni tayinlash ularni tahliliy ko'nikmalarni qo'llashga undaydi. [5] Ushbu loyihalar talabalarga ishontirish usullarini aniqlash, asosiy taxminlarni shubha ostiga qo'yish va ommaviy axborot vositalari xabarlarini ortidagi niyatlarni tanqid qilishni o'rgatadi, axborotga tanqidiy yondashuvni rivojlantiradi. Reflektiv jurnallar o'quvchilarga ommaviy axborot vositalarini iste'mol qilish odatlarini baholash, ularning noto'g'ri qarashlarini shubha ostiga olish va ommaviy axborot vositalari ularning nuqtai nazariga qanday ta'sir qilishi haqida fikr yuritish imkonini beradi. O'z-o'zini baholash faoliyati o'quvchilarni o'z tafakkuri haqida o'ylashga undaydi, ular o'z-o'zini anglaydigan, mustaqil va ongli media iste'molchisi bo'lishga

yordam beradi. Media savodxonligini falsafa, sotsiologiya va axborot fanlari istiqbollarni birlashtirgan fanlararo loyihalar orqali oshirish mumkin.[6] Misol uchun, talabalar haqiqat va axloqqa oid falsafiy nazariyalarni qo'llash orqali ijtimoiy media siyosiy fikrlarga qanday ta'sir qilishini o'rganishlari mumkin. Fanlararo ta'lim o'quvchilarning ommaviy axborot vositalarining ijtimoiy ta'siri haqidagi tushunchalarini kengaytirish va turli xil,

xabardor istiqbollarni rag'batlantirish orqali intellektual avtonomiyaga yordam beradi. Faktlarni tekshirish mashqlari talabalarni ma'lumotni mustaqil ravishda tekshirishga o'rgatadi, ularni o'zaro bog'liq manbalarga o'rgatadi, faktlarni tekshirish veb-saytlaridan foydalanadi va raqamli kontentning to'g'riligini baholaydi. Ushbu ko'nikmalarni qo'llash orqali talabalar noto'g'ri ma'lumotlarga qarshi turishni o'rganadilar va o'z mulohazalarini intellektual

avtonomiyaning asosiy jihatini bo'lgan tasdiqlangan ma'lumotlarga asoslaydilar.

Media savodxonligining intellektual avtonomiya uchun afzalliklari. Media savodxonligini ta'limga kiritish intellektual avtonomiyani rivojlantirish uchun ko'plab afzalliklarni beradi. Media savodxonligi

talabalarni taxminlarga shubha qilish, dalillarni baholash va ma'lumotlarga shubha bilan yondashishga undaydi, mustaqil fikrlash uchun muhim bo'lgan tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi. Talabalar media-kontentni tahlil qilishni o'rganar ekan, ular ilmiy va shaxsiy kontekstda asosli, asosli qarorlar qabul qilish

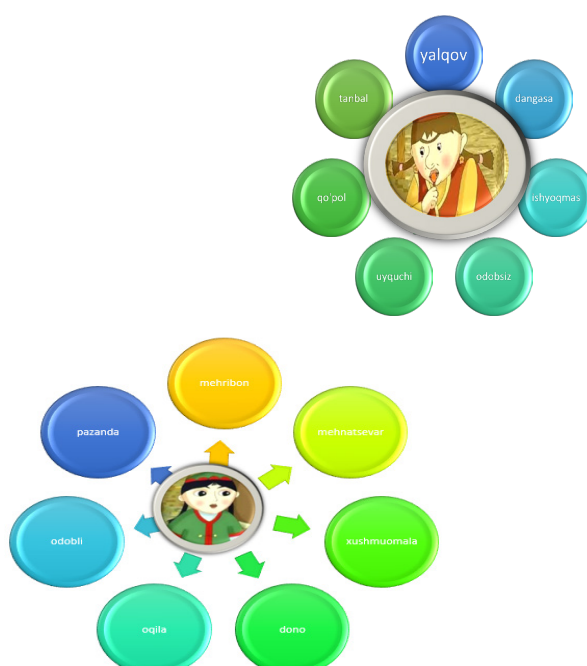

7. Sotuvchi va xaridor manfaatlariga mos holatlarni aniqlab, ularni ikki ustunga ajratib yozing.

Narxning qimmatligi, mahsulotning ko'pligi, mahsulotning sifati, ishlab chiqaruvchi korxonaning mashhurligi, reklamaning mavjudligi, narxning arzonligi, mahsulotning kamligi.

Hammani sevimli ertak qahramonlari Zumrad va Qimmatni xislatlarini "Klasster usuli" dan foydalangan holda ijobiy va salbiy xususiyatlarini sanadik.

vositalariga ega bo'lishadi. Media savodxonligi talabalarga raqamli makonlarda ishonch bilan harakat qilish imkoniyatini beradi, ularga axborotni baholash, axloqiy jihatdan jalb qilish va mas'uliyat bilan hissa qo'shish ko'nikmalarini beradi. Intellektual avtonomiyani rivojlantirish orqali talabalar raqamli manipulyatsiya, noto'g'ri ma'lumotlar va ijtimoiy bosimga nisbatan chidamlaroq bo'ladi.[7] Intellektual avtonomiya xabardor fuqarolik uchun zarurdir, chunki u odamlarga ijtimoiy masalalarni o'ylab va mustaqil ravishda hal qilish imkonini beradi. Mediasavodxonlik o'quvchilarni demokratik jarayonlarda ijtimoiy va siyosiy masalalar bo'yicha axborotni tanqidiy baholay oladigan zukko, mas'uliyatli fuqarolar sifatida ishtirok etishga tayyorlaydi. Media savodxonligi umrbod ta'lim olish va o'z-o'zini boshqarishga bo'lgan sodiqlikni rivojlantiradi. Talabalar axborotni iste'mol qilishda ko'proq avtonom bo'lib, ular mustaqil ravishda bilim olish uchun motivatsiya va ko'nikmalarni rivojlantiradilar, bu shaxsiy o'sishni va moslashuvchanlikni qo'llab-quvvatlaydi.[8]

Xulosa. Mediasavodxonlik intellektual

avtonomiyani rivojlantirish, o'quvchilarni mustaqil fikrlash, axborotni tanqidiy baholash va asoslangan qarorlar qabul qilish ko'nikmalari bilan qurollantirishning kuchli vositasidir. Manbani baholash, noaniqlikni tan olish, analitik fikrlash va axloqiy ommaviy axborot vositalarini jalb qilishni o'rgatish orqali o'qituvchilar talabalarda intellektual avtonom fikrlashni rivojlantirishi mumkin. Ushbu yondashuv nafaqat tanqidiy fikrlash va axborot savodxonligini oshiradi, balki talabalarni raqamli dunyoning murakkabliklarida ishonch va halollik bilan harakat qilishga tayyorlaydi. Media savodxonligini ta'lim o'quv dasturlariga integratsiya qilish ommaviy axborot vositalari bilan mas'uliyat bilan shug'ullana oladigan va jamiyatga mazmunli hissa qo'sha oladigan aqlli, o'zini o'zi boshqara oladigan o'quvchilarni etishtirish uchun muhim ahamiyatga ega. Kelgusi tadqiqotlar mediasavodxonlikning intellektual avtonomiyaga uzoq muddatli ta'sirini o'rganishi, bu ko'nikmalar talabalarning shaxsiy va kasbiy hayotiga qanday ta'sir qilishini o'rganishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Россова Ю. И., Галкина А. А. К вопросу об информационной грамотности младших школьников // Мир педагогики и психологии. – 2018. – № 5. – С. 5-11.
2. Берман Н. Д. К вопросу формирования информационной грамотности студентов // Современные проблемы науки и образования. – 2020. – № 4. – С. 3-3.
3. Жилавская И. В. Проблема формирования понятийного аппарата медиаобразования в условиях конвергенции медиа-и информационной грамотности // Фундаментальные исследования. – 2014. – № 5-1. – С. 213-217.
4. Жукова Н. С. Сравнительный анализ уровня информационной грамотности студентов сетевого поколения в России и Германии // Образовательные технологии и общество. – 2011. – Т. 14. – № 2. – С. 539-565.
5. Жилавская О. П. Медийно-информационная грамотность как целостное понятие в изменяющемся мире // Медиа. Информация. Коммуникация. – 2016. – № 18. – С. 7-13.
6. Иванова Д. С. Медиапроекты как средство формирования информационной грамотности // Информатика и прикладная математика. – 2019. – № 25. – С. 46-48.
7. Гендина Н. И., Косолапова Е. В. Медийно-информационная грамотность в структуре профессиональной подготовки педагогов, журналистов, библиотекарей // Вестник Кемеровского государственного университета культуры и искусств. – 2019. – № 46. – С. 180-194.
8. Белов С. В. Формирование информационной грамотности у людей третьего возраста // Автореф. дисс. канд. пед. наук. – 2015. – Т. 13. – С. 24.
9. Abduholiqova N. Axborotlashuv davrida jamiyat rivojiga ta'sir etuvchi omillar // Ta'limning zamonaviy transformatsiyasi 2023/12/9, b. 493.
10. Abduholiqova N. Yosh avlod tarbiyasida axloqiy ma'rifatni shakllantirish orqali yoshlarni ijtimoiy tarmoqlarga tobeligini oldini olish // Ijtimoiy fanlarda innovatsiya ilmiy jurnali, 2021/12/25, b. 116.

MILLIY MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA VIRTUAL MADANIYATNING O'RNI

AHMEDOVA ZEBIXON SIDDIQOVNA
Qo'qon davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Annotatsiya: Bugun axborot har qanday jamiyat, millat taqdiri va kelajagini o'zgartirib yuborishga qodir bo'lgan kuchli vositaga aylanib bormoqda. Turli mintaqalarda ro'y berayotgan voqea-hodisalarda tomonlar o'zining haq ekanini isbotlash maqsadida turli vosita va usullardan foydalangan holda axborot tarqatishga, jamoatchilik, xalqaro tashkilotlarni o'z manfaatlarini sari og'dirishga urinmoqda. Shu bois, yurtimiz yoshlarini sog'ligi va ma'naviy olamini buzishga qaratilgan turli ko'rinishdagi zararli axborotlardan himoyalashning milliy va xuquqiy mezonlarni ishlab chiqish dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

Kalit so'zlar: Virtual madaniyat, axborot, axborot xavfsizligi, axborot erkinligi, internet hamda uning salbiy va ijobiy oqibatlarini.

Аннотация: Сегодня информация становится мощным инструментом, способным изменить судьбу и будущее любого общества, нации. В событиях, происходящих в разных регионах, стороны пытаются распространить информацию, используя различные средства и методы, отвлекая общественность и международные организации на свои интересы, чтобы доказать свою правоту. Поэтому разработка национальных и правовых критериев защиты молодежи нашей страны от различных форм вредной информации, направленной на разрушение ее здоровья и духовного мира, остается актуальной проблемой.

Ключевые слова: Виртуальная культура, информация, информационная безопасность, свобода информации, Интернет и его отрицательные и положительные последствия.

Annotation: Today, information is becoming a powerful tool capable of changing the fate and future of any society, nation. In the events taking place in different regions, the parties are trying to spread information using various means and methods, to divert the public and international organizations to their interests in order to prove that they are right. Therefore, the development of national and legal criteria for protecting the youth of our country from various forms of harmful information aimed at destroying their health and spiritual world remains an urgent issue.

Key words: Virtual culture, information, information security, freedom of information, Internet and its negative and positive consequences.

Kirish. Hozirgi kunda mamlakatimizda yoshlarning ma'naviy hamda jismoniy barkamolligi masalasidagi va yoshlarga oid islohotlar samaradorligini yanada oshirishdagi «O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatining asoslari to'g'risida»gi, «Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida»gi qonunlari doirasida amalga oshirilgan chora-tadbirlar muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shuningdek, ushbu qonun hujjatlarida yoshlarning haq-huquqlari va ularning qadr-qimmatlarini poymol qiluvchi har qanday holatlardan qonuniy jihatdan himoyalaniishi

ko'rsatilgan. Yoshlarimizning ma'naviy olamida bo'shliq yuzaga kelmasligi uchun ularning qalbi va ongida sog'lom hayot tarzi, milliy va umummilliy qadriyatlarga hurmat-ehtirom tuyg'usini bolalik paytidan boshlaboq shakllantirishimiz kerakligi ta'kidlangan.

Uzluksiz ta'lim tizimida fanlarga oid zamonaviy elektron ta'lim resurslar, elektron darsliklar, laboratoriya va amaliy mashg'ulotlar uchun metodik qo'llanmalar yaratishga qo'yiladigan tamoyillar, talablar va ulardan foydalanish va metodikasiga, virtual madaniyatning milliy madaniyatga

ta'siri haqida yurtimizda: A.A.Abduqodirov, M.X.Allamberganova, A.D.Asqarov, U.Sh.Begimqulov, R.X.Djuraev, M.H.Lutfillaev, N.A.Muslimov, H.B.Nikadambaeva, N.I.Taylaqov, S.Q.Tursunovlar kabi olimlarning ilmiy-tadqiqot ishlarida ko'rish mumkin.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Maqolada virtual madaniyatning milliy madaniyatga ta'siri haqida, tahdidi haqida yoshlarga ta'siri haqida hamda yoshlarni kamolotga yetishida, kasb-hunar tanlashida, ularning yangi texnik-texnologik ma'lumotlarni va mehnat jarayonlarini urganishga, bilimlarni, mehnat kunikmalari va malakalarini mustaxkamlashga, o'quv faoliyatida mustaqil fikrlab harakat qilishlariga texnologiya fani mashg'ulotlarining samarali tashkil etilishining zarurligi borasidagi fikrlar tahlil qilingan.

Virtual madaniyat tushunchasi qanday ma'no kasb etadi va mohiyati nima?

Virtual madaniyat - bu obro'-e'tibor o'zaro ta'siriga asoslangan va idealizatsiya qilingan dunyoga intilish bilan belgilanadigan shartli voqelik stsenariylarini yaratishda havaskor sub'ektning madaniy faoliyati.

Virtual madaniyatning shu ma'nosida biz uning o'ziga xosligini aniq ko'rsatib, quyidagi muhim xususiyatlarni aniqlashimiz mumkin:

- virtual madaniyat shartsiz voqelikka nisbatan parallel ravishda mavjud (shartsiz haqiqat uning tarkibiy asosi sifatida paydo bo'ladi) va uni o'yin madaniyatining bir qismi sifatida talqin qilish mumkin (o'yin madaniyati va virtual haqiqat chorrahasida paydo bo'ladi);

- virtual madaniyat - bu yuqori darajadagi madaniyat va erkinlik va ijodkorlik, ishtirokehilarning o'zaro bog'liqlik, taklif qilayotgan sharoitga ishongan holda o'zgaruvehan fikrlash qobiliyati orqali aniqlanadi; ijtimoiy-madaniy makonning xilma-xilligi va murakkabligiga hissa qo'shadi;

- virtual madaniyatda utilitarian-pragmatik boshlanish niyati yo'q va bundan tashqari, voqelikni o'zgartirishning "tayyor mahsuloti" ga e'tibor qaratilmaydi - "moliyaviy bo'lmagan mafkura" sifatida tubsiz to'liqlik;

- virtual madaniyatda subyektiv tashabbuskor printsip aniq ifodalangan (sub'ektlar o'zlarining harakat qoidalari bilan yangi o'yin dunyosini quradilar);

- virtual madaniyat rasmiy muassasalardan tashqarida mavjud, ammo bu hodisaning rivojlanishi bilan almashtirishlar paydo bo'ladi (virtual madaniyat mavjudligining subkultural turi);

Axborot xavfsizligi va axborot tahdidi o'zi nima? Axborot xavfsizligi deganda, jamiyatni insonlar, tashkilotlar va davlat manfaatlari asosiy shakllanishi va rivojlanishini ta'minlovchi axborot makonining himoyalaganlik darajasi tushuniladi. Axborot tahdidi esa, jamiyat axborot makonini ishlashiga xavf tug'diruvchi omil yoki omillar birligidir. O'zbekiston Respublikasida axborot olish, undan foydalanish, tarqatishni tartibga solish sohasida bir qator me'yoriy-huquqiy hujjatlar qabul qilingan bo'lib, bular "Axborot olish kafolatlari va erkinligi to'g'risida"gi, "Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to'g'risida"gi, "Axborotlashtirish to'g'risida"gi qonunlardir.

"Axborotlashtirish to'g'risida"gi qonunga binoan axborotlashtirish — yuridik va jismoniy shaxslarning axborotga bo'lgan ehtiyojlarini qondirish uchun axborot resurslari, axborot texnologiyalari hamda axborot tizimlaridan foydalangan holda, sharoit yaratishning tashkiliy, ijtimoiy-iqtisodiy va ilmiy-texnikaviy jarayonidan iborat. "Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to'g'risida"gi qonunga ko'ra, axborot deganda manbalari va taqdim etilish shaklidan qat'i nazar shaxslar, narsalar, faktlar, voqealar, hodisalar va jarayonlar to'g'risidagi ma'lumotlar tushuniladi.

Axborot olish faqat qonunga asosan hamda inson huquq va erkinliklari, konstitusiyaviy tuzum asoslari, jamiyatning axloqiy qadriyatlari, mamlakatning ma'naviy, madaniy va ilmiy salohiyatini muhofaza qilish, xavfsizligini ta'minlash maqsadida cheklanishi mumkin. "Axborot erkinligi prinsiplari va kafolatlari to'g'risida"gi qonunda axborot erkinligining

prinsiplari sifatida ochiqlik va oshkoralik, hamma erkin foydalanishi mumkinligi va haqqoniylik ko'rsatilgan.

Albatta, ommaviy axborot barcha fuqarolar uchun ochiq va undan foydalanishga hech qanday to'siq yo'q. Lekin masala ushbu axborotdan qanday maqsadda va qay yo'sinda foydalanishga bog'liq. Masalan, tadqiqotchi olim turli axborotlarni o'rganib, o'z bilimi va malakasini oshirishi, turli sohalarga yangiliklar kiritishi, muammolarni hal etishi mumkin. Ammo uning mana shu faoliyati shaxs, jamiyat, davlat manfaatlariga tahdid qilmasligi, ziyon keltirmasligi lozim.

Ushbu qonunda yana jamiyatning axborot borasidagi xavfsizligiga erishishning quyidagi yo'llari ham ko'rsatib o'tilgan:

- demokratik fuqarolik jamiyati asoslari rivojlantirilishini, ommaviy axborot erkinligini ta'minlash;

- qonunga xilof ravishda ijtimoiy ongga axborot vositasida ruhiy ta'sir ko'rsatishga, uni chalg'itishga yo'l qo'ymaslik;

- jamiyatning ma'naviy, madaniy va tarixiy boyliklarini, mamlakatning ilmiy va ilmiy-texnikaviy salohiyatini asrash hamda rivojlantirish;

- milliy o'zlikni anglashni izdanchiqarishga, jamiyatni tarixiy va milliy an'analar hamda urf-odatlardan uzoqlashtirishga, ijtimoiy-siyosiy vaziyatni beqarorlashtirishga, millatlararo va konfessiyalararo totuvlikni buzishga qaratilgan axborot ekspansiyasiga qarshi harakat tizimini barpo etish.

TAHLILLAR VA NATIJALAR

Axborotlashtirish jarayonining tezkorligi sharoitida fuqarolarning axborot- psixologik xavfsizligini ta'minlash, psixologik tahdidlarning oldini olish, ta'sirini kamaytirish uchun quyidagilarni amalga oshirish maqsadga muvofiqdir:

Avvalo, shaxs o'zining psixologik xavfsizligini ta'minlashi lozim. Buning uchun esa u o'z individual xususiyatlarini yaxshi bilishi, dunyoqarashi keng shakllangan bo'lishi, atrofda sodir bo'layotgan turli voqea-

hodisalarga munosabat bildiradi oladigan darajaga etishishi lozim.

Yuqoridagi holatni ta'minlash uchun esa ta'lim va tarbiya jarayoniga katta e'tibor bergan holda, yoshlarga mana shunday axborot xurujlariga qarshi tura oladigan, tahdidlarga o'z munosabatini bildirish kuchiga ega qilib ta'lim berilishi va yoshlar shu ruhda tarbiyalanishi, umumiy, o'rta maxsus va oliy ta'lim bosqichlarida axborot- psixologik xavfsizlik bo'yicha bilimlar berilishi kerak. Zero, endigina hayotga kirib kelayotgan yosh avlodni "axborot kaos"i ta'siriga tushib qolishdan saqlash orqali "yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun" xizmat qilgan bo'lamiz. Bugungi kunga kelib, OAV juda katta kuchga aylandi. Uning axborot uzatish, qabul qilish imkoniyatlari XX asrning oxirlariga nisbatan ancha kengaydi. OAVlar orqali mamlakatimizga, aholiga ham ijobiy, ham salbiy axborotlar etib kelishi mumkin.

Yuqoridagi ikki holatni mustahkamlash, yurtimizga bo'ladigan turli axborot xurujlarini kamaytirish, uning oldini olish uchun esa avvalo o'z milliy OAVmizni yanada rivojlantirishimiz lozim.

Bugun axborot har qanday jamiyat, millat taqdiri va kelajagini o'zgartirib yuborishga qodir bo'lgan kuchli vositaga aylanib bormoqda. Turli mintaqalarda ro'y berayotgan voqea-hodisalarda tomonlar o'zining haq ekanini isbotlash maqsadida turli vosita va usullardan foydalangan holda axborot tarqatishga, jamoatchilik, xalqaro tashkilotlarni o'z manfaatlarini sari og'dirishga urinmoqda. Ushbu soha mutaxassisleri, garchi insoniyatga tahdid bo'lsada, o'z cho'ntaklarini qappaytirish maqsadida yangidan- yangi loyiha, dasturlar ishlab chiqmoqda. Dastlab faqatgina aloqa vositasi sifatida paydo bo'lgan mobil telefonlar - bugun ba'zilarining "ko'ngilxushlik" matohiga aylandi. Shu bois, yurtimiz yoshlarini bu kabi aloqa vositalaridan to'g'ri foydalanishini

tartibga soluvchi milliy va xuquqiy mezonlarni ishlab chiqish dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Aytish lozimki, bu sohada mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar diqqatga sazovordir.

Bugungi kunda noana'naviy tahdidlar xalqaro mojarolarning qiyofasini butunlay o'zgartirmoqda va informatsion-psixologik xurujlar sezilarli xavf-xatar tug'dirmoqda. Ular armiyamizning negiziga putur yetkazish, avvalo uning ma'naviy-ahloqiy asoslariga ta'sir o'tkazishga urinish va shuningdek, zamonaviy internet texnologiyalaridan foydalanish orqali bizning bunyodkorlik ruhidagi boy madaniyatimiz, a'naviy qadriyat va an'analarimizga mutlaqo zid bo'lgan buzg'unchi g'oya va tushunchalarni yoshlarimiz ongu tafakkuriga singdirishga qaratilgani bilan ayniqsa xatarlidir.

Axborot omili yadroviy poligonlardan ham dahshatli omilga aylanib borayotir. Agar mazkur omilga alohida e'tibor berilmas ekan, u borgan sari kuchayib boradi. Natijada, ayrim kuchlar qo'lida asosiy "qurol"ga aylanadi. Bu esa nafaqat davlatlar yoki mintaqalarda keskin vaziyat vujudga kelishiga sabab bo'ladi, balki xalqaro miqyosda ham o'z ta'sirini ko'rsatadi. Xalqaro munosabatlar tizimida yuz berayotgan o'zgarishlar natijasida milliy xavfsizlik, mintaqaviy xavfsizlik va xalqaro xavfsizlik kabi tushunchalar mohiyatini tushinishga,

ularning o'zaro bog'liqligini anglashga e'tibor ortib bormoqda. Bugungi dunyoning axborot xavfsizlik holati "Xavfsizlik"ka bo'lgan zamonaviy yondashuvlarni ishlab chiqishga va milliy, mintaqaviy va xalqaro xavfsizlikka nisbatan konseptual qarashlarni rivojlantirishga undamoqda.

XULOSALAR

Bugungi kunda, insoniyat qo'lida mavjud bo'lgan qurol-yarog'lar yer kurrasini bir necha bor yakson qilishga yetadi. Buni hammamiz yaxshi anglaymiz. Lekin hozirgi zamondagi eng katta xavf – insonlarning qalbi va ongini egallash uchun uzluksiz davom etayotgan mafkuraviy kurashdir. Endilikda yadro maydonlarida emas, mafkura maydonlarida bo'layotgan kurashlar ko'p narsani hal qiladi. Kurashning bu turida eng samarali qurol – axborot. Shu bois, axborotni o'z maqsadlariga xizmat qildirishga intilish keskin tus olmoqda. Axborot, uni uzatish, qayta ishlash va yig'ish bosqichlari o'ziga xos xususiyatga ega ekanligi bilan ham ahamiyatlidir. Ya'ni, insonning oddiy, kundalik ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan xatti-harakatlarining asosini ham, dunyo mamlakatlarining insoniyat taqdiriga dahldor bo'lgan qarorlarining manbaini ham axborot tashkil etadi. Bu esa o'z navbatida g'oyaviy ta'sir o'tkazish imkoniyatlarini yanada kengaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo'sag'asida T.: "O'zbekiston", 1997.
2. Oripov.E.Sh. "Virtual madaniyat asoslari" majmua: 2023
3. Karimov I.A. Xavfsizlik va barqaror taraqqiyot yo'lida. – T.: O'zbekiston", 1998.
- 4.Akhmedova Z., and Sodiqjon Muminjonovich Turdaliyev. "ORGANIZATION OF COMPUTER SCIENCE BASED ON MODULE TECHNOLOGY." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.11 (2022): 671-675
- 5.Siddikovna, Akhmedova Zebikhon. "INFLUENCE AND THREAT OF VIRTUAL CULTURE ON NATIONAL CULTURE." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 11.12 (2023): 150-154.
6. Abdullaevna, Marasulova Zulayho, et al. "ENSURING CONTINUITY AND CONTINUITY OF THE SCIENCE OF INFORMATION AND INFORMATION TECHNOLOGIES" IS A FACTOR OF STABILIZING THE QUALITY OF EDUCATION." International Journal of Early Childhood Special Education 14.7 (2022).
7. Ahmedova, Z. S. "Informatika va axborot texnologiyalari fanidan elektron interfaol o'quv-uslubiy majmualar yaratishning nazariy asoslari." Namangan davlat universiteti ilmiy axborotnomasi 22.4 (2022): 935-938.

INFORMATIKA O'QITISHDA ZAMONAVIY AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARI VA INTERFAOL METODLARNING INTEGRATSIYASI

MADRAXIMOV SHUXRATJON SHUKUROVICH
Qo'qon davlat pedagogika instituti assistent-o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada "Informatika fanlarini o'qitishda muammoli ta'lim texnologiyalari" modulini o'qitishda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va interfaol metodlarning integratsiyasi haqida yoritiladi. Unda «Idrok xaritasi» metodi va EdravMindMaster dasturida idrok xaritasi tayyorlash ketma-ketligi keltirilgan.

Kalit so'zlar: interfaol metodlar, informatika o'qitish metodikasi, "Idrok xaritasi" metodi, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, integratsiya, ta'lim sifati, fikrlash jarayoni, g'oyalar.

Аннотация: В данной статье рассмотрена интеграция современных информационно-коммуникационных технологий и интерактивных методов в обучении модуля «Проблемные образовательные технологии в обучении информатики». В нём представлен метод «Карта восприятия» и последовательность составления карты восприятия в программе EdravMindMaster.

Ключевые слова: интерактивные методы, методика обучения информатике, метод "карта восприятия", современные информационные и коммуникационные технологии, интеграция, качество образования, мыслительный процесс, идеи.

Abstract: This article deals with the integration of modern information and communication technologies and interactive methods in teaching the module "Problematic educational technologies in computer science teaching". It presents the method of "Perception map" and the sequence of making a map of perception in the program EdravMindMaster.

Key words: interactive methods, computer science teaching methodology, "perception map" method, modern information and communication technologies, integration, quality of education, thought process, ideas.

Ta'lim sohasi va uning bo'g'ini bo'lgan oliy ta'limga hozirgi paytda davlatimiz tomonidan katta e'tibor berib kelinmoqda. Bu o'rinda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning bevosita rahbarligida ishlab chiqilgan O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, malakali kadrlar tayyorlash siyosatini rivojlantirish hamda moddiy-texnik bazasini mustahkamlashning asosiy g'oyalari mazkur ishining mohiyatini ochib berishda ilmiy metodik asos bo'ldi. [1].

Ta'lim – jamiyatni isloh qilish va uni tashqi dunyo uchun yanada ochiq hamda yangi texnologiya va bilimlarga yo'naltirilgan jamiyatga aylantirishning asosiy omilidir.

U nafaqat jamiyatning rivojlanish istiqboli, balki har bir insonning alohida faoliyatini oldindan aniqlaydi va belgilaydi.

Ta'lim sifatini oshirish maqsadida so'ngi yillarda ta'limning barcha tizimida interfaol metodlardan samarali foydalanib kelinmoqda. Bunda ayniqsa interfaol metodlarning zamonaviy texnologiyalar bilan integratsiyasi yanada samaraliroq natijalar beradi. Shulardan «Idrok xaritasi (ingl. Mind map – fikrlar xaritasi)» metodi

– fikrlash jarayonida ma'lumotni inson idrok etishi uchun qulay shaklda – mantiqiy va assotsiativ sxemalarda aks ettirishning grafik metodi hisoblanadi. Idrok xaritasi fikrlash jarayonini aks ettiradi. Jarayon boshlanganda, bitta fikr boshqalarini keltirib

chiqaradi. Har qanday g'oya deyarli barcha yo'nalishlarda cheksiz rivojlanishi mumkin. Asosiy g'oya bir necha yirik g'oyani o'z ichiga oladi, ularning har biri, o'z navbatida, undan ham kichik g'oyalar ko'rinishida aniqlanadi. Har bir kichik fikr ma'lum bir global fikr bilan uzviy bog'liq. Ularning hammasini tasvirlash mumkin [2:-B.30]. Boshqacha aytganda, idrok xaritasi metodi kafolatlangan yakuniy natijani berish imkoniga ega:

- ma'ruza mashg'ulotlarida yangi bilimlarni bayon qilish (jamoaviy);
- amaliy mashg'ulotlarida bilimlarni tekshirish, mustahkamlash (kichik guruhlarda);
- mustaqil ta'limda ijodiy ishlash, mantiqiy fikrlash malakalarini rivojlantirish (individual).

Idrok xaritasi metodini olib borish bosqichlari:

1. Miya bo'roni. Bu mulohaza mavzusini, ya'ni asosiy mavzuni qidirishni maqsad qiladi. Odatda, xarita markazida – ko'rsatilgan mavzu, ma'lumot.

2. To'ldirish. Asosiy g'oya aniqlanganda, u bilan bog'liq asosiy mavzularni ajratib ko'rsatish kerak. Ular qisqa nomlarga ega bo'lishi va xarita iyerarxiyasini yaratishi lozim. Agar toifalar juda mavhum bo'lsa, ularga rasmlarni biriktirish kerak: bu assotsiatsiyalarni yaratadi va fikrlarni tez tarqatish imkonini beradi. Xaritaning ikkinchi darajasi — mavzular, g'oyalar yaratila boshlagan joy. Ikkinchi darajada keltirilgan mavzular bir yoki ikki so'zdan iborat bo'lishi kerak. Agar xarita oddiy bo'lsa (uchinchi darajadan oshmasa), ikkinchi darajada taklif yoki eslatma keltirilishi mumkin.

3. Aniqlashtirish. Uchinchi va undan keyingi darajalar – g'oyalarni aniqlashtirish jarayoni. Bu yerda tavsifli iboralarni, eslatma va havolalarni ishlatish, shuningdek, xarita elementlarini bir-biri bilan bog'lash mumkin. Masalan, turli darajadagi har xil g'oyalar, eslatma va havolalar o'rtasidagi aloqalarni

belgilash mumkin. Buning yordamida xarita mantiqan boyiydi.

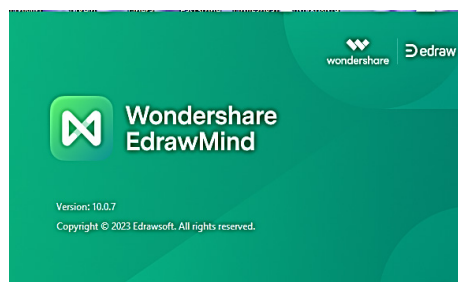
Fikrxaritalariqog'ozyokimobililovalarda tuzilishi mumkin. Qo'l bilan chizishning qulayligi kamroq, chunki idrok xaritasini to'ldirish va takomillashtirish jarayonida tarmoqlar ko'p siljiydi va o'zgaradi. Ilovalar yordamida buni bir yoki ikki marta bosish orqali amalga oshirish mumkin. Zamonaviy texnologiyalar yordamida fikrlar xaritasida materialni tasavvur qilish, audio yoki videotarkib bilan to'ldirish, shuningdek, ushbu elementlarning barchasini ko'chirish mumkin.

Idrok xaritasi bilan ishlash uchun ba'zi mashhur ilovalar: EdravMindMaster, Bubble.us, Coogle, FreeMind, iMindMap, MindManager, Mindomo, Popplet, SpiderScribe, XMind. Idrok xaritasi dars jarayonida olingan ma'lumotlarni qayta ishlash va tuzishga yordam beradi.

Shuningdek, an'anaviy tahlilda o'tkazib yuborilgan muhim faktlarni ko'rish imkonini beradigan assotsiativ fikrlashni faollashtirishga yordam beradi. Idrok xaritasi barcha materiallarni bitta mavzu bo'yicha to'plash, barcha jihatlarni ko'rib chiqish va umumiylikni ko'rish imkonini beradi.

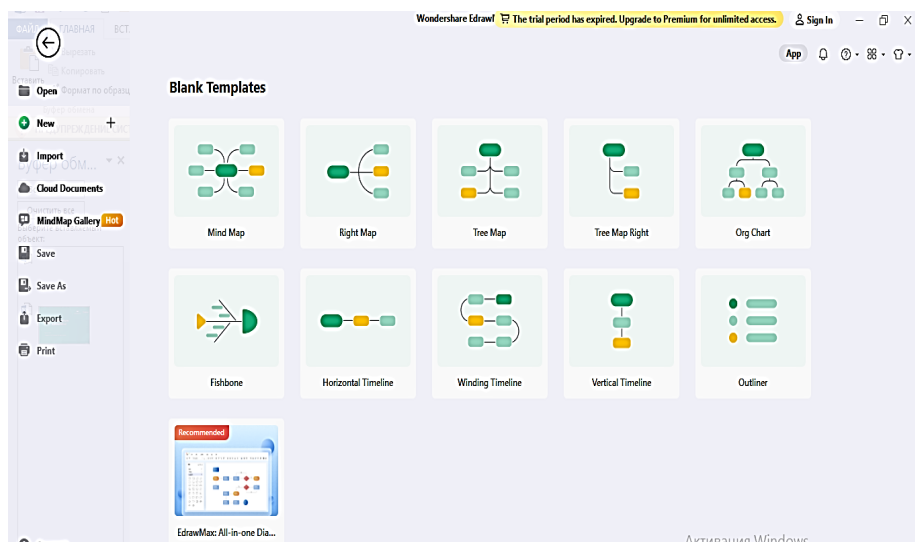
Quyida biz "Informatikani o'qitish texnologiyalari va loyihalashtirish" fanidan "Informatika fanlarini o'qitishda muammoli ta'lim texnologiyalari" mavzusi bo'yicha nazariy bilimlarni berishda ko'rgazmalilik tamoyillarini amalga oshirish uchun mental xaritalar tayyorlovchi EdravMindMaster dasturidan foydalanish bo'yicha namuna keltirdik. Dastlab dastur ishga tushiriladi (1-rasm).

Ta'lim va tarbiya jarayonida pedagoglar tomonidan interfaol metodlarning o'rinli, maqsadli, samarali qo'llanilishi ta'lim oluvchida muloqotga kirishuvchanlik, jamoaviy faoliyat yuritish, mantiqiy fikrlash, mavjud g'oyalarni sintezlash, tahlil qilish, turli qarashlar orasidagi mantiqiy bog'liqlikni topa olish qobiliyatlarini tarbiyalash uchun

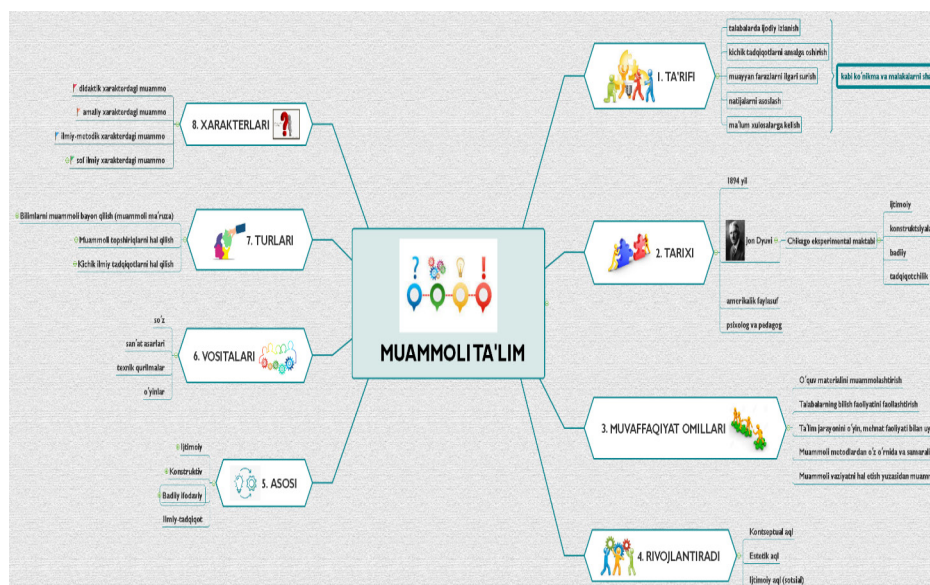
1-rasm. EdrawMindMaster dasturi ko‘rinishi.

“New” bo‘limidan “Blank templates” dan mavzuga mos xaritalar tanlab olinadi (2-rasm).

2-rasm. “Blank templates” bo‘limi ko‘rinishi.

Asosiy g‘oya “Muammoli ta’lim” va u bilan bog‘liq asosiy mavzularni kerakli bo‘limlarga to‘ldiriladi va ularga mos rasmlarni biriktiriladi (3-rasm).

3-rasm. “Muammoli ta’lim” - asosiy g‘oya bo‘yicha idrok xaritasi (namuna sifatida).

keng imkoniyat yaratishga xizmat qiladi. mashg'ulotlarni innovatsion metodlar Zamonaviy sharoitda ta'lim samaradorligini yordamida tashkil etish va o'quv jarayonida oshirishning eng maqbul yo'li - bu foydalanishdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar Strategiyasi to'g'risida»gi PF-4947-son Farmoni. – O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 y., 5-son, 70-modda, 20-son, 354-modda, 23-son, 448-modda.
2. Informatika va axborot texnologiyalari. 9-sinf: O'qituvchilar uchun o'quv-metodik qo'llanma. M. R. Fayziyeva, D. M. Sayfurov. – Toshkent: Tasvir, 2020. – 112 b.
3. Shukurovich, Madrahimov Shuhratjon, and Madrahimova Mahfuza Ahmedovna. "Measures For Monitoring And Evaluation Of Power Activity In Higher Education." JournalNX: 423-426.
4. Madrakximova, Mahfuza Akxmedovna, and Maftuna Islomjon qizi Yakubjonova. "CRITERIA OF MONITORING AND EVALUATION FOR EDUCATIONAL ACTIVITIES." Scientific Bulletin of Namangan State University 1.6 (2019): 346-347.
5. Shukurovich, Madrahimov Shuhratjon, et al. "OPPORTUNITIES TO DEVELOP STUDENTS' TEXT WORKING COMPETENCIES IN LECTURE LESSONS." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.11 (2022): 799-803.
6. Ugli, Muydinjonov Ziyodjon Rafiqjon, et al. "ORGANIZATIONAL FORMS OF COMPUTER SCIENCE EDUCATION." Galaxy International Interdisciplinary Research Journal 10.11 (2022): 790-794.

BLUM TAKSONOMIYASI YEVROPA DAVLATLARI TAJRIBASIDA

MUSTAFAYEVA NILUFAR ULASHOVNA
Termiz davlat universiteti DSc doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada Bloom taksonomiyasining Yevropa davlatlari ta'lim tajribasida qo'llanilishi tahlil qilinadi. Bloom taksonomiyasi o'qitish jarayonini samarali rejalashtirish va o'quvchilar fikrlash jarayonini bosqichma-bosqich rivojlantirishga xizmat qiluvchi metodik vositalardan biri hisoblanadi. Yevropa davlatlarida ushbu yondashuvni milliy o'quv dasturlariga integratsiya etish, o'quvchilarning bilish darajalarini aniqlash va baholash, turli fanlar bo'yicha ijodiy fikrlashni qo'llab-quvvatlash amaliyotlari keng qo'llanilmoqda. Maqolada Yevropadagi ilg'or tajribalar, taksonomiyaning zamonaviy modifikatsiyalari va ularni o'qitish jarayoniga moslashtirish yo'llari xususida fikrlar yuritiladi.

Аннотация. В данной статье рассматривается применение таксономии Блума в образовательной практике европейских стран. Таксономия Блума является одним из методических инструментов, позволяющих эффективно планировать учебный процесс и последовательно развивать мышление учащихся. В европейских государствах распространены практики интеграции данного подхода в национальные учебные программы, а также использования его для оценки и определения уровня когнитивного развития учащихся и стимулирования творческого мышления по различным предметам. В статье анализируется передовой опыт европейских стран, современные модификации таксономии и пути их адаптации к учебному процессу.

Annotation. This article discusses the application of Bloom's Taxonomy in the educational practices of European countries. Bloom's Taxonomy is a methodological tool that facilitates effective lesson planning and step-by-step cognitive development among students. In European states, this approach is widely integrated into national curricula and used to assess student proficiency levels, as well as to foster creative thinking across various subjects. The article analyzes best practices, modern modifications of the taxonomy, and ways to adapt them to the teaching process.

Kalit so'zlar: Bloom taksonomiyasi, kognitiv rivojlanish, Yevropa tajribasi, o'qitish metodikasi, baholash.

Ключевые слова: таксономия Блума, когнитивное развитие, европейский опыт, методика обучения, оценивание.

Keywords: Bloom's Taxonomy, cognitive development, European experience, teaching methodology, assessment

Bloom taksonomiyasi zamonaviy pedagogika va didaktik yondashuvlarda alohida o'rin egallaydi. Ushbu taksonomiya dastlab amerikalik pedagog Benjamin Bloom tomonidan XX asrning o'rtalarida ishlab chiqilgan bo'lsa-da, bugungi kunda Yevropa davlatlari ham uni o'z ta'lim jarayonlariga joriy etish orqali dars samaradorligini oshirishga intilmoqda. Yevropa Ittifoqi miqyosida o'qitish sifatini yaxshilash, umumiy ta'lim standartlarini uyg'unlashtirish va o'quvchilarni kelajakda bilimlar jamiyatida

faol ishtirok etishga tayyorlash masalalari dolzarb bo'lib qolgan. Shu munosabat bilan, Bloom taksonomiyasi ta'lim maqsadlarini tartibga solish, o'quvchilarda bilish bosqichlarini rivojlantirish hamda baholash metodikasini yanada takomillashtirishda muhim omil sifatida qaralmoqda.

Bloom taksonomiyasi kognitiv rivojlanishning oltita pog'onasini ajratib ko'rsatadi: bilish, tushunish, qo'llash, tahlil qilish, sintez qilish va baholash. Ushbu bosqichlar o'quvchilar fikrlash darajalarini

bosqichma-bosqich chuqurlashtirishni ko'zda tutadi. Yevropa davlatlarida esa ushbu taksonomiyadan foydalanish nafaqat an'anaviy "bilish-tushunish" darajasida qolib ketmaydi, balki o'quvchilarda ijodiy yondashuvni uyg'otish hamda hayotiy vaziyatlarni tahlil etish malakalarini shakllantirishga yo'naltirilgan. Ayniqsa, PISA, TIMSS kabi xalqaro tadqiqotlarda yuqori o'rin egallashga intilayotgan davlatlar, ta'lim dasturlarini kompetensiyaga asoslangan yondashuv bilan boyitishda Bloom taksonomiyasiga murojaat qilishmoqda.

Shu o'rinda, Yevropa davlatlarida Bloom taksonomiyasining Revisited Taxonomy (Anderson va Krathwohl tomonidan takomillashtirilgan versiyasi) ham keng joriy etilayotgani kuzatiladi. Bunda "bilish jarayonlari o'lchovi" (Cognitive Process Dimension) bilan birga "bilim toifasi" (Knowledge Dimension) ham kiritilgan bo'lib, o'quvchilarning bilim darajasi nafaqat kognitiv bosqichlar, balki deklarativ, protseduraviy, metakognitiv va konseptual bilimlar nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Masalan, Finlyandiyada ta'lim jarayoniga shu yondashuvni integratsiya qilish orqali o'quvchilarning aniq bir mavzu bo'yicha nafaqat ma'lumotni yodlashi, balki uni o'z hayotiy tajribasida qo'llashi, boshqa fanlar bilan bog'lay olishi va natijada chuqur tahlil qilishga erishish maqsad qilinadi.

Bloom taksonomiyasini turli o'quv predmetlarida qo'llash, Yevropa ta'lim siyosatining asosiy tamoyillaridan biri bo'lgan fanlararo yondashuvni kuchaytiradi. Masalan, Gollandiyada matematika va ijtimoiy fanlar bo'yicha loyihaviy ishlarni amalga oshirishda o'quvchilarning "qo'llash" va "tahlil qilish" bosqichlaridagi mahoratini tekshirishga alohida e'tibor qaratiladi. Shuningdek, "sintez qilish" bosqichida turli fanlar o'rtasidagi bog'liqlik, masalan, matematika metodlarini ijtimoiy tadqiqotlarga qo'llash, ijtimoiy jarayonlarni statistika orqali tahlil qilish, xulosa qilish malakasini rivojlantirish

shakllanadi. Buning uchun esa o'qituvchilar dars mavzularini oldindan rejalashtirib, Bloom taksonomiyasining bosqichlariga mos ravishda topshiriqlarni ishlab chiqishadi.

Buyuk Britaniya tajribasida Bloom taksonomiyasi asosan o'quvchilarning mustaqil fikrlash, ijodkorlikka yo'naltirilgan loyihaviy ishlar va baholash jarayonini takomillashtirishda qo'llaniladi. Ular dasturlashtirilgan ta'lim rejalarida har bir mavzu doirasida, masalan, kognitiv bosqichlarga muvofiq aniq maqsadlar belgilaydi. "Bilish" bosqichida tegishli mavzuga oid faktlarni bilish, "tushunish" bosqichida olingan ma'lumotni o'z so'zlari bilan izohlash, "qo'llash" bosqichida ushbu bilimni real misollar bilan bog'lash kutiladi. Keyingi "tahlil qilish" bosqichida esa o'quvchilar mavzuni yanada chuqurroq o'rganib, uni sabab-natija munosabatlari, turli nuqtayi nazarlar yoki muqobil yechimlar doirasida ko'rib chiqishadi. "Sintez qilish" bosqichida ular yangi g'oya yoki konsepsiyalarni taklif etish orqali ijodiy yondashuvni namoyon qilishadi. Nihoyat, "baholash" bosqichida bilimlarning ishonchliligi, to'g'riligi, dolzarbligini tahlil qilish va u bo'yicha xulosa chiqarish vazifalari qo'yiladi.

Germaniya tajribasida esa Bloom taksonomiyasi o'quvchilar refleksiyasini kuchaytirish maqsadida qo'llaniladi. Bu davlatda ta'lim jarayonida o'quvchilar o'z mustaqil izlanishlari natijalarini guruh muhokamasida tahlil qilish, xulosa chiqarish, baholash, shuningdek, bosqichma-bosqich o'zi egallagan bilimlarni "bilishdan to baholashgacha" bo'lgan skala bo'yicha o'z-o'zini tekshirish imkoniga ega. Shu usulda, har bir o'quvchi o'zining qaysi bosqichda ekanini tushunadi va keyingi bosqichga qanday o'tishni rejalashtirishni o'rganadi. O'qituvchilar dars rejasida bu reflektiv jarayonni rag'batlantiradigan savollar va topshiriqlarni kiritishadi. Masalan, "Men bugungi mavzuda nimalarni bilib oldim, bu

ma'lumotni qayerda qo'llay olaman, qaysi o'rinlarda tahlil qilishga ehtiyoj bo'ldi, yana qanday qo'shimcha savollarim bor?" kabi savollar orqali o'quvchining fikr yuritish jarayoni chuqurlashtiriladi.

Bloom taksonomiyasi Yevropa davlatlarida o'quvchilarni baholash tizimini ham yaxshilashga yordam beradi. An'anaviy yondashuvda faqat tayyor bilimning egallanganlik darajasi sinovdan o'tkazilsa, taksonomik yondashuvda har bir bosqich bo'yicha alohida baholash mezonlari ishlab chiqiladi. O'quvchining "bilish" bosqichidagi savollarga bergan javoblari, "tushunish" bosqichida izohlagan tushuntirishlari, "tahlil" bosqichida keltirgan dalillari turli ball yoki mezonlar asosida baholanadi. Natijada, o'quvchining qaysi bosqichda kuchli-yu, qaysi bosqichda zaif ekanini aniqlash, unga individual yondashuvni joriy etish imkoniyati paydo bo'ladi. Bu, ayniqsa, Italian singari ba'zi Yevropa davlatlarida o'quvchilarga "portfolioli baholash" sistemasi bilan uyg'un tarzda qo'llanilib, o'quv jarayonining sifati yanada oshishi ta'minlanadi.

Bloom taksonomiyasini tatbiq qilishda o'qituvchilarning malakasi muhim o'rin tutadi. Ba'zi Yevropa davlatlarida o'qituvchilarga muntazam ravishda metodik treninglar, malaka oshirish kurslari va seminarlar o'tkaziladi. Ularda o'qituvchilarga taksonomik yondashuvning nazariy asosi, dars rejasini tuzishda har bir bosqichni qamrab olish yo'llari, savol-tuza bilish san'ati, baholash mezonlarini ishlab chiqish va nizo jarayonlarini muhokama qilish kabi jihatlar o'rgatiladi. Masalan, Daniyada onlayn platformalar orqali o'qituvchilarga taksonomik yondashuv bo'yicha namunali dars ishlanmalari, video darslar va elektron resurslar taqdim etiladi. Bu o'qituvchilarga o'zlari o'qitadigan fan xususiyatidan kelib chiqib, Bloom taksonomiyasi bosqichlarini moslashtirish, interaktiv metodlardan foydalanish, "projekt-based learning" yoki "problem-based learning" yondashuvlarini

uyg'unlashtirish imkonini yaratadi.

Boshqa tomondan, Yevropa davlatlarida Bloom taksonomiyasining implementatsiyasida ayrim muammolar ham uchrab turadi. Ba'zi o'qituvchilar ushbu taksonomiyadan faqatgina "test tuzish" yoki "savol bera bilish" metodikasi sifatida foydalanishadi. Biroq taksonomiya aslida ancha keng qamrovli bo'lib, o'qitish jarayoni dizayni, faol o'quv uslublari, interfaol metodlar, loyihaviy faoliyat va baholashda kompleks qo'llanishini talab etadi. Qolaversa, har bir davlatning madaniy, ijtimoiy va ta'lim an'analari borligi, milliy o'quv dasturlari turlicha tashkil etilgani sababli, Bloom taksonomiyasini aniq bir davlatda joriy etish jarayonida moslashuv (adaptatsiya) ham muhim rol o'ynaydi. Ta'lim standarti, dars soatlarining soni, fanlararo integratsiya va raqamli texnologiyalar bilan hamkorlik kabi masalalar ham taksonomiya samaradorligiga ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Shu bilan birga, Yevropa Ittifoqining "Hayot davomida ta'lim olish" konsepsiyasi doirasida ham Bloom taksonomiyasi muhim omil sifatida ko'rib chiqilmoqda. Zero, bu taksonomiya o'quvchilarga nafaqat maktab davrida, balki keyinchalik ham kasb-hunar o'rganish yoki oliy ta'lim davomida zarur bo'ladigan kompetensiyalarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Birorta akademik fan doirasida bilish va tushunish bilan cheklanmasdan, ilmiy-ijodiy fikrlash, yuksak saviyada tahlil qilish, baholash kabilar ham shakllangach, shaxs hayotiy vazifalarini muvaffaqiyatli yecha oladi. Yevropada aynan mana shu "keng qamrovli bilish" va "yangi holatlarga moslashish" kabi kompetensiyalar raqobatbardosh shaxs tarbiyasida muhim ko'rsatkich sifatida baholanadi.

Bloom taksonomiyasining yana bir afzalligi — u o'quvchilarda mas'uliyat va motivatsiya darajasini oshirishga yordam beradi. Masalan, o'quvchi oddiygina "bilish" va "tushunish" bosqichlaridan yuqori bosqichga o'tishga tayyor ekanini his qilishi

bilan, turli tashabbuslar bilan chiqishga, murakkab topshiriqlarga qiziqish bildirishga intiladi. “Tahlil” va “sintez” bosqichlarida esa ijodiy yondashuv, tanqidiy fikrlash, muqobil yechimlarni ko‘rib chiqish kabi malakalar shakllanadi. Yevropaning ilg‘or maktablarida ana shu jarayonni to‘g‘ri boshqarish orqali yuksak natijalarga erishilmoqda. Sababi, o‘quvchilar mustaqil izlanish, mas’uliyatni o‘z zimmasiga olish, jamoaviy loyihalarda faol ishtirok etish hamda biror muammoni har xil yo‘llar bilan hal etish kabi fazilatlarini rivojlantirishga odatlanishadi. Bu esa ularni kelgusida yuqori malakali kasb egalari bo‘lishi, fuqarolik jamiyatining faol a‘zolariga aylanishi, ijtimoiy innovatsion loyihalarda muvaffaqiyat qozonishiga zamin hozirlaydi.

Bloom taksonomiyasining Yevropada yana bir muhim qo‘llanilish sohasi — o‘qitish texnologiyalarini raqamli platformalar bilan boyitishdir. Masalan, Polsha, Estoniya va Chexiya maktablarida darslarni raqamli muhitda (masofaviy yoki aralash) olib borish davomida, o‘qituvchilar Bloom taksonomiyasiga asoslangan topshiriqlarni turli interaktiv platformalar orqali taqdim etishadi. O‘quvchilar “bilish” va “tushunish” bosqichida audio, video, matnli materiallarni o‘zlashtiradi, “qo‘llash” bosqichida onlayn quiz yoki testlarda ishtirok etadi, “tahlil” bosqichida mavzu yuzasidan munozara forumlarida postlar qoldiradi. “Sintez” bosqichida esa jamoaviy loyihalar doirasida

slaydlar yoki video taqdimotlar tayyorlashadi. “Baholash” bosqichida esa o‘zaro “feedback” berish yo‘li bilan hamkasblarining ishini sarhisob qilishadi. Bunday raqamli muhitdagi interaktivlik taksonomiyani qo‘llash imkoniyatlarini yanada kengaytiradi va o‘quvchilarning o‘quv motivatsiyasini kuchaytiradi.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, Bloom taksonomiyasi Yevropa davlatlari tajribasida ta’lim sifatini oshirish, kompetensiyaga asoslangan yondashuvni kuchaytirish, fanlararo integratsiyani yo‘lga qo‘yish hamda ijodiy fikrlovchi avlodni tarbiyalash borasida keng foydalanilayotgan muhim pedagogik vositalardan biridir. Har bir davlatda milliy dasturlar, ta’lim an‘analari va madaniy xususiyatlar inobatga olinadi. Shuningdek, taksonomiya faqat nazariy model bo‘lib qolmasdan, dars rejalashtirishdan tortib baholash me‘zonlarigacha bo‘lgan jarayonlarda izchil qo‘llangandagina samara beradi. Yevropa davlatlari tajribasi ko‘rsatadiki, Bloom taksonomiyasi motivatsiya, ijodkorlik, tanqidiy fikrlash, fanlararo aloqa va raqamli vositalardan foydalanishni rag‘batlantirish borasida keng imkoniyatlar yaratadi. Shu sababli, bu yondashuvni jahon ta’lim maydonida yanada chuqur o‘rganish, milliy o‘quv dasturlariga moslashtirish va izchil qo‘llash zarurati bugungi kunda hamon dolzarbdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bloom B. S. Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals. London: Longman, 1956.
2. Anderson L. W., Krathwohl D. R. (Eds.). A Taxonomy for Learning, Teaching, and Assessing: A Revision of Bloom's Taxonomy of Educational Objectives. New York: Longman, 2001.
3. Biggs J. Teaching for Quality Learning at University. Maidenhead: Open University Press, 2011.
4. Eurydice. Teaching and Learning in Europe: A Pedagogical Perspective. European Commission Publications, 2019.
5. Krathwohl D. R. A Revision of Bloom's Taxonomy: An Overview. Theory into Practice, 2002, 41(4), 212–218.
6. Niemi H. Active Learning through the Development of Pedagogical Models in Finnish Teacher Education. European Journal of Teacher Education, 2011, 34(3), 297–310.
7. European Commission. Key Data on Education in Europe. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2018.
8. Baeten M., Dochy F., Struyven K. The Effects of Different Learning Environments on Students' Motivation and Learning Outcomes in Higher Education. Studies in Educational Evaluation, 2013, 39(1), 14–22.

o1-pro

BO‘LAJAK PEDAGOG MUHANDISNING KASBIY TAYYORGARLIGI

KO‘KIYEV BOBURNIRZO BAXODIR O‘G‘LI,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti p.f.f.d., (PhD).

Anatatsiya: Bo‘lajak pedagog muhandislarni kasbiy faoliyatda zarur bo‘ladigan tavsiyalar va usullar haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: idrok, ijod, tasavvur, loyihalash, kognitiv, proyeksiya, reproduktiv, usul.

Jahonta'limtizimidabo'lajakchizmachilik o'qituvchilarining loyihalashtirish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan innovatsion texnologiyalar keng qo'llanilmoqda. Janubiy Koreyaning Inchxon shahrida bo'lib o'tgan Butunjahon forumida 2030 yilgacha mo'ljallangan rivojlanish deklaratsiyasida ta'lim oluvchilarda san'at orqali estetik did, dunyoqarash va go'zallikka intilish kabi fazilatlarni shakllantirish, shuningdek madaniy immunitetni mustahkamlash zarurligi ta'kidlangan. Rossiya, Buyuk Britaniya, Xitoy, Yaponiya va Janubiy Koreya kabi davlatlarda jamiyatning muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun moddiy ishlab chiqarishni ilg'or fan-texnika yutuqlari asosida tashkil etish, rasm, chizmachilik va grafika sohalarini malakali kadrlar bilan ta'minlashga yo'naltirilgan yirik loyihalar amalga oshirilmoqda.

Dunyodagi global ijtimoiy-siyosiy va iqtisodiy o'zgarishlar, shuningdek O'zbekistonning jahon ta'lim makoniga integratsiyalashuvi yosh avlodni o'qitish va tarbiyalash, xususan chizmachilik ta'limi sohasiga yangi talablarni qo'yimoqda. Chizmachilik endilikda talabalarning nafaqat grafik ko'nikma va malakalarini egallashiga, balki ular da loyihalashtirish ko'nikmalar asoslarini shakllantirishga, go'zallikni qadriyat sifatida anglashga yo'naltirilishi zarur. Shu sababli bo'lajak chizmachilik o'qituvchilarining loyihalashtirish

ko'nikmalarini takomillashtirish masalasi shaxsning har tomonlama badiiy rivojlanishi uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Pedagogika va texnikaning texnologik jihatdan o'zaro yaqinlashuvi jarayoni yangi mazmun kasb yetmoqda. Ushbu holat ta'lim jarayoniga kompyuter grafik vositalari, grafik dasturlar jadal tatbiq etish bilan izohlanadi hamda u ta'lim metodlari va vositalarini «yaxlit tashkil etuvchi» bo'lish talabiga to'la javob bera oladi. O'quv jarayoniga kompyuter grafikasi, mobil dasturlar va elektron darsliklar kabi axborot texnologiyalarini keng ko'lamda tatbiq etish sharoitida «pedagogik texnologiya» tushunchasining mazmun hamda mohiyatiga o'zgarishlar kiritilmoqda. Dastavval texnologiyaning xususiyatlarini tushuntirishga xizmat qilgan bo'lsa, hozirgi vaqtda pedagogik texnologiyani juda ko'p jihatdan texnik elementlar, atamalar, grafik dasturlarni qo'shib mazmunini boyitish hisobiga kechmoqda.

Zamonaviy ilmiy-texnik bilimlar negizida shakllangan psixo-pedagogik va muhandislik tayyorgarligi bo'lajak pedagog muhandisning kasbiy malakasi darajasini belgilaydi. Bo'lajak mutaxassisni pedagog muhandis sifatida tayyorlashdan ko'zlangan maqsad oliy ta'lim tizimida ushbu mutaxassislarning umumkasbiy va maxsus tayyorgarligini ta'minlashdan iboratdir. Bo'lajak pedagog muhandis oliy o'quv yurtlarida o'qitilishi yo'lga qo'yilgan va

pedagogik nuqtai-nazaridan moslashtirilgan fanlar bo'yicha ta'lim olgan bo'lib, o'sib kelayotgan avlodni o'qitish va tarbiyalash masalalarini hal etish kabi vazifalarni bajarishi zarur. Bo'lajak pedagog muhandisni kasbiy shakllantirishning yakuniy maqsadi sifatida quyidagilarga e'tibor qaratiladi:

- bo'lajak pedagog muhandisni kasbiy jihatdan tayyorlashda asosiy e'tibor o'quv fani vositalari, pedagogik faoliyat mazmuni va talabaning shaxsiy imkoniyatlari asosida shakllantirishga qaratiladi;

- konstruktorlik-texnologik va loyihalash faoliyatning mazmuni, vazifalari, ushbu jarayonda hal etiluvchi muammolar va yuzaga kelish ehtimoli bo'lgan qiyinchiliklar xususida yaxlit tasavvurga ega bo'lgan holda shaxsiy faollikka erisha olishiga asoslanadi;

- bo'lajak pedagog muhandislik nuqtai-nazardan tayyorlash aniq maqsad, ya'ni umumkasbiy va maxsus bilimlarning kelajakda texnik-texnologik o'ziga xosligi bilan belgilanadigan tuzilmasi va mazmuniga yo'naltirilgan;

- bo'lajak pedagog muhandisning kasbiy faoliyatidan kutiladigan va erishish mumkin bo'lgan natijalar talaba shaxsi, uning yo'nalganligi (talablari, qiziqishi, qadriyatli yo'nalishi, ishi, ongi, sabablari); ma'lumot darajasi (bilim, mahorat, ko'nikmalari, bilimlarini doimiy ravishda boyitishga intilishi va mahorati); tarbiyalanganlik holati (ma'naviy, estetik, jismoniy, mehnat va hokazo jihatdan); madaniyatlilik (ijtimoiy-madaniy qadriyatlarni qabul qila olishi, intellektual, iqtisodiy, ekologik madaniyati, aqliy va jismoniy mehnat madaniyati, munosabatlari mazmuni va hulqi) kabilar bilan belgilanadi. Kutilayotgan natijalarning eng yuqori darajasi muhandis-texnologning kasbiy malakasi hisoblanadi.

Bo'lajak pedagog muhandisning kasbiy tayyorgarligi mazmunini loyihalashtirish jarayonining asosiy, yakuniy maqsadni aniqlashdan uning yakuniy natijasini loyihalashtirishgacha bo'lgan davrni o'z

ichiga oluvchi o'zaro mantiqiy bosqichlar o'z ifodasini topadi. Bo'lajak pedagog muhandislarni kasbiy-grafik kompetentligini va uning kasbiy tayyorgarligiga qo'yiluvchi malakaviy talablarni to'laqonli ifodalash imkoniyatiga ega. Kasbiy-grafik kompetentligi tizimini yaratish bo'yicha tadbirlardan biri bu o'qitishning muhandislik yo'nalishlarini o'qitish jarayonini modernizatsiya qilishdir. Shu o'rinda biz O.B. Kapichnikova fikri bilan o'rtoqlashamiz. Uning fikricha modernizatsiya deganda "zamonaviy talablar va me'yorlar, shuningdek sifatning ayrim ko'rsatkichlari bilan bog'liq bo'lgan o'zgarish, takomillashtirish" tushuniladi. Shuningdek u quyidagilarni alohida ta'kidlab o'tadi:

- kadrlar tayyorlashning aniq yo'nalishi bo'yicha kasbiy-grafik kompetentligi rivojlantirish bilan bog'liq ehtiyojlar va kamchiliklarni aniqlash;

- birinchi kurs o'quv jarayonining asosiy fanlari o'qituvchilari bilan kasbiy-grafik kompetentligi rivojlantirishga yo'naltirilgan mavzulararo aloqalarni amalga oshirish jarayoni;

- ijodiy faoliyatning auditoriya va auditoriyadan tashqari ishlarni birlashtirish mexanizmlarini izlash va topish;

- talabalar jamoasini, shu jumladan yuqori kurs talabalarini ijodiy faoliyatining ishtirokchilari sifatida ko'rib chiqish;

- ko'rib chiqilayotgan muammo doirasida ish beruvchi bilan munosabatlarni o'rnatish va ijodiy faoliyat bazasini belgilash, shuningdek ish beruvchilar bilan birgalikda loyihalashtirish faoliyatining turli bosqichlarida ishtirok etishi. Ijodiy faoliyatining o'ziga xos xususiyatlarini, shuningdek, auditoriya va auditoriyadan tashqari jarayonlarning imkoniyatlarini hisobga olish kerak. Biz ijodiy faoliyatni shakllantirishda e'tiborga olinishi kerak bo'lgan asosiy boshlang'ich nuqtalarni ajratib ko'rsatishimiz mumkin:

- o'quv materialini idrok etishga

tayyorlikni shakllantirish;

- ijodiy izlanish vaziyatlarini yaratish;
- dizayndagi shaxsiy ahamiyatni

shakllantirish;

- ijodiy faoliyat amalga oshirish

jarayonida o'quv talablari va operativ nazoratni taqdim etish; professionallikni diqqat markazida saqlash; muvaffaqiyatga erishish uchun turtki berishi mumkin bo'lgan xatti-harakatlarga e'tibor berish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sh.K.Murodov. E.M.Mirzayev Hayitov.J.M. (2021). Определяя параметров отсеков поверхностей второго порядка по заданному объему central asian journal of mathematical theory and computer sciences. Муғаллим ҳам ўзликсиз билимлендириў, Volume 02 Issue 05. ISSN 2660-5309.
2. Hayitov.J.M.(2022).Muhandislik grafikasi fanlarini axborot-kommunikasiya texnologiyalari yordamida o'qitish orqali talabalarni ijodkorlik qobiliyatini oshirish. Science and education scientific journal. ISSN 2181-0842.VOLUME 3, ISSUE 11.
3. N. Valiyev. Chizmachilik. (geometrik chizmachilik). O'quv qo'llanma. – T.: 2013.
4. Pulat Adilov,. (2018). New View to Executing Sketch and Technical Drawing Eastern European Scientific Journal (ISSN 2199-7977) Journal 102-104.
5. Jumayev. I.O. (2021) Chizmalarni autocad dasturida chizishda dasturning mavjud murakkabliklarini qo'lda chizishga moslashtirish (o'rgatish) usullari. Муғаллим ҳам ўзликсиз билимлендириў. 94-99-b.

INKLYUZIV TA'LIM MAZMUNI VA MOHIYATI

ISAKULOVA NILUFAR JANIKULOVNA
O`zDJTU professori, pedagogika fanlari doktori, professor

Annotatsiya. Mazkur maqolada inklyuziv ta'limni haqida umumiy ma'lumot berilib, nogironlik modellari, inklyuziv ta'limda qiyinchiliklar va yondashuvlar, inklyuziv ta'limni rivojlantirishning shartlari, inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlashning 7 ustuni yoritilgan. Alohida ehtiyojlarga ega va bunday qiyinchiliklarga ega bo'lmagan bolalarning shaxs xususiyatlari va kognitiv rivojlanishi uchun integratsiya tizimining afzalliklari ham o'rganilgan.

Kalit so`z: inklyuziv ta'lim, inklyuziv ta'limning asosiy tamoyillari, inklyuziv ta'limning asosiy komponentlari, nogironlik, nogironlik modellari, nogironlikning tibbiy modeli, nogironlikning ijtimoiy modeli, alohida ehtiyojlarga ega bolalar.

KIRISH. Inklyuziv ta'lim – bu har bir o'quvchining ehtiyojlari va imkoniyatlariga qarab ta'lim olish huquqini ta'minlashni maqsad qilgan ta'lim tizimi va yondashuvidir. Bunda barcha o'quvchilar, shu jumladan nogironligi bor yoki maxsus ta'limga muhtoj bolalar, birgalikda ta'lim oladilar. Inklyuziv ta'lim, ta'limda tenglik va barcha o'quvchilarning huquqlarini hurmat qilishga asoslanadi. Inklyuziv ta'limning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat:

1. Barcha o'quvchilarni qamrab olish. Inklyuziv ta'limda har bir o'quvchiga individual ehtiyojlariga mos ta'lim sharoitlari taqdim etiladi, shuningdek, ular birgalikda ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'lishadi.

2. Teng imkoniyatlar yaratish. Ta'lim jarayonida har bir o'quvchiga, uning ehtiyojlariga qarab, sharoitlar yaratish va har biriga muvaffaqiyatga erishish imkoniyatlarini taqdim etish.

3. Ijtimoiy integratsiya. Inklyuziv ta'lim o'quvchilarni nafaqat akademik, balki ijtimoiy va emosional jihatdan ham integratsiyalashga yordam beradi. Bu ta'limning asosiy vazifalaridan biri bo'lib, o'quvchilarni bir-birini tushunishga, hurmat qilishga va o'zaro

yordam ko'rsatishga o'rgatishdir.

4. Differensial yondashuv. O'quvchilarning turli ehtiyojlarini inobatga olgan holda, ta'lim jarayonini moslashtirish. Masalan, maxsus vositalar (audiokitoblar, qo'llab-quvvatlash texnologiyalari) yoki individual yordamchilarni jalb qilish.

Inklyuziv ta'limning afzalliklarini quyidagilarda ko'rish mumkin:

Ko'proq tenglik. Barcha o'quvchilar uchun ta'limga teng kirish imkoniyatlarini yaratadi.

Ijtimoiy qobiliyatlar rivojlanishi. O'quvchilar bir-biridan o'rganish, yordam berish va birgalikda ishlashni o'rganadilar.

O'qituvchilar uchun yangi yondashuvlar. Inklyuziv ta'lim o'qituvchilarga turli ehtiyojlarga mos keladigan pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqishga imkon yaratadi.

Nogironlikni kamaytirish. Har bir o'quvchining potentsialini to'liq rivojlantirishga yordam beradi, shuningdek, jamiyatda nogironlik bilan bog'liq stereotiplarni kamaytiradi.

Inklyuziv ta'limning asosiy komponentlari quyidagilardan iborat:

1. Maxsus ta'lim vositalari. O'quvchilar uchun qo'llaniladigan maxsus texnologiyalar va usullar.

2. Individual o'quv rejalar. O'quvchilarning o'ziga xos ehtiyojlarini hisobga olgan holda tayyorlangan o'quv dasturlari.

3. O'qituvchilar va yordamchilar. O'quvchilarga yordam beradigan va o'qitish jarayonini moslashtirish uchun maxsus malakaga ega pedagogik xodimlar.

TADQIQOT USULLARI. Inklyuziv ta'limning amalga oshirilishi jamiyatning har bir a'zosiga ta'lim olish imkoniyatini beradi va o'quvchilarning ijtimoiy va akademik rivojlanishiga katta hissa qo'shadi. 2020 yil 23 sentabr kuni qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" Qonunida ta'lim olish shakllarida inklyuziv ta'lim kiritildi. Inklyuziv ta'lim alohida ta'lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini hisobga olgan holda barcha ta'lim oluvchilar uchun ta'lim tashkilotlarida ta'lim olishga bo'lgan teng imkoniyatlarni ta'minlashga qaratilgan bo'lib, jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan bolalar (shaxslar) uchun ta'lim tashkilotlarida inklyuziv ta'lim tashkil etilishidir.

Yoshlar tarbiyasida bir xil fikrlaydigan yagona xulosaga keladigan avlodni shakllantirishdan voz kechilib, o'rniga ma'naviy sifatlarning yetakchiligi, tuyg'ularning injaligi, ko'ngil istaklari ustuvorligiga milliy an'analarga tayangan holda erishishga alohida diqqat qaratilmoqda. Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyev "Biz yoshlarga doir davlat siyosatini hech og'ishmasdan, qat'iyat bilan davom ettiramiz. Nafaqat davom ettiramiz, balki bu siyosatni eng ustuvor vazifamiz sifatida bugun zamon talab qilayotgan yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan

insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz" [1] - deb ta'kidlab o'tganlar [4; 3-b.].

Xalqaro miqyosida ta'lim islohotini demokratiyalashtirish va diskriminatsiyaga qarshi kurashish natijasida jamiyatning dunyoqarashi o'zgarib, har xil toifadagi kishilar orasida yangicha yondashuv, o'zaro hurmat, ijobiy munosabat shakllandi. Maxsus ta'lim sohasini rivojlanishini qayta ko'rib chiqish siyosati amalga oshirila boshladi. Ko'pchilik mamlakatlar "Segregatsiya" ta'limidan voz kechib imkoniyati cheklangan bolalarni integratsiya jamiyatiga mansub bo'lgan integratsion ta'limni tadbqiq qilishni lozim topdi. Keyinchalik inklyuziv ta'limga o'tila boshlandi. Bu o'rinda L.S.Vigotskiyning fikricha: "Maxsus maktablarimizning afzallik jihatlari bilan bir qatorda ayrim kamchiliklari bilan ham ajralib turadi, u o'z tarbiyachisini tor doiradagi maktab jamoasi bilan chegaralab: kar, ko'r yoki aqli zaif bolaning asosiy e'tiborini o'zida mavjud bo'lgan kamchiligiga qaratib barcha sharoitni shu nuqsoniga moslashtirib qo'yadi. Bularning barchasi bolaning haqiqiy hayotga kirib kelishiga to'sqinlik qiladi. Maxsus maktab bolani chegaralangan dunyodan chiqarish o'rniga odatda shunday ko'nikmalarni rivojlantiradiki, oqibatda uning separatizmligi kuchayib u o'z dunyosiga yanada chuqurroq sho'ng'ib ketadi". Sog'lom bolani alohida ta'limga ehtiyoji bo'lgan bola bilan uyg'unlashtirilishi maxsus ta'limni keng doirada qayta ko'rishning boshlang'ich nuqtasi bo'lib xizmat qilishi kerak [4; 4-b.].

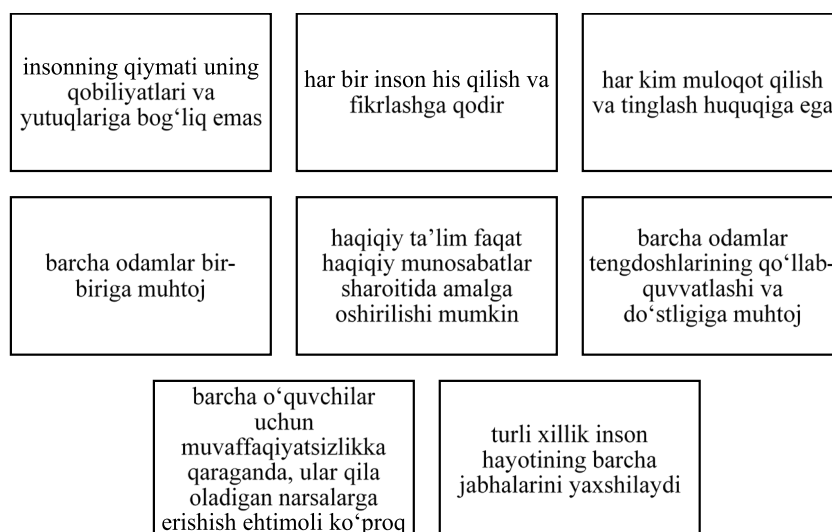
TADQIQOT NATIJALARI. Inklyuziv ta'lim—bu asosiy maktablarda alohida ehtiyojli bolalarni o'qitish jarayonini tavsiflash uchun ishlatiladigan atama. Inklyuziv (fransuzcha inklyuziv – shu jumladan, lot. Inklude – men xulosa qilaman, shu jumladan) yoki inklyuziv ta'lim – bu maxsus ehtiyojga

ega bolalarni umumiy ta'lim (ommaviy) maktablarida o'qitish jarayonini tavsiflash uchun ishlatiladigan atama. Inklyuziv ta'lim bolalarga nisbatan har qanday kamsitishlarni istisno qiladigan, barcha odamlarga teng munosabatni ta'minlaydigan, ammo maxsus ta'limehtiyojlari bo'lgan bolalar uchun alohida sharoit yaratadigan mafkuraga asoslanadi. Inklyuziv ta'lim – bu barcha bolalarning turli xil ehtiyojlariga moslashish nuqtai nazaridan hamma uchun ta'lim mavjudligini nazarda tutadigan umumiy ta'limning rivojlanish jarayoni, bu alohida ehtiyojli bolalar uchun ta'lim olish imkoniyatini ta'minlaydi.

Inklyuziv ta'lim tizimiga umumiy

o'rta, o'rta maxsus, professional ta'limi muassasalari kiradi. Uning maqsadi alohida ta'lim ehtiyojlari va individual imkoniyatlarning xilma-xilligini inobatga olgan holda bolalarni o'qitish va o'qitishda to'siqsiz muhit yaratishdir. Ushbu chora-tadbirlar majmuasi ta'lim muassasalarining texnik jihozlanishini hamda o'qituvchilar va boshqa talabalar uchun ularning nogironligi bo'lgan shaxslar bilan o'zaro munosabatlarini rivojlantirishga qaratilgan maxsus o'quv kurslarini ishlab chiqishni nazarda tutadi.

Shuningdek, inklyuziv ta'limning tamoyillari quyida keltirilgan (1-rasmga qarang):

1-rasm. Inklyuziv ta'limning tamoyillari

Inklyuziv ta'limning jahon amaliyotiga nazar soladigan bo'lsak 1970 yillardan boshlab, nogironligi bor bolalarning ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytirish uchun normativ hujjatlar to'plami ishlab chiqildi va amalga oshirildi. Amerika Qo'shma Shtatlar va Yevropada zamonaviy ta'lim siyosatida bir nechta yondashuvlar ishlab chiqilgan, shu jumladan: ishtirokni kengaytirish, asosiy oqimga qo'shilish. Ta'kidlash joizki, nogironligi bor o'quvchilar ta'til kunlari, o'zlarining tengdoshlari bilan turli xil bo'sh

vaqt dasturlarida muloqot qilishadi [7].

Nogironlik, invalidlik – kasallik, shikastlanish, mayib-majruxdik, baxtsiz hodisalar tufayli butunlay yoki ma'lum muddat mehnat qobiliyatini yo'qotishdir.

Nogironlik modellarining maqsadi, nogironlikni qanday tushunish va uning jamiyatdagi o'rni haqida turli nuqtai nazarlarni ifodalashdir. Bu modellar nogironlikka nisbatan turli yondashuvlarni ko'rsatadi, ularning har biri nogironlarni jamiyatda qanday ko'rishimiz kerakligini va

ularning hayot sifatini qanday yaxshilashimiz nogironlik modellarini ko'rib chiqamiz mumkinligini belgilaydi. Quydagi asosiy (1-jadvalga qarang):

1-jadval.

Asosiy nogironlik modellari

Nogironlik modellari	Kritik nuqta	Yondashuv
Tibbiy model – nogironlikni faqat tibbiy nuqtai nazardan tushunadi. Ushbu modelga ko'ra, nogironlik – bu insonning fiziologik yoki psixologik xususiyatlarida bo'lgan muammo, ya'ni bu sog'liq bilan bog'liq kasallik yoki jismoniy nuqson sifatida ko'riladi	Nogironlikning asosiy sababi jismoniy yoki ruhiy nuqson bo'lib, uni davolash yoki tuzatish kerak	Nogironlikka qarshi kurashda asosiy rol ni tibbiyot mutaxassislari o'ynaydi. Ushbu model nogironlikni davolanishi kerak bo'lgan holat deb hisoblaydi
Ijtimoiy model nogironlikni insonning biologik yoki psixologik holati bilan emas, balki jamiyatning nogironlarga nisbatan munosabatlari va tuzilmalari bilan bog'liq deb tushunadi. Bu model nogironlikni jamiyat tomonidan yaratilgan to'sqinliklar va cheklovlar sifatida ko'radi	Nogironlik jamiyatda mavjud bo'lgan strukturalar va ijtimoiy to'sqinliklar sababli yuzaga keladi, bu esa nogironlarni jamiyatdan ajratib qo'yadi	Jamiyatni o'zgartirish, ya'ni jismoniy va ijtimoiy to'sqinliklarni bartaraf etish kerak. Bu o'zgartirishlar maxsus inshootlar, infrastruktura, ta'lim tizimi, transport va boshqalarda inklyuzivlikni ta'minlash orqali amalga oshiriladi
Biopsikosial model nogironlikni tibbiy, psixologik va ijtimoiy omillarni birlashtirgan holda tushunadi. Ushbu modelda nogironlik faqat biologi yoki jismoniy nuqsondan iborat emas, balki uning rivojlanishi va ta'siri insonning psixologik holati va atrof-muhit, jamiyat bilan munosabati bilan ham bog'liq	Nogironlik jismoniy, ruhiy va ijtimoiy omillarning birlashmasi sifatida ko'riladi. Ularning har biri nogironlikning o'ziga xos xususiyatlarini va ta'sirini shakllantiradi	Insonning sog'ligi, atrof-muhit va psixologik holatni hisobga olib, keng qamrovli yondashuvlarni ishlab chiqish. Bu modelda tibbiyot, psixologiya va ijtimoiy xizmatlar birgalikda ishlaydi
Sosial model ko'pincha ijtimoiy modelning rivojlangan shakli sifatida qaraladi. Social model, jamiyatning nogironlarga qanday munosabatda bo'lishi va ular uchun qiyinchiliklar yaratadigan omillarni ko'rib chiqadi. Asosiy fikr shundaki, nogironlik jamiyatda mavjud cheklovlar va to'sqinliklar tufayli yuzaga keladi, va bu muammolarni hal qilish orqali nogironlarning ijtimoiy integratsiyasini ta'minlash mumkin	Nogironlikni jamiyatning tabiatiga qarshi sifatida emas, balki ijtimoiy tizimda mavjud to'sqinliklar sifatida ko'rish kerak. Bu modelda nogironlar o'zlariga to'g'ri sharoit yaratgan jamiyatga qiziqish bildiradilar	Jamiyatda tenglik va imkoniyatlar yaratish, jamiyatni nogironlarni to'liq qamrab olishga moslashtirish

Inklyuziv model nogironlikni jamiyatdagi barcha odamlarning teng huquqliligi asosida tushunadi. Bu modelda asosiy maqsad, nogironlar hamda nogiron bo'lmagan o'quvchilarni birga ta'lim olishlari va ijtimoiy hayotda bir-birini qo'llab-quvvatlash	Jamiyatda barcha o'quvchilarni, shu jumladan nogironlarni, teng sharoitlarda o'qitish va hayotda faol ishtirok etishga imkon berish	Inklyuziv ta'lim va boshqa inklyuziv xizmatlar orqali nogironlarning jamiyatga kirishish imkoniyatlarini oshirish
Iqtisodiy model nogironlikni mehnat bozoridagi cheklovlar va iqtisodiy imkoniyatlar bilan bog'laydi. Ushbu modelda nogironlikni hal qilish, iqtisodiy tizimdagi imkoniyatlarni kengaytirish va nogironlarni mehnat bozoriga jalb etish orqali amalga oshiriladi	Nogironlarning iqtisodiy faolligini oshirish va mehnat bozorida teng imkoniyatlarni yaratish	Nogironlarni ishga joylashtirish va iqtisodiy faoliyatda ishtirok etishini ta'minlash, shuningdek, ijtimoiy yordam va xizmatlarni qo'llab-quvvatlash

Nogironlik modellarining har biri nogironlikni tushunishning o'ziga xos usulini taqdim etadi va ularning har biri nogironlarni jamiyatda qanday joylashtirishimiz, ularning huquqlarini qanday himoya qilishimiz va hayot sifatini qanday oshirishimiz mumkinligini ko'rsatadi. Bu modellarning barchasi, nogironlarni jamiyatda to'liq va faol ishtirok etishga imkon yaratishning muhimligi haqida gapiradi.

Jismoniy yoki aqliy nuqsonlari borligi sababli ijtimoiy yordam va himoyaga muhtoj shaxs nogiron hisoblanadi. O'zbekistonda Nogironlik tibbiy mehnat ekspertiza komissiyasi (TMEK) tomonidan belgilanadi. Nogironlik mehnat qobiliyatini yo'qotish darajasiga qarab 3 guruhga bo'linib, vaqtincha (6-12 oy) yoki muddatsiz qilib tayinlanadi. 1-guruh nogironlikga mehnat qobiliyatini butunlay yo'qotgan va boshqalarning doimiy parvarishi, yordami, nazoratiga muhtoj bo'lgan shaxslar; 2-guruh nogironlikga mehnat qobiliyatini butunlay yo'qotgan, lekin boshqalarning doimiy parvarishiga muhtoj bo'lmagan, shuningdek, mehnat turidan qati nazar, unda uzoq muddat ishlay olmaydigan shaxslar; 3-guruh nogironlikga mehnat qobiliyati sezilarli darajada

pasaygan shaxslar kiradi. Nogironlar davlat nafaqasi bilan ta'minlanadi, zarur bo'lganda davolanadi, ularga protezlar beriladi, ishga, maxsus maktablarga joylashtirish uchun sharoit yaratiladi. Nogironlarni tibbiy, ijtimoiy va kasbiy reabilitatsiya qilish orqali faol hayotga, mehnatga jalb qilish dolzarb masala hisoblanadi. O'zR qonunchiligida nogironlikning (Bu boradagi tartib-qidalar O'zR Vazirlar Mahkamasining 1994 yil 24 noyabrdagi 317-son qarori bilan tasdiqlangan «Tibbiy-mehnat ekspertiza komissiyalari to'g'risida nizom»da ko'rsatib o'tilgan [8]) quyidagi sabablari nazarda tutiladi (2-rasmga qarang).

Bugungi kunda respublika bo'yicha jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar uchun jami 86 ta ixtisoslashtirilgan maktab va maktab-internatlarda (keyingi o'rinlarda – ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari) 21,2 ming nafar, 21 ta sanatoriy turidagi maktab-internatlarda 6,1 ming nafar o'quvchilar ta'lim-tarbiya oladi. Shuningdek, uzoq muddat davolanishga muhtoj bo'lgan 13,3 ming nafar o'quvchilar uyda yakka tartibda o'qitiladi [2].

Inklyuziv ta'lim tizimida jahon miqyosida

umumiy kasalliklar (ish bilan bog'liq bo'lmagan) oqibatidagi nogironlik	turmushdagi baxtsiz hodisalar natijasida shikastlanish oqibatida yuz bergan nogironlik	ichadagi jarohatlar va kasb kasalligiga duchor bo'lish natijasidagi nogironlik
kasb kasalligiga chalinish tufayli yuz bergan nogironlik	O'zbekistonni himoya qilish yoki boshqacha tarzda harbiy burchni bajarish paytida ro'y bergan nogironlik	harbiy burchni bajarish bilan bog'lik bo'lmagan harbiy xizmatni o'tash davridagi nogironlik

2-rasm. Nogironlikning sabablari

amaliyotga joriy qilish borasida bugungi kunga qadar ham juda ko'plab muammolar va to'siqlar mavjud. Ular jumlasiga quyidagilar kiradi:

salbiy munosabat;
hamjamiyatda ko'rinmaslik;
moddiy mablag' muammolari;

jismoniy moslashtirish;
sinfdagi o'quvchilar soni;
qaramlik;
jinsiy belgilarga qarab kamsitish;
favqulodda vaziyatlar, mojorolar va
qochoqlar (2-jadvalga qarang):

2-jadval.

Inklyuziv ta'limni amaliyotga joriy qilish muammolari

No	Muammolar	Muammolarning mazmuni
1.	Salbiy munosabat	maxsus ehtiyojli bolalarning umumta'lim muassasalari tizimida ta'lim tarbiya olaishlari uchun eng katta to'siq bo'lsa kerak. Salbiy munosabat muammosining mazmuni shundaki, ota-onalar, hamjamiyat a'zolari, o'qituvchilar, umumta'lim muassasalari hodimlari, boshqaruv organlaridagi hatto maxsus ehtiyojli bolalarning o'zlaridagi umumta'lim muassasalarida ta'lim tarbiya olishlariga nisbatan qashiliklari va buni istamasliklaridir. Bunga sabab nogironlarga nisbatan insonlardagi noto'g'ri fikr, ular to'g'risida ma'lumotlarning yetishmasligi, nogiron bolalarning chegaralangan muhitda o'sganligi va boshqalardir
2.	Hamjamiyatda ko'rinmaslik	muammosining mazmuni shundaki, ko'pincha ko'plab maxsus ehtiyojli bolalar ota-onalar tomonidan qattiq bekitiladi. Ularni uyga qamab hech kimga ko'rsatmaydilar, royxatga olish jarayonida nogiron bolasi to'g'risida hech bir ma'lumot berilmaydi. Natijada ko'plab nogiron bolalar hamjamiyatda ishtirok etishdan mahrum bo'ladilar. Ular to'g'risida hech bir ma'lumotni bo'lmasligi ta'lim-tarbiya muassasalariga qatnamasliklariga olib keladi
3.	Moddiy mablag' muammolari	Jahon miqiyosida ko'pgina davlatlarda maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim muassasalarida o'qitish juda qimmatga tushadi deb hisoblaydilar. Shuning uchun ham inklyuziv ta'lim tizimini joriy qilish masalasini hal qilmaydilar

4.	Jismoniy moslashtirish	masalasi har bir davlatda mavjud bo'lib, bu mammo asosida maxsus ehtiyojli bolalarni maktabga qatnashi masalasi yotadi. Maxsus ehtiyojli bola maktabga kelgandan so'ng u ko'pdlab muammolarga duch keladi, masalan, binoning ichkarisiga kirish, xonalar boylab harakatlanish, hojatxonaga borish va hokazolar. Inklyuziv ta'limda jismoniy xavsizlik va qulaylik muhimdir
5.	Sinfdagi o'quvchilar soni muammosi	Sinfdagi o'quvchilar sonining ko'pligi ko'plab davlatlarda maxsus ehtiyojli bolalar uchun inklyuzivlikka to'sqinlik qiladi. Rivojlangan davlatlarda har bir sinfdagi bolalar soni 30 tadan oshmaydi. Ammo rivojlanishdan orqada qolgan davlatlarda esa bir sinfda 60-100 nafar bolaning o'qishi oddiy holdir
6.	Qaramlik muammosi	Ya'ni bunda maxsus ehtiyojli bolalarning ko'pchiligini doimiy ravishda boshqalar ko'magiga muhtojlini nazarda tutiladi
7.	Jinsiy belgilarga qarab kamsitish muammosi	oqibatida ta'limda o'g'il bollar va qiz bolalarning teng munosabatda bo'lmasligidir
8.	Favqulodda vaziyatlar, mojarolar va qochoqlar	Favqulotda vaziyatlar, mojarolar va qochoqlar nafaqat nogironlik sababchisi, balki, maxsus ehtiyojli bolalarning zaifligini yanada chuqurlashtirishga sababa bo'ladigan omildir. Jahon miqiyosida esa hanuzgacha bu muammoning yechimlari topilganicha yo'q

Rivojlangan mamlakatlarda XX asrning 70 yillaridan boshlab inklyuziv ta'limni rivojlantirishga doir turli xil me'yoriy huquqiy hujjatlarni qabul qilish jarayoni boshlangan. Bu borada nogironlarni jamiyatga jalb qilish uchun AQSH va Yevropa mamlakatlarida asosan 3 ta yondashuv keng tarqalgan. Meynstriming, integratsiya hamda inklyuziv ta'lim. Meynstrimingga ko'ra, nogironligi bo'lgan o'quvchilar nogironligi bo'lmagan o'quvchilar bilan turli xil tadbirlarda, bayramlarda uchrashishadi. Shu asosida ular bir birini xususiyatlarini, talablarini bilish imkoniyatiga ega bo'lishadi. Integratsion yondashuvga ko'ra, nogironligi bo'lgan bolalar umumta'lim maktablariga jalb qilinadi. Lekin, maktablardagi ta'lim tizimi va sharoitlar o'zgartirilmaydi. Inklyuziv yondashuvga ko'ra, nafaqat nogironligi bor bolalar jalb qilinadi, balki ularni jalb qiladigan maktablar ham ularning talablariga qarab moslashtiriladi [6].

Inklyuziv ta'lim tizimining rivojlantirishning maqsadi ta'lim olish uchun teng imkoniyatni ta'minlash va barcha bolalarning individual xususiyatlaridan, oldingi ta'lim yutuqlaridan,

tili, madaniyati, ota-onalarning ijtimoiy va iqtisodiy holatidan qat'iy nazar ta'limda muvaffaqiyatga erishishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishdir.

Inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlashning 7 ustuni o'quvchilarning turli ehtiyojlarini inobatga olib, ta'lim tizimida tenglik, adolat va inklyuzivlikni ta'minlashga qaratilgan bir qator muhim tamoyillarni anglatadi. Bu ustunlar inklyuziv ta'lim tizimini rivojlantirish va uning samarali amalga oshirilishini ta'minlash uchun zarur bo'lgan asosiy elementlarni tashkil etadi (3-jadvalga qarang):

Inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlashning 7 ustuni o'quvchilarni faqat akademik jihatdan emas, balki ularning ijtimoiy va emotsional rivojlanishini ham inobatga olgan holda, jamiyatda teng huquqli va faollikka erishishlarini ta'minlashga qaratilgan. Bu ustunlar inklyuziv ta'limni amalda muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun zarur bo'lgan asosiy tamoyillarni tashkil etadi.

Alohida ehtiyojlarga ega bolalar va unday qiyinchiliklarga ega bo'lmagan bolalarning shaxs xususiyatlari va kognitiv rivojlanishi

3-jadval.

Inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlashning 7 ustuni

Inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlashning 7 ustuni	Mazmuni	Amaliyoti
Barcha o'quvchilarga teng imkoniyatlar yaratish	Har bir o'quvchiga, uning ehtiyojlaridan qat'i nazar, ta'lim olishda teng imkoniyatlar yaratish. Bu nafaqat nogironlar, balki boshqa ijtimoiy guruhlardagi bolalar, shu jumladan, turli millat, madaniyat, din yoki jinsga mansub o'quvchilarni ham o'z ichiga oladi	O'quvchilarga sharoit yaratish, ta'lim dasturlarini barcha uchun qulay va moslashuvchan qilish
Individual ehtiyojlarga asoslangan yondashuv	Har bir o'quvchining o'rganish usuli va tezligini inobatga olish. O'quvchilar individual ravishda qo'llab-quvvatlanishi kerak	O'quvchilarning turli ehtiyojlariga javob beradigan o'quv rejalarini yaratish, masalan, maxsus yordam, qo'shimcha resurslar yoki moslashtirilgan materiallar taqdim etish
Tashkiliy va infrastruktura yondashuvlarining inklyuzivligi	Inklyuziv ta'limni amalga oshirish uchun barcha ta'lim muassasalari va inshootlari jismoniy, texnologik va ijtimoiy jihatdan barcha o'quvchilar uchun mos bo'lishi kerak	Maxsus ta'limni qo'llab-quvvatlaydigan infrastrukturani yaratish, masalan, nogironlar uchun moslashuvchan sinf xonalari, liftlar, maxsus dasturlar yoki texnologiyalarni taqdim etish
O'qituvchilarning malakasi va tayyorgarligi	O'qituvchilarga inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlash uchun kerakli bilim va ko'nikmalarni o'rgatish, shuningdek, o'qituvchilarni turli ehtiyojlarga moslashuvchan va individual yondashuvlar bilan ta'minlash	O'qituvchilarga inklyuziv ta'lim bo'yicha treninglar va malaka oshirish kurslarini taklif etish, ular uchun o'quv resurslari va yordamchilarni taqdim etish
Ota-onalar va jamiyat bilan hamkorlik	Inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlashda ota-onalar, jamiyat va boshqa manfaatdor tomonlar bilan samarali hamkorlik o'rnatish	Ota-onalar bilan muntazam uchrashuvlar, jamiyatdagi resurslarni inklyuziv ta'limga yo'naltirish va jamoat tomonidan qo'llab-quvvatlashni ta'minlash
Teng huquqlar va adolatni ta'minlash	Inklyuziv ta'lim tizimi barcha o'quvchilarga teng huquqlarni taqdim etadi va ularga jamiyatda faqat o'quvchi sifatida emas, balki teng huquqli fuqarolar sifatida ham yondashadi	Har bir o'quvchining o'ziga xos xususiyatlarini hurmat qilish, diskriminatsiya va ijtimoiy ta'qibga qarshi kurashish, teng huquqlarni himoya qilish
O'quvchilarning ijtimoiy va emosional rivojlanishini qo'llab-quvvatlash	Inklyuziv ta'lim nafaqat akademik, balki ijtimoiy va emosional rivojlanishni ham qo'llab-quvvatlashni ta'minlaydi. O'quvchilarni ijtimoiy muhitda muvaffaqiyatli yashashga o'rgatish	O'quvchilarga o'zaro hurmat, hamkorlik, empatiya, tenglik va bag'rikenglik kabi ijtimoiy qadriyatlarni o'rgatish. Shuningdek, ularni psixologik

uchun integratsiya tizimining afzalliklari inklyuziv ta'limda hamkorlikda ta'lim olishning muhim tomonlarini tashkil etadi. Bunday tizimda har bir bola, uning ehtiyojlari va imkoniyatlaridan qat'i nazar, birgalikda ta'lim olish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu nafaqat alohida ehtiyojlarga ega bolalarning

rivojlanishiga, balki unday qiyinchiliklarga ega bo'lmagan bolalarning ham ijtimoiy, emosional va kognitiv rivojlanishiga yordam beradi. Quyidagi afzalliklar integratsiya tizimi (inklyuziv ta'lim) orqali bolalar rivojlanishida namoyon bo'ladi (4-jadvalga qarang):

4-jadval.

Afzalliklar integratsiya tizimi (inklyuziv ta'lim) orqali bolalar rivojlanishida namoyon bo'lishi

Afzalliklar	Barcha bolalar uchun afzalliklar	Alohida ehtiyojlarga ega bolalar
Ijtimoiy va emosional ko'nikmalarni rivojlantirish	Birgalikda o'qish va turli ijtimoiy guruhlarda o'qish bolalarga o'zaro hurmat, empatiya, bag'rikenglik kabi ko'nikmalarni o'rgatadi. Alohida ehtiyojlarga ega bolalar, jamiyatda ijtimoiy jihatdan integratsiyalashishga yordam beradigan ijtimoiy tajribalarni olishadi. Shuningdek, qiyinchiliklarga ega bo'lmagan bolalar boshqalar bilan o'zaro aloqalarni o'rnatishda ijtimoiy mas'uliyat va xayrixohlikni rivojlantiradilar	Ijtimoiy integratsiya orqali o'quvchilar bir-birlarini tushunish va yordam berish tajribalarini orttiradilar, bu esa o'zaro hurmat va hamjihatlikni kuchaytiradi
Kognitiv rivojlanish va o'zaro o'rganish	Alohida ehtiyojlarga ega bolalar bilan birgalikda o'qish qiyinchiliklarga ega bo'lmagan bolalar uchun ham foydalidir. Inklyuziv muhitda bolalar bir-birlaridan o'rganishadi: yordam berish, o'z tajribalarini baham ko'rish va bir-birining o'rganish usullarini ko'rish orqali kognitiv rivojlanish yaxshilanadi	Ular, o'z navbatida, ta'limni o'zgacha yondashuvlarda olishadi, chunki ularning ehtiyojlari va imkoniyatlari individual tarzda inobatga olinadi. Bunday bolalar o'zlarining o'rganish usullarini rivojlantiradilar, masalan, vizual materiallar, ovozi yordamlar yoki maxsus texnologiyalar orqali
Ijtimoiy integratsiya va tenglikni rivojlantirish	Ijtimoiy integratsiya, barcha o'quvchilar uchun teng imkoniyatlar yaratadi. Bu integratsiya yordamida bolalar bir-birlarining farqlari va o'zgacha ehtiyojlarini tushunishga va qadrlashga o'rganadilar. Bu esa kelajakda jamiyatda tenglik va adolatga erishishda katta ahamiyatga ega	Ular jamiyatda o'z o'rnini topish, ijtimoiy faollikka erishish va teng huquqli a'zo bo'lish imkoniyatini oladilar. Integratsiya tizimi ularga o'z imkoniyatlarini eng yaxshi tarzda rivojlantirishga yordam beradi
Bolg'alar o'rtasidagi o'zaro yordam va qo'llab-quvvatlash	Inklyuziv ta'lim tizimida bolalar bir-birlariga yordam berishadi. Masalan, qiyinchiliklarga ega bo'lmagan bolalar o'qish jarayonida yordam ko'rsatishi mumkin, shuningdek, ular o'z yordamlarini boshqalarga taqdim etishda rahbarlik qilishadi	Bu tizimda alohida ehtiyojlarga ega bolalar o'zlarining imkoniyatlari va qobiliyatlarini boshqalarga ko'rsatishlari mumkin, bu esa ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi va ijtimoiy jihatdan yanada mustahkamlanishiga yordam beradi

Integratsiya tizimi (inklyuziv ta'lim) alohida ehtiyojlarga ega bolalar va unday ehtiyojlarga ega bo'lmagan bolalar uchun birgalikda ta'lim olish jarayonida bir-birlariga yordam berish, o'zaro o'rganish va rivojlanish imkoniyatlarini yaratadi. Bu tizimda hamma bolalar teng imkoniyatlar, individual qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy va kognitiv ko'nikmalarni rivojlantirish imkoniyatiga

ega bo'ladilar. Shunday qilib, inklyuziv ta'lim barcha o'quvchilarning o'z potensialini to'liq namoyon etishiga yordam beradi.

Xalqaro tajribalarga ko'ra, alohida yordamga muhtoj bolalarni ta'lim bilan qamrab olish darajalari quyidagicha ko'rinishlarda amalga oshiriladi (5-jadvalga qarang) [5]:

5-jadval.

Alohida yordamga muhtoj bolalarni ta'lim bilan qamrab olish darajalar

№	Darajalar	Darajalar mohiyati
1.	Eksklyuziya	ta'lim bilan qamrab olinmagan, ya'ni ta'limdan tashqarida nogironligi bor bolalar. Bunday bolalar ta'limga jalb etilmaydi va o'z-o'zidan ularning ta'lim olish huquqlari ta'minlanmaydi
2.	Segregatsiya	alohida yordamga muhtoj bolalarni umumiy ta'limdan alohidalash va ularga maxsus maktab va internatlarda ta'lim berish
3.	Integratsiya	alohida yordamga muhtoj bolalar uchun umumta'lim maktablarida alohida sinflarni tashkil etish
4.	Inklyuziya	alohida yordamga muhtoj bolalar boshqa bolalar bilan umumta'lim maktablarida bir sinfda tahsil olishi

Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni o'qitish uchun inklyuziv ta'lim tizimini tashkil etish, ularning ta'lim olishga bo'lgan teng huquqlarini ta'minlash borasida ayrim bo'shliq va kamchiliklar mavjud, shu jumladan (6-jadvalga qarang) [2]:

6-jadval.

Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni o'qitish uchun inklyuziv ta'lim tizimini tashkil etish bilan bog'liq kamchiliklar

№	Kamchiliklar	Soha kamchiliklari
1.	inklyuziv ta'limni tashkil etish sohasida	alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar o'qitiladigan ayrim ta'lim muassasalarida ular uchun to'siqsiz muhit va imkoniyatlar yaratilmagan; alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar o'qitiladigan ta'lim muassasalari zarur adabiyotlar, metodik qo'llanmalar, turli kasblarga o'qitishga mo'ljallangan uskuna va jihozlar bilan to'liq ta'minlanmagan; alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarning bilim olish huquqi, inklyuziv ta'lim tizimining mazmun-mohiyati haqida jamoatchilik o'rtasida tushuntirish ishlarini olib borish yo'lga qo'yilmaganligi natijasida ota-onalar alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan farzandlarini umumta'lim muassasalarida o'qitishi mumkinligi haqida yetarli ma'lumotga ega emas; alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar ta'lim-tarbiyasi uchun qo'shimcha sharoitlar yaratishga qaratilgan kompleks chora-tadbirlarni o'z ichiga olgan beshta tashabbus amaliyotga tatbiq etilmagan; alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni inklyuziv ta'limga jalb qilish bilan bog'liq muammolarni hal etish masalalariga mahalliy ijroiya hokimiyati organlari tomonidan yetarli e'tibor qaratilmayapti; alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarni ta'lim muassasalariga o'qishga qabul qilish jarayonining murakkabligi va shaffof emasligi turli shakldagi korrupsiya holatlariga sabab bo'lmoqda

2.	kadrlarni tayyorlash sohasida	umumta'lim muassasalarida inklyuziv ta'lim tizimi mazmunini sifat jihatidan yangilash talab etilmoqda; pedagogik kadrlarning kasbiy tayyorgarligi hamda kasbiy malaka darajasi inklyuziv ta'lim uchun yetarli emasligi natijasida alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim berishda qator muammolar yuzaga kelmoqda; pedagogika yo'nalishidagi oliy ta'lim muassasalari o'quv dasturlariga inklyuziv ta'lim berish metodikasiga oid fanlar kiritilmagan; pedagogika va metodika fanlariga oid darsliklarda inklyuziv ta'lim dasturlari kiritilmaganligi, shuningdek bo'lajak pedagoglarning alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar jalb qilingan ta'lim muassasalarida amaliyot o'tamayotganligi ularning kasbiy tayyorgarlik sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda; umumta'lim muassasalarining rahbar va pedagog kadrlari inklyuziv ta'lim haqida yetarli ma'lumotlarga ega emasligi inklyuziv ta'limni joriy etishning samarasizligiga olib kelmoqda; malaka oshirish va qayta tayyorlash ta'lim muassasalarida alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalar ta'limi bo'yicha malaka oshirish kurslari tashkil etilmagan, ular faoliyatiga inklyuziv ta'lim bo'yicha zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari joriy qilinmagan
3.	o'quv jarayonini tashkil etish sohasida	umumta'lim muassasalarida alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga inklyuziv ta'lim berish metodikasi ishlab chiqilmagan; alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga inklyuziv ta'lim berishning sifati va samaradorligini aniqlash mezonlari ishlab chiqilmagan;

Maxsus ehtiyojli bolalarning maxsus ta'lim tizimida o'qitilishi ularning maktabni tugatgach ijtimoiy jamiyatga moslashib ketishlarini qiyinlashtiradi. Shuningdek, ularning o'z oilasidan uzokda bo'lishlariga majbur qiladi. Bu toifa bolalar boqimandalikka o'rganib qoladilar, o'z-o'ziga xizmat qilishlarida qiyinchiliklarga duch keladilar. Bundan tashqari juda ko'plab maxsus ehtiyojli bolalar ta'limdan chetda qolib ketmokdalar. Hozirgi kunda Respublikamizda alohida yordamga muhtoj bolalarni rivojlanish darajasi, imkoniyati nuqson xususiyatlari va qobiliyatlariga ko'ra maxsus yoki umumta'lim tizimida ta'lim olishini amalga oshirish maqsadida inklyuziv ta'lim siyosati amalga oshirilmoqda.

Biroq inklyuziv ta'limning mazmun mohiyati to'g'risidagi bilim va ma'lumotlar hali jamiyatda etarli emas. «Inklyuziv» va «integrasiyalashgan» atamallari ko'pincha bir xil ma'noda ishlatiladi. Shunga qaramasdan falsafada ushbu tushunchalar orasida juda katta farq bor. Nogiron bolani oddiy sharoitga

joylashtirish integrasiyaga qarab qo'yilgan birinchi qadamdir.

Integrasiyalashgan ta'lim bu – diqqat markazida bolaning aynan maktabga kelib ketish muammosi turgan, maxsus ehtiyojli bolaning maktabga qatnash jarayonidir. Integrasiyalashgan ta'limda bolaga muammo sifatida qaraladi. Bu ta'lim tizimining quyidagicha shakllari mavjud:

A) jismoniy integrasiya. Integrasiyaning bu shakli nogiron va nogiron bulmagan bolalar urtasidagi jismoniy farkni kamaytirishga qaratilgan. Oddiy maktab bilan yonma-yon joyda nogiron bolalar uchun maxsus bo'lim yoki sinf tashkil qilish mumkin.

B) funksional integrasiya. Bu shakl nogiron va nogiron bo'lmagan bolalar o'rtasidagi funksional muammolarni kamaytirishga qaratilgan.

C) ijtimoiy integrasiya. Integrasiyaning bu shakli ijtimoiy muammolarni kamaytirishga qaratilgan va u nogiron hamda nogiron bo'lmagan bolalar o'rtasidagi o'zaro

aloqani qo'llab-quvvatlaydi.

D) jamiyatga integrasiya qilish kabilar [3].

Integratsiyalashgan ta'lim tizimining bir qator quyidagicha chegaralangan tomonlari mavjud:

1. Umumta'lim muassasalarda kompleks tibbiy-pedagogik yordam olish imkoniyati bo'lmaydi. Umumta'lim maktab pedagogi maxsus metodikani bilmaganligi sababli imkoniyati cheklangan bolalarning maxsus ehtiyojlarini qondirmaydi.

2. Umumta'lim maktablarida tiflo, surdotexnik vositalar, maxsus tibbiyot uskunalar bo'lmaydi.

3. Sinfda o'quvchilar soni 25 tadan 35 gacha yetadi va oqibatda ularning barchasiga ko'p vaqt ajrata olmaydi. Umumta'lim maktablarda o'quvchilarda maxsus malaka va ko'nikmalarni shakllantirish uchun mutaxassislar bo'lmaganligi sababli, imkoniyat topish qiyin.

4. Umumta'lim maktablarda alohida dastur va darsliklardan foydalanish imkoniyati bo'lmaydi. Inklyuziv ta'lim tizimi integratsiyalashgan ta'lim tizimidan o'zinig mazmun-mohiyati, maqsadi, vazifalari va harakat dasturi bilan farqlanadi.

Inklyuziv ta'lim bu – davlat siyosati bo'lib, nogiron va sog'lom bolalar o'rtasidagi tusiqlarni bartaraf etish, maxsus ta'limga muhtoj bolalar, (ayrim sabablarga ko'ra nogiron bo'lgan) o'smirlar rivojlanishda uchraydigan nuqsonlar yoki iktisodiy qiyinchiliklardan qat'iy nazar ijtimoiy hayotga moslashtirishga yo'naltirilgan umumta'lim jarayoniga qo'shishni ifodalovchi ta'lim tizimidir.

Inklyuziv ta'lim alohida yordamga muhtoj bolalarni normal rivojlanishdagi bolalar bilan teng huquqlilik asosida ta'lim-tarbiya olishlarini ta'minlaydi. Shuning uchun ham ahamiyatlidir. Oliy ta'lim tizimiga kiritilgan «Inklyuziv ta'lim tizimida

rivojlanishda kamchiligi bo'lgan bolalarga ta'lim berish xususiyatlari» kursi inklyuziv ta'lim tizimining mohiyati, mazmuni, maqsadi va jabhalarini ochib beradi va bu haqidagi nazariy ma'lumotlar bilan talabalarni qurollantiradi. Bu kurs o'zinig mazkur predmetiga asoslangan holda maqsad qo'yadi. Mavjud maqsadlari shundan iboratki, bu kurs inklyuziv ta'limning mazmun mohiyatini ochib berish bilan bir qatorda kerakli tavsiyalar ham ishlab chiqadi. Tavsiyalarda barcha bolalarning ta'lim olish muhitini o'rganib maxsus ehtiyojli bolalarning ta'limiy ehtiyojlariga umumiy baho beriladi. Asosiy ma'no shundaki, sog'lig'ining yomonlashuvi yoki rivojlanishining orqada qolishi sababli alohida ehtiyojga ega bo'lgan bolalarni ham umumiy ta'lim jarayoniga qo'shish mumkin. Inklyuziv ta'lim berishning diqqat markazida bola turadi. Ushbu yondashuvlar bolalar har xil sharoitda o'qiydi, rivojlanadi, ma'lumotni har xil tezlikda qabul qiladi degan e'tirofga asoslanadi. Ular har bir bolaning shu qatorda maxsus ehtiyojli bolalarning ham ehtiyojlarini qondiradigan ta'lim muhitini yaratib berishga qaratilgan:

1) maxsus yordamga muhtoj bo'lgan bolalar ta'lim-tarbiyasi ularni o'qish va yozishga o'rgatish muammolarini ijtimoiy hayotga moslashtirishga ko'mak berish, bu ishlarni samarali amalga oshirish, maxsus soha xodimlari hamda nogiron bolalar ota-onalariga amaliy yordam berish kabi mas'uliyatli ishlar jumlasiga kiradi;

2) maxsus yordamga muhtoj bolalar asosiy muammolarini ular o'zlari yashab turgan muhitdan, oiladan uzoqda ta'lim-tarbiya berish bilan hal qilib bo'lmaydi. Jamiyat o'z a'zolariga javobgarlikni o'z bo'yniga olmas ekan, cheklab qo'yilgan huquq va imkoniyatlar qaytarib berilmas ijtimoiy integratsiyaga erishish qiyin.

3) maxsus ehtiyojli bolalarni ta'lim-tarbiyasida tenghuquqlilik muammosini

hal etish bugungi kunning dolzarb muammolaridan biridir. Ammo bugungi kunda ham juda ko'plab bolalar turli xildagi sabablarga ko'ra ta'limdan chetda qolib ketmoqdalar.

Inklyuziv ta'limga jalb qilishning tashkiliy, ilmiy-uslubiy choralari ko'rib chiqish, ya'ni mutaxassislarini tayyorlash, malakasini oshirishga oid tadbirlarni ishlab chiqish lozim. Alohida yordamga muhtoj bolalarni umumta'lim muassasalariga jalb qilishning ikki asosiy omili bor. Birinchidan, alohida ehtiyojga ega bo'lgan bolalar ham sog'lom bolalar bilan birgalikda o'zaro faoliyat ko'rsatishlari mumkin. Inklyuziv ta'lim maqsadga muvofiq tarzda tashkil etilsa, maxsus ehtiyojli bolalar ijtimoiy tomondan himoyalalanadilar, sog'lom bolalar esa ijtimoiy adolat va tenglikning tan olinishi buyukligini nogiron bolalarga nisbatan yanada mehribon va e'tibor bilan munosabatda bo'lishni his etadilar. Ikkinchidan, nogiron bolalar ham sog'lom tengdoshlari bilan yonma-yon o'qish, tarbiyalanish huquqiga ega.

Bu ishlarni muvaffaqiyati xar bir davlatning qonunlarida aks etilishi zarur. Chunki, qonunlar, ularni kerakli moddiy va ma'naviy resurslar bilan ta'minlanishini amalga oshirishni kafolatlaydi. Imkoniyati cheklangan bolalar-o'quvchilarga ta'lim berishda, ota-onalar, mahallalar, pedagoglar, mutaxassislar hamkorligida faoliyat ko'rsatishlarini talab qilinadi va majburiy shart hisoblanadi.

Alohida ehtiyojli bolalar ham sog'lom tengdoshlari bilan birgalikda o'z qobiliyat darajasida faoliyat ko'rsatish, ta'lim olishi, kasb-hunar o'rganishi va rivojlanishi mumkin. Inklyuziv ta'lim maqsadga muvofiq tarzda tashkil etilsa, maxsus yordamga muhtoj bolalar ijtimoiy tomondan himoyalandilar, ijtimoiy hayotda teng huquqliligini, o'z tengdoshlari bilan birga bilim olishlari mumkinligini his etadilar.

Alohida ehtiyojli bolalar uchun tashkil etilgan segregasion-maxsus, yopiq turdagi muassasalarda bolalardagi mavjud nuqsonlar ancha-muncha yuqori darajada korreksiyalansada, ammo bolalarning maktab jamoasidagi tor doiraga tushib qolishlari natijasida ijtimoiy jamiyatga moslashishi, kelajakda normal rivojlanishdagi bolalar qatori faoliyat yuritishlarida juda katta qiyinchiliklarga duch keladilar. Maxsus maktablar mana shu jihatlari bilan juda katta kamchiliklarga ega. Bundan tashqari maxsus ehtiyojli bolalarni barcha qatori keng jamoatchilik davrasidan ajratgan holda yashashlari ham demokratiya nuqtai nazariga to'g'ri kelmaydi. Chunki maxsus ehtiyojli bolalar ham barcha qatori haq-huquqlarga ega. Shuningt uchun ham 1990 yilda Djonpien (Tailand)da juda muxim koferensiya o'tkazildi. Bu konferensiya "Ta'lim hamma uchun" maqsadini shakllantirishga qaratilgan bo'lib, unga 155 ta davlat vakillari va 150 dan ortiq nodavlat tashkilotlari qo'shildilar. Tahlil shuni ko'rsatadiki, taxminan 10-15% bolalar maxsus ta'limga muhtoj ekanligi aniqlandi.

Shuningdek, "Bolalar huquqlari to'g'risida"gi Konvensiyaning 23-bandida maxsus ehtiyojli bolalarning ta'limi xususida quyidagicha ta'kidlangan "Nogiron bolani maxsus ehtiyojlarini aniqlab, uni ijtimoiy hayotga qo'shishi va shaxs sifatida rivojlana olishiga yetaklovchi vosita hisoblanadigan ta'lim olishga har tomonlama yordam berishi lozim.

Ishtirokchi davlatlar aqliy va jismoniy jihatdan yaxshi rivojlanmagan bola o'zining qadr-qimmatini ta'minlaydigan, o'ziga ishonch tug'diradigan va uning jamiyat hayotidagi faol ishtirokini engillashtiradigan sharoitlarda yashashlarini ta'minlaydilar".

XULOSA. Nogiron odamlarning hayoti asosan yakkalab qo'yishlar bilan bog'liq. Ko'plab davlatlarda nogiron odamlarga past nazar bilan qaralib, ular hamjamiyatdan

chetlashtirilmoqda. Buning oqibatida nogiron bolalarning ta'lim olish imkoniyatlari yanada chegaralanib qolmoqda. Millatning etnopsixologik xususiyatlaridan biri bo'lmish nogiron farzandini boshqalardan berkitish hollari esa nogiron bolalar kelajak hayoti uchun juda fojiali holatdir. Mana shunday salbiy oqibatlarni oldini olish maqsadida aholi o'rtasida targ'ibot-tashviqot ishlarini

olib borish lozim. Oilaga, ya'ni asosan otanalarga nogiron bola ham maktab ta'lim-tarbiyasini olishi shart ekanligini to'g'ri tushintirib bera olish kerak. Shunday usullar bilan ta'limdan chetda qolib ketgan nogiron bolalarni izlab topish imkoni yaratiladi. Ro'yxatga olingan bolalar o'z yaqin atrofidagi umumta'lim maktablariga jalb etiladi [3].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 3-fevraldagi "2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini "Yoshlarni qo'llab-quvvatlash va aholi salomatligini mustahkamlash yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida" gi PF-6155-sonli Farmoni.
2. 2020-2025 yillarda xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish KONSEPSIYASI. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 10-oktabrdagi PQ-4860-son Qarori.
3. 8-Mavzu: Tibbiyot muassasalari statsionarlarida uzoq muddatli davolanayotgan bolalar uchun ta'lim muhitini yaratish. 8-Mavzu: Tibbiyot muassasalari statsionarlarida uzoq muddatli davolanayotgan bolalar uchun ta'lim muhitini yaratish (fayllar.org)
4. Alohida ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilarni psixologik qo'llabquvvatlash usullari. Metodik tavsiya.
5. Ibraimov Xolboy Ibragimovich O'ZBEKISTONDA INKLYUZIV TA'LIMNI AMALGA OSHIRISHDAGI MUHIM VAZIFALAR // SAI. 2023. №Special Issue 12. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-zbekistonda-inklyuziv-ta-limni-amalga-oshirishdagi-muhim-vazifalar-1>. (дата обращения: 30.01.2024).
6. Mamanabiyeva M.A. Inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlash yo'llari // Новости образования: исследование XXI века. №5(100), часть1. декабрь, 2022 г. Просмотр «INKLYUZIV TA'LIMNI QO'LLAB-QUVVATLASH YO'LLARI» (nauchniyimpuls.ru)
7. Инклюзив таълим – тенг муносабатни таъминлайди. Электрон ресурс: Инклюзив таълим – тенг муносабатни таъминлайди (uz24.uz).
8. Ногиронлик. Электрон ресурс: Ногиронлик - Бу нима? - Онлайн Тиббий Энциклопедия MedLife.Uz.

BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA REFLEKSIV QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK MEXANIZMINI TAKOMILLASHTIRISH USULLARI

QARSHIYEVA ZULFIYA SHUKUROVNA

**SamDU Kattaqo'rg'on filiali Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim sport
kafedrasi dotsenti, Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori(PhD)**

Annotatsiya: Har qanday o'qituvchi o'z-o'zini tarbiyalash va o'z-o'zini rivojlantirishga hatto juda kuchli intilishi bo'lsa ham, o'zining shaxsiy rivojlanish dasturini maxsus malakalarsiz belgilay olmaydi, bu pedagogik faoliyatdagi muvaffaqiyatga erishish, o'qituvchining o'z ustida ishlashga tayyorgarligi, uning o'z-o'zini tahlil qila olishi, o'z-o'zini tashhislash qobiliyatining qanchalik shakllanganligi bilan bog'liq. Ushbu maqolada o'qituvchilarning refleksiv qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan tavsiya va metodikalar o'rganilgan.

Kalit so'zlar: O'qituvchining kasbiy refleksiyasi, fikrlash va amlitik qobiliyatlar appersepsiya, emotsional reaksiyalar, intellektua refleksiya, kooperativ refleksiya, kommunikativ refleksiya, pedagogik intuitsiya, ekstrapolyatsiya, individual refleksiya, pedagogik refleksiya.

Аннотация: Любой педагог, даже имеющий очень большое стремление к самообразованию и саморазвитию, не может определить свою личностную программу развития без специальной квалификации. Успешность педагогической деятельности связана с готовностью учителя к работе над собой, его способностью к самоанализу, степенью сформированности у него способности к самодиагностике. В статье рассматриваются рекомендации и методики, направленные на развитие рефлексивных навыков учителей.

Ключевые слова: Профессиональная рефлексия учителя, мыслительные и амлитические способности апперцепция, эмоциональные реакции, интеллектуальное размышление, кооперативное размышление, коммуникативная рефлексия, педагогическая интуиция, экстраполяция, индивидуальное размышление, педагогическая рефлексия.

Kirish. Refleksiya (lot. «reflexsio» - orqaga qaytish) - «har tomonlama barkamol rivojlangan insonning o'z xatti - harakatlari va ularning qonuniyatlamini anglashga qaratilgan nazariy faoliyat shaklidir; inson ma'naviy dunyosining o'ziga xos yashirin hislatlarini ochib beradigan o'z-o'zini bilishga va anglashga qaratilgan faoliyatdir».

Ilk bor refleksiya tushunchasi qadimgi Yunon falsafasida yuzaga kelgan va insonning o'z ongida kechayotgan mulohazalari haqida o'zi fikr yuritishi jarayoni, o'z fikrlari mazmunini tahlil qilishga e'tiborini jalb qilishni anglatgan Dekart, Sokrat, Platon, Lokk va boshqa yunon faylasuflari refleksiyani insonning o'z-o'zini bilishga, nimalarga qodir ekanligini e'tirof etishga

qaratilgan faoliyati ekanligini ta'kidlashadi. Kant, Gegel, Fixte, Shelling kabi Yevropa faylasuflari esa refleksiyaga insonning bilish qobiliyatlarini rivojlantirish asosi sifatida qarashganlar. Leybnits konsepsiyasiga muvofiq refleksiya insonning appersepsiyaga (idroknig inson o'tmishidagi tajribasiga va individual xususiyatlariga bog'liqligi) qodirlik xususiyati sifatida tilga olinadi.

Bugungi zamonaviy falsafada esa refleksiya nazariy va amaliy jihatdan farqlanadi. Birmchisi, inson tomonidan tushunchalarning rivojlanish jarayoni, yagona tushuncha doirasida bir ta'rifdan boshqasiga o'tish imkoniyatini beradigan metod sifatida; ikkinchisi esa, individual harakat yoki fikmi tushuncha bilan nisbatlash jarayoni,

bunda nisbatlash oichovi ustidan nazorat ta'minlanishi kerak.

Hozirgi kunda falsafiy kategoriya sifatida o'rganilayotgan refleksiya psixologiya, sotsiologiya, sinergetika, mantiq, andrologika, evkistika, kibemetika va boshqa ko'plab murakkab fanlarning tadqiqot obyekti sifatida e'tirof etilib tadqiq qilinmoqda. Biz «refleksiya» kategoriyasiga pedagogika va psixologiya nuqtai nazaridan ta'rif beramiz va uning mohiyatini o'rganishda o'qituvchilar kasbiy faoliyatidagi o'mini tahlil qilishga batafsil to'xtalamiz. Hozirgi zamonaviy pedagogik ilmiy-tadqiqot ishlarida ko'plab olimlar refleksiyaning I.N. Semyonov tomonidan taklif qilingan tasnifiga tayanadilar. U refleksiyaning quyidagi turlarini taklif etib sharhlaydi:

Adabiyotlar tahlili. I.N.Semyonov tomonidan ishlab chiqilgan refleksiya turlari

1. Intellektual refleksiya: Muammolarni fikrlash asosida ijobiy hal qilishni belgilaydi.

2. Shaxsiy refleksiya: O'qituvchining nizoli (konfliktlar) pedagogik ziddiyatlardan janjalsiz chiqishni fikran izlanish asosida bartaraf qilishni ta'minlaydi.

3. Kommunikativ refleksiya: Muloqot jarayonida sheriklarining o'zaro bir-birlarini tushunib munosabat qilishni ta'minlaydi.

4. Kooperativ refleksiya: Jamoa a'zolarining birgalikdagi o'zaro muntazam mehnat faoliyatlarini muvofiqlashtirish bilan bog'liq bo'lgan faoliyat.

O'qituvchining kasbiy pedagogik faoliyatida refleksiya jarayonini o'rganib, ko'plab olimlar uning kommunikativ hamda kooperativ turlarini ustun qo'yadilar, aynan ushbu usullar o'qituvchining pedagogik faoliyatida va o'quvchilar bilan muloqotida ko'proq namoyon bo'ladi, deb hisoblaydilar (V.A.Krivosheev, G.P. Shchedrovitskiy va boshqalar). Biroq, bizningcha, pedagogik faoliyatning o'ziga xos xususiyatlari xilma-xil boig'anligi sababli refleksiyaning har bir turini

alohida o'rganib tahlil qilish mumkin emas, zero ular ma'no jihatidan bir - birlari bilan o'zaro bog'liq. N.V.Kuzminaning fikricha, refleksiyaning «mazmuni, sherigining ichki dunyosini o'zaro hamkorlik asosida subyektiv qayta yaratishdan iborat boigan individlar bir - birlarini ko'zgudagi kabi aks ettirishi, o'zaro aks ettirishning o'ziga xos ikki tomonlamalik jarayoni, qolaversa, bu ichki dunyoda, o'z navbatida, birinchi tadqiqotchining ichki dunyosi aks etishidir». U refleksiyani pedagogik qobiliyatlar nuqtai nazaridan o'rganib, ilk bor o'qituvchining refleksiv - perseptiv qobiliyatlarini alohida komponent sifatida ajratadi.

Tahlil va natijalar. N.V.Kuzmina pedagogik intuitsiyaning shakllanishi refleksiv pedagogik qobiliyatlarning shakllanganlik darajasiga bog'liq ekanligini ta'kidlaydi. «Yaxshi intuitsiya o'qituvchining izlangan natijalarga erishishida tayanishi mumkin boigan o'quvchining eng olijanob. ijobiy sifatleri haqidagi axborotlarni ekstrapolyatsiyalaganda (bir hodisani kuzatish asosida olingan xulosalarni boshqa vaziyatlarga tatbiq etish) namoyon bo'ladi». Olimning ushbu xulosalariga tayanib, faraz qilish mumkinki, ekstrapolyatsiya jarayoni o'z kasbiy zahiralardan, o'z-o'zini kasbiy jihatdan takomillashtirish maqsadida foydalanish imkoniyatini beradi. Refleksiv qobiliyatlar o'qituvchi pedagogik faoliyatining zarur tarkibiy qismi sifatida hisoblagan qator mualliflar (A.A. Bizyayeva, V.V.Vetrova, E.N.Pexota, I.A.Stetsenko, L.G.Tatur, AV.Xristeva va boshqalar) ularni bo'lajak o'qituvchilarning pedagogika oliy ta'lim muassasalarida o'qishi davridanoq shakllantirish zarurligi haqidagi g'oyalarni ilgari suradilar.

G.M.Kodjaspirova o'qituvchining pedagogik faoliyati barcha qirralari bilan refleksiv hodisa bo'lsa, demak bu pedagogik refleksiya, degani nuqtaiy nazarni ilgari

suradi. Shu munosabat bilan ta'kidlash joizki, o'qituvchining kasbiy faoliyatida refleksiya muhim rol o'ynaydi. B.Z.Vulfovning fikriga ko'ra, kasbiy refleksiya jarayonida o'qituvchi o'zi tanlagan pedagogik kasbiy talab qiladigan darajada o'z imkoniyatlarini, u haqdagi mavjud tasavvurlarini pedagogik tajribasining muhim jihatlari bilan isbotlaydi, va «ixtiyoriy ravishda shaxsiy pedagogik mahorat zanjiri»ni hosil qiladi. Uning fikr mulohazasi L.S.Rubinshteynning pedagogik faoliyatdagi tashqi sababining ichki shart-sharoitlar asosida bilvosita harakati haqidagi mashxur qoidasini tasdiqlaydi. O'qituvchi pedagogik mahoratning asosiy xususiyatlaridan biri uning rivojlanishida uzluksizlikning mavjudligidir. Demak, refleksiv jarayon o'qituvchining kasbiy mahorati, kasbiy sifatleri mavjudmi yoki yo'qmi deb qayd etish kerak emas, balki ularning rivojlanishini, boyib borishini kuchaytirishni rag'batlantirish inobatga olinishi lozim. Ta'lim jarayon aynan shunga xizmat qilishi kerak, qachonki bilimlar, ko'nikma va malakalar ongli ravishda o'z-o'zini takomillashtirishga ichki undov bilan qabul qilinsagina u ishlanadi.

O'qituvchining «o'z-o'zini kasbiy jihatdan har tomonlama mukammal takomillashtirish», hamisha amalga oshadigan faoliyat emas. Shunga qaramay, o'qituvchining o'zi haqidagi deyarli har qanday fikr -mulohazasi, kasbiy refleksiyaning deyarli har bir jarayoni, kasbiy faoliyatida qiziqarli qilish uchun muhim ahamiyatga ega: chin ko'ngildan va mehr bilan bajariladigan og'ir mehnat ham kasbiy faoliyatni osonlashtiradi, bu esa refleksiyaning asosiy mazmun va mohiyati asoslaridan biridir. Pedagogik olimlar G.A.Golitsin va G.P.Shedrovitskiyning ishlarida refleksiyaga o'qituvchi pedagogik faoliyati rivojlanishining asosiy omili va tabiiy mexanizmi sifatida katta ahamiyat berilgan. G.P.Shedrovitskiy refleksiyani

insonning «ijobiy faoliyatlari majmuasi» nuqtai nazaridan o'rganishni taklif qiladi. U qandaydir pedagogik faoliyatni amalga oshirish mumkin bo'lmasa, bu g'oya asosida ushbu faoliyat doirasidan tashqariga «refleksiv chiqish» tizimi quriladi, deb hisoblaydi. Bunda inson amalga oshirilmagan faoliyatdan, yangi faoliyat pozitsiyasiga o'tadi va «fikran ma'nolar qurish» vositalariga ega boladi, ulardan kelib chiqib, birlamchi faoliyatni tushunadi va tavsiflaydi, bunda ikkinchi yangi faoliyatda birinchisidan muhim «material» sifatida foydalanadi. Olimlarning bu kabi xulosalari kasbiy refleksiya o'qituvchining o'z-o'zini rivojlantirishda (bu uning o'z ijodiy mehnati natijasidan qoniqmasligi aslo mumkin emasligi bilan belgilanadi) shijoati, kasbiy faoliyatiga oid yangiliklarni muntazam izlanishida, ijodkorligida namoyon bo'lishi bilan asoslanadi, demak refleksiya o'qituvchining o'z-o'zini kasbiy takomillashtirishiga ham asos bo'ladi, deb aytish mumkin.

Kasbiy pedagogik faoliyatda refleksiv jarayonlarni o'rganib ta'kidlash mumkinki, refleksiya nafaqat pedagogik faoliyatni rejalashtirish bilan bog'liq hodisa, balki refleksiya mohiyatini kasbiy faoliyatni optimallashtirish maqsadida ham qoplanadi. Ba'zi olimlarning fikricha, refleksiya-asrlar davomida o'qituvchining kasbiy faoliyatida to'planib kelingan tajribalarida, uning xulq-atvori, muloqot madaniyati, tafakkurida yig'ilgan eski andozalarni, kamchiliklarni bartaraf etish imkoniyatini beradi (G.F.Pojmelkina, E.Yu.Koloshina, E.V.Frolova). O'qituvchining kasbiy refleksiyasiga pedagogik fikrlashning zarur tarkibiy qismi sifatida qarash mumkin, o'qituvchiga o'z kasbiy faoliyatiga tahliliy yondashishni, o'zining pedagogik faoliyatdagi o'rnini aniqlash va rejalashtirilayotgan ishlarda ijobiy natijalarga erishish uchun pedagogik faoliyatni maqsadli o'zgartirishning optimal

yo'llari va konstruktiv vositalarini topish imkoniyatini beradi. Refleksiyaning kasbiy qiyinchiliklari yengishdagi rolini o'rgangan V.A. Metayevaning ishlari hozirgi kunning eng dolzarb tadqiqotlaridan biri sanaladi. Olima refleksiyaning rivojlanganlik darajasi «o'qituvchining kasbiy faoliyatidagi qiyinchiliklarni samarali hal qilishning asosi bo'lmish» pedagogik mahorat natijasida muvaffaqiyatlarga erishishga bog'liq, degan xulosaga keladi. Biroq, bizning fikrimizcha, o'qituvchi pedagogik faoliyatida muvaffaqiyatlarga erishishi unda refleksiyaning mukammal rivojlanganlik darajasini belgilamaydi, aksincha ta'lim tarbiyada o'qituvchining muvaffaqiyatga erishishi, o'z faoliyati natijalaridan qoniqishi, o'qituvchining shakllangan kasbiy pedagogik refleksiya bog'liq. Pedagogik refleksiya o'qituvchiga o'z-o'zini kasbiy jihatdan takomillashtirish manbalarini o'z bilimi va imkoniyatlaridan izlab topishda ko'maklashadi hamda uning rivojlanishini ta'minlaydi. Inson psixikasi ichki tizimlari tashqi ijtimoiy faoliyat strukturasi qizg'in o'zlashtirish jarayonida shakllanishini, tashqi faoliyatning ichki faoliyatga o'tishini ta'minlaydigan interiorizatsiya (tashqi omillarning ichki omillarga) nazariyasiga (P. Jane, J. Piage, A. Vallon, A. A. Leontev va boshqalar) asoslanib, aytish mumkinki, kasbiy refleksiyaning rivojlanish muammosi o'qituvchining pedagogik mahoratini oshirish asosi sifatida o'rganiladi. O'qituvchi o'z faoliyatini muntazam tahlil qilmasligi aslo mumkin emasligi isbotlangan, bu o'qituvchidan kasbiy faoliyati davomida atrofidagi insonlar (o'quvchi, ota-ona, hamkasblari) bilan muntazam kommunikativ munosabatni tashkil etish pozitsiyasida tura olishini talab qiladi, o'qituvchida bu faoliyat subyekti sifatida o'ziga refleksiv munosabatni shakllantiradi. Bu esa ijtimoiy munosabatlar interiorizatsiyasi (tashqi omillarning ichki

omillarga o'tishi) natijalarini o'zida aks ettiradi.

Demak, refleksiya kishilarning o'zaro munosabatlari yig'indisi ta'sirida shakllanadi va inson psixikasiga sezdirmasdan o'tadi, o'z navbatida, inson faoliyatini ongli ravishda o'zgartirish mazmunini belgilaydi ma'lumotlarni qayd qilish darajasida kechadi, bunda refleksiyaning passiv shakli ustuvorlik qiladi.

O'qituvchi pedagogik faoliyatida yuzaga kelayotgan turli qiyinchiliklar va muammolarning sabablarini, erishilayotgan yutuqlar va natijalari shunchaki qayd qilib boradi. O'z – o'zini anglash jarayoni o'qituvchining o'z faoliyati va unda o'ziga nisbatan «metapozitsiya» (noaniq pozitsiyada)da turib, o'ziga tashqaridan qarash, o'zini kuzatish malakasini ko'zda tutadi.

Bunda, interiorizatsiya (tashqi omillarning ichki omillarga o'tishi) hodisasi amalga oshadi, kasbiy qiyinchiliklarning kelib chiqish sabablari rasmiylashtiriladi; faoliyatdan ko'zlanadigan asosiy maqsad aniqlanadi refleksiv - «MEN» shakllanadi. Bu o'qituvchining dolzarb rivojlanist zonasi bilan bog'liq.

Xulosa. O'z - o'zini belgilash jarayonida boshlang'ich daraja kasbiy ehtiyojlarini hisobga olib belgilanadi va jadal imkoniyatlar asosida faoliya rejalashtiriladi. Strategik, taktik va tezkor vazifalar shakllantiriladi. Haqiqiy «MEN» va ideal «MEN» nisbatlanadi. Bu o'qituvchining eng yaqin rivojlanish darajasi bilan bog'liq. O'z – o'zini rivojlantirish jarayonida o'qituvchining kasbiy faoliyat davomida takomillashtirigan pedagogik mahorati, refleksivlangan (ya'ni awal foydalanilgan va ularning samaradorligini baholash natijasida tobora optimal bo'lib chiqqan metodlar) harakat usullari va metodlarining o'sishi sodir boiadi. O'z - o'zini nazorat qilish o'qituvchi

Yuqorida ta’kidlanganidek, refleksiya muammosi nafaqat pedagogika, psixologiya, falsafa, mantiq kabi fanlarda, balki boshqa fanlarda ham o’rganiladi. Bu tushuncha talqiniga biz ta’lim rivojlanishining falsafiy konsepsiyasi (V.V.Krayevskiy, B.T. Lixachyov, Ya.S.Turbovskij va boshqalar.) g’oyalari nuqtaiy nazaridan yondashamiz. Bu

Ta'kidlash joizki, dastlab ongda bilimlarning falsafiy refleksiya oqimidagi tahlili kechadi, keyin u pedagogik nazariya tarkibiga kiradi va uning bir qismiga aylanadi, so'ngra faoliyatn nazariy jihatdan anglashning boshlang'ich nuqtasi bo'lib qoladi. Shu tarzqa inson o'z ongini, faoliyatini rivojlantirish mexanizmlarini egallashi va ularni maqsadli boshqarish imkoniyatini qo'lga kiritadi.

1. Бизийева А. А. Рефлексивные процессы в сознании и деятельности учителя. Дисс. канд. психол. наук,- С.-Пб - 1993,- 190 с.
2. Вулфов Б.З., Харкин В.Н. Педагогика рефлексии: Взгляд на профессиональную подготовку учителя.- М.: Магистр, 1995,- 112 с.
3. Кузмина Н.В. Способности, одаренность, талант учителя. Л.: Знанийе, 1985,- 32 с.
4. Suxomlinskiy V.D. Bolalargajonim fido. - T.: "O'qituvchi", 1984. - 254 b.
5. Pedagogika nazarivasi va tarixi. 1-qism: Pedagogika nazariyasi. (M.X.Toxtaxodjayeva va boshqalar) - T.: "Iqtisod-moliya", 2007. - 380 b.
6. Pirmuxamedova M. Pedagogik mahorat asoslari.- T.: 2001.
7. Плескач Л.Е. Обучение учителей самоанализу педагогической деятельности как составная часть системы внутришкольного управления: Автореф.канд.пед.наук,- М., 1983,-19 с.
8. Раченко И.П. Диагностика развития педагогического творчества учителя. - Пятигорск, 1992 - 196 с.
9. Турбовской Я.С., Провоторов В.П. Диагностические основы целеполагания в образовании. - М.: ИТО и ПРАО, 1995,- 116 с.
10. Шедровицкий Г.П. Коммуникация, деятельность, рефлексия //Исследования речемислительной деятельности. - Алма-ата. 1974. - С. 12-28.

MALAKA OSHIRISH JARAYONIDA SOG‘LOM TURMUSH TARZINI TARG‘IB QILISHNING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

ABDUMANNOTOV ABDUMAJID MATAYEVICH

Jismoniy tarbiya va sport bo‘yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti Samarqand filiali dotsenti, pedagogika fanlari nomzodi

Annotatsiya: Ushbu maqolada malaka oshirish jarayonida sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilishning o‘ziga xos xususiyatlari yoritilgan. Shuningdek, sog‘lom turmush tarzini qaror toptirish va uni rivojlantirish usullari haqida ma‘lumotlar yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: malaka, oshirish, jarayon, sog‘lom, turmush, tarzi, targ‘ib, qilish, o‘ziga xos, xususiyatlar.

Аннотация: В статье рассматриваются особенности формирования здорового образа жизни в процессе профессионального развития. В нем также содержится информация о том, как сформировать и развивать здоровый образ жизни.

Ключевые слова: навыки, развитие, процесс, здоровый, образ жизни, продвижение, действие, уникальный, характеристики.

Abstract: This article discusses the specific features of promoting a healthy lifestyle in the process of qualification improvement. It also provides information on the methods of establishing and developing a healthy lifestyle.

Keywords: qualification, improvement, process, healthy, lifestyle, promotion, specific, features.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev boshchiligida 2025-yil 13- fevral kuni olimpiya va parolimpiya harakati, iqtisoslashtirilgan va ommaviy sportni yangi bosqichga olib chiqish hamda aholi jismoniy faolligini oshirish chora-tadbirlariga bag‘ishlangan videoselekr yig‘ilishi o‘tkazildi. Ushbu yig‘ilishda ommaviy sportni rivojlantirish va sog‘lom turmush tarzini targ‘ib qilish bo‘yicha tegishli ko‘rsatmalar berildi. Aholini sog‘lom turmush tarziga o‘rgatishda nafaqat sport, balki to‘g‘ri ovqatlashish ham dolzarb ahamiyat kasb etishi alohida ta’kidlandi. Jumladan, «Aholimizning 44 foizi jismoniy faol emas, 36 foizi to‘g‘ri ovqatlashish qoidalariga amal qilmaydi. Boshqali va donli mahsulotlar meva- sabzovotlar iste’moli kam. Tez tayyor bo‘luvchi va tarkibida kanserogen moddalalar yuqori bo‘lgan mahsulotlar savdosi ko‘paygan. Bular turli kasalliklar va erta o‘limlarga sabab

bo‘layotganligi», - ko‘rsatib o‘tildi[1].

Darvoqe, barkamol avlodni tarbiyalashning tarkibiy qismlaridan biri bu jismoniy tarbiyadir. Jismoniy tarbiya yosh avlodni jismoniy jihatdan sog‘lom o‘sislarni, baquvvat bo‘lishlarini va vatanimiz himoyasi uchun botir, qo‘rqmas, jasur qilib tarbiyasini o‘z oldiga maqsad qilib qo‘ygan. O‘quvchi-yoshlarni jismoniy tarbiyalash ta’lim muasasalarida harakatli o‘yinlar, gimnastika, turizm hamda sinfdan va maktabdan tashqari sport mashg‘ulotlari turlari vositasida amalga oshiriladi. Jismoniy tarbiya vositasida shaxsning anatomiyasi, fiziologiyasi va gigenasiga oid tizimli bilim beriladi, ularda tegishli ko‘nikma va ma’lakalar hosil qilinadi. Jismonan chinqqan shaxs har jabhada boshqalarga o‘rnak bo‘ladi. Aniqrog‘i jismonan chiniqqan shaxsda sabr - qanoat, ezgulik, vijdon, adolat, diyonat, insof, kattaga hurmatda kichikka izzatda bo‘lishdek ma’naviy sifatlar shakillanadi.

Shu boiz, davlatimiz rahbarining 2024 yil 15 noyabrdagi «Umumiy o'rta ta'lim maktablarida jismoniy tarbiya fani o'qitilishini tubdan takomillashtirish hamda ushbu fan o'qituvchilarining kasbiy faoliyatini rivojlantirish chora tadbirlari to'g'risida» PQ-392 sonli qarorida «o'quvchilar o'rtasida sog'lom turmush tarzini shakllantirish hamda jismoniy tarbiya va sportni keng targ'ib qilish, ularning muntazam ravishda jismnoiy tarbiya bilan shug'illanishlari uchun shart- sharoitlarni yaratish», - lozimligiga e'tibor qaratildi [2].

O'zbek tilining izohli lug'atida sog'lom so'zining lug'aviy ma'nosi ko'rsatilgan. Ya'ni

1. Dard kasaldan holi; sog'; sog'lom odam;
2. sog'liqni saqlash talablariga to'la javob beradigan; beg'ubot; toza, toza , sof, sog'lom turmush sharoitlari
3. ko'chma. Zarali ta'sirdan , salbiy hislat, illat va shu kabilardan holi ; toza, pok .
4. ko'chma . Ruhiy jihatdan shikast yetmagan; raso;
5. ko'chma. G'oyaviy, mafkuraviy, ma'naviy jihatdan toza, pok [3].

Mamalakatimizda aholining barcha qatlamlari o'rtasida sog'lom turmush tarzini qaror toptirish va uni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalaishlaridan biriga aylandi. Asosan yoshlar tarbiyasi va sog'lig'i bilan sitqi dildan shug'ullanib kelayotgan fidoiy insonlarga berilayotgan «Sog'lom avlod uchun» ordening ta'sis etilishi ham bejiz emas. Shuningdek, yoshlar ma'naviyatni yuksaltirish va ularni bo'sh vaqtini ma'zmunli tashkil etish bo'yicha «Besh muhim tashabbus» ning ikkinchisi bevosita yoshlarni jismoniy chinqitirish, ularning sport sohasida qobiliyatlarini nomoyon qilishlari uchun zarur sharoitlarni yaratishga yo'naltirilgan.

Mamalakatimizning har bir fuqorosida

o'z sog'lig'iga onli munosabatni tarbiyalash bugungi kunning asosiy vazifalaridan biridir. Bu jarayon ularning saranjon-sarishtalikka , tozalik- ozodalikka, sanitariya - gigena qoidalariga rioya qilishlariga , jismoniy tarbiya va sport bilan shu jumladan ertlabki badan tarbiya mashqlari bilan muntazam shug'illanishlariga ko'p jihatdan bo'g'liq. Badantarbiyaning salomatlikka foydasini qanchalik ko'p ekanligini bilsak, anglab yetsak, unga bo'lgan qiziqish yanada ortadi. Mutaxasislarning fikrlariga ko'ra badantarbiya tug'ma issiqlikni oshiradi. sababi, ular yengilgina issiqlikni paydo qiladi, badanda to'planib qolgan chiqindilarni yo'qotadi. Badantarbiya mashqlari bilan tizimli shug'illanish fikrini uyg'unlashtiradi, qon aylanisha yordam beradi, ovqat hazm bo'lishini yaxshilaydi, asab tizimini quvvatlantiradi tana haroratini mo'tadillashtiradi, aqlni charxlaydi. Sog'lom turmush tarzi haqida kengroq tushunchaga ega bo'lish va unga amal qilish har birimizning asosiy burchlarimizdan biridir. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 4-iyuldagi «Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha muataxasislarni qayta tayyorlash va malaksini oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora- tadbirlari to'g'risida» gi 355-son qarori asosida davlat makatabgacha ta'lim tashkilotlarining jismoniy tarbiya yo'riqchilari, umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim , profesional ta'lim muasasalarining jismoniy tarbiya o'qituvchilari, oliy ta'lim muassasalarining jismoniy tarbiya va zahirolari kollejlari , sport turlari bo'yicha ixtisoslashtirigan davlat maktab internatlari, sport maktablarining rahbar kadrlari, insturuktor metodislari, maxsus fan o'qituvchilari, trenirlari, sport psixologlari , maxsus xizmat xodimlari hamda sport tashkilotlarining jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxasislari to'rt yilda kamida bir marta ma'laka oshiradilar

[4].

Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislar o'quv rejaga muvofiq to'rt hafta davomida 144 soatlik dars mashg'ulotlarini tinglaydi. Tinglovchilar umumiy, umumkasbiy va mutaxassislik fanlaridan tegishli bloklar bo'yicha o'quv modullaridan o'z bilim ko'nikma va malakalarini oshiradilar. Har bir o'quv moduli bevosita jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarning kasbiy bilim va malakalarini oshirishga qaratilgan. Muhimi barcha o'quv modullari orqali sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish yetarli.

Malaka oshirish jarayonida sog'lom turmush tarzini targ'ib qilishni takomillashtirish uchun quyidagilarga e'tibor qaratish lozim;

- har bir o'quv modulining imkoniyatlaridan oqilona foydalanish;

- sog'lom turmush tarzini aks ettiruvchi ko'rgazmali vositalardan foydalanish;

- sog'lom turmush tarzi bo'yicha seminar trenirlar o'tkazish;

- professor o'qituvchilar tomonidan sog'lom turmush tarziga bag'ishlangan o'quv uslubiy qo'llanmalar tayyorlanishi va uslubiy tavsiyalar ishlab chiqilishi kerak;

- «sog'liging – boyliging» - «salomatlik - tuman boyik», «tozalik ozodalikka rioya etish har birimizning burchimizdir», «to'g'ri ovqatlash salomatlik belgisi», «sog'lom tanda sog'aql» kabi mavzularda davra suhabati o'tkazish;

- sog'lom turmush tarzini aks ettiruvchi roliklardan dars va tarbiyaviy tadbirlarda yetarli darajada foydalanish;

- sog'lom turmush tarzini targ'ib etisgda ommaviy amborot vositalarining imkoniyatlaridan oqilona foydalanish

- sog'lom turmush tarziga amal qilish har birimizning vijdon amriga aylangandagina u yuqori natijalarni beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025 yil 13- fevral «Sport sog'lom xalq, sog'lom avlodning tayanch ustuni» mavzusida o'tkazgan videoselekt yig'ilishi materillari. Toshkent-2022
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024 –yil 15-noyabrdagi «Umumiy o'rta ta'lim maktablarida jismoniy tarbiya fani o'qituvchilarining kasbiy faoliyatini rivojlantirish chora –tadbirlari to'g'risida»gi PQ-392 son Qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 4-iyuldagi, «Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va ma'lakasini oshirish tizmini yanada takomillashtirish chora tadbirlari to'g'risida»gi 355-son qarori.
4. X.Ibragimov M.Qurbonov Umumiy pedagogika Toshkent «Shahhof» -2023 416 bet.

JISMONIY TARBIYA VA OMMAVIY SPORTNI RIVOJLANTIRISHNI BUGUNGI MUAMMOLARI VA YECHISH YO‘LLARI

SOHIBNAZAROV RAJABOY

Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti Samarqand filialini "Jismoniy tarbiya, sport nazariyasi va uslubiyati" kafedrası o'qituvchisi

Annotatsiya. Maqolada O'zbekiston aholisini ommaviy sport va jismoniy salomatligi, ayniqsa, yosh avlodning jismoniy tarbiya va ommaviy sport bilan muntazam shug'ullanishi uchun zamon talablariga mos shart-sharoitlar yaratish, sport musobaqalari orqali yoshlarda o'z irodasi, kuchi va imkoniyatlariga bo'lgan ishonchni mustahkamlash, sog'lom turmush tarzini keng tatbiq etish va ommaviy sportni yanada rivojlantirish yo'llari aks ettirilgan.

Kalit so'zlari: Jismoniy tarbiya va sport, ta'lim-tarbiya, sog'lomlashtirish, intellektual, salomatlik, ommaviy sport, jismoniy barkamol.

Аннотация. В статье рассказывается о создании современных условий для занятий массовым спортом и физического оздоровления населения Узбекистана, особенно о регулярной физической культуре и массовом спорте подрастающего поколения, уверенности в воле, силе и возможностях молодежи посредством спортивных соревнований. укреплять, широко внедрять здоровый образ жизни и развивать массовый спорт.

Ключевые слова: Физкультура и спорт, воспитание, здоровье, интеллектуальное, здоровье, массовый спорт, физическая культура.

Annotation. The article tells about the creation of modern conditions for mass sports and physical improvement of the population of Uzbekistan, especially about regular physical culture and mass sports of the younger generation, confidence in the will, strength and capabilities of young people through sports competitions. strengthen, widely introduce a healthy lifestyle and develop mass sports.

Key words: Physical culture and sports, education, health, intellectual, health, mass sports, physical culture.

So'nggi yillarda aholi salomatligini mustahkamlash, ularni jismoniy tarbiya va ommaviy sportga keng jalb qilish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Bugungi kunda, hech qachon bo'lmaganidek, jamiyatning jismoniy va ma'naviy sog'lig'ini himoya qilish va mustahkamlash masalasi dolzarb bo'lib qolmoqda. Jismoniy tarbiya va sport eng samarali vositadir axborotlashtirish va mehnatni avtomatlashtirish davrida sog'liqni saqlash. Bu omillar inson faoliyatining pasayishiga ta'sir qiladi, jismoniy harakatsizlik hissa qo'shadi bo'g'imlarning surunkali kasalliklarini rivojlanishiga, yurak-qon tomir va asab tizimini, asabiylashish va charchoqning

ko'rinishini, faoliyatning umumiy pasayishi va ishlash qobiliyatini susayishiga olib keladi. Shuning uchun, sog'likni saqlash uchun, unga qo'shilish juda muhimdir sizning kundalik hayotingiz jismoniy faoliyat bilan bog'liq bo'lsa ayni mudao bo'ladi.

Zamonaviy strategiya doirasida davlatning asosiy vazifalaridan biri millatning sog'lig'ini yaxshilash - sport va sog'lomlashtirish tadbirlariga ko'proq e'tibor qaratilsa ayni muddao bo'ladi. Ushbu strategiya sizning sog'lig'ingizga g'amxo'rlik qilishni o'z ichiga oladi atrof-muhit holati va yomon odatlarni yo'q qiladi. Jismoniy madaniyat jamiyatning umumiy madaniyatining bir qismidir, shuning uchun

insonning xatti-harakatiga, uning ish va o'qishga bo'lgan munosabatiga ta'sir qiladi, uning boshqalar bilan munosabatlar.

Bu jihatdan jismoniy madaniyat sog'liq insonning ma'naviy va qadriyat olami bilan yaqin aloqada. Biroq, hozirgi paytda mamlakatda jismoniy tarbiya va sport aholining taxminan 30% shug'ullanadi, bu etarli emas iqtisodiy jihatdan rivojlangan mamlakatlardagi ko'rsatkichlarga nisbatan, qaerda ular 60% yoki undan ko'progga etadi. Shunday qilib, jismoniy tarbiya oldidan va sport ularga zamonaviy yondashuvlarni talab qiladigan global muammolardir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Sog'lom turmush tarzini keng tatbiq etish va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2020 yil 30-oktyabrdagi PF-6099-son farmoni qabuli qilindi.

Mazkur farmonda jismoniy tarbiya va ommaviy sport bilan muntazam shug'ullanish hamda sog'lom turmush tarzi bo'yicha hayotiy ko'nikmalarni shakllantirish orqali har bir fuqaroda kasallikka qarshi kuchli immun tizimi paydo bo'lishini ta'minlash, zararli odatlardan voz kechish, to'g'ri ovqatlanish tamoyillariga amal qilish, tiklash va reabilitatsiya ishlari hamda ommaviy jismoniy faollik tadbirlarini tizimli va samarali tashkil qilish, bu borada tegishli infratuzilma va boshqa zarur shart-sharoitlarni yaratish kuzda tutilgan. Aholini kunlik yurish va yugurishga targ'ib qilish maqsadida "Sog'lom turmush tarzi" (www.1hls.uz) platformasini yaratish to'g'risidagi ko'rsatmalar beriladi. O'zbekiston hududida bir sutka davomida o'n ming va undan ortiq qadam yurgan 18 va undan yuqori yoshdagi O'zbekiston Respublikasi fuqarosining platformadagi elektron hamyoniga 3 ming so'mdan mablag' berish ham ko'zda tutilgan.

O'zbekiston aholisini ommaviy sport va jismoniy salomatligi sohasidagi muammolari o'z yechimini topmoqda

desak mubolag'a qilmagan bo'lamiz. [4]. Bugungi kunda, aholi keng qatlamlarida insonlarimiz shug'ullanish uchun shahar joylarida inshootlar, sport jihozlari yetarli ammo bu masalada ham muammolar mavjud. Masalan 2022-yil Samarqand shahrida Yengil atletikaga ixtisoslashgan stadion foydalanishga topshirildi, lekin 2 yil o'tar-o'tmas futbol maydoniga o'zgartirish bu achinarli hol. Qishloq joylari (tog'li, dasht hududlari)da muammolar mavjud. Bundan tashqari sport anjomlari va jihozlari bilan o'quv muassasalari ham muammolar bor.

Keyingi muammo - dunyoning kelajakdagi sportchilarini tarbiyalashga imkon beradigan bolalar va o'smirlar sportining samarali tizimining etishmasligi darajasi, terma jamoalarning sport zaxirasi past darajaga bog'liq moddiy-texnik jihozlar, etishmasligi yuqori malakali murabbiylar shtabi, zamonaviy texnika va shaxsiy motivatsiya. Jahon sport arenasidagi kuchli raqobat rivojlanishni talab qiladi professional sportni rivojlantirishga yuqori texnologik yondashuvlar, zamonaviy innovatsion sport texnologiyalarini joriy etish, foydalanish ilmfan, texnika va tibbiyotning davlat siyosati darajasidagi yutuqlari jismoniy tarbiya va sport sohasida zamonaviy odamlarning asosiy qismi shaxsiy motivatsiyasi, jismoniy tarbiya va sportga qiziqishning etishmasligi muhim muammo hisoblanadi.

Sog'lom turmush tarzi qanchalik muhim bo'lmasin, aslida hamma ham unga ergashmaydi. Shaxsiy motivatsiya muammosi, o'zini yengish va ertalab yugurish uchun yugurish istagi, yomon odatlarga ega bo'lish muammosi bilan chambarchas bog'liq: spirtli ichimliklar, chekish, giyohvand moddalar, keraksiz ovqatlar va boshqalar.

Shunday qilib, bugungi kunda yosh avlodni tarbiyalashda ommaviy sport ishlarini takomillashtirishning zamonaviy strategiyasi ham sport va jismoniy tarbiya sohasidagi

davlat tomonidan tartibga solinishi, ham aholining barcha qatlamlari uchun muntazam ravishda shart-sharoitlar yaratib berilishi kerak.

Zamonaviy sport infratuzilmasidan foydalangan holda jismoniy tarbiya bilan shug'ullanish. O'zbekiston Respublikasiining jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish strategiyasining dasturi bir qator vazifalarni hal qilishni ko'zda tutadi, ya'ni:

1) aholining jismoniy tarbiya va sport ta'limining yangi milliy tizimini yaratish;

2) sog'lom turmush tarzini, jismoniy tarbiya va sportni targ'ib qilish bo'yicha kompleks chora-tadbirlarni ishlab chiqish va amalga oshirish;

3) aholining turli toifalari va guruhlarini, shu jumladan umumiy o'rta ta'lim maktablarida jismoniy tarbiya tizimini modernizatsiya qilish;

4) xalqaro sport maydonlarida O'zbekiston sportining raqobatbardoshligini oshirish (Parij-2024da belgilangan reja bajarildi, Los-Anjelesda katta maqsad qo'yilgan) uchun yuqori toifadagi sportchilarni tayyorlashni takomillashtirish;

5) sport faoliyatini qo'llab-quvvatlashni rivojlantirish (tashkiliy, boshqaruv, kadrlar, ilmiy, uslubiy, tibbiy va biologik komponentlar);

6) sport sohasidagi infratuzilmani rivojlantirish va jismoniy tarbiya va sport faoliyatini moliyaviy qo'llab-quvvatlashni takomillashtirish;

7) sport inshootlarida jamoat xavfsizligini ta'minlash tizimini yaratish.

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi choralarni ko'rish zarur.

1. Moliyalashtirish masalalarini tartibga solish, moddiy-texnika bazasini ta'minlash va nazorat qilish uchun tashkiliy-huquqiy bazani yaratish.

2. Sog'liqni saqlash va olimpizm g'oyalarini saqlash masalalariga qadriyatlarni

singdirish.

3. Sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish, jismoniy tarbiya madaniyatini rivojlantirish, ommaviy axborot vositalarida jismoniy madaniyatni rivojlantirish bo'yicha loyihalarni qo'llab-quvvatlash.

4. Ta'lim muassasalarida jismoniy tarbiya dasturlarining uzluksizligi.

5. Iqtisodiy faol aholi va keksa yoshdagi odamlarni tizimli sportga jalb qilish uchun qulay muhit yaratish va ommaviy O'zbekistonda sport va dam olish tadbirlarida ishtirok etish.

6. Sport va jismoniy tarbiya tuzilishini takomillashtirish tadbirlar, sport va dam olish kunlari, poyga, ommaviy sport musobaqalari uchun yagona taqvim rejasini tuzish, aholi o'rtasida "Sog'lom hayot uchun har kuni 5 ming va 10 ming qadam piyoda yurish" shiori ostida piyoda yurish tadbirlarini davom etish.

7. Samarali tashkil etish orqali katta sportni rivojlantirish, zamonaviy uskunalar bilan ta'minlash, inventarizatsiya va yuqori malakali murabbiylar shtabini ta'minlash.

8. Sportning ommaviy xarakterini ta'minlash, nogironlar uchun sportni yanada rivojlantirish.

9. Fuqarolarning sog'lig'i va sport bilan shug'ullanadiganlar sonini tizimli ravishda monitoring qilish.

Xulosa qilib shuni aytish kerakki, sport inshootlarining keng ko'lamli qurilishi mahalliy sportning kelajagi uchun ajoyib sarmoyaga aylandi va fuqarolarning sog'lig'i yaxshilanadi. O'zbekistonda jismoniy tarbiya va ommaviy sport harakatlar rejasi maktablarda jismoniy tarbiya va dam olish faoliyatini tashkil etishda amaldagi standartlarga muvofiqligini baholashni o'z ichiga oladi.

Aholi sog'lig'ini saqlash va mustahkamlash davlatning ustuvor vazifalaridan biridir. Sog'liqni saqlashni shakllantirish texnologiyalarini yanada

rivojlantirish va amalga oshirish, ehtiyoj rivojlantirish O'zbekistonning xalqaro haqida jamoatchilik fikrini shakllantirish maydondagi mavqeini mustahkamlashning sog'lom turmush tarzi, sport infratuzilmasini zarur omilidir.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Sog'lom turmush tarzini keng tatbiq etish va ommaviy sportni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" 2020 yil 30-oktyabrdagi PF-6099-son farmoni
2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 29 yanvar 65-son "O'zbekistonda sog'lom turmush tarzini keng targ'ib qilish va aholini jismoniy tarbiya va ommaviy sportga jalb etish to'g'risida"gi qarori, Xalq so'zi gazetasi, 31-yanvar, 2019 yil
3. Islom Karimov. Yuksak ma'naviyat-yengilmas kuch. T., "Ma'naviyat". 2008
4. Zairov E, Alimov M. Salomatlik falsafasi. T., "Turon zamin ziyo", 2015

O'QUVCHILARNING SPORTGA BO'LGAN QIZIQISHINI SHAKLLANTIRISHDA BASKETBOL TO'GARAKLARINING PEDAGOGIK AHAMIYATI

ABDUALIMOV AZIZBEK AZAMAT O'G'LI

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti Samarqand kampusi magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada basketbol sport to'garaklari orqali o'quvchilarning sportga bo'lgan qiziqishini shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari, ta'limiy va tarbiyaviy imkoniyatlari, shuningdek, motivatsion omillarning roli yoritilgan. Basketbol mashg'ulotlarining jismoniy tarbiya tizimidagi o'rni tahlil qilinib, o'quvchilarning sport faoliyatiga jalb etilishi bo'yicha amaliy tavsiyalar keltirilgan.

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические условия формирования интереса школьников к спорту через кружки по баскетболу, образовательные и воспитательные возможности, а также роль мотивационных факторов. Проанализирована роль занятий баскетболом в системе физического воспитания и представлены практические рекомендации по привлечению учащихся к спортивной деятельности.

Annotation. This article examines the pedagogical conditions for developing students' interest in sports through basketball clubs, their educational and educational potential, and the role of motivational factors. The role of basketball training in the physical education system is analyzed, and practical recommendations are given to engage students in sports activities.

Kalit so'zlar: basketbol to'garagi, sportga qiziqish, jismoniy tarbiya, motivatsiya, sog'lom turmush tarzi, sport ta'limi

Kirish. Yosh avlodning jismoniy va ma'naviy sog'lom bo'lib ulg'ayishi har bir jamiyatning ustuvor vazifalaridan biridir. Bu borada yoshlarda sportga bo'lgan ijobiy munosabatni shakllantirish, ularni muntazam jismoniy faollikka jalb etish va sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan sanaladi.

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida yoshlar salomatligini mustahkamlash, ularning jismoniy tarbiya va sport bilan muntazam shug'ullanishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Jumladan, davlat rahbari tomonidan ilgari surilgan sog'lom avlod konsepsiyasi asosida umumta'lim muassasalarida sport infratuzilmasini yaxshilash, zamonaviy sport zallari, sport anjomlari bilan ta'minlash ishlari izchil olib borilmoqda [1]. Bu esa o'quvchilarni

sportga, xususan, basketbol kabi jamoaviy sport turlariga bo'lgan qiziqishini oshirishga xizmat qilmoqda.

Basketbol - bu faqatgina o'yin emas, balki o'quvchilarning jismoniy rivojlanishiga, ijtimoiylashuviga, jamoada ishlash malakalarini shakllantirishga xizmat qiluvchi muhim vositadir [9]. Basketbol mashg'ulotlari orqali o'quvchilar o'zaro muloqot qilish, mas'uliyatni his etish, maqsad sari harakat qilish, yutuq va mag'lubiyatni baholash kabi hayotiy ko'nikmalarni egallaydilar [8].

Shu nuqtai nazardan, umumta'lim maktablarida faoliyat yuritayotgan basketbol sport to'garaklari orqali o'quvchilarning sportga bo'lgan qiziqishini shakllantirish masalasi o'z dolzarbligini yo'qotmay kelmoqda. Ushbu maqolada aynan shu yo'nalishdagi pedagogik imkoniyatlar, motivatsion omillar va amaliy tavsiyalar

yoritiladi.

1. Basketbol to'garaklarining tarbiyaviy va o'quviy imkoniyatlari

Basketbolsportturi o'zining jamoaviyligi, dinamikasi va o'yin davomida doimiy fikrlashni talab qiladigan xarakteri bilan o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, maktabdagi basketbol to'garaklari nafaqat jismoniy rivojlanishni, balki tarbiyaviy, intellektual va ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi [9].

Birinchidan, basketbol jamoaviy o'yin bo'lgani uchun o'quvchilar o'zaro hamkorlikda harakat qilish, vazifalarni taqsimlash, jamoa maqsadiga erishish uchun shaxsiy manfaatlarni chetga surish, hurmat va ishonch asosida muloqot qilish kabi ijtimoiy fazilatlarni o'zlashtiradilar [3]. Bu esa ularda jamoada ishlash ko'nikmasini rivojlantirib, sotsiallashtirishni kuchaytiradi.

Ikkinchidan, o'yin jarayonida to'g'ri strategiya tuzish, raqib harakatlarini oldindan his qilish, vaqt va harakatni muvofiqlashtirish kabi ko'nikmalar shakllanadi. Shu bois o'quvchilarda strategik fikrlash, tezkor va mustaqil qaror qabul qilish, diqqatni jamlash, muvozanatni saqlash kabi intellektual-psixologik xususiyatlar rivojlanadi [11].

Uchinchidan, basketbol o'yinlari orqali sog'lom raqobat muhitida harakat qilish, yutuq va mag'lubiyatga to'g'ri munosabatda bo'lish, o'zini tuta bilish, sabr-toqatli bo'lish, jismoniy mehnatga o'rganish, sport etikasi va madaniyatini egallash kabi tarbiyaviy jihatlarni shakllanadi [8]. Bu sifatlar o'quvchilarning umumiy hayot faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

To'rtinchidan, basketbol mashg'ulotlari orqali sog'lom turmush tarzi elementlari – kun tartibi, to'g'ri ovqatlanish, faol harakat, zararli odatlardan yiroqlashish – amaliy faoliyatda mustahkamlanadi. Bu esa o'quvchilarning sog'liqni saqlash madaniyatini shakllantiradi

[7].

Basketbol shuningdek, pedagogik jarayonning integratsiyalashgan qismi sifatida faoliyat ko'rsatadi. Mashg'ulotlar davomida trener-o'qituvchining metodik yondashuvi, o'yinli mashqlar, motivatsion usullar, jamoaviy treninglar orqali o'quvchilarning ta'limga, hayotga va sportga bo'lgan qiziqishi kuchayadi [2]. Bu to'garaklar o'quvchilarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil qilish, salbiy omillardan chalg'itish, ijodiy va sport salohiyatini ro'yobga chiqarishda katta ahamiyat kasb etadi.

Shunday qilib, basketbol to'garaklari o'quvchilarda faqat jismoniy sifatlarni emas, balki ijtimoiy-axloqiy, intellektual, ruhiy va psixologik barqarorlikni shakllantirishda ham muhim tarbiyaviy vosita sifatida qaraladi. Bunday to'garaklarning ta'lim-tarbiya tizimidagi o'rni chuqur ilmiy asoslashni talab etadi.

2. O'quvchilarni sportga jalb etishda motivatsiya omillari

Zamonaviy ta'limda o'quvchilarni sportga jalb etish jarayoni nafaqat jismoniy faollikni oshirish, balki ularning psixologik holatini mustahkamlash, shaxsiy fazilatlarni rivojlantirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, sport to'garaklariga qatnashishga undovchi motivatsion omillarni chuqur tahlil qilish bu jarayonning samaradorligini belgilovchi asosiy mezonlardan biridir [8].

Motivatsiya - bu o'quvchini ma'lum harakatga undovchi ichki va tashqi omillar majmuidir. Ichki motivatsiya o'quvchining shaxsiy ehtiyojlari, qiziqishi va istaklariga asoslanadi. Basketbolga bo'lgan ichki motivatsiyaga o'yin jarayonidan zavqlanish, sog'lom hayot tarzini yoqlash, o'z ustida ishlash, yutuqga erishishga intilish kiradi [5]. Bu holat o'quvchilarda ijobiy emotsiyalarni uyg'otib, sport faoliyatiga ongli yondashishni shakllantiradi.

Tashqi motivatsiya esa atrof-muhit omillari, ya'ni ota-onalar, o'qituvchilar, murabbiylar, do'stlarning rag'batlantirishi, sovrinlar, tan olinish, musobaqalarda ishtirok etish kabi tashqi turtkilarga bog'liq bo'ladi [3]. Ayniqsa, sport sohasidagi yutuqlar uchun beriladigan rag'batlar, diplomlar, faxriy yorliqlar o'quvchilarda faol qatnashish istagini kuchaytiradi.

Sportga jalb etishda motivatsiyani oshirishning eng muhim jihatlaridan biri - murabbiyning psixologik yondashuvidir. Basketbol to'garagi rahbarining o'quvchilar bilan individual ishlashi, ularni tinglashi, do'stona muhit yaratishi, har bir ishtirokchining salohiyatini qadrlashi motivatsiyani kuchaytiradi [11]. Shuningdek, mashg'ulotlarning interaktiv va o'yinli metodlar asosida tashkil etilishi ham ishtirokchilarni sportga mehr qo'yishga olib keladi.

Basketbolning o'yin shakli, dinamikasi, raqobat muhiti o'quvchilarda musobaqalashishga bo'lgan ichki ehtiyojni uyg'otadi. Ayniqsa, tengdoshlari bilan birgalikda o'ynash, jamoa uchun javobgarlik his qilish, g'alabaga hissa qo'shish istagi o'quvchilarning doimiy qatnashuviga turtki bo'ladi [4]. Bu esa murabbiy uchun muhim tayancha sifatida xizmat qiladi.

Shuningdek, o'quvchilarning yoshi, jismoniy holati, temperament tipi va ijtimoiy holatini hisobga olgan holda individual yondashuv orqali sportga bo'lgan qiziqish yanada oshiriladi. Differensial yondashuv, differensial yuklama va individual maqto'v usuli o'zini anglash hissini rivojlantiradi [9].

Shunday qilib, o'quvchilarni basketbol sport to'garaklariga jalb etishda samarali motivatsion tizim yaratish — bu kompleks psixologik-pedagogik jarayon bo'lib, u doimiy rag'batlantirish, e'tirof, mustahkam ijtimoiy aloqalar va qulay pedagogik muhitga asoslanishi lozim.

3. Basketbol orqali sog'lom turmush tarzini shakllantirish

Zamonaviy jamiyatda sog'lom turmush tarzini shakllantirish nafaqat tibbiy, balki pedagogik va ijtimoiy muammo sifatida ham e'tirof etiladi. Shu nuqtai nazardan, basketbol kabi jismoniy faollikka asoslangan sport turlari orqali o'quvchilar orasida sog'lom hayot tamoyillarini targ'ib qilish alohida ahamiyatga ega bo'lib bormoqda [8].

Basketbol sport to'garaklari muntazam jismoniy faollikni ta'minlagani sababli o'quvchilarda yurak-qon tomir, mushak va suyak tizimlarining faoliyati yaxshilanadi. Bu esa sog'liqning asosiy ko'rsatkichlarini barqaror ushlab turishga xizmat qiladi. Mashg'ulotlardagi doimiy harakatlilik, chaqqonlikni talabetuvchi topshiriqlar nafaqat jismoniy, balki psixologik salomatlikni ham mustahkamlaydi [9].

Sport to'garaklarida qatnashish o'quvchilarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish imkonini beradi. Bu esa yoshlar orasida turli zararli odatlar – giyohvandlik, ichkilikbozlik, internetga bog'liqlik kabi holatlardan yiroqlashishga sabab bo'ladi. Sog'lom turmush tarziga asoslangan faoliyat ularda o'z-o'zini boshqarish, intizom, maqsadga yo'naltirilganlik kabi fazilatlarni shakllantiradi [3].

Basketbol o'yinining jamoaviy tabiatidan kelib chiqib, o'quvchilar o'zaro muloqotda bo'lish, ijtimoiy aloqalarni o'rnatish, birgalikda muammolarni hal qilish, o'z fikrini ifodalash, liderlik fazilatlarini namoyon etish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu esa ularning ijtimoiy faolligini oshirish bilan birga, sog'lom psixologik muhitni mustahkamlashga xizmat qiladi [10].

Bundan tashqari, basketbol o'yinlarida o'z oldiga maqsad qo'yish, unga erishish uchun reja tuzish, o'zini va vaqtini boshqarish, mashaqqatlarga bardosh berish ko'nikmalari shakllanadi. Bunday fazilatlar yoshlarning

ijobiy hayotiy pozitsiyasini rivojlantirib, ularda hayotga ongli va faol munosabatni qaror toptiradi [6].

Basketbol orqali shakllanadigan sog'lom turmush tarzi faqat maktab davridagina emas, balki insonning butun hayoti davomida unga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois basketbol to'garaklari yosh avlodni jismonan sog'lom, ma'nan yetuk, maqsadli qilib tarbiyalashning samarali pedagogik vositasi hisoblanadi [12].

4. Amaliy kuzatuvlar va tavsiyalar

O'quvchilarni sportga, xususan basketbol to'garaklariga jalb etishning samaradorligi bir qator amaliy kuzatuvlar orqali tahlil qilindi. O'rganishlar shuni ko'rsatadiki, basketbol to'garaklarida faoliyat yuritayotgan o'quvchilar nafaqat jismoniy rivojlanish, balki intellektual va ijtimoiy jihatdan ham o'sib bormoqda. O'quvchilarning sportga bo'lgan qiziqishi va ishtiyoqlari yuqori bo'lib, ular maktabda o'qish, jamoaviy tadbirlarda va ijtimoiy faoliyatlarda yuqori faollik ko'rsatmoqda. Bu holat sport to'garaklarining samarali tashkil etilishining asosiy ko'rsatkichidir [8].

Amaliy kuzatuvlar asosida, basketbol to'garaklarining yanada samarali ishlashini ta'minlash uchun quyidagi tavsiyalarni berish mumkin:

1. Basketbol to'garaklarini barcha maktablarda yo'lga qo'yish

O'quvchilarning sportga qiziqishini oshirish, sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish va jismoniy rivojlanishlarini ta'minlash uchun barcha umumta'lim maktablarida basketbol to'garaklari tashkil etilishi lozim. Bu to'garaklar sportning asosiy qoidalarini o'rgatish, jismoniy faollikni oshirish, ijtimoiy muloqotni kuchaytirish va o'quvchilarning ruhiy salomatligini mustahkamlashga yordam beradi [3].

2. Murabbiylar malakasini oshirish

Murabbiylarning pedagogik va psixologik bilimlarini oshirish, ularni zamonaviy trening

metodlari va texnologiyalar bilan tanishtirish muhim ahamiyatga ega. Murabbiylarning malakasi o'quvchilarga samarali ta'lim berishda, motivatsiya va motivatsion usullarni to'g'ri tanlashda bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, o'qituvchilarning sport psixologiyasi, individual yondashuv va jamoaviy treninglar borasidagi bilimlarini takomillashtirish zarur [11].

3. Sport inshootlari va inventarlarini yetarli darajada ta'minlash

Basketbol to'garaklarining samarali faoliyat ko'rsatishi uchun maktablarda sport inshootlari va inventarlarining yetarli darajada ta'minlanishi zarur. O'quvchilarning harakatlilik va sportni muvaffaqiyatli o'rganishlari uchun zamonaviy sport inshootlari, basketbol to'plari, o'yin maydonchalari va boshqa zarur jihozlar mavjud bo'lishi kerak [9].

4. O'quvchilarning sportga qiziqishini oshirish uchun musobaqa va ko'rik-tanlovlar tashkil etish

Basketbolga bo'lgan qiziqishni oshirish, o'quvchilarda raqobat ruhini shakllantirish va sportga bo'lgan ehtirosni kuchaytirish uchun maktablarda musobaqalar va ko'rik-tanlovlar o'tkazish juda muhimdir. Bu tadbirlar o'quvchilarni rag'batlantiradi, ularda g'alaba va mag'lubiyatlarga to'g'ri munosabatda bo'lish ko'nikmasini rivojlantiradi, shuningdek, sportga bo'lgan ishtiyoqni yanada oshiradi [10].

Shu bilan birga, musobaqalar va tanlovlar o'quvchilarni bir-biri bilan ijtimoiy aloqalar o'rnatishga, hamkorlikda ishlashga va o'zaro hurmatni rivojlantirishga undaydi. Bu jarayonlar o'quvchilarni individual yutuqlar va jamoaviy muvaffaqiyatlar sari yo'naltirish orqali, ularning umumiy rivojlanishiga xizmat qiladi.

Xulosa. Basketbol sport to'garaklari o'quvchilarning sportga bo'lgan qiziqishini shakllantirishda samarali pedagogik vosita

sifatidamuhimahamiyatga ega. O'quvchilarda sportga bo'lgan qiziqishni kuchaytirish, jismoniy salomatlikni mustahkamlash, ijtimoiy muloqotni rivojlantirish va shaxsiy fazilatlarni shakllantirishda to'g'ri tashkil etilgan basketbol mashg'ulotlari samarali natijalarga erishishga xizmat qiladi [8].

Mashg'ulotlar orqali o'quvchilarda jismoniy salohiyat rivojlanadi, ayniqsa chaqqonlik, tezlik, kuch va boshqa sportga xos fazilatlar mustahkamlanadi. Bundan tashqari, basketbol o'yinining jamoaviy tabiatidan kelib chiqib, o'quvchilar jamoada ishlash, o'zaro hurmat va mas'uliyatni his qilishni o'rganadilar [3]. Sportning bu turi nafaqat fizikal rivojlanishga, balki psixologik jihatdan ham o'quvchilarning mustahkamroq va bardoshlikni rivojlantirishga yordam beradi. O'quvchilar o'zaro musobaqalar va jamoaviy o'yinlarda qatnashish orqali ijtimoiy aloqalarni rivojlantiradilar, o'z fikrini ifodalash va guruhda ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradilar [10].

Bundan tashqari, basketbolni ta'lim tizimiga integratsiyalash, sog'lom va faol hayot tarzini targ'ib qilish, yoshlarni jismonan sog'lom va ijtimoiy jihatdan yetuk qilib tarbiyalashda katta ahamiyatga ega. Shunday

qilib, sport mashg'ulotlari va to'garaklarining ta'lim jarayoniga kiritilishi, o'quvchilarga individual va jamoaviy yutuqlarga erishishda yordam beradi va umumiy rivojlanish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. O'quvchilarni sportga jalb etish orqali ularda ijobiy hayotiy pozitsiya, mehnatsevarlik va maqsadga intilish kabi fazilatlar shakllanadi [9].

Sport faoliyati o'quvchilarda nafaqat jismoniy sog'lomlikni ta'minlaydi, balki ular orasida sport madaniyatini rivojlantirishga, ijtimoiy adolatni qo'llab-quvvatlashga va jamiyatdagi muammolarga faol munosabatda bo'lishga imkon yaratadi [6]. Shu bilan birga, to'garaklar o'quvchilarga o'zlarining ichki motivatsiyalarini rivojlantirish va muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan mahoratlarni o'zlashtirish imkonini beradi.

Shunday qilib, basketbol sport to'garaklari nafaqat jismoniy rivojlanish, balki ma'naviy kamolot va ijtimoiy faollikni shakllantirish uchun samarali vosita hisoblanadi. Bunday to'garaklarning tashkil etilishi va ularning ta'lim tizimiga integratsiyasi orqali jamiyatda sog'lom, faol, ma'naviy jihatdan yetuk va maqsadga yo'naltirilgan yoshlarni tarbiyalash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 27-maydagi PQ-4896-son qarori "Yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish va ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida".
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4896-son qarori, 2019-yil 27-may: "Yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish va ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida".
3. Amonov M., Karimov A. Yosh sportchilar bilan ishlash metodikasi. – Samarqand: Registon, 2020.
4. Davis B., Bull R. Motivating Students in Physical Education. – London: Routledge, 2008.
5. Deci E., Ryan R. Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior. – New York: Springer, 1985.
6. Deci E., Ryan R. Self-Determination Theory: Basic Psychological Needs in Motivation, Development, and Wellness. – New York: Guilford Press, 2017.
7. Dewey J. Experience and Education. – New York: Macmillan, 1938.
8. G'aniyev T. Sport pedagogikasi asoslari. – Toshkent: Fan, 2019.
9. Jo'raqulov O. Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2017.
10. Nasriddinov R. Yosh sportchilar psixologiyasi. – Toshkent: Ilm Ziya, 2021.
11. Vygotskiy L.S. Pedagogik psixologiya. – Moskva: Pedagogika, 1991.
12. World Health Organization (WHO). Physical activity and young people: Recommended levels of physical activity. 2020.

O'QUVCHILARNING SPORTGA BO'LGAN QIZIQISHINI SHAKLLANTIRISHDA BASKETBOL TO'GARAKLARINING PEDAGOGIK AHAMIYATI

ABDUALIMOV AZIZBEK AZAMAT O'G'LI

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti Samarqand kampusi magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada basketbol sport to'garaklari orqali o'quvchilarning sportga bo'lgan qiziqishini shakllantirishning pedagogik shart-sharoitlari, ta'limiy va tarbiyaviy imkoniyatlari, shuningdek, motivatsion omillarning roli yoritilgan. Basketbol mashg'ulotlarining jismoniy tarbiya tizimidagi o'rni tahlil qilinib, o'quvchilarning sport faoliyatiga jalb etilishi bo'yicha amaliy tavsiyalar keltirilgan.

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические условия формирования интереса школьников к спорту через кружки по баскетболу, образовательные и воспитательные возможности, а также роль мотивационных факторов. Проанализирована роль занятий баскетболом в системе физического воспитания и представлены практические рекомендации по привлечению учащихся к спортивной деятельности.

Annotation. This article examines the pedagogical conditions for developing students' interest in sports through basketball clubs, their educational and educational potential, and the role of motivational factors. The role of basketball training in the physical education system is analyzed, and practical recommendations are given to engage students in sports activities.

Kalit so'zlar: basketbol to'garagi, sportga qiziqish, jismoniy tarbiya, motivatsiya, sog'lom turmush tarzi, sport ta'limi

Kirish. Yosh avlodning jismoniy va ma'naviy sog'lom bo'lib ulg'ayishi har bir jamiyatning ustuvor vazifalaridan biridir. Bu borada yoshlarda sportga bo'lgan ijobiy munosabatni shakllantirish, ularni muntazam jismoniy faollikka jalb etish va sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan sanaladi.

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida yoshlar salomatligini mustahkamlash, ularning jismoniy tarbiya va sport bilan muntazam shug'ullanishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Jumladan, davlat rahbari tomonidan ilgari surilgan sog'lom avlod konsepsiyasi asosida umumta'lim muassasalarida sport infratuzilmasini yaxshilash, zamonaviy sport zallari, sport anjomlari bilan ta'minlash ishlari izchil olib borilmoqda [1]. Bu esa o'quvchilarni

sportga, xususan, basketbol kabi jamoaviy sport turlariga bo'lgan qiziqishini oshirishga xizmat qilmoqda.

Basketbol - bu faqatgina o'yin emas, balki o'quvchilarning jismoniy rivojlanishiga, ijtimoiylashuviga, jamoada ishlash malakalarini shakllantirishga xizmat qiluvchi muhim vositadir [9]. Basketbol mashg'ulotlari orqali o'quvchilar o'zaro muloqot qilish, mas'uliyatni his etish, maqsad sari harakat qilish, yutuq va mag'lubiyatni baholash kabi hayotiy ko'nikmalarni egallaydilar [8].

Shu nuqtai nazardan, umumta'lim maktablarida faoliyat yuritayotgan basketbol sport to'garaklari orqali o'quvchilarning sportga bo'lgan qiziqishini shakllantirish masalasi o'z dolzarbligini yo'qotmay kelmoqda. Ushbu maqolada aynan shu yo'nalishdagi pedagogik imkoniyatlar, motivatsion omillar va amaliy tavsiyalar

yoritiladi.

1. Basketbol to'garaklarining tarbiyaviy va o'quviy imkoniyatlari

Basketbolsport turi o'zining jamoaviyligi, dinamikasi va o'yin davomida doimiy fikrlashni talab qiladigan xarakteri bilan o'quvchilarning har tomonlama rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, maktabdagi basketbol to'garaklari nafaqat jismoniy rivojlanishni, balki tarbiyaviy, intellektual va ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirishda muhim vosita sifatida xizmat qiladi [9].

Birinchidan, basketbol jamoaviy o'yin bo'lgani uchun o'quvchilar o'zaro hamkorlikda harakat qilish, vazifalarni taqsimlash, jamoa maqsadiga erishish uchun shaxsiy manfaatlarni chetga surish, hurmat va ishonch asosida muloqot qilish kabi ijtimoiy fazilatlarni o'zlashtiradilar [3]. Bu esa ularda jamoada ishlash ko'nikmasini rivojlantirib, sotsiallashtirishni kuchaytiradi.

Ikkinchidan, o'yin jarayonida to'g'ri strategiya tuzish, raqib harakatlarini oldindan his qilish, vaqt va harakatni muvofiqlashtirish kabi ko'nikmalar shakllanadi. Shu bois o'quvchilarda strategik fikrlash, tezkor va mustaqil qaror qabul qilish, diqqatni jamlash, muvozanatni saqlash kabi intellektual-psixologik xususiyatlar rivojlanadi [11].

Uchinchidan, basketbol o'yinlari orqali sog'lom raqobat muhitida harakat qilish, yutuq va mag'lubiyatga to'g'ri munosabatda bo'lish, o'zini tuta bilish, sabr-toqatli bo'lish, jismoniy mehnatga o'rganish, sport etikasi va madaniyatini egallash kabi tarbiyaviy jihatlari shakllanadi [8]. Bu sifatlar o'quvchilarning umumiy hayot faoliyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

To'rtinchidan, basketbol mashg'ulotlari orqali sog'lom turmush tarzi elementlari – kun tartibi, to'g'ri ovqatlanish, faol harakat, zararli odatlardan yiroqlashish – amaliy faoliyatda mustahkamlanadi. Bu esa o'quvchilarning sog'liqni saqlash madaniyatini shakllantiradi

[7].

Basketbol shuningdek, pedagogik jarayonning integratsiyalashgan qismi sifatida faoliyat ko'rsatadi. Mashg'ulotlar davomida trener-o'qituvchining metodik yondashuvi, o'yinli mashqlar, motivatsion usullar, jamoaviy treninglar orqali o'quvchilarning ta'limga, hayotga va sportga bo'lgan qiziqishi kuchayadi [2]. Bu to'garaklar o'quvchilarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil qilish, salbiy omillardan chalg'itish, ijodiy va sport salohiyatini ro'yobga chiqarishda katta ahamiyat kasb etadi.

Shunday qilib, basketbol to'garaklari o'quvchilarda faqat jismoniy sifatlarni emas, balki ijtimoiy-axloqiy, intellektual, ruhiy va psixologik barqarorlikni shakllantirishda ham muhim tarbiyaviy vosita sifatida qaraladi. Bunday to'garaklarning ta'lim-tarbiya tizimidagi o'rni chuqur ilmiy asoslashni talab etadi.

2. O'quvchilarni sportga jalb etishda motivatsiya omillari

Zamonaviy ta'limda o'quvchilarni sportga jalb etish jarayoni nafaqat jismoniy faollikni oshirish, balki ularning psixologik holatini mustahkamlash, shaxsiy fazilatlarni rivojlantirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, sport to'garaklariga qatnashishga undovchi motivatsion omillarni chuqur tahlil qilish bu jarayonning samaradorligini belgilovchi asosiy mezonlardan biridir [8].

Motivatsiya - bu o'quvchini ma'lum harakatga undovchi ichki va tashqi omillar majmuidir. Ichki motivatsiya o'quvchining shaxsiy ehtiyojlari, qiziqishi va istaklariga asoslanadi. Basketbolga bo'lgan ichki motivatsiyaga o'yin jarayonidan zavqlanish, sog'lom hayot tarzini yoqlash, o'z ustida ishlash, yutuqga erishishga intilish kiradi [5]. Bu holat o'quvchilarda ijobiy emotsiyalarni uyg'otib, sport faoliyatiga ongli yondashishni shakllantiradi.

Tashqi motivatsiya esa atrof-muhit omillari, ya'ni ota-onalar, o'qituvchilar, murabbiylar, do'stlarning rag'batlantirishi, sovrinlar, tan olinish, musobaqalarda ishtirok etish kabi tashqi turtkilarga bog'liq bo'ladi [3]. Ayniqsa, sport sohasidagi yutuqlar uchun beriladigan rag'batlar, diplomlar, faxriy yorliqlar o'quvchilarda faol qatnashish istagini kuchaytiradi.

Sportga jalb etishda motivatsiyani oshirishning eng muhim jihatlaridan biri - murabbiyning psixologik yondashuvidir. Basketbol to'garagi rahbarining o'quvchilar bilan individual ishlashi, ularni tinglashi, do'stona muhit yaratishi, har bir ishtirokchining salohiyatini qadrlashi motivatsiyani kuchaytiradi [11]. Shuningdek, mashg'ulotlarning interaktiv va o'yinli metodlar asosida tashkil etilishi ham ishtirokchilarni sportga mehr qo'yishga olib keladi.

Basketbolning o'yin shakli, dinamikasi, raqobat muhiti o'quvchilarda musobaqalashishga bo'lgan ichki ehtiyojni uyg'otadi. Ayniqsa, tengdoshlari bilan birgalikda o'ynash, jamoa uchun javobgarlik his qilish, g'alabaga hissa qo'shish istagi o'quvchilarning doimiy qatnashuviga turtki bo'ladi [4]. Bu esa murabbiy uchun muhim tayancha sifatida xizmat qiladi.

Shuningdek, o'quvchilarning yoshi, jismoniy holati, temperament tipi va ijtimoiy holatini hisobga olgan holda individual yondashuv orqali sportga bo'lgan qiziqish yanada oshiriladi. Differensial yondashuv, differensial yuklama va individual maqto'v usuli o'zini anglash hissini rivojlantiradi [9].

Shunday qilib, o'quvchilarni basketbol sport to'garaklariga jalb etishda samarali motivatsion tizim yaratish — bu kompleks psixologik-pedagogik jarayon bo'lib, u doimiy rag'batlantirish, e'tirof, mustahkam ijtimoiy aloqalar va qulay pedagogik muhitga asoslanishi lozim.

3. Basketbol orqali sog'lom turmush tarzini shakllantirish

Zamonaviy jamiyatda sog'lom turmush tarzini shakllantirish nafaqat tibbiy, balki pedagogik va ijtimoiy muammo sifatida ham e'tirof etiladi. Shu nuqtai nazardan, basketbol kabi jismoniy faollikka asoslangan sport turlari orqali o'quvchilar orasida sog'lom hayot tamoyillarini targ'ib qilish alohida ahamiyatga ega bo'lib bormoqda [8].

Basketbol sport to'garaklari muntazam jismoniy faollikni ta'minlagani sababli o'quvchilarda yurak-qon tomir, mushak va suyak tizimlarining faoliyati yaxshilanadi. Bu esa sog'liqning asosiy ko'rsatkichlarini barqaror ushlab turishga xizmat qiladi. Mashg'ulotlardagi doimiy harakatlilik, chaqqonlikni talabetuvchi topshiriqlar nafaqat jismoniy, balki psixologik salomatlikni ham mustahkamlaydi [9].

Sport to'garaklarida qatnashish o'quvchilarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish imkonini beradi. Bu esa yoshlar orasida turli zararli odatlar – giyohvandlik, ichkilikbozlik, internetga bog'liqlik kabi holatlardan yiroqlashishga sabab bo'ladi. Sog'lom turmush tarziga asoslangan faoliyat ularda o'z-o'zini boshqarish, intizom, maqsadga yo'naltirilganlik kabi fazilatlarni shakllantiradi [3].

Basketbol o'yinining jamoaviy tabiatidan kelib chiqib, o'quvchilar o'zaro muloqotda bo'lish, ijtimoiy aloqalarni o'rnatish, birgalikda muammolarni hal qilish, o'z fikrini ifodalash, liderlik fazilatlarini namoyon etish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu esa ularning ijtimoiy faolligini oshirish bilan birga, sog'lom psixologik muhitni mustahkamlashga xizmat qiladi [10].

Bundan tashqari, basketbol o'yinlarida o'z oldiga maqsad qo'yish, unga erishish uchun reja tuzish, o'zini va vaqtini boshqarish, mashaqqatlarga bardosh berish ko'nikmalari shakllanadi. Bunday fazilatlar yoshlarning

ijobiy hayotiy pozitsiyasini rivojlantirib, ularda hayotga ongli va faol munosabatni qaror toptiradi [6].

Basketbol orqali shakllanadigan sog'lom turmush tarzi faqat maktab davridagina emas, balki insonning butun hayoti davomida unga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois basketbol to'garaklari yosh avlodni jismonan sog'lom, ma'nan yetuk, maqsadli qilib tarbiyalashning samarali pedagogik vositasi hisoblanadi [12].

4. Amaliy kuzatuvlar va tavsiyalar

O'quvchilarni sportga, xususan basketbol to'garaklariga jalb etishning samaradorligi bir qator amaliy kuzatuvlar orqali tahlil qilindi. O'rganishlar shuni ko'rsatadiki, basketbol to'garaklarida faoliyat yuritayotgan o'quvchilar nafaqat jismoniy rivojlanish, balki intellektual va ijtimoiy jihatdan ham o'sib bormoqda. O'quvchilarning sportga bo'lgan qiziqishi va ishtiyoqlari yuqori bo'lib, ular maktabda o'qish, jamoaviy tadbirlarda va ijtimoiy faoliyatlarda yuqori faollik ko'rsatmoqda. Bu holat sport to'garaklarining samarali tashkil etilishining asosiy ko'rsatkichidir [8].

Amaliy kuzatuvlar asosida, basketbol to'garaklarining yanada samarali ishlashini ta'minlash uchun quyidagi tavsiyalarni berish mumkin:

1. Basketbol to'garaklarini barcha maktablarda yo'lga qo'yish

O'quvchilarning sportga qiziqishini oshirish, sog'lom turmush tarzini targ'ib qilish va jismoniy rivojlanishlarini ta'minlash uchun barcha umumta'lim maktablarida basketbol to'garaklari tashkil etilishi lozim. Bu to'garaklar sportning asosiy qoidalarini o'rgatish, jismoniy faollikni oshirish, ijtimoiy muloqotni kuchaytirish va o'quvchilarning ruhiy salomatligini mustahkamlashga yordam beradi [3].

2. Murabbiylar malakasini oshirish

Murabbiylarning pedagogik va psixologik bilimlarini oshirish, ularni zamonaviy trening

metodlari va texnologiyalar bilan tanishtirish muhim ahamiyatga ega. Murabbiylarning malakasi o'quvchilarga samarali ta'lim berishda, motivatsiya va motivatsion usullarni to'g'ri tanlashda bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, o'qituvchilarning sport psixologiyasi, individual yondashuv va jamoaviy treninglar borasidagi bilimlarini takomillashtirish zarur [11].

3. Sport inshootlari va inventarlarini yetarli darajada ta'minlash

Basketbol to'garaklarining samarali faoliyat ko'rsatishi uchun maktablarda sport inshootlari va inventarlarining yetarli darajada ta'minlanishi zarur. O'quvchilarning harakatlilik va sportni muvaffaqiyatli o'rganishlari uchun zamonaviy sport inshootlari, basketbol to'plari, o'yin maydonchalari va boshqa zarur jihozlar mavjud bo'lishi kerak [9].

4. O'quvchilarning sportga qiziqishini oshirish uchun musobaqa va ko'rik-tanlovlar tashkil etish

Basketbolga bo'lgan qiziqishni oshirish, o'quvchilarda raqobat ruhini shakllantirish va sportga bo'lgan ehtirosni kuchaytirish uchun maktablarda musobaqalar va ko'rik-tanlovlar o'tkazish juda muhimdir. Bu tadbirlar o'quvchilarni rag'batlantiradi, ularda g'alaba va mag'lubiyatlarga to'g'ri munosabatda bo'lish ko'nikmasini rivojlantiradi, shuningdek, sportga bo'lgan ishtiyoqni yanada oshiradi [10].

Shu bilan birga, musobaqalar va tanlovlar o'quvchilarni bir-biri bilan ijtimoiy aloqalar o'rnatishga, hamkorlikda ishlashga va o'zaro hurmatni rivojlantirishga undaydi. Bu jarayonlar o'quvchilarni individual yutuqlar va jamoaviy muvaffaqiyatlar sari yo'naltirish orqali, ularning umumiy rivojlanishiga xizmat qiladi.

Xulosa. Basketbol sport to'garaklari o'quvchilarning sportga bo'lgan qiziqishini shakllantirishda samarali pedagogik vosita

sifatida muhim ahamiyatga ega. O'quvchilarda sportga bo'lgan qiziqishni kuchaytirish, jismoniy salomatlikni mustahkamlash, ijtimoiy muloqotni rivojlantirish va shaxsiy fazilatlarni shakllantirishda to'g'ri tashkil etilgan basketbol mashg'ulotlari samarali natijalarga erishishga xizmat qiladi [8].

Mashg'ulotlar orqali o'quvchilarda jismoniy salohiyat rivojlanadi, ayniqsa chaqqonlik, tezlik, kuch va boshqa sportga xos fazilatlar mustahkamlanadi. Bundan tashqari, basketbol o'yinining jamoaviy tabiatidan kelib chiqib, o'quvchilar jamoada ishlash, o'zaro hurmat va mas'uliyatni his qilishni o'rganadilar [3]. Sportning bu turi nafaqat fizikal rivojlanishga, balki psixologik jihatdan ham o'quvchilarning mustahkamroq va bardoshlikni rivojlantirishga yordam beradi. O'quvchilar o'zaro musobaqalar va jamoaviy o'yinlarda qatnashish orqali ijtimoiy aloqalarni rivojlantiradilar, o'z fikrini ifodalash va guruhda ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradilar [10].

Bundan tashqari, basketbolni ta'lim tizimiga integratsiyalash, sog'lom va faol hayot tarzini targ'ib qilish, yoshlarni jismonan sog'lom va ijtimoiy jihatdan yetuk qilib tarbiyalashda katta ahamiyatga ega. Shunday

qilib, sport mashg'ulotlari va to'garaklarining ta'lim jarayoniga kiritilishi, o'quvchilarga individual va jamoaviy yutuqlarga erishishda yordam beradi va umumiy rivojlanish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. O'quvchilarni sportga jalb etish orqali ularda ijobiy hayotiy pozitsiya, mehnatsevarlik va maqsadga intilish kabi fazilatlar shakllanadi [9].

Sport faoliyati o'quvchilarda nafaqat jismoniy sog'lomlikni ta'minlaydi, balki ular orasida sport madaniyatini rivojlantirishga, ijtimoiy adolatni qo'llab-quvvatlashga va jamiyatdagi muammolarga faol munosabatda bo'lishga imkon yaratadi [6]. Shu bilan birga, to'garaklar o'quvchilarga o'zlarining ichki motivatsiyalarini rivojlantirish va muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan mahoratlarni o'zlashtirish imkonini beradi.

Shunday qilib, basketbol sport to'garaklari nafaqat jismoniy rivojlanish, balki ma'naviy kamolot va ijtimoiy faollikni shakllantirish uchun samarali vosita hisoblanadi. Bunday to'garaklarning tashkil etilishi va ularning ta'lim tizimiga integratsiyasi orqali jamiyatda sog'lom, faol, ma'naviy jihatdan yetuk va maqsadga yo'naltirilgan yoshlarni tarbiyalash mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 27-maydagi PQ-4896-son qarori "Yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish va ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida".
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4896-son qarori, 2019-yil 27-may: "Yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish va ularning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida".
3. Amonov M., Karimov A. Yosh sportchilar bilan ishlash metodikasi. – Samarqand: Registon, 2020.
4. Davis B., Bull R. Motivating Students in Physical Education. – London: Routledge, 2008.
5. Deci E., Ryan R. Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior. – New York: Springer, 1985.
6. Deci E., Ryan R. Self-Determination Theory: Basic Psychological Needs in Motivation, Development, and Wellness. – New York: Guilford Press, 2017.
7. Dewey J. Experience and Education. – New York: Macmillan, 1938.
8. G'aniyev T. Sport pedagogikasi asoslari. – Toshkent: Fan, 2019.
9. Jo'raqulov O. Jismoniy tarbiya nazariyasi va metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2017.
10. Nasriddinov R. Yosh sportchilar psixologiyasi. – Toshkent: Ilm Ziyo, 2021.
11. Vygotskiy L.S. Pedagogik psixologiya. – Moskva: Pedagogika, 1991.
12. World Health Organization (WHO). Physical activity and young people: Recommended levels of physical activity. 2020.

ПРЕИМУЩЕСТВА ВИРТУАЛЬНЫХ ЭКСКУРСИЙ В ОБУЧЕНИИ РКИ

БАБАЕВА АНЖЕЛЛА АХАТОВНА

старший преподаватель кафедры русского языка и методики его преподавания
Джизакский государственный педагогический университет
им. А. Кадыри.

Аннотация. В статье рассматриваются преимущества виртуальных экскурсий в обучении русскому как иностранному (РКИ). Виртуальные экскурсии позволяют студентам погружаться в языковую среду, визуализировать изучаемый материал, повышать мотивацию и развивать коммуникативные навыки. Они обеспечивают доступность и гибкость учебного процесса, делая его более увлекательным и эффективным. Рассматриваются такие аспекты, как интерактивность и возможность использования технологий для усиления образовательного опыта.

Ключевые слова: визуализация, коммуникативные навыки, интерактивность, языковая среда, интерактивное обучение

Annotation. The article discusses the advantages of virtual excursions in teaching Russian as a foreign language (RFL). Virtual excursions allow students to immerse themselves in the language environment, visualize the material being studied, increase motivation and develop communication skills. They provide accessibility and flexibility to the learning process, making it more fun and effective. Aspects such as interactivity and the ability to use technology to enhance the educational experience are considered.

Keywords: visualization, communication skills, interactivity, language environment, interactive learning

В современном мире цифровые технологии играют все более значимую роль в образовательном процессе, и обучение русскому как иностранному (РКИ) не является исключением. На наш взгляд, современные информационные средства подачи учебного материала настолько специфичны и развиты, что продуцируют качественно новые свойства содержания образования, которых не содержалось в традиционных методах. Например, та же виртуальная реальность радикально преобразовывает принцип наглядности, создавая подобие реальных объектов за счет информационного моделирования. В итоге обучающийся получает почти такой же (или более сильный) личный опыт в зрительном, слуховом, осязательном, обонятельном восприятии, в осуществлении действий, как и при реальном взаимодей-

ствии с подобными ситуациями. Одним из инновационных инструментов, который широко используется для повышения эффективности обучения, являются виртуальные экскурсии [1, с. 129]. Они позволяют погрузить студентов в языковую среду, сделать процесс обучения более увлекательным и наглядным. Рассмотрим основные преимущества виртуальных экскурсий в обучении РКИ. Процесс обучения с использованием виртуальных экскурсий, по мнению исследователей, отличается высоким уровнем визуального восприятия студентами объектов социальной среды, а также приобретением социального опыта в условиях, максимально приближенных к реальности. Благодаря возможностям виртуальной среды учащиеся могут глубже погружаться в окружающий мир, формируя целостные представления об

изучаемых объектах. Такой формат обучения способствует развитию нравственных качеств, вызывает положительные эмоции от знакомства с красотой окружающего мира в режиме реального времени и способствует приобретению новых знаний о взаимодействии человека с природой исследуемых объектов.

Одной из ключевых трудностей при изучении иностранного языка является недостаток языковой практики. Виртуальные экскурсии позволяют студентам оказаться в аутентичной языковой среде без необходимости физического перемещения. Они могут посетить музеи, исторические памятники, города России и услышать живую русскую речь, что способствует развитию навыков восприятия на слух и расширению словарного запаса. Культура ценностных ориентаций является одной из ключевых характеристик виртуальных экскурсий, так как они способствуют знакомству обучающихся с реалиями жизни и культурой носителей русского языка. Благодаря такому формату студенты получают возможность исследовать различные культурные объекты, развивать навыки анализа и осваивать разнообразные когнитивные стратегии и виды речевой деятельности. Виртуальная экскурсия представляет собой особый способ погружения в культурную среду через взаимодействие с окружающим миром. Этот процесс осуществляется посредством организации проектно-исследовательской деятельности, направленной на изучение русского языка и культуры [2, с. 55]. Интеграция проектных технологий в образовательный процесс способствует развитию компетенций обучающихся, а также учитывает их личные интересы и образовательные потребности. Использование таких технологий позволяет совершенствовать коммуникативные навыки студентов, ре-

шать конкретные задачи курса РКИ и расширять их интеллектуальные горизонты. Таким образом, включение проектно-исследовательских подходов в виртуальные экскурсии является важным шагом на пути к эффективному и целенаправленному усвоению языка.

Визуальная информация играет важную роль в процессе обучения, особенно при изучении иностранного языка. Виртуальные экскурсии помогают студентам связывать новые слова и фразы с конкретными образами и ситуациями. Это способствует лучшему запоминанию и усвоению материала. Например, изучая тему "Достопримечательности Москвы", учащиеся могут увидеть Красную площадь, услышать комментарии экскурсовода и понять культурный контекст. Переосмысление устоявшихся стереотипов требует тщательного методического подхода и продуманного образовательного маршрута. Виртуальные экскурсии не только обогащают учебный процесс актуальными материалами, но и позволяют организовать занятия таким образом, чтобы обучающиеся самостоятельно приходили к осознанию и пересмотру стереотипных представлений.

Использование виртуальных экскурсий в групповых занятиях способствует развитию коммуникативных навыков. После просмотра экскурсии студенты могут обсуждать увиденное, обмениваться мнениями и задавать вопросы на русском языке, что помогает им преодолеть языковой барьер и развить навыки общения.

Виртуальные экскурсии позволяют организовать учебный процесс в удобное для студентов время и в комфортной обстановке [2, с. 45]. Они могут повторно просматривать экскурсии, изучать новые темы в своем темпе, что особенно важно для студентов с разным уровнем подготовки.

Таким образом виртуальные экскурсии представляют собой не просто статичный процесс восприятия информации в формате «смотри и слушай», а динамичный и интерактивный опыт. Они предполагают смену объектов, переключение внимания, последовательное изучение маршрута и активное участие обучающегося. В ходе таких экскурсий студенты получают дополнительные сведения из различных интернет-источников, что обогащает образовательный процесс. Этот формат стимулирует познавательную активность, развивая как вербальное, так и визуальное восприятие информации. Виртуальные экскурсии не заменяют реальный учебный процесс, а дополняют его, способствуя ос-

воению новых форм познания и формированию культуры обмена впечатлениями [4, с. 380].

Виртуальные экскурсии являются мощным инструментом в обучении РКИ, который делает изучение русского языка более эффективным, доступным и увлекательным. Они способствуют развитию различных языковых навыков, повышают мотивацию студентов и позволяют глубже погрузиться в культуру и традиции России. Внедрение таких технологий в образовательный процесс может значительно улучшить результаты обучения и помочь студентам достичь новых высот в изучении русского языка.

Список литературы::

1. Аду С.С. Элементы виртуальных экскурсий как способ социокультурной адаптации иностранных учащихся на разных этапах изучения русского языка как иностранного в ситуации онлайн-обучения Современное педагогическое образование. — 2020. — № 11. — С. 129
2. Богомолов А.Н. Научно-методическая разработка виртуальной языковой среды дистанционного обучения иностранному (русскому) языку — М., 2008. — 45 с.
3. Горина С.Г. Виртуальная экскурсия как современное направление применения информационных и коммуникативных технологий в образовательном процессе Наука и перспективы. — 2018. — № 1. — С. 53–57
4. Селиванов В.В. Виртуальная реальность как метод и средство обучения. Образовательные технологии и общество. — 2014. — Т. 17. — № 3. — С. 378–391.

MAKTABGACHA 5-6 YOSHDAGI BOLALARNI BADIY ADABIYOT ASARLARIGA QIZIQTIRISHNING PEDAGOGIK OMILLARI

DAMINOVA SHOXISTA FARXODOVNA

Jizzax davlat pedagogika universiteti “Maktabgacha va boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishlarida masofaviy ta‘lim” kafedrasida katta o‘qituvchisi

Annatotsiya: Jahon miqyosida ilg‘or texnologilar asosida maktabgacha yoshdagi bolalarni badiiy adabiyot asarlariga qiziqtirishning samarali usullariga oid bir qator izlanishlar olib borilmoqda. Shuningdek, oila va maktabgacha ta‘lim tashkilotlari innovatsion hamkorligi natijasida maktabgacha yoshdagi bolalarni badiiy adabiyot asarlariga qiziqtirishda pedagogik ta‘sir ko‘rsatishga ham alohida e‘tibor qaratilmoqda. Bu esa maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida samarali mexanizmlarni tashkil etishni taqozo etadi.

Kalit so‘zlar: adabiyot, ta‘lim, jamiyat, pedagogik, fan-texnika, inson, shaxs, bola

Аннотация: Во всем мире проводится ряд исследований эффективных методов вовлечения детей дошкольного возраста в чтение художественных произведений на основе передовых технологий. Особое внимание уделяется педагогическому эффекту инновационного взаимодействия семьи и дошкольной образовательной организации по привлечению детей дошкольного возраста к художественной литературе. Это требует создания эффективных механизмов в дошкольных образовательных организациях.

Ключевые слова: литература, образование, общество, педагогика, наука и техника, человек, индивидуум, ребенок

Abstract: A number of studies are being conducted worldwide on the basis of advanced technologies on effective methods of attracting preschool children to works of fiction. Also, as a result of innovative cooperation between families and preschool educational organizations, special attention is paid to the pedagogical impact on attracting preschool children to works of fiction. This requires the organization of effective mechanisms in preschool educational organizations.

Keywords: literature, education, society, pedagogy, science and technology, man, personality, child

Maktabgacha ta‘limning samarali mexanizmlarini joriy etish o‘ziga kelayotgan yosh avlodni ma‘naviy-axloqiy va intellektual rivojlantirishni sifat jihatdan yangi darajaga ko‘tarishning eng muhim sharti hisoblanadi. Shuningdek, o‘quv-tarbiya jarayonida ta‘limning innovatsion shakllari va usullarini qo‘llashga ko‘maklashadi. Mamlakatimizda ayni paytda vujudga kelgan shart-sharoitlar o‘ziga shakli, mazmuni va uni amalga oshirish mexanizmlarini qayta ko‘rib chiqishni va bu jarayonga tegishli o‘zgartishlarni kiritishni taqozo etmoqda.

Shunga ko‘ra maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida bolalarni badiiy adabiyot

bilan tanishtirish o‘z mazmuni va tashkiliy-pedagogik aspektlariga ko‘ra integrativ xususiyatga ega bo‘lib, bu jarayon bolalarni aqlan, axloqan va estetik tarbiyalashda katta rol o‘ynaydi. Badiiy adabiyot bolalarning nutqini rivojlantirish, ularning tasavvurlari va fantaziyalarini kengaytirish uchun qudratli vosita hisoblanadi. Eng yaxshi adabiy namunalar insonparvarlik ruhida tarbiyalangan bolalarni mazlumlarni himoya qilish va yomonlarni jazolash orqali adolatparvarlikka undaydi. Bolalarbop asarlar yosh avlodning dunyoqarashi, tafakkuri, his-tuyg‘ulari, orzu-istaklari va voqelikka estetik munosabatini ifodalaydi. Yozuvchilar

tomonidan yaratilgan bu asarlar voqelikni bolalar dunyoqarashi nuqtai nazaridan talqin qiladi va bolalar tilidan hikoya qilinadi. Bolalar qahramonlariga taqlid qilib, hayotiy harakatlar modelini shakllantiradi. Maktabgachata'limtashkilotlari bolalar uchun kerakli ma'lumotlarni badiiy adabiyot orqali o'rgatadi, bolalar bu ma'lumotlarni hayotda uchraydigan voqealar bilan solishtiradi va ijobiy qahramonlar harakatlariga mos faoliyat orqali atrofdagilar bilan muloqotga kirishadi. Badiiy adabiyot bolaning shaxsini shakllantirish va nutqni rivojlantirishning muhim vositasi bo'lib, bolalarni estetik va axloqiy tarbiyalashda katta rol o'ynaydi. Bu asarlar bolaning atrofmuhitga to'g'ri munosabatini shakllantirishga yordam beradi, real hayot omillarini umumlashtiradi va insoniy his-tuyg'ular va munosabatlar dunyosini bilishga yordam beradi. Badiiy adabiyot bolaning tafakkuri va tasavvurini rivojlantiradi, his-tuyg'ularini boyitadi va hayotga yaqinlashtiradi.

Bolalarning rasmiy ertaklar va multfilmlarni xush ko'rishi, hayot timsollarini ko'rishga intilishi, ularning nutqini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Badiiy asarlarning ma'nosini tushunishda ota-onalar, pedagoglar va yaqinlari bolalarga yordam beradi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning badiiy didini, kitoblar dunyosida harakat qilish qobiliyatini rivojlantirishda pedagogning metodik faoliyati, bolalarning yoshi va individual xususiyatlarini inobatga olgan holda usul va vositalardan foydalanishi muhim omil hisoblanadi. Buyuk rus demokratik V.G. Belinskiy bolalar kitobi tarbiya uchun yoziladi, «Tarbiya – buyuk ish, u insonning taqdirini hal qiladi» - degan edi. Badiiy adabiyotning qimmatini bolaning har bir jihatdan o'sishiga ta'sir ko'rsatishidir. Badiiy adabiyot bolaga jonajon o'lka tabiatining kishilarning mehnati va hayotini, ularning qilayotgan ishlari va ko'rsatayotgan

qahramonliklarini, bolalar hayotidan olingan voqyealar, bolalarning o'yinlari, ermaklari va qilayotgan mehnatlarini himoya qilib beradi. Bolalarni badiiy asarlar bilan tanishtirishda og'zaki, ko'rgazmali va amaliy metodlardan samarali foydalanish tavsiya etiladi. Bu jarayon bolalarning estetik, axloqiy va aqliy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi va ularni kelajakda yaxshi insonlar bo'lishiga yo'naltiradi. Bu, yosh avlodni ma'naviy, axloqiy va estetik tarzda rivojlantirishda katta rol o'ynaydi. Badiiy adabiyot, bolalarga jamiyathayotini, tabiatni, kishilik dunyosining ichki tuyg'ularini va o'zaro munosabatlarini o'rgatadi, ularni hayotiy vaziyatlarda va odamlarning o'zaro munosabatlarida bilim, sabr, hamkorlik, do'stlik, qo'llab-quvvatlash, qadr-qomat, sevgi, rahm-shafqat va boshqalariga munosabatda o'zgarishlar qilishga chaqiradi. Badiiy adabiyot, bolalarga o'zini tushuntirish, o'zining his-tuyg'ularini rivojlantirish, xayolini tarbiyalashda yordam beradi. Bu esa, ularning insoniy xususiyatlarni, adabiyotning eng yaxshi namunalari orqali tanishishiga va o'z fikrini ifodalashga imkon beradi. Adabiyot asosida bolalar o'z xayollari, o'ylayotgan narsalar haqida gaplashish orqali o'z fikrini shakllantiradi va tarbiyalanadi. Bu esa, ularning ijtimoiy qadriyatlar va xulq-atvor me'yorlarini shakllantirish, ularning o'z fikrini ifodalash va uning ustida turib, biron-birga adabiy munosabatlarni o'rgatish imkonini yaratadi.

Yurtimizda bolalarga sifatli kitoblar yetkazib berish borasida ham bir qancha yangi loyihalar amalga oshirilmoqda. Natijada bolalar ko'ngliga tez va oson kirib boradigan kitoblar kun sayin ko'paymoqda. Yangi O'zbekiston bolalariga atalgan kitoblar hayot maydonining eng yuksak cho'qqisiga chorlab turadigan porloq mash'alaga o'xshaydi. Ularning har bir sahifasi farzandlarimizni izlanishga, intilishga, yangiliklar yaratishga chorlab va hamisha ilhomlantirib turadi.

Ta'lim-tarbiya ishlarini takomillashtirish, uni jahon andozalari darajasiga ko'tarish, fan sohasidagi yangiliklarni amaliy hayotga tatbiq etish muhim masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Ayniqsa yosh avlodga ta'lim-tarbiya berish, ularda fan asoslariga nisbatan bilim, ko'nikma, malakalarni shakllantirish davlat siyosatining ustuvor vazifalaridan hisoblanadi.

Bolaning 3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan maktabgacha yoshi bolalik davrining katta bir qismini tashkil etadi. Asosan mana shu davrdan boshlab bolaning mustaqil faoliyatlari rivojlanadi hamda shaxsiy individul xususiyatlari yani (shaxsiy fazilatlar) tarkib topa boshlaydi. Rus pedagoglaridan P.F.Les Gaftning fikricha, insonning maktabgacha yoshidagi davri shunday birdavrki, ana shu davr mobaynida kelgusida qanday xarakter xislatlari paydo bo'lishi belgilanadi va axloqiy sifatlarining asoslari yuzaga keladi.

A.S.Makarenka bolalarni juda kichik davridan boshlab tarbiyalash zarurligi haqida gapirib, tarbiyaning eng muhim asoslari bolaning beshyoshgacha bo'lgan davri mobaynida yuzaga keltiriladi. Mana shu davrda qilingan butun tarbiya, tarbiya jarayonining 90% ini tashkil etadi, degan edi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning kitobga bo'lgan qiziqishni uyg'otish o'z navbatida ular shaxsiyati rivojiga ham ulkan darajada ta'sir etadi. Chunki har bir bola o'z shaxsiyat va dunyo qarashga ega. Shaxs kamoloti va uning taraqqiy etishida esa bevosita pedagogika hamda psixologiyaning o'rni o'rni beqiyosdir. Shuning uchun ham bolalarni kitob o'qishga qiziqitirishda pedagogik omil muhim hisoblanadi. Kitob va kitobxonlik bola ong-tafakkurini teranlashtirib, qalbiga eng go'zal ezgu niyatlarni joylaydigan, ularni yaxshiliklar olamiga yetaklaydigan ma'naviyat sarchashmasidir. Maktabgacha yoshdagi bolalarda endigina narsalarni idrok etish, fikrlash tasavvur etish shakllanib boradi.

Ular kitoblardagi qahramonlarning qiziqarli qiliqlari, kulgili voqea va hodisalarni tasodiflarni ko'proq eslab qoladilar. Agar tarbiyachi kitobni ovoqli o'qib ularning diqqatini o'qilgan narsaga qaratib tushuntirib bersa, bolalar uni eslab qoladilar. Bu yoshdagi bolalar o'yin orqali voqea va hodisalarni, kishilarning xarakteri va munosabatlarini bilib oladilar ko'rgan eshitgan, o'qigan narsalardagi holatlarni, kishilarni, hayvonlarni "yaxshi" va "yomon"ga ajratadilar va ularga o'z munosabatlarini bildiradilar. Bu yoshdagi bolalarni o'zlarini o'rab turgan muhit, tabiat va undagi hayvonlar, o'simliklar qiziqitiradi. Shuning uchun ham ular o'z qiziqishlarini qondirish uchun kattalarni xilma-xil savollarga ko'mib tashlaydilar.

Endi ular voqea va hodisalarga boshqacha ko'z bilan qaraydilar, voqeilikni bilishga intiladilar va xotirada saqlab qoladilar. "Nima uchun qaroqchi bo'ladi?", "Nima uchun qushlar uchadi-yu odamlar uchmaydi?", "Nima uchun qor yog'adi?" va boshqa savollar bilan kattalarga murojaat qiladilar. Chunki bu davrda ularning rivojlanishi alohida bir bosqichni tashkil etib, aqliy va jismoniy o'sishida, o'qitish va tarbiyalashda o'ziga xos yosh xususiyatlarga amal qilishini talab etadi. Kitobxonlar uchun konkret narsani obrazli fikrlash xarakterlidir, o'qish davomidashu obrazli fikrlash orqali ularning tushunchalari o'sib boradi.

Bu yoshda bolani kitobning yozlishi masalaning qo'yilishi emas, kitobdagi obraz, voqea va hodisa qiziqitiradi. Tarbiyachi kitobxonlarning qiziqishlarini shakllantirishi va rivojlantirish ular o'qishga rahbarlik qilishi, haqiqiy kitobxonlar bilan til topishib ishlashi lozim. Biz bu yerda alohida kitobxonlarga ta'rif berdik xolos. Bolalar o'qishni sifatli ravishda tashkil etish va ularni davr talabiga javob bera oladigan kishilar qilib tarbiyalash uchun, avvalo ularni har tomonlama o'rganish lozim.

Bolalar kitobning qiziqarli mazmuni do'stlik, halollik, mehnatsevarlik, o'rtoqlik namunalarini ko'rsatadi. Bolalar badiiy adabiyot asarlari estetik jihatdan tarbiyalashga ham katta ta'sir ko'rsatadi. Badiiy asarlarning yorqin obrazlari, jonajon tabiatning shoirona manzaralari, she'rlarning musiqaviyligi, tilning o'tkirligi, ifodaliligi bolalarga yoqadi. Bolalar badiiy so'z qudratini his etadilar, uncha katta bo'lmagan ertaklar, xalq ashula hamda she'rlarini tez va osongina eslab qoladilar. Badiiy so'zga muhabbatni ilk yoshdan boshlab tarbiyalab borish zarur, bola bog'chadan maktabga ana shu muhabbat bilan o'tadi va keyinchalik Vatan adabiyotini sevadigan bo'lib qoladi.

Xalq og'zaki ijodi – ertaklar, topishmoqlar, maqollar, qo'shiqlarning ko'plari uzoq o'tmishda va hozirgidan tubdan farq qiladigan voqyeligidan tubdan farq qiladigan turmush sharoitida yaratilgan xalq ijodi asarlaridan faqat tarbiya vazifalariga javob beradiganlari tanlab olinadi. Aql-idroki yoki jasurligi bilan, sabr-toqati yoki mehnati bilan har qanday qiyinchiliklarni yengadigan dovyurak, vijdonli qahramonlar ishtirok etadigan ertaklardan bolalar juda hayratlanadilar, bunday ertaklar bolalarni ijobiy qahramonlarga nihoyatda hayrixoh bo'lishga, yovuzlikka, nohaqlikka, qizg'anchilikka, makr-xiylaga nisbatan murosasiz bo'lishga majbur etadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning badiiy asarlarga ijobiy munosabatini, badiiy didini, kitoblar dunyosida hayolan harakat qilish qobiliyatini rivojlantirishda pedagogning metodik faoliyati muhimdir.

Badiiy asarlar bilan tanishishda og'zaki, ko'rgazmalivaamaliymetodlardan foydalanish tavsiya etiladi. Bu usullar pedagogning metodik faoliyatini kengaytirishga yordam beradi. Maktabgacha yosh davrida ertak va hikoyalarni ko'p eshitgan bolaning nutqi ravon, fikrlashi tiniq, xayolot olami cheksiz

bo'ladi. O'tkazilgan tajribalar maktabgacha ta'lim tashkilotlaridan ta'limning navbatdagi bosqichiga borgan bolalar bilan oiladan borgan bolalar o'rtasida ravon nutqning rivojlanish darajasi va mustaqil fikrlash imkoniyatlarida sezilarli farq borligi va bu holat bolaning maktabning boshlang'ich sinflarida yaxshi baholarga o'qishiga o'z ta'sirini ko'rsatishini belgilamoqda. Bugungi shiddatli rivojlanish davrida ertak, hikoyalar aytishning o'zi kifoya qilmaydi. Buning sababi kompyuter o'yinlari, televideniya berilayotgan multfilmlar, ertak qahramonlari aks etgan harakatli o'yinchoqlar bolada afsonaviy devlar, uchar gilamlar, yalmog'iz kampirlarga qiziqishini qiyinlashtiradi. Bu muammoni hal etishda xalq og'zaki ijodi bilan tanishtirish ishlariga zarar keltirilmagan tarzda zamonaviy bugungi kun bolasining orzuistaklari, hayollariga moslashtirilgan mazmundagi voqea-hodisalarga boy ertak hikoyalar, she'rlar, topishmoqu, tez aytishlar yaratish zarur.

Yaratilgan asarlar bola dunyosining taraqqiyotiga ta'sir etuvchi kuch bo'lib xizmat qilishi kerak. Bola yaratilgan asarlarni tinglar ekan, o'zini va o'zligini anglash, atrof-muhit, tabiatni qadrlash, odamlarga mehrlil, Vataniga sadoqatli bo'lish, Ona diyorini ulug'lash, undan faxrlanishni o'rganadi. Bundan tashqari, eshitish va tushunish bola salomatligiga kuchli ta'sir ko'rsatib, boladagi turli psixologik kamchiliklarning bartaraf etilishiga sabab bo'ladi hamda bola miya faoliyati faollashadi.

Xulosaqilib aytganda badiiy adabiyotning bolalarni tarbiyalash va ularning insoniy xususiyatlari, adolatparvarlik, do'stlik, ma'naviyat va boshqa erkak xususiyatlari bilan ta'minlashdagi ahamiyatini katta hosil qilishga yordam beradi. Bu maqsadlar uchun, badiiy adabiyotni tarbiyalashda va bolalar bilan ishlashda quyidagi takliflar berilishi mumkin. Badiiy adabiyotning bolalar

tarbiyasida katta ahamiyati bor, chunki insonparvar shaxslarga aylantirishga yordam u insoniyatning eng yaxshi tomonlarini beradi. rivojlantirish va ularni mustahkam, oʻzod va

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. I.V. Grosheva, L.G.Yevstafeva, D.T.Maxmudova, Sh.B.Nabixanova, S.V. Pak, G.E.Djanpeisova "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi T: 2018. 1-81-b;
2. F.Qodirova, SH.Toshpo'latova, M.A'zamova. "Maktabgacha pedagogika".-T., "Ma'naviyat". 2019
3. Sh.A.Sodiqova "Maktabgacha pedagogika". "Tafakkur sarchashmalari" T.: 2013
4. N.M.Qayumova "Maktabgacha pedagogika". "TDPU" nashriyoti T.: 2013
5. B.Safarov. Norboyevic, S. B. (2024). USE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL PROCESS. Multidisciplinary Journal of Science and Technology, 4(3), 93-97.
6. Козлова С.А. Дошкольная педагогика: учебник М.: Academia, 2017
7. Farxodovna, D. S. (2023). BOLA SHAXSIYATINI RIVOJLANTIRISHDA MILLIY MENTALITETNING O 'RNI. TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI, 3(2), 31-35.

BO'LAJAK HARBIY XIZMATCHILARDA MILLATLARARO TOTUVLIK VA BAG'RIKENGLIK QADRIYATLARINI SHAKLLANTIRISHNING EMPATIK JIHATLARI

TOSHMATOV RUSTAMJON MUYDINJON O'G'LI

Namangan davlat pedagogika instituti tadqiqotchisi

Annotatsiya: Mazkur maqola doirasida empatiyaning mohiyati, uning harbiy xizmatchilarning kasbiy faoliyatidagi o'rni, shuningdek, millatlararo totuvlik va bag'rikenglik qadriyatlarini shakllantirishda empatiyaga asoslangan ta'lim uslublarining samaradorligi ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: globallashuv, bo'lajak harbiy xizmatchi, harbiy xizmat, jamoa, totuvlik, bag'rikenglik, baynalminal diniy erkinlik, tinchlik halollik, poklik.

Abstract: This article examines the essence of empathy, its role in the professional activities of military personnel, as well as the effectiveness of educational methods based on empathy in forming the values of interethnic harmony and tolerance.

Keywords: globalization, future military personnel, military service, community, harmony, tolerance, international religious freedom, peace, honesty, purity.

Аннотация: В данной статье рассматривается сущность эмпатии, ее роль в профессиональной деятельности военнослужащих, а также эффективность образовательных методов, основанных на эмпатии, в формировании ценностей межэтнического согласия и толерантности.

Ключевые слова: глобализация, будущий военнослужащий, военная служба, сообщество, гармония, толерантность, международная религиозная свобода, мир, честность, чистота

Hozirgi globallashuv jarayonida diniy bag'rikenglik, dinlararo totuvlik, o'zaro hamkorlik masalasi mamlakatlarning tinchligi va taraqqiyoti uchun eng muhim tamoyillardan biri bo'lib xizmat qilmoqda. Tarixga nazar tashlaydigan bo'lsak, qadim-qadimdan yurtimiz turli madaniyat, til, urf-odatlar, turmush tarziga ega bo'lgan turli dinlarga e'tiqod qiluvchi va bir-biriga o'xshash bo'lmagan turli xalqlar, millatlar yashab kelgan zamindir, desam, mubolag'a bo'lmaydi. O'zbekiston Respublikasining Birinchi Prezidenti Islom Karimovning bu xususdagi fikrlarini eslab o'tish joiz, deb bilaman. Jumladan: "Bizning milliy harakatlarimiz umuminsoniy narsalar bilan bog'lanib ketgan. Asrlar davomida xalqimiz umumbashariy, umuminsoniy qadriyatlar takomiliga katta hissa qo'shgan. Turli millat vakillariga hurmat, ular bilan bahamjihat

yashash, diniy bag'rikenglik, dunyoviy bilimlarga intilish, o'zga xalqlarning ilg'or tajribalari va madaniyatini o'rganish kabi xususiyatlar xalqimizda azaldan mujassam", – deb ta'kidlagan

O'zbekistonda yashovchi turli millat vakillarining madaniy ehtiyojlarini qondirish maqsadida tashkil etilgan milliy madaniy markazlar (MMK) ushbu siyosatning amaliy ifodasidir. Dastlabki MMKlar koreys, qozoq, yahudiy va arman millat vakillari tashabbusi bilan 1989-yilda tashkil etilgan bo'lib, mustaqillik yillarida ularning soni keskin o'sdi. Hozirda O'zbekistonda 138 ta MMK faoliyat yuritmoqda. Bu esa, O'zbekiston davlati millatlararo totuvlikni ta'minlashga, madaniy xilma-xillikni saqlashga va har bir millat vakilining o'z madaniy ehtiyojlarini qondirishga alohida e'tibor qaratayotganligini ko'rsatadi..

Yurtimizda bugungi kunda xavfsizlik, barqarorlik, millatlararo totuvlik va diniy bag'rikengliksohalarida amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlar va strategik chora-tadbirlarning asosiy zamini O'zbekiston Respublikasini 2017–2021-yillarda rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida o'z ifodasini topgan [1]. Ushbu strategiya doirasida, jamiyatimizda millatlararo totuvlik va diniy bag'rikenglikni mustahkamlashga qaratilgan kompleks vazifalar belgilangan bo'lib, bu borada davlatimiz tomonidan olib borilayotgan siyosatning ustuvorligini tasdiqlaydi. O'zbek xalqiga xos bo'lgan bag'rikenglik nafaqat an'anaviy islomiy fazilat, balki samimiyat, ochiq muloqot, vijdon erkinligi va har bir insonning o'z e'tiqodiga sodiq qolish huquqi kabi muhim tamoyillarga asoslangan. Shunday ekan, diniy bag'rikenglik va millatlararo totuvlikni ta'minlash nafaqat ma'naviy burchimiz, balki barqaror va demokratik jamiyat qurish, huquqiy davlatni mustahkamlash, xalqaro hamjamiyatda munosib o'rin egallash yo'lidagi muhim siyosiy va huquqiy ehtiyojimizdir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 19-maydagi "Millatlararo munosabatlar va xorijiy mamlakatlar bilan do'stlik aloqalarini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi [2] Farmoniga muvofiq, Respublika baynalmilal madaniyat markazi va O'zbekiston xorijiy mamlakatlar bilan do'stlik va madaniy-ma'rifiy aloqalar jamiyatlari kengashi negizida Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Millatlararo munosabatlar va xorijiy mamlakatlar bilan do'stlik aloqalari Qo'mitasi (Qo'mita) tashkil etildi. Hozirda Qo'mita qoshida 138 ta milliy madaniy markaz (MMK) faoliyat yuritadi, bu esa mamlakatda milliy madaniy xilmaxillikni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirishga qaratilgan davlat siyosatining muhim yo'nalishi hisoblanadi.

Bo'lajak harbiy xizmatchilar, ayniqsa, ushbu tamoyillarga sodiq bo'lishlari shart, chunki ularning zimmasiga Vatanimizning xavfsizligini ta'minlashdek mas'uliyatli vazifa yuklatilgan. Empatiya – o'zgalarning his-tuyg'ularini tushunish va hamdardlik qilish qobiliyati bo'lib, turli millat vakillari bilan muloqotda bo'lishda, ular o'rtasida o'zaro hurmat va ishonchni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Empatiyaga ega bo'lgan harbiy xizmatchi, milliy kelishmovchiliklarni bartaraf etishda, adolatli va xolis qarorlar qabul qilishda, o'z xizmat vazifasini samarali bajarishda ko'proq muvaffaqiyatga erishadi. Ayni paytda, mamlakatimizda 130 dan ortiq millat va elat vakillari bir oila farzandlaridek, teng huquqlilik hamda o'zaro hamjihatlik sharoitida yashab kelishmoqda. Ularning huquq va erkinliklari, manfaatlarini ta'minlash, ta'lim olishi, kasb-hunar egallashi, an'ana hamda qadriyatlarini saqlash va rivojlantirishlari uchun barcha zarur sharoitlar yaratib berilgan. Bunday e'tibor natijasida ko'p millatli xalqimizning boy tarixiy-madaniy merosi qayta tiklandi va qadr topdi. Bo'lajak harbiy xizmatchilar ushbu merosni asrab-avaylashga, millatlararo totuvlikni mustahkamlashga, har bir fuqaroning huquq va erkinliklarini himoya qilishga o'z hissasini qo'shishlari darkor.

Empatiya — bu boshqalarning his-tuyg'ularini, fikrlarini va tajribalarini tushunish qobiliyatidir. Bu sohada o'zaro aloqa va hissiy bog'lanishning o'rni katta. Smitning ta'kidlashicha, tasavvur orqali biz "o'zimizni uning o'rniga qo'yamiz... go'yo uning tanasiga kirib, qandaydir ma'noda u bilan bir xil odamga aylanamiz". Tasavvur yordamida biz odatda boshqa odamnikiga o'xshash, lekin odatda undan kuchsizroq bo'lgan sezgilarni boshdan kechiramiz [3]. Yana bir ta'sirchan empatiya tushunchasi, bir asrdan ko'proq vaqt o'tgach, Herbert Spencerning (1870) "Psixologiya Printsipalari" asarida paydo

bo'ldi. Spencer, ko'plab turlarda, jumladan, insonlarda mavjud bo'lgan ijtimoiylik asosida o'z fikrini boshladi. Spencerning fikricha, turdoshlar bilan aloqada bo'lishga bo'lgan tendensiya, xususan o'zini himoya qilish sohasida, xavfsizlikni ta'minlash uchun moslashuvchanlik vazifasini bajaradi. Vaqt o'tishi bilan, bunday turlarda aloqada bo'lishdan qoniqish his qilish va ijtimoiy o'zaro ta'sirdan mahrum bo'lganda noxushlik his qilish rivojlandi, deb o'yladi. Bu hislar natijasida, bunday turlarda yuqori darajada ijtimoiy aloqa yuzaga keldi. Ushbu yuqori darajadagi ijtimoiy aloqa tufayli, empatiya takroriy aloqalar natijasida rivojlandi. Bo'lajak harbiy xizmatchilar uchun empatiya nafaqat shaxsiy munosabatlar, balki guruh dinamikasi va millatlararo aloqalar o'rnatish uchun muhimdir.

Empatiya orqali millatlararo totuvlik va bag'rikenglikni mustahkamlashda individual farqlar ham muhim ahamiyatga ega. Har bir harbiy xizmatchida empatiyaga oid jarayonlarda ishtirok etish yoki empatik natijalarni tajribaga ega bo'lish tendentsiyasi farq qiladi. Yillar davomida empatiya bilan bog'liq doimiy xususiyatlarni baholash maqsadida turli o'lchovlar ishlab chiqilgan (masalan, Davis, 1980; Hogan, 1969). Ushbu o'lchovlar shaxsning empatiyaga oid jarayonga ishtirok etish ehtimolini ta'sir qiluvchi barqaror xususiyatlarini ifodalaydi. Bo'lajak harbiy xizmatchilarda millatlararo totuvlik va bag'rikenglik qadriyatlarini shakllantirishda empatiya muhim rol o'ynaydi. Empatiya nafaqat shaxsiy va ijtimoiy munosabatlarni kuchaytiradi, balki turli madaniyatlar va millatlar o'rtasida o'zaro tushunishni mustahkamlashga yordam beradi. Buni amalga oshirish uchun, harbiy tayyorgarlik jarayonida empatiya va his-tuyg'ularni tushunishga qaratilgan treninglar va ta'lim dasturlari muhimdir.

Millatlararo totuvlik g'oyasi –

sayyoramizda istiqomat qilayotgan 1600 dan ortiq etnik guruhlarining teng huquqlilik, o'zaro hurmat va hamkorlik prinsiplari asosida tinch-totuv yashash idealidir. Bu g'oya nafaqat etnik xilma-xillikni e'tirof etishni, balki har bir millat vakillarining o'ziga xos madaniy merosini saqlab qolish va rivojlantirish uchun teng sharoitlar yaratishni ham nazarda tutadi. Millatlararo totuvlik, jamiyatning ijtimoiy barqarorligini, madaniy boyligini va innovatsion salohiyatini oshirishga xizmat qiladi.

Bag'rikenglik (Tolerantlik) – ijtimoiy-axloqiy kategoriyasifatidaboshqainsonlarning dunyoqarashi, turmush tarzi, xulq-atvori va odatlariga nisbatan sabr-toqatli, hurmatli va tushunish bilan munosabatda bo'lishni anglatadi. Bag'rikenglik, boshqa odamlarning fikrlari va e'tiqodlari o'zimiznikidan farq qilgan taqdirda ham, ularni qabul qilish, tan olish va hurmat qilishni nazarda tutadi.

Bo'lajak harbiy xizmatchilar uchun millatlararo totuvlik g'oyasining ahamiyati beqiyosdir. Chunki, ular ko'p millatli jamiyatimizda xavfsizlik va barqarorlikni ta'minlashdek muhim vazifani bajaradilar. Shuningdek, millatlararo totuvlik g'oyasi mohiyatiga ko'ra millatparvarlik g'oyasidir. U barcha millat va elatlarning tili, urf-odati, an'analari va bayramlari rivojlanishini rag'batlantiradi. Bu esa, har bir millat vakilining o'z madaniyatini qadrlashi va uni kelajak avlodlarga yetkazishga intilishi bilan bog'liqdir. Shuni alohida ta'kidlash joizki, millatlararo totuvlik millatchilik, shovinizm va irqchilik kabi g'oyalarga qarshi turadigan eng muhim ma'rifiy g'oya hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 4-moddasida O'zbekiston Respublikasi o'z hududida istiqomat qiluvchi barcha millat va elatlarning tillari, urf-odatlari va an'analari hurmat qilinishini ta'minlashi, ularning rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratishi belgilab qo'yilgan. Bu davlatning

millatlararo munosabatlarni tartibga solish sohasidagi siyosatining asosi bo'lib xizmat qiladi.

Harbiy xizmatchilar uchun empatiya, ya'ni boshqa insonlarning his-tuyg'ularini tushunish va ularga hamdardlik bildirish qobiliyati, millatlararo totuvlikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Empatiya harbiy

xizmatchilarga turli madaniy va etnik kelib chiqishga ega bo'lgan odamlar bilan samarali muloqot qilishga, ular o'rtasida o'zaro hurmat va ishonch muhitini yaratishga yordam beradi. Empatiyani rivojlantirish, bo'lajak harbiy xizmatchilarning kasbiy tayyorgarligining ajralmas qismi bo'lishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 2017
2. O'zbekiston Respublikasini 2017–2021-yillarda rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risidagi Prezident Farmoni PF–47-49-son. 07.02.2017.
3. Empathy: A Social Psychological Approach, Mark H. Davis

SHARQ MUTAFAKKIRLARINING TA'LIM TARBIYAGA OID ASARLARI MA'NAVIY VA AXLOQIY QARASHLAR DURDONASI

MIRZARAXMONOVA SHAXNOZA MIRZAAXMADOVNA

Toshkent iqtisodiyot va Pedagogika Instituti

pedagogika fakulteti p.f.f. d. v.b. dotsenti

Annotatsiya: Maqolada sharq allomalarining ta'lim tarbiya, odob –axloq masalalaridagi qarashlari, asarlarining tahlili, pedagogik g'oyalari va bugungi kunda yosh avlodni yetuk qilib yetishtirishda yangi tarbiya usullari va vositalari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Tarbiya, axloq, mudarris, madrasa, barkamol inson, insonparvarlik, pedagogika, qoida, tafakkur, islom, qadriyat, madaniyat, ma'naviyat.

Аннотация: В статье раскрываются взгляды восточных ученых на вопросы воспитания, нравов и этики, анализ их работ, педагогические идеи и новые методы и средства воспитания в социализации молодого поколения до зрелости.

Ключевые слова: образование, мораль, учитель, медресе, совершенный человек, гуманность, педагогика, мысль, ислам, ценности, культура, духовность.

Abstract: In the article, the views of Eastern scholars on the issues of education, manners and ethics, the analysis of their works, pedagogical ideas and new methods and means of education in bringing up the young generation to maturity are disclosed.

Key words: education, morality, teacher, madrasah, perfect person, humanity, pedagogy, rule, thought, Islam, value, culture, spirituality.

Bilamizki, o'zbek xalqi o'zining uzoq tarixi, boy merosi, o'chmas qadriyatlari, asrlar davomida shakllanib kelgan ta'lim tarbiyasiga ega. Xalqimizdagi mustahkam iymon – e'tiqod, mehnatsevarlik, insonparvarlik, umuminsoniy fazilatlarining shakllanganligi bunga yaqqol misoldir. Ammo bunday ma'naviy-axloqiy fazilatlar o'zidan o'zi vujudga kelmaydi, balki ularning kelib chiqishining haqiqiy manbai, ularni keltirib chiqargan sabablar va harakatga keltiradigan kuchlar mavjuddir. Aynan sharq mutafakirlarining ta'lim-tarbiyaga, ta'limga oid qarashlari bu tajribaning shakllanishiga katta hissa qo'shgan. Ma'lumki har bir avlod o'zidan oldingi ajdodlari bilan uzviy aloqada va bog'lanishdadir. Ifodali qilib aytganda, afsonaviy Antey oyog'i yerga tekkanida jismiga yangi kuch-quvvat quyilib ketganidek, har bir avlod o'zidan oldin o'tganlarning ijtimoiy va ma'naviy tajribalariga tayanib kamol topadi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Prezidentimiz I.A.Karimov: "Hozirgi kundagi eng dolzarb vazifamiz – jamiyatimiz a'zolarini, avvalambor, voyaga yetib kelayotgan yosh avlodni kamol toptirish ularning qalbiga milliy mafkura, o'z vataniga mehr, sadoqat, tuyg'ularini uyg'otish o'zligini anglash, milliy va umumbashariy qadriyatlar ruhida tarbiyalashdan va ajdodlar merosini o'rgatishdan iboratdir" deya ta'kidlab o'tmaganlar. Sirasini aytganda, azaliy qadriyatlarning zamondoshlarimiz, xususan yoshlar tarbiyasidagi ahamiyatiga qiziqish xalq og'zaki ijodida, Qur'oni Karim va Hadislarda, O'rta Osiyolik mashhur mutafakirlar va donishmandlar- Muso al-Xorazmiy, Ahmad Farg'oniyy, Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Yusuf Xos Hojib asarlarida, shuningdek, "Temur tuzuklari"da, Mirzo Ulug'bek va Alisher Navoiy asarlarida hamda XIX asrning o'rtalarida ijod qilgan Ahmad Donish, Furqat, Muqimiy va

boshqalarning kitoblari, XIX asrning oxirlarida va XX asrning boshlarida jadidlar harakatida umuminsoniy qadriyatlarga katta e'tibor berilgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL.

F.Engel ko'rsatib o'tganidek, Yevropa uyg'onish davrini g'oyaviy jixatdan tayyorlashda va oxir oqibatda XVIII asr materializmini shakllantirishda muxim rol o'ynagan qomusiy olim Farobiyning pedagogik qarashlari juda muhim rol o'ynaydi.

Farobiyning quyidagi pedagogik g'oyalari yoshlarga muhim manba bo'lib bo'lib xizmat qiladi.

1. Ta'lim so'z va o'rganish bilangina amalga oshiriladi.

2. Tarbiya- esa amaliyot, ish-tajriba bilan, ya'ni shu yo'l orqali amalga oshiriladi, deydi.

3. Har kimki ilm, hikmatni desa, uni yoshligidan boshlasin, so'zining ustidan chiqsin, yomon ishlardan saqlanadigan bo'lsin, ilm va ahli ilmdan mol dunyosini ayamasin.

4. Inson yaxshi tarbiya ko'rmagan va turmushda yaxshi tajriba orttirmagan bo'lsa, u ko'p narsalarni nazarga ilmay va ulardan jirkanadi. Bunday narsalar unga noo'rin bo'lib ko'ringan narsalar zaruriy bo'lib chiqadi.

5. Ma'lumki, inson hech qachon tug'ilganda yaxshi yoki yomon bo'lib tug'ilmaydi. Biroq har bir kishida biron bir fazilatga yoki qabixlikka mayl, qobiliyat bo'ladi va shu fazilatlarini 2 turga bo'ladi.

a). Fikriy fazilat

b). Xulqiy.

Fikriy fazilat aqliy quvvatga kirib, aqllilik, donolik, fahm-farosatlilik zehnlilikdan iborat. xulqiy fazilat – intiluvchi quvvatga kirib iffat, shijoat, saxiylik va adolatlilikni o'z ichiga oladi. Yomon fazilatlar razillikdir deya fikrini xulosalaydi. Aynan

o'zining "Fozil odamlar shahri" asarida esa tarbiyaga shunday ta'rif beradi: "Daraxtning kamolga yetgani mevasidan bilinganidek baxt-saodat yaxshi xulqlar bilan mukammal bo'ladi". Farobiy inson kamolotga yolg'iz o'zi erisha olmaydi. U boshqalar bilan aloqada bo'lish, ularning ko'maklashuvchi yoki munosabatlariga muhtoj bo'ladi. Uning fikricha tarbiya jarayoni tajribali pedagog o'qituvchi tomonidan tashkil etilishi muhimdir. Chunki har bir odam ham baxtni va narsa hodisalarni o'zicha bila olmaydi. Unga buning uchun o'qituvchi lozim. Farobiy ta'lim-tarbiyani to'g'ri yo'lga qo'yish orqali bunga erishish mumkinligini ta'kidlaydi. Demak, ta'limtarbiyaning asosiy vazifasi jamiyat talablariga javob bera oladigan va shu jamiyat uchun xizmat qiladigan yetuk insonni tarbiyalashdan iboratdir.

Yana bir yirik allomalardan biri buyuk mutafakkir Alisher Navoiy axloqning eng muhim mezonini sanalgan odob haqida shunday fikr yuritadi: "Adab kichik yoshdagilarni ulug'lar duosiga sazovor etadi va u duo barakati bilan umrbod baxramand bo'ladi. Adab kichiklarning mehrini ulug'lar ko'ngliga soladi va u muhabbat ko'ngilda abadiy qoladi". Demak, yaxshi xulq asosi – odob Navoiy tahsilida barcha insoniy hislatlarning boshlanishi sanaladi. Alloma o'z davrida ilm olish tamoyillarini ham yoritib bera olgan. Xususan bilim olish jarayonida barcha fanlar asoslarini chuqur o'rganish maqsadga muvofiqdir deb hisoblaydi. Shu bois alloma turli fanlar yo'nalishlarida yetuk bilimlarga ega va xalq o'rtasida alohida hurmat -e'tiborga ega bo'lgan olimu fozillarni yig'ib, ularning yordami bilan ilm-fanning rivojini ta'minlashga e'tiborni qaratadi. Ana shu maqsad yo'lida Samarqandda o'zining shaxsiy mablag'i evaziga

"Ixlosiya" madrasasini barpo etadi hamda uning yonida maktab ochadi. Madrasa va maktab faoliyatini shaxsiy mablag'i hisobiga yo'lga qo'yadi. Madrasada o'ziga xos tartib –qoidalarga muvofiq faoliyat yuritilgan

.Shuningdek, talabaniing ilm-fan sirlarini mustaqil ravishda yoki yetuk ilm sohiblarining ta'limi asosida o'zlashtirishlariga ijozat beradi. O'zining "Mahbub ul-qulub" asarida ilm o'qib uni ishlatmagan kishi urug' sohibi hosilidan bahra olmagan kishiga qiyoslanishini aytib o'tadi. Asarlarida zamonaviy pedagogika fani asoslari qatorida muhim o'rin tutuvchi omil o'zo'zini tarbiyalash masalasining mohiyati ham yoritiladi. Bu borada bildirilgan fikr mazmuniga ko'ra, bolaning o'zi yo'l qo'ygan xato va kamchiliklarini o'zi anglab olishi hamda ularni bartaraf etish uchun imkoniyat yaratish zarur. Yuqorida bayon etilgan fikrlar mazmunidan anglanadiki, alloma o'z davrida ilm olish sirlarini to'g'ri ko'rsatib, ta'lim tizimida quyidagilarni aks ettira olgan. Maktab yoki madrasada tahsil olish;

Olim, hunarmand yoki san'atkorlarga shogirdtushish asosida ta'lim olish;

Mustaqil ravishda ilm o'rganish. Mutaakkir yoshlarga chuqur bilim hamda axloqiy tarbiya berishda muallimning roli beqiyosdir. Muallimlik faoliyatini olib borish o'ta ma'suliyatli va sharaflil, ayni vaqtda murakkab ish sanaladi. Ushbu faoliyatni samarali yo'lga qo'yish mudarris hamda ustoz-murabbiylarning muayyan talablarga to'laqonli javob berib olishlariga bog'liq. Eng muhim talab- ularning chuqur bilimining hurmati qay darajada yuqori baholasa, uning shaxsi va faoliyatiga nisbatan talabni shu darajada oshiradi. Ayniqsa, madrasa mudarrislarining bilimlil, fozil, dono, kamtar va ma'naviy jihatdan pok bo'lishlarini talab etadi. Bu boradagi qarashlarini quyidagicha ifoda etadi: "Mudarris kerakki, g'arazi mansab bo'lmasa va bilmas ilmni aytishga urinmasa, manmanlik uchun dars berishga havas ko'rgizmasa va olg'irlik uchun dars berishga havas ko'rgizmasa va olg'irlik uchun gap-so'z va g'avg'o yurgizmasa, nodonlikdan sallasil jatta v pechi uzun bo'lmasa, gerdayish uchun madrasa ayvoni boshi unga o'rin bo'lmasa. Yaramaslikdan qo'rqsil va

nodonlikdan qochsil, nainkil: o'zini olim bilib, necha nodonga turli xil fisq ishlarni mumkin, balki halol qilsil : ishlarni qilmoq undan sodir bo'lsa va qilar ishlarni qilmslik unga qoida va odat bo'lib qolsil. Bu mudarris emasdir, yomon odatni tarqatuvchidir"- deya ustozlar va bilim olish niyatida bo'lgan har bir yoshga o'zining pedagogik qarashlari va tavsiyasini berib o'tadi.

Farzandga adab, hunar o'rgatmakni meros deb bilgil. Agarsen xohunga adab o'rgatgil, xoh o'rgatmag'il turmush mashaqatlarining o'zi unga o'rgatur. Undokim debdurlar, ota-onalari tarbiyalamasa, kecha va kunduz uni tarbiyalardur. Ming yilga yaqin davrdan beri xalqni, ayniqsa, yoshlarni hayotga, amaliy faoliyatga tayyorlashda amaliy qo'llanma bo'lib ekelayotgan "Qobusnoma" asari esa hozirgi o'zgarishlar davrida insonni ma'naviy kamolotga yetkazishda yanada muhim ahamiyat kasb etmoqda. Aynan shu asarda keltirib o'tilgan, yuqoridagi satrlar muallifi Kaykovus esa ota-onalarning farzand tarbiyasidagi vazifa va burchlari farzandning ota-onaga munosabati, ularni qadrlash, insonlar orasidagi muomala odobi, ularning o'zaro axloqiy munosabatlari, haqorat, qo'pollik kabi yomon odatlarning ma'suliyati katta ekanligi kabi axloqiy masalalarga urg'u beradi. Kaykovus inson tarbiyasiga katta e'tibor bergan, axloqiy yuksak insonni tarbiyalash mezonlarini ham ko'rsatib o'tgan. U axloqlikning birinchi belgisi suhandonlik deb biladi, suhandon notiqlikda rost so'zlash kerakligini ta'kidlaydi. U Pifagor aytgan quyidagi 10 xislatni har bir kishi o'zida tarkib toptirishini ta'kidlaydi. Bular: o'zidan zo'r kishi bilan urushmaslik; riyokor ikkiyuzlamachi kishi bilan do'st bo'lmaslik; yolg'onchi kishi bilan do'st bo'lmaslik, yolg'onchi kishi bilan muomala qilmaslik, baxil bilan suhbatda bo'lmaslik, g'ayr dushman kishi bilan sharob ichmaslik, xotinlar bilan bir yerda o'tirmaslik, lkishilarga sir aytmaslik, biror kishi aybingni aytsil, shu aybni

yo'qotishga harakat qilish, biror kishini ortiqcha maqtash yoki ortiqcha yomonlamaslik, muxtoj bo'lgan odamni gina, qahr bilan qo'rqitmaslik, gunohkorning gunohini avf etish kichiklarga mehribon bo'lish, bir ishni ikki kishiga buyurmaslik kabi hayotiy tavsiyalarni keltiradiki, inson o'z hayotida har bir daqiqada bunday xatti-harakatlar duch keladi. Asardagi e'tiborga molik jihati shundaki unda 'Quron' va 'Hadis' lardagi talablardan kelib chiqqan holda o'zining nuqtai nazarini bayon qiladi: "o'z farzanding sening haqingda qanday bo'lishini tilasang, sen ham ota-onang haqida shunday bo'lgil, nedinkimsen ota-onang haqida nima ish qilsang, farzanding ham sening haqingda shunday ish qilur, chunki odam mevaga, ota[ona daraxtga o'xshaydiur", deydi. Asarda ilgari surilgan g'oyalar nafaqat o'sha zamon uchun balki hozir ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan desak mubolag'a bo'lmaydi.

Mana shunday mangu allomalardan biri Burxoniddiy

Marg'inoniydir. Burxoniddin Marg'inoniyning axloqiy-huquqiy tarbiyaga oid qarashlarida diyonat, iymon, vijdon, burch, insoniylik, xususidagi g'oyalari shaxsni har tomonlama va uyg'un rivojlantirishning asosiy vositasi bo'lib xizmat qilgan. Shu jihatdan qaraganda XXI asrda yashagan islom ta'limotining yirik nomoyondasi Burxoniddiy Marg'inoniyning axloqiy-huquqiy tarbiyaga oid qarashlarida erkinlik, insonparvarlik, mehnatsevarlik, iymon-e'tiqod, halollik, axloqiy poklik, odillik, birodarlik, bilimlilik, mustaqil fikr hislatlari asosiy o'rinni egallaydi. Alloma Marg'inoniy o'zining axloqiy-huquqiy qarashlari bilan xalqimiz ma'naviyatini rivojlantirishga, musulmon dunyosi madaniyatining taraqqiyotiga hamda ijtimoiy pedagogik fikr rivojiga salmoqli hissa qo'shgan.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev yoshlar tarbiyasiga alohida to'xtalib: "Bolalarimizni birovlarining qo'lga berib qo'ymasdan, ularni o'zimiz tarbiyalashimiz lozim. Buning

uchun yoshlarimiz bilan ko'proq gaplashish, ularning qalbiga quloq solish, dardini bilish, muammolarini echish uchun amaliy ko'mak berishimiz kerak. Bu vazifalarni amalga oshirishda biz asrlar mobaynida shakllangan milliy an'analalarimizga, ajdodlarimizning boy merosiga tayanamiz" Biz ta'lim va tarbiya tizimining barcha bo'g'inlari faoliyatini bugungi zamon talablari asosida takomillashtirishni o'zimizning birinchi darajali vazifamiz deb bilamiz. Yosh avlod tarbiyasi haqida gapirganda, Abdurauf Fitrat bobomizning mana shu fikrlariga har birimiz, ayniqsa, endi hayotga kirib kelayotgan o'g'il-qizlarimiz amal qilishlarini men juda-juda istardim. Mana, ulug' ajdodimiz nima deb yozganlar: "Xalqning aniq bir maqsad sari harakat qilishi, davlatmand bo'lishi, baxtli bo'lib izzat-hurmat topishi, jahongir bo'lishi yoki zaif bo'lib xorlikka tushishi, baxtsizlik yukini tortishi, e'tibordan qolib, o'zgalarga tobe va qul, asir bo'lishi ularning o'z otaonalaridan bolalikdan olgan tarbiyalariga bog'liq" deya ta'kidlab o'tdi.

Tarbiya o'z navbatida oiladan boshlanar ekan, biz o'z farzandlarimizni baxtisaodatini, kamolini, iqbolini, buyuk inson bo'lib etishganligini va hayot abadiyligi avlodlar davomiyligini ta'minlaydigan ma'naviy qo'rg'oni bo'lmish o'z oilamizning mustahkamligini ko'rishni istar ekanmiz, demak oilada tarbiyalanuvchilarimizni har tomonlama sog'lom va barkamol etib tarbiyalashda tarbiyaning barcha turlariga e'tiborni kuchaytirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ota-bobolarimizdan qolgan boy ma'naviy merosning yosh avlodni har tomonlama yuksalishi tizimidagi o'rni va roli o'ziga xos xususiyatga va ko'rinishlarga egadir.

Tan olish lozimki, hozirgi kunda ayrim yoshlarimiz o'rtasida boy o'tmishimizni, bundan bir necha asrlar muqaddam yashab, ijod qilgan buyuk ajdodlarimiz merosini o'rgsnishga qiziqish unchalik yuqori emas ligi sezilmoqda. Ayniqsa, asrlar mobaynida

yaratilgan ming-minglab qo'lyozmalarni tadqiq qilish jarayoni juda sekin olib borilmoqda. Afsuski, mustaqilliq yillarida e'lon qilingan mumtoz adabiyot namunalariga ham Qaziqish biroz susaygani kuzatish mumkin. Bu shuni ko'rsatadiki, barkamol insonni tarbiyalash borasida hali muammolar bisyor, biz ayrim paytlarda tezkor davr ruhiga berilib, chuqur bilim va ko'nikmalarga ega bo'lgan kelajagimiz egalari tarbiyasida bir yoqlamali yo'l tutayapmiz. Ularga zamonaviy bilimlar bi'yicha ta'lim berishga zo'r berib, o'tmishdan saboq berishda oqsoqlikka yo'l qo'ymoqdamiz. Keyingi yillarda o'rta va oliy ta'lim tizimi dasturlarini ko'zdan kechirishda bebaho merosimizga e'tibor bir oz bo'lsada susayganini ilg'ab olish mumkin. Zotan, Yurtboshimiz o'zlarining har bir nutqida bu masalaga katta e'tibor berib, "Ma'naviyat taqdirning ehsoni emas. Ma'naviyat inson qalbida kamol topish uchun u qalban va vijdonan, aql va qo'l bilan mehnat qilishi kerak", deya ta'kidlab o'tdi.

XULOSA VA MUNOZARA

Ko'rinib turibdiki, yoshlarni ajdodlar merosiga, madaniyatiga, qadriyatlariga nisbatan hurmat bilan qarash, ularni e'zozlash, qadrlash sayqal berish va boyitishga o'rgatishimiz zarur. Chunki har bir millat yoshlari avlodlar vorisligiga boshqa millat, xalqlar yoshlariga xos bo'lgan, ma'qul va mos bo'lgan mushtarak axloqiy, siyosiy-ijtimoiy va g'oyaviy ramzlarni anglab oladi. Shunday qilingandagina, yigit-qizlar ongida mustaqillik ma'naviyati –

“Kecha kim ediku, bugun kim bo'ldik”, degan savolga javob beradigan tushunchalar, biz o'zimizning buyuk avlodlarimizni yetishtirgan xalqimiz, o'z davlatchiligimiz tarixiga an'alariga, qadimiy sivilizatsiyani shakllantirgan qadriyatlarimiz, madaniyatimiz va o'zimizning etnik birligimizga sodiq hamda sabr-toqatli xalamiz, degan qarashlar shakllanadi. Xulosa qilib aytganda ilm-fan, ma'rifat, ma'naviyat, ta'lim sohasini chuqur egallashimiz uchun o'tganlar merosini bilishimiz va o'rganishimiz darkor.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. UMUMIY PEDAGOGIKA. – "FAN VA TEXNOLOGIYA" 2018 .yil
2. YOSHLAR, ISTIQLOL, MAFKURA XUDOYQUL TO'RAEV ZARQALAM TOSHKENT 2004 YIL
3. ABU NASR FAROBIIY "FOZIL ODAMLAR SHAXRI" TOSHKENT XALQ MEROSI ABDULLA QODIRIY NOMIDAGI XALQ MEROSI NASHRIYOTI.
4. PEDAGOGIKA NAZARIYASI VA TARIXI
5. DARSLIK LARNING TARIXIY TARAQQIYOT YO'LI VA BUGUNGI KUNDA TA'LIM - TARBIYA JARAYONIDAGI O'RNI . R.X.JO'RAEV. SH.E.NEMATOV TOSHKENT 2010
6. I.A.KARIMOVNING YUKSAK MA'NAVIYAT YENGILMAS KUCH "T. MA'NAVIYAT 2008
7. M.SHOXADJYAEV.BURXONIDDIN MARG'INONIYNING AXLOQIY - HUQUQIY TARBIYAGA OID QARASHLARI.AVTOREFERA .T.2006
- Y.
8. SH.MIRZIYOYEV O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI KONSTITUTSIYASI QABUL QILINGANLIGINING 24 YILLIGIGA BAG'ISHLANGAN TANTANALI MAROSIMIDAGI MA'RUZASI .TA'LIM JURNALI .2017 YIL 5 SON

GO'DAKLIK DAVRI KASALLIKLARI

TOJIKULOVA GULBAXOR FURQAT QIZI

Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada bolada uchraydigan asosiy kasalliklar xususan raxit kasalligi kelib chiqishi klinikasi davosi profilaktikasi haqida yoritilgan. D gipovitaminoz gipovitaminozga sabab bo'uvchi omillar endogen ekzogen omillar klinikasi asorati oqibati yoritilgan Spazmofiliya raxit bilan o'zaro bog'liqligi Bu asosan organizmgavit d ning tushishini o'zgarishi natijasida vujudga kelishi, Ya'ni alkaloz va elektrolitlarning nomuvofiqlik muxitida gipokalsemiya rivojlanishi sababli, yana qonda vitamin D ning aktiv metaboliti miqdorining ortib ketishi sababli rivojlanishi haqida yoritilgan.

Kalit so'zlar: raxit ,eksudativ diatez, gipovitaminoz, rekovalenssiya , chala tug'ilganlik , spazmafiliya ,patologik holat, profilaktika ,klinika

KIRISH

Hozirgi vaqtda bolaning rivojlanish davri yani go'daklik davrida bolada turli hil a'zolarida turlicha kasalliklar vujudga kelishi mumkin, va bunday kasalliklarga, Raxit Spazmofiliya Ekssudativ diatez kabilar. Lekin shular bilan bir qatorda bolada Nafas a'zolari kasalliklari va yurak qon tomir tizimi kasalliklari , ovqat hazm qilish a'zolari kasalliklari, buyrak va siydik chiqarish a'zolari kassaliklari , ichki sekretiya bezlari kasalliklari, ko'plab uchrab turadi . boladagi koplav somatik kasalliklar bevosita ona bilan bog'liq hisoblandi. Bolada raxit kasalligi keltirib chiqaruvchi asosiy sabablar quyidagilardan iborat. Kasallikning asosiy sababi D gipovitaminoz bo'lib, D vitamini tashqi muhitdan ham kelib tushganda yoki organizmning o'zida kam hosil bo'lganda kelib chiqadi. Raxit kasalligini ilk bor ilmiy tarzda tasvirlagan olim Fracis Glisson hisoblanadi u 1650-yilda ushbu kasallikni tizimli o'rganishni bayon etgan. 1988-yilda Ye M Lukyanova tomonidan ishchi tasnifi taklif qilingan . Kasallik davri og'irlik darajasi kechishi bo'yicha tavsiflab bergan. Odatda D vitamini bola organizmiga ona suti bilan kiradi yoki quyoshning ultrabinafsha nurlari ta'siri ostida

bola terisining epidermis qavatida sintezlanadi.

Klinik ko'rinishlarining og'ir-yengilligiga qarab raxitning uch darajasi — I darajali (yengil), II darajali (o'rtacha og'ir) va III darajali (og'ir) farqlanadi. Raxitning I darajasida suyak to'qimasidagi o'zgarishlar sust rivojlangan bo'lsa, II darajasida kasallik belgilari

o'rtamiyona rivojlangan boladi. Hozirgi vaqtda III darajadagi raxit kamdan-kam uchraydi va ko'pgina tizim bilan organlarda xiylagina o'zgarishlar bo'lishi bilan xarakterlanadi. Raxitning o'tkir, yarim o'tkir va qo'zib turadigan bo'lib olishi farqlanadi. Katta liqildoqning kech bekilishi, birinchi tishlarning kech chiqishi, harakat rivojlanishining orqada qolishi va boshqalar singari alomatlarga qarab raxit deb tashxis qo'yish mumkin emas. Bunday simptomlar bolalarda raxitga aloqasi yo'q patologik holatlar yuzaga kelgan mahallarda ham kuzatilishi mumkin. Agar bolada raxit kasalligi belgilari sezilsa, darhol shifokorga murojaat qilish kerak. Chunki ushbu xastalikni davolash alohida muolajalarni talab etadi. Agar boshlang'ich holati bo'lsa, D vitamini dorilari va boshqa kalsiyni ko'paytiruvchi vositalarni iste'mol qilishning o'zi yetarli bo'ladi. Ammo kasallik zo'rayishining oldini olish uchun

bir necha choralarni ham ko'rish mumkin. Xususan, zarur bo'lgan hollarda shifokorning tavsiyasiga muvofiq davo gimnastikasi, massaj, kvars lampasi bilan nurlantirish amaliyotlari o'tkaziladi. Davo choralari va maxsus dori-darmonlarni faqatgina mutaxassis tavsiyasi bilan iste'mol qilish mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLIL VA METODLAR Tibbiyot fani olimlarining tadqiqotlariga ko'ra raxitning kelib chiqishiga asosiy sabab (D gipovitaminoz) bilan birga organizmni kasallikka moyil qilib qo'yadigan bir qancha omillar ham katta o'rin tutadi. Bularga quyidagi ekzogen va endogen omillar: bolani ovqatlantirib borish xarakteri, unga beriladigan qo'shimcha ovqatning sifat tarkibi, bo'lib o'tgan kasalliklar, chala tug'ilganlik, yil fasli, turmush sharoitlarining yomonligi va boshqalarni misol keltirish mumkin. Fosfor bilan kalsiy almashinuvining buzilishi yangi hosil bo'lib kasallikning kechishida quyidagi asosiy davrlari farqlanadi: 1. Boshlang'ich davri. 2. Avjiga chiqqan davri. 3. Rekonvalissensiya (tuzalish) davri. 4. Qoldiq belgilar davri. Raxitning boshlang'ich davri belgilari bolaning 1,5- 2 oyligida, chala tug'ilgan bolalarda esa 2-3 haftaligida paydo bo'ladi va uning ilk belgilari asab tizimiga aloqador funksional o'zgarishlar bilan xarakterlanadi: 1) Bola sababsiz, haddan tashqari ko'p terlaydigan bo'lib qoladi, shuning oqibatida unga issiqlik toshib, badan terisining bichilib turishi, ensa sohasining qichishishi va sochini to'kilib ketishi kuzatiladi. 2) Bola hadeb cho'chiveradigan, sababsiz injiqlik qiladigan bo'lib qoladi. 3) Uyquusi behalovat, notinch bo'ladi. Shuningdek, bolaning ichi tez-tez surilib turishi, siydigidan juda yoqimsiz shiptir hidi kelib turishi va yo'rgagida juda mayda qum qolishi mumkin. Raxitning boshlang'ich davri 2—3 haftadan 2—3 oygacha davom etadi va bu davming oxirlariga kelib suyak to'qimasida o'zgarishlar topiladi, bu o'zgarishlar katta liqildoq chetlari, choklar hosil qiluvchi suyaklar chetlarining

yumshoqroq bo'lib qolishi va paypaslab ko'rilganida, ayniqsa, ensa sohasida bezillab turishi (kraniotabes) bilan ifodalanadi. Kasallik boshlang'ich davrida aniqlanmasa va tegishli davo qilinmaydigan bo'lmasa, u ikkinchi davrga o'tadi, bunda ko'pgina tizim va a'zolarida o'zgarishlar paydo bo'ladi, lekin suyaklarga oid belgilar yaqqolroq namoyon bo'ladi. Suyaklardagi o'zgarishlar bolaning jismoniy rivojlanishiga va parvarish xususiyatlariga bog'liq holda paydo bo'lib boradi. Chunonchi, bola suyaklarining yumshoq va egiluvchan bo'lib qolganligidan bola ma'lum bir vaziyatda uzoqroq yotqizib qo'yilsa, faqat bir tomonga qaratib emizilsa, beshikda haddan tashqari ko'p yotadigan bo'lsa, pastda joylashgan va og'irlik tushishidan bosilib qolgan sohalaridagi suyaklarda deformatsiyalar kelib chiqadi. Bu kasallikka chalingan bolalarning immuniteti tushib ketadi, oqibatda yuqumli kasalliklarga ta'sirchan bo'lib qoladi. Shuningdek, raxit kamqonlik, suyaklar yumshashi, bo'g'im va mushaklar bo'shashi, tishlar kech va bir tekis chiqmasligiga olib keladi. Uning og'ir asoratlari bolaning ancha vaqtgacha boshi va gavdasini tuta olmasligida kuzatiladi. Bundan tashqari, vaqtida davo choralari ko'rilmasa, vaznining ortib borishi natijasida bolaning suyaklari qiyshayadi. Boshining peshona qismi oldinga turtib chiqadi, ensa qismi esa orqaga kiradi, umurtqa pog'onasi bukchayib qoladi, ko'krak qafasi pastga qarab kengayib ketadi, oyoq «X» yoki «O» shaklida qiyshayadi, bolalarda yassi oyoqlik rivojlanishi mumkin.

Asoratlari. Kasallik vaqtida aniqlanmasa va tegishli spetsifik va nospetsifik davo choralari ko'rilmasa, bolaning qaddi-qomatida, suyak tizimida juda ham og'ir va qaytarilmas qoldiq belgilar (asoratlar) qoldirishi mumkin. Bosh miyaning normal joylashuvining buzilishidan kelib chiqadigan patologik holatlar, ko'krak qafasi shaklining buzilishidan kelib chiqadigan nafas olishga qiyinchiliklar, ayniqsa, bo'lg'usi onalar qizlarda chanoq suyaklarining

deformatsiyalari, oyoqlarning haddan tashqari qiyshayib ketish hollari shular jumlasidandir.

NATIJALAR VA MUHOKAMALAR

Ko'pchilik holatlarda raxit zo'rayganda qo'shimcha kasallik sifatida spazmafiliya (yun. Spasmos tortishish va philia –moyillik), talvasa -Qonda kalsiy miqdorining kamayishi natijasida paydo bo'lib, vaqti –vaqtida talvasa xuruji bilan kechadigan kasallikdir. Odatda, 2 yoshgacha bo'lgan bolalarda, ayniqsa bahorda ushbu kasallik bilan kasallanish holatlari kuzatiladi Ushbu kasallikni rivojlantiruvchi bir qancha omillar bo'lib ,bolani yaxshi parvarish qilmaslik, no'to'g'ri emizish, kislorod yetishmovchiligi uning rivojlanishiga sabab bo'ladi. Kasallikning yashirin va Ochiq shakli bor. Yashirin shakli bola nervining o'ta qo'zg'aluvchanligi bilan xarakterlanadi. Raxit zo'rayganda ochiq shaklga o'tadi, bunda xar xil muskullarda tortishish va tirishish ro'y beradi. Ko'pincha bola chinqirib yig'laganda tovush yorig'i torayib, muskullar tortishib qoladi. Spazmofiliya raxit bilan o'zaro bog'liq bo'lgan kasallikdir.

Bu asosan organizmga vitamin D ning tushishini o'zgarishi natijasida vujudga keladi. Ya'ni alkaloz va elektrolitlarning nomuvofiqlik muxitida gipokalsemiya rivojlanishi sababli, yana qonda vitamin D ning aktiv metaboliti miqdorining ortib ketishi sababli rivojlanadi. Vitamin D ning aktiv shaklini ko'payishi qalqon oldi bezlar faoliyatini susaytiradi. Ichaklarda kalsiy va fosfor tuzlarining so'rilishini kuchaytiradi. Ularni va aminokislotalarni buyrak naychalarida reabsorbsiyasini kuchaytiradi. Buning natijasida qonning ishqoriy zaxirasi ortadi va alkaloz rivojlanadi, avvalgi gipofosfatemiya birdaniga giperfosfatemiyaga almashinadi. Kalsiy juda tez suyaklarda yig'ila boshlaydi, qonda uning miqdori kamayadi. Gipokalsemiya rivojlanishiga asosiy sabab, qonda ionlashgan kalsiy fraksiyasining kamayishi xisoblanadi.

Bunda ionlashgan kalsiyni bu miqdorida neyromushak va neyronlararo sinapslarda qo'zg'alish chegarasi susayadivabir vaqtning o'zida calsiyning biogen antogonisti ya'ni kaliy darajasi ko'payadi. Talvasani vujudga kelishida magniy, natriy, xloridlarning kamayishi, B grupp vitaminlarining xam yetishmovchiligi sabab bo'ladi. Ko'p uchraydigan simptomlar quyudagilar; Yashirin shakli; xvosteka simptomi-fossa kaninaga bolg'acha bilan urulganda Og'iz burun ko'zning ichki burchagi mushaklari tortilishi kuzatiladi. Lyust simptomi-kichik bolder suyagining bosh qismidan pastga urulganda Oyoq kaftining bukulishi va uning tashqariga aylanishi. Trusso simptomi-jgut yordamida yelka soxasidan bir necha daqiqa siqilishi qo'llarni akusher qo'li ko'rinishiga olib keladi.Maslov simtomi-nina sanchilganda nafas olish va chiqarishda mushaklar spazmi tufayli nafas bir necha soniya to'xtaydi.Ochiq shakli;laringospazm-ovoz boylamlarining o'tkir torayishi, xuruj shovqinli nafas chiqarish bilan tugaydi.Karpopedal spazm-oyoq, qo'l, kaft va panjalarining mushaklarini og'riqli spazmi, trizm, tetanik yuz.Eklampsiya–es xushni yo'qolishi bilan kechuvchi tarqalgan, umumlashgan talvasa xurujidir. Yuz mushaklarining og'iz va ko'z soxasida tortilishidan boshlanib, tezda oyoq qo'llarga tarqaladi.Xuruj davomiyligi bir necha daqiqadan bir necha soatgacha kuzatiladi. Oqibati. Raxit vaqtida aniqlansa va tegishli davo olib borilsa oqibat xayrli tugaydi. Ayrim hollardagina onalarning beparvoligi natijasida yuqorida aytilgan asoratlar kelib chiqish hollari kuzatilishi mumkin. bolaning ovqatida oqsillar, yoglar, uglevodlar, vitaminlar va mikroelementlarning bola ehtiyojlarini qondiradigan miqdorda bolishini ta'minlashdan iborat.

XULOSA.

Bola qanday usulda boqilishidan qat'i nazar, bir oylik bo'lgach, meva sharbatlari, 3 oyligidan boshlab olma pyuresi, 3-4 oyligidan

esa tuxum sarig'i (asta- sekinlik bilan oz-ozdan sut bilan suyultirilgan holda) berilishi lozim. Bolani toza havoda sayr qildirish, uqalash va gimnastik muolajalar olib borish ham davolash jarayoniga muhim hissa qo'shadi. Davolashning asosiy spetsifik usuli D vitamini bilan davolash bo'lib, uning dozasi bolaning yoshiga emas, balki kasallikning og'ir-yengilligi, bolaning qanday usulda boqilishi va yashash sharoitiga bogliq. Davolashning bir necha usuli mavjud, biroq hammadan ko'proq va keng foydalaniladigani D vitaminini har kuni o'rtacha terapevtik dozalarda 1,5—2 oy davomida berib borilishidir. Raxit profilaktikasi uchun vitamin D ning konsentratsiyasi kamroq bo'ladigan moydagi eritmasidan foydalanilgan ma'qul. Vitamin D ning moydagi eritmasi bo'lmagan, bolaning ichi suriladigan hollarda, spirtidagi eritmasidan foydalaniladi. Profilaktik vositalardan kutilgan natija olish uchun ularni juda diqqat bilan va muntazam ravishda ishlatib borish, raxitning og'ir formalari boshlanishi

ehtimol bolgan bolalarda (chala tug'ilgan, noqulay turmush sharoitlarida yashaydigan, sun'iy usul bilan boqib kelinayotgan, yilning kech kuzi va qish fasllarida tug'ilgan bolalarda) kasallikning profilaktikasida, ayniqsa, sabru toqat talab etiladi. Ushbu kasallikni oldini olish uchun bolani ona suti bilan tabiiy oziqlantirish sun'iy yo'l bilan oziqlanadigan bolalarga kerakli darajada nordon aralashmalar berish C ,B1,B2 PP va D vitaminlarini berib borish bolaning turli xil infeksiyon kasalliklarga chalinishini oldini olishdan iborat. Har qanday kasallikni davolagandan uni oldini olgan afzal buning uchun ona va bola salomatligini muhofaza qilish lozim .Onaning homiladorlik davrida kun tartibi ovqat ratsioni shaxsiy gigiyenasi mehnat faoliyati alohida e'tiborga olinishi lozim .Onaning perenatal davrida vitamin menerallarga to'yib ovqatlanishi shuningdek salomatligini muhofaza qilishi uchun sharoit yaratish kerak. Kasallikni davolagandan uni oldini olgan afzal.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. J.Eshqobulov, A.Mahmudov. Bolalar kasalliklari fani. Abu AH ibn Si no nomidagi tibbiyot nashriyoti. Toshkent. 1993.
2. K.A.Svyatkina, E.V.Belogorskaya, N.P.Kudryavsev. Bolalar kasalliklari fani. Abu Ali ibn Sino nomidagi tibbiyot nashriyoti. Toshkent. 1990.
3. K.A.Сотникова, В.В.Гавришова. Неонатология. Москва. 1985.
4. Bir yoshgacha bo'Mgan bolalarni ovqatlantirish xususiyatlari. Abu Ali ibn Sino nomidagi tibbiyot nashriyoti. Toshkent. 2002.
5. С.Д.Носов. Детские инфекционные болезни. Медицина. Москва. 1982.
6. Bolalar kasalliklari propedevtikasi. Abu Ali ibn Sino nomidagi tibbiyot nashriyoti. Toshkent. 1997. 10. Y.K.Subulkina. Bolalarga tez tibbiy yordam. Abu Ali ibn Sino nomidagi

ELEKTRON TA'LIM RESURSLARINING SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA UNIVERSAL TA'LIM FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHNING METODIK YONDASHUVLARI

NISHONOVA MUATTARXON ALISHEROVNA

Andijon davlat pedagogika instituti

Annotatsiya: Mazkur maqolada elektron ta'lim resurslarining samaradorligini oshirishda universal ta'lim faoliyatini rivojlantirishning metodik yondashuvlari tahlil qilinadi. Elektron ta'limning har tomonlama rivojlanishi va o'quvchilarning o'z-o'zini boshqarish, faoliyatga yo'naltirilgan yondashuvlari orqali ta'lim jarayonining samaradorligi oshiriladi. Maqolada universal ta'lim faoliyatini qo'llashda zamonaviy pedagogik metodlar, innovatsion texnologiyalar va individual yondashuvlar ta'siri ko'rib chiqiladi. Shuningdek, elektron ta'lim resurslari va platformalarining muvofiqligini ta'minlashda metodik jihatlarining ahamiyati alohida e'tiborga olinadi.

Kalit so'zlar: Elektron ta'lim, ta'lim resurslari, universal ta'lim faoliyati, metodik yondashuvlar, innovatsion texnologiyalar, samaradorlik, pedagogika, individual yondashuv, ta'lim platformalari.

Аннотация: В данной статье анализируются методические подходы к развитию универсальной учебной деятельности в контексте повышения эффективности электронных образовательных ресурсов. Рассматриваются современные педагогические методы и инновационные технологии, направленные на развитие активной учебной деятельности обучающихся и повышение общей эффективности образовательного процесса. Особое внимание уделяется внедрению индивидуализированных подходов и интеграции универсальной учебной деятельности с использованием современных электронных образовательных платформ.

Ключевые слова: Электронное образование, образовательные ресурсы, универсальная учебная деятельность, методические подходы, инновационные технологии, эффективность, педагогика, индивидуализированный подход, образовательные платформы.

Kirish. Bugungi kunda elektron ta'limning o'sib borayotgan ahamiyati, ta'lim resurslarining samaradorligini oshirish, yangi metodik yondashuvlar va texnologiyalarni qo'llashning zarurligi haqida umumiy ma'lumot beriladi. Shuningdek, universal ta'lim faoliyatining ta'lim jarayonida o'ziga xos o'rni va o'quvchilarning faoliyatini rag'batlantirishdagi roli ta'kidlanadi. Elektron ta'lim platformalarining rivojlanishi, ularning pedagogik jihatlari va metodik asoslardagi o'zgarishlar ham kiritiladi.

Adabiyotlar tahlili. "Elektron ta'lim resurslarining samaradorligini oshirishda universal ta'lim faoliyatini rivojlantirishning metodik yondashuvlari" mavzusining o'rganilish darajasi va xorijiy, MDH hamda

o'zbek olimlarining ishlarini tahlil qilish uchun quyidagi adabiyotlar va manbalarni ko'rib chiqish mumkin. Ushbu tahlilni amalga oshirayotganda, maqolalarda, kitoblarda yoki ilmiy tadqiqotlarda qayd etilgan asosiy metodik yondashuvlar va tajribalar, shuningdek, ular o'rtasidagi farqlarni aniqlash maqsadga muvofiqdir.

Andersonning "The Theory and Practice of Online Learning." asari elektron ta'limning nazariy asoslari va amaliy metodlarini tahlil qilgan. U interaktiv o'qish jarayonini yaratish va o'qitishning samaradorligini oshirishda yangi metodik yondashuvlarni muhokama qiladi. Andersonning yondashuvi, ayniqsa, elektron ta'limda universal ta'lim faoliyatini rivojlantirish uchun metodik

yondashuvlarning ahamiyatini ko'rsatadi.[1]

Siemensning "Connectivism: A Learning Theory for the Digital Age." Asarida "Connectivism" nazariyasi raqamli asrda o'rganishning yangi metodologiyasini taklif etadi. Uning ishida ta'lim faoliyatini interaktiv ravishda tashkil qilishning ahamiyati ta'kidlanadi va bu metodlar elektron ta'lim resurslarini samarali ishlatishga yordam beradi.[2]

Jonassenning "Thinking Technology: A Framework for Cognitive Tools" asari kognitiv vositalar (cognitive tools) ni o'rganish va ularni elektron ta'limda ishlatish bo'yicha metodik yondashuvlarni ko'rsatadi. Ushbu ish, elektron ta'limda universal faoliyatni rivojlantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qanday qo'llashni o'rgatadi. [3]

Kovaleva, L.A., & Yakovleva, S.V. (2013). "The Development of Universal Educational Activities in the Context of Distance Learning." nomli ilmiy ishi ham mazkur tadqiqotimiz asosi hisoblanadi. Ushbu ishda MDH mamlakatlarida masofaviy ta'limni rivojlantirishda universal ta'lim faoliyatini rivojlantirishning metodik yondashuvlari ko'rib chiqiladi. Tahlilda masofaviy ta'limda talabalar faoliyatini oshirish va ta'lim jarayonining samaradorligini yaxshilash bo'yicha innovatsion metodlar muhokama qilinadi.[4]

Pukinelning "Electronic Educational Resources in Russian Education." ishida Rossiyada elektron ta'lim resurslarining o'rni va samaradorligini oshirishda universal ta'lim faoliyatining metodik yondashuvlari tahlil qilinadi. U elektron ta'lim resurslarining interaktiv funktsiyalarini o'rganish orqali o'quvchilarning bilim olish samaradorligini qanday oshirish mumkinligini ko'rsatadi.[5]

Vasilenko "Innovative Approaches to Teaching in the Context of Electronic

Education " nomli tadqiqot ishida innovatsion pedagogik yondashuvlar va texnologiyalarni ta'lim tizimiga integratsiyalashga alohida e'tibor qaratgan. U universal ta'lim faoliyatini elektron ta'lim resurslari bilan bog'lashda metodik va texnologik jihatlarni chuqur tahlil qilgan.[6]

Hamyurtlarimizdan Tursunov, D. (2014). "Elektron ta'lim va interaktiv o'qitish metodlari nomli ilmiy ishida yurtimizda elektron ta'limning rivojlanishi va interaktiv o'qitish metodlarining samaradorligi o'rganiladi. Asarda universal ta'lim faoliyatini elektron ta'lim resurslarida amalga oshirishda pedagogik yondashuvlar ta'kidlanadi.[7]

Abdukarimovning "Elektron ta'lim tizimida innovatsion pedagogik texnologiyalar" nomli ilmiy ishida innovatsion texnologiyalarni o'qitishda va o'quvchilarning ta'lim faoliyatini rag'batlantirishda elektron ta'lim resurslarining samaradorligini oshirishga qaratilgan metodik yondashuvlarni taqdim etadi. Elektron ta'lim resurslarining pedagogik va metodik imkoniyatlari muhokama qilinadi.[8]

K. Muhammadiev va Sh.Xudoyberganovlarning "Elektron ta'lim resurslarining samaradorligini oshirishda zamonaviy yondashuvlar" deb nomlanga ishi ham e'tiborga loyiqdir. Ushbu ishda O'zbekistondagi ta'lim tizimida elektron ta'lim resurslarini samarali qo'llash va universal ta'lim faoliyatini rivojlantirish uchun metodik va texnologik yondashuvlar taklif qilinadi. O'quvchilarning interaktiv faoliyatini oshirishda yangi texnologiyalarni qo'llashning ahamiyati ko'rsatilgan.[9]

Bu tahlil orqali, xorijiy va MDH mamlakatlaridagi olimlar tomonidan elektron ta'lim resurslarining samaradorligini oshirish, universal ta'lim faoliyatini rivojlantirish va innovatsion metodlarni qo'llash bo'yicha qilingan ishlar taqdim etilgan. O'zbek

olimlari ham o'z ishlarida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash, elektron ta'limning samaradorligini oshirish va universal faoliyatni rivojlantirishda metodik yondashuvlarning ahamiyatini ta'kidlashgan.

Muhokama va natijalar. Zamonaviy ta'lim tizimida elektron ta'lim resurslari tobora keng qo'llanilmoqda. Ular o'quv jarayonini yanada qiziqarli, interfaol va samarali qilishga yordam beradi. Biroq, elektron ta'lim resurslaridan foydalanishning o'zi yetarli emas. Ularning samaradorligini oshirish uchun talabalarning universal ta'lim faoliyatini rivojlantirishga qaratilgan metodik yondashuvlarni qo'llash zarur.

Universal ta'lim faoliyati deganda o'quvchining bilim olish, uni qo'llash va yangi bilimlar yaratishga qaratilgan faoliyati tushuniladi. U quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi:

Kognitiv: bilim olish, tahlil qilish, sintez qilish, baholash;

Meta-kognitiv: o'zining bilish jarayonlarini boshqarish, rejalashtirish, nazorat qilish, baholash;

Regulyativ: o'z faoliyatini rejalashtirish, tashkil etish, nazorat qilish, tuzatish;

Kommunikativ: boshqalar bilan samarali muloqot qilish, hamkorlik qilish.

Elektron ta'lim resurslari samaradorligini oshirishda universal ta'lim faoliyatini rivojlantirishning metodik yondashuvlari

Elektron ta'lim resurslari samaradorligini oshirish uchun quyidagi metodik yondashuvlarni qo'llash tavsiya etiladi:

Elektron ta'lim resurslari yordamida talabalarga murakkab muammolarni yechish imkoniyatini yaratish. Bu ularning analitik fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish va ijodiy yondashish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Misol uchun, virtual laboratoriya ishlari, simulyatsiyalar, interfaol o'yinlar.

Talabalarga elektron ta'lim

resurslari yordamida o'z loyihalarini yaratish imkoniyatini berish. Bu ularning rejalashtirish, tashkil etish, tadqiqot o'tkazish va natijalarni taqdim etish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Masalan, veb-sayt yaratish, multimedia prezentatsiyalar, tadqiqot ishlari.

Elektron ta'lim resurslari yordamida talabalarni guruh bo'lib ishlashga undash. Bu ularning muloqot qilish, hamkorlik qilish, fikr almashish va bir-birlarini qo'llab-quvvatlash qobiliyatlarini rivojlantiradi. Masalan, onlayn forumlar, vikilar, ijtimoiy tarmoqlar.

Elektron ta'lim resurslariga o'yin elementlarini kiritish orqali talabalarning motivatsiyasi va qiziqishini oshirish. Masalan, ballar, reytinglar, mukofotlar, qiziqarli topshiriqlar.

Elektron ta'lim resurslari yordamida har bir talabaning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan o'quv dasturlarini yaratish. Bu ularning o'zlashtirish darajasini oshirishga yordam beradi. Masalan, adaptiv testlar, interfaol mashqlar, individual o'quv rejalari.

Elektron ta'lim resurslari asosida universal ta'lim faoliyatini rivojlantirishga doir misollar

Fizika fanida virtual laboratoriya ishlari orqali talabalarning tajriba o'tkazish, ma'lumotlarni tahlil qilish va xulosa chiqarish qobiliyatlari rivojlantiriladi.

Matematika fanida interfaol o'yinlar orqali talabalarning mantiqiy fikrlash va muammo yechish qobiliyatlari rivojlantiriladi.

Ona tili fanida onlayn forumlar orqali talabalarning og'zaki va yozma nutqini rivojlantirish, fikr almashish va muloqot qilish qobiliyatlari rivojlantiriladi.

Xulosa. Elektron ta'lim resurslaridan samarali foydalanish uchun talabalarning universal ta'lim faoliyatini rivojlantirishga qaratilgan metodik yondashuvlarni qo'llash zarur. Yuqorida keltirilgan yondashuvlar o'quv jarayonini yanada samarali, qiziqarli

-

XOTIN-QIZLAR, IJTIMOIIY-MA'NAVIY MUHIT O'ZARO MUNOSABATINI O'RGANISHNING NAZARIY-METODOLOGIK JIHATLARI

G.KUSHAKOVA

A.Qodiriy nomli JDPU Maktabgacha ta'lim metodikasi kafedresi prof.v/b.

Q.QAMBAROVA

1-kurs magistr

Annotatsiya: Ushbu maqolada xotin-qizlar, ijtimoiy-ma'naviy muhit o'zaro munosabatini o'rganishning nazariy-metodologik jihatlari xaqida ma'lumotlar berilgan

Kalit so'zlar: Respublika, sog'lom, turmush, xotin-qizlar, davlat, jamiyat, oila, mavqe, salomatlik, muhofaza, mustahkamlash, tizim, yaratish, global, mintaqaviy, ijtimoiy-siyosiy, vaziyat.

Respublikamizda sog'lom turmush tarzi targ'iboti asosida xotin-qizlarning davlat, jamiyat, oiladagi mavqeini oshirish, xotin-qizlar salomatligini muhofaza qilish va mustahkamlash tizimini yaratish, sog'lom farzandni dunyoga keltirish va tarbiyalash, reproduktiv salomatlik tafakkurini shakllantirish kabi masalalar alohida o'rin egalladi. Bugungi global va mintaqaviy ijtimoiy-siyosiy vaziyat, milliy mustaqillik rivojlanishiga ichki va tashqi potentsial tahdidlar mamlakat ijtimoiy-siyosiy barqaror taraqqiyotini, ijtimoiy muvozanat, tinchlikni ta'minlash masalasini benihoyat dolzarblashtiradi. Ushbu masala ma'naviy xavfsizlik bilan uzviy bog'liqdir.

Zero, ijtimoiy-siyosiy barqarorlik, tinchlik va osoyishtaliksiz ma'naviy xavfsizlik taraqqiyot strategiyasini hayotda qaror topishida qiyinchiliklar tug'diradi. «Mamlakatimizning konstitutsiyaviy tuzumi, suvereniteti, hududiy yaxlitligini turli tahdidlardan himoya qilish, tinchlik va barqarorlikni yanada mustahkamlash – barcha yutuqlarimizning bosh garovidir» – deydi Shavkat Mirziyoev [1].

Haqiqatdan ham Prezident Sh.M.Mirziyoev siyosiy qarashlarida millat genofondi, eng avvalo, ayol barkamolligi, jismoniy va ma'naviy etukligi, uning

bunyodkorlik va yaratuvchilik imkoniyatlariga bog'liqligi, buni qadrlash va ayollarni jamiyatning teng va faol ishtirokchisiga aylantirish lozimligi etakchilik qiladi. Zero, faol, harakatchan, tashabbuskor, fikran uyg'oq ayoldan jismoniy sog'lom, aqlan etuk farzand tug'iladi. [3].

Demakki, millatni tubdan yangilash, zamonaviy tsivilizatsiya talablariga mos keladigan, mamlakat va jahon taraqqiyotiga muhim hissa qo'sha oladigan, jamiyatda hayotida keskin burilish va innovatsion g'oyalar taklif qilib, burilish yasaydigan avlodni dunyoga keltirish, inson omilini ulug'lash g'oyat muhim hisoblanadi. Demak, bugun hayotimizning o'zi Konstitutsiyamizda ifodasini topgan eng asosiy maqsad – inson manfaatlarini har tomonlama ta'minlash masalasini dolzarb vazifa qilib qo'ymoqda [3, b. 14].

Mamlakat ijtimoiy barqarorligi va ma'naviy xavfsizligini ta'minlashda xotin-qizlarning ahamiyati yuqori ekan, buni tarixiy, diniy, nazariy va amaliy asoslar orqali quyidagicha tahlil qilishga harakat qilamiz: Birinchidan, tarixiy manbalarga murojaat qilar ekanmiz, ijtimoiy hayotning barcha sohalarida erkaklar bilan bir qatorda buyuk jasorat sohibalarining nomlari ham keltirib o'tilganiga guvohi bo'lamiz.

Ayollar orasidan shavkatli hukmdorlar, oqila maslahatgo'ylar, etuk donishmandlar, zabardast olimalar, suxandon shoirlar va zukko san'atshunoslar etishib chiqqan. Chunonchi, massagetlar hukmdori To'maris, Saroy Mulkxonim, Gulbadanbegim, Nodirabegim, Jahon Otin Uvaysiy, Dilshodi Barno, Anbar Otin, Zulfiya, Saida Zunnunova [4, b. 27-28] kabi o'z davrining mashhur ayollarini sanash mumkin.

Jahonda dong'i ketgan mashhur ayollar ham ko'p, bulardan Margaret Tetcher, Xillari Klinton, Kandoliza Rays, Tansu Chiller, Benazir Bhutto, Indira Gandilarni bilmaydigan kam topilsa kerak. Ular xalq madaniyati, ma'rifatiga hissa qo'shib, yurt tinchligi va osoyishtaligi uchun qayg'urgan, bu yo'lda tinmay mehnat qilib, Vatani rivoji uchun ulkan hissa qo'shgan o'z davrining etuk, jasoratli, ilmi ayollari hisoblanadi. Sharqda ayol kishi uy-ro'zg'or va farzand tarbiyasiga mas'ulligi bilan birga, turmush o'rtog'iga do'st, maslahatchi va elkadosh bo'lishi lozim. Garchi tarixda mashhur zotlar, sarkardalar, davlat arboblari, vatanparvar va ma'rifatparvar kishilarning oqila va zukko, biliml ayol hamrohi bo'lganligini esda tutish lozim.

Tarixiy manbalarning ma'lumotlariga ko'ra, sohibqiron Amir Temurning rafiqasi o'ta ziyrak, tadbirkor Saroy Mulkxonim saltanatni boshqarishda vujudga kelgan ayrim muammolarni hal qilishda o'zining oqilona maslahatlari bilan faol qatnashgan. Albatta, bunday e'zozga musharraf bo'lish uchun aql-zakovat, did-farosat, fikrlash doirasining ulkanligi bosh omil bo'lgan. Zotan, Saroy Mulk xonim zamonasining yuksak idrokli, farosatli, tadbirkor va aql-zakovat sohibasi bo'lgan. Saroy Mulk xonim insonparvar, vatanni sevguvchi, mamlakatning siyosiy-ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy hayotidan yaxshigina xabardor bo'lgan, saltanat

ishlarida dono maslahatlari bilan qatnashib turgan ayol sifatida keltiriladi [5, b. 3-4].

Davlat va jamiyat hayotida muhim vazifalarni o'z zimmasiga olishga qodir bo'lgan bunday ayollar haqida tarixiy adabiyotlardan ko'plab misollar keltirish mumkin.

Ikkinchidan, inson huquqlari va manfaatlarini to'liq ro'yobga chiqarish O'zbekistonda amalga oshirilayotgan yangi bosqichdagi tub islohotlarning pirovard maqsadi hisoblanadi. Bu o'rinda xotin-qizlarning huquq va erkinliklarini himoya qilish masalasiga ham alohida ahamiyat qaratib kelinmoqda. Jumladan, "Xotin-qizlarning huquqlari kamsitilishining barcha shakllariga barham berish to'g'risida"gi, "Xotin-qizlarning siyosiy huquqlari to'g'risida"gi, "Bir xil qiymatga ega bo'lgan mehnat uchun erkaklar va xotin-qizlarni rag'batlantirish to'g'risida"gi, "Onalikni muhofaza qilish to'g'risida"gi konventsiyalar, Pekin platformasi va Harakatlar rejasi kabi halqaro hujjatlarga qo'shilgani, shuningdek, gender tengligini ta'minlash va xotin-qizlarning huquq va imkoniyatlarini kengaytirish O'zbekistonning 2030 yilgacha bo'lgan barqaror rivojlanish sohasidagi Milliy strategiya va vazifalarning biri sifatida belgilangani bejiz emas. O'z navbatida, ayollarning davlat va jamiyat hayotida faolligini kuchaytirish, ularning siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy hayotning barcha bosqichlarida ishtirok etishi hamda normativ va me'yoriy hujjatlar qabul qilinishida ktakchilik qilishlari uchun teng imkoniyatlar yaratish, gender tengligi tamoyillarini boshqaruvning turli bosqichlarida davlat dasturlarini qabul qilish jarayoniga singdirish kabi islohotlar izchillik bilan amalga oshirilmoqda. Qisqacha aytganda, bu boradagi milliy qonunchilik bazasi xalqaro huquqning umume'tirof

etilgan norma va talablariga hamohang tarzda ishlab chiqilib, bosqichma-bosqich amalga oshirib kelinmoqda. [9]

Respublikada hotin-qizlarga huquq va imkoniyatlariga oid qonunchilik mexanizmining tarixida ilk bor 2019 yilning 2 sentyabrida “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to’g’risida”gi va “Xotin-qizlarni tazyiq va zo’rovonlikdan himoya qilish to’g’risida”gi qonunlar qabul qilindi. Mazkur me’yoriy hujjatlar ayollar uchun munosib ish va turmush sharoitini yaratish, ularni ijtimoiy himoyalash, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-huquqiy faolligini oshirish, mamlakat hayotidagi o’rni va nufuzini yanada mustahkamlash, rahbar ayollar safini kengaytirish, ularni jamiyatning faol qatlamiga aylantirish, ayollar va erkaklar teng huquq va imkoniyatlarga ega bo’lishlarini ta’minlash, xotin-qizlarni turmushda, ish joyida va jamiyatning boshqa sohalarida ham tazyiq va zo’rovonlikdan himoya qilish kabi munosabatlarni tartibga soladi. [3]

Fikrimiz mantiqiy isboti sifatida:

O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 7 mart 2022 yildagi PF-87-son “Oila va xotin-qizlarni tizimli qo’llab-quvvatlashga doir ishlarni yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to’g’risida”gi Farmoni da respublikada olib borilayotgan xotin-qizlarni ijtimoiy himoya qilish tizimini yanada kuchaytirishga oid davlat siyosatining quyidagi qoidalarga asoslanishiga alohida urg’u berilgan:

- xotin-qizlarning ta’lim-tarbiya olishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish;
- iqtidorli va bilimli qizlarni tarbiyalash hamda ularning ilmiy salohiyatini yuksaltirish;
- xotin-qizlarning huquq va qonuniy manfaatlarini himoya qilishning huquqiy asoslarini takomillashtirish;
- ayollarning ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy

faolligini oshirish, jamiyatda, xususan, davlat boshqaruvida ularning rolini mustahkamlash hamda gender tenglikni ta’minlash [3]

Jamiyat va shaxs ma’naviyatini rivojlantirishning falsafiy, ijtimoiy-antropologik masalalari M.Kaxxarova, A.Mavrulov, J.Tulenov, G.Tulnova, E.Yusupov, O.G’aybullaev, S. Shermuxamedov, M.Imomnazarov, Q.Nazarov, T.Mahmudov, Z.G’ofurov, S.Otamurodov va boshqalarning ilmiy ishlarida ilmiy-nazariy jihatdan tahlil etilgan.

Bir qator sotsiolog, tarixchi olimlar tomonidan O’zbekistonda xotin-qizlar manfaatlarini himoyalash, ularning faolligini yuksaltirishda jamoatchilik o’rni va roli, O’zbekiston ijtimoiy-siyosiy hayotida xotin-qizlar mavqei ilmiy -nazariy jihatdan tahlil qilib berilgan. Xotin-qizlar muammolariga yangicha yondashuv masalalarini N.D.Jo’raeva, K.Nishonboeva, R.H.Murtazoevalar tadqiqotlarida ham ko’rishimiz mumkin.

M.P. Ergasheva ilmiy qarashlariga ko’ra jamiyatning ma’naviy va axloqiy darajasi hamisha xotin-qizlarga munosabat bilan belgilanib kelinganligi, 1995 yilda BMT ning Xotin-qizlar ahvoli bo’yicha IV- umumjahon konferentsiyasida qabul qilingan Pekin harakatlar platformasi alohida ahamiyatga egaligi qayd etib o’tilgan. Shuningdek M.P.Ergasheva ilmiy izlanishlarida harakatlar platformasida xotin-qizlar ahvolini global darajada baholash va butun dunyoda xotin-qizlar huquqlarini amalga oshirish bo’yicha strategiyalar, siyosat va choralar xotin-qizlar huquqlari bo’yicha eng to’liq dastur ekanligiga alohida urg’u berib o’tilgan. [8]

T.K.Narbaeva ilmiy izlanishlarida ayollarni ijtimoiy himoya qilishdan ko’zlangan yagona maqsad ularni ijtimoiy, iqtisodiy, ma’naviy qo’llab quvvatlash orqali turmush darajasini yaxshilash, to’laqonli va faravon hayot kechirishi, mehnat qilishi

uchun barcha shart-sharoitlar yaratilayotgani [3]

M.X. Shamshieva O'zbekistonda xotin-qizlarni ijtimoiy himoya qilishda davlat va nodavlat notijorat tashkilotlarning o'рни, M.M. Baltabaeva O'zbekiston Respublikasi xotin-qizlarining kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlanishdagi ishtiroki, G.J. G'anieva O'zbekistonda xotin-qizlar masalasi: yangicha yondoshuv, muammolar va echimlarni o'rganib chiqqan bo'lsa, N.R. Nishonova O'zbekiston davlat boshqaruv tizimida xotin-qizlar faoliyatining ijtimoiy-falsafiy tahlil ayollarning ijtimoiy-siyosiy faolligi asosan nereproduktivlik davriga to'g'ri kelishi va bu davrni 40-50 yoshlar bilan belgilash mumkinligi ilmiy jihatdan tahlil qilib berilgan.

XXI asrda jahonda gumanizm, inson qadr-qimmat, sha'ni, hayoti, or-nomusi,

daxlsizligi haqidagi g'oyalar eng oliy qadriyat darajasiga ko'tarilmoqda. Anu shu oliy qadriyatlar hukmronlik qilayotgan ijtimoiy muhitda ma'rifatparvar mutafakkirimiz M.Behbudiy aytganidek, «Xotin-qizlarni jamiyatning to'la qonli a'zolari sifatida qabul qilmasdan, oila masalasini to'g'ri hal qilmasdan, yosh avlodni to'g'ri yo'ldan tarbiyalamasdan turib, jamiyatni isloh qilish, uni taraqqiyot sari yo'naltirish mumkin emas, oxir-oqibat millat taqdiri uning ayollari va oilasining holatiga bog'liqdir».

Yuqorida bildirilgan ilmiy mulohaza va fikrlarga tayanib, ma'naviyat kishining aqlu zakovati ruhiy dunyosini, olam haqidagi falsafiy, siyosiy, huquqiy, axloqiy, estetik, diniy va boshqa qarashlarini, tasavvurlarini, bir-birlariga, oilaga bo'lgan munosabatlarini ifodalaydi-degan ilmiy xulosaga keldik.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun. Toshkent sh., 2020 yil 23 sentyabr, O'RQ-637-son.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 7 март 2022 йилдаги ПФ-87-сон "Оила ва хотин-қизларни тизимли қўллаб-қувватлашга доир ишларни янада жадаллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Фармони .<https://lex.uz/docs/5899498>
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi Farmoni PF – 5198 T.: 2017y 30-sentabr.
4. Нарбаева Т.К. Ўзбекистонда хотин-қизларни ижтимоий ҳимоя қилиш тизими самарадорлигини оширишнинг инновацион модели. Социология фанлари доктори (DSc) илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация. Тошкент 2020
5. Мусурманова О. Оила жамият таянчи: Монография /О.Мусурманова. –Тошкент: Ёшлар нашриёт уйи, 2019. – Б. 252.
6. Шамшиева М.Х. Ўзбекистонда хотин-қизларни ижтимоий ҳимоя қилишда давлат ва нодавлат нотижорат ташкилотларнинг ўрни (1991-2010йй) Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. Тошкент 2020
7. Балтабаева М.М. Ўзбекистон Республикаси хотин-қизларининг кичик бизнес ва тadbirkorlikни ривожланишдаги иштироки. (1991-2019 йиллар). Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация. Тошкент 2020
8. Нишонова Н.Р. Ўзбекистон давлат бoшқарув тизимида хотин-қизлар фаолиятининг ижтимоий- фалсафий таҳлили. Тарих фанлари доктори (DSc) илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация. Тошкент 2020
9. Жамият ва инновациялар – Общество и инновации – Society and innovations Special Issue – 1 (2021) / ISSN 2181-1415
10. <https://api.moiti.uz/media/book> Oynisa Musurmanova, "Mahalla va oila" ilmiy-tadqiqot instituti direktori o'rinbosari, p.f.d., professor
11. <https://lex.uz/docs/6445145>

KREATIVLIK TUSHUNCHASI VA UNING SHAKLLANISHI

SAYDULLAYEVA NARGIS

Jizzax davlat pedagogika universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya: Kreativlik ko'p qirrali va hayotiy insoniy xususiyat bo'lib, u yangilik, badiiylilik va muammolarni hal qilishning asosidir. Ushbu maqolada kreativlik tushunchasi va uning shakllanishi, bilimlarning murakkab o'zaro ta'siri, turlicha fikrlash, tajribaga ochiqlik, motivatsiya, atrof-muhit omillari, hamkorlik va chidamlilik o'rganiladi. Ijodiy jarayon tayyorgarlik, inkubatsiya, yoritish va tekshirishni o'z ichiga olgan chiziqli bo'lmagan sayohat sifatida tasvirlangan. Kreativlikning qanday paydo bo'lishini va gullab-yashnashini tushunish inson uchun ham, jamiyat uchun ham juda muhim, chunki u bizga ushbu ajoyib insoniy qobiliyatni rivojlantirish va turli sohalarda taraqqiyotga erishish imkonini beradi. Kreativlik shunchaki dahoning o'z-o'zidan paydo bo'ladigan uchquni emas; bu bizning dunyomizni yaxshilash uchun o'stirilishi va ishlatilishi mumkin bo'lgan jarayondir.

Kalit so'zlar: Kreativlik, Shakllanish, Divergent fikrlash, Bilim, Tajribaga ochiqlik, Motivatsiya, Atrof-muhit omillari, Hamkorlik, Bardoshlilik.

Kirish:

Kreativlik insonni asrlar davomida hayolini o'ziga rom etib kelgan jozibali va tutib bo'lmaydigan fazilatdir. Bu hayotimizning har bir jabhasiga ta'sir ko'rsatuvchi san'atkorlik, innovatsiya va muammolarni hal qilishning harakatlantiruvchi kuchidir. Shunga qaramay, uning hamma joyda mavjudligi va inkor etib bo'lmaydigan ahamiyatiga qaramay, kreativlikni aniqlash va tushunish qiyin bo'lib qolmoqda. Ushbu maqola kreativlik tushunchasi va uning shakllanishini o'rganish, yangi g'oyalar, zukko yechimlar va badiiy ifodalarning paydo bo'lishiga hissa qo'shadigan murakkab jarayonlar va omillarni ochib berish uchun sayohatga chiqadi.

Kreativlik bitta soha bilan chegaralanib qolmaydi, balki dinamik va ko'p qirrali kognitiv va xulq-atvor hodisasidir. U olimning kashfiyotidan tortib rassomning durdona asarigacha, musiqachining kompozitsiyasidan tadbirkorning istiqbolli biznes modeligacha bo'lgan son-sanoqsiz ko'rinishda namoyon bo'ladi. Ushbu ko'p qirralilik inson salohiyatining kengligini namoyish etadi va

kreativlikning shakllanishini tushunish bu salohiyatni ochish va rivojlantirish uchun juda muhimdir.

Ushbu tadqiqotda biz bilim va tajriba, xilma-xil fikrlash, tajribaga ochiqlik, ishtiyoq, atrof-muhit ta'siri, hamkorlik va chidamlilik kabi kreativlikni ta'minlovchi asosiy elementlarni ko'rib chiqamiz. Ushbu ingredientlar, ma'lum bir tarzda birlashtirilganda, kreativlikni tug'diradi. Bundan tashqari, biz ijodiy jarayonning o'zini ko'rib chiqamiz, u chiziqli yo'ldan uzoqda, lekin har biri innovatsion g'oyalarni rivojlantirishga hissa qo'shadigan bir-biriga bog'langan bosqichlardan iborat ekanligini ko'rsatamiz.

Kreativlikni anglash va uning shakllanishi shunchaki intellektual izlanish emas; bu haqiqiy dunyo ta'siriga ega. U o'z ijodiy qobiliyatlarini oshirishga intilayotgan shaxslar va innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlashni maqsad qilgan jamiyatlar uchun tushunchalar beradi. Kreativlikning ko'p qirrali tabiatini va uning namoyon bo'lishi mumkin bo'lgan sanoqsiz usullarini tan olish orqali biz bizni yanada yorqinroq va innovatsion kelajak sari undash uchun uning cheksiz imkoniyatlaridan

foydalanishimiz mumkin[1].

Kreativlik tushunchasi va uning shakllanishiga bag'ishlangan keng qamrovli adabiyotlarni o'rganish turli fanlar, jumladan, psixologiya, nevrologiya, ta'lim va san'atga oid ko'plab tadqiqotlar va tushunchalarni ochib beradi. Bu yerda biz akademik adabiyotlardan olingan asosiy topilmalar va hissalarining qisqacha ko'rinishini taqdim etamiz:

Kreativlikni aniqlash:

Adabiyotda kreativlikning bir nechta ta'riflari mavjud bo'lib, umumiy mavzular, jumladan, yangi va qimmatli g'oyalar yoki yechimlarni yaratish. Kreativlik ko'pincha shaxsiy xususiyatlar, atrof-muhit omillari va motivatsiya ta'sirida kognitiv jarayon ifatida qaraladi.

Psixologik qarashlar:

Psixologlar kreativlikni keng tadqiq qildilar va turli nazariyalar paydo bo'ldi. Guilfordning divergent fikrlash modeli va Sternbergning aqlning triarxik nazariyasi kreativlikning kognitiv jihatlarini tushunishda ta'sir qiladi. Ushbu nazariyalar ijodiy fikrlashda moslashuvchanlik, ravonlik va o'ziga xoslikning muhimligini ta'kidlaydi.

Neyrologik tushunchalar:

Neyroilmiy tadqiqotlar kreativlikning nerv asoslarini ochib berdi. Neyroimaging usullaridan foydalangan holda olib borilgan tadqiqotlar prefrontal korteks va standart rejim tarmog'i kabi ijodiy fikrlash bilan bog'liq miya hududlarini aniqladi. Ushbu topilmalar kreativlik bilan bog'liq asabiy jarayonlarga oydinlik kiritadi.

Kreativlikni shakllantirish:

Kreativlikning shakllanishi ko'p qirrali jarayon bo'lib, ichki va tashqi omillarni o'z ichiga oladi. Muayyan sohadagi bilim va tajriba, ochiq fikrlash va tavakkal qilishga tayyorlik bilan birgalikda ijodiy fikrlashga hissa qo'shadi. Motivatsiya va fanga bo'lgan ishtiyoq ijodiy g'oyalarning rivojlanishini yanada kuchaytiradi.

Atrof-muhit omillari:

Atrof-muhit kreativlikni rivojlantirish

yoki bo'g'ishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Izlanish va tajribani rag'batlantiradigan qo'llab-quvvatlovchi va rag'batlantiruvchi muhit kreativlikni rivojlantirishi mumkin. Aksincha, o'ta tanqidiy yoki cheklovchi sozlamalar ijodiy ifodaga to'sqinlik qilishi mumkin.

Hamkorlik va fikr-mulohazalar:

Hamkorlikdagi harakatlar va tengdoshlarning fikr-mulohazalari ijodiy jarayonning ajralmas qismidir. Turli nuqtai nazarga ega bo'lgan o'zaro ta'sirlar kreativlikni rag'batlantirishi va innovatsion kontseptsiyalarning rivojlanishiga olib kelishi mumkin. Ilm-fan, texnologiya va san'at kabi sohalarida hamkorlikdagi kreativlik ayniqsa muhimdir.

Kreativlikni rivojlantirish:

Adabiyotlarda kreativlikni rivojlantirish uchun turli strategiya va usullar taklif etiladi. Bular ta'limda ijodiy fikrlash ko'nikmalarini targ'ib qilishdan tortib, tavakkalchilik va innovatsiyalarni rag'batlantiradigan muhitlarni yaratishgacha. Kreativlikni oshirishda o'yin, ong va turli tajribalarning roli ham keng muhokama qilinadi.

Kreativlik sohalari:

Kreativlik bir soha bilan chegaralanib qolmaydi, balki turli yo'llar bilan ifodalanadi, jumladan, badiiy ifoda, ilmiy kashfiyotlar, tadbirkorlik innovatsiyasi va kundalik muammolarni hal qilish. Adabiyot ushbu sohalarning har biridagi o'ziga xos xususiyatlar va jarayonlarni o'rganadi.

Madaniyatlararo istiqbollari:

Madaniy omillar kreativlikning shakllanishi va namoyon bo'lishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Madaniyatlararo tadqiqotlar madaniy qadriyatlar, me'yorlar va an'analarning ijodiy fikrlash va turli jamiyatlarda yangi g'oyalarni qabul qilishga ta'sirini ta'kidlaydi.

Xulosa qilib aytganda, kreativlik va uning shakllanishiga oid adabiyotlar boy va ko'p tarmoqlidir. U kreativlikning tabiati, unga ta'sir etuvchi omillar, undan foydalanish va o'stirish yo'llari haqida qimmatli ma'lumotlarni taqdim etadi. Bu bilim nafaqat ilmiy qiziqish

uyg'otadi, balki ta'lim, biznes va san'at uchun amaliy ahamiyatga ega bo'lib, bizning eng muhim insoniy fazilatlardan biri haqidagi tushunchamizni shakllantiradi.

Kreativlikning shakllanishi bir qator kognitiv, psixologik va ekologik omillarni o'z ichiga olgan dinamik va ko'p qirrali jarayondir. Aynan shu elementlarning o'zaro ta'siri ijodiy fikrlash va innovatsiyalarni tug'diradi. Bu erda biz kreativlikni shakllantirishning asosiy jihatlarini chuqurroq o'rganamiz:

Bilim va tajriba:

Ijod bo'shliqda tug'ilmaydi; u ma'lum bir sohadagi bilim va tajriba poydevoriga qurilgan. Inson muayyan sohani qanchalik ko'p bilsa va tushunsa, ijodiy g'oyalar uchun zamin shunchalik unumdor bo'ladi. Ekspertiza yangi va qimmatli yechimlar yoki kontsepsiyalarni yaratish uchun zarur asosni ta'minlaydi.

Divergent fikrlash:

Ijodiy fikrlash ko'pincha turli xil fikrlashni o'z ichiga oladi, bu keng doiradagi mumkin bo'lgan yechimlar yoki g'oyalarni yaratish qobiliyatidir. Bu yagona to'g'ri javobni qidiradigan konvergent fikrlashdan farq qiladi. Divergent fikrlash innovatsion va noan'anaviy g'oyalarning paydo bo'lishiga imkon beruvchi turli nuqtai nazar va imkoniyatlarni o'rganishni rag'batlantiradi[1].

Tajribaga ochiqlik:

Tajribaga ochiqlik - bu kreativlik bilan chambarchas bog'liq bo'lgan shaxsiy xususiyatdir. Yangi tajriba va g'oyalarga ochiq bo'lganlar ko'proq ijodiy bo'lishadi. Bu xususiyat odamlarga turli manbalardan ilhom olish imkonini beradi, bir-biriga bog'liq bo'lmagan tushunchalarni bog'lash va innovatsion echimlarni ishlab chiqarish qobiliyatini rivojlantiradi[2].

Motivatsiya va ishtiyoq:

Motivatsiya va ishtiyoq kreativlikning harakatlantiruvchi kuchidir. Ijodiy shaxslar ko'pincha o'zlarining tanlagan sohalarida kashf qilish va ustunlikka intilishadi. Ehtiros, hatto qiyinchiliklar va muvaffaqiyatsizliklarga qaramay, ularning qat'iyatliligi va qat'iyatliligini

kuchaytiradi, bu esa ularni ijodiy ish qilish ehtimolini oshiradi[3].

Hamkorlik va fikr-mulohazalar:

Ijod faqat yolg'iz ish emas. Hamkorlik va boshqalarning fikr-mulohazalari ijodiy g'oyalarni yaxshilashi va takomillashtirishi mumkin. Turli nuqtai nazarlar va tajribalar bilan o'zaro aloqalar yangi tushunchalarni rag'batlantirishi va yanada nozik va innovatsion kontsepsiyalarning rivojlanishiga olib kelishi mumkin[4].

Chidamlilik va tavakkalchilik:

Kreativlik ko'pincha tavakkal qilishga tayyorlikni va muvaffaqiyatsizliklarga qarshi turish uchun chidamlilikni talab qiladi. Hamma ijodiy urinishlar ham birinchi urinishda muvaffaqiyat qozonavermaydi va aynan muvaffaqiyatsizliklardan saboq olish va moslashish qobiliyati ijodiy shaxslarni ajratib turadi[5].

Inkubatsiya va "Evrika" lahzalari:

Ijodiy g'oyalar ko'pincha vaqt va inkubatsiyadan foyda oladi. Ko'pgina ijodiy shaxslar ongsiz ishlov berish va inkubatsiya davridan keyin mashhur "Evrika" lahzasini boshdan kechirishadi. Aynan shu mulohaza lahzalarida aloqalar o'rnatiladi va yangi g'oyalar paydo bo'ladi[6].

Kreativlikning shakllanishi chiziqli yoki bashorat qilinadigan jarayon emas; u odamdan odamga va kontekstdan kontekstga farq qiladi. Ijodiy fikrlash san'at va fandani biznes va kundalik hayotgacha turli sohalarida namoyon bo'lishi mumkin. Kreativlikning shakllanishiga hissa qo'shadigan omillarni tushunish shaxs va jamiyatga ushbu qimmatli manbani innovatsiya va taraqqiyot uchun qo'llab-quvvatlash va ishlatish imkoniyatini beradi. Bilim, ochiq fikr, ishtiyoq va hamkorlikning muhimligini anglab, biz dunyoni o'zgartira oladigan ijodiy g'oyalarni rivojlantirish uchun qulay muhit yaratishimiz mumkin[7].

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, kreativlikning shakllanishi kognitiv, psixologik va ekologik omillarning ko'pligidan kelib chiqadigan murakkab va dinamik jarayondir.

Ijod - bu ayrim kishilarga xos bo'lgan tug'ma iste'dod emas, balki alohida shaxslar tomonidan tarbiyalanishi va rivojlanishi va jamiyatda o'stirilishi mumkin bo'lgan fazilatdir. Bu erda biz ijodiy fikrlash va innovatsiyalarning paydo bo'lishiga hissa qo'shadigan turli elementlarni o'rganib chiqdik.

Bilim va tajribaning poydevoridan tavakkal qilishga tayyorlikgacha, ochiq fikrlilikdan kreativlikni kuchaytiradigan ishtiyoqgacha, bu omillar o'zaro ta'sirlanib, yangi g'oyalar, mohir echimlar va badiiy ifodalarni ilhomlantiradi. Atrof-muhit omillari, jumladan, qo'llab-quvvatlovchi va hamkorlikdagi kontekstlar kreativlikni rivojlantirish yoki cheklashda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Boshqalarning fikr-mulohazalari, hamkorligi va xilma-xil qarashlari ijodiy tushunchalarni yanada boyitadi va takomillashtiradi.

Ijodiy jarayonning o'zi chiziqli emas, ko'pincha tayyorgarlik, inkubatsiya, yoritish va tekshirish bosqichlarini o'z ichiga oladi. Bu jarayon sabr-toqat va chidamlilikning muhimligini ta'kidlaydi, chunki ijodiy g'oyalar ko'pincha vaqt va fikrlashdan foyda oladi.

Kreativlikning shakllanishini tushunish nafaqat akademik jihatdan boyitadi, balki

shaxs va jamiyat uchun amaliy ahamiyatga ega. Bu o'qituvchilarga ijodiy fikrlashni, korxonalarni innovatsiyalarni rivojlantirishga va san'atkorlarga o'zlarining ijodiy salohiyatini to'liq ishga solishga undaydigan yanada samarali o'quv muhitini yaratishga imkon beradi.

Bundan tashqari, kreativlik ma'lum bir soha bilan chegaralanmaydi; u san'at va fanlardan tortib kundalik muammolarni hal qilishgacha bo'lgan inson hayotining barcha jabhalariga kiradi. Uning ko'p qirrali va ko'p qirraliligini tan olish bizga inson ongining cheksiz imkoniyatlarini ochish imkonini beradi.

Doimiy ravishda innovatsion yechimlarni talab qiladigan dunyoda kreativlik qanday shakllantirilishi va tarbiyalanishi haqidagi bilimlar katta ahamiyatga ega. Bu shaxslarga o'zlarining ijodiy imkoniyatlarini ishga solish va jamiyatda innovatsiyalar va taraqqiyot madaniyatini rivojlantirishga imkon beradi. Bilimni qadrlaydigan, ochiq fikrlashni rag'batlantiradigan va ehtirosli izlanishlarni qo'llab-quvvatlaydigan muhitni rivojlantirish orqali biz kreativlikning uzluksiz evolyutsiyasi va uning dunyomizga chuqur ta'siri uchun yo'l ochishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. "Creativity, Inc.: Overcoming the Unseen Forces That Stand in the Way of True Inspiration" by Ed Catmull
2. "The Creative's Guide to Starting a Business: How to turn your talent into a career" by Harriet Kelsall
3. "Originals: How Non-Conformists Move the World" by Adam Grant
4. "The Artist's Way" by Julia Cameron
5. "Big Magic: Creative Living Beyond Fear" by Elizabeth Gilbert
6. "Flow: The Psychology of Optimal Experience" by Mihaly Csikszentmihalyi
7. "Mindset: The New Psychology of Success" by Carol S. Dweck

